Sīlakkhandhavaggaṭṭhakathāya

Atthavaṇṇanābhūtā

Ñāṇābhivaṁsadhammasenāpatināmakena

Mahātherena katā

Sādhuvilāsinī nāma

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkā

(Paṭhamo bhāgo)

Buddhavasse 2552 Marammavasse 1370 AD. 2008

Romanized from Myanmar version published in 1961

Ṭīkā Series 09

First published in 2008 by Ministry of Religious Affairs

Yangon, Myanmar

THE PĀḶI ALPHABET
IN BURMESE AND ROMAN CHARACTERS

VOWELS

အ a　　အာ ā　　ဣ i　　ဤ ī　　ဥ u　　ဦ ū　　ဧ e　　ဩ o

CONSONANTS WITH VOWEL “A”

က ka	ခ kha	ဂ ga	ဃ gha	င ṅa
စ ca	ဆ cha	ဇ ja	ဈ jha	ဉ ña
ဋ ṭa	ဌ ṭha	ဍ ḍa	ဎ ḍha	ဏ ṇa
တ ta	ထ tha	ဒ da	ဓ dha	န na
ပ pa	ဖ pha	ဗ ba	ဘ bha	မ ma

ယ ya　　ရ ra　　လ la　　ဝ va　　သ sa　　ဟ ha　　ဠ ḷa　　ံ ṃ

VOWELS IN COMBINATION

ာ ါ = ā　　ိ = i　　ီ = ī　　ု ု = u　　ူ ူ = ū　　ေ = e　　ော ေါ = o

က ka	ကာ kā	ကိ ki	ကီ kī	ကု ku	ကူ kū	ကေ ke	ကော ko
ခ kha	ခါ khā	ခိ khi	ခီ khī	ခု khu	ခူ khū	ခေ khe	ခေါ kho ...

CONJUNCT-CONSONANTS

က္က kka	င်္ဃ ṅgha	ဏ္ဌ ṇṭha	ဓျ dhya	ပ္လ pla	လ္လ lla
က္ခ kkha	စ္စ cca	ဏ္ဍ ṇḍa	ဓွ dhva	ဗ္ဗ pba	လျ lya
ကျ kya	စ္ဆ ccha	ဏ္ဏ ṇṇa	န္တ nta	ဗ္ဘ bbha	လှ lha
ကြိ kri	ဇ္ဇ jja	ဏှ ṇha	န္တွ ntva	ဗျ bya	ဝှ vha
က္လ kla	ဇ္ဈ jjha	တ္တ tta	န္ထ ntha	ဗြ bra	သ္တ sta
ကွ kva	ည ñña	တ္ထ ttha	န္ဒ nda	မ္ပ mpa	သ္တြ stra
ချ khya	ဉှ ñha	တွ tva	န္ဒြ ndra	မ္ဖ mpha	သ္န sna
ခွ khva	ဉ္စ ñca	တျ tya	န္ဓ ndha	မ္ဗ mba	သျ sya
ဂ္ဂ gga	ဉ္ဆ ñcha	တြ tra	န္န nna	မ္ဘ mbha	ဿ ssa
ဂ္ဃ ggha	ဉ္ဇ ñja	ဒ္ဒ dda	နျ nya	မ္မ mma	သ္မ sma
ဂျ gya	ဉ္ဈ ñjha	ဒ္ဓ ddha	နှ nha	မျ mya	သွ sva
ဂြ gra	ဋ္ဋ ṭṭa	ဒျ dya	ပ္ပ ppa	မှ mha	ဟ္မ hma
င်္က ṅka	ဋ္ဌ ṭṭha	ဒြ dra	ပ္ဖ ppha	ယျ yya	ဟွ hva
င်္ခ ṅkha	ဍ္ဍ ḍḍa	ဒွ dva	ပျ pya	ယှ yha	ဠှ ḷha
င်္ဂ ṅga					

၁	၂	၃	၄	၅	၆	၇	၈	၉	၀
1	2	3	4	5	6	7	8	9	0

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkā

Paṭhamabhāga

———

Mātikā			Piṭṭhaṅka

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkāya paṭhamabhāge mātikā niṭṭhitā.

Dīghanikāya

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkā

Namo tassa Bhagavato Arahato Sammāsambuddhassa.

Ganthārambhakathā

Yo desetvāna saddhammaṁ, gambhīraṁ duddasaṁ varaṁ.
Dīghadassī ciraṁ kālaṁ, patiṭṭhāpesi sāsanaṁ.

Vineyyajjhāsaye chekaṁ, mahāmatiṁ mahādayaṁ.
Natvāna taṁ sasaddhamma-gaṇaṁ gāravabhājanaṁ.

Saṅgītittayamāruḷhā, dīghāgamavarassa yā.
Saṁvaṇṇanā yā ca tassā, vaṇṇanā sādhuvaṇṇitā.

Ācariyadhammapāla-ttherenevābhisaṅkhatā.
Sammā nipuṇagambhīra-duddasatthappakāsanā.

Kāmañca sā tathābhūtā, paramparābhatā pana.
Pāṭhato atthato cāpi, bahuppamādalekhanā.

Saṅkhepattā ca sotūhi, sammā ñātuṁ sudukkarā.
Tasmā sabrahmacārīnaṁ, yācanaṁ samanussaraṁ.

Yo'nekasetanāgindo, rājā nānāraṭṭhissaro.
Sāsanasodhane daḷhaṁ, sadā ussāhamānaso.

Taṁ nissāya "mamesopi, Satthusāsanajotane.
Appeva nāmupatthambho, bhaveyyā"ti vicintayaṁ.

Vaṇṇanaṁ ārabhissāmi, sādhippāyamahāpayaṁ.
Atthaṁ tamupanissāya, aññañcāpi yathārahaṁ.

Cakkābhivuḍḍhikāmānaṁ, dhīrānaṁ cittatosanaṁ.
Sādhuvilāsiniṁ nāma, taṁ suṇātha samāhitāti.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā

Nānānayanipuṇagambhīravicitrasikkhattayasaṅgahassa Buddhānubuddha saṁvaṇṇitassa saddhāvahaguṇasampannassa dīghāgamavarassa gambhīraduranubodhatthadīpakaṁ saṁvaṇṇanamimaṁ karonto sakasamayasamayantara gahanajjhogāhanasamattho mahāveyyākaraṇoyamācariyo saṁvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmapayojanādividhānāni karonto paṭhamaṁ tāva ratanattayapaṇāmaṁ kātuṁ **"karuṇāsītalahadayan"**ti-ādimāha. Ettha ca saṁvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇappayojanaṁ tattha tattha bahudhā papañcenti ācariyā. Tathā hi vaṇṇayanti—

> "Saṁvaṇṇanārambhe Satthari paṇāmakaraṇaṁ dhammassa svākkhātabhāvena Satthari pasādajananatthaṁ, Satthu ca avitathadesanabhāvappakāsanena dhamme pasādajananatthaṁ. Tadubhayappasādā hi mahato atthassa siddhi hotī"ti[1].

Atha vā "ratanattayapaṇāmavacanaṁ attano ratanattayappasādassa viññāpanatthaṁ, taṁ pana viññūnaṁ cittārādhanatthaṁ, taṁ Aṭṭhakathāya gāhaṇatthaṁ, taṁ sabbasampattinipphādanatthan"ti. Atha vā "saṁvaṇṇanārambhe ratanattayavandanā saṁvaṇṇetabbassa dhammassa pabhavanissayavisuddhipaṭivedanatthaṁ, taṁ pana dhammasaṁvaṇṇanāsu viññūnaṁ bahumānuppādanatthaṁ, taṁ sammadeva tesaṁ uggahaṇadhāraṇādikkamaladdhabbāya sammāpaṭipattiyā sabbahitasukhanipphādanatthan"ti. Atha vā "maṅgalabhāvato, sabbakiriyāsu pubbakiccabhāvato, paṇḍitehi samācaritabhāvato, āyatiṁ paresaṁ diṭṭhānugati-āpajjanato ca saṁvaṇṇanāyaṁ ratanattayapaṇāmakiriyā"ti. Atha vā "catugambhīrabhāvayuttaṁ dhammavinayaṁ saṁvaṇṇetukāmassa mahāsamuddaṁ ogāhantassa viya paññāveyyattiyasamannāgatassāpi mahantaṁ bhayaṁ sambhavati, bhayakkhayāvahañcetaṁ

---

1. Mūlaṭī 1. 1 piṭṭhe.

ratanattayaguṇānussaraṇajanitaṁ paṇāmapūjāvidhānaṁ, tato ca saṁvaṇṇanāyaṁ ratanattayapaṇāmakiriyā"ti. Atha vā "asattharipi satthābhinivesassa lokassa yathābhūtaṁ Satthari eva Sammāsambuddhe satthusambhāvanatthaṁ, asatthari ca satthusambhāvanapariccajāpanatthaṁ, 'Tathāgatappaveditaṁ dhammavinayaṁ pariyāpuṇitvā attano dahatī'ti[1] ca vuttadosapariharaṇatthaṁ saṁvaṇṇanāyaṁ paṇāmakiriyā"ti. Atha vā "Buddhassa Bhagavato paṇāmavidhānena Sammāsambuddhabhāvādhigamāya Buddhayānaṁ paṭipajjantānaṁ ussāhajananatthaṁ, saddhammassa ca paṇāmavidhānena Paccekabuddhabhāvādhigamāya Paccekabuddhayānaṁ paṭipajjantānaṁ ussāhajananatthaṁ, saṁghassa ca paṇāmavidhānena paramatthasaṁghabhāvādhigamāya sāvakayānaṁ paṭipajjantānaṁ ussāhajananatthaṁ saṁvaṇṇanāyaṁ paṇāmakiriyā"ti. Atha vā "maṅgalādikāni satthāni anantarāyāni, ciraṭṭhitikāni, bahumatāni ca bhavantīti evaṁladdhikānaṁ cittaparitosanatthaṁ saṁvaṇṇanāyaṁ paṇāmakiriyā"ti. Atha vā "sotujanānaṁ yathāvuttapaṇāmena anantarāyena uggahaṇadhāraṇādinipphādanatthaṁ saṁvaṇṇanāyaṁ paṇāmakiriyā. Sotujanānuggahameva hi padhānaṁ katvā ācariyehi saṁvaṇṇanārambhe thutipaṇāmaparidīpakāni vākyāni nikkhipīyanti, itarathā vināpi taṁ nikkhepaṁ kāyamanopaṇāmeneva yathādhippetappayojanasiddhito kimetena ganthagāravakaraṇenā"ti ca evamādinā. Mayaṁ pana idhādhippetameva payojanaṁ dassayissāma, tasmā saṁvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṁ yathāpaṭiññātasaṁvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabbaṁ. Idameva ca payojanaṁ ācariyena idhādhippetaṁ. Tathā hi vakkhati "iti me pasannamatino -pa- tassānubhāvenā"ti. Ratanattayapaṇāmakaraṇañhi yathāpaṭiññātasaṁvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthaṁ ratanattayapūjāya paññāpāṭavabhāvato, tāya ca paññāpāṭavaṁ rāgādimalavidhamanato. Vuttañhetaṁ—

> "Yasmiṁ Mahānāma samaye ariyasāvako Tathāgataṁ anussarati, nevassa tasmiṁ samaye rāgapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na dosapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na mohapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, ujugatamevassa tasmiṁ samaye cittaṁ hotī"ti-ādi[2].

---

1. Vi 1. 115 piṭṭhe.
2. Aṁ 2. 252; Aṁ 3. 531 piṭṭhesu.

Tasmā ratanattayapūjāya vikkhālitamalāya paññāya pāṭavasiddhi. Atha vā ratanattayapūjāya paññāpadaṭṭhānasamādhihetuttā paññāpāṭavaṁ. Vuttañhetaṁ—

> "Ujugatacitto kho pana Mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṁ, labhati dhammavedaṁ, labhati dhammopasaṁhitaṁ pāmojjaṁ, pamuditassa pīti jāyati, pītimanassa kāyo passambhati, passaddhakāyo sukhaṁ vedayati, sukhino cittaṁ samādhiyatī"ti[1].

Samādhissa ca paññāya padaṭṭhānabhāvo "samāhito yathābhūtaṁ pajānātī"ti[2] vuttoyeva. Tato evaṁ paṭubhūtāya paññāyakhedamabhibhuyya paṭiññātaṁ saṁvaṇṇanaṁ samāpayissati. Tena vuttaṁ "ratanattayapaṇāmakaraṇañhi -pa- paññāpāṭavabhāvato"ti. Atha vā ratanattayapūjāya āyuvaṇṇasukhabalavaḍḍhanato anantarāyena parisamāpanaṁ veditabbaṁ. Ratanattayapaṇāmena hi āyuvaṇṇasukhabalāni vaḍḍhanti. Vuttañhetaṁ—

> "Abhivādanasīlissa, niccaṁ vuḍḍhāpacāyino.
> Cattāro dhammā vaḍḍhanti, āyu vaṇṇo sukhaṁ balan"ti[3].

Tato āyuvaṇṇasukhabalavuddhiyā hotveva kāriyaniṭṭhānanti vuttaṁ "ratanattayapūjāya āyu -pa- veditabban"ti. Atha vā ratanattayapūjāyapaṭibhānāparihānāvahattā anantarāyena parisamāpanaṁ veditabbaṁ. Aparihānāvahā hi ratanattayapūjā. Vuttañhetaṁ—

"Sattime bhikkhave aparihānīyā dhammā, katame satta? Satthugāravatā, dhammagāravatā, saṁghagāravatā, sikkhāgāravatā, samādhigāravatā, kalyāṇamittatā, sovacassatā"ti[4]. Tato paṭibhānāparihānena hotveva yathāpaṭiññātaparisamāpananti vuttaṁ "ratanattaya -pa- veditabban"ti. Atha vā pasādavatthūsu pūjāya puññātisayabhāvato anantarāyena parisamāpanaṁ veditabbaṁ. Puññātisayā hi pasādavatthūsu pūjā. Vuttañhetaṁ—

---

1. Aṁ 2. 252; Aṁ 3. 531 piṭṭhesu.
2. Saṁ 2. 12, 302; Saṁ 3. 363; Khu 10. 50, 253; Khu 11. 38 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 29 piṭṭhe Dhammapade.
4. Aṁ 2. 420 piṭṭhe.

"Pūjārahe pūjayato, Buddhe yadi va sāvake.
Papañcasamatikkante, tiṇṇasokapariddave.

Te tādise pūjayato, nibbute akutobhaye.
Na sakkā puññaṁ saṅkhātuṁ, imettamapi kenacī"ti[1].

Puññātisayo ca yathādhippetaparisamāpanupāyo. Yathāha—

"Esa devamanussānaṁ, sabbakāmadado nidhi.
Yaṁ yadevābhipatthenti, sabbametena labbhatī"ti[2].

Upāyesu ca paṭipannassa hotveva kāriyaniṭṭhānanti vuttaṁ "pasādavatthūsu -pa- veditabban"ti. Evaṁ ratanattayapūjā niratisayapuññakkhettasambuddhiyā aparimeyyappabhāvo puññātisayoti bahuvidhantarāyepi lokasannivāse antarāyanibandhanasakalasaṁkilesaviddhaṁsanāya pahoti, bhayādi-upaddavañca nivāreti. Tasmā suvuttaṁ "saṁvaṇṇanārambhe ratanattayapaṇāmakaraṇaṁ yathāpaṭiññātasaṁvaṇṇanāya anantarāyena parisamāpanatthanti veditabban"ti.

Evaṁ pana sapayojanaṁ ratanattayapaṇāmaṁ kattukāmo Buddharatanamūlakattā sesaratanānaṁ paṭhamaṁ tassa paṇāmaṁ kātumāha **"karuṇāsītalahadayaṁ -pa- gativimuttan"**ti. Buddharatanamūlakāni hi dhammasaṁgharatanāni, tesu ca dhammaratanamūlakaṁ saṁgharatanaṁ, tathābhāvo ca "puṇṇacando viya Bhagavā, candakiraṇanikaro viya tena desito dhammo, candakiraṇasamuppāditapīṇito loko viya saṁgho"ti evamādīhi Aṭṭhakathāyamāgata-upamāhi vibhāvetabbo. Atha vā sabbasattānaṁ aggoti katvā paṭhamaṁ Buddho, tappabhavato, tadupadesitato ca tadanantaraṁ dhammo, tassa dhammassa ādhāraṇato tadāsevanato ca tadanantaraṁ saṁgho vutto. "Sabbasattānaṁ vā hiteviniyojakoti katvā paṭhamaṁ Buddho, sabbasattahitattā tadanantaraṁ dhammo, hitādhigamāya paṭipanno adhigatahito cāti katvā tadanantaraṁ saṁgho vutto"ti Aṭṭhakathāgatanayena anupubbatā veditabbā.

---

1. Khu 1. 42; Khu 3. 147 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 10 piṭṭhe Khuddakapāṭhe.

Buddharatanapaṇāmañca karonto kevalapaṇāmato thomanāpubbaṅgamova sātisayoti **"karuṇāsītalahadayan"**ti-ādipadehi thomanāpubbaṅgamataṁ dasseti. Thomanāpubbaṅgamena hi paṇāmena Satthu guṇātisayayogo, tato cassa anuttaravandanīyabhāvo, tena ca attano paṇāmassa khettaṅgatabhāvo, tena cassa khettaṅgatassa paṇāmassa yathādhippetanipphattihetubhāvo, dassitoti. Thomanāpubbaṅgamatañca dassento yassā saṁvaṇṇanaṁ kattukāmo, sā suttantadesanā karuṇāpaññāppadhānāyeva, na vinayadesanā viya karuṇāppadhānā, nāpi abhidhammadesanā viya paññāppadhānāti tadubhayappadhānameva thomanamārabhati. Esā hi ācariyassa pakati, yadidaṁ ārambhānurūpathomanā. Teneva ca vinayadesanāya saṁvaṇṇanārambhe "yo kappakoṭīhipi -pa- mahākāruṇikassa tassā"ti[1] karuṇāppadhānaṁ, abhidhammadesanāya saṁvaṇṇanārambhe "karuṇā viya -pa- yathārucī"ti[2] paññāppadhānañca thomanamāraddhaṁ. Vinayadesanā hi āsayādinirapekkhakevalakaruṇāya pākatikasattenāpi asotabbārahaṁ suṇanto, apucchitabbārahaṁ pucchanto, avattabbārahañca vadanto sikkhāpadaṁ paññapesīti karuṇāppadhānā. Tathā hi ukkaṁsapariyantagatahirottappopi Bhagavā lokiyasādhujanehipi pariharitabbāni "sikharaṇī, sambhinnā"ti-ādivacanāni[3], yathāparādhañca garahavacanāni mahākaruṇāsañcoditamānaso mahāparisamajjhe abhāsi, taṁtaṁsikkhāpadapaññattikāraṇāpekkhāya ca Verañjādīsu sārīrikaṁ khedamanubhosi. Tasmā kiñcāpi bhūmantarapaccayākārasamayantarakathānaṁ viya vinayapaññattiyāpi samuṭṭhāpikā paññā anaññasādhāraṇatāya atisayakiccavatī, karuṇāya kiccaṁ pana tatopi adhikanti vinayadesanāya karuṇāppadhānatā vuttā. Karuṇābyāpārādhikatāya hi desanāya karuṇāpadhānatā, abhidhammadesanā pana kevalapaññāppadhānā paramatthadhammānaṁ yathāsabhāvapaṭivedhasamatthāya paññāya tattha sātisayappavattito. Suttantadesanā pana karuṇāpaññāppadhānā tesaṁ tesaṁ sattānaṁ āsayānusayādhimutticaritādibhedaparicchindanasamatthāya paññāya sattesu ca mahākaruṇāya tattha sātisayappavattito. Suttantadesanāya hi mahākaruṇāya samāpattibahulo vineyyasantāne

1. Vi-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhe. 2. Abhi-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhe. 3. Vi 1. 189 piṭṭhe.

tadajjhāsayānulomena gambhīramatthapadaṁ patiṭṭhapesi. Tasmā ārambhānurūpaṁ karuṇāpaññāppadhānameva thomanaṁ katanti veditabbaṁ, ayamettha samudāyattho.

Ayaṁ pana avayavattho—kiratīti **karuṇā,** paradukkhaṁ vikkhipati paccayavekallakaraṇena apanetīti attho. Dukkhitesu vā kiriyati pasāriyatīti **karuṇā**. Atha vā kiṇātīti **karuṇā**, paradukkhe sati kāruṇikaṁ hiṁsati vibādhati, paradukkhaṁ vā vināsetīti attho. Paradukkhe sati sādhūnaṁ kampanaṁ hadayakhedaṁ karotīti vā **karuṇā**. Atha vā kamiti sukhaṁ, taṁ rundhatīti **karuṇā**. Esā hi paradukkhāpanayanakāmatālakkhaṇā attasukhanirapekkhatāya kāruṇikānaṁ sukhaṁ rundhati vibandhatīti, sabbattha saddasatthānusārena padanipphatti veditabbā. Uṇhābhitattehi sevīyatīti sītaṁ, uṇhābhisamanaṁ. Taṁ lāti gaṇhātīti **sītalaṁ**, "cittaṁ vā te khipissāmi, hadayaṁ vā te phālessāmī"ti[1] ettha uro "hadayan"ti vuttaṁ, "vakkaṁ hadayan"ti[2] ettha hadayavatthu, "hadayā hadayaṁ maññe aññāya tacchatī"ti[3] ettha cittaṁ, idhāpi cittameva abbhantaraṭṭhena **hadayaṁ**. Attano sabhāvaṁ vā haratīti **hadayaṁ**, ra-kārassa da-kāraṁ katvāti neruttikā. Karuṇāya sītalaṁ hadayamassāti karuṇāsītalahadayo, taṁ **karuṇāsītalahadayaṁ**.

Kāmañcettha paresaṁ hitopasaṁhārasukhādi-aparihānijjhānasabhāvatāya, byāpādādīnaṁ ujuvipaccanīkatāya ca sattasantānagatasantāpavicchedanākārappavattiyā mettāmuditānampi cittasītalabhāvakāraṇatā upalabbhati, tathāpi paradukkhāpanayanākārappavattiyā parūpatāpāsahanarasā avihiṁsābhūtā karuṇāva visesena Bhagavato cittassa cittapassaddhi viya sītibhāvanimittanti tassāyeva cittasītalabhāvakāraṇatā vuttā. Karuṇāmukhena vā mettāmuditānampi hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttāti daṭṭhabbaṁ. Na hi sabbattha niravasesattho upadisīyati, padhānasahacaraṇāvinābhāvādinayehipi yathālabbhamānaṁ gayhamānattā. Apicettha taṁsampayuttañāṇassa cha-asādhāraṇañāṇapariyāpannatāya asādhāraṇañāṇavisesanibandhanabhūtā sātisayaṁ, niravasesañca

---

1. Saṁ 1. 216; Khu 1. 306 piṭṭhesu. 2. Ma 1. 72; Ma 2. 84; Ma 3. 132 piṭṭhādīsu.
3. Ma 1. 38 piṭṭhe.

sabbaññutaññāṇaṁ viya savisayabyāpitāya mahākaruṇābhāvamupagatā anaññasādhāraṇasātisayabhāvappattā karuṇāva hadayasītalattahetubhāvena vuttā. Atha vā satipi mettāmuditānaṁ paresaṁ hitopasaṁhārasukhādi-aparihānijjhānasabhāvatāya sātisaye hadayasītalabhāvanibandhanatte sakalabuddhaguṇavisesakāraṇatāya tāsampi kāraṇanti karuṇāya eva hadayasītalabhāvakāraṇatā vuttā. Karuṇānidānā hi sabbepi Buddhaguṇā. Karuṇānubhāvanibbāpiyamānasaṁsāradukkhasantāpassa hi Bhagavato paradukkhāpanayanakāmatāya anekānipi kappānamasaṅkhyeyyāni akilantarūpasseva niravasesabuddhakaradhammasambharaṇaniratassa samadhigatadhammādhipateyyassa ca sannihitesupi sattasaṅghāta[1] samupanītahadayūpatāpanimittesu na īsakampi cittasītibhāvassa aññathattamahosīti. Tīsu cettha vikappesu paṭhame vikappe avisesabhūtā Buddhabhūmigatā, dutiye tatheva mahākaruṇābhāvūpagatā, tatiye paṭhamābhinīhārato paṭṭhāya tīsupi avatthāsu pavattā Bhagavato karuṇā saṅgahitāti daṭṭhabbaṁ.

Pajānātīti **paññā**, yathāsabhāvaṁ pakārehi paṭivijjhatīti attho. Paññāpetīti vā **paññā**, taṁ tadatthaṁ pākaṭaṁ karotīti attho. Sāyeva ñeyyāvaraṇappahānato pakārehi dhammasabhāvajotanaṭṭhena pajjototi **paññāpajjoto**. Paññavato hi ekapallaṅkenapi nisinnassa dasasahassilokadhātu ekapajjotā hoti. Vuttañhetaṁ Bhagavatā “cattārome bhikkhave Pajjotā. Katame cattāro? Candapajjoto, sūriyapajjoto, aggipajjoto, paññāpajjoto, ime kho bhikkhave cattāro pajjotā. Etadaggaṁ bhikkhave imesaṁ catunnaṁ Pajjotānaṁ yadidaṁ paññāpajjoto”ti[2]. Tena vihato visesena samugghāṭitoti **paññāpajjotavihato**, visesatā cettha upari āvi bhavissati. Muyhanti tena, sayaṁ vā muyhati, muyhanamattameva vā tanti **moho**, avijjā. Sveva visayasabhāvapaṭicchādanato andhakārasarikkhatāya tamo viyāti **mohatamo**. Satipi tamasaddassa sadisakappanamantarena avijjāvācakatte mohasaddasannidhānena tabbisesakatāvettha yuttāti sadisakappanā. Paññāpajjotavihato

---

1. Saṅkhata (Ka) 2. Aṁ 1. 457 piṭṭhe.

mohatamo yassāti paññāpajjotavihatamohatamo, taṁ **paññāpajjotavihatamohatamaṁ**.

Nanu ca sabbesampi khīṇāsavānaṁ paññāpajjotena avijjandhakārahatatā sambhavati, atha kasmā aññasādhāraṇāvisesaguṇena Bhagavato thomanā vuttāti? Savāsanappahānena anaññasādhāraṇavisesatāsambhavato. Sabbesampi hi khīṇāsavānaṁ paññāpajjotahatāvijjandhakārattepi sati saddhādhimuttehi viya diṭṭhippattānaṁ sāvakapaccekabuddhehi Sammāsambuddhānaṁ savāsanappahānena kilesappahānassa viseso vijjatevāti. Atha vā paropadesamantarena attano santāne accantaṁ avijjandhakāravigamassa nipphāditattā[1], tattha ca sabbaññutāya balesu ca vasībhāvassa samadhigatattā, parasantatiyañca dhammadesanātisayānubhāvena sammadeva tassa pavattitattā, Bhagavāyeva visesato paññāpajjotavihatamohatamabhāvena thometabboti. Imasmiñca atthavikappe paññāpajjotapadena sasantānagatamohavidhamanā paṭivedhapaññā ceva parasantānagatamohavidhamanā desanāpaññā ca sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā saṅgahitā. Na tu purimasmiṁ atthavikappe viya paṭivedhapaññāyevāti veditabbaṁ.

Aparo nayo–Bhagavato ñāṇassa ñeyyapariyantikattā sakalañeyyadhammasabhāvāvabodhanasamatthena anāvaraṇañāṇasaṅkhātena paññāpajjotena sakalañeyyadhammasabhāvacchādakamohatamassa vihatattā anāvaraṇañāṇabhūtena anaññasādhāraṇapaññāpajjotavihatamohatamabhāvena Bhagavato thomanā veditabbā. Imasmiṁ pana atthavikappe mohatamavidhamanante adhigatattā anāvaraṇañāṇaṁ kāraṇūpacārena sakasantāne mohatamavidhamananti veditabbaṁ. Abhinīhārasampattiyā savāsanappahānameva hi kilesānaṁ ñeyyāvaraṇappahānanti, parasantāne pana mohatamavidhamanassa kāraṇabhāvato phalūpacārena anāvaraṇañāṇameva mohatamavidhamananti vuccati. **Anāvaraṇañāṇan**ti ca sabbaññutaññāṇameva, yena dhammadesanāpaccavekkhaṇāni karoti. Tadidañhi ñāṇadvayaṁ atthato ekameva. Anavasesasaṅkhatāsaṅkhatasammutidhammārammaṇatāya

---

1. Nibbattitattā (Mūlapaṁ-Ṭī 1. 4 piṭṭhe.)

sabbaññutaññāṇaṁ tatthāvaraṇābhāvato nissaṅgacāramupādāya anāvaraṇañāṇanti, visayappavattimukhena pana aññehi asādhāraṇabhāvadassanatthaṁ dvidhā katvā chaḷāsādhāraṇañāṇabhede vuttaṁ.

Kiṁ panettha kāraṇaṁ avijjāsamugghātoyeveko pahānasampattivasena Bhagavato thomanāya gayhati, na pana sātisayaṁ niravasesakilesappahānanti? Vuccate—tappahānavacaneneva hi tadekaṭṭhatāya sakalasaṁkilesasamugghātassa jotitabhāvato niravasesakilesappahānamettha gayhati. Na hi so saṁkileso atthi, yo niravasesāvijjāsamugghātanena na pahīyatīti. Atha vā sakalakusaladhammuppattiyā, saṁsāranivattiyā ca vijjā viya niravasesākusaladhammuppattiyā, saṁsārappavattiyā ca avijjāyeva padhānakāraṇanti tabbighātavacaneneva sakalasaṁkilesasamugghātavacanasiddhito soyeveko gayhatīti. Atha vā sakalasaṁkilesadhammānaṁ muddhabhūtattā avijjāya taṁsamugghātoyeveko gayhati. Yathāha—

> "Avijjā muddhāti jānāhi, vijjā muddhādhipātinī.
> Saddhāsatisamādhīhi, chandavīriyena saṁyutā"ti[1].

Sanarāmaralokagarunti ettha pana paṭhamapakatiyā avibhāgena sattopi naroti vuccati, idha pana dutiyapakatiyā manujapurisoyeva, itarathā lokasaddassa avattabbatā siyā. "Yathā hi paṭhamapakatibhūto satto itarāya pakatiyā seṭṭhaṭṭhena pure uccaṭṭhāne seti pavattatīti **puriso**ti vuccati, evaṁ jeṭṭhabhāvaṁ netīti **naro**ti. Puttabhātubhūtopi hi puggalo mātujeṭṭhabhaginīnaṁ pituṭṭhāne tiṭṭhati, pageva bhattubhūto itarāsan"ti[2] nāvāvimānavaṇṇanāyaṁ vuttaṁ. Ekasesappakappanena puthuvacanantaviggahena vā narā, maraṇaṁ maro, so natthi yesanti **amarā**, saha narehi, amarehi cāti **sanarāmaro**, garati uggacchati uggato pākaṭo bhavatīti **garu**, garasaddo hi uggame. Apica pāsāṇacchattaṁ viya bhāriyaṭṭhena "garū"ti vuccati.

---

1. Khu 1. 433; Khu 8. 5 piṭṭhesu.
2. Vimāna-Ṭṭha 37 piṭṭhe.

Mātāpitācariyesu, dujjare alahumhi ca.
Mahante cuggate ceva, nichekādikaresu ca.
Tathā vaṇṇavisesesu, **garu**saddo pavattati.

Idha pana sabbalokācariye Tathāgate. Keci pana "garu, gurūti ca dvidhā gahetvā bhāriyavācakatte garusaddo, ācariyavācakatte tu gurusaddo"ti vadanti, taṁ na gahetabbaṁ. Pāḷivisaye hi sabbesampi yathāvuttānamatthānaṁ vācakatte garusaddoyevicchitabbo akārassa ākārabhāvena "gāravan"ti taddhitantapadassa savuddhikassa dassanato. Sakkatabhāsāvisaye pana gurusaddoyevicchitabbo ukārassa vuddhibhāvena aññathā taddhitantapadassa dassanatoti. Sanarāmaro ca so loko cāti sanarāmaraloko, tassagarūti tathā, taṁ **sanarāmaralokagaruṁ.** "Sanaramarūlokagarun"tipi paṭhanti, tadapi ariyāgāthattā vuttilakkhaṇato, atthato ca yuttameva. Atthato hi dīghāyukāpi samānā yathāparicchedaṁ maraṇasabhāvattā marūti devā vuccanti. Etena devamanussānaṁ viya tadavaliṭṭhasattānampi yathārahaṁ guṇavisesāvahatāya Bhagavato upakārakataṁ dasseti. Nanu cettha devamanussā padhānabhūtā, atha kasmā tesaṁ appadhānatā niddisīyatīti? Atthato padhānatāya gahetabbattā. Añño hi saddakkamo, añño atthakkamoti saddakkamānusārena padhānāpadhānabhāvo na codetabbo. Edisesu hi samāsapadesu padhānampi appadhānaṁ viya niddisīyati yathā taṁ "sarājikāya parisāyā"ti, tasmā sabbattha atthatova adhippāyo gavesitabbo, na byañjanamattena. Yathāhu porāṇā—

"Atthañhi Nātho saraṇaṁ avoca,
Na byañjanaṁ lokahito Mahesi.
Tasmā akatvā ratimakkharesu,
Atthe niveseyya matiṁ matimā"ti[1].

Kāmañcettha sattasaṅkhārabhājanavasena tividho loko, garubhāvassa pana adhippetattā garukaraṇasamatthasseva yujjanato sattalokavasena attho gahetabbo. So hi lokīyanti ettha

1. Kaṅkhā-Ṭṭha 114 piṭṭhe.

puññāpuññāni, tabbipāko cāti **loko,** dassanatthe ca lokasaddamicchanti saddavidū. Amaraggahaṇena cettha upapattidevā adhippetā. Aparo nayo—samūhattho ettha lokasaddo samudāyavasena lokīyati paññāpīyatīti katvā. Saha narehīti **sanarā,** teyeva amarāti **sanarāmarā,** tesaṁ loko tathā, purimanayeneva yojetabbaṁ. Amarasaddena cettha upapattidevā viya visuddhidevāpi saṅgayhanti. Tepi hi paramatthato maraṇābhāvato **amarā.** Imasmiṁ pana atthavikappe narāmarānameva gahaṇaṁ ukkaṭṭhaniddesavasena yathā "Satthā devamanussānan"ti[1]. Tathā hi sabbānatthaparihānapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā, sadevamanussāya pajāya accantamupakāritāya aparimitanirupamappabhāvaguṇasamaṅgitāya ca sabbasattuttamo Bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ uttamamanaññasādhāraṇaṁ gāravaṭṭhānanti. Kāmañca itthīnampi tathā-upakārattā Bhagavā garuyeva, padhānabhūtaṁ pana lokaṁ dassetuṁ purisaliṅgena vuttanti daṭṭhabbaṁ. Neruttikā pana avisesanicchitaṭṭhāne tathā niddiṭṭhamicchanti yathā "narā nāgā ca gandhabbā, abhivādetvāna pakkamun"ti[2]. Tathā cāhu—

"Napuṁsakena liṅgena, saddodāhu pumena vā.
Niddissatīti ñātabba-mavisesavinicchite"ti.

Vandeti ettha pana—

Vattamānāya pañcamyṁ, sattamyañca vibhattiyaṁ.
Etesu tīsu ṭhānesu, **vande**saddo pavattati.

Idha pana vattamānāyaṁ aññāsamasambhavato. Tattha ca uttamapurisavasenattho gahetabbo "ahaṁ vandāmī"ti. Namanathutiyatthesu ca vandasaddamicchanti ācariyā, tena ca sugatapadaṁ, nāthapadaṁ vā ajjhāharitvā yojetabbaṁ. Sobhanaṁ gataṁ gamanaṁ etassāti **Sugato.** Gamanañcettha kāyagamanaṁ, ñāṇagamanañca, kāyagamanampi vineyyajanopasaṅkamanaṁ, pakatigamanañcāti dubbidhaṁ. Bhagavato hi vineyyajanopasaṅkamanaṁ ekantena tesaṁ

---

1. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu.
2. Khu 3. 5 piṭṭhe. (Atthato samānaṁ.)

hitasukhanipphādanato sobhanaṁ, tathā lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitarūpakāyatāya dutavilambitakhalitānukaḍḍhananippīḷanukkuṭikakuṭilākulatādidosarahitama vahasitarāja haṁsavasabhavāraṇamigarājagamanaṁ pakatigamanañca, vimalavipulakaruṇāsativīriyādiguṇavisesasahitampi ñāṇagamanaṁ abhinīhārato paṭṭhāya yāva mahābodhi, tāva niravajjatāya sobhanamevāti. Atha vā "sayambhūñāṇena sakalampi lokaṁ pariññābhisamayavasena parijānanto sammā gato avagatoti **Sugato.** Yo hi gatyattho, so Buddhyattho. Yo ca Buddhyattho, so gatyatthoti. Tathā lokasamudayaṁ pahānābhisamayavasena pajahanto anuppattidhammatamāpādento sammā gato atītoti **Sugato.** Lokanirodhaṁ sacchikiriyābhisamayavasena sammā gato adhigatoti **Sugato.** Lokanirodhagāminiṁ paṭipadaṁ bhāvanābhisamayavasena sammā gato paṭipannoti **Sugato,** ayañcattho 'sotāpattimaggena ye kilesā pahīnā, te kilese na puneti na pacceti na paccāgacchatī'ti[1] **Sugato**"ti-ādinā niddesanayena vibhāvetabbo.

Aparo nayo—sundaraṁ sammāsambodhiṁ, nibbānameva vā gato adhigatoti **Sugato**. Bhūtaṁ tacchaṁ atthasaṁhitaṁ yathārahaṁ kālayuttameva vācaṁ vineyyānaṁ sammā gadatīti vā **Sugato** da-kārassa ta-kāraṁ katvā, taṁ **Sugataṁ**. Puññāpuññakammehi upapajjanavasena gantabbāti **gatiyo**, upapattibhavavisesā. Tā pana nirayādibhedena pañcavidhā, sakalassāpi bhavagāmikammassa ariyamaggādhigamena avipākārahabhāvakaraṇena nivattitattā pañcahipi tāhi visaṁyutto hutvā muttoti **gativimutto**. Uddhamuddhabhavagāmino hi devā taṁtaṁkammavipākadānakālānurūpena tato tato bhavato muttāpi muttamattāva, na pana visaññogavasena muttā, gatipariyāpannā ca taṁtaṁbhavagāmikammassa ariyamaggena anivattitattā, na tathā Bhagavā. Bhagavā pana yathāvuttappakārena visaṁyutto hutvā muttoti. Tasmā anena Bhagavato katthacipi gatiyā apariyāpannataṁ dasseti. Yato ca Bhagavā "Devātidevo"ti vuccati. Tenevāha—

1. Khu 7. 88; Khu 8. 83 piṭṭhesu.

"Yena devūpapatyassa, gandhabbo vā vihaṅgamo.
Yakkhattaṁ yena gaccheyyaṁ, manussattañca abbaje.
Te mayhṁ āsavā khīṇā, viddhastā vinaḷīkatā"ti[1].

Taṁtaṁgatisaṁvattanakānañhi kammakilesānaṁ mahābodhimūleyeva aggamaggena pahīnattā natthi Bhagavato taṁtaṁgatipariyāpannatāti accantameva Bhagavā sabbabhavayonigativiññāṇaṭṭhitisattāvāsasattanikāyehi parimuttoti. Atha vā kāmaṁ sa-upādisesāyapi nibbānadhātuyā tāhi gatīhi vimutto, esā pana "paññāpajjotavihatamohataman"ti etthevantogadhāti iminā padena anupādisesāya nibbānadhātuyāva thometīti daṭṭhabbaṁ.

Ettha pana attahitasampattiparahitapaṭipattivasena dvīhākārehi Bhagavato thomanā katā hoti. Tesu anāvaraṇañāṇādhigamo, saha vāsanāya kilesānamaccantappahānaṁ, anupādisesanibbānappatti ca attahitasampatti nāma, lābhasakkārādinirapekkhacittassa pana sabbadukkhaniyyānikadhammadesanāpayogato Devadattādīsupi viruddhasattesu niccaṁ hitajjhāsayatā, vinītabbasattānaṁ ñāṇaparipākakālāgamanañca āsayato parahitapaṭipatti nāma. Sā pana āsayapayogato duvidhā, parahitapaṭipatti tividhā ca attahitasampatti imāya gāthāya yathārahaṁ pakāsitā hoti. "Karuṇāsītalahadayan"ti hi etena āsayato parahitapaṭipatti, sammā gadanatthena sugatasaddena payogato parahitapaṭipatti. "Paññāpajjotavihatamohatamaṁ gativimuttan"ti etehi, catusaccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena tividhāpi attahitasampatti, avasiṭṭhaṭṭhena pana tena "sanarāmaralokagarun"ti ca etena sabbāpi attahitasampatti, parahitapaṭipatti ca pakāsitā hoti.

Atha vā hetuphalasattūpakāravasena tīhākārehi thomanā katā. Tattha **hetu** nāma mahākaruṇāsamāyogo, bodhisambhārasambharaṇañca, tadubhayampi paṭhamapadena yathārutato, sāmatthiyato ca pakāsitaṁ. **Phalaṁ** pana ñāṇappahāna-ānubhāvarūpakāyasampdāvasena

---

1. Aṁ 1. 348 piṭṭhe.

catubbidhaṁ. Tattha sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṁ maggañāṇaṁ, tammūlakāni ca Dasabalādiñāṇāni ñāṇsampadā, savāsanasakalasaṁkilesānamaccantamanuppādadhammatāpādanaṁ pahānasampadā, yathicchitanipphādane ādhipaccaṁ ānubhāvasampadā, sakalalokanayanābhisekabhūtā pana lakkhaṇānubyañjanapaṭimaṇḍitā attabhāvasampatti rūpakāyasampadā. Tāsu ñāṇappahānasampadā dutiyapadena, saccapaṭivedhatthena ca sugatasaddena pakāsitā, ānubhāvasampadā tatiyapadena, rūpakāyasampadā sobhanakāyagamanatthena sugatasaddena lakkhaṇānubyañjanapāripūriyā vinā tadabhāvato. Yathāvuttā duvidhāpi parahitapaṭipatti **sattūpakārasampadā**, sā pana sammā gadanatthena sugatasaddena pakāsitāti veditabbā.

Apica imāya gāthāya sammāsambodhi tammūla tappaṭipattiyādayo aneke Buddhaguṇā ācariyena pakāsitā honti. Esā hi ācariyānaṁ pakati, yadidaṁ yena kenaci pakārena atthantaraviññāpanaṁ. Kathaṁ? "Karuṇāsītalahadayan"ti hi etena sammāsambodhiyā mūlaṁ dasseti. Mahākaruṇāsañcoditamānaso hi Bhagavā saṁsārapaṅkato sattānaṁ samuddharaṇatthaṁ katābhinīhāro anupubbena pāramiyo pūretvā anuttaraṁ sammāsambodhimadhigatoti karuṇā sammāsambodhiyā mūlaṁ. "Paññāpajjotavihatamohataman"ti etena sammāsambodhiṁ dasseti. Sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānañhi aggamaggañāṇaṁ, aggamaggañāṇapadaṭṭhānañca sabbaññutaññāṇaṁ "sammāsambodhī"ti vuccati. Sammā gamanatthena sugatasaddena sammāsambodhiyā paṭipattiṁ dasseti līnuddhaccapatiṭṭhānāyūhanakāmasukhattakilamathānuyogasassatucchedābhinivesādi-antadvayarahitāya karuṇāpaññāpariggahitāya majjhimāya paṭipattiyā pakāsanato, itarehi sammāsambodhiyā padhānāppadhānappabhedaṁ payojanaṁ dasseti. Saṁsāramahoghato sattasantāraṇañhettha padhānaṁ, tadaññamappadhānaṁ. Tesu ca padhānena payojanena parahitapaṭipattiṁ dasseti, itarena attahitasampattiṁ, tadubhayena ca attahitapaṭipannādīsu catūsu puggalesu Bhagavato catutthapuggalabhāvaṁ pakāseti. Tena ca anuttaraṁ dakkhiṇeyyabhāvaṁ, uttamañca vandanīyabhāvaṁ, attano ca vandanāya khettaṅgatabhāvaṁ vibhāveti.

Apica karuṇāggahaṇena lokiyesu mahaggatabhāvappattāsādhāraṇaguṇadīpanato sabbalokiyaguṇasampatti dassitā, paññāggahaṇena

sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānamaggañāṇādīpanato sabbalokuttaraguṇasampatti. Tadubhayaggahaṇasiddho hi attho "sanarāmaralokagarun"ti-ādinā vipañcīyatīti. Karuṇāggahaṇena ca nirupakkilesamupagamanaṁ dasseti, paññāggahaṇena apagamanaṁ. Tathā karuṇāggahaṇena lokasamaññānurūpaṁ Bhagavato pavattiṁ dasseti lokavohāravisayattā karuṇāya, paññāggahaṇena lokasamaññāya anatidhāvanaṁ. Sabhāvānavabodhena hi dhammānaṁ sabhāvaṁ atidhāvitvā sattādiparāmasanaṁ hoti. Tathā karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattivihāraṁ dasseti, paññāggahaṇena tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṁ, catusaccañāṇaṁ, catupaṭisambhidāñāṇaṁ, catuvesārajjañāṇaṁ, karuṇāggahaṇena mahākaruṇāsamāpattiñāṇassa gahitattā sesāsādhāraṇañāṇāni, cha abhiññā, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇāni, dasa balāni, cuddasa Buddhaguṇā, soḷasa ñāṇacariyā, aṭṭhārasa Buddhadhammā, catucattārīsa ñāṇavatthūni, sattasattati ñāṇavatthūnīti evamādīnaṁ anekesaṁ paññāpabhedānaṁ vasena ñāṇacāraṁ dasseti. Tathā karuṇāggahaṇena caraṇasampattiṁ, paññāggahaṇena vijjāsampattiṁ. Karuṇāggahaṇena attādhipatitā, paññāggahaṇena dhammādhipatitā. Karuṇāggahaṇena Lokanāthabhāvo, paññāggahaṇena attanāthabhāvo. Tathā karuṇāggahaṇena pubbakārībhāvo, paññāggahaṇena kataññutā. Karuṇāggahaṇena aparantapatā, paññāggahaṇena anattantapatā. Karuṇāggahaṇena vā Buddhakaradhammasiddhi, paññāggahaṇena Buddhabhāvasiddhi. Tathā karuṇāggahaṇena parasantāraṇaṁ, paññāggahaṇena attasantāraṇaṁ. Tathā karuṇāggahaṇena sabbasattesu anuggahacittatā, paññāggahaṇena sabbadhammesu virattacittatā dassitā hoti sabbesañca Buddhaguṇānaṁ karuṇā ādi tannidānabhāvato, paññā pariyosānaṁ tato uttari karaṇīyābhāvato. Iti ādipariyosānadassanena sabbe Buddhaguṇā dassitā honti. Tathā karuṇāggahaṇena sīlakkhandhapubbaṅgamo samādhikkhandho dassito hoti. Karuṇānidānañhi sīlaṁ tato pāṇātipātādiviratippavattito, sā ca jhānattayasampayoginīti, paññāvacanena paññākkhandho. Sīlañca sabbabuddhaguṇānaṁ ādi, samādhi majjhe, paññā pariyosānanti evmpi ādimajjhapariyosānakalyāṇā sabbe Buddhaguṇā dassitā honti nayato dassitattā. Eso eva hi niravasesato Buddhaguṇānaṁ dassanupāyo, yadidaṁ nayaggāhaṇaṁ, aññathā

ko nāma samattho Bhagavato guṇe anupadaṁ niravasesato dassetuṁ. Tenevāha—

“Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṁ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassā”ti[1].

Teneva ca āyasmatā Sāriputtattherenāpi Buddhaguṇaparicchedanaṁ pati Bhagavatā anuyuttena “no hetaṁ bhante”ti paṭikkhipitvā “apica me bhante dhammanvayo vidito”ti[2] **Sampasādanīyasutte** vuttaṁ.

Evaṁ saṅkhepena sakalasabbaññuguṇehi Bhagavato thomanāpubbaṅgamaṁ paṇāmaṁ katvā idāni saddhammassāpi thomanāpubbaṅgamaṁ paṇāmaṁ karonto **“Buddhopī”**ti-ādimāha. Tatthāyaṁ saha padasambandhena saṅkhepattho—yathāvuttavividhaguṇagaṇasamannāgato **Buddhopi yaṁ** ariyamaggasaṅkhātaṁ **dhammaṁ**, saha pubbabhāgapaṭipattidhammena vā ariyamaggabhūtaṁ **dhammaṁ bhāvetvā ceva** yaṁ phalanibbānasaṅkhātaṁ dhammaṁ, pariyattidhammapaṭipattidhammehi vā saha phalanibbānabhūtaṁ dhammaṁ **sacchikatvā ca** sammāsambodhisaṅkhātaṁ Buddhabhāvamupagato, vītamalamanuttaraṁ taṁ dhammampi vandeti.

Tattha Buddhasaddassa tāva “bujjhitā saccānīti **Buddho.** Bodhetā pajāyāti **Buddho**”ti-ādinā niddesanayena[3] attho veditabbo. Atha vā aggamaggañāṇādhigamena savāsanāya sammohaniddāya accantavigamanato, aparimitaguṇagaṇālaṅkatasabbaññutaññāṇappattiyā vikasitabhāvato ca Buddhavāti **Buddho** jāgaraṇavikasanatthavasena. Atha vā kassacipi ñeyyadhammassa anavabuddhassa abhāvena ñeyyavisesassa kammabhāvāgahaṇato kammavacanicchāyābhāvena avagamanatthavasena kattuniddesova labbhati, tasmā Buddhavāti **Buddho**tipi vattabbo. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatāva viññāyati yathā “dikkhito na dadātī”ti. Evañcakatvā kammavisesānapekkhā kattari eva Buddhasaddasiddhi veditabbā,

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9, 324; Apadāna-Ṭṭha 2. 91 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 70 piṭṭhe.
3. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.

atthato pana pāramitāparibhāvito sayambhuñāṇena saha vāsanāya vihataviddhastaniravasesakilesomahākaruṇāsabbaññutaññāṇādi-aparimeyyaguṇagaṇādhāro khandhasantāno Buddho, yathāha—

> "Buddhoti yo so Bhagavā sayambhū anācariyako pubbe ananussutesu dhammesu sāmaṁ saccāni abhisambujjhi, tattha ca sabbaññutaṁ patto, balesu ca vasībhāvan"ti[1].

Api-saddo sambhāvane, tena evaṁ guṇavisesayutto sopi nāma Bhagavā īdisaṁ dhammaṁ bhāvetvā, sacchikatvā ca Buddhabhāvamupagato, kā nāma kathā aññesaṁ sāvakādibhāvamupagamaneti dhamme sambhāvanaṁ dīpeti. **Buddhabhāvan**ti sammāsambodhiṁ. Yena hi nimittabhūtena sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena aggamaggañāṇena, aggamaggañāṇapadaṭṭhānena ca sabbaññutaññāṇena Bhagavati "Buddho"ti nāmaṁ, tadārammaṇañca ñāṇaṁ pavattati, tamevidha "bhāvo"ti vuccati. Bhavanti buddhisaddā etenāti hi **bhāvo.** Tathā hi vadanti—

> "Yena yena nimittena, buddhi saddo ca vattate.
> Taṁtaṁnimittakaṁ bhāva-paccayehi udīritan"ti[2].

Bhāvetvāti uppādetvā, vaḍḍhetvā vā. **Sacchikatvā**ti paccakkhaṁ katvā. **Ceva**-saddo **ca**-saddo ca tadubhayattha samuccaye. Tena hi saddadvayena na kevalaṁ Bhagavā dhammassa bhāvanāmattena Buddhabhāvamupagato, nāpi sacchikiriyāmattena, atha kho tadubhalenevāti samuccinoti. **Upagato**ti patto, adhigatoti attho. Etassa "Buddhabhāvan"ti padena sambandho. **Vītamalan**ti ettha virahavasena eti pavattatīti vīto, malato vīto, vītaṁ vāmalaṁ yassāti vītamalo,taṁ **vītamalaṁ. "Gatamalan"**tipi pāṭho dissati, evaṁ sati sa-upasaggo viya anupasaggopi gatasaddo virahatthavācako veditabbo dhātūnamanekatthattā. Gacchati apagacchatīti hi gato, dhammo. Gataṁ vā malaṁ, purimanayena samāso. **Anuttaran**ti uttaravirahitaṁ. Yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne apāyato, saṁsārato ca apatamāne katvā dhāretīti **dhammo**, navavidho lokuttaradhammo. Tappakāsanattā, sacchikiriyāsammasanapariyāyassa ca labbhamānattā pariyattidhammopi idha

1. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.
2. Saddavuttiyaṁ 31 gāthā.

saṅgahito. Tathā hi "abhidhammanayasamuddaṁ adhigacchi, tīṇi piṭakāni sammasī"ti ca Aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, tathā "yaṁ dhammaṁ bhāvetvā sacchikatvā"ti ca vuttattā bhāvanāsacchikiriyāyogyatāya Buddhakaradhammabhūtāhi pāramitāhi saha pubbabhāga-adhisīlasikkhādayopi idha saṅgahitāti veditabbā. Tāpi hi vigatapaṭipakkhatāya vītamalā, anaññasādhāraṇatāya anuttarā ca. Kathaṁ pana tā bhāvetvā, sacchikatvā ca Bhagavā Buddhabhāvamupagatoti? Vuccate—sattānañhi saṁsāravaṭṭadukkhanissaraṇāya[1] katamahābhinīhāro mahākaruṇādhivāsanapesalajjhāsayo paññāvisesapariyodātanimmalānaṁ dānadamasaññamādīnaṁ uttamadhammānaṁ kappānaṁ satasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyāni sakkaccaṁ nirantaraṁ niravasesaṁ bhāvanāsacchikiriyāhi kammādīsu adhigatavasībhāvo acchariyācinteyyamahānubhāvo adhisīlādhicittānaṁ paramukkaṁsapāramippatto Bhagavā paccayākāre catuvīsatikoṭisatasahassamukhena mahāvajirañāṇaṁ pesetvā anuttaraṁ sammāsambodhisaṅkhātaṁ Buddhabhāvamupagatoti.

Imāya pana gāthāya vijjāvimuttisampadādīhi anekehi guṇehi yathārahaṁ saddhammaṁ thometi. Kathaṁ? Ettha hi "bhāvetvā"ti etena vijjāsampadāya thometi, "sacchikatvā"ti etena vimuttisampadāya. Tathā paṭhamena jhānasampadāya, dutiyena vimokkhasampadāya. Paṭhamena vā samādhisampadāya, dutiyena samāpattisampadāya. Atha vā paṭhamena khayañāṇabhāvena, dutiyena anuppādañāṇabhāvena. Paṭhamena vā vijjūpamatāya, dutiyena vajirūpamatāya. Paṭhamena vā virāgasampattiyā, dutiyena nirodhasampattiyā. Tathā paṭhamena niyyānabhāvena, dutiyena nissaraṇabhāvena. Paṭhamena vā hetubhāvena, dutiyena asaṅkhatabhāvena. Paṭhamena vā dassanabhāvena, dutiyena vivekabhāvena. Paṭhamena vā adhipatibhāvena, dutiyena amatabhāvena dhammaṁ thometi. Atha vā "yaṁ dhammaṁ bhāvetvā Buddhabhāvaṁ upagato"ti etena svākkhātatāya dhammaṁ thometi, "sacchikatvā"ti etena sandiṭṭhikatāya. Tathā paṭhamena akālikatāya, dutiyena ehipassikatāya. Paṭhamena vā opaneyyikatāya, dutiyena paccattaṁ veditabbatāya. Paṭhamena vā saha pubbabhāgasīlādīhi sekkhehi

---

1. ...nissaraṇatthāya (Mūlapaṁ-Ṭī 1. 11), ...nissaraṇe (katthaci)

sīlasamādhipaññākkhandhehi, dutiyena saha asaṅkhatadhātuyā asekkhehi dhammaṁ thometi.

"Vītamalan"ti iminā pana saṁkilesābhāvadīpanena visuddhatāya dhammaṁ thometi, "anuttaran"ti etena aññassa visiṭṭhassa abhāvadīpanena paripuṇṇatāya. Paṭhamena vā pahānasampadāya, dutiyena sabhāvasampadāya. Paṭhamena vā bhāvanāphalayogyatāya. Bhāvanāguṇena hi so saṁkilesamalasamugghātako, tasmānena bhāvanākiriyāya phalamāha. Dutiyena sacchikiriyāphalayogyatāya. Taduttarikaraṇīyābhāvato hi anaññasādhāraṇatāya anuttarabhāvo sacchikiriyānibbattito, tasmānena sacchikiriyāphalamāhāti.

Evaṁ saṅkhepeneva sabbasaddhammaguṇehi saddhammassāpi thomanāpubbaṅgamaṁ paṇāmaṁ katvā idāni ariyasaṁghassāpi thomanāpubbaṅgamaṁ paṇāmaṁ karonto **"Sugatassa orasānan"**ti-ādimāha. Tattha **Sugatassā**ti sambandhaniddeso, "puttānan"ti etena sambajjhitabbo. Urasi bhavā, jātā, saṁvuddhā vā **orasā,** attajo khettajo antevāsiko dinnakoti catubbidhesu puttesu attajā, taṁsarikkhatāya pana ariyapuggalā "orasā"ti vuccanti. Yathā hi manussānaṁ orasaputtā attajātatāya pitusantakassa dāyajjassa visesabhāgino honti, evametepi saddhammasavanante ariyāya jātiyā jātatāya Bhagavato santakassa vimuttisukhassa, dhammaratanassa ca dāyajjassa visesabhāginoti. Atha vā Bhagavato dhammadesanānubhāvena ariyabhūmiṁ okkamamānā, okkantā ca ariyasāvakā Bhagavato ure vāyāmajanitābhijātatāya sadisakappanamantarena nippariyāyeneva "orasā"ti vattabbatamarahanti. Tathā hi te Bhagavatā āsayānusayacariyādhimutti-ādi-olokanena, vajjānucintanena ca hadaye katvā vajjato nivāretvā anavajje patiṭṭhāpentena sīlādidhammasarīraposanena saṁvaḍḍhāpitā. Yathāha Bhagavā **Itivuttake** "ahamasmi bhikkhave brāhmaṇo -pa- tassa me tumhe puttā orasā mukhato jātā"ti-ādi[1]. Nanu sāvakadesitāpi desanā ariyabhāvāvahāti? Saccaṁ, sā pana tammūlikattā lakkhaṇādivisesābhāvato ca "Bhagavato

---

1. Khu 1. 264 piṭṭhe.

dhammadesanā” icceva saṅkhyaṁ gatā, tasmā Bhagavato orasaputtabhāvoyeva tesaṁ vattabboti, etena catubbidhesu puttesu ariyasaṁghassa attajaputtabhāvaṁ dasseti. Attano kulaṁ punenti sodhenti, mātāpitūnaṁ vā hadayaṁ pūrentīti **puttā,** attajādayo. Ariyā pana dhammatantivisodhanena, dhammānudhammapaṭipattiyā cittārādhanena ca tappaṭibhāgatāya Bhagavato **puttā** nāma, tesaṁ. Tassa “samūhan”ti padena sambandho.

Saṁkilesanimittaṁ hutvā guṇaṁ māreti vibādhatīti **māro,** devaputtamāro. Sināti pare bandhati etāyāti **senā,** mārassa senā tathā, mārañca mārasenañca mathenti vilothentīti **mārasenamathanā,** tesaṁ. “Māramārasenamathanānan”ti hi vattabbepi ekadesasarūpekasesavasena evaṁ vuttaṁ. Mārasaddasannidhānena vā senāsaddena mārasenā gahetabbā, gāthābandhavasena cettha rasso. **“Mārasenamaddanānan”**tipi katthaci pāṭho, so ayuttova ariyājātikattā imissā gāthāya. Nanu ca ariyasāvakānaṁ maggādhigamasamaye Bhagavato viya tadantarāyakaraṇatthaṁ devaputtamāro vā mārasenā vā na apasādeti, atha kasmā evaṁ vuttanti? Apasādetabbabhāvakāraṇassa vimathitattā. Tesañhi apasādetabbatāya kāraṇe saṁkilese vimathite tepi vimathitā nāma hontīti. Atha vā khandhābhisaṅkhāramārānaṁ viya devaputtamārassāpi guṇamāraṇe sahāyabhāvūpagamanato kilesabalakāyo idha “mārasenā”ti vuccati. Yathāha Bhagavā—

> “Kāmā te paṭhamā senā, dutiyā arati vuccati.
> Tatiyā khuppipāsā te, catutthī taṇhā pavuccati.
>
> Pañcamaṁ thinamiddhaṁ te, chaṭṭhā bhīrū pavuccati.
> Sattamī vicikicchā te, makkho thambho te aṭṭhamo.
>
> Lābho siloko sakkāro,
> Micchāladdho ca yo yaso.
> Yo cattānaṁ samukkaṁse,
> Pare ca avajānati.

Esā namuci te senā, kaṇhassābhippahārinī.
Na naṁ asūro jināti, jetvā ca labhate sukhan"ti[1].

Sā ca tehi ariyasāvakehi diyaḍḍhasahassabhedā, anantabhedā vā kilesavāhinī satidhammavicayavīriyasamathādiguṇapaharaṇīhi odhiso mathitā, viddhaṁsitā, vihatā ca, tasmā "mārasenamathanā"ti vuccanti. Vilothanañcettha viddhaṁsanaṁ, vihananaṁ vā. Apica khandhābhisaṅkhāramaccudevaputtamārānaṁ tesaṁ sahāyabhāvūpagamanatāya senāsaṅkhātassa kilesamārassa ca mathanato "mārasenamathanā"tipi attho gahetabbo. Evañca sati pañcamāranimmathanabhāvena attho paripuṇṇo hoti. Ariyasāvakāpi hi samudayappahānapariññāvasena khandhamāraṁ, sahāyavekallakaraṇena sabbathā appavattikaraṇena ca abhisaṅkhāramāraṁ, balavidhamanavisayātikkamanavasena maccumāraṁ, devaputtamārañca samucchedappahānavasena sabbaso appavattikaraṇena kilesamāraṁ mathentīti, iminā pana tesaṁ orasaputtabhāve kāraṇaṁ, tīsu puttesu ca anujātataṁ dasseti. Mārasenamathanatāya hi te Bhagavato orasaputtā, anujātā cāti.

Aṭṭhannanti gaṇanaparicchedo, tena satipi tesaṁ taṁtaṁbhedena anekasatasahassasaṅkhyābhede ariyabhāvakaramaggaphaladhammabhedena imaṁ gaṇanaparicchedaṁ nātivattanti maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvānativattanatoti dasseti. **Pi**-saddo, **api**-saddo vā padalīḷādinā kāraṇena aṭṭhāne payutto, so "ariyasaṁghan"ti ettha yojetabbo, tena na kevalaṁ Buddhadhammeyeva, atha kho ariyasaṁghampīti sampiṇḍeti. Yadipi avayavavinimutto samudāyo nāma koci natthi avayavaṁ upādāya samudāyassa vattabbattā, aviññāyamānasamudāyaṁ pana viññāyamānasamudāyena visesitumarahatīti āha **"aṭṭhannampi samūhan"**ti, etena "ariyasaṁghan"ti ettha na yena kenaci saṇṭhānādinā, kāyasāmaggiyā vā samudāyabhāvo, api tu magaṭṭhaphalaṭṭhabhāvenevāti viseseti. Avayavameva sampiṇḍetvā ūhitabbo vitakketabbo, saṁūhanitabbo vā saṅghaṭitabboti **samūho,** soyeva **samoho** vacanasiliṭṭhatādinā. Dvidhāpi hi pāṭho yujjati. Ārakattā kilesehi, anaye na iriyanato, aye ca iriyanato **ariyā**

1. Khu 1. 342; Khu 7. 73; Khu 8. 114 piṭṭhesu.

niruttinayena. Atha vā sadevakena lokena saraṇanti araṇīyato upagantabbato, upagatānañca tadatthasiddhito **ariyā,** diṭṭhisīlasāmaññena saṁhato, samaggaṁ vā kammaṁ samudāyavasena samupagatoti **saṁgho,** ariyānaṁ saṁgho, ariyo ca so saṁgho ca yathāvuttanayenāti vā ariyasaṁgho, taṁ **ariyasaṁghaṁ.** Bhagavato aparabhāge Buddhadhammaratanānampi samadhigamo saṁgharatanādhīnoti ariyasaṁghassa bahūpakārataṁ dassetuṁ idheva **"sirasā vande"**ti vuttaṁ. Avassañcāyamattho sampaṭicchitabbo Vinayaṭṭhakathādīsupi[1] tathā vuttattā. Keci pana purimagāthāsupi taṁ padamānetvā yojenti, tadayuttameva ratanattayassa asādhāraṇaguṇappakāsanaṭṭhānattā, yathāvuttakāraṇassa ca sabbesampi saṁvaṇṇanākārānamadhippetattāti.

Imāya pana gāthāya ariyasaṁghassa pabhavasampadāpahānasampadādayo aneke guṇā dassitā honti. Kathaṁ? "Sugatassa orasānaṁ puttānan"ti hi etena ariyasaṁghassa pabhavasampadaṁ dasseti Sammāsambuddhapabhavatādīpanato. "Mārasenamathanānan"ti etena pahānasampadaṁ sakalasaṁkilesappahānadīpanato. "Aṭṭhannampi samūhan"ti etena ñāṇasampadaṁ maggaṭṭhaphalaṭṭhabhāvadīpanato. "Ariyasaṁghan"ti etena sabhāvasampadaṁ[2] sabbasaṁghānaṁ aggabhāvadīpanato. Atha vā "Sugatassa orasānaṁ puttānan"ti ariyasaṁghassa visuddhanissayabhāvadīpanaṁ. "Mārasenamathanānan"ti sammā-ujuñāyasāmīcipaṭipannabhāvadīpanaṁ. "Aṭṭhannampi samūhan"ti āhuneyyādibhāvadīpanaṁ. "Ariyasaṁghan"ti anuttarapuññakkhettabhāvadīpanaṁ. Tathā "Sugatassa orasānaṁ puttānan"ti etena ariyasaṁghassa lokuttarasaraṇagamanasabbhāvaṁ dasseti. Lokuttarasaraṇagamanena hi te Bhagavato orasaputtā jātā. "Mārasenamathanānan"ti etena abhinīhārasampadāsiddhaṁ pubbabhāgasammāpaṭipattiṁ dasseti. Katābhinīhārā hi sammāpaṭipannā māraṁ, mārasenaṁ vā abhivijinanti. "Aṭṭhannampi samūhan"ti etena viddhastavipakkhe sekkhāsekkhadhamme dasseti puggalādhiṭṭhānena maggaphaladhammānaṁ dassitattā. "Ariyasaṁghan"ti etena aggadakkhiṇeyyabhāvaṁ dasseti anuttarapuññakkhettabhāvassa dassitattā. Saraṇagamanañca sāvakānaṁ sabbaguṇassa ādi, sapubbabhāgapaṭipadā sekkhā sīlakkhandhādayo majjhe, asekkhā

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhe.
2. Pabhavasampadaṁ (Dī-Ṭī 1. 13 piṭṭhe.)

sīlakkhandhādayo pariyosānanti ādimajjhapariyosānakalyāṇāsaṅkhepato sabbepi ariyasaṁghaguṇā dassitā hontīti.

Evaṁ gāthāttayena saṅkhepato sakalaguṇasaṁkittanamukhena ratanattayassa paṇāmaṁ katvā idāni taṁ nipaccakāraṁ yathādhippetapayojane pariṇāmento **“iti me”**ti-ādimāha. Tattha **iti**-saddo nidassane. Tena gāthāttayena yathāvuttanayaṁ nidasseti. **Me**ti attānaṁ karaṇavacanena kattubhāvena niddisati. Tassa “yaṁ puññaṁmayā laddhan”ti pāṭhasesena sambandho, sampadānaniddeso vā eso, “atthī”ti pāṭhaseso, sāminiddeso vā “yaṁ mama puññaṁ vandanāmayan”ti. Pasīdīyate **pasannā,** tādisāmati paññā, cittaṁ vā yassāti pasannamati, aññapadaliṅgappadhānattā imassa samāsapadassa **“pasannamatino”**ti vuttaṁ. Ratiṁ nayati, janeti, vahatīti vā **ratanaṁ**, sattavidhaṁ, dasavidhaṁ vā ratanaṁ, tamiva imānīti neruttikā. Sadisakappanamaññatra pana yathāvuttavacanattheneva Buddhādīnaṁ ratanabhāvo yujjati. Tesañhi “itipi so Bhagavā”ti-ādinā[1] yathābhūtaguṇe āvajjantassa amatādhigamahetubhūtaṁ anappakaṁ pītipāmojjaṁ uppajjati. Yathāha—

> “Yasmiṁ Mahānāma samaye ariyasāvako Tathāgataṁ anussarati, nevassa tasmiṁ samaye rāgapariyuṭṭhitaṁ cittaṁ hoti, na dosa -pa- na moha -pa- ujugatamevassa tasmiṁ samaye cittaṁ hoti Tathāgataṁ ārabbha. Ujugatacitto kho pana Mahānāma ariyasāvako labhati atthavedaṁ, labhati dhammavedaṁ, labhati dhammūpasaṁhitaṁ pāmojjaṁ, pamuditassa pīti jāyatī”ti-ādi[2].

Cittīkatādibhāvo vā ratanaṭṭho. Vuttañhetaṁ Aṭṭhakathāsu—

> “Cittīkataṁ mahagghañca, atulaṁ dullabhadassanaṁ.
> Anomasattaparibhogaṁ, ratanaṁ tena vuccatī”ti[3].

Cittīkatabhāvādayo ca anaññasādhāraṇā sātisayato Buddhādīsuyeva labbhantīti. Vitthāro **Ratanasuttavaṇṇanāyaṁ**[4] gahetabbo.

---

1. Dī 1. 46, 82 piṭṭhesu.
2. Aṁ 2. 252; Aṁ 3. 531 piṭṭhesu.
3. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Udāna-Ṭṭha 276; Dī-Ṭṭha 2. 35; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272; Mahāniddesa-Ṭṭha 231 piṭṭhesu.
4. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 143; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 272 piṭṭhesu.

Ayamattho pana nibbacanatthavasena na vutto, atha kenāti ce? Loke ratanasammatassa vatthuno garukātabbatādi-atthavasenāti saddavidū. Sādhūnañca ramanato, saṁsāraṇṇavā ca taraṇaho, sugatinibbānañca nayanato **ratanaṁ** tulyatthasamāsavasena, alamatipapañcena. Ekasesapakappanena, puthuvacananibbacanena vā ratanāni. Tiṇṇaṁ samūho, tīṇi vā samāhaṭāni, tayo vā avayavā assāti **tayaṁ,** ratanānameva tayaṁ, nāññesanti **ratanattayaṁ**. Avayavavinimuttassa pana samudāyassa abhāvato tīṇi eva ratanāni tathā vuccanti, na samudāyamattaṁ, samudāyāpekkhāya pana ekavacanaṁ kataṁ. Vandīyate **vandanā,** sāva **vandanāmayaṁ** yathā "dānamayaṁ sīlamayan"ti[1]. Vandanā cettha kāyavācācittehi tiṇṇaṁ ratanānaṁ guṇaninnatā, thomanā vā. Apica tassā cetanāya sahajātādopakārako saddhāpaññāsativīriyādisampayuttadhammo vandanā, tāyapakatanti **vandanāmayaṁ** yathā "sovaṇṇamayaṁ rūpiyamayan"ti, atthato pana yathāvuttacetanāva. Ratanattaye, ratanattayassa vā vandanāmayaṁ **ratanattayavandanāmayaṁ**. Pujjabhavaphalanibbattanato **puññaṁ** niruttinayena, attano kārakaṁ, santānaṁ vā punāti visodhetīti **puññaṁ**, sakammakattā dhātussa kāritavasena atthavivaraṇaṁ labbhati, saddanipphatti pana suddhavasenevāti saddavidū.

Taṁtaṁsampattiyā vibandhanavasena sattasantānassa antare vemajjhe eti āgacchatīti **antarāyo**, diṭṭhadhammikādi-anattho. Paṇāmapayojane vuttavidhinā suṭṭhu vihato viddhasto antarāyo assāti **suvihatantarāyo**. Vihananañcettha taduppādakahetupariharaṇavasena tesaṁ antarāyānamanuppattikaraṇanti daṭṭhabbaṁ. **Hutvā**ti pubbakālakiriyā, tassa "atthaṁ pakāsayissāmī"ti etena sambandho. **Tassā**ti yaṁ-saddena uddiṭṭhassa vandanāmayapuññassa. **Ānubhāvenā**ti balena.

"Tejo ussāhamantā ca, pabhū sattīti pañcime.
'Ānubhāvo'ti vuccanti, 'pabhāvo'ti ca te vade"ti[2]—

Vuttesu hi atthesu idha sattiyaṁ vattati. Anu punappunaṁ taṁsamaṅgiṁ bhāveti vaḍḍhetīti hi anubhāvo, soyeva **ānubhāvo**ti

1. Dī 3. 182; Khu 1. 230; Khu 10. 43 piṭṭhesu.
2. Saddanītipadamālāyaṁ tiliṅganāmikarupavibhāge 76 piṭṭhe.

Udānaṭṭhakathāyaṁ, atthato pana yathāladdhasampattinimittakassa purimakammassa balānuppadānavasasaṅkhātā vandanāmayapuññassa sattiyeva, sā ca suvihatantarāyatāya karaṇaṁ, hetu vā sambhavati.

Ettha pana "pasannamatino"ti etena attano pasādasampattiṁ dasseti. "Ratanattayavandanāmayan"ti etena ratanattayassa khettabhāvasampattiṁ, tato ca tassa puññassa attano pasādasampattiyā, ratanattayassa ca khettabhāvasampattiyāti dvīhi aṅgehi atthasaṁvaṇṇanāya upaghātaka-upaddavānaṁ vihanane samatthataṁ dīpeti. Caturaṅgasampattiyā dānacetanā viya hi dvayaṅgasampattiyā paṇāmacetanāpi antarāyavihananena diṭṭhadhammikāti.

Evaṁ ratanattayassa nipaccakārakaraṇe payojanaṁ dassetvā idāni yassā dhammadesanāya atthaṁ saṁvaṇṇetukāmo, tadapi saṁvaṇṇetabbadhammabhāvena dassetvā guṇābhitthavanavisesena abhitthavetuṁ **"dīghassā"**ti-ādimāha. Ayañhi ācariyassa pakati, yadidaṁ taṁtaṁsaṁvaṇṇanāsu ādito tassa tassa saṁvaṇṇetabbadhammassa visesaguṇakittanena thomanā. Tathā hi tesu tesu **Papañcasūdanīsāratthapakāsanīmanorathapūraṇīaṭṭhasālinī**-ādīsu yathākkamaṁ "paravādamathanassa, ñāṇappabhedajananassa, dhammakathikapuṅgavānaṁ vicittapaṭibhānajananassa,

Tassa gambhīrañāṇehi, ogāḷhassa abhiṇhaso.
Nānānayavicittassa, abhidhammassa ādito"ti-ādinā—

thomanā katā. Tattha **dīghassā**ti dīghanāmakassa. **Dīghasuttaṅkitassā**ti dīghehi abhi-āyatavacanappabandhavantehi suttehi lakkhitassa, anena "dīgho"ti ayaṁ imassa āgamassa atthānugatā samaññāti dasseti. Nanu ca suttāniyeva āgamo, kathaṁ so tehi aṅkīyatīti? Saccametaṁ paramatthato, paññattito pana suttāni upādāya āgamabhāvassa paññattattā avayavehi suttehi avayavībhūto āgamo aṅkīyati. Yatheva hi atthabyañjanasamudāye "suttan"ti vohāro, evaṁ suttasamudāye āgamavohāroti. Paṭiccasamuppādādinipuṇatthabhāvato **nipuṇassa**. Āgacchanti attatthaparatthādayo ettha, etena, etasmāti vā **āgamo,** uttamaṭṭhena, patthanīyaṭṭhena ca so

varoti **āgamavaro**. Apica āgamasammatehi bāhirakapaveditehi bhāratapurāṇakathānarasīhapurāṇakathādīhi varotipi **āgamavaro**, tassa. Buddhānamanubuddhā **Buddhānubuddhā**, Buddhānaṁ saccapaṭivedhaṁ anugamma paṭividdhasaccā aggasāvakādayo ariyā, tehi atthasaṁvaṇṇanāvasena, guṇasaṁvaṇṇanāvasena ca saṁvaṇṇitoti tathā. Atha vā Buddhā ca anubuddhā ca, tehi saṁvaṇṇito yathāvuttanayenāti tathā, tassa. Sammāsambuddheneva hi tiṇṇampi piṭakānaṁ atthasaṁvaṇṇanākkamo bhāsito, tato paraṁ saṅgāyanādivasena sāvakehīti ācariyā vadanti. Vuttañca Majjhimāgamaṭṭhakathāya **Upālisuttavaṇṇanāyaṁ** "veyyākaraṇassāti vitthāretvā atthadīpakassa. Bhagavatā hi abyākataṁ tantipadaṁ nāma natthi, sabbesaṁyeva attho kathito"ti[1]. **Saddhāvahaguṇassā**ti Buddhādīsu pasādāvahaguṇassa. Nanu ca sabbampi Buddhavacanaṁ tepiṭakaṁ saddhāvahaguṇameva, atha kasmā ayamaññasādhāraṇaguṇena thomitoti? Sātisayato imassa tagguṇasampannattā. Ayañhi āgamo Brahmajālādīsu sīladiṭṭhādīnaṁ anavasesaniddesādivasena, Mahāpadānādīsu[2] purimabuddhānampi guṇaniddesādivasena, Pāthikasuttādīsu[3] titthiye madditvā appaṭivattiyasīhanādanadanādivasena, Anuttariyasuttādīsu visesato Buddhaguṇavibhāvanena ratanattaye sātisayaṁ saddhaṁ āvahatīti.

Evaṁ saṁvaṇṇetabbadhammassa abhitthavanampi katvā idāni saṁvaṇṇanāya sampati vakkhamānāya āgamanavisuddhiṁ dassetuṁ **"atthappakāsanatthan"**ti-ādimāha. Imāya hi gāthāya saṅgītittayamāruḷhadīghāgamaṭṭhakathātova Sīhaḷabhāsāmattaṁ vinā ayaṁ vakkhamānasaṁvaṇṇanā āgatā, nāññato, tadeva kāraṇaṁ katvā vattabbā, nāññanti attano saṁvaṇṇanāya āgamanavisuddhiṁ dasseti. Aparo nayo—paramanipuṇagambhīraṁ Buddhavisayamāgamavaraṁ attano baleneva vaṇṇayissāmīti aññehi vattumpi asakkuṇeyyattā saṁvaṇṇanānissayaṁ dassetumāha **"atthappakāsanatthan"**ti-ādi. Imāya hi pubbācariyānubhāvaṁ nissāyeva tassa atthaṁ vaṇṇayissāmīti attano saṁvaṇṇanānissayaṁ dasseti. Tattha **atthappakāsanatthan**ti pāṭhattho, sabhāvattho, ñeyyattho, pāṭhānurūpattho, tadanurūpattho, sāvasesattho, nivarasesattho, nītattho,

---

1. Ma-Ṭṭha 3. 69 piṭṭhe. 2. Dī 2. 2 piṭṭhe. 3. Dī 3. 1, 2 piṭṭhādīsu.

neyyatthoti-ādinā anekappakārassa atthassa pakāsanatthāya, pakāsanāya vā. Gāthābandhasampattiyā dvibhāvo. Attho kathīyati etāyāti atthakathā, sāyeva **Aṭṭhakathā** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṁ katvā yathā "dukkhassa pīḷanaṭṭho"ti[1], ayañca sasaññogavidhi ariyājātibhāvato. Akkharacintakāpi hi "tathānaṁ ṭṭha yugan"ti[2] lakkhaṇaṁ vatvā idamevudāharanti.

Yāya'tthamabhivaṇṇenti, byañjanatthapadānugaṁ.
Nidānavatthusambandhaṁ, esā Aṭṭhakathā matā.

Āditoti-ādimhi paṭhamasaṅgītiyaṁ. Chaḷabhiññatāya paramena cittavasībhāvena samannāgatattā, jhānādīsu pañcavasitāsabbhāvato ca **vasino**, therā Mahākassapādayo, tesaṁ **satehi pañcahi**. **Yā saṅgītā**ti yā Aṭṭhakathā atthaṁ pakāsetuṁ yuttaṭṭhāne "ayametassa attho, ayametassa attho"ti saṅgahetvā vuttā. **Anusaṅgītā ca pacchā**pīti na kevalaṁ paṭhamasaṅgītiyameva, atha kho pacchā dutiyatatiyasaṅgītīsupi. Na ca pañcahi vasisatehi ādito saṅgītāyeva, api tu Yasattherādīhi anusaṅgītā cāti saha samuccayena attho veditabbo. Samuccayadvayañhi paccekaṁ kiriyākālaṁ samuccinoti.

Atha Porāṇaṭṭhakathāya vijjamānāya kimetāya adhunā puna katāya saṁvaṇṇanāyāti punaruttiyā, niratthakatāya ca dosaṁ samanussaritvā taṁ pariharanto **"Sīhaḷadīpan"**ti-ādimāha. Taṁpariharaṇeneva hi imissā saṁvaṇṇanāya nimittaṁ dasseti. Tattha sīhaṁ lāti gaṇhātīti **Sīhaḷo** la-kārassa ḷa-kāraṁ katvā yathā "garuḷo"ti. Tasmiṁ vaṁse ādipuriso Sīhakumāro, tabbaṁsajātā pana Tambapaṇṇidīpe khattiyā, sabbepi ca janā taddhitavasena, sadisavohārena vā Sīhaḷā, tesaṁ nivāsadīpopi taddhitavasena, ṭhānīnāmena vā "Sīhaḷo"ti veditabbo. Jalamajjhe dippati, dvidhā vā āpo ettha sandatīti dipo, soyeva **dīpo**, bhedāpekkhāya tesaṁ dīpoti tathā. **Pana**saddo arucisaṁsūcane, tena kāmañca sā saṅgītittayamāruḷā, tathāpi puna evaṁbhūtāti aruciyabhāvaṁ saṁsūceti. Tadatthasambandhatāya pana purimagāthāya "kāmañca

---

1. Khu 9. 20, 293 piṭṭhesu. 2. Saddanītisuttamālāya sandhikaṇḍe 151 sutte.

saṅgītā anusaṅgītā cā”ti sānuggahatthayojanā sambhavati. Aññatthāpi hi tathā dissatīti. **Ābhatā**ti Jambudīpato ānītā. **Athā**ti saṅgītikālato pacchā, evaṁ sati ābhatapadena sambandho. **Athā**ti vā Mahāmahindattherenābhatakālato pacchā, evaṁ sati ṭhapitapadena sambandho. Sā hi dhammasaṅgāhakattherehi paṭhamaṁ tīṇi piṭakāni saṅgāyitvā tassa atthasaṁvaṇṇanānurūpeneva vācanāmaggaṁ āropitattā tisso saṅgītiyo āruḷhāyeva, tato pacchā ca Mahāmahindattherena Tambapaṇṇidīpamābhatā, pacchā pana Tambapaṇṇiyehi mahātherehi nikāyantaraladdhisaṅkarapariharaṇatthaṁ **Sīhaḷabhāsāya ṭhapitā**ti. Ācariyadhammapālatthero pana pacchimasambandhameva duddasattā pakāseti. Tathā **“dīpavāsīnamatthāyā”**ti idampi “ṭhapitā”ti ca “apanetvā āropento”ti ca etehi padehi sambajjhitabbaṁ. Ekapadampi hi āvuttiyādinayehi anekatthasambandhamupagacchati. Purimasambandhena cettha Sīhaḷadīpavāsīnamatthāya nikāyantaraladdhisaṅkarapariharaṇena Sīhaḷabhāsāya ṭhapitāti Tambapaṇṇiyattherehi ṭhapanapayojanaṁ dasseti. Pacchimasambandhena pana imāya saṁvaṇṇanāya Jambudīpavāsīnaṁ, aññadīpavāsīnañca atthāya Sīhaḷabhāsāpanayanassa, tantinayānucchavikabhāsāropanassa ca payojananti. Mahā-issariyattā **Mahindo**ti rājakumārakāle nāmaṁ, pacchā pana guṇamahantatāya **Mahāmahindo**ti vuccati. **Sīhaḷabhāsā** nāma anekakkharehi ekatthassāpi voharaṇato paresaṁ voharituṁ atidukkarākañcukasadisā Sīhaḷānaṁ samudāciṇṇā bhāsā.

Evaṁ hotu Porāṇaṭṭhakathāya, adhunā kariyamānā pana Aṭṭhakathā kathaṁ karīyatīti anuyoge sati imissā Aṭṭhakathāya karaṇappakāraṁ dassetumāha **“apanetvānā”**ti-ādi. Tattha tato Mūlaṭṭhakathāto Sīhaḷabhāsaṁ apanetvā potthake anāropitabhāvena niraṅkaritvāti sambandho, etena ayaṁ vakkhamānā Aṭṭhakathā saṅgītittayamāropitāya Mūlaṭṭhakathāya Sīhaḷabhāsāpanayanamattamaññatra atthato saṁsandati ceva sameti ca yathā “Gaṅgodakena Yamunodakan”ti dasseti. **“Manoramam”**iccādīni “bhāsan”ti etassa sabhāvaniruttibhāvadīpakāni visesanāni. Sabhāvaniruttibhāvena hi paṇḍitānaṁ manaṁ ramayatīti **manoramā**. Tanoti atthametāya, tanīyati vā atthavasena vivarīyati, vaṭṭato vā satte

tāreti, nānātthavisayaṁ vā kaṅkhaṁ taranti etāyāti **tanti,** Pāḷi. Tassā nayasaṅkhātāya gatiyā chaviṁ chāyaṁ anugatāti **tantinayānucchavikā**. Asabhāvaniruttibhāsantarasaṁkiṇṇadosavirahitatāya **vigatadosā**, tādisaṁ sabhāvaniruttibhūtaṁ—

"Sā Māgadhā mūlabhāsā, narā yāyā'dikappikā.
Brahmāno cassutālāpā, Sambuddhā cāpi bhāsare"ti[1]—

vuttaṁ Pāḷigatibhāsaṁ potthake likhanavasena āropentoti attho, iminā saddadosābhāvamāha.

Samayaṁ avilomentoti siddhantamavirodhento, iminā pana atthadosābhāvamāha. Aviruddhattā eva hi te theravādāpi idha pakāsayissanti. Kesaṁ pana samayanti āha **"therānan"**ti-ādi, etena Rāhulācariyādīnaṁ Jetavanavāsī-abhayagirivāsīnikāyānaṁ samayaṁ nivatteti. Thirehi sīlasutajhānavimuttisaṅkhātehi guṇehi samannāgatāti **therā**. Yathāha "cattārome bhikkhave therakaraṇā dhammā. Katame cattāro? Idha bhikkhave bhikkhu sīlavā hotī"ti-ādi[2]. Apica saccadhammādīhi thirakaraṇehi samannāgatattā **therā**. Yathāha Dhammarājā Dhammapade—

"Yamhi saccañca dhammo ca, ahiṁsā saṁyamo damo.
Sa ve vantamalo dhīro, '**thero**' iti pavuccatī"ti[3].

Tesaṁ. Mahākassapattherādīhi āgatā ācariyaparamparā theravaṁso, tappariyāpannā hutvā āgamādhigamasampannattā paññāpajjotena tassa samujjalanato taṁ pakārena dīpenti, tasmiṁ vā padīpasadisāti **theravaṁsapadipā**. Vividhena ākārena nicchīyatīti **vinicchayo**, gaṇṭhiṭṭhānesu khīlamaddanākārena pavattā vimaticchedanīkathā, suṭṭhu nipuṇo saṇho vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Atha vā vinicchinotīti **vinicchayo**, yathāvuttavisayaṁ ñāṇaṁ, suṭṭhu nipuṇo cheko vinicchayo etesanti **sunipuṇavinicchayā**. Mahāmeghavane ṭhito vihāro **Mahāvihāro**, yo Satthu mahābodhinā virocati, tasmiṁ vasanasīlā

1. Rūpasiddhiyaṁ 60 piṭṭhe, Kārikāyaṁ (kha) 158 gāthā.
2. Aṁ 1. 331 piṭṭhe.
3. Khu 1. 51 piṭṭhe Dhammapade.

Mahāvihāravāsino, tādisānaṁ samayaṁ avilomentoti attho, etena Mahākassapāditheraparamparāgato, tatoyeva aviparīto saṇhasukhumo vinicchayoti Mahāvihāravāsīnaṁ samayassa pamāṇabhūtataṁ puggalādhiṭṭhānavasena dasseti.

Hitvā punappunābhatamatthanti ekattha vuttampi puna aññattha ābhatamatthaṁ punaruttibhāvato, ganthagarukabhāvato ca cajitvā tassa āgamavarassa atthaṁ pakāsayissāmīti attho.

Evaṁ karaṇappakārampi dassetvā "dīpavāsīnamatthāyā"ti vuttappayojanato aññampi saṁvaṇṇanāya payojanaṁ dassetuṁ **"sujanassa cā"**ti-ādimāha. Tattha **sujanassa cā**ti **ca**-saddo samuccayattho, tena na kevalaṁ Jambudīpavāsīnameva atthāya, atha kho sādhujanatosanatthañcāti samuccinoti. Teneva ca Tambapaṇṇidīpavāsīnampi atthāyāti ayamattho siddho hoti uggahaṇādisukaratāya tesampi bahūpakārattā. **Ciraṭṭhitatthañcā**ti etthāpi **ca**-saddo na kevalaṁ bhadubhayatthameva, api tu tividhassāpi sāsanadhammassa, pariyattidhammassa vā pañcavassasahassaparimāṇaṁ cirakālaṁ ṭhitatthañcāti samuccayatthameva dasseti. Pariyattidhammassa hi ṭhitiyā paṭipattidhammapaṭivedhadhammānampi ṭhiti hoti tasseva tesaṁ mūlabhāvato. Pariyattidhammo pana sunikkhittena padabyañjanena, tadatthena ca ciraṁ sammā patiṭṭhāti, saṁvaṇṇanāya ca padabyañjanaṁ aviparītaṁ sunikkhittaṁ, tadatthopi aviparīto sunikkhitto hoti, tasmā saṁvaṇṇanāya aviparītassa padabyañjanassa, tadatthassa ca sunikkhittassa upāyabhāvamupādāya vuttaṁ **"ciraṭṭhitatthañca dhammassā"**ti. Vuttañhetaṁ Bhagavatā—

> "Dveme bhikkhave dhammā saddhammassa ṭhitiyā asammosāya anantaradhānāya saṁvattanti. Katame dve? Sunikkhittañca padabyañjanaṁ, attho ca sunīto, ime kho -pa- saṁvattantī"ti-ādi[1].

Evaṁ payojanampi dassetvā vakkhamānāya saṁvaṇṇanāya mahattapariccāgena ganthagarukabhāvaṁ pariharitumāha **"sīlakathā"**ti-ādi. Tathā hi vuttaṁ "na taṁ vicarayissāmī"ti. Aparo nayo—yadaṭṭhakathaṁ kattukāmo, tadekadesabhāvena Visuddhimaggo gahetabboti kathikānaṁ upadesaṁ

1. Aṁ 1. 60 piṭṭhe.

karonto tattha vicāritadhamme uddesavasena dassetumāha **"sīlakathā"**ti-ādi. Tattha **sīlakathā**ti cārittavārittādivasena sīlavitthārakathā. **Dhutadhammā**ti piṇḍapātikaṅgādayo terasa kilesadhunanakadhammā. **Kammaṭṭhānānī**ti bhāvanāsaṅkhātassa yogakammassa pavattiṭṭhānattā kammaṭṭhānanāmāni dhammajātāni. Tāni pana Pāḷiyamāgatāni aṭṭhatiṁseva na gahetabbāni, atha kho Aṭṭhakathāyamāgatānipi dveti ñāpetuṁ **"sabbānipī"**ti vuttaṁ. **Cariyāvidhānasahito**ti rāgacaritādīnaṁ sabhāvādividhānena saha pavatto, idaṁ pana **"jhānasamāpattivitthāro"**ti imassa visesanaṁ. Ettha ca rūpāvacarajjhānāni **jhānaṁ**, arūpāvacarajjhānāni **samāpatti.** Tadubhayampi vā paṭiladdhamattaṁ **jhānaṁ**, samāpajjanavasībhāvappattaṁ **samāpatti**, apica tadapi ubhayaṁ **jhāna**meva, phalasamāpattinirodhasamāpattiyo pana **samāpatti,** tāsaṁ vitthāroti attho.

Lokiyalokuttarabhedānaṁ channampi abhiññānaṁ gahaṇatthaṁ **"sabbā ca abhiññāyo"**ti vuttaṁ. Ñāṇavibhaṅgādīsu[1] āgatanayena ekavidhādinā bhedena paññāya saṅkalayitvā sampiṇḍetvā, gaṇetvā vā vinicchayanaṁ **paññāsaṅkalanavinicchayo**. **Ariyānī**ti Buddhādīhi ariyehi paṭivijjhitabbattā, ariyabhāvasādhakattā vā ariyāni uttarapadalopena. Avitathabhāvena vā araṇīyattā, avagantabbattā **ariyāni**, "saccānī"timassa visesanaṁ.

Hetādipaccayadhammānaṁ hetupaccayādibhāvena paccayuppannadhammānamupakārakatā **paccayākāro,** tassa desanā tathā, paṭiccasamuppādakathāti attho. Sā pana nikāyantaraladdhisaṅkararahitatāya suṭṭhu parisuddhā, ghanavinibbhogassa ca sudukkaratāya nipuṇā, ekattādinayasahitā ca tattha vicāritāti āha **"suparisuddhanipuṇanayā"**ti. Padattayampi hetaṁ paccayākāradesanāya visesanaṁ. Paṭisambhidādīsu āgatanayaṁ avissajjitvāva vicāritattā avimutto tantimaggo yassāti **avimuttatantimaggā**. **Maggo**ti cettha Pāḷisaṅkhāto upāyo taṁtadatthānaṁ avabodhassa, saccapaṭivedhassa vā upāyabhāvato. Pabandho vā dīghabhāvena pakatimaggasadisattā, idaṁ pana **"vipassanā, bhāvanā"**ti padadvayassa visesanaṁ.

---

1. Abhi 2. 323 piṭṭhe.

Iti pana sabbanti ettha **iti**-saddo parisamāpane yathā-uddiṭṭha-uddesassa pariniṭṭhitattā, ettakaṁ sabbanti attho. **Panā**ti vacanālaṅkāramattaṁ visuṁ atthābhāvato. Padatthasaṁkiṇṇassa, vattabbassa ca avuttassa avasesassa abhāvato suviññeyyabhāvena **suparisuddhaṁ**, "sabban"ti iminā sambandho, bhāvanapuṁsakaṁ vā etaṁ "vuttan"ti iminā sambajjhanato. **Bhiyyo**ti atirekaṁ, ativitthāranti attho, etena padatthamattameva vicārayissāmīti dasseti. Etaṁ sabbaṁ idha Aṭṭhakathāya na vicārayissāmi punaruttibhāvato, ganthagarukabhāvato cāti adhippāyo. **Vicarayissāmī**ti ca gāthābhāvato na vuddhibhāvoti daṭṭhabbaṁ.

Evampi esa Visuddhimaggo āgamānamatthaṁ na pakāseyya, atha sabbopeso idha vicāritabboyevāti codanāya tathā avicāraṇassa ekantakāraṇaṁ niddhāretvā taṁ pariharanto **"majjhe Visuddhimaggo"**ti-ādimāha. Tattha **majjhe**ti khuddakato aññesaṁ catunnampi āgamānaṁ abbhantare. **Hi**-saddo kāraṇe, tena yathāvuttaṁ kāraṇaṁ joteti. **Tatthā**ti tesu catūsu āgamesu. **Yathābhāsitan**ti Bhagavatā yaṁ yaṁ desitaṁ, desitānurūpaṁ vā. Apica saṁvaṇṇakehi saṁvaṇṇanāvasena yaṁ yaṁ bhāsitaṁ, bhāsitānurūpantipi attho. **Iccevā**ti ettha **iti**-saddena yathāvuttaṁ kāraṇaṁ nidasseti, imināva kāraṇena, idameva vā kāraṇaṁ manasi sannidhāyāti attho. **Kato**ti etthāpi "Visuddhimaggo esā"ti padaṁ kammabhāvena sambajjhati āvuttiyādinayenāti daṭṭhabbaṁ. **Tampī**ti taṁ Visuddhimaggampi ñāṇena gahetvāna. **Etāyā**ti Sumaṅgalavilāsiniyā nāma etāya Aṭṭhakathāya. Ettha ca "majjhe ṭhatvā"ti etena majjhattabhāvadīpanena visesato catunnampi āgamānaṁ sādhāraṇaṭṭhakathā Visuddhimaggo, na Sumaṅgalavilāsinī-ādayo viya asādhāraṇaṭṭhakathāti dasseti. Avisesato pana vinayābhidhammānampi yathārahaṁ sādhāraṇaṭṭhakathā hotiyeva, tehi sammissatāya ca tadavasesassa khuddakāgamassa visesato sādhāraṇā samānāpi taṁ ṭhapetvā catunnameva āgamānaṁ sādhāraṇātveva vuttāti.

Iti soḷasagāthāvaṇṇanā.

Ganthārambhakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

Nidānakathāvaṇṇanā

Evaṁ yathāvuttena vividhena nayena paṇāmādikaṁ pakaraṇārambhavidhānaṁ katvā idāni vibhāgavantānaṁ sabhāvavibhāvanaṁ vibhāgadassanavaseneva suvibhāvitaṁ, suviññāpitañca hotīti paṭhamaṁ tāva Vaggasuttavasena vibhāgaṁ dassetuṁ **"tattha dīghāgamo nāmā"**ti-ādimāha. Tattha **tatthā**ti "dīghassa āgamavarassa atthaṁ pakāsayissāmī"ti yadidaṁ vuttaṁ,tasmiṁ vacane. "Yassa atthaṁ pakāsayissāmī"ti paṭiññātaṁ, so dīghāgamo nāma Vaggasuttavasena evaṁ veditabbo, evaṁ vibhāgoti vā attho. Atha vā **tatthā**ti "dīghāgamanissitan"ti yaṁ vuttaṁ, etasmiṁ vacane. Yo dīghāgamo vutto, so dīghāgamo nāma Vaggasuttavasena. Evaṁ vibhajitabbo, edisoti vā attho. "Dīghassā"ti-ādinā hi vuttaṁ dūravacanaṁ taṁ-saddena paṭiniddisati viya "dīghāgamanissitan"ti vuttaṁ āsannavacanampi taṁ-saddena paṭiniddisati attano buddhiyaṁ parammukhaṁ viya parivattamānaṁ hutvā pavattanato. Edisesu hi ṭhānesu attano buddhiyaṁ sammukhaṁ vā parammukhaṁ vā parivattamānaṁ yathā tathā vā paṭiniddisituṁ vaṭṭati saddamattapaṭiniddesena atthassāvirodhanato. Vaggasuttādīnaṁ nibbacanaṁ parato āvi bhavissati. Tayo vaggā yassāti **tivaggo**. Catuttiṁsa suttāni ettha saṅgayhanti, tesaṁ vā saṅgaho gaṇanā etthāti **catuttiṁsasuttasaṅgaho.**

Attano saṁvaṇṇanāya paṭhamasaṅgītiyaṁ nikkhittānukkameneva pavattabhāvaṁ dassetuṁ **"tassa -pa- nidānamādī"**ti vuttaṁ. Ādibhāvohettha saṅgītikkameneva veditabbo. Kasmā pana catūsu āgamesu dīghāgamo paṭhamaṁ saṅgīto, tattha ca Sīlakkhandhavaggo paṭhamaṁ nikkhitto, tasmiñca Brahmajālasuttaṁ, tatthāpi nidānanti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavattati sabbattheva vacanakkamamattaṁ paṭicca anuyuñjitabbato. Apica saddhāvahaguṇattā dīghāgamova paṭhamaṁ saṅgīto. Saddhā hi kusaladhammānaṁ bījaṁ. Yathāha "saddhā bījaṁ tapo vuṭṭhī"ti[1]. Saddhāvahaguṇatā cassa heṭṭhā dassitāyeva. Kiñca bhiyyo—katipayasuttasaṅgahatāya ceva appaparimāṇatāya ca uggahaṇadhāraṇādisukhato paṭhamaṁ saṅgīto. Tathā hesa catuttiṁsasuttasaṅgaho, catusaṭṭhibhāṇavāraparimāṇo ca. Sīlakathābāhullato pana **Sīlakkhandhavaggo** paṭhamaṁ nikkhitto. Sīlañhi sāsanassa ādi sīlapatiṭṭhānattā

---

1. Saṁ 1. 175; Khu 1. 291 piṭṭhesu.

sabbaguṇānaṁ. Tenevāha "tasmā tiha tvaṁ bhikkhu ādimeva visodhehi kusalesu dhammesu. Ko cādi kusalānaṁ dhammānaṁ? Sīlañca suvisuddhan"ti-ādi[1]. Sīlakkhandhakathābāhullato hi so "Sīlakkhandhavaggo"ti vutto. Diṭṭhiviniveṭhanakathābhāvato pana Suttantapiṭakassa niravasesadiṭṭhivibhajanaṁ **Brahmajālasuttaṁ** paṭhamaṁ nikkhittanti veditabbaṁ. Tepiṭake hi Buddhavacane Brahmajālasadisaṁ diṭṭhigatāni niggumbaṁ nijjaṭaṁ katvā vibhattasuttaṁ natthi. **Nidānaṁ** pana paṭhamasaṅgītiyaṁ Mahākassapattherena puṭṭhena āyasmatā Ānandena desakālādinidassanatthaṁ paṭhamaṁ nikkhittanti. Tenāha **"brahmajālassāpī"**ti-ādi. Tattha ca **"āyasmatā"**ti-ādinā desakaṁ niyameti, **paṭhamasaṅgītikāle**ti pana kālanti, ayamattho upari āvi bhavissati.

Paṭhamamahāsaṅgītikathāvaṇṇanā

Idāni "paṭhamamahāsaṅgītikāle"ti vacanappasaṅgena taṁ paṭhamamahāsaṅgītiṁ dassento, yassaṁ vā paṭhamamahāsaṅgītiyaṁ nikkhittānukkamena saṁvaṇṇanaṁ kattukāmattā taṁ vibhāvento tassā tantiyā āruḷhāyapi idha vacane kāraṇaṁ dassetuṁ **"paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā"**ti-ādimāha. Ettha hi **"kiñcāpi -pa- māruḷhā"**ti etena nanu sā saṅgītikkhandhake tantimāruḷhā, kasmā idha puna vuttā, yadi ca vuttā assa niratthakatā, ganthagarutā ca siyāti codanālesaṁ dasseti. **"Nidāna -pa- veditabbā"**ti pana etena nidānakosallatthabhāvato yathāvuttadosatā na siyāti visesakāraṇadassanena pariharati. "Paṭhamamahāsaṅgīti nāma cesā"ti ettha **ca**-saddo īdisesu ṭhānesu vattabbasampiṇḍanattho. Tena hi paṭhamamahāsaṅgītikāle vuttaṁ nidānañca ādi, esā ca paṭhamamahāsaṅgīti nāma evaṁ veditabbāti imamatthaṁ sampiṇḍeti. Upaññāsattho vā **ca**-saddo, upaññāsoti ca vākyārambho vuccati. Esā hi ganthakārānaṁ pakati, yadidaṁ kiñci vatvā puna aparaṁ vattumārabhantānaṁ ca-saddapayogo. Yaṁ pana Vajirabuddhittherena vuttaṁ "ettha ca-saddo atirekattho, tena aññāpi atthīti dīpetī"ti[2], tadayuttameva. Na hettha ca-saddena tadattho viññāyati. Yadi cettha tadatthadassanatthameva ca-kāro adhippeto siyā, evaṁ sati so na kattabboyeva paṭhamasaddeneva aññāsaṁ

1. Saṁ 3. 124 piṭṭhe. 2. Vajira-Ṭī 21 piṭṭhe.

dutiyādisaṅgītīnampi atthibhāvassa dassitattā. Dutiyādimupādāya hi paṭhamasaddapayogo dīghādimupādāya rassādisaddapayogo viya. Yathāpaccayaṁ tattha tattha desitattā, paññattattā ca vippakiṇṇānaṁ dhammavinayānaṁ saṅgahetvā gāyanaṁ kathanaṁ **saṅgīti**, etena taṁ taṁ sikkhāpadānaṁ, taṁ taṁ suttānañca ādipariyosānesu, antarantarā ca sambandhavasena ṭhapitaṁ saṅgītikārakavacanaṁ saṅgahitaṁ hoti. Mahāvisayattā, pūjitattā ca mahatī saṅgīti **mahāsaṅgīti,** paṭhamā mahāsaṅgīti **paṭhamamahāsaṅgīti. Kiñcāpī**ti anuggahattho, tena Pāḷiyampi sā saṅgītimāruḷhāvāti anuggahaṁ karoti, evampi tatthāruḷhamattena idha sotūnaṁ nidānakosallaṁ na hotīti **pana**-saddena aruciyatthaṁ dasseti. Nidadāti desanaṁ desakālādivasena aviditaṁ viditaṁ katvā nidassetīti **nidānaṁ,** tasmiṁ **kosallaṁ**, tadatthāyāti attho.

Idāni taṁ vitthāretvā dassetuṁ **"dhammacakkapavattanañhī"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha sattānaṁ dassanānuttariyasaraṇādipaṭilābhahetubhūtāsu vijjamānāsupi aññāsu Bhagavato kiriyāsu "Buddho bodheyyan"ti[1] paṭiññāya anulomanato vineyyānaṁ maggaphaluppattihetubhūtā kiriyāva nippariyāyena Buddhakiccaṁ nāmāti taṁ sarūpato dassetuṁ **"dhammacakkappavattanañhi -pa- vinayanā"**ti vuttaṁ. Dhammacakkappavattanato pana pubbabhāge Bhagavatā bhāsitaṁ suṇantānampi vāsanābhāgiyameva jātaṁ, na sekkhabhāgiyaṁ, na nibbedhabhāgiyaṁ Tapussabhallikānaṁ saraṇadānaṁ viya. Esā hi dhammatā, tasmā tameva mariyādabhāvena vuttanti veditabbaṁ. Saddhindriyādidhammoyeva pavattanaṭṭhena cakkanti **dhammacakkaṁ.** Atha vā **cakkan**ti āṇā, dhammato anapetattā dhammañca taṁ cakkañcāti **dhammacakkaṁ.** Dhammena ñāyena cakkantipi **dhammacakkaṁ**. Vuttañhi Paṭisambhidāyaṁ—

> "Dhammañca pavatteti cakkañcāti dhammacakkaṁ. Cakkañca pavatteti dhammañcāti dhammacakkaṁ, dhammena pavattetīti dhammacakkaṁ, dhammacariyāya pavattetīti dhammacakkan"ti-ādi[2].

Tassa pavattanaṁ tathā. **Pavattanan**ti ca pavattayamānaṁ, pavattitanti paccuppannātītavasena dvidhā attho. Yaṁ sandhāya Aṭṭhakathāsu vuttaṁ

1. Buddhavaṁsa-Ṭṭha 12; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 274; Udāna-Ṭṭha 117 piṭṭhesu.
2. Khu 9. 345, 346 piṭṭhesu.

"Dhammacakkapavattanasuttantaṁ desento dhammacakkaṁ pavatteti nāma, Aññāsikoṇḍaññattherassa maggaphalādhigatato paṭṭhāya pavattitaṁ nāmā"ti[1]. Idha pana paccuppannavaseneva attho yutto. **Yāvā**ti paricchedatthe nipāto, Subhaddassa nāma paribbājakassa vinayanaṁ antoparicchedaṁ katvāti abhividhivasena attho veditabbo. Tañhi Bhagavā parinibbānamañce nipannoyeva vinesīti. Kataṁ pariniṭṭhāpitaṁ Buddhakiccaṁ yenāti tathā, tasmiṁ. Katabuddhakicce Bhagavati Lokanāthe parinibbuteti sambandho, etena Buddhakattabbassa kiccassa kassacipi asesitabhāvaṁ dīpeti. Tatoyeva hi Bhagavā parinibbutoti. Nanu ca sāvakehi vinītāpi vineyyā Bhagavatāyeva vinītā nāma. Tathā hi sāvakabhāsitaṁ suttaṁ "Buddhabhāsitan"ti vuccati. Sāvakavineyyā ca na tāva vinītā, tasmā "katabuddhakicce"ti na vattabbanti? Nāyaṁ doso tesaṁ vinayanupāyassa sāvakesu ṭhapitattā. Tenevāha—

> "Na tāvāhaṁ pāpima parinibbāyissāmi, yāva me bhikkhū na sāvakā bhavissanti viyattā vinītā visāradā bahussutā dhammadharā -pa- uppannaṁ parappavādaṁ saha dhammena suniggahitaṁ niggahetvā sapāṭihāriyaṁ dhammaṁ desessantī"ti-ādi[2].

"Kusinārāyan"ti-ādinā Bhagavato parinibbutadesakālavisesavacanaṁ "aparinibbuto Bhagavā"ti gāhassa micchābhāvadassanatthaṁ, loke jātasaṁvaddhādibhāvadassanatthañca. Tathā hi manussabhāvassa supākaṭakaraṇatthaṁ mahābodhisattā carimabhave dārapariggahādīnipi karontīti. **Kusinārāyan**ti evaṁnāmake nagare. Tañhi nagaraṁ kusahatthaṁ purisaṁ dassanaṭṭhāne māpitattā "Kusināran"ti vuccati, samīpatthe cetaṁ bhummaṁ. **Upavattane Mallānaṁ Sālavane**ti tassa nagarassa upavattanabhūte Mallarājūnaṁ Sālavane. Tañhi Sālavanaṁ nagaraṁ pavisitukāmā uyyānato upacca vattanti gacchanti etenāti **upavattanaṁ.** Yathā hi Anurādhapurassa dakkhiṇapacchimadisāyaṁ Thūpārāmo, evaṁ taṁ uyyānaṁ Kusinārāya dakkhiṇapacchimadisāyaṁ hoti. Yathā ca Thūpārāmato dakkhiṇadvārena nagaraṁ pavisanamaggo pācīnamukho gantvā uttarena nivattati, evaṁ uyyānato sālapanti pācīnamukhā gantvā uttarena nivattā, tasmā taṁ "upavattanan"ti vuccati. Apare

---

1. Saṁ-Ṭṭha 3. 329; Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 217 piṭṭhesu. 2 Dī 2. 87; Khu 1. 153 piṭṭhesu.

pana “taṁ Sālavanamupagantvā mittasuhajje apaloketvā nivattanato upavattananti pākaṭaṁ jātaṁ kirā”ti vadanti. **Yamakasālānamantare**ti yamakasālānaṁ vemajjhe. Tattha kira Bhagavato paññattassa parinibbānamañcassa sīsabhāge ekā sālapanti hoti, pādabhāge ekā. Tatrāpi eko taruṇasālo sīsabhāgassa āsanno hoti, eko pādabhāgassa. Tasmā “yamakasālānamantare”ti vuttaṁ. Apica “yamakasālā nāma mūlakkhandhaviṭapapattehi aññamaññaṁ saṁsibbetvā ṭhitasālā”tipi Mahā-aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Mā iti cando vuccati tassa gatiyā divasassa minitabbato, tadā sabbakalāpāripūriyā puṇṇo eva māti **puṇṇamā**. Saddavidū pana “mo sivo candimā cevā”ti vuttaṁ sakkatabhāsānayaṁ gahetvā okārantampi candimavācaka ma-saddamicchanti. Visākhāya yutto puṇṇamā yatthāti **visākhāpuṇṇamo**, soyeva divaso tathā, tasmiṁ. Paccūsati timiraṁ vināsetīti **paccūso**, pati-pubbo usa-saddo rujāyanti hi neruttikā, soyeva samayoti rattiyā pacchimayāmapariyāpanno kālaviseso vuccati, tasmiṁ. Visākhāpuṇṇamadivase īdise rattiyā pacchimasamayeti vuttaṁ hoti.

Upādīyate kammakilesehīti **upādi**, vipākakkhandhā, kaṭattā ca rūpaṁ. So pana upādi kilesābhisaṅkhāramāranimmathane anossaṭṭho, idha khandhamaccumāranimmathane ossaṭṭho na sesito, tasmā natthi etissā upādisaṅkhāto seso, upādissa vā sesoti katvā **“anupādisesā”**ti vuccati. **Nibbānadhātū**ti cettha nibbutimattaṁ adhippetaṁ, nibbānañca taṁ sabhāvadhāraṇato dhātu cāti katvā. Nibbutiyā hi kāraṇapariyāyena asaṅkhatadhātu tathā vuccati. Itthambhūtalakkhaṇe cāyaṁ karaṇaniddeso. Anupādisesatāsaṅkhātaṁ imaṁ pakāraṁ bhūtassa pattassa parinibbutassa Bhagavato lakkhaṇe nibbānadhātusaṅkhāte atthe tatiyāti vuttaṁ hoti. Nanu ca “anupādisesāyā”ti nibbānadhātuyāva visesanaṁ hoti, na parinibbutassa Bhagavato, atha kasmā taṁ Bhagavā pattoti vuttoti? Nibbānadhātuyā sahacaraṇato. Taṁsahacaraṇena hi Bhagavāpi anupādisesabhāvaṁ pattoti vuccati. Atha vā anupādisesabhāvasaṅkhātaṁ imaṁ pakāraṁ pattāya nibbānadhātuyā lakkhaṇe sañjānanakiriyāya tatiyātipi vattuṁ yujjati. **Anupādisesāya nibbānadhātuyā**ti ca

anupādisesanibbānadhātu hutvāti attho. "Ūnapañcabandhanena pattenā"ti[1] ettha hi ūnapañcabandhanapatto hutvāti atthaṁ vadanti. Apica nibbānadhātuyā anupādisesāya anupādisesā hutvā bhūtāyātipi yujjati. Vuttañhi Udānaṭṭhakathāya **Nandasuttavaṇṇanāyaṁ** "upaḍḍhullikhitehi kesehīti itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṁ vippakatullikhitehi kesehi upalakkhitāti attho"ti[2]. Esa nayo īdisesu. **Dhātubhājanadivase**ti jeṭṭhamāsassa sukkapakkhapañcamīdivasaṁ sandhāya vuttaṁ, tañca na "sannipatitānan"ti etassa visesanaṁ, "ussāhaṁ janesī"ti etassa pana visesanaṁ "dhātubhājanadivase bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesī"ti ussāhajananassa kālavasena bhinnādhikaraṇavisesanabhāvato. Dhātubhājanadivasato hi purimataradivasesupi bhikkhū sannipatitāti. Atha vā **"sannipatitānan"**ti idaṁ kāyasāmaggivasena sannipatanameva sandhāya vuttaṁ, na samāgamanamattena. Tasmā "dhātubhājanadivase"ti idaṁ "sannipatitānan"ti etassa visesanaṁ sambhavati, idañca **bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesī**ti ettha **"bhikkhūnan"**ti etenapi sambajjhanīyaṁ. Saṁghassa thero **saṁghatthero**. So pana saṁgho kiṁ parimāṇoti āha **"sattannaṁ bhikkhusatasahassānan"**ti. Saṁghasaddena hi aviññāyamānassa parimāṇassa viññāpanatthamevetaṁ puna vuttaṁ. Saddavidū pana vadanti—

"Samāso ca taddhito ca, vākyatthesu visesakā.
Pasiddhiyantu sāmaññaṁ, telaṁ Sugatacīvaraṁ.

Tasmā nāmamattabhūtassa saṁghattherassa visesanatthamevetaṁ puna vuttanti, niccasāpekkhatāya ca edisesu samāso yathā "Devadattassa garukulan"ti. Niccasāpekkhatā cettha saṁghasaddassa bhikkhusatasahassasaddaṁ sāpekkhattepi aññapadantarābhāvena vākye viya apekkhitabbatthassa gamakattā. "Sattannaṁ bhikkhusatasahassānan"ti hi etassa saṁghasadde avayavībhāvena sambandho, tassāpi sāmibhāvena therasaddeti. "Sattannaṁ bhikkhusatasahassānan"ti ca gaṇapāmokkhabhikkhūyeva sandhāya vuttaṁ. Tadā hi sannipatitā bhikkhū ettakāti gaṇanapathamatikkantā. Tathā hi Veḷuvagāme vedanāvikkhambhanato paṭṭhāya "nacireneva Bhagavā parinibbāyissatī"ti sutvā tato tato āgatesu bhikkhūsu ekabhikkhupi pakkanto nāma natthi. Yathāhu—

---

1. Vi 1. 356 piṭṭhe.
2. Udāna-Ṭṭha 153 piṭṭhe.

"Sattasatasahassāni, tesu pāmokkhabhikkhavo.
Thero Mahākassapova, saṁghatthero tadā ahū"ti.

Āyasmā Mahākassapo anussaranto maññamāno cintayanto hutvā ussāhaṁ janesi, anussaranto maññamāno cintayanto āyasmā Mahākassapo ussāhaṁ janesīti vā sambandho. Mahantehi sīlakkhandhādīhi samannāgatattā mahanto Kassapoti **Mahākassapo.** Apica **"Mahākassapo"**ti Uruvelakassapo Nadīkassapo Gayākassapo Kumārakassapoti ime khuddānukhuddake there upādāya vuccati. Kasmā panāyasmā Mahākassapo ussāhaṁ janesīti anuyoge sati taṁ kāraṇaṁ vibhāvento āha **"sattāhaparinibbute"**ti-ādi. Satta ahāni samāhaṭāni **sattāhaṁ**. Sattāhaṁ parinibbutassa assāti tathā yathā "acirapakkanto, māsajāto"ti, antattha-aññapadasamāsoyaṁ, tasmiṁ. Bhagavato parinibbānadivasato paṭṭhāya sattāhe vītivatteti vuttaṁ hoti, etassa "vuttavacanan"ti padena sambandho, tathā **"Subhaddena vuḍḍhapabbajitenā"**ti etassapi. Tattha **Subhaddo**ti tassa nāmamattaṁ, vuḍḍhakāle pana pabbajitattā **"vuḍḍhapabbajitenā"**ti vuttaṁ, etena Subhaddaparibbājakādīhi taṁ visesaṁ karoti. **"Alaṁ āvuso"**ti-ādinā tena vuttavacanaṁ nidasseti. So hi sattāhaparinibbute Bhagavati āyasmatā Mahākassapattherena saddhiṁ Pāvāya Kusināraṁ addhānamaggapaṭipannesu pañcamattesu bhikkhusatesu avītarāge bhikkhū antarāmagge diṭṭha-ājīvakassa santikā Bhagavato parinibbānaṁ sutvā pattacīvarāni chaḍḍetvā bāhā paggayha nānappakāraṁ paridevante disvā evamāha.

Kasmā pana so evamāhāti? Bhagavati āghātena. Ayaṁ kireso Khandhake āgate **Ātumāvatthusmiṁ**[1] nahāpitapubbako vuḍḍhapabbajito Bhagavati Kusinārato nikkhamitvā aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi saddhiṁ Ātumaṁ gacchante "Bhagavā āgacchatī"ti sutvā "āgatakāle yāgudānaṁ karissāmī"ti sāmaṇerabhūmiyaṁ ṭhite dve putte etadavoca "Bhagavā kira tātā ātumaṁ āgacchati mahatā bhikkhusaṁghena saddhiṁ aḍḍhateḷasehi bhikkhusatehi, gacchatha tumhe tātā, khurabhaṇḍaṁ ādāya nāḷiyā vā pasibbakena vā anugharakaṁ āhiṇḍatha, loṇampi telampi taṇḍulampi

1. Vi 3. 347 piṭṭhe.

khādanīyampi saṁharatha, Bhagavato āgatassa yāgudānaṁ karissāmī”ti. Te tathā akaṁsu. Atha Bhagavati ātumaṁ āgantvā bhusāgārakaṁ paviṭṭhe Subhaddo sāyanhasamayaṁ gāmadvāraṁ gantvā manusse āmantetvā “hatthakammamattaṁ me dethā”ti hatthakammaṁ yācitvā “kiṁ bhante karomā”ti vutte “idañcidañca gaṇhathā”ti sabbūpakaraṇāni gāhāpetvā vihāre uddhanāni kāretvā ekaṁ kāḷakaṁ kāsāvaṁ nivāsetvā tādisameva pārupitvā “idaṁ karotha, idaṁ karothā”ti sabbarattiṁ vicārento satasahassaṁ vissajjetvā bhojjayāguñca madhugoḷakañca paṭiyādāpesi. **Bhojjayāgu** nāma bhuñjitvā pātabbayāgu, tattha sappimadhuphāṇitamacchamaṁsapupphaphalarasādi yaṁ kiñci khādanīyaṁ nāma atthi, taṁ sabbaṁ pavisati. Kīḷitukāmānaṁ sīsamakkhanayoggā hoti sugandhagandhā.

Atha Bhagavā kālasseva sarīrapaṭijagganaṁ katvā bhikkhusaṁghaparivuto piṇḍāya carituṁ Ātumābhimukho pāyāsi. Atha tassa ārocesuṁ “Bhagavā piṇḍāya gāmaṁ pavisati, tayā kassa yāgu paṭiyāditā”ti. So yathānivatthapāruteheva tehi kāḷakakāsāvehi ekena hatthena dabbiñca kaṭacchuñca gahetvā brahmā viya dakkhiṇaṁ jāṇumaṇḍalaṁ bhūmiyaṁ patiṭṭhapetvā vanditvā “paṭiggaṇhātu me bhante Bhagavā yāgun”ti āha. Tato “jānantāpi Tathāgatā pucchantī”ti Khandhake[1] āgatanayena Bhagavā pucchitvā ca sutvā ca taṁ vuḍḍhapabbajitaṁ vigarahitvā tasmiṁ vatthusmiṁ akappiyasamādānasikkhāpadaṁ, khurabhaṇḍapariharaṇasikkhāpadañcāti dve sikkhāpadāni paññapetvā “anekakappakoṭiyo bhikkhave bhojanaṁ pariyesanteheva vītināmitā, idaṁ pana tumhākaṁ akappiyaṁ, adhammena uppannaṁ bhojanaṁ imaṁ paribhuñjitvā anekāni attabhāvasahassāni apāyesveva nibbattissanti, apetha mā gaṇhathā”ti vatvā bhikkhācārābhimukho agamāsi, ekabhikkhunāpi na kiñci gahitaṁ. Subhaddo anattamano hutvā “ayaṁ ‘sabbaṁ jānāmī’ti āhiṇḍati, sace na gahetukāmo pesetvā ārocetabbaṁ assa, pakkāhāro nāma sabbaciraṁ tiṭṭhanto sattāhamattaṁ tiṭṭheyya, idañca mama yāvajīvaṁ pariyattaṁ assa, sabbaṁ tena nāsitaṁ, ahitakāmo ayaṁ mayhan”ti Bhagavati āghātaṁ bandhitvā Dasabale dharamāne kiñci

1. Vi 3. 348 piṭṭhe.

vattuṁ nāsakkhi. Evaṁ kirassa ahosi "ayaṁ uccā kulā pabbajito mahāpuriso, sace kiñci dharantassa vakkhāmi, mamaṁyeva santajjessatī"ti.

Svāyaṁ ajja Mahākassapattherena saddhiṁ gacchanto "parinibbuto Bhagavā"ti sutvā laddhassāso viya haṭṭhatuṭṭho evamāha. Thero pana taṁ sutvā hadaye pahāraṁ viya, matthake patitasukkhāsaniṁ viya[1] maññi, dhammasaṁvego cassa uppajji "sattāhamattaparinibbuto Bhagavā, ajjāpissa suvaṇṇavaṇṇaṁ sarīraṁ dharatiyeva, dukkhena Bhagavatā ārādhitasāsane nāma evaṁ lahuṁ mahantaṁ pāpaṁ kasaṭaṁ kaṇṭako uppanno, alaṁ kho panesa pāpo vaḍḍhamāno aññepi evarūpe sahāye labhitvā sāsanaṁ osakkāpetun"ti.

Tato thero cintesi "sace kho panāhaṁ imaṁ mahallakaṁ idheva pilotikaṁ nivāsetvā chārikāya okirāpetvā nīharāpessāmi, manussā 'samaṇassa Gotamassa sarīre dharamāneyeva sāvakā vivadantī'ti amhākaṁ dosaṁ dassessanti, adhivāsemi tāva. Bhagavatā hi desitadhammo asaṅgahitapuppharāsisadiso, tattha yathā vātena pahaṭapupphāni yato vā tato vā gacchanti, evameva evarūpānaṁ vasena gacchante gacchante kāle vinaye ekaṁ dve sikkhāpadāni nassissanti, sutte eko dve pañhāvārā nassissanti, abhidhamme ekaṁ dve bhūmantarāni nassissanti, evaṁ anukkamena mūle naṭṭhe pisācasadisā bhavissāma, tasmā dhammavinayasaṅgahaṁ karissāmi, evaṁ sati daḷhasuttena saṅgahitapupphāni viya ayaṁ dhammavinayo niccalo bhavissati. Etadatthañhi Bhagavā mayhaṁ tīṇi gāvutāni paccuggamanaṁ akāsi, tīhi ovādehi[2] upasampadaṁ akāsi, kāyato cīvaraparivattanaṁ akāsi, ākāse pāṇiṁ cāletvā candopamapaṭipadaṁ kathento maññeva sakkhiṁ katvā kathesi, tikkhattuṁ sakalasāsanaratanaṁ paṭicchāpesi, mādise bhikkhumhi tiṭṭhamāne ayaṁ pāpo sāsane vaḍḍhiṁ mā alattha, yāva adhammo na dippati, dhammo na paṭibāhiyyati, avinayo na dippati, vinayo na paṭibāhiyyati, adhammavādino na balavanto honti, dhammavādino na dubbalā honti, avinayavādino na balavanto honti, vinayavādino na dubbalā honti, tāva dhammañca vinayañca saṅgāyissāmi, tato bhikkhū attano attano

---

1. Sukkhāsani viya (Dī-Ṭṭha 2. 193 piṭṭhe.) 2. Saṁ 1. 406, 408, 410 piṭṭhesu vitthāro.

pahonakaṁ gahetvā kappiyākappiye kathessanti, athāyaṁ pāpo sayameva niggahaṁ pāpuṇissati, puna sīsaṁ ukkhipituṁ na sakkhissati, sāsanaṁ iddhañceva phītañca bhavissatī"ti cintetvā so "evaṁ nāma mayhaṁ cittaṁ uppannan"ti kassacipi anārocetvā bhikkhusaṁghaṁ samassāsetvā atha pacchā dhātubhājanadivase dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesi. Tena vuttaṁ "āyasmā Mahākassapo sattāhaparinibbute -pa- dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesī"ti.

Tattha **alan**ti paṭikkhepavacanaṁ, na yuttanti attho. **Āvuso**ti paridevante bhikkhū ālapati. **Mā socitthā**ti citte uppannabalavasokena mā sokamakattha. **Mā paridevitthā**ti vācāya mā vilāpamakattha. "Paridevanaṁ vilāpo"ti hi vuttaṁ. Asocanādīnaṁ kāraṇamāha **"sumuttā"**ti-ādinā. **Tena mahāsamaṇenā**ti nissakke karaṇavacanaṁ, smāvacanassa vā nābyappadeso. **"Upaddutā"**ti pade pana kattari tatiyāvasena sambandho. Ubhayāpekkhañhetaṁ padaṁ. **Upaddutā ca homā**ti taṁkālāpekkhavattamānavacanaṁ, "tadā"ti seso. Atītatthe vā vattamānavacanaṁ, ahumhāti attho. **Anussaranto** dhammasaṁvegavaseneva, na pana kodhādivasena. Dhammasabhāvacintāvasena hi pavattaṁ sahottappañāṇaṁ dhammasaṁvego. Vuttañhetaṁ—

> "Sabbasaṅkhatadhammesu, ottappākārasaṇṭhitaṁ.
> Ñāṇamohitabhārānaṁ, dhammasaṁvegasaññitan"ti[1].

Aññaṁ ussāhajananakāraṇaṁ dassetuṁ **"īdisassā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **īdisassa ca saṁghasannipātassā**ti sattasatasahassagaṇapāmokkhattherappamukhagaṇanapathā tikkantasaṁghasannipātaṁ sandhāya vadati. **"Ṭhānaṁkho panetaṁ vijjatī"**ti-ādināpi aññaṁ kāraṇaṁ dasseti. Tiṭṭhati etthaphalaṁ tadāyattavuttitāyāti **ṭhānaṁ,** hetu. **Kho**ti avadhāraṇe. **Panā**ti vacanālaṅkāre, etaṁ ṭhānaṁ vijjateva, no na vijjatīti attho. Kiṁ pana tanti āha **"yaṁ pāpabhikkhū"**ti-ādi. **Yan**ti nipātamattaṁ, kāraṇaniddeso vā, yena ṭhānena antaradhāpeyyuṁ, tadetaṁ ṭhānaṁ vijjatiyevāti. Pāpena lāmakena icchāvacarena samannāgatā bhikkhū

---

1. Sāratthaṭī 1. 32 piṭṭhepi.

pāpabhikkhū. Atīto Satthā ettha, etassāti vā **atītasatthukaṁ** yathā "bahukattuko"ti. Padhānaṁ vacanaṁ **pāvacanaṁ. Pā**-saddo cettha nipāto "pā eva vutyassā"ti-ādīsu viya. Upasaggapadaṁ vā etaṁ, dīghaṁ katvā pana tathā vuttaṁ yathā "pāvadatī"tipi vadanti. **Pakkhan**ti alajjipakkhaṁ. **"Yāva cā"**ti-ādinā saṅgītiyā sāsanaciraṭṭhitikabhāve kāraṇaṁ, sādhakañca dasseti. "Tasmā"ti hi padamajjhāharitvā "saṅgāyeyyan"ti padena sambandhanīyaṁ.

Tattha **yāva ca dhammavinayo tiṭṭhatī**ti yattakaṁ kālaṁ dhammo ca vinayo ca lajjipuggalesu tiṭṭhati. Parinibbānamañcake nipannena Bhagavatā Mahāparinibbānasutte[1] vuttaṁ sandhāya **"vuttañhetan"**ti-ādimāha. **Hi**-saddo āgamavasena daḷhijotako. **Desito paññatto**ti dhammopi desito ceva paññatto ca. Suttābhidhammasaṅgahitassa hi dhammassa atisajjanaṁ pabodhanaṁ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṁ vineyyasantāne ṭhapanaṁ paññāpanaṁ. Vinayopi desito ceva paññatto ca. Vinayatantisaṅgahitassa hi atthassa atisajjanaṁ pabodhanaṁ desanā, tasseva pakārato ñāpanaṁ asaṅkarato ṭhapanaṁ paññāpanaṁ, tasmā kammadvayampi kiriyādvayena sambajjhanaṁ yujjatīti veditabbaṁ.

Soti so dhammo ca vinayo ca. **Mamaccayenā**ti mama accayakāle. "Bhummatthe karaṇaniddeso"ti hi akkharacintakā vadanti. Hetvatthe vā karaṇavacanaṁ, mama accayahetu tumhākaṁ Satthā nāma bhavissatīti attho. Vuttañhi Mahāparinibbānasuttavaṇṇanāyaṁ "mayi parinibbute tumhākaṁ Satthukiccaṁ sādhessatī"ti[2]. Lakkhaṇavacanañhettha hetvatthasādhakaṁ yathā "nette ujuṁ gate satī"ti[3]. Idaṁ vuttaṁ hoti—mayā vo ṭhiteneva "idaṁ lahukaṁ, idaṁ garukaṁ, idaṁ satekicchaṁ, idaṁ atekicchaṁ, idaṁ lokavajjaṁ, idaṁ paṇṇattivajjaṁ, ayaṁ āpatti puggalassa santike vuṭṭhāti, ayaṁ gaṇassa, ayaṁ saṁghassa santike vuṭṭhātī"ti sattannaṁ āpattikkhandhānaṁ avītikkamanīyatāvasena otiṇṇavatthusmiṁ sakhandhakaparivāro Ubhatovibhaṅgo mahāvinayo nāma desito, taṁ sakalampi Vinayapiṭakaṁ mayi parinibbute tumhākaṁ Satthukiccaṁ sādhessati "idaṁ vo kattabbaṁ, idaṁ vo na kattabban"ti kattabbākattabbassa

---

1. Dī 2. 126 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 2. 183 piṭṭhe.
3. Aṁ 1. 387; Khu 10. 108, 113 piṭṭhesu.

vibhāgena anusāsanato. Ṭhiteneva ca mayā "ime cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañcindriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo"ti tena tena vineyyānaṁ ajjhāsayānurūpena pakārena ime sattatiṁsa bodhipakkhiyadhamme vibhajitvā vibhajitvā Suttantapiṭakaṁ desitaṁ, taṁ sakalampi Suttantapiṭakaṁ mayi parinibbute tumhākaṁ Satthukiccaṁ sādhessati taṁtaṁcariyānurūpaṁ sammāpaṭipattiyā anusāsanato, ṭhiteneva ca mayā "ime pañcakkhandhā[1], dvādasāyatanāni, aṭṭhārasadhātuyo, cattāri saccāni, bāvīsatindriyāni, nava hetū, cattāro āhārā, satta phassā, satta vedanā, satta saññā, satta cetanā, satta cittāni. Tatrāpi ettakā dhammā kāmāvacarā, ettakā rūpāvacarā, ettakā arūpāvacarā, ettakā pariyāpannā, ettakā apariyāpannā, ettakā lokiyā, ettakā lokuttarā"ti ime dhamme vibhajitvā vibhajitvā Abhidhammapiṭakaṁ desitaṁ, taṁ sakalampi Abhidhammapiṭakaṁ mayi parinibbute tumhākaṁ Satthukiccaṁ sādhessati khandhādivibhāgena ñāyamānaṁ catusaccasambodhāvahattā. Iti sabbampetaṁ abhisambodhito yāva parinibbānā pañcacattālīsa vassāni bhāsitaṁ lapitaṁ "tīṇi piṭakāni, pañca nikāyā, navaṅgāni, caturāsīti dhammakkhandhasahassānī"ti evaṁ mahappabhedaṁ hoti. Imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassāni tiṭṭhanti, ahaṁ ekova parinibbāyissāmi, ahañca panidāni ekova ovadāmi anusāsāmi, mayi parinibbute imāni caturāsīti Buddhasahassāni tumhe ovadissanti anusāsissanti ovādānusāsanakiccassa nipphādanatoti.

Sāsananti pariyattipaṭipattipaṭivedhavasena tividhampi sāsanaṁ, nippariyāyato pana sattatiṁsa bodhipakkhiyadhammā. Addhānaṁ gamitumalanti **addhaniyaṁ,** addhānagāmi addhānakkhamanti attho. Ciraṁ ṭhiti etassāti **ciraṭṭhitikaṁ.** Idaṁ vuttaṁ hoti—yena pakārena idaṁ sāsanaṁ addhaniyaṁ, tatoyeva ca ciraṭṭhitikaṁ bhaveyya, tena pakārena dhammañca vinayañca yadi panāhaṁ saṅgāyeyyaṁ, sādhu vatāti.

Idāni Sammāsambuddhena attano kataṁ aniggahavisesaṁ samanussaritvā cintanākārampi dassento **"yañcāhaṁ Bhagavatā"**ti-ādimāha. Tattha "yañcāhan"ti etassa "anuggahito, pasaṁsito"ti etehi sambandho.

---

1. Pañcakkhandhā (Ka) Dī-Ṭṭha 2. 183 piṭṭhe passitabbaṁ.

Yanti yasmā, kiriyāparāmasanaṁ vā etaṁ, tena "anuggahito, pasaṁsito"ti ettha anuggahaṇaṁ, pasaṁsanañca parāmasati. "Dhāressasī"ti-ādikaṁ pana vacanaṁ Bhagavā aññatarasmiṁ rukkhamūle Mahākassapattherena paññattasaṅghāṭiyaṁ nisinno taṁ saṅghāṭiṁ padumapupphavaṇṇena pāṇinā antantena parāmasanto āha. Vuttañhetaṁ Kassapasaṁyutte[1] Mahākassapatthereneva Ānandattheraṁ āmantetvā kathentena—

> "Atha kho āvuso Bhagavā maggā okkamma yena aññataraṁ rukkhamūlaṁ tenupasaṅkami, atha khvāhaṁ āvuso paṭapilotikānaṁ saṅghāṭiṁ catugguṇaṁ paññāpetvā Bhagavantaṁ etadavocaṁ 'idha bhante Bhagavā nisīdatu, yaṁ mamassa dīgharattaṁ hitāya sukhāyā'ti. Nisīdi kho āvuso Bhagavā paññatte āsane, nisajja kho maṁ āvuso Bhagavā etadavoca 'mudukā kho tyāyaṁ Kassapa paṭapilotikānaṁ saṅghāṭī'ti. Paṭiggaṇhātu me bhante Bhagavā paṭapilotikānaṁ saṅghāṭiṁ anukampaṁ upādāyāti. Dhāressasi pana me tvaṁ Kassapa sāṇāni paṁsukūlāni nibbasanānīti. Dhāressāmahaṁ bhante Bhagavato sāṇāni paṁsukūlāni nibbasanānīti. So khvāhaṁ āvuso paṭapilotikānaṁ saṅghāṭiṁ Bhagavato pādāsiṁ, ahaṁ pana Bhagavato sāṇāni paṁsukūlāni nibbasanāni paṭipajjin"ti[2].

Tattha **mudukā kho tyāyan**ti mudukā kho te ayaṁ. Kasmā pana Bhagavā evamāhāti? Therena saha cīvaraṁ parivattetukāmatāya. Kasmāparivattetukāmo jātoti? Theraṁ attano ṭhāne ṭhapetukāmatāya. Kiṁ Sāriputtamoggallānā natthīti? Atthi, evaṁ panassa ahosi "ime na ciraṁ ṭhassanti, 'Kassapo pana vīsavassasatāyuko, so mayi parinibbute sattapaṇṇiguhāyaṁ vasitvā dhammavinayasaṅgahaṁ katvā mama sāsanaṁ pañcavassasahassaparimāṇakālaṁ pavattanakaṁ karissatī'ti attano naṁ ṭhāne ṭhapesi, evaṁ bhikkhū Kassapassa sussusitabbaṁ maññissantī"ti tasmā evamāha. Thero pana yasmā cīvarassa vā pattassa vā vaṇṇe kathite "imaṁ tumhe gaṇhathā"ti vacanaṁ cārittameva, tasmā "paṭiggaṇhātu me bhante Bhagavā"ti āha.

1. Saṁ 1. 420 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 420 piṭṭhe.

Dhāressasi pana me tvaṁ Kassapāti Kassapa tvaṁ imāni paribhogajiṇṇāni paṁsukūlāni pārupituṁ sakkhissasīti vadati. Tañca kho na kāyabalaṁ sandhāya, paṭipattipūraṇaṁ pana sandhāya evamāha. Ayañhettha adhippāyo—ahaṁ imaṁ cīvaraṁ puṇṇaṁ nāma dāsiṁ pārupitvā āmakasusāne chaḍḍitaṁ susānaṁ pavisitvā tumbamattehi pāṇakehi samparikiṇṇaṁ te pāṇake vidhunitvā mahā-ariyavaṁse ṭhatvā aggahesiṁ, tassa me imaṁ cīvaraṁ gahitadivase dasasahassacakkavāḷe mahāpathavī mahāviravaṁ viravamānā kampittha, ākāsaṁ taṭataṭāyi, cakkavāḷe devatā sādhukāraṁ adaṁsu, imaṁ cīvaraṁ gaṇhantena bhikkhunā jātipaṁsukūlikena jāti-āraññikena jāti-ekāsanikena jātisapadānacārikena bhavituṁ vaṭṭati, tvaṁ imassa cīvarassa anucchavikaṁ kātuṁ sakkhissasīti. Theropi attanā pañcannaṁ hatthīnaṁ balaṁ dhāreti, so taṁ atakkayitvā "ahametaṁ paṭipattiṁ pūressāmī"ti ussāhena Sugatacīvarassa anucchavikaṁ kātukāmo "dhāressāmahaṁ bhante"ti āha. **Paṭipajjin**ti paṭipannosiṁ. Evaṁ pana cīvaraparivattanaṁ katvā therena pārupitacīvaraṁ Bhagavā pārupi, Satthu cīvaraṁ thero. Tasmiṁ samaye mahāpathavī udakapariyantaṁ katvā unnadantī kampittha.

Sāṇāni paṁsukūlānīti matakaḷevaraṁ pariveṭhetvā chaḍḍitāni tumbamatte kimī papphoṭetvā gahitāni sāṇavākamayāni paṁsukūlacīvarāni. **Nibbasanānī**ti niṭṭhitavasanakiccāni, paribhogajiṇṇānīti attho. Ettha ca kiñcāpi ekameva taṁ cīvaraṁ, anekāvayavattā pana bahuvacanaṁ katanti **Majjhimagaṇṭhipade** vuttaṁ. **Cīvare sādhāraṇaparibhogenā**ti ettha attanā sādhāraṇaparibhogenāti atthassa viññāyamānattā, viññāyamānatthassa ca saddassa payoge kāmācārattā "attanā"ti na vuttaṁ. "Dhāressasi pana me tvaṁ Kassapa sāṇāni paṁsukūlānī"ti[1] hi vuttattā "attanāva sādhāraṇaparibhogenā"ti viññāyati, nāññena. Na hi kevalaṁ saddatoyeva sabbattha atthanicchayo, atthapakaraṇādināpi yebhuyyena atthassa niyamitattā. Ācariyadhammapālattherena panettha evaṁ vuttaṁ "cīvare sādhāraṇaparibhogenāti ettha 'attanā samasamaṭṭhapanenā'ti idha vuttaṁ attanā-saddamānetvā 'cīvare attanā sādhāraṇaparibhogenā'ti yojetabbaṁ.

1. Saṁ 1. 420 piṭṭhe.

Yassa yena hi sambandho, dūraṭṭhampi ca tassa taṁ.
Atthato hyasamānānaṁ, āsannattamakāraṇanti.

Atha vā Bhagavatā cīvare sādhāraṇaparibhogena Bhagavatā anuggahitoti yojanīyaṁ. Ekassāpi hi karaṇaniddesassa sahādiyogakattutthajotakattasambhavato"ti. Samānaṁ dhāraṇametassāti **sādhāraṇo,** tādiso paribhogoti **sādhāraṇaparibhogo,** tena. Sādhāraṇaparibhogena ca samasamaṭṭhapanena ca anuggahitoti sambandho.

Idāni—

"Ahaṁ bhikkhave yāvade ākaṅkhāmi vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṁ savicāraṁ vivekajaṁ pītisukhaṁ paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharāmi, Kassapopi bhikkhave yāvade ākaṅkhati vivicceva kāmehi vivicca akusalehi dhammehi savitakkaṁ savicāraṁ vivekajaṁ pītisukhaṁ paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharatī"ti-ādinā[1]—

navānupubbavihārachaḷabhiññāpabhede uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanatthāya Bhagavatā vuttaṁ Kassapasaṁyutte[1] āgataṁ Pāḷimimaṁ peyyālamukhena, ādiggahaṇena ca saṅkhipitvā dassento āha **"ahaṁ bhikkhave"**ti-ādi.

Tattha **yāvade**ti yāvadeva, yattakaṁ kālaṁ ākaṅkhāmi, tattakaṁ kālaṁ viharāmīti attho. Tatoyeva hi **Majjhimagaṇṭhipade, Cūḷagaṇṭhipade** ca **"yāvade**ti yāvadevāti vuttaṁ hotī"ti likhitaṁ. **Saṁyuttaṭṭhakathāyam**pi "yāvade ākaṅkhāmīti yāvadeva icchāmī"ti[2] attho vutto. Tathā hi tattha līnatthapakāsaniyaṁ **Ācariyadhammapālattherena** "yāvadevāti iminā samānatthaṁ 'yāvade'ti idaṁ padan"ti vuttaṁ. Potthakesu pana katthaci "yāvadevā"ti ayameva pāṭho dissati. Apica **yāvade**ti yattakaṁ samāpattivihāraṁ viharituṁ ākaṅkhāmi, tattakaṁ samāpattivihāraṁ viharāmīti samāpattiṭṭhāne, yattakaṁ abhiññāvohāraṁ

---

1. Saṁ 1. 412 piṭṭhe. 2. Saṁ-Ṭṭha 2. 162 piṭṭhe.

voharituṁ ākaṅkhāmi, tattakaṁ abhiññāvohāraṁ voharāmīti abhiññāṭhāne ca saha pāṭhasesena attho veditabbo. **Ācariyadhammapālattherenā**pi tadevatthaṁ yathālābhanayena dassetuṁ "yattake samāpattivihāre, abhiññāvohāre vā ākaṅkhanto viharāmi ceva voharāmi ca, tathā Kassapopīti attho"ti vuttaṁ. Apare pana "yāvadeti 'yaṁ paṭhamajjhānaṁ ākaṅkhāmi, taṁ paṭhamajjhānaṁ upasampajja viharāmī'ti-ādinā samāpattiṭṭhāne, iddhividhābhiññāṭhāne ca ajjhāharitassa ta-saddassa kammavasena 'yaṁ dibbasotaṁ ākaṅkhāmi, tena dibbasotena sadde suṇāmī'ti-ādinā sesābhiññāṭhāne karaṇavasena yojanā vattabbā"ti vadanti. **Vivicceva kāmehī**ti ettha **eva**-saddo niyamattho, ubhayattha yojetabbo. Yamettha vattabbaṁ, tadupari āvi bhavissati.

Navānupubbavihāracha̤labhiññāppabhedeti ettha **navānupubbavihārā** nāma anupaṭipāṭiyā samāpajjitabbattā evaṁsaññitā nirodhasamāpattiyā saha aṭṭha samāpattiyo. **Chaḷabhiññā** nāma āsavakkhayañāṇena saha pañcābhiññāyo. Katthaci potthake cettha ādisaddo dissati. So anadhippeto yathāvuttāya Pāḷiyā gahetabbassa atthassa anavasesattā. Manussesu, manussānaṁ vā uttaribhūtānaṁ, uttarīnaṁ vā manussānaṁ jhāyīnañceva ariyānañca dhammoti **uttarimanussadhammo,** manussadhammā vā uttarīti **uttarimanussadhammo.** Dasa kusalakammapathā cettha vinā bhāvanāmanasikārena pakatiyāva manussehi nibbattetabbato, manussattabhāvāvahanato ca **manussadhammo** nāma, tato uttari pana jhānādi uttarimanussadhammoti veditabbo. **Samasamaṭṭhapanenā**ti "ahaṁ yattakaṁ kālaṁ, yattake vā samāpattivihāre, yattakā abhiññāyo ca vaḷañjemi, tathā Kassapopī"ti evaṁ samasamaṁ katvā ṭhapanena. Anekaṭṭhānesu ṭhapanaṁ, kassacipi uttarimanussadhammassa asesabhāvena ekantasamaṭṭhapanaṁ vā sandhāya "samasamaṭṭhapanenā"ti vuttaṁ, idañca navānupubbavihārachaḷabhiññābhāvasāmaññena pasaṁsāmattanti daṭṭhabbaṁ. Na hi āyasmā Mahākassapo Bhagavā viya devasikaṁ catuvīsakikoṭisatasahassasaṅkhyā samāpattiyo samāpajjati, yamakapāṭihāriyādivasena ca abhiññāyo vaḷañjetīti. Ettha ca "uttarimanussadhamme attanā samasamaṭṭhapanenā"ti idaṁ nidassanamattanti veditabbaṁ. Tathā hi—

"Ovada Kassapa bhikkhū, karohi Kassapa bhikkhūnaṁ dhammiṁ kathaṁ, ahaṁ vā Kassapa bhikkhū ovadeyyaṁ, tvaṁ vā. Ahaṁ vā Kassapa bhikkhūnaṁ dhammiṁ kathaṁ kareyyaṁ, tvaṁ vā"ti—

Evampi attanā samasamaṭṭhapanamakāsiyevāti.

Tathāti rūpūpasaṁhāro yathā anuggahito, tathā pasaṁsitoti. **Ākāse pāṇiṁ cāletvā**ti Bhagavatā attanoyeva pāṇiṁ ākāse cāletvā kulesu alaggacittatāya ceva karaṇabhūtāya pasaṁsitoti sambandho. **Alaggacittatāyā**ti vā ādhāre bhummaṁ, ākāse pāṇiṁ cāletvā kulūpakassa bhikkhuno alaggacittatāya kulesu alagganacittena bhavituṁ yuttatāya ceva maññeva sakkhiṁ katvā pasaṁsitoti attho. Yathāha—

"atha kho Bhagavā ākāse pāṇiṁ cālesi seyyathāpi bhikkhave ayaṁ ākāse pāṇi na sajjati na gayhati na bajjhati, evameva kho bhikkhave yassa kassaci bhikkhuno kulāni upasaṅkamato kulesu cittaṁ na sajjati na gayhati na bajjhati 'labhantu lābhakāmā, puññakāmā karontu puññānī'ti. Yathā sakena lābhena attamano hoti sumano, evaṁ paresaṁ lābhena attamano hoti sumano. Evarūpo kho bhikkhave bhikkhu arahati kulāni upasaṅkamituṁ. Kassapassa bhikkhave kulāni upasaṅkamato kulesu cittaṁ na sajjati na gayhati na bajjhati 'labhantu lābhakāmā, puññakāmā karontu puññānī'ti. Yathā sakena lābhena attamano hoti sumano, evaṁ paresaṁ lābhena attamano hoti sumano"ti[1].

Tattha **ākāse pāṇiṁ cālesī**ti nīle gaganantare yamakavijjukaṁ sañcālayamāno viya heṭṭhābhāge, uparibhāge, ubhato ca passesu pāṇiṁ sañcālesi, idañca pana tepiṭake Buddhavacane asambhinnapadaṁ nāma. **Attamano**ti sakamano, na domanassena pacchinditvā gahitamano. **Sumano**ti tuṭṭhamano, idāni yo hīnādhimuttiko micchāpaṭipanno

---

1. Saṁ 1. 402 piṭṭhe.

evaṁ vadeyya "Sammāsambuddho 'alaggacittatāya ākāse cālitapāṇūpamā kulāni upasaṅkamathā'ti vadanto aṭṭhāne ṭhapeti, asayhabhāraṁ āropeti, yaṁ na sakkā kātuṁ, taṁ kārehī"ti, tassa vādapathaṁ pacchinditvā "sakkā ca kho evaṁ kātuṁ, atthi evarūpo bhikkhū"ti āyasmantaṁ Mahākassapattherameva sakkhiṁkatvā dassento **"Kassapassa bhikkhave"**ti-ādimāha.

Aññampi pasaṁsanamāha **"candopamapaṭipadāya cā"**ti, candapaṭibhāgāya paṭipadāya ca karaṇabhūtāya pasaṁsito, tassaṁ vā ādhārabhūtāya maññeva sakkhiṁ katvā pasaṁsitoti attho. Yathāha—

> "Candūpamā bhikkhave kulāni upasaṅkamatha apakassevakāyaṁ, apakassa cittaṁ niccanavakā kulesu appagabbhā. Seyyathāpi bhikkhave puriso jarudapānaṁ vā olokeyya pabbatavisamaṁ vā nadīviduggaṁ vā apakasseva kāyaṁ, apakassa cittaṁ, evameva kho bhikkhave candūpamā kulāni upasaṅkamatha apakasseva kāyaṁ, apakassa cittaṁ niccanavakā kulesu appagabbhā. Kassapo bhikkhave candūpamo kulāni upasaṅkamati apakasseva kāyaṁ, apakassa cittaṁ niccanavako kulesu appagabbho"ti[1].

Tattha **candūpamā**ti candasadisā hutvā. Kiṁ parimaṇḍalatāyasadisāti? No, apica kho yathā cando gaganatalaṁ pakkhandamāno na kenaci saddhiṁ santhavaṁ vā sinehaṁ vā ālayaṁ vā nikantiṁ vā patthanaṁ vā pariyuṭṭhānaṁ vā karoti, na ca na hoti mahājanassa piyo manāpo, tumhepi evaṁ kenaci saddhiṁ santhavādīnaṁ akaraṇena bahujanassa piyā manāpā candūpamā hutvā khattiyakulādīni cattāri kulāni upasaṅkamathāti attho. Apica yathā cando andhakāraṁ vidhamati, ālokaṁ pharati, evaṁ kilesandhakāravidhamanena, ñāṇālokapharaṇena ca candūpamā hutvāti evamādīhipi nayehi attho daṭṭhabbo.

Apakasseva kāyaṁ, apakassa cittanti teneva santhavādīnamakaraṇena kāyañca cittañca apakassitvā, akaḍḍhitvā apanetvāti attho. **Niccanavakā**ti niccaṁ navikāva, āgantukasadisā eva hutvāti attho.

---

1. Saṁ 1. 401 piṭṭhe.

Āgantuko hi paṭipāṭiyā sampattagehaṁ pavisitvā sace naṁ gharasāmikā disvā "amhākaṁ puttabhātaropi vippavāsagatā evaṁ vicariṁsū"ti anukampamānā nisīdāpetvā bhojenti, buttamattoyeva "tumhākaṁ bhājanaṁ gaṇhathā"ti uṭṭhāya pakkamati, na tehi saddhiṁ santhavaṁ vā karoti, kiccakaraṇīyāni vā saṁvidahati, evaṁ tumhepi paṭipāṭiyā sampattagharaṁ pavisitvā yaṁ iriyāpathesu pasannā manussā denti, taṁ gahetvā pacchinnasanthavā tesaṁ kiccakaraṇīye abyāvaṭā hutvā nikkhamathāti dīpeti. **Appagabbhā**ti na pagabbhā, aṭṭhaṭṭhānena kāyapāgabbhiyena, catuṭṭhānena vacīpāgabbhiyena, anekaṭṭhānena manopāgabbhiyena ca virahitā kulāni upasaṅkamathāti attho.

Jarudapānanti jiṇṇakūpaṁ. **Pabbatavisaman**ti pabbate visamaṁ papātaṭṭhānaṁ. **Nadīviduggan**ti nadiyā viduggaṁ chinnataṭaṭṭhānaṁ. **Evameva kho**ti ettha idaṁ opammasaṁsandanaṁ—jarudapānādayo viya hi cattāri kulāni, olokanapuriso viya bhikkhu, yathā pana anapakaṭṭhakāyacitto tāni olokento puriso tattha patati, evaṁ arakkhitehi kāyādīhi kulāni upasaṅkamanto bhikkhu kulesu bajjhati, tato nānappakāraṁ sīlapādabhañjanādikaṁ anatthaṁ pāpuṇāti. Yathā pana apakaṭṭhakāyacitto puriso tattha na patati, evaṁ rakkhiteneva kāyena, rakkhitāya vācāya, rakkhitehi cittehi, sūpaṭṭhitāya satiyā apakaṭṭhakāyacitto hutvā kulāni upasaṅkamanto bhikkhu kulesu na bajjhati, athassa sīlasaddhāsamādhipaññāsaṅkhātāni pādahatthakucchisīsāni na bhañjanti, rāgakaṇṭakādayo na vijjhanti, sukhito yenakāmaṁ agatapubbaṁ nibbānadisaṁ gacchati, evarūpo ayaṁ Mahākassapoti hīnādhimuttikassa micchāpaṭipannassa vādapathapacchindanatthaṁ Mahākassapattheraṁ eva sakkhiṁ katvā dassento **"Kassapo bhikkhave"**ti-ādimāhāti. Evampettha atthamicchanti—alaggacittatāsaṅkhātāya candopamapaṭipadāya karaṇabhūtāya pasaṁsito, tassaṁ vā ādhārabhūtāya maññeva sakkhiṁ katvā pasaṁsitoti, evaṁ sati ceva-saddo, ca-saddo ca na payujjitabbo dvinnaṁ padānaṁ tulyādhikaraṇattā, ayameva attho pāṭho ca yuttataro viya dissati **Parinibbānasuttavaṇṇanāyaṁ** "ākāse pāṇiṁ cāletvā candūpamaṁ paṭipadaṁ kathento maṁ kāyasakkhiṁ katvā kathesī"ti[1] vuttattāti.

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 194 piṭṭhe.

Tassa kimaññaṁ āṇaṇyṁ bhavissati, aññatra dhammavinayasaṅgāyanāti adhippāyo. Tattha **tassā**ti yaṁ-saddassa kāraṇanidassane "tasmā"ti ajjhāharitvā tassa meti attho, kiriyāparāmasane pana tassa anuggahaṇassa, pasaṁsanassa cāti. Potthakesupi katthaci "tassa me"ti pāṭho dissati, evaṁ sati kiriyāparāmasane "tassā"ti aparaṁ padamajjhāharitabbaṁ. Natthi iṇaṁ yassāti aṇaṇo, tassa bhāvo **āṇaṇyaṁ.** Dhammavinayasaṅgāyanaṁ ṭhapetvā aññaṁ kiṁ nāma tassa iṇavirahitattaṁ bhavissati, na bhavissati evāti attho. **"Nanu maṁ Bhagavā"**ti-ādinā vuttamevatthaṁ upamāvasena vibhāveti. **Sakakavaca-issariyānuppadānenā**ti ettha **kavaco** nāma uracchado, yena uro chādīyate, tassa ca cīvaranidassanena gahaṇaṁ, issariyassa pana abhiññāsamāpattinidassanenāti daṭṭhabbaṁ. **Kulavaṁsappatiṭṭhāpakan**ti kulavaṁsassa kulapaveṇiyā patiṭṭhāpakaṁ. **"Me"**ti padassa niccasāpekkhattā **saddhammavaṁsappatiṭṭhāpako**ti samāso. Idaṁ vuttaṁ hoti—sattusaṅghanimmaddanena attano kulavaṁsappatiṭṭhāpanatthaṁ sakakavaca-issariyānuppadānena kulavaṁsappatiṭṭhāpakaṁ puttaṁ rājā viya Bhagavāpi maṁ dīghadassī "saddhammavaṁsappatiṭṭhāpako me ayaṁ bhavissatī"ti mantvā sāsanapaccatthikagaṇanimmaddanena saddhammavaṁsappatiṭṭhāpanatthaṁ cīvaradānasamasamaṭṭhapanasaṅkhātena iminā asādhāraṇānuggahena anuggahesi nanu, imāya ca uḷārāya pasaṁsāya pasaṁsi nanūti. **Iti cintayanto**ti ettha **iti**saddena "antaradhāpeyyuṁ, saṅgāyeyyaṁ, kimaññaṁ āṇaṇyaṁ bhavissatī"ti vacanapubbaṅgamaṁ, ṭhānaṁ kho panetaṁ vijjatī"ti-ādivākyattayaṁ nidasseti.

Idāni yathāvuttamatthaṁ saṅgītikkhandhakapāḷiyā sādhento āha **"yathāhā"**ti-ādi. Tattha **yathāhā**ti kiṁ āha, mayā vuttassa atthassa sādhakaṁ kiṁ āhāti vuttaṁ hoti. Yathā vā yena pakārena mayā vuttaṁ, tathā tena pakārena Pāḷiyampi āhāti attho. Yathā vā yaṁ vacanaṁ Pāḷiyaṁ āha, tathā tena vacanena mayā vuttavacanaṁ saṁsandati ceva sameti ca yathā taṁ Gaṅgodakena Yamunodakantipi vattabbo Pāḷiyāsādhanatthaṁ udāharitabhāvassa paccakkhato viññāyamānattā, viññāyamānatthassa ca saddassa payoge kāmācārattā. Adhippāyavibhāvanatthā hi atthayojanā. Yathā vā yena pakārena dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ

bhikkhūnaṁ ussāhaṁ janesi, tathā tena pakārena Pāḷiyampi āhāti attho. Evamīdisesu.

Ekamidāhanti ettha **idan**ti nipātamattaṁ. **Ekaṁ samayan**ti ca bhummatthe upayogavacanaṁ, ekasmiṁ samayeti attho. **Pāvāyā**ti Pāvānagarato, tattha piṇḍāya caritvā "Kusināraṁ gamissāmī"ti **addhānamaggappaṭipanno**ti vuttaṁ hoti. **Addhānamaggo**ti ca dīghamaggo vuccati, dīghapariyāyo hettha addhānasaddo. **Mahatā**ti guṇamahattenapi saṅkhyāmahattenapi mahatā. **"Pañcamattehī"**ti-ādinā saṅkhyāmahattaṁ dasseti, mattasaddo ca pamāṇavacano "bhojane mattaññutā"ti-ādīsu[1] viya. "Dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ ussāhaṁ janesī"ti etassatthassa sādhanatthaṁ āhatā "atha kho"ti-ādikā Pāḷi yathāvuttamatthaṁ na sādheti. Na hettha ussāhajananappakāro āgatoti codanaṁ pariharitumāha **"sabbaṁ Subhaddakaṇḍaṁ vitthārato veditabban"**ti. Evampesā codanā tadavatthāyevāti vuttaṁ **"tato paraṁ āhā"**ti-ādi. Apica yathāvuttatthasādhikā Pāḷi mahatarāti ganthagarutāpariharaṇatthaṁ majjhe peyyālamukhena ādi-antameva Pāḷiṁ dassento **"sabbaṁ Subhaddakaṇḍaṁ vitthārato veditabban"**ti āha. Tena hi "atha khvāhaṁ āvuso maggā okkamma aññatarasmiṁ rukkhamūle nisīdī"ti[2] vuttapāḷito paṭṭhāya "yaṁ na icchissāma, na taṁ karissāmā"ti[2] vuttapāḷipariyosānaṁ Subhaddakaṇḍaṁ dasseti.

"Tato paran"ti-ādinā pana tadavasesaṁ "handa mayaṁ āvuso"ti-ādikaṁ ussāhajananappakāradassanapāḷiṁ. Tasmā **tato paraṁ āhā**ti ettha Subhaddakaṇḍato paraṁ ussāhajananappakāradassanavacanamāhāti attho veditabbo. **Mahāgaṇṭhipadepi** hi soyevattho vutto. Ācariyasāriputtattherenāpi[3] tatheva adhippeto. Ācariyadhammapālattherena pana "tato paranti tato bhikkhūnaṁ ussāhajananato parato"ti[4] vuttaṁ, tadetaṁ vicāretabbaṁ heṭṭhā ussāhajananappakārassa Pāḷiyaṁ avuttattā. Ayameva hi ussāhajananappakāro yadidaṁ "handa mayaṁ āvuso dhammañca vinayañca saṅgāyeyyāma, pure adhammo dippatī"ti-ādi.

---

1. Aṁ 1. 111 piṭṭhe.
2. Vi 4. 480 piṭṭhe.
3. Sārattha-Ṭī 1. 43 piṭṭhe.
4. Dī-Ṭī 1. 22 piṭṭhe.

Yadi pana Subhaddakaṇḍameva ussāhajananahetubhūtassa Subhaddena vuttavacanassa pakāsanattā ussāhajananantі vadeyya, natthevettha vicāretabbatāti. **Pure adhammo dippatī**ti ettha **adhammo** nāma dasakusalakammapathapaṭipakkhabhūto adhammo. Dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ ussāhajananappasaṅgattā vā tadasaṅgāyanahetuko dosagaṇopi sambhavati, "adhammavādino balavanto honti, dhammavādino dubbalā hontī"ti vuttattā sīlavipatti-ādihetuko pāpicchatādidosagaṇo adhammotipi vadanti. **Pure dippatī**ti api nāma dippati. Saṁsayatthe hi pure-saddo. Atha vā yāva adhammo dhammaṁ paṭibāhituṁ samattho hoti, tato puretaramevāti attho. Āsanne hi anadhippete ayaṁ pure-saddo. **Dippatī**ti dippissati, pure-saddayogena hi anāgatatthe ayaṁ vattamānapayogo yathā "purā vassati devo"ti. Tathā hi vuttaṁ—

"Anāgate sannicchaye, tathātīte ciratane.
Kāladvayepi kavīhi, puresaddo payujjate"ti[1].

"Pure-yāva-purā-yoge, niccaṁ vā karahi kadā.
Lacchāyamapi kiṁ vutte, vattamānā bhavissatī"ti ca.

Keci panettha evaṁ vaṇṇayanti—**pure**ti pacchā anāgate, yathā addhānaṁ gacchantassa gantabbamaggo "pure"ti vuccati, tathā idhāpi maggagamananayena anāgatakālo "pure"ti vuccatīti. Evaṁ sati taṁkālāpekkhāya cettha vattamānapayogo sambhavati. **Dhammo paṭibāhiyyatī**ti etthāpi pure-saddena yojetvā vuttanayena attho veditabbo, tathā dhammopi adhammaviparītavasena, ito parampi eseva nayo. **Avinayo**ti pahānavinayasaṁvaravinayānaṁ paṭipakkhabhūto avinayo. **Vinayavādino dubbalā hontī**ti evaṁ iti-saddena pāṭho, so "tato paraṁ āhā"ti ettha āha-saddena sambajjhitabbo.

Tena hīti uyyojanatthe nipāto. Uccinane uyyojentā hi Mahākassapattheraṁ evamāhaṁsu **"bhikkhū uccinatū"**ti, saṅgītiyā anurūpe bhikkhū-uccinitvā upadhāretvā gaṇhātūti attho. **"Sakala -pa- pariggahesī"**ti etena sukkhavipassakakhīṇāsavapariyantānaṁ yathāvuttapuggalānaṁ

1. Vajira-Ṭī 22 piṭṭhe.

satipi āgamādhigamasambhave saha paṭisambhidāhi pana tevijjādiguṇayuttānaṁ āgamādhigamasampattiyā ukkaṁsagatattā saṅgītiyā bahūpakārataṁ dasseti. Sakalaṁ Suttageyyādikaṁ navaṅgaṁ ettha, etassāti vā **sakalanavaṅgaṁ,** Satthu Bhagavato sāsanaṁ **Satthusāsanaṁ** sāsīyati etenāti katvā, tadeva Satthusāsananti **sakalanavaṅgasatthusāsanaṁ.** Nava vā Suttageyyādīni aṅgāni ettha, etassāti vā **navaṅgaṁ,** tameva Satthusāsanaṁ, tañca sakalameva, na ekadesanti tathā. Atthakāmena pariyāpuṇitabbā sikkhitabbā, diṭṭhadhammikādipurisatthaṁ vā nipphādetuṁ pariyattā samatthāti **pariyatti,** tīṇi piṭakāni, sakalanavaṅgasatthusāsanasaṅkhātā pariyatti, taṁ dhārentīti tathā, tādiseti attho. **Puthujjana -pa- sukkhavipassakakhiṇāsavabhikkhū**ti ettha—

> "Duve puthujjanā vuttā, Buddhenādiccabandhunā.
> Andho puthujjano eko, kalyāṇeko puthujjano"ti[1]—

vuttesu kalyāṇaputhujjanāva adhippetā saddantarasannidhānenapi atthavisesassa viññātabbattā. Samathabhāvanāsinehābhāvena sukkhā lūkhā asiniddhā vipassanā etesanti **sukkhavipassakā,** teyava khīṇāsavāti tathā. "Bhikkhū"ti pana sabbattha yojetabbaṁ. Vuttañhi—

> "Yañcatthavato saddeka-sesato vāpi suyyate.
> Taṁ sambajjhate paccekaṁ, yathālābhaṁ kadācipī"ti.

Tipiṭakasabbapariyattippabhedadhareti ettha tiṇṇaṁ piṭakānaṁ samāhāro **tipiṭakaṁ,** taṁsaṅkhātaṁ navaṅgādivasena anekabhedabhinnaṁ sabbaṁ pariyattippabhedaṁ dhārentīti tathā, tādise. Anu anu taṁsamaṅginaṁ bhāveti vaḍḍhetīti anubhāvo, soyeva **ānubhāvo,** pabhāvo, mahanto ānubhāvo yesaṁ te **mahānubhāvā.** "Etadaggaṁ bhikkhave"ti Bhagavatā vuttavacanamupādāya pavattattā "etadaggan"ti padaṁ anukaraṇajanāmaṁ nāma yathā "yevāpanakan"ti, tabbasena vuttaṭṭhānantaramidha **etadaggaṁ,** tamāropiteti attho. Etadaggaṁ eso bhikkhu aggoti vā āropitepi vaṭṭati. Tadanāropitāpi avasesaguṇasampannattā uccinitā tattha santīti dassetuṁ **"yebhuyyenā"**ti vuttaṁ. Tisso vijjā **tevijjā,**

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 58; Ma-Ṭṭha 1. 22; Saṁ-Ṭṭha 2. 90; Aṁ-Ṭṭha 1. 47; Cūḷaniddesa-Ṭṭha 70; Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 51 piṭṭhesu.

tā ādi yesaṁ chaḷabhiññādīnanti **tevijjādayo,** te bhedā anekappakārā yesanti **tevijjādibhedā.** Atha vā tisso vijjā assa khīṇāsavassāti **tevijjo,** so ādi yesaṁ chaḷabhiññādīnanti **tevijjādayo,** teyeva bhedā yesanti **tevijjādibhedā.** Tevijjachaḷabhiññādivasena anekabhedabhinne khīṇāsavabhikkhūyevāti vuttaṁ hoti. **Ye sandhāya vuttan**ti ye bhikkhū sandhāya idaṁ "atha kho"ti-ādivacanaṁ saṅgītikkhandhake vuttaṁ. Iminā kiñcāpi Pāḷiyaṁ avisesatova vuttaṁ, tathāpi visesena yathāvuttakhīṇāsavabhikkhūyeva sandhāya vuttanti Pāḷiyā saṁsandanaṁ karoti.

Nanu ca sakalanavaṅgasatthusāsanapariyattidharā khīṇāsavā anekasatā, anekasahassā ca, kasmā thero ekenūnamakāsīti codanaṁ uddharitvā visesakāraṇadassanena taṁ pariharituṁ **"kissa panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **kissā**ti kasmā. Pakkhantarajotako **pana**-saddo. **Okāsakaraṇatthan**ti okāsakaraṇanimittaṁ okāsakaraṇahetu. **Attha**-saddohi "chaṇatthañca nagarato nikkhamitvā missakapabbataṁ abhiruhatū"ti-ādīsu[1] viya kāraṇavacano, "kissa hetū"ti-ādīsu[2] viya ca hetvatthe paccattavacanaṁ. Tathā hi vaṇṇayanti "chaṇatthanti chaṇanimittaṁ chaṇahetūti attho"ti. Evañcasati pucchāsabhāgatā vissajjanāya hoti, esa nayo īdisesu.

Kasmā panassa okāsamakāsīti āha **"tenā"**ti-ādi. **Hi**-saddo kāraṇatthe. **"So hāyasmā"**ti-ādinā "sahāpi vināpi na sakkā"ti vuttavacane paccekaṁ kāraṇaṁ dasseti. Keci pana "tamatthaṁ vivaratī"ti vadanti, tadayuttaṁ "tasmā"ti kāraṇavacanadassanato. "Tasmā"ti-ādinā hi kāraṇadassanaṭṭhāne kāraṇajotakoyeva hi-saddo. Saññāṇamattajotakā sākhābhaṅgopamā hi nipātāti, evamīdisesu. Sikkhatīti **sekkho,** sikkhanaṁ vā **sikkhā,** sāyeva tassa sīlanti **sekkho.** So hi apariyositasikkhattā, tadadhimuttattā ca ekantena sikkhanasīlo, na asekkho viya pariniṭṭhitasikkho tattha paṭippassaddhussāho, nāpi vissaṭṭhasikkho pacurajano viya tattha anadhimutto, kitavasena viya ca taddhitavasenidha tappakatiyattho gayhati yathā "kāruṇiko"ti. Atha vā ariyāya jātiyā tīsupi sikkhāsu jāto, tattha vā

1. Vi-Ṭṭha 1. 53 piṭṭhe. 2. Ma 1. 186 piṭṭhe.

bhavoti **sekkho.** Apica ikkhati etāyāti **ikkhā,** maggaphalasammādiṭṭhi, saha ikkhāyāti **sekkho.** Uparimaggattayakiccassa apariyositattā saha karaṇīyenāti **sakaraṇīyo. Assā**ti anena, "appaccakkhaṁ nāmā"ti etena sambandho. **Assā**ti vā "natthī"ti ettha kiriyāpaṭiggahakavacanaṁ. Paguṇappavattibhāvato **appaccakkhaṁ** nāma natthi. Vinayaṭṭhakathāyaṁ pana "asammukhā paṭiggahitaṁ nāma natthī"ti[1] vuttaṁ, taṁ "dve sahassāni bhikkhuto"ti vuttampi Bhagavato santike paṭiggahitameva nāmāti katvā vuttaṁ. Tathā hi sāvakabhāsitampi suttaṁ "Buddhabhāsitan"ti vuccatīti.

"Yathāhā"ti-ādinā āyasmatā Ānandena vuttagāthameva sādhakabhāvena dasseti. Ayañhi gāthā Gopakamoggallānena nāma brāhmaṇena "Buddhasāsane tvaṁ bahussutoti pākaṭo, kittakā dhammā te Satthārā bhāsitā, tayā ca dhāritā"ti pucchitena tassa paṭivacanaṁ dentena āyasmatā Ānandeneva Gopakamoggallānasutte, attano guṇadassanavasena vā Theragāthāyampi bhāsitā. Tatthāyaṁ saṅkhepattho—**Buddhato** Satthu santikā **dvāsīti** dhammakkhandha**sahassāni** ahaṁ **gaṇhiṁ** adhigaṇhiṁ, **dve** dhammakkhandha**sahassāni bhikkhuto** Dhammasenāpati-ādīnaṁ bhikkhūnaṁ santikā **gaṇhiṁ. Ye** dhammā **me** jivhāgge, hadaye vā **pavattino** paguṇā vācuggatā, te dhammā tadubhayaṁ sampiṇḍetvā **caturāsī**ti dhammakkhandha**sahassānī**ti. Keci pana "yemeti ettha 'ye ime'ti padacchedaṁ katvā ye ime dhammā Buddhassa, bhikkhūnañca pavattino pavattitā, tesu dhammesu Buddhato dvāsīti sahassāni ahaṁ gaṇhiṁ, dve sahassāni bhikkhuto gaṇhiṁ, evaṁ caturāsīti dhammakkhandhasahassānī"ti sambandhaṁ vadanti, ayañca sambandho "ettakāyeva dhammakkhandhā"ti sanniṭṭhānassa aviññāyamānattā kecivādo nāma kato.

"Sahāpi na sakkā"ti vattabbahetuto "vināpi na sakkā"ti vattabbahetuyeva balavataro saṅgītiyā bahukārattā. Tasmā tattha codanaṁ dassetvā pariharituṁ **"yadi evan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yadi evan**ti evaṁ vinā yadi na sakkā, tathā satīti attho. **Sekkhopi samāno**ti sekkhapuggalo samānopi. Māna-saddo hettha lakkhaṇe. **Bahukārattā**ti bahūpakārattā. Upakāravacano hi kāra-saddo

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 6 piṭṭhe.

"appakampi kataṁ kāraṁ, puññaṁ hoti mahapphalan"ti-ādīsu viya. **Assāti** bhaveyya. **Atha-**saddo pucchāyaṁ. Pañhe "atha tvaṁ kena vaṇṇenā"ti hi payogamudāharanti. "Evaṁ sante"ti pana attho vattabbo. **Parūpavādavivajjanato**ti yathāvuttakāraṇaṁ ajānantānaṁ paresaṁ āropita-upavādato vivajjitukāmattā. Taṁ vivarati **"thero hī"**ti-ādinā. **Ativiya vissatthot**i atirekaṁ vissāsiko. Kena viññāyatīti āha. **"Tathā hī"**ti-ādi. Daḷhīkaraṇaṁ vā etaṁ vacanaṁ. "Vuttañhi, tathā hi iccete daḷhīkaraṇatthe"ti hi vadanti saddavidū. **Nan**ti Ānandattheraṁ. "Ovadatī"ti iminā sambandho. Ānandattherassa yebhuyyena navakāya parisāya vibbhamane Mahākassapatthero "na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī"ti[1] āha. Tathā hi parinibbute Bhagavati Mahākassapatthero Bhagavato parinibbāne sannipatitassa bhikkhusaṁghassa majjhe nisīditvā dhammavinayasaṅgāyanatthaṁ pañcasate bhikkhū uccinitvā "Rājagahe āvuso vassaṁ vasantā dhammavinayaṁ saṅgāyissāma, tumhe pure vassūpanāyikāya attano attano palibodhaṁ pacchinditvā Rājagahe sannipatathā"ti vatvā attanā Rājagahaṁ gato.

Ānandattheropi Bhagavato pattacīvaramādāya mahājanaṁ saññāpento Sāvatthiṁ gantvā tato nikkhamma Rājagahaṁ gacchanto Dakkhiṇāgirismiṁ cārikaṁ cari. Tasmiṁ samaye Ānandattherassa tiṁsamattā saddhivihārikā yebhuyyena kumārakā ekavassikaduvassikabhikkhū ceva anupasampannā ca vibbhamiṁsu. Kasmā panete pabbajitā, kasmā ca vibbhamiṁsūti? Tesaṁ kira mātāpitaro cintesuṁ "Ānandatthero Satthuvissāsiko aṭṭha vare yācitvā upaṭṭhahati, icchiticchitaṭṭhānaṁ Satthāraṁ gahetvā gantuṁ sakkoti, amhākaṁ dārake etassa santike pabbajeyyāma, evaṁ so Satthāraṁ gahetvā āgamissati, tasmiṁ āgate mayaṁ Mahāsakkāraṁ kātuṁ labhissāmā"ti. Iminā tāva kāraṇena nesaṁ ñātakā te pabbājesuṁ, Ssatthari pana parinibbute tesaṁ sā patthanā upacchinnā, atha ne ekadivaseneva uppabbājesuṁ. Atha Ānandattheraṁ Dakkhiṇāgirismiṁ cārikaṁ caritvā Rājagahamāgataṁ disvā Mahākassapatthero evamāhāti. Vuttañhetaṁ **Kassapasaṁyutte—**

---

1. Saṁ 1. 418 piṭṭhe.

“Atha kiñcarahi tvaṁ āvuso Ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṁ ananuyuttehi saddhiṁ cārikaṁ carasi, sassaghātaṁ maññe carasi, kulūpaghātaṁ maññe carasi, olujjati kho te āvuso Ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṁ Kumārako mattamaññāsīti.

Api me bhante Kassapa sirasmiṁ palitāni jātāni, atha ca pana mayaṁ ajjāpi āyasmato Mahākassapassa kumārakavādā na muccāmāti. Tathā hi pana tvaṁ āvuso Ānanda imehi navehi bhikkhūhi indriyesu aguttadvārehi bhojane amattaññūhi jāgariyaṁ ananuyuttehi saddhiṁ cārikaṁ carasi, sassaghātaṁ maññe carasi, kulūpaghātaṁ maññe carasi, olujjati kho te āvuso Ānanda parisā, palujjanti kho te āvuso navappāyā, na vāyaṁ Kumārako mattamaññāsī”ti[1].

Tattha **sassaghātaṁ maññe carasī**ti sassaṁ ghātento viya āhiṇḍasi. **Kulūpaghātaṁ maññe carasī**ti kulāni upaghātento viya āhiṇḍasi. **Olujjatī**ti palujjati bhijjati. **Palujjanti kho te āvuso navappāyā**ti āvuso Ānanda ete tuyhaṁ pāyena yebhuyyena navakā ekavassikaduvassikadaharā ceva sāmaṇerā ca palujjanti. **Na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī**ti ayaṁ kumārako attano pamāṇaṁ na vata jānātīti theraṁ tajjento āha. **Kumārakavādā na muccāmā**ti kumārakavādato na muccāma. **Tathā hi pana tvan**ti idamassa evaṁ vattabbatāya kāraṇadassanatthaṁ vuttaṁ. Ayañhettha adhippāyo—yasmā tvaṁ imehi navehi indriyasaṁvaravirahitehi bhojane amattaññūhi saddhiṁ vicarasi, tasmā kumārakehi saddhiṁ vicaranto “Kumārako”ti vattabbataṁ arahasīti.

Na vāyaṁ kumārako mattamaññāsīti ettha **vā**-saddo padapūraṇe. Vā-saddo hi upamānasamuccayasaṁsayavissaggavikappapadapūraṇādīsu bahūsu atthesu dissati. Tathā hesa “paṇḍito vāpi tena so”ti-ādīsu[2]

1. Saṁ 1. 418 piṭṭhe.

2. Khu 1. 22 piṭṭhe Dhammapade.

upamāne dissati, sadisabhāveti attho. "Taṁ vāpi dhīrā Muni vedayantī"ti-ādīsu[1] samuccaye. "Ke vā ime kassa vā"ti-ādīsu[2] saṁsaye. "Ayaṁ vā imesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ sabbabālo sabbamūḷho"ti-ādīsu[3] vavassagge. "Ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā"ti-ādīsupi[4] vikappe. "Na vāhaṁ paṇṇaṁ bhuñjāmi, na hetaṁ mayha bhojanan"ti-ādīsu padapūraṇe. Idhāpi padapūraṇe daṭṭhabbo. Teneva ca Ācariyadhammapālattherena vā-saddassa atthuddhāraṁ karontena vuttaṁ "na vāyaṁ kumārako mattamaññāsīti-ādīsu padapūraṇe"ti. **Saṁyuttaṭṭhakathāyampi** idameva vuttaṁ "na vāyaṁ kumārako mattamaññāsīti ayaṁ kumārako attano pamāṇaṁ na vata jānāsīti theraṁ tajjento āhā"ti[5]. Etthāpi "vatā"ti vacanasiliṭṭhatāya vuttaṁ. **"Na vāyan"**ti etassavā"na ve ayan"ti padacchedaṁ katvā ve-saddassatthaṁ dassentena "vatā"tivuttaṁ. Tathā hi ve-saddassa ekaṁsatthabhāve tadeva Pāḷiṁ payogaṁ katvā udāharanti neruttikā. Vajirabuddhitthero pana evaṁ vadati **"na vāyan**ti ettha ca **vā**ti vibhāsā, aññāsipi na aññāsipī"ti[6], taṁ tassamatimattaṁ Saṁyuttaṭṭhakathāya tathā avuttattā. Idamekaṁ parūpavādasambhavakāraṇaṁ "tattha kecī"ti-ādinā sambajjhitabbaṁ.

Aññampi kāraṇamāha **"Sakyakulappasuto cāyasmā"**ti. Sākiyakule jāto, sākiyakulabhāvena vā pākaṭo ca āyasmā Ānando. Tattha -pa- upavadeyyunti sambandho. Aññampi kāraṇaṁ vadati **"Tathāgatassa bhātā cūḷapituputto"**ti. **Bhātā**ti cettha kaniṭṭhabhātā cūḷapituputtabhāvena, na pana vayasā sahajātabhāvato.

> "Suddhodano dhotodano, sakkasukkāmitodanā.
> Amitā pālitā cāti, ime pañca imā duve"ti[7]—

vuttesu hi sabbakaniṭṭhassa Amitodanasakkassa putto āyasmā Ānando. Vuttañhi **Manorathapūraṇiyaṁ**—

---

1. Khu 1. 309 piṭṭhe Suttanipāte. 2. Vi 1. 197 piṭṭhe. 3. Dī 1. 55 piṭṭhe.
4. Ma 1. 122; Saṁ 1. 255 piṭṭhesu. 5. Saṁ-Ṭṭha 2. 166 piṭṭhe. 6. Vajira-Ṭī 22 piṭṭhe.
7. Dīpavaṁse tatiyaparicchede mahārājavaṁse 46 gāthā.

> “Kappasatasahassaṁ pana dānaṁ dadamāno amhākaṁ bodhisattena saddhiṁ Tusitapure nibbattitvā tato cuto Amitodanasakkassa gehe nibbatti, athassa sabbe ñātake ānandite pamodite karonto jātoti ‘Ānandotveva nāmamakaṁsū”ti.

Tathāyeva vuttaṁ **papañcasūdaniyampi—**

> “Aññe pana vadanti—nāyasmā Ānando Bhagavatā sahajāto, vayasā ca cūḷapituputtatāya ca Bhagavato kaniṭṭhabhātāyeva. Tathā hi **Manorathapūraṇiyaṁ** ekanipātavaṇṇanāyaṁ sahajātagaṇane so na vutto”ti.

Yaṁ vuccati, taṁ gahetabbaṁ. **Tatthā**ti tasmiṁ vissatthādibhāve sati. Ativissatthasakyakulappasutatathāgatabhātubhāvatoti vuttaṁ hoti. Bhāvenabhāvalakkhaṇe hi katthaci hetvattho sampajjati. Tathā hi Ācariyadhammapālattherena **Nettiṭṭhakathāyaṁ** “gunnañce taramānānan”ti gāthāvaṇṇanāyaṁ vuttaṁ—

> **“Sabbā tājimhaṁ gacchantī**ti sabbā tā gāviyo kuṭilameva gacchanti, kasmā? Nette jimhagate sati nette kuṭilaṁ gate sati, nettassa kuṭilaṁ gatattāti attho”ti[1].

Udānaṭṭhakathāyampi “iti imasmiṁ sati idaṁ hotī”ti suttapadavaṇṇanāyaṁ “hetu-atthatā bhummavacanassa kāraṇassa bhāvena tadavinābhāvī phalassa bhāvo lakkhīyatīti veditabbā”ti[2]. **Tatthā**ti vā nimittabhūte vissatthādimhīti attho, tasmiṁ uccinanetipi vadanti. **Chandāgamanaṁ viyā**ti ettha chandā āgamanaṁ viyāti padacchedo. **Chandā**ti ca hetumhi nissakkavacanaṁ, chandena āgamanaṁ pavattanaṁ viyāti attho, chandena akattabbakaraṇamivāti vuttaṁ hoti, chandaṁ vā āgacchati sampayogavasenāti **chandāgamanaṁ,** tathā pavatto apāyagamanīyo akusalacittuppādo. Atha vā ananurūpaṁ gamanaṁ agamanaṁ. Chandena agamanaṁ **chandāgamanaṁ,** chandena sinehena ananurūpaṁ gamanaṁ pavattanaṁ viya akattabbakaraṇaṁ viyāti vuttaṁ hoti. Asekkhabhūtā paṭisambhidā,

---

1. Netti-Ṭṭha 224 piṭṭhe.
2. Udāna-Ṭṭha 37 piṭṭhe.

taṁpattāti tathā, asekkhā ca te paṭisambhidāppattā cāti vā tathā, tādise. **Sekkhapaṭisambhidāppatta**nti etthāpi esa nayo. **Parivajjento**ti hetvatthe antasaddo, parivajjanahetūti attho. **Anumatiyā**ti anuññāya, yācanāyāti vuttaṁ hoti.

"Kiñcāpi sekkho"ti idaṁ asekkhānaṁyeva uccinitattā vuttaṁ, na sekkhānaṁ agatigamanasambhavena. Paṭhamamaggeneva hi cattāri agatigamanāni pahīyanti, tasmā kiñcāpi sekkho, tathāpi thero āyasmantaṁ Ānandaṁ uccinatūti sambandho. Na pana kiñcāpi sekkho, tathāpi abhabbo agatiṁ gantunti. **"Abhabbo"**ti-ādinā pana dhammasaṅgītiyā tassa arahabhāvaṁ dassento vijjamānaguṇe katheti, tena saṅgītiyā dhammavinayavinicchaye sampatte chandādivasena aññathā akathetvā yathābhūtameva kathessatīti dasseti. Na gantabbā, ananurūpā vā gatīti **agati,** taṁ. **Pariyatto**ti adhigato uggahito.

"Evan"ti-ādinā sanniṭṭhānagaṇanaṁ dasseti. **Uccinitenā**ti uccinitvā gahitena. Apica **evaṁ -pa- uccinī**ti nigamanaṁ, **"tenāyasmatā"**ti-ādi pana sanniṭṭhānagaṇanadassanantipi vadanti.

Evaṁ saṅgāyakavicinanappakāraṁ dassetvā aññampi saṅgāyanatthaṁ desavicinanādippakāraṁ dassento **"atha kho"**ti-ādimāha. Tattha **etadahosī**ti etaṁ parivitakkanaṁ ahosi. Nu-saddena hi parivitakkanaṁ dasseti. **Rājagahan**ti "Rājagahasāmantaṁ gahetvā vuttan"ti **Gaṇṭhipadesu** vadanti. Gāvo caranti etthāti **gocaro,** gunnaṁ caraṇaṭṭhānaṁ, so viyāti **gocaro,** bhikkhūnaṁ caraṇaṭṭhānaṁ, mahanto so assa, etthāti vā **mahāgocaraṁ.** Aṭṭhārasannaṁ mahāvihārānampi atthitāya **pahūtasenāsanaṁ.**

Thāvarakammanti ciraṭṭhāyikammaṁ. **Visabhāgapuggalo** Subhaddasadiso. **Ukkoṭeyyā**ti nivāreyya. **Iti**-saddo idamatthe, iminā manasikārena hetubhūtena etadahosīti attho. Garubhāvajananatthaṁ ñattidutiyena kammena saṁghaṁ sāvesi, na apalokanañattikammamattenāti adhippāyo.

Kadā panāyaṁ katāti āha **"ayaṁ panā"**ti-ādi. Evaṁ katabhāvo ca imāya gaṇanāya viññāyatīti dasseti **"Bhagavā hī"**ti-ādinā. **Athā**ti anantaratthe nipāto, parinibbānantaramevāti attho.

Sattāhanti hi parinibbānadivasampi saṅgaṇhitvā vuttaṁ. **Assā**ti Bhagavato, "sarīran"ti iminā sambandho. Saṁvegavatthuṁ kittetvā kittetvā aniccatāpaṭisaññuttāni gītāni gāyitvā pūjāvasena kīḷanato sundaraṁ kīḷanadivasā **sādhukīḷanadivasā nāma,** saparahitasādhanaṭṭhena vā sādhūti vuttānaṁ sappurisānaṁ saṁvegavatthuṁ kittetvā kittetvā kīḷanadivasātipi yujjati. Imasmiñca purimasattāhe ekadeseneva sādhukīḷanamakaṁsu. Visesato pana dhātupūjādivasesuyeva. Tathā hi vuttaṁ **Mahāparinibbānasuttaṭṭhakathāyaṁ**[1]—

> "Ito purimesu hi dvīsu sattāhesu te bhikkhū saṁghassa ṭhānanisajjokāsaṁ karontā khādanīyaṁ bhojanīyaṁ saṁvidahantā sādhukīḷikāya okāsaṁ na labhiṁsu, tato nesaṁ ahosi 'imaṁ sattāhaṁ sādhukīḷitaṁ kīḷissāma, ṭhānaṁ kho panetaṁ vijjati, yaṁ amhākaṁ pamattabhāvaṁ ñatvā kocideva āgantvā dhātuyo gaṇheyya, tasmā ārakkhaṁ ṭhapetvā kīḷissāmā'ti, tena te evamakaṁsū"ti.

Tathāpi te dhātupūjāyapi katattā dhātupūjādivasā nāma. Imeyeva visesena Bhagavati kattabbassa aññassa abhāvato ekadesena katampi sādhukīḷanaṁ upādāya "sādhukīḷanadivasā"ti pākaṭā jātāti āha **"evaṁ sattāhaṁ sādhukīḷanadivasā nāma ahesun"**ti.

Citakāyāti vīsasataratanuccāya candanadārucitakāya, padhānakiccavaseneva ca sattāhaṁ citakāyaṁ agginā jhāyīti vuttaṁ. Na hi accantasaṁyogavasena nirantaraṁ sattāhameva agginā jhāyi tattha pacchimadivaseyeva jhāyitattā, tasmā sattāhasminti attho veditabbo. Purimapacchimānañhi dvinnaṁ sattāhānamantare sattāhe yattha katthacipi divase jhāyamāne sati "sattāhe jhāyī"ti vattuṁ yujjati. Yathāha—

> "Tena kho pana samayena cattāro mallapāmokkhā sīsaṁ nhātā ahatāni vatthāni nivatthā 'mayaṁ Bhagavato citakaṁ āḷimpessāmā'ti na sakkonti āḷimpetun"ti-ādi[2].

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 197 piṭṭhe.
2. Dī 2. 134 piṭṭhe.

Sattipañjaraṁ katvāti sattikhaggādihatthehi purisehi Mallarājūnaṁ Bhagavato dhātu-ārakkhakaraṇaṁ upalakkhaṇavasenāha. Sattihatthā purisā hi sattiyo yathā "kuntā pacarantī"ti, tāhi samantato rakkhāpanavasena pañjarapaṭibhāgattā sattipañjaraṁ. **Sandhāgāraṁ** nāma rājūnaṁ ekā mahāsālā. Uyyogakālādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā "ettakā purato gacchantu, ettakā pacchato, ettakā ubhohi passehi, ettakā hatthīsu abhiruhantu, ettakā assesu, ettakā rathesū"ti evaṁ sandhiṁ karonti mariyādaṁ bandhanti, tasmā taṁ ṭhānaṁ **"sandhāgāran"**ti vuccati. Apica uyyogaṭṭhānato āgantvāpi yāva gehesu allagomayaparibhaṇḍādīni karonti, tāva dve tīṇi divasāni rājāno tattha santhambhanti vissamanti parissayaṁ vinodentītipi **sandhāgāraṁ,** rājūnaṁ vā saha atthānusāsanaṁ agārantipi **sandhāgāraṁ** ha-kārassa dha-kāraṁ, anusarāgamañca katvā, yasmā vā rājāno tattha sannipatitvā "imasmiṁ kāle kasituṁ vaṭṭati, imasmiṁ kāle vapitun"ti evamādinā nayena gharāvāsakiccāni sammantayanti, tasmā chinnavicchinnaṁ gharāvāsaṁ tattha sandhārentītipi **sandhāgāraṁ.** Visākhapuṇṇamito paṭṭhāya yāva visākhamāsassa amāvāsī, tāva soḷasa divasā Sīhaḷavohāravasena gahitattā, jeṭṭhamūlamāsassa sukkapakkhe ca pañca divasāti āha **"iti ekavīsati divasā gatā"**ti. Tattha carimadivaseyeva dhātuyo bhājayiṁsu, tasmiṁyeva ca divase ayaṁ kammavācā katā. Tena vuttaṁ **"jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamiyan"**ti-ādi. Tattha jeṭṭhanakkhattaṁ vā mūlanakkhattaṁ vā tassa māsassa puṇṇamiyaṁ candena yuttaṁ, tasmā so māso "jeṭṭhamūlamāso"ti vuccati. **Anācāran**ti heṭṭhā vuttaṁ anācāraṁ.

Yadi evaṁ kasmā **Vinayaṭṭhakathāyaṁ**[1], **Maṅgalasuttaṭṭhakathāya**ñca[2] "sattasu sādhukīḷanadivasesu, sattasu ca dhātupūjādivasesu vītivattesū"ti vuttanti? Sattasu dhātupūjādivasesu gahitesu tadavinābhāvato majjhe citakāya jhāyanasattāhampi gahitamevāti katvā visuṁ na vuttaṁ viya dissati. Yadi evaṁ kasmā "aḍḍhamāso atikkanto, diyaḍḍhamāso seso"ti ca vuttanti? Nāyaṁ doso. Appakañhi ūnamadhikaṁ vā gaṇanūpagaṁ na hoti, tasmā appakena adhikopi samudāyo anadhiko viya

1. Vi-Ṭṭha 1. 7 piṭṭhe.   2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 79 piṭṭhe.

hotīti katvā aḍḍhamāsato adhikepi pañcadivase "aḍḍhamāso atikkanto"ti vuttaṁ dvāsītikhandhakavattānaṁ katthaci"asīti khandhakavattānī"ti vacanaṁ viya, tathā appakena ūnopi samudāyo anūno viya hotīti katvā diyaḍḍhamāsato ūnepi pañcadivase "diyaḍḍhamāso seso"ti vuttaṁ **Satipaṭṭhānavibhaṅgaṭṭhakathāyaṁ**[1] chamāsato ūnepi aḍḍhadhāse "chamāsaṁ sajjhāyo kātabbo"ti vacanaṁ viya, aññathā Aṭṭhakathānaṁ aññamaññavirodho siyā. Apica dīghabhāṇakānaṁ matena tiṇṇaṁ sattāhānaṁ vasena "ekavīsati divasā gatā"ti idha vuttaṁ. Vinayasuttanipātakhuddakapāṭhaṭṭhakathāsu pana khuddakabhāṇakānaṁ matena ekameva jhāyanadivasaṁ katvā tadavasesānaṁ dvinnaṁ sattāhānaṁ vasena "aḍḍhamāso atikkanto, diyaḍḍhamāso seso"ti ca vuttaṁ. Paṭhamabuddhavacanādīsu viya taṁtaṁbhāṇakānaṁ matena Aṭṭhakathāsupi vacanabhedo hotīti jahetabbaṁ. Evampettha vadanti—parinibbānadivasato paṭṭhāya ādimhi cattāro sādhukīḷanadivasāyeva, tato paraṁ tayo sādhukīḷanadivasā ceva citakajhāyanadivasā ca, tato paraṁ eko citakajhāyanadivasoyeva, tato paraṁ tayo citakajhāyanadivasā ceva dhātupūjādivasā ca, tato paraṁ cattāro dhātupūjādivasāyeva, iti taṁtaṁkiccānurūpagaṇanavasena tīṇi sattāhāni paripūrenti, agahitaggahaṇena pana aḍḍhamāsova hoti. "Ekavīsati divasā gatā"ti idha vuttavacanañca taṁtaṁkiccānurūpagaṇaneneva. Evañhi catūsupi Aṭṭhakathāsu vuttavacanaṁ sametīti vicāretvā gahetabbaṁ. **Vajirabuddhittherena** pana vuttaṁ "aḍḍhamāso atikkantoti ettha eko divaso naṭṭho, so pāṭipadadivaso, kolāhaladivaso nāma so, tasmā idha na gahito"ti[2], taṁ na sundaraṁ **Parinibbānasuttantapāḷiyaṁ**[3] pāṭipadadivasatoyeva paṭṭhāya sattāhassa vuttattā, Aṭṭhakathāyañca parinibbānadivasena saddhiṁ tiṇṇaṁ sattāhānaṁ gaṇitattā. Tathā hi parinibbānadivasena saddhiṁ tiṇṇaṁ sattāhānaṁ gaṇaneneva jeṭṭhamūlasukkapakkhapañcamī ekavīsatimo divaso hoti.

Cattālīsa divasāti jeṭṭhamūlasukkapakkhachaṭṭhadivasato yāva āsaḷhī puṇṇamī, tāva gaṇetvā vuttaṁ. **Etthantare**ti cattālīsadivasabbhantare. Rogo eva **rogapalibodho.** Ācariyupajjhāyesu kattabbakiccameva

---

1. Abhi-Ṭṭha 2. 237 piṭṭhe. 2. Vajira-Ṭī 22 piṭṭhe. 3. Dī 2. 131 piṭṭhe.

ācariyupajjhāyapalibodho, tathā **mātāpitupalibodho.** Yathādhippetaṁ atthaṁ, kammaṁ vā paribundheti uparodheti pavattituṁ na detīti **palibodho** ra-kārassa la-kāraṁ katvā. **Taṁ palibodhaṁ chinditvā taṁ karaṇīyaṁ karotū**ti saṅgāhakena chinditabbaṁ taṁ sabbaṁ palibodhaṁ chinditvā dhammavinayasaṅgāyanasaṅkhātaṁ tadeva karaṇīyaṁ karotu.

Aññepi mahātherāti Anuruddhattherādayo. **Sokasallasamappitan**ti sokasaṅkhātena sallena anupaviṭṭhaṁ paṭividdhaṁ. Asamucchinna-avijjātaṇhānusayattā avijjātaṇhābhisaṅkhātena kammunā bhavayonigatiṭṭhitisattāvāsesu khandhapañcakasaṅkhātaṁ attabhāvaṁ janeti abhinibbattetīti **jano.** Kilese janeti, ajani, janissatīti vā **jano,** mahanto jano tathā, taṁ. **Āgatāgatan**ti āgatamāgataṁ yathā "ekeko"ti. Ettha siyā—"thero attano pañcasatāya parisāya parivuto Rājagahaṁ gato, aññepi mahātherā attano attano parivāra gahetvā sokasallasamappitaṁ mahājanaṁ assāsetukāmā taṁ taṁ disaṁ pakkantā"ti idha vuttavacanaṁ samantapāsādikāya "Mahākassapatthero 'Rājagahaṁ āvuso gacchāmā'ti upaḍḍhaṁ bhikkhusaṁghaṁ gahetvā ekaṁ maggaṁ gato, Anuruddhattheropi upaḍḍhaṁ gahetvā ekaṁ maggaṁ gato"ti[1] vuttavacanañca aññamaññaṁ viruddhaṁ hoti. Idha hi Mahākassapattherādayo attano attano parivārabhikkhūhiyeva saddhiṁ taṁ taṁ disaṁ gatāti attho āpajjati, tattha pana Mahākassapatthera-anuruddhattherāyeva paccekamupaḍḍhasaṁghena saddhiṁ ekekaṁ maggaṁ gatāti? Vuccate—tadubhayampi hi vacanaṁ na virujjhati atthato saṁsandanattā. Idha hi niravasesena therānaṁ paccekagamanavacanameva tattha nayavasena dasseti, idha attano attano parisāya gamanavacanañca tattha upaḍḍhasaṁghena saddhiṁ gamanavacanena. **Upaḍḍhasaṁgho**ti hi sakasakaparisābhūto bhikkhugaṇo gayhati upaḍḍhasaddassa asamepi bhāge pavattattā. Yadi hi sannipatite saṁghe upaḍḍhasaṁghena saddhinti atthaṁ gaṇheyya, tadā saṁghassa gaṇanapathamatītattā na yujjateva, yadi ca saṅgāyanatthaṁ uccinitānaṁ pañcannaṁ bhikkhusatānaṁ majjhe upaḍḍhasaṁghena saddhinti atthaṁ gaṇheyya, evampi tesaṁ gaṇapāmokkhānaṁyeva uccinitattā na yujjateva. Paccekagaṇino hete. Vuttañhi "sattasatasahassāni, tesu

1. Vi-Ṭṭha 1. 7 piṭṭhe.

pāmokkhabhikkhavo”ti, iti atthato saṁsandanattā tadetaṁ ubhayampi vacanaṁ aññamaññaṁ na virujjhatīti. Taṁtaṁbhāṇakānaṁ matenevaṁ vuttantipi vadanti.

“Aparinibbutassa Bhagavato”ti-ādinā yojetabbaṁ. **Pattacīvaramādāyā**ti ettha catumahārājadattiyaselamayapattaṁ, Sugatacīvarañca gaṇhitvāti attho. Soyeva hi patto Bhagavatā sadā paribhutto. Vuttañhi **Samacittapaṭipadāsuttaṭṭhakathāyaṁ** “vassaṁvutthānusārena atirekavīsativassakālepi tasseva paribhuttabhāvaṁ dīpetukāmena pātova sarīrapaṭijagganaṁ katvā sunivatthanivāsano Sugatacīvaraṁ pārupitvā selamayapattamādāya bhikkhusaṁghaparivuto dakkhiṇadvārena nagaraṁ pavisitvā piṇḍāya caranto”ti[1]. Gandhamālādayo nesaṁ hattheti **gandhamālādihatthā.**

Tatrāti tissaṁ Sāvatthiyaṁ. **Sudan**ti nipātamattaṁ. **Aniccatādipaṭisaṁyuttāyā**ti “sabbe saṅkhārā aniccā”ti-ādinā[2] aniccasabhāvapaṭisaññuttāya. Dhammena yuttā, dhammassa vā patirūpāti **dhammī,** tādisāya. **Saññāpetvā**ti suṭṭhu jānāpetvā, samassāsetvāti vuttaṁ hoti. **Vasitagandhakuṭin**ti niccasāpekkhattā samāso. Paribhogacetiyabhāvato **“Gandhakuṭiṁ vanditvā”**ti vuttaṁ. “Vanditvā”ti ca “vivaritvā”ti ettha pubbakālakiriyā. Tathā hi Ācariyasāriputtattherena vuttaṁ “Gandhakuṭiyā dvāraṁ vivaritvāti paribhogacetiyabhāvato Gandhakuṭiṁ vanditvā Gandhakuṭiyā dvāraṁ vivarīti veditabban”ti[3]. Milātā mālā, sāyeva kacavaraṁ, milātaṁ vā mālāsaṅkhātaṁ kacavaraṁ tathā. **Atiharitvā**ti paṭhamaṁ ṭhapitaṭṭhānamabhimukhaṁ haritvā. **Yathāṭhāne ṭhapetvā**ti paṭhamaṁ ṭhapitaṭṭhānaṁ anatikkamitvā yathāṭhitaṭṭhāneyevaṭhapetvā. **Bhagavato ṭhitakāle karaṇīyaṁ vattaṁ sabbamakāsī**ti senāsane kattabbavattaṁ sandhāya vuttaṁ. **Kurumāno cā**ti taṁ sabbaṁ vattaṁ karonto ca. Lakkhaṇe hi ayaṁ māna-saddo. Nhānakoṭṭhakassa sammajjanañca tasmiṁ udakassa upaṭṭhāpanañca, tāni ādīni yesaṁ dhammadesanā-ovādādīnanti tathā, tesaṁ kālesūti attho. Sīhassa migarājassa seyyā **sīhaseyyā,** taddhitavasena sadisavohārena vā Bhagavato seyyāpi “sīhaseyyā”ti vuccati. Tejussada-iriyāpathattā uttamaseyyā vā, yaṁ sandhāya vuttaṁ “atha kho Bhagavā dakkhiṇena passena Sīhaseyyaṁ

---

1. Aṁ-Ṭṭha 2. 31 piṭṭhe.
2. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.
3. Sāratthа-Ṭī 1. 54 piṭṭhe.

kappesi pāde pādaṁ accādhāya sato sampajāno"ti[1], taṁ. Kappanakālo karaṇakālo nanūti yojetabbaṁ.

"Yathā tan"ti-ādinā yathāvuttamatthaṁ upamāya āvi karoti. Tattha yathā aññopi Bhagavato -pa- patiṭṭhitapemo ceva akhīṇāsavo ca anekesu -pa- upakārasañjanitacittamaddavo ca akāsi, evaṁ āyasmāpi Ānando Bhagavato guṇa -pa- maddavo ca hutvā akāsīti yojanā. **Tan**ti nipātamattaṁ. Apica etena tathākaraṇahetuṁ dasseti, yathā aññepi yathāvuttasabhāvā akaṁsu, tathā āyasmāpi Ānando Bhagavato -pa- patiṭṭhitapemattā ceva akhīṇāsavattā ca anekesu -pa- upakārasañjanitacittamaddavattā cāti hetu-atthassa labbhamānattā. Hetugabbhāni hi etāni padāni tadatthasseva tathākaraṇahetubhāvato. Dhanapāladamana[2],suvaṇṇakakkaṭa[3],cūḷahaṁsa[4],mahāhaṁsajātakādīhi[5] cettha vibhāvetabbo. Guṇānaṁ gaṇo, soyeva amatanipphādakarasasadisatāya **amataraso.** Taṁ jānanapakatitāyāti patiṭṭhitapade hetu. **Upakāra -pa- maddavo**ti upakārapubbabhāvena sammājanitacittamuduko. Evampi so iminā kāraṇena adhivāsesīti dassento **"tamenan"**ti-ādimāha. Tattha **tamenan**ti taṁ āyasmantaṁ Ānandaṁ. Eta-saddo hi padālaṅkāramattaṁ. Ayañhi saddapakati, yadidaṁ dvīsu sabbanāmesu pubbapadasseva atthapadatā. **Saṁvejesī**ti "nanu Bhagavatā paṭikacceva akkhātaṁ 'sabbeheva piyehi manāpehi nānābhāvo vinābhāvo'ti-ādinā[6] saṁvegaṁ janesī"ti[7] **Ācariyadhammapālattherena**vuttaṁ, evaṁ sati "bhante -pa- assāsessathāti pathamaṁ vatvā"ti saha pāṭhasesena yojanā assa. Yathārutato pana ādyatthena iti-saddena "evamādinā saṁvejesī"ti yojanāpi yujjateva. Yena kenaci hi vacanena saṁvegaṁ janesi, taṁ sabbampi saṁvejanassa karaṇaṁ sambhavatīti. **Santhambhitvā**ti paridevanādivirahena attānaṁ paṭibandhetvā patiṭṭhāpetvā. **Ussannadhātukan**ti upacitapittasemhādidosaṁ. Pittasemhavātavasena hi tisso dhātuyo idha

1. Dī 2. 113 piṭṭhe.
2. Vi 4. 356 piṭṭhe.
3. Khu 5. 148 piṭṭhe.
4. Khu 5. 326 piṭṭhe.
5. Khu 6. 90 piṭṭhe.
6. Dī 2. 99, 126; Saṁ 3. 141; Aṁ 3. 325; Vi 4. 480 piṭṭhesu.
7. Dī-Ṭī 1. 23 piṭṭhe.

bhesajjakaraṇayogyatāya adhippetā, yā "dosā, malā"ti ca loke vuccanti, pathavī āpo tejo vāyo ākāsoti ca bhedena paccekaṁ pañcavidhā. Vuttañhi—

> "Vāyupittakaphā dosā, dhātavo ca malā tathā.
> Tatthāpi pañcadhākhyātā, paccekaṁ dehadhāraṇā.
>
> Sarīradūsanā dosā, malīnakaraṇā malā.
> Dhāraṇā dhātavo te tu, itthamanvatthasaññakā"ti.

Samassāsetunti santappetuṁ. Devatāya savejitadivasato, Jetavanavihāraṁ paviṭṭhadivasato vā **dutiyadivase.** Viriccati etenāti **virecanaṁ,** osadhaparibhāvitaṁ khīrameva virecanaṁ tathā. **Yaṁ sandhāyā**ti yaṁ bhesajjapānaṁ sandhāya. Aṅgapaccaṅgena sobhatīti **subho,** manuno apaccaṁ **mānavo,** na-kārassa pana ṇa-kāre kate māṇavo. **Manū**ti hi paṭhamakappikakāle manussānaṁ mātāpituṭṭhāne ṭhito puriso, yo sāsane "Mahāsammatarājā"ti vutto. So hi sakalalokassa hitaṁ manati jānātīti manūti vuccati. Evampettha vadanti "dantajanakārasahito mānavasaddo sabbasattasādhāraṇavacano, muddhajaṇakārasahito pana māṇavasaddo kucchitamūḷhāpaccavacano"ti. **Cūḷakammavibhaṅgasuttaṭṭhakathāya**mpi[1] hi muddhaja ṇa-kārasahitasseva māṇava-saddassa attho vaṇṇito. Taṭṭīkāyampi "yaṁ apaccaṁ kucchitaṁ mūḷhaṁ vā, tattha loke māṇavavohāro, yebhuyyena ca sattā daharakāle mūḷhadhātukā hontīti tassevattho pakāsito"ti vadanti ācariyā. Aññattha ca vīsativassabbhantaro yuvā māṇavo, idha pana tabbohārena mahallakopi. Vuttañhi **Cūḷakammavibhaṅgasuttavaṇṇanāyaṁ** "māṇavoti pana taṁ taruṇakāle voharimsu, somahallakakālepi teneva vohārena voharīyatī"ti[1], Subhanāmakena laddhamāṇavavohārenāti attho. So pana "Satthā parinibbuto, Ānandatthero kirassa pattacīvaramādāya āgato, mahājano taṁ dassanāya upasaṅkamatī"ti sutvā "vihāraṁ kho pana gantvā mahājanamajjhe na sakkā sukhena paṭisanthāraṁ vā kātuṁ, dhammakathaṁ vā sotuṁ, gehamāgataṁyeva naṁ disvā sukhena paṭisanthāraṁ

---

1. Ma-Ṭṭha 4. 175 piṭṭhe.

karissāmi, ekā ca me kaṅkhā atthi, tampi naṁ pucchissāmī"ti cintetvā ekaṁ māṇavakaṁ pesesi, taṁ sandhāyāha **"pahitaṁ māṇavakan"**ti. Khuddake cettha kapaccayo. **Etadavocā**ti etaṁ "akālo"ti-ādikaṁ vacanaṁ Ānandatthero avoca.

Akāloti ajja gantu ayuttakālo. Kasmāti ce **"atthi me"**ti-ādimāha. **Bhesajjamattā**ti appakaṁ bhesajjaṁ. Appattho hettha mattāsaddo "mattā sukhapariccāgā"ti-ādīsu[1] viya. **Pītā**ti pivitā. **Svepī**ti ettha **"api**-saddo apekkho mantā[2] nuññāyā"ti[3] **Vajirabuddhittherena** vuttaṁ. Ayaṁ pana tassādhippāyo—"appeva nāmā"ti saṁsayamatte vutte anuññātabhāvo na siddho, tasmā taṁsādhanatthaṁ "apī"ti vuttaṁ, tena imamatthaṁ dīpeti "appeva nāma sve mayaṁ upasaṅkameyyāma, upasaṅkamituṁ paṭibalā samānā upasaṅkamissāma cā"ti.

Dutiyadivaseti khīravirecanapītadivasato dutiyadivase. **Cetakattherenā**ti Cetiyaraṭṭhe jātattā **Cetako**ti evaṁ laddhanāmena therena. **Pacchāsamaṇenā**ti pacchānugatena samaṇena. Sahatthe cetaṁ karaṇavacanaṁ. **Subhena māṇavena puṭṭho**ti "yesu dhammesu bhavaṁ Gotamo imaṁ lokaṁ patiṭṭhapesi, te tassa accayena naṭṭhā nu kho, dharanti nu kho, sace dharanti, bhavaṁ[4] Ānando jānissati, handa naṁ pucchāmī"ti evaṁ cintetvā "yesaṁ so bhavaṁ Gotamo dhammānaṁ vaṇṇavādī ahosi, yattha ca imaṁ janataṁ samādapesi nivesesi patiṭṭhāpesi, katamesānaṁ kho bho Ānanda dhammānaṁ so bhavaṁ Gotamo vaṇṇavādī ahosī "ti-ādinā[5] puṭṭho, athassa thero tīṇi piṭakāni sīlakkhandhādīhi tīhi khandhehi saṅgahetvā dassento "tiṇṇaṁ kho māṇava khandhānaṁ so Bhagavā vaṇṇavādī"ti-ādinā[5] idha Sīlakkhandhavagge dasamaṁ suttamabhāsi, taṁ sandhāyāha **"imasmiṁ -pa-mabhāsī"**ti.

Khaṇḍanti chinnaṁ. **Phullan**ti bhinnaṁ, sevālāhichattakādivikassanaṁ vā, tesaṁ **paṭisaṅkharaṇaṁ** sammā pākatikakaraṇaṁ, abhinavapaṭikaraṇanti vuttaṁ hoti. **Upakaṭṭhāyā**ti āsannāya. Vassaṁ upanenti upagacchanti etthāti **vassūpanāyikā,** vassūpagatakālo, tāya. **Saṅgītipāḷiyaṁ**[6] sāmaññena vuttampi

1. Khu 1. 55 piṭṭhe Dhammapade. 2. Mandā (Ka) 3. Vajira-Ṭī 22 piṭṭhe.
4. Natthi Dī-Ṭṭha 1. 319; Sārattha-Ṭī 1. 56 piṭṭhesu. 5. Dī 1. 189 piṭṭhe.
6. Vi 4. 482 piṭṭhe.

vacanaṁ evaṁ gateyeva sandhāya vuttanti saṁsandetuṁ, sādhetuṁ vā āha **“evañhī”**ti-ādi.

Rājagahaṁ parivāretvāti bahinagare ṭhitabhāvena vuttaṁ. **Chaḍḍitapatita-uklāpā**ti chaḍḍitā ca patitā ca uklāpā ca. Idaṁ vuttaṁ hoti— Bhagavato parinibbānaṭṭhānaṁ gacchantehi bhikkhūhi chaḍḍitā vissaṭṭhā, tatoyeva ca upacikādīhi khāditattā ito cito ca patitā, sammajjanābhāvena ākiṇṇakacavarattā uklāpā cāti. Tadevatthaṁ **“Bhagavato hī”**ti-ādinā vibhāveti. Avakuthi pūtibhāvamagamāsīti **uklāpo** tha-kārassa la-kāraṁ katvā, ujjhiṭṭho vā kalāposamūhoti **uklāpo,** vaṇṇasaṅgamanavasenevaṁ vuttaṁ yathā “upakleso, sneho”iccādi, tena yuttāti tathā. Paricchedavasena veṇīyanti dissantīti **pariveṇā. Kurumānā**ti kattukāmā. Senāsanavattānaṁ paññattattā, Senāsanakkhandhake ca senāsanapaṭibaddhānaṁ bahūnampi vacanānaṁ vuttattā senāsanapaṭisaṅkharaṇampi tassa pūjāyeva nāmāti āha **“Bhagavato vacanapūjanatthan”**ti. **Paṭhamaṁ māsan**ti vassānassa paṭhamaṁ māsaṁ. Accantasaṁyoge cetaṁ upayogavacanaṁ. **“Titthiyavādaparimocanatthañcā”**ti vuttamatthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ **“titthiyā hī”**ti-ādi vuttaṁ.

Yanti katikavattakaraṇaṁ. Edisesu hi ṭhānesu yaṁ-saddo taṁ-saddānapekkho teneva atthassa paripuṇṇattā. Yaṁ vā katikavattaṁ sandhāya **“athakho”**ti-ādi vuttaṁ, tadeva mayāpi vuttanti attho. Esa nayo īdisesu. **Bhagavatā -pa- vaṇṇitan**ti senāsanavattaṁ paññapentena, Senāsanakkhandhake[1] ca senāsanapaṭibaddhavacanaṁ kathentena vaṇṇitaṁ. **Saṅgāyissāmā**ti ettha iti-saddassa “vuttaṁ, ahosī”ti ca ubhayattha sambandho, ekassa vā iti-saddassa lopo.

Dutiyadivaseti evaṁ cintitadivasato dutiyadivase, so ca kho vassūpanāyikadivasato dutiyadivasova. Therā hi Āsaḷhipuṇṇamito pāṭipadadivaseyeva sannipatitvā vassamupagantvā evaṁ cintesunti. **Rājadvāre**ti rājagehadvāre. **Hatthakamman**ti hatthakiriyaṁ, hatthakammassa karaṇanti vuttaṁ hoti. **Paṭivedesun**ti jānāpesuṁ. **Visaṭṭhā**ti nirāsaṅkacittā.

1. Vi 4. 308 piṭṭhe.

Āṇāyeva appaṭihatavuttiyā pavattanaṭṭhena cakkanti **āṇācakkaṁ.** Tathā dhammoyeva cakkanti **dhammacakkaṁ,** taṁ panidha desanāñāṇapaṭivedhañāṇavasena duvidhampi yujjati tadubhayeneva saṅgītiyā pavattanato. "Dhammacakkanti cetaṁ desanāñāṇassāpi nāmaṁ, paṭivedhañāṇassāpī"ti[1] hi **Aṭṭhakathāsu** vuttaṁ. **Sannisajjaṭṭhānan**ti sannipatitvā nisīdanaṭṭhānaṁ. Satta paṇṇāni yassāti **Sattapaṇṇī,** yo "Chattapaṇṇo, visamacchado"tipi vuccati, tassa jātaguhadvāreti attho.

Vissakammunāti Sakkassa Devānamindassa kammākammavidhāyakaṁ devaputtaṁ sandhāyāha. **Suvibhattabhittithambhasopānan**ti ettha suvibhattapadassa dvandato pubbe suyyamānattā sabbehi dvandapadehi sambandho, tathā **"nānāvidha -pa- vicittan"**ti-ādīsupi. **Rājabhavanavibhūtin**ti rājabhavanasampattiṁ, rājabhavanasobhaṁ vā. **Avahasantamivā**ti avahāsaṁ kurumānaṁ viya. **Siriyā**ti sobhāsaṅkhātāya lakkhiyā. **Niketanamivā**ti vasanaṭṭhānamiva, "jalantamivā"tipi pāṭho. Ekasmiṁyeva pānīyatitthe nipatantā pakkhino viya sabbesampi janānaṁ cakkhūni maṇḍapeyeva nipatantīti vuttaṁ **"ekanipāta -pa- vihaṅgānan"**ti. **Nayanavihaṅgānan**ti nayanasaṅkhātavihaṅgānaṁ. **Lokarāmaṇeyyakamiva sampiṇḍitan**ti yadi loke vijjamānaṁ rāmaṇeyyakaṁ sabbameva ānetvā ekattha sampiṇḍitaṁ siyā, taṁ viyāti vuttaṁ hoti, yaṁ yaṁ vā loke ramitumarahati, taṁ sabbaṁ sampiṇḍitamivātipi attho. **Daṭṭhabbasāramaṇḍan**ti pheggurahitaṁ sāraṁ viya, kasaṭavinimuttaṁ pasannaṁ viya ca daṭṭhumarahārūpesu sārabhūtaṁ, pasannabhūtañca. Apica daṭṭhabbo dassanīyo sārabhūto visiṭṭhataro maṇḍo maṇḍanaṁ alaṅkāro etassāti **daṭṭhabbasāramaṇḍo,** taṁ. Maṇḍaṁ sūriyarasmiṁ pāti nivāreti, sabbesaṁ vā janānaṁ maṇḍaṁ pasannaṁ pāti rakkhati, maṇḍanamalaṅkāraṁ vā pāti pivati alaṅkarituṁ yuttabhāvenāti **maṇḍapo,** taṁ.

Kusumadāmāni ca tāni olambakāni ceti **kusumadāmolambakāni.** Visesanassa cettha paranipāto yathā "agyāhito"ti. Vividhāniyeva kusumadāmolambakāni tathā, tāni viniggalantaṁ visesena vamentaṁ nikkhāmentamiva cāru sobhanaṁ vitānaṁ etthāti tathā. Kuṭṭena gahito samaṁ katoti **kuṭṭimo, koṭṭimo** vā, tādisoyeva maṇīti

1. Saṁ-Ṭṭha 2. 266 piṭṭhe.

maṇikoṭṭimo, nānāratanehi vicitto maṇikoṭṭimo, tassa talaṁ tathā. Atha vā maṇiyo koṭṭetvā katatalattā maṇikoṭṭena nipphattanti **maṇikoṭṭimaṁ,** tameva talaṁ, nānāratanavicittaṁ maṇikoṭṭimatalaṁ tathā. Tamiva ca nānāpupphūpahāravicittaṁ suparinīṭṭhitabhūmikammanti sambandho. Pupphapūjā **pupphūpahāro.** Ettha hi nānāratanavicittaggahaṇaṁ nānāpupphūpahāravicittatāyanidassanaṁ, maṇikoṭṭimatalaggahaṇaṁ suparinīṭṭhitabhūmikammatāyāti daṭṭhabbaṁ. **Nan**ti maṇḍapaṁ. **Brahmavimānasadisanti** bhāvanapuṁsakaṁ, yathā brahmavimānaṁ sobhati, tathā alaṅkaritvāti attho. Visesena mānetabbanti **vimānaṁ.** Saddavidū pana "vihe ākāse māyanti gacchanti devā yenāti vimānan"ti vadanti. Visesena vā sucaritakammunā mīyati nimmīyatīti **vimānaṁ, vī**ti vā sakuṇo vuccati, taṁsaṇṭhānena mīyati nimmīyatīti **vimānan**ti-ādināpi vattabbo. **Vimānaṭṭhakathāyaṁ** pana "ekayojanadviyojanādibhāvena pamāṇavisesayuttatāya, sobhātisayayogena ca visesato mānanīyatāya vimānan"ti[1] vuttaṁ. Natthi agghametesanti **anagghāni,** aparimāṇagghāni agghitumasakkuṇeyyānīti vuttaṁ hoti. Patirūpaṁ, paccekaṁ vā attharitabbānīti **paccattharaṇāni,** tesaṁ satāni tathā. **Uttarābhimukhan**ti uttaradisābhimukhaṁ. Dhammopi Satthāyeva Satthukiccanipphādanatoti vuttaṁ **"Buddhassa Bhagavato āsanārahaṁ dhammāsanaṁ paññapetvā"**ti. Yathāha "yo kho -pa- mamaccayena satthā"ti-ādi[2], Tathāgatappaveditadhammadesakassa vā Satthukiccāvahattā tathārūpe āsane nisīditumarahatīti dassetumpi evaṁ vuttaṁ. **Āsanārahan**ti nisīdanārahaṁ. **Dhammāsanan**ti dhammadesakāsanaṁ, dhammaṁ vā kathetuṁ yuttāsanaṁ. **Dantakhacitan**ti dantehi khacitaṁ, hatthidantehi katanti vuttaṁ hoti. "Danto nāma hatthidanto vuccatī"ti hi vuttaṁ. **Etthā**ti etasmiṁ dhammāsane. **Mama kiccan**ti mama kammaṁ, mayā vā karaṇīyaṁ.

Idāni āyasmato Ānandassa asekkhabhūmisamāpajjanaṁ dassento **"tasmiñca panā"**ti-ādimāha. Tattha **tasmiñca pana divase**ti tathā raññā ārocāpitadivase, Sāvaṇamāsassa kāḷapakkhacatutthadivaseti vuttaṁ hoti. Anatthajananato visasaṅkāsatāya kileso **visaṁ,** tassa khīṇāsavabhāvato aññathābhāvasaṅkhātā satti **gandho.** Tathā hi

1. Vimāna-Ṭṭha 2 piṭṭhe. 2. Dī 2. 126 piṭṭhe.

so Bhagavato parinibbānādīsu vilāpādimakāsi. Apica visajananakapupphādigandhapaṭibhāgatāya nānāvidhadukkhahetukiriyājananako kilesova **"visagandho"**ti vuccati. Tathā hi so "visaṁ haratīti visattikā, visamūlāti visattikā, visaphalāti visattikā, visaparibhogāti visattikā"ti-ādinā[1] vuttoti. Apica **vissagandho**nāma virūpo maṁsādigandho, taṁsadisatāya pana kileso. "Vissasaddo hi virūpe"ti[2] **Abhidhammaṭīkāyaṁ** vuttaṁ. **Addhā**ti ekaṁsato. **Saṁvegan**ti dhammasaṁvegaṁ. "Ohitabhārānan"ti hi yebhuyyena, padhānena ca vuttaṁ. Edisesu pana ṭhānesu tadaññesampi dhammasaṁvegoyeva adhippeto. Tathā hi "saṁvego nāma sahottappaṁ ñāṇaṁ, so tassā Bhagavato dassane uppajjī"ti[3] **rajjumālāvimānavaṇṇanāyaṁ** vuttaṁ, sā ca tadā aviññātasāsanā anāgataphalāti. Itarathā hi cittutrāsavasena dosoyeva saṁvegoti āpajjati, evañca sati so tassa asekkhabhūmisamājjanassa ekaṁsakāraṇaṁ na siyā. Evamabhūto ca so idha na vattabboyevāti alamatipapañcena. **Tenā**ti tasmā sve saṁghasannipātassa vattamānattā, sekkhasakaraṇīyattā vā. **Te na yuttan**ti tava na yuttaṁ, tayā vā sannipātaṁ gantuṁ na patirūpaṁ.

Metanti mama etaṁ gamanaṁ. **Yvāhan**ti yo ahaṁ, **yan**ti vā kiriyāparāmasanaṁ, tena "gaccheyyan"ti ettha gamanakiriyaṁ parāmasati, kiriyāparāmasanassa ca yaṁ taṁ-saddassa ayaṁ pakati, yadidaṁ napuṁsakaliṅgena, ekavacanena ca yogyatā tathāyeva tattha tattha dassanato. Kiriyāya hi sabhāvato napuṁsakattamekattañca icchanti saddavidū. **Āvajjesī**ti upanāmesi. **Muttā**ti muccitā. **Appattañcā**ti agatañca, bimbohane na tāva ṭhapitanti vuttaṁ hoti. **Etasmiṁ antare**ti etthantare, iminā padadvayena dassitakālānaṁ vemajjhakkhaṇe, tathādassitakāladvayassa vā vivareti vuttaṁ hoti.

"Kāraṇe ceva citte ca, khaṇasmiṁ vivarepi ca.
Vemajjhādīsu atthesu, 'antarā'ti ravo gato"ti—

hi vuttaṁ. **Anupādāyā**ti taṇhādiṭṭhivasena kañci dhammaṁ aggahetvā, yehi vā kilesehi muccati, tesaṁ lesamattampi aggahetvā.

---

1. Khu 7. 7 piṭṭhe Mahāniddese. 2. Mūlaṭī 1. 150 piṭṭhe. 3. Vimāna-Ṭṭha 197 piṭṭhe.

Āsavehīti bhavato ā bhavaggaṁ, dhammato ca ā gotrabhuṁ savanato pavattanato āsavasaññitehi kilesehi. Upalakkhaṇavacanamattañcetaṁ. Tadekaṭṭhatāya hi sabbehipi kilesehi sabbehipi pāpadhammehi cittaṁ vimuccatiyeva. **Cittaṁ vimuccī**ti cittaṁ arahattamaggakkhaṇe āsavehi vimuccamānaṁ hutvā arahattaphalakkhaṇe vimucci. Tadatthaṁ vivarati **"ayañhī"**ti-ādinā. **Caṅkamenā**ti caṅkamanakiriyāya. **Visesan**ti attanā laddhamaggaphalato visesamaggaphalaṁ. Vivaṭṭūpanissayabhūtaṁ kataṁ upacitaṁ puññaṁ yenāti **katapuñño,** arahattādhigamāya katādhikāroti attho. **Padhānamanuyuñjā**ti vīriyamanuyuñjāhi, arahattasamāpattiyā anuyogaṁ karohīti vuttaṁ hoti. **Hohisī**ti bhavissasi. **Kathādoso**ti kathāya doso vitathabhāvo. **Accāraddhan**ti ativiya āraddhaṁ. **Uddhaccāyā**ti uddhatabhāvāya. **Handā**ti vossaggavacanaṁ. Tena hi adhunāyeva yojemi, na panāhaṁ papañcaṁ karomīti vossaggaṁ karoti. **Vīriyasamataṁ yojemī**ti caṅkamanavīriyassa adhimattattā tassa hāpanavasena samādhinā samatāpādanena vīriyassa samataṁ samabhāvaṁ yojemi, vīriyena vā samathasaṅkhātaṁ samādhiṁ yojemītipi attho. Dvidhāpi hi pāṭho dissati. **Vissa missāmī**ti assasissāmi. Idāni tassa visesato pasaṁsanārahabhāvaṁ dassetuṁ **"tenā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tenā**ti catu-iriyāpathavirahitatākāraṇena. **"Anipanno"**ti-ādīni paccuppannavacanāneva. Parinibbutopi so ākāseyeva parinibbāyi. Tasmā therassa kilesaparinibbānaṁ, khandhaparinibbānañca visesena pasaṁsārahaṁ acchariyabbhutamevāti.

Dutiyadivaseti therena arahattapattadivasato dutiyadivase. **Pañcamiyan**ti tithīpekkhāya vuttaṁ, "dutiyadivase"ti iminā tulyādhikaraṇaṁ. Bhinnaliṅgampi hi tulyatthapadaṁ dissati yathā "guṇopamāṇaṁ, vīsati cittāni" iccādi. **Kāḷapakkhassā**ti sāvaṇamāsakāḷapakkhassa. Paṭhamañhi māsaṁ khaṇḍaphullapaṭisaṅkharaṇamakaṁsu, paṭhamamāsabhāvo ca majjhimappadesavohārena. Tattha hi purimapuṇṇamito yāva aparā puṇṇamī, tāva eko māsoti voharanti. Tato tīṇi divasāni rājā maṇḍapamakāsi, tato dutiyadivase thero arahattaṁ sacchākāsi, tatiyadivase pana sannipatitvā therā saṅgītimakaṁsu, tasmā āsaḷhimāsakāḷapakkhapāṭipadato yāva

sāvaṇamāsakāḷapakkhapañcamī, tāva pañcadivasādhiko ekamāso hoti. **Samāno**ti uppajjamāno. **Haṭṭhatuṭṭhacitto**ti ativiya somanassacitto, pāmojjena vā haṭṭhacitto pītiyā tuṭṭhacitto. **Ekaṁsa**nti ekasmiṁ aṁse, vāmaseti attho. Tathā hi **Vaṅgīsasuttavaṇṇanāyaṁ** vuttaṁ—

> "Ekaṁsaṁ cīvaranti ettha puna saṇṭhāpanavasena evaṁ vuttaṁ, ekaṁsanti ca vāmaṁsaṁ pārupitvā ṭhitassetaṁ adhivacanaṁ. Yato yathā vāmaṁsaṁ pārupitvā ṭhitaṁ hoti, tathā cīvaraṁ katvāti evamassattho veditabbo"ti[1].

Bandha -pa- viyāti vaṇṭato pavuttasuparipakkatālaphalamiva. **Paṇḍu -pa- viyā**ti sitapītapabhāyuttapaṇḍuromajakambale ṭhapito jātimā maṇi viya, jātivacanena cettha kuttimaṁ nivatteti. **Samuggatapuṇṇacando viyā**ti juṇhapakkhapannarasuposathe samuggato soḷasakalāparipuṇṇo cando viya. **Bālā -pa- viyā**ti taruṇasūriyapabhāsamphassena phullitasuvaṇṇavaṇṇaparāgagabbhaṁ satapattapaddhaṁ viya. "Piñjara-saddo hi hemavaṇṇapariyāyo"ti[2] **Sāratthadīpaniyaṁ** vutto. **Pariyodātenā**ti pabhassarena. **Sappabhenā**ti vaṇṇappabhāya, sīlappabhāya ca samannāgatena. **Sassirikenā**ti sarīrasobhaggādisaṅkhātāya siriyā ativiya sirimatā. **Mukhavarenā**ti yathāvuttasobhāsamalaṅkatattā uttamamukhena. Kāmaṁ "ahamasmi arahattaṁ patto"ti nārocesi, tathārūpāya pana uttamalīḷāya gamanato passantā sabbepi tamatthaṁ jānanti, tasmā ārocento viya hotīti āha **"attano arahattappattiṁ ārocayamāno viya agamāsī"**ti.

Kimatthaṁ panāyaṁ evamārocayamāno viya agamāsīti? Vuccate—so hi "attupanāyikaṁ akatvā aññabyākaraṇaṁ Bhagavatā saṁvaṇṇitan"ti manasi karitvā "sekkhatāya dhammavinayasaṅgītiyā gahetumayuttampi bahussutattā gaṇhissāmā"ti nisinnānaṁ therānaṁ arahattappattivijānanena somanassuppādanatthaṁ, "appamattho hotī"ti Bhagavatā dinna-ovādassa ca saphalatādīpanatthaṁ evamārocayamāno viya agamāsīti. **Āyasmato**

---

1. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhe.
2. Sārattha-Ṭī 1. 457 piṭṭhe.

Mahākassapassa etadahosi samasamaṭṭhapanādinā yathāvuttakāraṇena Satthukappattā. **Dhareyyā**ti vijjamāno bhaveyya. "Sobhati vata te āvuso Ānanda arahattasamadhigamatā"ti-ādinā sādhukāramadāsi. Ayamidha dīghabhāṇakānaṁ vādo. Khuddakabhāṇakesu ca suttanipātakhuddakapāṭhabhāṇakānaṁ vādotipi yujjati tadaṭṭhakathāsupi tathā vuttattā.

Majjhimaṁ nikāyaṁ bhaṇanti sīlenāti **majjhimabhāṇakā,** tappaguṇā ācariyā. **Yathāvuḍḍhan**ti vuḍḍhapaṭipāṭiṁ, tadanatikkamitvā vā. **Tatthā**ti tasmiṁ bhikkhusaṁghe. Ānandassa etamāsananti sambandho. **Tasmiṁ samaye**ti tasmiṁ evaṁkathanasamaye. **Therocintesi** "kuhiṁ gato"ti pucchantānaṁ attānaṁ dassente ativiya pākaṭabhāvena bhavissamānattā, ayampi majjhimabhāṇakesveva ekaccānaṁ vādo, tasmā itipi eke vadantīti sambandho. Ākāsena āgantvā attano āsaneyeva attānaṁ dassesītipi tesameva ekacce vadanti. Pulliṅgavisaye hi "eke"ti vutte sabbattha "ekacce"ti attho veditabbo. Tīsupi cettha vādesu tesaṁ tesaṁ bhāṇakānaṁ tena tenākārena āgatamattaṁ ṭhapetvā visuṁ visuṁ vacane aññaṁ visesakāraṇaṁ natthi. Sattamāsaṁ katāya hi dhammavinayasaṅgītiyā kadāci pakatiyāva, kadāci pathaviyaṁ nimujjitvā, kadāci ākāsena āgatattā taṁ tadāgamanamupādāya tathā tathā vadanti. Apica saṅgītiyā ādidivaseyeva paṭhamaṁ pakatiyā āgantvā tato paraṁ ākāsamabbhuggantvā parisaṁ pattakāle tato otaritvā bhikkhupantiṁ apīḷento pathaviyaṁ nimujjitvā āsane attānaṁ dassesītipi vadanti. Yathā vā tathā vā āgacchatu, āgamanākāramattaṁ na pamāṇaṁ, āgantvā gatakāle āyasmato Mahākassapassa sādhukāradānameva pamāṇaṁ Satthārā dātabbasādhukāradāneneva arahattappattiyā aññesampi ñāpitattā, Bhagavati dharamāne paṭiggahetabbāya ca pasaṁsāya therassa paṭiggahitattā. Tasmā tamatthaṁ dassento **"yathā vā"**ti-ādimāha. **Sabbatthāpī**ti sabbesupi tīsu vādesu.

Bhikkhū āmantesīti bhikkhū ālapīti ayamettha attho, aññatra pana ñāpanepi dissati yathā "āmantayāmi vo bhikkhave[1], paṭivedayāmi vo

1. Dī 2. 128 piṭṭhe.

bhikkhave"ti[1]. Pakkosanepi dissati yathā "ehi tvaṁ bhikkhu mama vacanena Sāriputtaṁ āmantehī"ti[2]. Ālapanepi dissati yathā "tatra kho Bhagavā bhikkhū āmantesi 'bhikkhavo'ti"[3], idhāpi ālapaneti Sāratthadīpaniyaṁ[4] vuttaṁ. Ālapanamattassa pana abhāvato, "kiṁ paṭhamaṁ saṅgāyāmā"ti-ādinā vuttena viññāpiyamānatthantarena ca sahacaraṇato ñāpaneva vaṭṭati, tasmā **āmantesī**ti paṭivedesi viññāpesīti attho vattabbo. "Tatra kho Bhagavā bhikkhū āmantesi 'bhikkhavo'ti, 'bhaddante'ti te bhikkhū Bhagavato paccassosun"ti-ādīsu[3] hi ālapanamattameva dissati, na viññāpiyamānatthantaraṁ, taṁ pana "bhūtapubbaṁ bhikkhave"ti-ādinā[3] paccekameva āraddhaṁ. Tasmā tādisesveva ālapane vaṭṭatīti no takko. Saddavidū pana vadanti[5] "āmantayitvā devindo, vissakammaṁ mahiddhikan'ti-ādīsu[6] viya mantasaddo guttabhāsane. Tasmā 'āmantesī'ti etassa sammantayīti attho"ti. **"Āvuso"**ti-ādi āmantanākāradīpanaṁ. **Dhammaṁ vā vinayaṁ vā**ti ettha **vā**-saddo vikappane, tena "kimekaṁ tesu paṭhamaṁ saṅgāyāmā"ti dasseti. Kasmā āyūti āha **"vinaye ṭhite"**ti-ādi. "Yasmā, tasmā"ti ca ajjhāharitvā yojetabbaṁ. **Tasmā**ti tāya āyusarikkhatāya. **Dhuran**ti jeṭṭhakaṁ. **No nappahotī**ti pahotiyeva. Dvipaṭisedho hi saha atisayena pakatutthadīpako.

Etadagganti eso aggo. Liṅgavipallāsena hi ayaṁ niddeso. **Yadidan**ti ca yo ayaṁ, yadidaṁ khandhapañcakanti vā yojetabbaṁ. Evañhi sati "etadaggan"ti yathārutaliṅgameva. "Yadidan"ti padassa ca ayaṁ sabhāvo, yā tassa tassa atthassa vattabbassa liṅgānurūpena "yo ayan"ti vā "yā ayan"ti vā "yaṁ idan"ti vā yojetabbatā tathāyevassa tattha tattha dassitattā. **Bhikkhūnaṁ vinayadharānan**ti niddhāraṇachaṭṭhīniddeso.

Attanāva attānaṁ sammannīti sayameva attānaṁ sammataṁ akāsi. "Attanā"ti hi idaṁ tatiyāvisesanaṁ bhavati, tañca parehi sammannanaṁ nivatteti, "attanā"ti vā ayaṁ vibhatyantapatirūpako

---

1. Aṁ 2. 495 piṭṭhe. 2. Aṁ 3. 181 piṭṭhe. 3. Saṁ 1. 220 piṭṭhe.
4. Sārattha-Ṭī 1. 60 piṭṭhe.
5. Saddanītidhātumālāya curādigaṇikaparidīpane 524 piṭṭhe. 6. Khu 4. 394 piṭṭhe.

abyayasaddo. Keci pana "liṅgatthe tatiyā abhihitakattubhāvato"ti vadanti. Tadayuttameva "thero"ti kattuno vijjamānattā. Vissajjanatthāya attanāva attānaṁ sammannīti yojetabbaṁ. Pucchadhātussa dvikammikattā "Upāliṁ vinayan"ti kammadvayaṁ vuttaṁ.

Bījaniṁ gahetvāti ettha bījanīgahaṇaṁ dhammakathikānaṁ dhammatāti veditabbaṁ. Tāya hi dhammakathikānaṁ parisāya hatthakukkuccamukhavikārādi paṭicchādīyati. Bhagavā ca dhammakathikānaṁ dhammatādassanatthameva vicitrabījaniṁ gaṇhāti. Aññathā hi sabbassapi lokassa alaṅkārabhūtaṁ paramukkaṁsagatasikkhāsaṁyamānaṁ Buddhānaṁ mukhacandamaṇḍalaṁ paṭicchādetabbaṁ na siyā. "Paṭhamaṁ āvuso Upāli pārājikaṁ kattha paññattan"ti kasmā vuttaṁ, nanu tassa saṅgītiyā purimakāle paṭhamabhāvo na yuttoti? No na yutto Bhagavatā paññattānukkamena, pātimokkhuddesānukkamena ca paṭhamabhāvassa siddhattā. Yebhuyyena hi tīṇi piṭakāni Bhagavato dharamānakāle ṭhitānukkameneva saṅgītāni, visesato Vinayābhidhammapiṭakānīti daṭṭhabbaṁ. **Kismiṁ vatthusmin**ti, **methunadhamme**ti ca nimittatthe bhummavacanaṁ. **"Kattha paññattan"**ti-ādinā dassitena saha tadavasiṭṭhampi saṅgahetvā dassetuṁ **"vatthumpi pucchī"**ti-ādi vuttaṁ.

Saṅgītikārakavacanasammissaṁ vā nu kho, suddhaṁ vā Buddhavacananti āsaṅkāpariharaṇatthaṁ, yathāsaṅgītasseva pamāṇabhāvaṁ dassanatthañca pucchaṁ samuddharitvā vissajjento **"kiṁ panetthā"**ti-ādimāha. Ettha **paṭhamapārājike**ti etissaṁ tathāsaṅgītāya paṭhamapārājikapāḷiyaṁ. Tenevāha "na hi Tathāgatā ekabyañjanampi niratthakaṁ vadantī"ti. **Apanetabban**ti atirekabhāvena niratthakatāya, vitathabhāvena vā ayuttatāya chaḍḍetabbavacanaṁ. **Pakkhipitabban**ti asampuṇṇatāya upanetabbavacanaṁ. Kasmāti āha **"na hī"**ti-ādi. **Sāvakānaṁ pana devatānaṁ vā bhāsite**ti Bhagavato pucchāthomanādivasena bhāsitaṁ sandhāyāha. **Sabbatthāpī**ti Bhagavato sāvakānaṁ, devatānañca bhāsitepi. Taṁ pana pakkhipanaṁ sambandhavacanamattasseva, na sabhāvāyuttiyā atthassāti dasseti **"kiṁ pana tan"**ti-ādinā. **Sambandhavacanamattan**ti pubbāparasambandhavacanameva. **Idaṁ paṭhamapārājikan**ti vavatthapetvā **ṭhapesuṁ** imināva vācanāmaggena uggahaṇadhāraṇādikiccanipphādanatthaṁ, tadatthameva ca **gaṇasajjhāyamakaṁsu "tena -pa- viharatī"**ti. Sajjhāyārambhakāleyeva pathavī akampitthāti vadanti, tadidaṁ pana pathavīkampanaṁ therānaṁ

dhammasajjhāyānubhāvenāti ñāpetuṁ **"sādhukāraṁ dadamānā viyā"**ti vuttaṁ. **Udakapariyantan**ti pathavīsandhāraka-udakapariyantaṁ. Tasmiñhi caliteyeva sāpi calati, etena ca padesapathavīkampanaṁ nivatteti.

Kiñcāpi Pāḷiyaṁ gaṇanā natthi, saṅgītimāropitāni pana ettakānevāti dīpetuṁ **"pañcasattati sikkhāpadānī"**ti vuttaṁ. **"Purimanayenevā"**ti etena sādhukāraṁ dadamānā viyāti atthamāha. Na kevalaṁ sikkhāpadakaṇḍavibhaṅganiyameneva, atha kho pamāṇaniyamenāpīti dassetuṁ **"catusaṭṭhi bhāṇavārā"**ti vuttaṁ. Ettha ca **bhāṇavāro**ti—

"Aṭṭhakkharā **ekapadaṁ, ekagāthā** catuppadaṁ.
Gāthā cekā mato **gantho,** gantho bāttiṁsatakkharo.

Bāttiṁsakkharaganthānaṁ, paññāsadvisataṁ pana.
Bhāṇavāro mato eko, svaṭṭhakkharasahassako"ti.

Evaṁ aṭṭhakkharasahassaparimāṇo pāṭho vuccati. Bhaṇitabbo vāro yassāti hi **bhāṇavāro,** ekena sajjhāyanamaggena kathetabbavāroti attho. **Khandhakan**ti Mahāvaggacūḷavaggaṁ. Khandhānaṁ samūhato, pakāsanato vā khandhakoti hi vuccati, **khandhā**ti cettha pabbajjūpasampadādivinayakammasaṅkhātā, cārittavārittasikkhāpadasaṅkhātā ca paññattiyo adhippetā. Pabbajjādīni hi Bhagavatā paññattattā paññattiyoti vuccanti. Paññattiyañca khandhasaddo dissati "dārukkhandho[1], aggikkhandho[2], udakakkhandho"ti[3]ādīsu viya. Apica bhāgarāsaṭṭhatāpi yujjatiyeva tāsaṁ paññattīnaṁ bhāgato, rāsito ca vibhattattā, taṁ pana Vinayapiṭakaṁ bhāṇakehi rakkhitaṁ gopitaṁ saṅgahāruḷhanayeneva cirakālaṁ anassamānaṁ hutvā patiṭṭhahissatīti āyasmantaṁ Upālittheraṁ paṭicchāpesuṁ "āvuso imaṁ tuyhaṁ nissitake vācehī"ti.

Dhammaṁ saṅgāyitukāmoti suttantābhidhammasaṅgītiṁ kattukāmo "dhammo ca vinayo ca desito paññatto"ti-ādīsu[4] viya pārisesanayena dhammasaddassa suttantābhidhammesveva pavattanato. Ayamattho upari āvibhavissati.

Saṁghaṁ ñāpesīti ettha heṭṭhā vuttanayena attho veditabbo. **Kataraṁ āvuso piṭakan**ti vinayāvasesesu dvīsupiṭakesu kataraṁpiṭakaṁ.

---

1. Aṁ 2. 299 piṭṭhe.
2. Aṁ 2. 495 piṭṭhe.
3. Aṁ 2. 46, 296 piṭṭhesu.
4. Dī 2. 126 piṭṭhe.

Vinayābhidhammānampi khuddakasaṅgītipariyāpannattā tamantarena vuttaṁ **“Suttantapiṭake catasso saṅgītiyo”**ti. **Saṅgītiyo**ti ca saṅgāyanakāle dīghādivasena visuṁ visuṁ niyametvā saṅgayhamānattā nikāyāva vuccanti, tenāha **“dīghasaṅgītin”**ti-ādi. Suttāneva sampiṇḍetvā vaggakaraṇavasena tayo vaggā, nāññānīti dassetuṁ **“catuttiṁsa suttāni tayo vaggā”**ti vuttaṁ. Tasmā catuttiṁsa suttāni tayo vaggā honti, suttāni vā catuttiṁsa, tesaṁ vaggakaraṇavasena tayo vaggā, tesu tīsu vaggesūti yojetabbaṁ. “Brahmajālasuttaṁ nāma atthi, taṁ paṭhamaṁ saṅgāyāmā”tivutte kasmāti codanāsambhavato **“tividhasīlālaṅkatan”**ti-ādimāha. Hetugabbhāni hi etāni. Cūḷamajjhimamahāsīlavasena tividhassāpi sīlassa pakāsanattā tena alaṅkataṁ vibhūsitaṁ tathā. Nānāvidhe micchājīvabhūte kuhanalapanādayo viddhaṁsetīti **nānāvidhamicchājīvakuhanalapanādividdhaṁsanaṁ.** Tattha **kuhanā**ti kuhāyanā, paccayapaṭisevanasāmantajappana-iriyāpathasannissitasaṅkhātena tividhena vatthunā vimhāpanāti attho. **Lapanā**ti vihāraṁ āgate manusse disvā “kimatthāya bhonto āgatā, kiṁ bhikkhū nimantetuṁ. Yadi evaṁ gacchatha, ahaṁ pacchato bhikkhū gahetvā āgacchāmī”ti evamādinā bhāsanā. Ādisaddena pupphadānādayo, nemittikatādayo ca saṅgaṇhāti. Apicettha micchājīva-saddena kuhanalapanāhi sesaṁ anesanaṁ gaṇhāti. Ādisaddena pana tadavasesaṁ mahicchatādikaṁ dussilyanti daṭṭhabbaṁ. Dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo eva paliveṭhanaṭṭhena jālasarikkhatāya **jālaṁ,** tassa viniveṭhanaṁ apaliveṭhakaraṇaṁ tathā.

Antarā ca bhante Rājagahaṁ antarāca Nāḷandanti ettha **antarā**saddo vivare “apicāyaṁ bhikkhave Tapodā dvinnaṁ mahānirayānaṁ antarikāya āgacchatī”ti-ādīsu[1] viya. Tasmā Rājagahassa ca Nāḷandassa ca vivareti attho daṭṭhabbo. Antarāsaddena pana yuttattā upayogavacanaṁ kataṁ. Īdisesu ṭhānesu akkharacintakā “antarā gāmañca nadiñca yātī”ti evaṁ ekameva antarāsaddaṁ payujjanti, so dutiyapadenapi yojetabbo hoti. Ayojiyamāne hi upayogavacanaṁ na pāpuṇāti sāmivacanassa pasaṅge antarāsaddayogena upayogavacanassa icchitattā. Tattha rañño kīḷanatthaṁ paṭibhānacittavicitra-agāramakaṁsu, taṁ **“rājāgārakan”**ti vuccati, tasmiṁ. **Ambalaṭṭhikā**ti

1. Vi 1. 149 piṭṭhe.

raññо uyyānaṁ. Tassa kira dvārasamīpe taruṇo ambarukkho atthi, taṁ "ambalaṭṭhikā"ti vadanti, tassa samīpe pavattattā uyyānampi "ambalaṭṭhikā"tveva saṅkhyaṁ gataṁ yathā "varuṇanagaran"ti, tasmā ambalaṭṭhikāyaṁ nāma uyyāne rājāgārateti attho. Aviññāyamānassa hi viññāpanatthaṁ etaṁ ādhāradvayaṁ vutta. "Rājāgārametassāti vā **rājāgārakaṁ,** uyyānaṁ, rājāgāravati ambalaṭṭhikāyaṁ nāma uyyāneti attho. Bhinnaliṅgampi hi visesanapadamatthī"ti keci vadanti, evaṁ sati rājāgāraṁ ādhāro na siyā. **"Rājāgārake**ti evaṁnāmake uyyāne, abhiramanārahaṁ kira rājāgārampi. Tattha, yassa vasenetaṁ evaṁ nāmaṁ labhatī"ti[1] **Vajirabuddhitthero.** Evaṁ sati "ambalaṭṭhikāyan"ti āsannataruṇambarukkhena visesetvā "rājāgārake"ti uyyānameva nāmavasena vuttanti attho āpajjati, tathā ca vuttadosova siyā. **Suppiyañca paribbājakan**ti Suppiyaṁ nāma sañcayassa antevāsiṁ Channaparibbājakañca. **Brahmadattañca māṇavan**ti ettha taruṇo "māṇavo"ti vutto "Ambaṭṭho māṇavo, Aṅgako māṇavo"ti-ādīsu[2] viya, tasmā Brahmadattaṁ nāma taruṇapurisañca ārabbhāti attho. **Vaṇṇāvaṇṇe**ti pasaṁsāya ceva garahāya ca. Atha vā guṇo vaṇṇo, aguṇo avaṇṇo, tesaṁ bhāsanaṁ uttarapadalopena tathā vuttaṁ yathā "rūpabhavo rūpan"ti.

"Tato paran"ti-ādimhi ayaṁ vacanakkamo—Sāmaññaphalaṁ panāvuso Ānanda kattha bhāsitanti? Rājagahe bhante Jīvakambavaneti. Kena saddhinti? Ajātasattunā Vedehiputtena saddhinti. Atha kho āyasmā Mahākassapo āyasmantaṁ Ānandaṁ Sāmaññaphalassa nidānampi pucchi, puggalampi pucchīti. Ettha hi "kaṁ ārabbhā"ti avatvā "kena saddhin"ti vattabbaṁ. Kasmāti ce? Na Bhagavatā eva etaṁ suttaṁ bhāsitaṁ, raññāpi "yathā nu kho imāni puthusippāyatanānī"ti-ādinā[3] kiñci kiñci vuttamatthi, tasmā evameva vattabbanti. Imināva nayena sabbattha "kaṁ ārabbhā"ti vā "kena saddhin"ti vā yathārahaṁ vatvā saṅgītimakāsīti daṭṭhabbaṁ. **Tantin**ti suttavaggasamudāyavasena vavatthitaṁ Pāḷiṁ. Evañca katvā "tivaggasaṅgahaṁ catuttiṁsasuttapaṭimaṇḍitan"ti vacanaṁ upapannaṁ hoti. **Pariharathā**ti uggahaṇavācanādivasena dhāretha. Tato anantaraṁ saṅgāyitvāti sambandho.

---

1. Vajira-Ṭī 23 piṭṭhe. 2. Dī 1. 84, 116 piṭṭhesu. 3. Dī 1. 48 piṭṭhe.

“Dhammasaṅgaho cā”ti-ādinā samāso. Evaṁ saṁvaṇṇitaṁ porāṇakehīti attho. Etena “mahādhammahadayena, mahādhātukathāya vā saddhiṁ sattappakaraṇaṁ Abhidhammapiṭakaṁ nāmā”ti vuttaṁ vitaṇḍavādimataṁ paṭikkhipitvā “Kathāvatthunāva saddhin”ti vuttaṁ samānavādimataṁ dasseti. Saṇhañāṇassa, saṇhañāṇavantānaṁ vā visayabhāvato **sukhumañāṇagocaraṁ.**

Cūḷaniddesamahāniddesavasena duvidhopi **niddeso.** Jātakādike khuddakanikāyapariyāpanne, yebhuyyena ca dhammaniddesabhūte tādise Abhidhammapiṭakeva saṅgaṇhituṁ yuttaṁ, na pana dīghanikāyādippakāre Suttantapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte Vinayapiṭaketi **dīghabhāṇakā** jātakādīnaṁ Abhidhammapiṭake saṅgahaṁ vadanti. Cariyāpiṭakabuddhavaṁsānañcettha aggahaṇaṁ jātakagatikattā, Nettipeṭakopadesādīnañca niddesapaṭisambhidāmaggagatikattā. **Majjhimabhāṇakā** pana aṭṭhuppattivasena desitānaṁ jātakādīnaṁ yathānulomadesanābhāvato tādise Suttantapiṭake saṅgaho yutto, na pana sabhāvadhammaniddesabhūte yathādhammasāsane Abhidhammapiṭake, nāpi paññattiniddesabhūte yathāparādhasāsane Vinayapiṭaketi jātakādīnaṁ Suttantapiṭakapariyāpannataṁ vadanti. Yuttamettha vicāretvā gahetabbaṁ.

Evaṁ nimittapayojanakāladesakārakakaraṇappakārehi paṭhamaṁ saṅgītiṁ dassetvā idāni tattha vavatthāpitesu dhammavinayesu nānappakārakosallatthaṁ ekavidhādibhedaṁ dassetuṁ **“evametan”**ti-ādimāha. Tattha **“evan”**ti iminā etasaddena parāmasitabbaṁ yathāvuttasaṅgītippakāraṁ nidasseti. **“Yañhī”**ti-ādi vitthāro. **Anuttaraṁ sammāsambodhin**ti anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānaṁ maggañāṇaṁ, maggañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṁ. **Etthantare**ti abhisambujjhanassa, parinibbāyanassa ca vivare. Tadetaṁ **pañcacattālīsa vassānī**ti kālavasena niyameti. **Paccavekkhantena vā**ti udānādivasena pavattadhammaṁ sandhāyāha. Yaṁ vacanaṁ vuttaṁ, sabbaṁ tanti sambandho. Kiṁ panetanti āha **“vimuttirasamevā”**ti, na tadaññarasanti vuttaṁ hoti. Vimuccitthāti **vimutti,** rasitabbaṁ assādetabbanti **rasaṁ,** vimuttisaṅkhātaṁ rasametassāti **vimuttirasaṁ,** arahattaphalassādanti attho. Ayaṁ **Ācariyasāriputtattherassa** mati[1]. **Ācariyadhammapālatthero** pana taṁ kecivādaṁ katvā

1. Sārattha-Ṭī 1. 64 piṭṭhe.

imamatthamāha "vimuccati vimuccitthāti **vimutti,** yathārahaṁ maggo phalañca. **Rasan**ti guṇo, sampattikiccaṁ vā, vuttanayena samāso. Vimuttānisaṁsaṁ, vimuttisampattikaṁ vā maggaphalanipphādanato, vimuttikiccaṁ vā kilesānamaccantavimuttisampādanatoti attho"ti[1]. **Aṅguttaraṭṭhakathāyaṁ** pana "attharasassādīsu attharaso nāma cattāri sāmaññaphalāni, dhammaraso nāma cattāro maggā, vimuttiraso nāma amatanibbānan"ti[2] vuttaṁ.

Kiñcāpi avisesena sabbampi Buddhavacanaṁ kilesavinayanena **vinayo,** yathānusiṭṭhaṁ paṭipajjamāne apāyapatanādito dhāraṇena **dhammo** ca hoti, tathāpi idhādhippeteyeva dhammavinaye vatticchāvasena sarūpato niddhāretuṁ **"tattha Vinayapiṭakan"**ti-ādimāha. **Avasesaṁ Buddhavacanaṁ dhammo** khandhādivasena sabhāvadhammadesanābāhullato. Atha vā yadipi vinayo ca dhammoyeva pariyattiyādibhāvato, tathāpi vinayasaddasannidhāne bhinnādhikaraṇabhāvena payutto dhamma-saddo vinayatantiviparītaṁ tantimeva dīpeti yathā "puññañāṇasambhārā, gobalībaddan"ti. Payogavasena taṁ dassentena **"tenevāhā"**ti-ādi vuttaṁ. Yena vinaya -pa- dhammo, teneva tesaṁ tathābhāvaṁ **saṅgītikkhandhake**[3] āhāti attho.

"Anekajātisaṁsāran"ti ayaṁ gāthā Bhagavatā attano sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānaṁ arahattappattiṁ paccavekkhantena ekūnavīsatimassa paccavekkhaṇañāṇassa anantaraṁbhāsitā, tasmā **"paṭhamabuddhavacanan"**ti vuttā. Idaṁ kira sabbabuddhehi avijahitaṁ udānaṁ. Ayamassa saṅkhepattho – ahaṁ imassa attabhāvasaṅkhātassa gehassa kārakaṁ taṇhāvaḍḍhakiṁ **gavesanto** yena ñāṇena taṁ daṭṭhuṁ sakkā, tassa bodhiñāṇassatthāya Dīpaṅkarapādamūle katātinīhāro ettakaṁ kālaṁ **anekajātisaṁsāraṁ** anekajātisatasahassasaṅkhyṁ saṁsāravaṭṭaṁ **anibbisaṁ** anibbisanto taṁ ñāṇaṁ avindanto alabhantoyeva **sandhāvissaṁ** saṁsariṁ. Yasmā jarābyādhimaraṇamissatāya **jāti** nāmesā **punappunaṁ** upagantuṁ **dukkhā,** na ca sā tasmiṁ adiṭṭhe nivattati, tasmā taṁ gavesanto sandhāvissanti attho. Idāni bho attabhāvasaṅkhātassa gehassa kāraka taṇhāvaḍḍhaki tvaṁ mayā sabbaññutaññāṇaṁ paṭivijjhantena **diṭṭho asi. Puna** imaṁ attabhāvasaṅkhātaṁ mama **gehaṁ na kāhasi** na karissasi. Tava **sabbā** avasesakilesa**phāsukā** mayā **bhaggā**

1. Dī-Ṭī 1. 24 piṭṭhe. 2. Aṁ-Ṭṭha 1. 380 piṭṭhe. 3. Vi 4. 480 piṭṭhe.

bhañjitā. Imassa tayā katassa attabhāvasaṅkhātassa gehassa **kūṭaṁ** avijjāsaṅkhātaṁ kaṇṇikamaṇḍalaṁ **visaṅkhataṁ** viddhaṁsitaṁ. Idāni mama **cittaṁ visaṅkhāraṁ** nibbānaṁ ārammaṇakaraṇavasena **gataṁ** anupaviṭṭhaṁ. Ahañca **taṇhānaṁ khaya**saṅkhātaṁ arahattamaggaṁ, arahattaphalaṁ vā **ajjhagā** adhigato pattosmīti. **Gaṇṭhipadesu** pana visaṅkhāragataṁ cittameva taṇhānaṁ khayasaṅkhātaṁ arahattamaggaṁ, arahattaphalaṁ vā ajjhagā adhigatanti attho vutto.

"Sandhāvissan"ti ettha ca "gāthāyamatītatthe imissan"ti[1] neruttikā. "Taṁkālavacanicchāyamatītepi bhavissantī"ti keci. **Punappunan**ti abhiṇhatthe nipāto. Pātabbā rakkhitabbāti **phāsu** pa-kārassa pha-kāraṁ katvā, phusitabbāti vā **phāsu,** sāyeva **phāsukā. Ajjhagā**ti ca "ajjataniyamāttamiṁ vā aṁ vā"ti vadanti. Yadi pana cittameva kattā, tadā parokkhāyeva. Antojappanavasena kira Bhagavā "anekajātisaṁsāran"ti gāthādvayamāha, tasmā esā manasā pavattitadhammānamādi. "Yadā have pātubhavanti dhammā"ti ayaṁ pana vācāya pavattitadhammānanti vadanti.

Kecīti Khandhakabhāṇakā. Paṭhamaṁ vutto pana dhammapadabhāṇakānaṁ vādo. **Yadā -pa- dhammā**ti ettha nidassanattho, ādyattho ca iti-saddo luttaniddiṭṭho. Nidassanena hi mariyādavacanena vinā padatthavipallāsakārināva attho paripuṇṇo na hoti. Tattha ādyatthameva iti-saddaṁ gahetvā iti-saddo ādi-attho, "tena ātāpino -pa- sahetudhamman'ti-ādigāthāttayaṁ saṅgaṇhātī"ti[2] **Ācariyasāriputtattherena** vuttaṁ. **Khandhake**ti Mahāvagge. **Udānagāthan**ti jātiyā ekavacanaṁ, tatthāpi vā paṭhamagāthameva gahetvā vuttanti veditabbaṁ.

Ettha ca **Khandhakabhāṇakā** evaṁ vadanti "dhammapadabhāṇakānaṁ gāthā manasāva desitattā tadā mahato janassa upakārāya nāhosi, amhākaṁ pana gāthā vacībhedaṁ katvā desitattā tadā suṇantānaṁ devabrahmānaṁ upakārāya ahosi, tasmā idameva paṭhamabuddhavacanan"ti. **Dhammapadabhāṇakā** pana "desanāya janassa upakārānupakārabhāvo paṭhamabhāve lakkhaṇaṁ na hoti, Bhagavatā manasā paṭhamaṁ desitattā idameva paṭhamabuddhavacanan"ti

---

1. Saddanītisuttamālāyaṁ ākhyātakappe 194 piṭṭhe. 2. Sārattha-Ṭī 1. 66 piṭṭhe.

vadanti. Tasmā ubhayampi ubhayathā yujjatīti veditabbaṁ. Nanu ca yadi "anekajātisaṁsāran"ti gāthā manasāva desitā, atha kasmā **Dhammapadaṭṭhakathāyaṁ** "anekajātisaṁsāran'ti imaṁ dhammadesanaṁ Satthā Bodhirukkhamūle nisinno udānavasena udānetvā aparabhāge Ānandattherena puṭṭho kathesī"ti[1] vuttanti? Atthavasena tathāyeva gahetabbattā. Tatthāpi hi manasā udānetvāti atthoyeva gahetabbo. Desanā viya hi udānampi manasā udānaṁ, vacasā udānanti dvidhā viññāyati. Yadi cāyaṁ vacasā udānaṁ siyā, Udānapāḷiyamāruḷhā bhaveyya, tasmā Udānapāḷiyamanāruḷhabhāvoyeva vacasā anudānetvā manasā udānabhāve kāraṇanti daṭṭhabbaṁ. **"Pāṭipadadivase"**ti idaṁ "sabbaññubhāvappattassā"ti etena na sambajjhitabbaṁ, "paccavekkhantassa uppannā"ti etena pana sambajjhitabbaṁ. Visākhapuṇṇamāyameva hi Bhagavā paccūsasamaye sabbaññutaṁ patto. Lokiyasamaye pana evampi sambajjhanaṁ bhavati, tathāpi nesa sāsanasamayoti na gahetabbaṁ. Somanassameva **somanassamayaṁ** yathā "dānamayaṁ, sīlamayan"ti[2], taṁsampayuttañāṇenāti attho. Somanassena vā sahajātādisattiyā pakataṁ, tādisena ñāṇenātipi vaṭṭati.

Handāti codanatthe nipāto. Iṅgha sampādethāti hi codeti. **Āmantayāmī**ti paṭivedayāmi, bodhemīti attho. **Vo**ti pana "āmantayāmī"ti etassa kammapadaṁ. "Āmantanatthe dutiyāyeva, na catutthī"ti hi vatvā tamevudāharanti akkharacintakā. **Vayadhammā**ti aniccalakkhaṇamukhena saṅkhārānaṁ dukkhānattalakkhaṇampi vibhāveti "yadaniccaṁ, taṁ dukkhaṁ. Yaṁ dukkhaṁ, tadanattā"ti[3] vacanato. Lakkhaṇattayavibhāvananayeneva ca tadārammaṇaṁ vipassanaṁ dassento sabbatitthiyānaṁ avisayabhūtaṁ Buddhāveṇikaṁ catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānaṁ aviparītaṁ nibbānagāminipaṭipadaṁ pakāsetīti daṭṭhabbaṁ. Idāni tattha sammāpaṭipattiyaṁ niyojeti **"appamādena sampādethā"**ti, tāya catusaccakammaṭṭhānādhiṭṭhānāya aviparītanibbānagāminipaṭipadāya appamādena sampādethāti attho. Apica **"vayadhammā saṅkhārā"**ti etena saṅkhepena saṁvejetvā **"appamādena sampādethā"**ti saṅkhepeneva niravasesaṁ sammāpaṭipattiṁ

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 80 piṭṭhe. 2. Dī 3. 182; Khu 1. 230; Khu 10. 43 piṭṭhesu.
3. Saṁ 2. 19, 37, 68, 69, 92, 236, 237; Khu 9. 295 piṭṭhesu.

dasseti. Appamādapadañhi sikkhattayasaṅgahitaṁ kevalaparipuṇṇaṁ sāsanaṁ pariyādiyitvā tiṭṭhati, sikkhattayasaṅgahitāya kevalaparipuṇṇāya sāsanasaṅkhātāya sammāpaṭipattiyā appamādena sampādethāti attho. **Ubhinnamantare**ti dvinnaṁ vacanānamantarāḷe vemajjhe. Ettha hi kālavatā kālopi nidassito tadavinābhāvittāti veditabbo.

Suttantapiṭakanti ettha suttameva **suttantaṁ** yathā "kammantaṁ, vanantan"ti. **Saṅgītañca asaṅgītañcā**ti sabbasarūpamāha. **"Asaṅgītan**ti ca saṅgītikkhandhakakathāvatthuppakaraṇādi. Keci pana 'Subhasuttaṁ[1] paṭhamasaṅgītiyamasaṅgītan'ti vadanti, taṁ na yujjati. Paṭhamasaṅgītito puretarameva hi āyasmatā Ānandattherena Jetavane viharantena Subhassa māṇavassa bhāsitan"ti[2] **Ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ. Subhasuttaṁ pana "evaṁ me sutaṁ ekaṁ samayaṁ āyasmā Ānando Sāvatthiyaṁ viharati Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme aciraparinibbute Bhagavatī"ti-ādinā[3] āgataṁ. Tattha "evaṁ me sutan"ti-ādivacanaṁ Paṭhamasaṅgītiyaṁ āyasmatā Ānandattheraneva vattuṁ yuttarūpaṁ na hoti. Na hi Ānandatthero sayameva Subhasuttaṁ desetvā "evaṁ me sutan"ti-ādīni vadati. Evaṁ pana vattabbaṁ siyā "ekamidāhaṁ bhante samayaṁ Sāvatthiyaṁ viharāmi Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme"ti-ādi. Tasmā dutiyatatiyasaṅgītikārakehi "evaṁ me sutan"ti-ādinā Subhasuttaṁ saṅgītimāropitaṁ viya dissati. Athā**cariyadhammapālattherassa** evamadhippāyo siyā "Ānandattherenева vuttampi Subhasuttaṁ Paṭhamasaṅgītimāropetvā tantiṁ ṭhapetukāmehi Mahākassapattherādīhi aññesu suttesu āgatanayeneva 'evaṁ me sutan'ti-ādinā tanti ṭhapitā"ti. Evaṁ sati yujjeyya. Atha vā āyasmā Ānando Subhasuttaṁ sayaṁ desentopi Sāmaññaphalādīsu Bhagavatā desitanayeneva desesīti Bhagavato sammukhā laddhanaye ṭhatvā desitattā Bhagavatā desitaṁ dhammaṁ attani adahanto "evaṁ me sutan"ti-ādimāhāti evamadhippāyepi sati yujjateva. **"Anusaṅgītañcā"**tipi pāṭho. Dutiyatatiyasaṅgītīsu puna saṅgītañcāti atthavasena ninnānākaraṇameva. Samodhānetvā Vinayapiṭakaṁ nāma veditabbaṁ, sutta -pa- Abhidhammapiṭakaṁ nāma veditabbanti yojanā.

---

1. Dī 1. 188 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭī 1. 25, 26 piṭṭhesu. 3. Dī 1. 188 piṭṭhe.

Bhikkhubhikkhunīpātimokkhavasena **ubhayāni pātimokkhāni.** Bhikkhubhikkhunīvibhaṅgavasena **dve Vibhaṅgā.** Mahāvaggacūḷavaggesu āgatā **dvāvīsati khandhakā.** Paccekaṁ soḷasahi vārehi upalakkhitattā **soḷasa parivārā**ti vuttaṁ. Parivārapāḷiyañhi Mahāvibhaṅge soḷasa vārā, Bhikkhunīvibhaṅge soḷasa vārā cāti bāttiṁsa vārā āgatā. Potthakesu pana katthaci "parivārā"ti ettakameva dissati, bahūsu pana potthakesu Vinayaṭṭhakathāyaṁ, Abhidhammaṭṭhakathāyañca "soḷasa parivārā"ti evameva dissamānattā ayampi pāṭho na sakkā paṭibāhitunti tassevattho vutto. **"Itī"**ti yathāvuttaṁ Buddhavacanaṁ nidassetvā **"idan"**ti taṁ parāmasati. **Iti**-saddo vā idamatthe, **idan**ti vacanasiliṭṭhatāmattaṁ, **iti idan**ti vā pariyāyadvayaṁ idamattheyeva vattati "idānetarahi vijjatī"ti-ādīsu viya. Esa nayo īdisesu. Brahmajālādīni catuttiṁsa suttāni saṅgayhanti ettha, etena vā, tesaṁ vā saṅgaho gaṇanā etassāti **Brahmajālādicatuttiṁsasuttasaṅgaho.** Evamitaresupi. Heṭṭhā vuttesu dīghabhāṇakamajjhimabhāṇakānaṁ vādesu majjhimabhāṇakānaññeva vādassa yuttatarattā Khuddakapāṭhādayopi Suttantapiṭakeyeva saṅgahetvā dassento **"Khuddaka -pa- Suttantapiṭakaṁnāmā"**ti āha. Tattha "suṇātha bhāvitattānaṁ, gāthā atthūpanāyikāti[1] vuttattā "Theragāthā Therīgāthā"ti ca pāṭho yutto.

Evaṁ sarūpato piṭakattayaṁ niyametvā idāni nibbacanaṁ dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tatthā**ti tesu tibbidhesu piṭakesu. **Vividhavisesanayattā**ti vividhanayattā, visesanayattā ca. **Vinayanato**ti vinayanabhāvato, bhāvappadhānaniddesoyaṁ, bhāvalopo vā, itarathā dabbameva padhānaṁ siyā, tathā ca sati vinayanatāguṇasamaṅginā vinayadabbeneva hetubhūtena vinayoti akkhāto, na pana vinayanatāguṇenāti anadhippetatthappasaṅgo bhaveyya. Ayaṁ nayo edisesu. Vinīyate vā **vinayanaṁ,** tatoti attho. **Ayaṁ vinayo**ti atthapaññatthibhūto saññīsaṅkhāto ayaṁ tanti vinayo. **Vinayoti akkhāto**ti saddapaññatthibhūto saññāsaṅkhāto vinayo nāmāti kathito. Atthapaññattiyā hi nāmapaññattivibhāvanaṁ nibbacananti.

---

1. Khu 2. 219 piṭṭhe Theragāthāyaṁ.

Idāni imissā gāthāya atthaṁ vibhāvento āha **"vividhāhī"**ti-ādi. "Vividhā ettha nayā, tasmā vividhanayattā vinayoti akkhāto"ti-ādinā yojetabbaṁ. Vividhattaṁ sarūpato dasseti **"pañcavidhā"**ti-ādinā, tathā visesattampi **"daḷhīkammā"**ti-ādinā. Lokavajjesu sikkhāpadesu **daḷhīkammapayojanā,** paṇṇattivajjesu **sithilakaraṇapayojanā.** Saññamavelaṁ abhibhavitvā pavatto-ācāro **ajjhācāro,** vītikkamo, kāye, vācāya ca pavatto so, tassa nisedhanaṁ tathā, tena tathānisedhanameva pariyāyena kāyavācāvinayanaṁ nāmāti dasseti. **"Tasmā"**ti vatvā tassānekadhā parāmasanamāha **"vividhanayattā"**ti-ādi. Yathāvuttā ca gāthā īdisassa nibbacanassa pakāsanatthaṁ vuttāti dassetuṁ **"tenā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tenā**ti vividhanayattādihetunā karaṇabhūtenāti vadanti. Apica "vividhā hī"ti-ādivākyassa yathāvuttassa guṇaṁ dassento **"tenā"**ti-ādimāhātipi sambandhaṁ vadanti. Evaṁ sati **tenā**ti vividhanayattādinā hetubhūtenāti attho. Atha vā yathāvuttavacanameva sandhāya porāṇehi ayaṁ gāthā vuttāti saṁsandetuṁ **"tenā"**ti-ādi vuttantipi vadanti, dutiyanaye viya "tenā"ti padassa attho. **Etan**ti gāthāvacanaṁ. **Etassā**ti vinayasaddassa, "vacanatthā"ti padena sambandho. "Vacanassa attho"ti hi sambandhe vuttepi tassa vacanasāmaññato visesaṁ dassetuṁ **"etassā"**ti puna vuttaṁ. Neruttikā pana samāsataddhitesu siddhesu sāmaññattā, nāmasaddattā ca edisesu saddantarena visesitabhāvaṁ icchanti.

"Atthānan"ti padaṁ "sūcanato -pa- suttāṇā"ti padehi yathārahaṁ kammasambandhavasena yojetabbaṁ. Tamatthaṁ vivarati **"tañhī"**ti-ādinā. **Attatthaparatthādibhede atthe**tiyo taṁ suttaṁ sajjhāyati, suṇāti, vāceti, cinteti, deseti ca, suttena saṅgahito sīlādi-attho tassapi hoti, tena parassa sādhetabbato parassapīti tadubhayaṁ taṁ suttaṁ sūceti dīpeti, tathā diṭṭhadhammikasamparāyikatthe, lokiyalokuttaratthe cāti evamādibhede atthe **ādi-**saddena saṅgaṇhāti. Atthasaddo cāyaṁ hitapariyāyo, na bhāsitatthavacano. Yadi siyā, suttaṁ attanopi bhāsitatthaṁ sūceti, parassapīti ayamanadhippetattho vutto siyā. Suttena hi yo attho pakāsito, so tasseva

pakāsakassa suttassa hoti, tasmā na tena parattho sūcito, tena sūcetabbassa paratthassa nivattetabbassa abhāvā attatthaggahaṇañca na kattabbaṁ. Attatthaparatthavinimuttassa bhāsitatthassa abhāvā ādiggahaṇañca na kattabbaṁ, tasmā yathāvuttassa hi pariyāyassa atthassa sutte asambhavato suttādhārassa puggalassa vasena attatthaparatthā vuttā.

Atha vā suttaṁ anapekkhitvā ye attatthādayo atthappabhedā "na ha'ññadattha'tthi pasaṁsalābhā"ti etassa padassa niddese[1] vuttā "attattho, parattho, ubhayattho, diṭṭhadhammiko attho, samparāyiko attho, uttāno attho, gambhīro attho, gūḷho attho, paṭicchanno attho, neyyo attho, nīto attho, anavajjo attho, nikkileso attho, vodāno attho, paramattho"ti[1], te atthappabhede sūcetīti attho gahetabbo. Kiñcāpi hi suttanirapekkhaṁ attatthādayo vuttā suttatthabhāvena aniddiṭṭhattā, tesu pana ekopi atthappabhedo suttena dīpetabbataṁ nātivattatīti. Imasmiñca atthavikappe atthasaddo bhāsitatthapariyāyopi hoti. Ettha hi purimakā pañca atthappabhedā hitapariyāyā, tato pare cha bhāsitatthappabhedā, pacchimakā cattāro ubhayasabhāvā. Tattha suviññeyyatāya vibhāvane anagādhabhāvo **uttāno.** Duradhigamatāya vibhāvane agādhabhāvo **gambhīro.** Avivaṭo **gūḷho.** Mūludakādayo viya paṁsunā akkharasannivesādinā tirohito **paṭicchanno.** Niddhāretvā ñāpetabbo **neyyo.** Yathārutavasena veditabbo **nīto. Anavajjanikkilesavodānā** pariyāyavasena vuttā, kusalavipākakiriyādhammavasena vā yathākkamaṁ yojetabbā. **Paramattho** nibbānaṁ, dhammānaṁ aviparītasabhāvo eva vā.

Atha vā "attanā ca appiccho hotī"ti attatthaṁ, "appicchakathañca paresaṁ kattā hotī"ti paratthaṁ sūceti. Evaṁ "attanā ca pāṇātipātā paṭivirato hoti, parañca pāṇātipātā veramaṇiyā samādapetī"ti-ādisuttāni[2] yojetabbāni. Apare pana "yathāsabhāvaṁ bhāsitaṁ attatthaṁ, Pūraṇakassapādīnamaññatitthiyānaṁ samayabhūtaṁ paratthaṁ sūceti, suttena vā saṅgahitaṁ attatthaṁ, suttānulomabhūtaṁ paratthaṁ, suttantanayabhūtaṁ vā attatthaṁ, vinayābhidhammanayabhūtaṁ

1. Khu 7. 131 piṭṭhe.   2. Aṁ 1. 412, 576 piṭṭhesu.

paratthaṁ sūcetī"tipi vadanti. Vinayābhidhammehi ca visesetvā suttasaddassa attho vattabbo, tasmā veneyyajjhāsayavasappavattāya desanāya sātisayaṁ attahitaparahitādīni pakāsitāni honti tappadhānabhāvato, na pana āṇādhammasabhāvavasappavattāyāti idameva "atthānaṁ sūcanato suttan"ti vuttaṁ. Sūca-saddassa cettha rasso. "Evañca katvā 'ettakaṁ tassa Bhagavato suttāgataṁ suttapariyāpannan'ti[1] ca sakavāde pañca suttasatānī'ti[2] ca evamādīsu suttasaddo-upacaritoti gahetabbo"ti[3] **Ācariyasāriputtattherena** vuttaṁ. Aññe pana yathāvuttasadiseneva nibbacanena suttasaddassa vinayābhidhammānampi vācakattaṁ vadanti.

Sutte ca āṇādhammasabhāvo veneyyajjhāsayamanuvattati, na vinayābhidhammesu viya veneyyajjhāsayo āṇādhammasabhāve, tasmā veneyyānaṁ ekantahitapaṭilābhasaṁvattanikā suttantadesanāti āha **"suvuttā cettha atthā"**ti-ādi. "Ekantahitapaṭilābhasaṁvattanikāsuttantadesanā"ti idampi veneyyānaṁ hitasampādane suttantadesanāyatapparabhāvameva sandhāya vuttaṁ. **Tapparabhāvo**ca veneyyajjhāsayānulomato daṭṭhabbo. Tenevāha **"veneyyajjhāsayānulomena vuttattā"**ti. Etena ca hetunā nanu vinayābhidhammāpi suvuttā, atha kasmā idameva evaṁ vuttanti anuyogaṁ pariharati.

Anupubbasikkhādivasena kālantarena atthābhinipphattiṁ dassetuṁ **"sassamiva phalan"**ti vuttaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā sassaṁ nāma vapanaropanādikkhaṇeyeva phalaṁ na pasavati, anupubbajagganādivasena kālantareneva pasavati, tathā idampi savanadhāraṇādikkhaṇeyeva atthe na pasavati, anupubbasikkhādivasena kālantareneva pasavatīti. **Pasavatī**ti ca phalati, abhinipphādetīti attho. Abhinipphādanameva hi phalanaṁ. Upāyasamaṅgīnaññeva atthābhinipphattiṁ dassento **"dhenu viya khīran"**ti āha. Ayamettha adhippāyo—yathā dhenu nāma kāle jātavacchā thanaṁ gahetvā duhataṁ upāyavantānameva khīraṁ paggharāpeti, na akāle ajātavacchā. Kālepi vā visāṇādikaṁ hetvā duhataṁ anupāyavantānaṁ, tathā idampi nissaraṇādinā savanadhāraṇādīni kurutaṁ

---

1. Vi 2. 272, 470 piṭṭhesu.
2. Abhi-Ṭṭha 1. 5; Abhi-Ṭṭha 3. 105 piṭṭhesu.
3. Sāratthа-Ṭī 1. 70 piṭṭhe.

upāyavantānameva sīlādi-atthe paggharāpeti, na alagaddūpamāya savanadhāraṇādīni kurutaṁ anupāyavantānanti. Yadipi **"sūdatī"**ti etassa gharati siñcatīti attho, tathāpi sakammikadhātuttā **paggharāpetī**ti kāritavasena attho vutto yathā "taratī'ti etassa nipātetīti attho"ti. **"Suttāṇā"**ti etassa-atthamāha **"suṭṭhu ca ne tāyatī"**ti. **Ne**ti atthe.

Suttasabhāganti suttasadisaṁ. Tabbhāvaṁ dasseti **"yathā hī"**ti-ādinā. **Tacchakānaṁ suttan**ti vaḍḍhakīnaṁ Kāḷasuttaṁ. **Pamāṇaṁ hoti** tadanusārena tacchanato. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā Kāḷasuttaṁ pasāretvā saññāṇe kate gahetabbaṁ, vissajjetabbañca paññāyati, tasmā taṁ tacchakānaṁ pamāṇaṁ hoti, evaṁ vivādesu uppannesu sutte ānītamatte "idaṁ gahetabbaṁ, idaṁ vissajjetabban"ti pākaṭattā vivādo vūpasammati, tasmā etaṁ viññūnaṁ pamāṇanti. Idāni aññathāpi suttasabhāgataṁ vibhāvento **"yathā cā"**ti-ādimāha. **Suttenā**ti pupphāvutena yena kenaci Thirasuttena. **Saṅgahitānī**ti suṭṭhu, samaṁ vā gahitāni, āvutānīti attho. **Na vikiriyantī**ti ito cito ca vippakiṇṇābhāvamāha, **na viddhaṁsīyantī**ti chejjabhejjābhāvaṁ. Ayametthādhippāyo—yathā Thirasuttena saṅgahitāni pupphāni vātena na vikiriyanti na viddhaṁsīyanti, evaṁ suttena saṅgahitā atthā micchāvādena na vikiriyanti na viddhaṁsīyantīti. Veneyyajjhāsayavasappavattāya ca desanāya attatthaparatthādīnaṁ sātisayappakāsanato āṇādhammasabhāvehi vinayābhidhammehi visesetvā imasseva suttasabhāgatā vuttā. **"Tenā"**ti-ādīsu vuttanayānusārena sambandho ceva attho ca yathārahaṁ vattabbo. Ettha ca "Suttantapiṭakan"ti heṭṭhā vuttepi antasaddassa avacanaṁ tassa visuṁ atthābhāvadassanatthaṁ tabbhāvavuttito. Sahayogassa hi saddassa avacanena sesatā tassa tulyādhikaraṇataṁ, anatthakataṁ vā ñāpeti.

Yanti esa nipāto kāraṇe, yenāti attho. Ettha abhidhamme vuḍḍhimanto dhammā yena vuttā, tena abhidhammo nāma akkhātoti paccekaṁ yojetabbaṁ. Abhi-saddassa atthavasenāyaṁ pabhedoti tassa tadatthappavattatādassanena tamatthaṁ sādhento **"ayañhī"**ti-ādimāha.

Abhi-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvasaṅkhātamatirekatthaṁ dīpetīti vuttaṁ **“abhikkamantīti-ādīsu vuḍḍhiyamāgato”**ti. **Abhiññātā**ti aḍḍhacandādinā kenaci saññāṇena ñātā, paññātā[1] pākaṭāti vuttaṁ hoti. Aḍḍhacandādibhāvo hi rattiyā upalakkhaṇavasena paññāṇaṁ[2] hoti “yasmā aḍḍho, tasmā aṭṭhamī. Yasmā ūno, tasmā cātuddasī. Yasmā puṇṇo, tasmā pannarasī”ti. **Abhilakkhitā**ti etthāpi ayamevattho veditabbo, idaṁ pana Mūlapaṇṇāsake **Sayabheravasutte**[3]. Abhilakkhitasaddapariyāyo abhiññātasaddoti āha **“abhiññātā abhilakkhitāti-ādīsu lakkhaṇe”**ti. Yajjevaṁ lakkhitasaddasseva lakkhaṇatthadīpanato abhi-saddo anatthakova siyāti? Nevaṁ daṭṭhabbaṁ tassāpi tadatthajotanato. Vācakasaddasannidhāne hi upasagganipātā tadatthajotakamattāti lakkhitasaddena vācakabhāvena pakāsitassa lakkhaṇatthasseva jotakabhāvena pakāsanato abhi-saddopi lakkhaṇe pavattatīti vuttoti daṭṭhabbaṁ. **Rājābhirājā**ti parehi rājūhi pūjitumaraho rājā. **Pūjite**ti pūjārahe. Idaṁ pana suttanipāte Selasutte[4].

Abhidhammeti “supinantena sukkavisaṭṭhiyā anāpattibhāvepi akusalacetanā upalabbhatī”ti-ādinā[5] vinayapaññattiyā saṅkaravirahite dhamme. Pubbāparavirodhābhāvena yathāvuttadhammānameva aññamaññasaṅkaravirahato aññamaññasaṅkaravirahite dhammetipi vadanti. “Pāṇātipāto akusalan”ti[6] evamādīsu vā maraṇādhippāyassa jīvitindriyupacchedakapayogasamuṭṭhāpikā cetanā akusalo, na pāṇasaṅkhātajīvitindriyassa upacchedasaṅkhāto atipāto. Tathā “adinnassaparasantakassa ādānasaṅkhātā viññatti abyākato dhammo, taṁviññattisamuṭṭhāpikā theyyacetanā akusalo dhammo”ti evamādināpi aññamaññasaṅkaravirahite dhammeti attho veditabbo. **Abhivinaye**ti ettha pana “jātarūparajataṁ na paṭiggahetabban”ti vadanto vinaye vineti nāma. Ettha ca “evaṁ paṭiggaṇhato pācittiyaṁ, evaṁ pana dukkaṭan”ti vadanto abhivinaye vineti nāmāti vadanti. Tasmā jātarūparajataṁ parasantakaṁ theyyacittena gaṇhantassa

---

1. Saññātā (Ka)
2. Saññāṇaṁ (Ka)
3. Ma 1. 25 piṭṭhe.
4. Khu 1. 368 piṭṭhe.
5. Sārattha-Ṭī 1. 72 piṭṭhepi.
6. Ma 2. 157 piṭṭhe.

yathāvatthuṁ pārājikathullaccayadukkaṭesu aññataraṁ, bhaṇḍāgārikasīsena gaṇhantassa pācittiyaṁ, attano atthāya gaṇhantassa nissaggiyaṁ pācittiyaṁ, kevalaṁ lolatāya gaṇhantassa anāmāsadukkaṭaṁ, rūpiyachaḍḍakasammatassa anāpattīti evaṁ aññamaññasaṅkaravirahite vinayepi paṭibalo vinetunti attho daṭṭhabbo. Evaṁ pana paricchinnataṁ sarūpato saṅkhepeneva dassento **"aññamañña -pa- hotī"**ti āha.

Abhikkantenāti ettha kantiyā adhikattaṁ abhi-saddo dīpetīti vuttaṁ **"adhike"**ti. Nanu ca "abhikkamantī"ti ettha abhi-saddo kamanakiriyāya vuḍḍhibhāvaṁ atirekattaṁ dīpeti, "abhiññātā abhilakkhitā"ti ettha ñāṇalakkhaṇakiriyānaṁ supākaṭataṁ visesaṁ, "abhikkantenā"ti ettha kantiyā adhikattaṁ visiṭṭhabhāvaṁ dīpetīti idaṁ tāva yuttaṁ kiriyāvisesakattā upasaggassa. "Pādayo kiriyāyoge upasaggā"ti hi **saddasatthe** vuttaṁ. "Abhirājā, abhivinaye"ti pana pūjitaparicchinnesu rājavinayesu abhi-saddo vattatīti kathametaṁ yujjeyya. Na hi asatvavācī saddo satvavācako sambhavatīti? Natthi atra doso pūjanaparicchedanakiriyānampi dīpanato, tāhi ca kiriyāhi yuttesu rājavinayesupi pavattattā. Abhipūjito rājāti hi atthena kiriyākārakasambandhaṁ nimittaṁ katvā kammasādhanabhūtaṁ rājadabbaṁ abhi-saddo padhānato vadati, pūjanakiriyaṁ pana appadhānato. Tathā abhiparicchinno vinayoti atthena kiriyākārakasambandhaṁ nimittaṁ katvā kammasādhanabhūtaṁ vinayadabbaṁ abhi-saddo padhānato vadati, paricchindanakiriyaṁ pana appadhānato. Tasmā atimālādīsu ati-saddo viya abhi-saddo ettha saha sādhanena kiriyaṁ vadatīti abhirāja-abhivinayasaddā sopasaggāva siddhā. Evaṁ abhidhammasaddepi abhisaddo saha sādhanena vuḍḍhiyādikiriyaṁ vadatīti ayamattho dassitoti veditabbaṁ.

Hotu abhi-saddo yathāvuttesu atthesu, tappayogena pana dhammasaddena dīpitā vuḍḍhimantādayo dhammā ettha vuttā na bhaveyyuṁ, kathaṁ ayamattho yujjeyyāti anuyoge sati taṁ pariharanto **"ettha cā "**ti-ādimāha. Tattha **etthā**ti etasmiṁ abhidhamme. Upanyāse **ca-**saddo. **Bhāvetī**ti cittassa vaḍḍhanaṁ vuttaṁ, **pharitvā**ti ārammaṇassa vaḍḍhanaṁ, tasmā tāhi bhāvanāpharaṇavuḍḍhīhi vuḍḍhimantopi dhammā vuttāti

attho. **Ārammaṇādīhī**ti ārammaṇasampayuttakammadvārapaṭipadādīhi. Ekantato lokuttaradhammānaññeva pūjārahattā **"sekkhā dhammā"**ti-ādinā teyeva pūjitāti dassitā. **"Pūjārahā"**ti etena kattādisādhanaṁ, atītādikālaṁ, sakkuṇeyyatthaṁ vā nivatteti. Pūjitabbāyeva hi dhammā kālavisesaniyamarahitā pūjārahā ettha vuttāti adhippāyo dassito. **Sabhāvaparicchinnattā**ti phusanādisabhāvena paricchinnattā. Kāmāvacarehi mahantabhāvato mahaggatā dhammā adhikā, tatopi uttaravirahato anuttarā dhammāti dasseti **"mahaggatā"**ti-ādinā. **Tenā**ti "vuḍḍhimanto"ti-ādinā vacanena karaṇabhūtena, hetubhūtena vā.

Yaṁ panetthāti etesu vinayādīsu tīsu aññamaññavisiṭṭhesu yaṁ **avisiṭṭhaṁ** samānaṁ, **taṁ** piṭakanti attho. Vinayādayo hi tayo saddā aññamaññāsādhāraṇattā visiṭṭhā nāma, piṭakasaddo pana tehi tīhipi sādhāraṇattā "avisiṭṭho"ti vuccati. **Pariyattibbhājanatthato**ti pariyāpuṇitabbatthapatiṭṭhānatthehi karaṇabhūtehi, visesanabhūtehi vā. Apica **pariyattibbhājanatthato** pariyattibhājanatthanti āhūti attho daṭṭhabbo. Paccattatthe hi to-saddo iti-saddena niddisitabbattā. Itinā niddisitabbe hi to-saddamicchanti neruttikā yathā "aniccato dukkhato anattato vipassantī"ti[1]. Etena pariyāpuṇitabbato, taṁtadatthānaṁ bhājanato ca **piṭakaṁ** nāmāti dasseti. Anipphannapāṭipadikapadañhetaṁ. Saddavidū[2] pana "piṭa saddasaṅghāṭesū"ti vatvā idha vuttameva payogamudāharanti, tasmā tesaṁ matena piṭīyati saddīyati pariyāpuṇīyatīti **piṭakaṁ,** piṭīyati vā saṅghāṭīyati taṁtadattho etthāti **piṭakan**ti nibbacanaṁ kātabbaṁ. **"Tenā"**ti-ādinā samāsaṁ dasseti.

Mā piṭakasampadānenāti Kālāmasutte[3], Sāḷhasutte[4] ca āgataṁ Pāḷimāha. Tadaṭṭhakathāyañca "amhākaṁ piṭakatantiyā saddhiṁ sametīti mā gaṇhitthā"ti[5] attho vutto. **Ācariyasāriputtattherena** pana "Pāḷisampadānavasena mā gaṇhathā"ti[6] vuttaṁ. **Kudālapiṭakamādāyā**ti

1. Abhi 8. 133, 134, 135 piṭṭhādīsu Paṭṭhāne.
2. Saddanītidhātumālāyaṁ saravaggapañcakantikadhātuvibhāge 40 piṭṭhe.
3. Aṁ 1. 189 piṭṭhe.
4. Aṁ 1. 195 piṭṭhe.
5. Aṁ-Ṭṭha 2. 182 piṭṭhe.
6. Sārattha-Ṭī 1. 73 piṭṭhe.

kudālañca piṭakañca ādāya. **Ku** vuccati pathavī, tassā dālanato vidālanato ayomaya-upakaraṇaviseso **kudālaṁ** nāma. Tesaṁ tesaṁ vatthūnaṁ bhājanabhāvato tālapaṇṇavettalatādīhi kato bhājanaviseso **piṭakaṁ** nāma. Idaṁ pana Mūlapaṇṇāsake **Kakacūpamasutte**[1].

"Tena -pa- ñeyyā"ti gāthāpadaṁ ulliṅgetvā **"tenā"**ti-ādinā vivarati. Sabbādīhi sabbanāmehi vuttassa vā liṅgamādiyate, vuccamānassa vā, idha pana vatticchāya vuttassevāti katvā **"vinayo ca so piṭakañcā"**ti vuttaṁ. **"Yathāvutteneva nayenā"**ti iminā "evaṁ duvidhatthena -pa- katvā"ti ca "pariyattibhāvato, tassa tassa atthassa bhājanato cā"ti ca vuttaṁ sabbamatidisati. **Tayopīti** ettha **api**-saddo, **pi**-saddo vā avayavasampiṇḍanattho. "Apī"ti avatvā "pī"ti vadanto hi api-saddo viya pi-saddopi visuṁ nipāto atthīti dasseti.

Kathetabbānaṁ atthānaṁ desakāyattena āṇādividhinā atisajjanaṁ pabodhanaṁ **desanā**. Sāsitabbapuggalagatena yathāparādhādisāsitabbabhāvena anusāsanaṁ vinayanaṁ **sāsanaṁ.** Kathetabbassa saṁvarāsaṁvarādino atthassa kathanaṁ vacanapaṭibaddhatākaraṇaṁ **kathā.** Idaṁ vuttaṁ hoti—desitāraṁ Bhagavantamapekkhitvā **desanā,** sāsitabbapuggalavasena **sāsanaṁ,** kathetabbassa atthassa vasena **kathā**ti evamimesaṁ nānākaraṇaṁ veditabbanti. Ettha ca kiñcāpi desanādayo desetabbādinirapekkhā na honti, āṇādayo pana visesato desakādi-adhīnāti taṁtaṁvisesayogavasena desanādīnaṁ bhedo vutto. Yathā hi āṇāvidhānaṁ visesato āṇārahādhīnaṁ tattha kosallayogato, evaṁ vohāraparamatthavidhānāni ca vidhāyakādhīnānīti āṇādividhino desakāyattatā vuttā. Aparādhajjhāsayānurūpaṁ viya ca dhammānurūpampi sāsanaṁ visesato, tathā vinetabbapuggalāpekkhanti sāsitabbapuggalavasena sāsanaṁ vuttaṁ. Saṁvarāsaṁvaranāmarūpānaṁ viya ca vinibbeṭhetabbāya diṭṭhiyā kathanaṁ sati vācāvatthusmiṁ, nāsatīti visesato tadadhīnaṁ, tasmā kathetabbassa atthassa vasena kathā vuttā. Honti cettha—

---

1. Ma 1. 178 piṭṭhe.

"Desakassa vasenettha, desanā piṭakattayaṁ.
Sāsitabbavasenetaṁ, sāsananti pavuccati.

Kathetabbassa atthassa, vasenāpi kathāti ca.
Desanāsāsanakathā-bhedampevaṁ pakāsaye"ti.

Padattayampetaṁ samodhānetvā tāsaṁ bhedoti katvā bhedasaddo visuṁ visuṁ yojetabbo dvandapadato paraṁ suyyamānattā "desanābhedaṁ, sāsanabhedaṁ, kathābhedañca yathārahaṁ paridīpaye"ti. **Bhedan**ti ca nānattaṁ, visesaṁ vā. **Tesu** piṭakesu. Sikkhā ca pahānañca gambhīrabhāvo ca, tañca **yathārahaṁ paridīpaye.**

Dutiyagāthāya **pariyattibhedaṁ** pariyāpuṇanassa pakāraṁ, visesañca vibhāvaye. **Yahiṁ** vinayādike piṭake. Yaṁ sampattiṁ, vipattiñca yathā bhikkhu pāpuṇāti, tathā tampi sabbaṁ tahiṁ vibhāvayeti sambandho. Atha vā yaṁ pariyattibhedaṁ sampattiṁ, vipattiñca yahiṁ yathā bhikkhu pāpuṇāti, tathā tampi sabbaṁ tahiṁ vibhāvayeti yojetabbaṁ. **Yathā**ti ca yehi upārambhādihetupariyāpuṇanādippakārehi, upārambhanissaraṇadhammakosarakkhaṇahetupariyāpuṇanaṁ suppaṭipattiduppaṭipattīti etehi pakārehīti vuttaṁ hoti. Santesupi ca aññesu tathā pāpuṇantesu jeṭṭhaseṭṭhāsannasadāsannihitabhāvato, yathānusiṭṭhaṁ sammāpaṭipajjanena dhammādhiṭṭhānabhāvato ca **bhikkhū**ti vuttaṁ.

Tatrāti tāsu gāthāsu. **Ayan**ti adhunā vakkhamānā kathā. **Paridīpanā**ti samantato pakāsanā, kiñcimattampi asesetvā vibhajanāti vuttaṁ hoti. **Vibhāvanā**ti evaṁ paridīpanāyapi sati gūḷhaṁ paṭicchannamakatvā sotūnaṁ suviññeyyabhāvena āvibhāvanā. Saṅkhepena paridīpanā, vitthārena vibhāvanātipi vadanti. Apica etaṁ padadvayaṁ heṭṭhā vuttānurūpato kathitaṁ, atthato pana ekameva. Tasmā paridīpanā paṭhamagāthāya, vibhāvanā dutiyagāthāyāti yojetabbaṁ. Ca-saddena ubhayatthaṁ aññamaññaṁ samucceti. Kasmā vuccantīti āha **"ettha hī"**ti-ādi. **Hī**ti kāraṇe nipāto "akkharavipattiyaṁ hī"ti-ādīsu[1] viya. Yasmā, kasmāti vā attho. Āṇaṁ paṇetuṁ[2] arahatīti **āṇāraho,** Sammāsambuddhattā,

1. Kaccāyanapakaraṇe sandhikappe ādisutte. 2. Ṭhapetuṁ (Sārattha-Ṭī 1. 74 piṭṭhe.)

mahākāruṇikatāya ca aviparītahitopadesakabhāvena pamāṇavacanattā āṇārahena Bhagavatāti attho. Vohāraparamatthadhammānampi tattha sabbhāvato **"āṇābāhullato"**ti vuttaṁ, tena yebhuyyanayaṁ dasseti. Ito paresupi eseva nayo. Visesena sattānaṁ manaṁ avaharatīti **vohāro,** paññatti, tasmiṁ kusalo, tena.

Pacuro bahulo aparādho doso vītikkamo yesaṁ te **pacurāparādhā,** Seyyasakattherādayo. **Yathāparādhan**ti dosānurūpaṁ. **"Anekajjhāsayā"**ti-ādīsu āsayova **ajjhāsayo,** so atthato diṭṭhi, ñāṇañca, pabhedato pana catubbidho hoti. Vuttañca—

> "Sassatucchedadiṭṭhī ca, khanti cevānulomikā.
> Yathābhūtañca yaṁ ñāṇaṁ, etaṁ āsayasadditan"ti[1].

Tattha sabbadiṭṭhīnaṁ sassatucchedadiṭṭhīhi saṅgahitattā sabbepi diṭṭhigatikā sattā imā eva dve diṭṭhiyo sannissitā. Yathāha "dvayanissito kho panāyaṁ kaccāna loko yebhuyyena atthitañca natthitañcā"ti[2], **atthitā**ti hi sassataggāho adhippeto, **natthitā**ti ucchedaggāho. Ayaṁ tāva vaṭṭanissitānaṁ puthujjanānaṁ āsayo. Vivaṭṭanissitānaṁ pana suddhasattānaṁ anulomikā khanti, yathābhūtañāṇanti duvidho āsayo. Tattha ca **anulomikā khanti** vipassanāñāṇaṁ. **Yathābhūtañāṇaṁ** pana kammasakatāñāṇaṁ. Catubbidho peso āsayanti sattā ettha nivasanti, cittaṁ vā āgamma seti etthāti **āsayo** migāsayo viya. Yathā migo gocarāya gantvāpi paccāgantvā tattheva vanagahane sayatīti taṁ tassa "āsayo"ti vuccati, tathā cittaṁ aññathāpi pavattitvā yattha paccāgamma seti, tassa so "āsayo"ti. Kāmarāgādayo satta **anusayā.** Mūsikavisaṁ viya kāraṇalābhe uppajjamānārahā anāgatā, atītā, paccuppannā ca taṁsabhāvattā tathā vuccanti. Na hi dhammānaṁ kālabhedena sabhāvabhedoti. **Cariyā**ti rāgacariyādikā cha mūlacariyā, antarabhedena anekavidhā, saṁsaggavasena pana tesaṭṭhi honti. Atha vā **cariyā**ti sucaritaduccaritavasena duvidhaṁ caritaṁ. Tañhi Vibhaṅge caritaniddese niddiṭṭhaṁ.

---

1. Visuddhi-Ṭī 1. 239; Dī-Ṭī 1. 28; Sārattha-Ṭī 1. 75, 249; Vimati-Ṭī 1. 54 piṭṭhesu.
2. Saṁ 1. 257 piṭṭhe.

“Adhimutti nāma ‘ajjeva pabbajissāmi, ajjeva arahattaṁ gaṇhissāmī’ti-ādinā tanninnabhāvena pavattamānaṁ sanniṭṭhānan”ti[1] **Gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. **Ācariyadhammapālattherena** pana “adhimutti nāma sattānaṁ pubbacariyavasena abhiruci, sā duvidhā hīnapaṇītabhedenā”ti[2] vuttaṁ. Tathā hi yāya hīnādhimuttikā sattā hīnādhimuttikeyeva satte sevanti, paṇītādhimuttikā paṇītādhimuttikeyeva. Sace hi ācariyupajjhāyā sīlavanto na honti, saddhivihārikā sīlavanto, te attano ācariyupajjhāyepi na upasaṅkamanti, attanā sadise sāruppabhikkhūyeva upasaṅkamanti. Sace ācariyupajjhāyā sāruppabhikkhū, itare asāruppā, tepi na ācariyupajjhāye upasaṅkamanti, attanā sadise asāruppabhikkhūyeva upasaṅkamanti, dhātusaṁyuttavasena[3] cesa attho dīpetabbo. Evamayaṁ hīnādhimuttikādīnaṁ aññamaññopasevanādiniyamitā abhiruci ajjhāsayadhātu “adhimuttī”ti veditabbā. Anekā ajjhāsayādayo te yesaṁ atthi, anekā vā ajjhāsayādayo yesanti tathā yathā “bahukattuko, bahunadiko”ti. **Yathānulomant**i ajjhāsayādīnaṁ anulomaṁ anatikkamma, ye ye vā ajjhāsayādayo anulomā, tehi tehīti attho. Āsayādīnaṁ anulomassa vā anurūpantipi vadanti. Ghanavinibbhogābhāvato diṭṭhimānataṇhāvasena “ahaṁ mama santakan”ti evaṁ pavatta**saññino. Yathādhamman**ti “natthettha attā, attaniyaṁ vā, kevalaṁ dhammamattamevetan”ti evamādinā dhammasabhāvānurūpanti attho.

Saṁvaraṇaṁ **saṁvaro,** kāyavācāhi avītikkamo. Mahanto saṁvaro **asaṁvaro.** Vuḍḍhi-attho hi ayaṁ a-kāro yathā “asekkhā dhammā”ti[4]. Taṁyogatāya ca khuddako saṁvaro pārisesādinayena saṁvaro, tasmā khuddako, mahanto ca saṁvaroti attho. Tenāha **“saṁvarāsaṁvaro”**ti-ādi. **Diṭṭhiviniveṭhanā**ti diṭṭhiyā vimocanaṁ, atthato pana tassa ujuvipaccanikā sammādiṭṭhi-ādayo dhammā. Tathā cāha **“dvāsaṭṭhidiṭṭhipaṭipakkhabhūtā”**ti. Nāmassa, rūpassa, nāmarūpassa ca paricchindanaṁ **nāmarūpaparicchedo,** so pana “rāgādipaṭipakkhabhūto”ti vacanato tathāpavattameva ñāṇaṁ.

---

1. Sārattha-Ṭī 1. 75 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭī 1. 28 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 358 piṭṭhādīsu.
4. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

"Tīsupī"ti-ādinā aparaḍḍhaṁ vivarati. Tīsupi tāsaṁ vacanasambhavato **"visesenā"**ti vuttaṁ. Tadetaṁ sabbattha yojetabbaṁ. Tatra "yāyaṁ adhisīlasikkhā, ayaṁ imasmiṁ atthe adhippetā sikkhā"ti vacanato āha **"Vinayapiṭake adhisīlasikkhā"**ti. **Suttantapāḷiyaṁ** "vivicceva kāmehī"ti-ādinā[1] samādhidesanābāhullato **"Suttantapiṭake adhicittasikkhā"**ti vuttaṁ. Nāmarūpaparicchedassa adhipaññāpadaṭṭhānato, adhipaññāya ca atthāya tadavasesanāmarūpadhammakathanato āha **"Abhidhammapiṭake adhipaññāsikkhā"**ti.

Kilesānanti saṁklesadhammānaṁ, kammakilesānaṁ vā, ubhayāpekkhañcetaṁ "yo kāyavacīdvārehi kilesānaṁ vītikkamo, tassa pahānaṁ, tassa paṭipakkhattā"ti ca. "Vītikkamo"ti ayaṁ "paṭipakkhan"ti bhāvayoge sambandho, "sīlassā"ti pana bhāvapaccaye. Evaṁ sabbattha. Anusayavasena santāne anuvattantā kilesā kāraṇalābhe pariyuṭṭhitāpi sīlabhedabhayavasena vītikkamituṁ na labhantīti āha **"vītikkamapaṭipakkhattā sīlassā"**ti. Okāsādānavasena kilesānaṁ citte kusalappavattiṁ pariyādiyitvā uṭṭhānaṁ **pariyuṭṭhānaṁ,** tassa pahānaṁ, cittasantāne uppattivasena kilesānaṁ pariyuṭṭhānassa pahānanti vuttaṁ hoti. "Kilesānan"ti hi adhikāro, taṁ pana pariyuṭṭhānappahānaṁ cittasamādahanavasena bhavatīti āha **"pariyuṭṭhānapaṭipakkhattā samādhissā"**ti. Appahīnabhāvena santāne anu anu sayanakā anurūpakāraṇalābhe uppajjanārahā thāmagatā kāmarāgādayo satta kilesā **anusayā,** tesaṁ pahānaṁ, te pana sabbaso ariyamaggapaññāya pahīyantīti āha **"anusayapaṭipakkhattā paññāyā"**ti.

Dīpālokena viya tamassa dānādipuññakiriyavatthugatena tena tena kusalaṅgena tassa tassa akusalassa pahānaṁ **tadaṅgappahānaṁ.** Idha pana adhisīlasikkhāya vuttaṭṭhānattā tena tena susīlyaṅgena tassa tassa dussīlyaṅgassa pahānaṁ "tadaṅgappahānan"ti gahetabbaṁ. Upacārappanābhedena samādhinā pavattinivāraṇena ghaṭappahārena viya jalatale sevālassa tesaṁ tesaṁ nīvaraṇādidhammānaṁ vikkhambhanavasena pahānaṁ **vikkhambhanappahānaṁ.** Catunnaṁ ariyamaggānaṁ bhāvitattā taṁtaṁmaggavato santāne

---

1. Dī 1. 69; Saṁ 1. 412; Aṁ 1. 441 piṭṭhesu.

samudayapakkhikassa kilesagaṇassa accantamappavattisaṅkhātasamucchindanavasena pahānaṁ **samucchedappahānaṁ.** Duṭṭhu caritaṁ, saṁkilesehi vā dūsitaṁ caritaṁ **duccaritaṁ.** Tadeva yattha uppannaṁ, taṁ santānaṁ sammā kilisati vibādhati, upatāpeti cāti **saṁkileso,** tassa pahānaṁ. Kāyavacīduccaritavasena pavattasaṁkilesassa tadaṅgavasena pahānaṁ vuttaṁ sīlassa duccaritapaṭipakkhattā. Sikkhattayānusārena hi attho veditabbo. Tasatīti **taṇhā,** sāva vuttanayena saṁkileso, tassa vikkhambhanavasena pahānaṁ vuttaṁ samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā. **Diṭṭhi**yeva yathāvuttanayena **saṁkileso,** tassa samucchedavasena pahānaṁ vuttaṁ paññāya attādivinimuttasabhāvadhammappakāsanato.

Ekamekasmiñcetthāti etesu tīsu piṭakesu ekamekasmiṁ piṭake, **ca-**saddo vākyārambhe, pakkhantare vā. **Pi-**saddo, **api-**saddo vā avayavasampiṇḍane, tena na kevalaṁ catubbidhasseva gambhīrabhāvo, atha kho paccekaṁ tadavayavānampīti sampiṇḍanaṁ karoti. Esa nayo īdisesu. Idāni te sarūpato dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tantī**ti Pāḷi. Sā hi ukkaṭṭhānaṁ sīlādi-atthānaṁ bodhanato, sabhāvaniruttibhāvato, Buddhādīhi bhāsitattā ca pakaṭṭhānaṁ vacanānaṁ āḷi pantīti **"pāḷī"**ti **vuccati.**

Idha pana **Vinayagaṇṭhipadakārādīnaṁ** saddavādīnaṁ matena pubbe vavatthāpitā paramatthasaddappabandhabhūtā tanti **dhammo** nāma. **Iti-**saddo hi nāmatthe, "dhammo"ti vā vuccati. **Tassāyevā**ti tassā yathāvuttāya eva tantiyā attho. **Manasā vavatthāpitāyā**ti uggahaṇadhāraṇādivasappavattena manasā pubbe vavatthāpitāya yathāvuttāya paramatthasaddappabandhabhūtāya tassā tantiyā. **Desanā**ti pacchā paresamavabodhanatthaṁ desanāsaṅkhātā paramatthasaddappabandhabhūtā tantiyeva. Apica yathāvuttatanti saṅkhātasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo **desanā. Tantiyā, tanti-atthassa cā**ti yathāvuttāya duvidhāyapi tantiyā, tadatthassa ca yathābhūtāvabodhoti attho veditabbo. Te hi Bhagavatā vuccamānassa atthassa, vohārassa ca dīpako saddoyeva **tan**ti nāmāti vadanti. Tesaṁ pana vāde dhammassāpi saddasabhāvattā dhammadesanānaṁ ko visesoti ce? Tesaṁ tesaṁ atthānaṁ bodhakabhāvena ñāto,

uggahaṇādivasena ca pubbe vavatthāpito paramatthasaddappabandho **dhammo,** pacchā paresaṁ avabodhanatthaṁ pavattito taṁtadatthappakāsako saddo **desanā**ti ayamimesaṁ visesoti. Atha vā yathāvuttasaddasamuṭṭhāpako cittuppādo **desanā** desīyati samuṭṭhāpīyati saddo etenāti katvā musāvādādayo viya. Tatthāpi hi musāvādādisamuṭṭhāpikā cetanā musāvādādisaddehi voharīyatīti. Kiñcāpi akkharāvalibhūto paññattisaddoyeva atthassa ñāpako, tathāpi mūlakāraṇabhāvato "akkharasaññāto"ti-ādīsu[1] viya tassāyeva atthoti paramatthasaddoyeva atthassa ñāpakabhāvena vuttoti daṭṭhabbaṁ. "Tassā tantiyā desanā"ti ca sadisavohārena vuttaṁ yathā "uppannā ca kusalā dhammā bhiyyobhāvāya vepullāya saṁvattantī"ti.

Abhidhammagaṇṭhipadakārādīnaṁ pana paṇṇattivādīnaṁ matena sammutiparamatthabhedassa atthassa anurūpavācakabhāvena paramatthasaddesu ekantena Bhagavatā manasā vavatthāpitā nāmapaññattipabandhabhūtā tanti **dhammo** nāma, "dhammo"ti vā vuccati. **Tassāyevā**ti tassā nāmapaññattibhūtāya tantiyā eva attho. **Manasā vavatthāpitāyā**ti sammutiparamatthabhedassa atthassānurūpavācakabhāvena paramatthasaddesu Bhagavatā manasā vavatthāpitāya nāmapaṇṇattipabandhabhūtāya tassā tantiyā. **Desanā**ti paresaṁ pabodhanena atisajjanā vācāya pakāsanā vacībhedabhūtā paramatthasaddappabandhasaṅkhātā tanti. **Tantiyā, tanti-atthassa cā**ti yathāvuttāya dubbidhāyapi tantiyā, tadatthassa ca yathābhūtāvabodhoti attho. Te hi evaṁ vadanti—sabhāvatthassa, sabhāvavohārassa ca anurūpavaseneva Bhagavatā manasā vavatthāpitā paṇṇatti idha "tantī"ti vuccati. Yadi ca saddavādīnaṁ matena saddoyeva idha tanti nāma siyā. Tantiyā, desanāya ca nānattena bhavitabbaṁ, manasā vavatthāpitāya ca tantiyā vacībhedakaraṇamattaṁ ṭhapetvā desanāya nānattaṁ natthi. Tathā hi desanaṁ dassentena manasā vavatthāpitāya tantiyā desanāti vacībhedakaraṇamattaṁ vinā tantiyā saha desanāya anaññatā vuttā. Tathā ca upari "desanāti paññattī"ti vuttattā desanāya anaññabhāvena tantiyāpi paṇṇattibhāvo kathito hoti.

---

1. Kaccāyanapakaraṇe sandhikappe ādisutte.

Apica yadi tantiyā aññāyeva desanā siyā, "tantiyā ca tanti-atthassa ca desanāya ca yathābhūtāvabodho"ti vattabbaṁ siyā. Evaṁ pana avatvā "tantiyā ca tanti-atthassa ca yathābhūtāvabodho"ti vuttattā tantiyā, desanāya ca anaññabhāvo dassito hoti. Evañca katvā upari "desanā nāma paññattī"ti dassentena desanāya anaññabhāvato tantiyā paṇṇattibhāvo kathito hotīti. Tadubhayampi pana paramatthato saddoyeva paramatthavinimuttāya sammutiyā abhāvā, imameva ca nayaṁ gahetvā keci ācariyā "dhammo ca desanā ca paramatthato saddo evā"ti voharanti, tepi anupavajjāyeva. Yathā kāmāvacarapaṭisandhivipākā "parittārammaṇā"ti vuccanti, evaṁ sampadamidaṁ daṭṭhabbaṁ. Na hi kāmāvacarapaṭisandhivipākā "nibbattitaparamatthavisayāyevā"ti sakkā vattuṁ itthipurisādi-ākāraparivitakkapubbakānaṁ rāgādi-akusalānaṁ, mettādikusalānañca ārammaṇaṁ gahetvāpi samuppajjanato. Paramatthadhammamūlakattā panassa parikappassa paramatthavisayatā sakkā paññāpetuṁ, evamidhāpi daṭṭhabbanti ca. Evampi paṇṇattivādīnaṁ mataṁ hotu, saddavādīnaṁ matepi dhammadesanānaṁ nānattaṁ vuttanayeneva **Ācariyadhammapālattherā**dīhi pakāsitanti. Hoti cettha—

"Saddo dhammo desanā ca, iccāhu apare garū.
Dhammo paṇṇatti saddo tu, desanā vāti cāpare"ti.

Tīsupi cetesu ete dhammatthadesanāpaṭivedhāti ettha tanti-attho, tantidesanā, tanti-atthapaṭivedho cāti ime tayo tantivisayā hontīti Vinayapiṭakādīnaṁ atthadesanāpaṭivedhādhārabhāvo yutto, piṭakāni pana tantiyevāti tesaṁ dhammādhārabhāvo kathaṁ yujjeyyāti? Tantisamudāyassa avayavatantiyā ādhārabhāvato. Samudāyo hi avayavassa parikappanāmattasiddhena ādhārabhāvena vuccati yathā "rukkhe sākhā"ti. Ettha ca dhammādīnaṁ dukkhogāhabhāvato tehi dhammādīhi vinayādayo gambhīrāti vinayādīnampi catubbidho gambhīrabhāvo vuttoyeva, tasmā dhammādayo eva dukkhogāhattā gambhīrā, na vinayādayoti na codetabbametaṁ samukhena, visayavisayīmukhena ca vinayādīnaññeva gambhīrabhāvassa vuttattā. Dhammo hi vinayādayo eva abhinnattā. Tesaṁ visayo attho vācakabhūtānaṁ tesameva vāccabhāvato, visayino

desanāpaṭivedhā dhammatthavisayabhāvatoti. Tattha paṭivedhassa dukkarabhāvato dhammatthānaṁ, desanāñāṇassa dukkarabhāvato desanāya ca dukkhogāhabhāvo veditabbo, paṭivedhassa pana uppādetuṁ asakkuṇeyyattā, tabbisayañāṇuppattiyā ca dukkarabhāvato dukkhogāhatā veditabbā. Dhammatthadesanānaṁ gambhīrabhāvato tabbisayo paṭivedhopi gambhīro yathā taṁ gambhīrassa udakassa pamāṇaggahaṇe dīghena pamāṇena bhavitabbaṁ, evaṁsampadamidanti[1] **Vajirabuddhitthero.** Piṭakāvayavānaṁ dhammādīnaṁ vuccamāno gambhīrabhāvo taṁsamudāyassa piṭakassāpi vuttoyeva, tasmā tathā na codetabbantipi vadanti, vicāretabbametaṁ sabbesampi tesaṁ piṭakāvayavāsambhavato. Mahāsamuddo dukkhogāho, alabbhaneyyapatiṭṭho viya cāti sambandho. Atthavasā hi vibhattivacanaliṅgapariṇāmoti. Dukkhena ogayhanti, dukkho vā ogāho anto pavisanametesūti **dukkhogāhā.** Na labhitabboti alabbhanīyo, soyeva **alabbhaneyyo,** labhīyate vā labbhanaṁ, taṁ nārahatīti **alabbhaneyyo.** Patiṭṭhahanti ettha okāseti **patiṭṭho,** patiṭṭhahanaṁ vā **patiṭṭho**, alabbhaneyyo so yesu te alabbhaneyyapatiṭṭhā. Ekadesena ogāhantehipi mandabuddhīhi patiṭṭhā laddhuṁ na sakkāyevāti dassetuṁ etaṁ puna vuttaṁ. **"evan"**ti-ādi nigamanaṁ.

Idāni hetuhetuphalādīnampi vasena gambhīrabhāvaṁ dassento **"aparo nayo"**ti-ādimāha. Tattha **hetū**ti paccayo. So ca attano phalaṁ dahati vidahatīti **dhammo** da-kārassa dha-kāraṁ katvā. Dhammasaddassa cettha hetupariyāyatā kathaṁ viññāyatīti āha **"vuttañhetan"**ti-ādi. **Vuttaṁ** Paṭisambhidāvibhaṅge[2]. Nanu ca "hetumhi ñāṇaṁ dhammapaṭisambhidā"ti etena vacanena dhammassa hetubhāvo kathaṁ viññāyatīti? "Dhammapaṭisambhidā"ti etassa samāsapadassa avayavapadatthaṁ dassentena "hetumhi ñāṇan"ti vuttattā. "Dhamme paṭisambhidā dhammapaṭisambhidā"ti ettha hi "dhamme"ti etassa atthaṁ dassentena "hetumhī"ti vuttaṁ, "paṭisambhidā"ti etassa atthaṁ dassentena **"ñāṇan"**ti. Tasmā hetudhammasaddā ekatthā, ñāṇapaṭisambhidāsaddā cāti imamatthaṁ vadantena sādhito dhammassa hetubhāvoti. Tathā **"hetuphale ñāṇaṁ atthapaṭisambhidā"**ti etena vacanena sādhito atthassa

1. Vajira-Ṭī 24 piṭṭhe passitabbaṁ. 2. Abhi 2. 307 piṭṭhe.

hetuphalabhāvoti daṭṭhabbo. Hetuno phalaṁ **hetuphalaṁ,** tañca hetu-anusārena arīyati adhigamīyatīti **attho**ti vuccati.

Desanāti paññattīti ettha saddavādīnaṁ vāde atthabyañjanakā aviparītābhilāpadhammaniruttibhūtā paramatthasaddappabandhasaṅkhātā tanti "desanā"ti vuccati, desanā nāmāti vā attho. Desīyati attho etāyāti hi **desanā.** Pakārena ñāpīyati attho etāya, pakārato vā ñāpetīti **paññatti.** Tameva sarūpato dassetuṁ **"yathādhammaṁ dhammābhilāpoti adhippāyo"**ti vuttaṁ. **Yathādhammaṁ**ti ettha pana dhammasaddo hetuṁ, hetuphalañca sabbaṁ saṅgaṇhāti. Sabhāvavācako hesa dhammasaddo, na pariyattihetu-ādivācako, tasmā yo yo avijjāsaṅkhārādidhammo, tasmiṁ tasminti attho. Tesaṁ tesaṁ avijjāsaṅkhārādidhammānaṁ anurūpaṁ vā yathādhammaṁ. Desanāpi hi paṭivedho viya aviparītasavisayavibhāvanato dhammānurūpaṁ pavattati, tatoyeva ca aviparītābhilāpoti vuccati. **Dhammābhilāpo**ti hi atthabyañjanako aviparītābhilāpo dhammaniruttibhūto tantisaṅkhāto paramatthasaddappabandho. So hi abhilappati uccārīyatīti **abhilāpo,** dhammo aviparīto sabhāvabhūto abhilāpo dhammābhilāpoti vuccati, etena "tatra dhammaniruttābhilāpe ñāṇaṁ niruttipaṭisambhidā"ti[1] ettha vuttaṁ dhammaniruttiṁ dasseti saddasabhāvattā desanāya. Tathā hi niruttipaṭisambhidāya parittārammaṇādibhāvo **Paṭisambhidāvibhaṅgapāḷiyaṁ**[1] vutto. **Tadaṭṭhakathāya** ca "taṁ sabhāvaniruttiṁ saddaṁ ārammaṇaṁ katvā"ti-ādinā[2] tassā saddārammaṇatā dassitā. "Imassa atthassa ayaṁ saddo vācako"ti hi vacanavacanatthe vavatthapetvā taṁtaṁvacanatthavibhāvanavasena pavattito saddo "desanā"ti vuccati. **"Adhippāyo"**ti etena "desanāti paññattī"ti etaṁ vacanaṁ dhammaniruttābhilāpaṁ sandhāya vuttaṁ, na tato vinimuttaṁ paññattiṁ sandhāyāti dasseti anekadhā atthasambhave attanā adhippetatthasseva vuttattāti ayaṁ saddavādīnaṁ vādato vinicchayo.

Paññattivādīnaṁ vāde pana sammutiparamatthabhedassa atthassānurūpavācakabhāvena paramatthasaddesu Bhagavatā manasā vavatthāpitā tantisaṅkhātā nāmapaññatti **desanā** nāma, "desanā"ti vā vuccatīti attho. Tadeva

---

1. Abhi 2. 307 piṭṭhe.
2. Abhi-Ṭṭha 2. 370 piṭṭhe.

mūlakāraṇabhūtassa saddassa dassanavasena kāraṇūpacārena dassetuṁ **"yathādhammaṁ dhammābhilāpoti adhippāyo"**ti vuttaṁ. Kiñcāpi hi "dhammābhilāpo"ti ettha abhilappati uccārīyatīti **abhilāpo**ti saddo vuccati, na paṇṇatti, tathāpi sadde vuccamāne tadanurūpaṁ vohāraṁ gahetvā tena vohārena dīpitassa atthassa jānanato sadde kathite tadanurūpā paṇṇattipi kāraṇūpacārena kathitāyeva hoti. Apica "dhammābhilāpoti attho"ti avatvā "dhammābhilāpoti adhippāyo"ti vuttattā desanā nāma saddo na hotīti dīpitameva. Tena hi adhippāyamattameva mūlakāraṇasaddavasena kathitaṁ, na idha gahetabbo "desanā"ti etassa atthoti ayaṁ paññattivādīnaṁ vādato vinicchayo. Atthantaramāha **"anuloma -pa- kathanan"**ti, etena heṭṭhā vuttaṁ desanāsamuṭṭhāpakaṁ cittuppādaṁ dasseti. Kathīyati attho etenāti hi **kathanaṁ.** Ādisaddena nītaneyyādikā Pāḷigatiyo, ekattādinandiyāvattādikā Pāḷinissitā ca nayā saṅgahitā.

Sayameva paṭivijjhati, etena vā paṭivijjhantīti **paṭivedho,** ñāṇaṁ. Tadeva abhisameti, etena vā abhisamentīti **abhisamayo**tipi vuccati. Idāni taṁ paṭivedhaṁ abhisamayappabhedato, abhisamayākārato, ārammaṇato, sabhāvato ca pākaṭaṁ kātuṁ **"so cā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha hi **lokiyalokuttaro**ti pabhedato, **visayato, asammohato**ti ākārato, **dhammesu atthesu, paññattīsū**ti ārammaṇato, **atthānurūpaṁ, dhammānurūpaṁ, paññattipathānurūpan**ti sabhāvato ca pākaṭaṁ karoti. Tattha visayato atthādi-anurūpaṁ dhammādīsu avabodho nāma avijjādidhammārammaṇo, saṅkhārādi-atthārammaṇo, tadubhayapaññāpanārammaṇo ca **lokiyo abhisamayo.** Asammohato atthādi-anurūpaṁ dhammādīsu avabodho nāma nibbānārammaṇo maggasampayutto yathāvuttadhammatthapaññattīsu sammohaviddhaṁsano **lokuttaro abhisamayo.** Tathā hi "ayaṁ hetu, idamassaphalaṁ, ayaṁ tadubhayānurūpo vohāro"ti evaṁ ārammaṇakaraṇavasena lokiyañāṇaṁ visayato paṭivijjhati, lokuttarañāṇaṁ pana tesu hetuhetuphalādīsu sammohassa ñāṇena samucchinnattā asammohato paṭivijjhati. Lokuttaro pana

paṭivedho visayato nibbānassa, asammohato ca itarassātipi vadanti eke.

Atthānurūpaṁ dhammesūti "avijjā hetu, saṅkhārā hetusamuppannā, saṅkhāre uppādeti avijjā"ti evaṁ kāriyānurūpaṁ kāraṇesūti attho. Atha vā "puññābhisaṅkhāra-apuññābhisaṅkhāra-āneñjābhisaṅkhāresu tīsu apuññābhisaṅkhārassa avijjā sampayuttapaccayo, itaresaṁ yathānurūpan"ti-ādinā kāriyānurūpaṁ kāraṇesu paṭivedhotipi attho. **Dhammānurūpaṁ atthesū**ti "avijjāpaccayā saṅkhārā"ti-ādinā[1] kāraṇānurūpaṁ kāriyesu. Chabbidhāya paññattiyā patho **paññattipatho,** tassa anurūpaṁ tathā, paññattiyā vuccamānadhammānurūpaṁ paññattīsu avabodhoti attho. Abhisamayato aññampi paṭivedhatthaṁ dassetuṁ **"tesan"**ti-ādimāha. Paṭivijjhīyatīti paṭivedhoti hi taṁtaṁrūpādidhammānaṁ aviparītasabhāvo vuccati. **Tattha tatthā**ti tasmiṁ tasmiṁ piṭake, Pāḷipadese vā. **Salakkhaṇasaṅkhāto**hi ruppana namana phusanādi sakasakalakkhaṇasaṅkhāto.

Yathāvuttehi dhammādīhi piṭakānaṁ gambhīrabhāvaṁ dassetuṁ **"idānī"**ti-ādimāha. **Dhammajātan**ti kāraṇappabhedo, kāraṇameva vā. **Atthajātan**ti kāriyappabhedo, kāriyameva vā. Yā cāyaṁ desanāti sambandho. Tadatthavijānanavasena **abhimukho** hoti. **Yo cetthā**ti yo etāsu taṁtaṁpiṭakāgatāsu dhammatthadesanāsu paṭivedho, yo ca etesu piṭakesu tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ aviparītasabhāvoti attho. Sambharitabbato kusalameva **sambhāro,** so sammā anupacito yehi te **anupacitakusalasambhārā,** tatova **duppaññehi,** nippaññehīti attho. Na hi paññavato, paññāya vā duṭṭhubhāvo dūsitabhāvo ca sambhavatīti nippaññattāyeva duppaññā yathā "dussīlo"ti[2]. Ettha ca avijjāsaṅkhārādīnaṁ dhammatthānaṁ duppaṭivijjhatāya dukkhogāhatā, tesaṁ paññāpanassa dukkarabhāvato taṁdesanāya, abhisamayasaṅkhātassa paṭivedhassa uppādanavisayīkaraṇānaṁ asakkuṇeyyattā, aviparītasabhāvasaṅkhātassa paṭivedhassa dubbiññeyyatāya dukkhogāhatā veditabbā. **Evampī**ti **pi**-saddo

1. Ma 3. 109; Saṁ 1. 243; Khu 1. 77; Abhi 2. 142 piṭṭhādīsu.
2. Aṁ 2. 221; Aṁ 3. 367; Vi 1. 116; Khu 1. 57 piṭṭhesu.

pubbe vuttaṁ pakārantaraṁ sampiṇḍeti. Evaṁ paṭhamagāthāya anūnaṁ paripuṇṇaṁ paridīpitatthabhāvaṁ dassento **"ettāvatā"**ti-ādimāha. "Siddhe hi satyārambho atthantaraviññāpanāya vā hoti, niyamāya vā"ti[1] iminā punārambhavacanena anūnaṁ paripuṇṇaṁ paridīpitatthabhāvaṁ dasseti. **Ettāvatā**ti paricchedatthe nipāto, ettakena vacanakkamenāti attho. Etaṁ vā parimāṇaṁ yassāti **ettāvaṁ,** tena, etaparimāṇavatā saddatthakkamenāti attho. "Sadde hi vutte tadatthopi vuttoyeva nāmā"ti[2] vadanti. Vutto saṁvaṇṇito attho yassāti **vuttatthā.**

Etthāti etissā gāthāya. Evaṁ attho, vinicchayoti vā seso. **Tīsu piṭakesū**ti ettha "ekekasmin"ti adhikārato, pakaraṇato vā veditabbaṁ. "Ekamekasmiñcetthā"ti[3] hi heṭṭhā vuttaṁ. Atha vā vatticchānupubbikattā saddapaṭipattiyā niddhāraṇamidha avattukāmena ādhāroyeva vutto. Na cettha codetabbaṁ "tīsuyeva piṭakesu tividho pariyattibhedo daṭṭhabbo siyā"ti samudāyavasena vuttassāpi vākyassa avayavādhippāyasambhavato. Dissati hi avayavavākyanipphatti "brāhmaṇādayo bhuñjantū"ti-ādīsu, tasmā alamatipapañcena. Yathā attho na virujjhati, tathāyeva gahetabboti. Evaṁ sabbattha. **Pariyattibhedo**ti pariyāpuṇanaṁ **pariyatti.** Pariyāpuṇanavācako hettha pariyattisaddo, na pana Pāḷipariyāyo, tasmā pariyāpuṇanappakāroti attho. Atha vā tīhi pakārehi pariyāpuṇitabbā Pāḷiyo eva **"pariyattī"**ti vuccanti. Tathā ceva Abhidhammaṭṭhakathāya Sīhaḷagaṇṭhipade vuttanti vadanti. Evampi hi alagaddūpamāpariyāpuṇanayogato "alagaddūpamā pariyattī"ti Pāḷipi sakkā vattuṁ. Evañca katvā "duggahitā upārambhādihetu pariyāputā alagaddūpamā"ti parato niddesavacanampi upapannaṁ hoti. Tattha hi Pāḷiyeva "duggahitā, pariyāputā"ti ca vattuṁ yuttā.

Alagaddo alagaddaggahaṇaṁ upamā etissāti **alagaddūpamā.** Alagaddassa gahaṇañhettha alagaddasaddena vuttanti daṭṭhabbaṁ. Āpūpikoti ettha āpūpa-saddena āpūpakhādanaṁ viya, veṇikoti ettha vīṇāsaddena vīṇāvādanaggahaṇaṁ viya ca. Alagaddaggahaṇena hi pariyatti

---

1. Mukhamattadīpaniyaṁ nāmakappe catutthaparicchede 245 suttaṁ passitabbaṁ.
2. Sārattha-Ṭī 1. 79 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭṭha 1. 20 piṭṭhe.

upamīyati, na alagaddena. "Alagaddaggahaṇūpamā"ti vā vattabbe majjhepadalopaṁ katvā "alagaddūpamā"ti vuttaṁ "oṭṭhamukho"ti-ādīsu viya. Alagaddoti ca āsīviso vuccati. **Gado**ti hi visassa nāmaṁ, tañca tassa alaṁ paripuṇṇaṁ atthi, tasmā alaṁ pariyatto paripuṇṇo gado assāti **alagaddo** anunāsikalopaṁ, da-kārāgamañca katvā, alaṁ vā jīvitaharaṇe samattho gado yassāti **alagaddo** vuttanayena. Vaṭṭadukkhato nissaraṇaṁ attho payojanametissāti **nissaraṇatthā.** Bhaṇḍāgāre niyutto **bhaṇḍāgāriko,** rājaratanānupālako, so viyāti tathā, dhammaratanānupālako khīṇāsavo. Aññamatthamanapekkhitvā bhaṇḍāgārikasseva sato pariyatti **bhaṇḍāgārikapariyatti.**

Diggahitāti duṭṭhu gahitā. Tadeva sarūpato niyametuṁ **"upārambhādihetu pariyāpuṭā"**ti āha, upārambha-itivādappamokkhādihetu uggahitāti attho. Lābhasakkārādihetu pariyāpuṇanampi ettheva saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. Vuttañhetaṁ **Alagaddasuttaṭṭhakathāyaṁ—**

> "Yo Buddhavacanaṁ uggahetvā "evaṁ cīvarādīni vā labhissāmi, catuparisamajjhe vā maṁ jānissantī'ti lābhasakkārahetu pariyāpuṇāti, tassa sā pariyatti **alagaddapariyatti** nāma. Evaṁ pariyāpuṇanato hi Buddhavacanaṁ apariyāpuṇitvā niddokkamanaṁ varataran"ti[1].

Nanu ca alagaddaggahaṇūpamā pariyatti "alagaddūpamā"ti vuccati, evañca sati suggahitāpi pariyatti "alagaddūpamā"ti vattuṁ vaṭṭati tatthāpi Alagaddaggahaṇassa upamābhāvena Pāḷiyaṁ vuttattā. Vuttañhetaṁ—

> "Seyyathāpi bhikkhave puriso alagaddatthiko alagaddagavesī alagaddapariyesanaṁ caramāno, so passeyya mahantaṁ alagaddaṁ, tamenaṁ ajapadena daṇḍena suniggahitaṁ niggaṇheyya, ajapadena daṇḍena suniggahitaṁ niggahitvā gīvāya suggahitaṁ gaṇheyya. Kiñcāpi so bhikkhave alagaddo tassa purisassa hatthaṁ vā bāhaṁ vā aññataraṁ vā aṅgapaccaṅgaṁ bhogehi palive-

---

1. Ma-Ṭṭha 2. 13 piṭṭhe.

ṭheyya. Atha kho so neva tatonidānaṁ maraṇaṁ vā nigaccheyya maraṇamattaṁ vā dukkhaṁ. Taṁ kissa hetu suggahitattā bhikkhave alagaddassa. Evameva kho bhikkhave idhekacce kulaputtā dhammaṁ pariyāpuṇanti Suttaṁ Geyyan"ti-ādi[1].

Tasmā idha duggahitā eva pariyatti alagaddūpamāti ayaṁ viseso kuto viññāyati, yena duggahitā upārambhādihetu pariyāpuṭā "alagaddūpamā"ti vuccatīti? Saccametaṁ, idaṁ pana pārisesañāyena vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi nissaraṇatthabhaṇḍāgārikapariyattīnaṁ visuṁ gahitattā pārisesato alagaddassa duggahaṇūpamāyeva pariyatti "alagaddūpamā"ti viññāyati. Alagaddassa suggahaṇūpamā hi pariyatti nissaraṇatthā vā hoti, bhaṇḍāgārikapariyatti vā. Tasmā suvuttametaṁ "duggahitā -pa- pariyattī"ti. Idāni tamatthaṁ Pāḷiyā sādhento **"yaṁ sandhāyā "**ti-ādimāha. Tattha **yan**ti yaṁ pariyattiduggahaṇaṁ. Majjhimanikāye Mūlapaṇṇāsake Alagaddasutte[1] Bhagavatā vuttaṁ.

Alagaddatthikoti āsīvisena, āsīvisaṁ vā atthiko. Alagaddaṁ gavesati pariyesati sīlenāti **alagaddagavesī. Alagaddapariyesanaṁ caramāno**ti āsīvisapariyesanatthaṁ caramāno. Tadatthe hetaṁ paccattavacanaṁ, upayogavacanaṁ vā, alagaddapariyesanaṭṭhānaṁ vā caramāno. Alagaddaṁ pariyesanti etthāti hi **alagaddapariyesanaṁ. Tamenan**ti taṁ alagaddaṁ. **Bhoge**ti sarīre. "Bhogo tu phaṇino tanū"ti hi vuttaṁ. Bhujīyati kuṭilaṁ karīyatīti **bhogo. Tassā**ti purisassa. Hatthe vā bāhāya vāti sambandho. Maṇibandhato paṭṭhāya yāva agganakhā **hattho.** Saddhiṁ aggabāhāya avasesā **bāhā,** katthaci pana kapparato paṭṭhāya yāva agganakhā **"hattho"**ti vuttaṁ bāhāya visuṁ anāgatattā. Vuttalakkhaṇaṁ hatthañca bāhañca ṭhapetvā avasesaṁ sarīraṁ **aṅgapaccaṅgaṁ. Tatonidānan**ti tannidānaṁ, taṁkāraṇāti attho. Taṁ hatthādīsu ḍaṁsanaṁ nidānaṁ kāraṇaṁ etassāti "tannidānan"ti hi vattabbe "tatonidānan"ti purimapade paccattatthe nissakkavacanaṁ katvā, tassa ca lopamakatvā niddeso, hetvatthe ca paccattavacanaṁ. Kāraṇatthe nipātapadametantipi vadanti. Apica "tatonidānan"ti etaṁ "maraṇaṁ vā maraṇamattaṁ vā dukkhan"ti ettha vuttanayena visesanaṁ.

---

1. Ma 1. 187 piṭṭhe.

Taṁ kissa hetūti yaṁ vuttaṁ hatthādīsu ḍaṁsanaṁ, tannidānañca maraṇādi-upagamanaṁ, taṁ kissa hetu kena kāraṇenāti ce? **Tassa purisassa alagaddassa duggahitattā.**

Idhāti imasmiṁ sāsane. **Moghapurisā**ti guṇasārarahitatāya tucchapurisā. **Dhamman**ti Pāḷidhammaṁ. **Pariyāpuṇantī**ti uggaṇhanti, sajjhāyanti ceva vācuggataṁ karontā dhārenti cāti vuttaṁ hoti. "Dhamman"ti sāmaññato vuttameva sarūpena dasseti **"suttan"**ti-ādinā. Na hi suttādinavaṅgato añño dhammo nāma atthi. Tathā hi vuttaṁ **"tesaṁ dhammānan"**ti. **Atthan**ti cettha sambandhīniddeso eso, **atthan**ti ca yathābhūtaṁ bhāsitatthaṁ, payojanatthañca sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā vuttaṁ. Yañhi padaṁ sutisāmaññena anekadhā atthaṁ dīpeti, taṁ sāmaññaniddesena, ekasesanayena vāti sabbattha veditabbaṁ. Na **upaparikkhantī**ti na pariggaṇhanti na vicārenti. Ikkha-saddassa hi dassanaṅkesu idha dassanameva attho, tassa ca pariggaṇhanacakkhulocanesu pariggaṇhanameva, tañca vicāraṇāpariyādānavasena dubbidhesu vicāraṇāyeva, sā ca vīmaṁsāyeva, na vicāro, vīmaṁsā ca nāmesā bhāsitatthavīmaṁsā, payojanatthavīmaṁsā cāti idha dubbidhāva adhippetā, tāsu "imasmiṁ ṭhāne sīlaṁ kathitaṁ, imasmiṁ samādhi, imasmiṁ paññā, mayañca taṁ pūressāmā"ti evaṁ bhāsitatthavīmaṁsañceva "sīlaṁ samādhissa kāraṇaṁ, samādhi vipassanāyā"ti-ādinā payojanatthavīmaṁsañca na karontīti attho. **Anupaparikkhatan**ti anupaparikkhantānaṁ tesaṁ moghapurisānaṁ. **Na nijjhānakkhamantī**ti nijjhānaṁ nissesena pekkhanaṁ paññaṁ na khamanti. Jhe-saddo hi idha pekkhaneyeva, na cintanajhāpanesu, tañca ñāṇapekkhanameva, na cakkhupekkhanaṁ, ārammaṇūpanijjhānameva vā, na lakkhaṇūpanijjhānaṁ, tasmā paññāya disvā rocetvā gahetabbā na hontīti adhippāyo veditabbo. Nissesena jhāyate pekkhateti hi **nijjhānaṁ.** Sandhivasena anusvāralopo nijjhānakkhamantīti, **"nijjhānaṁ khamantī"**tipi pāṭho, tena imamatthaṁ dīpeti "tesaṁ paññāya atthassa anupaparikkhanato te dhammā na upaṭṭhahanti, imasmiṁ ṭhāne sīlaṁ, samādhi, vipassanā, maggo, vaṭṭaṁ, vivaṭṭaṁ kathitanti evaṁ jānituṁ na sakkā hontī"ti.

Upārambhānisaṁsā cevāti paresaṁ vāde dosāropanānisaṁsā ca hutvā. Bhuso ārambhanañhi paresaṁ vāde dosāropanaṁ **upārambho,**

pariyattiṁ nissāya paravambhananti vuttaṁ hoti. Tathā hesa "paravajjānupanayanalakkhaṇo"ti vutto. **Itivādappamokkhānisaṁsā cā**ti iti evaṁ etāya pariyattiyā vādappamokkhānisaṁsā attano upari parehi āropitassa vādassa niggahassa attato, sakavādato vā pamokkhapayojanāca hutvā. **Iti**saddo idamatthe, tena "pariyāpuṇantī"ti ettha pariyāpuṇanaṁ parāmasati. Vadanti niggaṇhanti etenāti **vādo,** doso, pamuccanaṁ, pamuccāpanaṁ vā **pamokkho,** attano upari āropitassa pamokkho ānisaṁso yesaṁ tathā. Āropitavādo hi "vādo"ti vutto yathā "devena datto datto"ti. **Vādo**ti vā upavādo nindā yathāvuttanayeneva samāso. Idaṁ vuttaṁ hoti—parehi sakavāde dose āropite, nindāya vā āropitāya **taṁ** dosaṁ, nindaṁ vā evañca evañca mācessāmāti iminā ca kāraṇena pariyāpuṇantīti. Atha vā so so vādo **itivādo** iti-saddassa saha vicchāya ta-saddatthe pavattattā. Itivādassa pamokkho yathāvuttanayena, so ānisaṁso yesaṁ tathā, taṁtaṁvādapamocanānisaṁsā hutvāti attho. **Yassa catthāyā**ti yassa ca sīlādipūraṇassa, maggaphalanibbānabhūtassa vā anupādāvimokkhassa atthāya. Abhedepi bhedavohāro eso yathā "paṭimāya sarīran"ti, bhedyabhedakaṁ vā etaṁ yathā "kathinassatthāya ābhataṁ dussan"ti. "Tañcassa atthan"ti hi vuttaṁ. **Ca**-saddo avadhāraṇe, tena tadatthāya eva pariyāpuṇanaṁ sambhavati, nāññatthāyāti vinicchinoti. **Dhammaṁ pariyāpuṇantī**ti hi jāti-ācāravasena duvidhāpi kulaputtā ñāyena dhammaṁ pariyāpuṇantīti attho. **Tañcassa atthaṁ nānubhontī**ti assa dhammassa sīlādipūraṇasaṅkhātaṁ, maggaphalanibbānabhūtaṁ vā anupādāvimokkhasaṅkhātaṁ atthaṁ ete duggahitagāhino nānubhonti na vindantiyeva.

Aparo nayo—yassa upārambhassa, itivādappamokkhassa vā atthāya ye moghapurisā dhammaṁ pariyāpuṇanti, te parehi "ayamattho na hotī"ti vutte duggahitattāyeva "tadatthova hotī"ti paṭipādanakkhamā na honti, tasmā parassa vāde upārambhaṁ āropetuṁ, attano vādaṁ pamocetuñca asakkontāpi taṁ atthaṁ nānubhonti ca na vindantiyevāti evampettha attho daṭṭhabbo. Idhāpi hi ca-saddo avadhāraṇatthova.

“Tesan”ti-ādīsu tesaṁ te dhammā duggahitattā upārambha māna dabba makkha palāsādi hetubhāvena dīgharattaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattantīti attho. **Duggahitā**ti hi hetugabbhavacanaṁ. Tenāha “duggahitattā bhikkhave dhammānan”ti[1]. Ettha ca kāraṇe phalavohāravasena “te dhammā ahitāya dukkhāya saṁvattantī”ti vuttaṁ yathā “ghatamāyu, dadhi balan”ti. Tathā hi kiñcāpi na te dhammā ahitāya dukkhāya saṁvattanti, tathāpi vuttanayena pariyāpuṇantānaṁ sajjhāyanakāle, vivādakāle ca tammūlakānaṁ upārambhādīnaṁ anekesaṁ akusalānaṁ uppattisambhavato “te -pa- saṁvattantī”ti vuccati. **Taṁ kissa hetū**ti ettha **tan**ti yathāvuttassatthassa ananubhavanaṁ, tesañca dhammānaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattanaṁ parāmasati. **Kissā**ti sāmivacanaṁ hetvatthe, tathā **hetū**ti paccattavacanañca.

Yā panāti ettha kiriyā Pāḷivasena vuttanayena attho veditabbo. Tattha kiriyāpakkhe yā suggahitāti abhedepi bhedavohāro “cārikaṁ pakkamati[2], cārikaṁ caramāno”ti-ādīsu[3] viya. Tadevatthaṁ vivarati **“sīlakkhandhādī”**ti-ādinā, **ādi**saddena cettha samādhivipassanādīnaṁ saṅgaho. Yo hi Buddhavacanaṁ uggaṇhitvā sīlassa āgataṭṭhāne sīlaṁ pūretvā, samādhino āgataṭṭhāne samādhiṁ gabbhaṁ gaṇhāpetvā, vipassanāya āgataṭṭhāne vipassanaṁ paṭṭhapetvā, maggaphalānaṁ āgataṭṭhāne “maggaṁ bhāvessāmi, phalaṁ sacchikarissāmī”ti uggaṇhāti, tasseva sā pariyatti nissaraṇatthā nāma hoti. **Yan**ti yaṁ pariyattisuggahaṇaṁ. **Vuttaṁ** Alagaddasutte. **Dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattantī**ti sīlādīnaṁ āgataṭṭhāne sīlādīni pūrentānampi arahattaṁ patvā parisamajjhe dhammaṁ desetvā dhammadesanāya pasannehi upanīte cattāro paccaye paribhuñjantānampi paresaṁ vāde sahadhammena upārambhaṁ āropentānampi sakavādato parehi āropitadosaṁ pariharantānampi dīgharattaṁ hitāya sukhāya saṁvattantīti attho. Tathā hi na kevalaṁ suggahitapariyattiṁ nissāya maggabhāvanāphalasacchikiriyādīniyeva, api tu paravādaniggahasakavādapatiṭṭhāpanānipi ijjhanti. Tathā ca vuttaṁ **parinibbānasuttā**dīsu “uppannaṁ parappavādaṁ sahadhammena suniggahitaṁ niggahetvā sappāṭihāriyaṁ dhammaṁ desessantī”ti-ādi[4].

1. Ma 1. 186 piṭṭhe. 2. Vi 1. 219 piṭṭhe. 3. Dī 1. 82, 104 piṭṭhesu. 4. Dī 2. 87 piṭṭhe.

Yaṁ panāti etthāpi vuttanayena duvidhena attho. Dukkhaparijānanena **pariññātakkhandho.** Samudayappahānena **pahīnakileso.** Paṭividdhārahattaphalatāya **paṭividdhākuppo. Akuppan**ti ca arahattaphalassetaṁ nāmaṁ. Satipi hi catunnaṁ maggānaṁ, catunnañca phalānaṁ avinassanabhāve sattannaṁ sekkhānaṁ sakasakanāmapariccāgena uparūpari nāmantarappattito tesaṁ maggaphalāni "akuppānī"ti na vuccanti. Arahā pana sabbadāpi arahāyeva nāmāti tasseva phalaṁ puggalanāmavasena "akuppan"ti vuttaṁ. Iminā ca imamatthaṁ dasseti "khīṇāsavasseva pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāmā"ti. Tassa hi apariññātaṁ, appahīnaṁ, abhāvitaṁ, asacchikataṁ vā natthi, tasmā so Buddhavacanaṁ pariyāpuṇantopi tantidhārako paveṇīpālako vaṁsānurakkhakova[1] hutvā pariyāpuṇāti, tenevāha **"paveṇīpālanatthāyā"**ti-ādi. **Paveṇī** cettha dhammasantati dhammassa avicchedena pavatti. Buddhassa Bhagavato **vaṁso**ti ca yathāvuttapaveṇīyeva.

Nanu ca yadi paveṇīpālanatthāya Buddhavacanassa pariyāpuṇanaṁ bhaṇḍāgārikapariyatti, atha kasmā "khīṇāsavo"ti visesetvā vuttaṁ. Ekaccassa hi puthujjanassāpi ayaṁ nayo labbhati. Tathā hi ekacco puthujjano bhikkhu chātakabhayādinā ganthadhuresu ekasmiṁ ṭhāne vasitumasakkontesu sayaṁ bhikkhācārena atikilamamāno "atimadhuraṁ Buddhavacanaṁ mā nassatu, tantiṁ dhāressāmi, vaṁsaṁ ṭhapessāmi, paveṇiṁ pālessāmī"ti pariyāpuṇāti. Tasmā tassāpi pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma kasmā na hotīti? Vuccate—evaṁ santepi hi puthujjanassa pariyatti bhaṇḍāgārikapariyatti nāma na hoti. Kiñcāpi hi puthujjano "paveṇiṁ pālessāmī"ti ajjhāsayena pariyāpuṇāti, attano pana bhavakantārato avitiṇṇattā tassa sā pariyatti nissaraṇatthāyeva nāma hoti, tasmā puthujjanassa pariyatti alagaddūpamā vā hoti, nissaraṇatthā vā. Sattannaṁ sekkhānaṁ nissaraṇatthāva. Khīṇāsavānaṁ bhaṇḍāgārikapariyattiyevāti veditabbaṁ. Khīṇāsavo hi bhaṇḍāgārikasadisattā "bhaṇḍāgāriko"ti vuccati. Yathā hi bhaṇḍāgāriko alaṅkārabhaṇḍaṁ paṭisāmetvā pasādhanakāle tadupiyaṁ alaṅkārabhaṇḍaṁ rañño upanāmetvā taṁ alaṅkaroti, evaṁ khīṇāsavopi dhammaratanabhaṇḍaṁ sampaṭicchitvā

---

1. Vaṁsānurakkhako ca (Ka)

mokkhādhigamāya bhabbarūpe sahetuke satte passitvā tadanurūpaṁ dhammadesanaṁ vaḍḍhetvā maggaṅgabojjhaṅgādisaṅkhātena lokuttarena alaṅkārena alaṅkarotīti.

Evaṁ tisso pariyattiyo vibhajitvā idāni tīsupi piṭakesu yathārahaṁ sampattivipattiyo niddhāretvā vibhajanto **"vinaye panā"**ti-ādimāha. **"Sīlasampadaṁ nissāya tisso vijjā pāpuṇātī"**ti-ādīsu yasmā sīlaṁ visujjhamānaṁ satisampajaññabalena, kammassakatāñāṇabalena ca saṁkilesamalato visujjhati, pāripūriñca gacchati, tasmā sīlasampadā sijjhamānā upanissayasampattibhāvena satibalaṁ, ñāṇabalañca paccupaṭṭhapetīti tassā vijjattayūpanissayatā veditabbā sabhāgahetusampādanato. Satibalena hi pubbenivāsavijjāsiddhi. Sampajaññabalena sabbakiccesu sudiṭṭhakāritāparicayena cutūpapātañāṇānubaddhāya dutiyavijjāya siddhi. Vītikkamābhāvena saṁkilesappahānasabbhāvato vivaṭṭūpanissayatāvasena ajjhāsayasuddhiyā tatiyavijjāsiddhi. Puretarasiddhānaṁ samādhipaññānaṁ pāripūriṁ vinā sīlassa āsavakkhayañāṇūpanissayatā sukkhavipassakakhīṇāsavehi dīpetabbā. "Samāhito yathābhūtaṁ pajānātī"ti[1] vacanato samādhisampadā chaḷabhiññatāya upanissayo. "Yogā ve jāyate bhūrī"ti[2] vacanato pubbayogena garuvāsadesabhāsākosalla-uggahaṇaparipucchādīhi ca paribhāvitā paññāsampadā paṭisambhidāppabhedassa upanissayo. Ettha ca "sīlasampadaṁ nissāyā"ti vuttattā yassa samādhivijambhanabhūtā anavasesā cha abhiññā na ijjhanti, tassa ukkaṭṭhaparicchedavasena na samādhisampadā atthīti satipi vijjānaṁ abhiññekadesabhāve sīlasampadāsamudāgatā eva tisso vijjā gahitā, yathā ca paññāsampadāsamudāgatā catasso paṭisambhidā upanissayasampannassa maggeneva ijjhanti maggakkhaṇeyeva tāsaṁ paṭiladdhattā. Evaṁ sīlasampadāsamudāgatā tisso vijjā, samādhisampadāsamudāgatā ca cha abhiññā upanissayasampannassa maggeneva ijjhantīti maggādhigameneva tāsaṁ adhigamo veditabbo. Paccekabuddhānaṁ, Sammāsambuddhānañca paccekabodhisammāsambodhisamadhigamasadisā hi imesaṁ ariyānaṁ ime visesādhigamāti.

1. Saṁ 2. 12, 302; Saṁ 3. 363; Khu 10. 50, 253; Khu 11. 38 piṭṭhesu.
2. Khu 1. 53 piṭṭhe Dhammapade.

Tāsaṁyeva ca tattha pabhedavacanatoti ettha "tāsaṁyevā"ti avadhāraṇaṁ pāpuṇitabbānaṁ chaḷabhiññācatupaṭisambhidānaṁ vinaye pabhedavacanābhāvaṁ sandhāya vuttaṁ. **Verañjakaṇḍe**[1] hi tisso vijjāva vibhattāti. Ca-saddena samuccinanañca tāsaṁ ettha ekadesavacanaṁ sandhāya vuttaṁ abhiññāpaṭisambhidānampi ekadesānaṁ tattha vuttattā. Dutiye "tāsaṁyevā"ti avadhāraṇaṁ catasso paṭisambhidā apekkhitvā kataṁ, na tisso vijjā. Tā hi chasu abhiññāsu antogadhattā sutte vibhattāyevāti. Ca-saddena ca paṭisambhidānamekadesavacanaṁ samuccinoti. Tatiye "tāsañcā"ti ca-saddena sesānampi tattha atthibhāvaṁ dīpeti. Abhidhamme hi tisso vijjā, cha abhiññā, catasso ca paṭisambhidā vuttāyeva. Paṭisambhidānaṁ pana aññattha pabhedavacanābhāvaṁ, tattheva ca sammā vibhattabhāvaṁ dīpetukāmo heṭṭhā vuttanayena avadhāraṇamakatvā **"tatthevā"**ti parivattetvā avadhāraṇaṁ ṭhapeti. "Abhidhamme pana tisso vijjā, cha abhiññā, catasso ca paṭisambhidā aññe ca sammappadhānādayo guṇavisesā vibhattā. Kiñcāpi vibhattā, visesato pana paññājātikattā catassova paṭisambhidā pāpuṇātīti dassanatthaṁ 'tāsañca tatthevā'ti avadhāraṇavipallāso kato"ti **Vajirabuddhitthero. "Evan"**ti-ādi nigamanaṁ.

Sukho samphasso etesanti **sukhasamphassāni,** anuññātāniyeva tādisāni attharaṇapāvuraṇādīni, tesaṁ phassasāmaññato sukho vā samphasso tathā, anuññāto so yesanti **anuññātasukhasamphassāni,** tādisāni attharaṇapāvuraṇādīni tesaṁ phassena samānatāya. **Upādinnakaphasso** itthiphasso, methunadhammoyeva. **Vuttaṁ** ariṭṭhena nāma gaddhabādhipubbena bhikkhunā[2]. So hi bahussuto dhammakathiko kammakilesavipāka-upavāda-āṇāvītikkamavasena pañcavidhesu antarāyikesu āṇāvītikkamantarāyikaṁ na jānāti, sesantarāyikeyeva jānāti, tasmā so rahogato evaṁ cintesi "ime agārikā pañca kāmaguṇe paribhuñjantā sotāpannāpi sakadāgāminopi anāgāminopi honti, bhikkhūpi manāpikāni cakkhuviññeyyāni rūpāni

1. Vi 1. 5 piṭṭhe. 2. Ma 1. 182; Vi 2. 175 piṭṭhesu vitthāro.

passanti -pa- kāyaviññeyye phoṭṭhabbe phusanti, mudukāni attharaṇapāvuraṇāni paribhuñjanti, etaṁ sabbampi vaṭṭati, kasmā itthīnaṁyeva rūpasaddagandharasaphoṭṭhabbā na vaṭṭanti, etepi vaṭṭantiyevā"ti anavajjena paccayaparibhogarasena sāvajjaṁ kāmaguṇaparibhogarasaṁ saṁsanditvā sachandarāgaparibhogañca nicchandarāgaparibhogañca ekaṁ katvā thullavākehi saddhiṁ atisukhumasuttaṁ ghaṭento viya, sāsapena saddhiṁ Sineruno sadisataṁ upasaṁharanto viya ca pāpakaṁ diṭṭhigataṁ uppādetvā "kiṁ Bhagavatā mahāsamuddaṁ bandhantena viya mahatā ussāhena paṭhamapārājikaṁ paññattaṁ, natthi ettha doso"ti sabbaññutaññāṇena saddhiṁ paṭivirujjhanto vesārajjañāṇaṁ paṭibāhanto ariyamagge khāṇukaṇṭakādīni pakkhipanto "methunadhamme doso natthī"ti jinacakke pahāramadāsi, tenāha **"tathāhan"**ti-ādi.

Anatikkamanatthena antarāye niyuttā, antarāyaṁ vā phalaṁ arahanti, antarāyassa vā karaṇasīlāti **antarāyikā,** saggamokkhānaṁ antarāyakarāti vuttaṁ hoti. Te ca kammakilesavipāka-upavāda-āṇāvītikkamavasena pañcavidhā. Vitthāro **Ariṭṭhasikkhāpadavaṇṇanā**dīsu[1] gahetabbo. Ayaṁ panettha padatthasambandho—ye ime dhammā antarāyikā iti Bhagavatā vuttā desitā ceva paññattā ca, te dhamme paṭisevato paṭisevantassa yathā yena pakārena te dhammā antarāyāya saggamokkhānaṁ antarāyakaraṇatthaṁ nālaṁ samatthā na honti, tathā tena pakārena ahaṁ Bhagavatā desitaṁ dhammaṁ ājānāmīti. **Tato dussīlabhāvaṁ pāpuṇātī**ti tato anavajjasaññibhāvahetuto vītikkamitvā dussīlabhāvaṁ pāpuṇāti.

Cattāro -pa- ādīsūti ettha **ādi**-saddena—

"Cattārome bhikkhave puggalā santo saṁvijjamānā lokasmiṁ. Katame cattāro? Attahitāya paṭipanno no parahitāya, parahitāya paṭipanno no attahitāya, nevattahitāya paṭipanno no parahitāya, attahitāya ceva paṭipanno parahitāya ca -pa- ime kho bhikkhave -pa- lokasmin"ti[2]—

1. Vi-Ṭṭha 3. 138 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 408 piṭṭhe.

evamādinā **puggaladesanāpaṭisaññuttasuttantapāḷiṁ** nidasseti. **Adhippāyan**ti "ayaṁ puggaladesanāvohāravasena, na paramatthato"ti evaṁ Bhagavato adhippāyaṁ. Vuttañhi—

"Duve saccāni akkhāsi, Sambuddho vadataṁ varo.
Sammutiṁ paramatthañca, tatiyaṁ nūpalabbhati.

Saṅketavacanaṁ saccaṁ, lokasammutikāraṇā.
Paramatthavacanaṁ saccaṁ, dhammānaṁ bhūtakāraṇā.

Tasmā vohārakusalassa, Lokanāthassa Satthuno.
Sammutiṁ voharantassa, musāvādo na jāyatī"ti[1].

Na hi lokasammutiṁ Buddhā Bhagavanto vijahanti, lokasamaññāya lokaniruttiyā lokābhilāpe ṭhitāyeva dhammaṁ desenti. Apica "hirottappadīpanatthaṁ, kammassakatādīpanatthan'ti[2] evamādīhipi aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā puggalakathaṁ kathetī"ti evaṁ adhippāyamajānanto. Ayamattho upari āvi bhavissati. **Duggahitaṁ gaṇhātī**ti "tathāhaṁ Bhagavatā dhammaṁ desitaṁ ājānāmi, yathā tadevidaṁ viññāṇaṁ sandhāvati saṁsarati anaññan"ti-ādinā[3] duggahitaṁ katvā gaṇhāti, viparītaṁ gaṇhātīti vuttaṁ hoti. **Duggahitan**ti hi bhāvanapuṁsakaniddeso kiriyāyavisesanabhāvena napuṁsakaliṅgena niddisitabbattā. Ayañhi bhāvanapuṁsakapadassa pakati, yadidaṁ napuṁsakaliṅgena niddisitabbatā, bhāvappaṭṭhānatā, sakammākammakiriyānuyogaṁ paccattopayogavacanatā ca. Tena vuttaṁ "duggahitaṁ katvā"ti. **Yan**ti duggahitagāhaṁ. Majjhimanikāye Mūlapaṇṇāsake **Mahātaṇhāsaṅkhayasutte**[3] tathāvādīnaṁ Sādhināmakaṁ Kevaṭṭaputtaṁ bhikkhuṁ ārabbha Bhagavatā **vuttaṁ.** Attanā duggahitena dhammenāti pāṭhaseso, micchāsabhāvenāti attho. Atha vā duggahaṇaṁ duggahitaṁ, **attanā**ti ca sāmi-atthe karaṇavacanaṁ, vibhattiyantapatirūpakaṁ vā abyayapadaṁ, tasmā attano duggahaṇena viparītagāhenāti attho. **Abbhācikkhatī**ti abbhakkhānaṁ karoti. Attano kusalamūlāni khananto **attānaṁ khanati** nāma. **Tato**ti duggahitabhāvahetuto.

---

1. Ma-Ṭṭha 1. 142; Aṁ-Ṭṭha 1. 74; Itivuttaka-Ṭṭha 78 piṭṭhesu.
2. Ma-Ṭṭha 1. 143; Aṁ-Ṭṭha 1. 74; Itivuttaka-Ṭṭha 79; Anuṭī 3. 68 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 323 piṭṭhe.

Dhammacintanti dhammasabhāvavicāraṁ. **Atidhāvanto**ti ṭhātabbamariyādāyaṁ aṭṭhatvā "cittuppādamattenapi dānaṁ hoti, sayameva cittaṁ attano ārammaṇaṁ hoti, sabbampi cittaṁ sabhāvadhammārammaṇameva[1] hotī"ti ca evamādinā atikkamitvā pavattayamāno. Cintetumasakkuṇeyyāni, anaraharūpāni vā **acinteyyāni** nāma, tāni dassento **"vuttañhetan"**ti-ādimāha. Tattha **acinteyyānī**ti tesaṁ sabhāvadassanaṁ. **Na cintetabbānī**ti tatta kattabbakiccadassanaṁ. **"Yānī"**ti-ādi tassa hetudassanaṁ. Yāni cintento ummādassa cittakkhepassa, vighātassa vihesassa ca bhāgī assa, acinteyyāni imāni cattāri na cintetabbāni, imāni vā cattāri acinteyyāni nāma na cintetabbāni, yāni vā -pa- assa, tasmā na cintetabbāni acintetabbabhūtāni imāni cattāri acinteyyāni nāmāti yojanā. **Iti**-saddena pana—

> "Katamāni cattāri? Buddhānaṁ bhikkhave Buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṁ cintento ummādassa vighātassa bhāgī assa. Jhāyissa bhikkhave jhānavisayo acinteyyo -pa- kammavipāko bhikkhave acinteyyo -pa- lokacintā bhikkhave acinteyyā -pa- imāni -pa- assā"ti[2]—

Caturaṅguttare vuttaṁ **Acinteyyasuttaṁ** ādiṁ katvā sabbaṁ acinteyyabhāvadīpakaṁ Pāḷiṁ saṅgaṇhāti. Kāmaṁ acinteyyāni cha asādhāraṇañāṇādīni, tāni pana anussarantassa kusaluppattihetubhāvato cintetabbāni, imāni pana evaṁ na honti aphalabhāvato, tasmā na cintetabbāni. **"Dussīlya -pa- pabhedan"**ti iminā vipattiṁ sarūpato dasseti. "Kathaṁ? Piṭakavasenā"ti-ādivacanasambajjhanena pubbāparasambandhaṁ dassento **"evaṁ nānappakārato"**ti-ādimāha. Pubbāparasambandhavirahitañhi vacanaṁ byākulaṁ. Sotūnañca atthaviññāpakaṁ na hoti, pubbāparaññūnameva ca tathāvicāritavacanaṁ visayo. Yathāha—

> "Pubbāparaññū atthaññū, niruttipadakovido.
> Suggahītañca gaṇhāti, atthañco'paparikkhatī"ti[3].

Tesanti piṭakānaṁ. **Etan**ti Buddhavacanaṁ.

---

1. Asabhāvadhammārammaṇaṁ (Ka) 2. Aṁ 1. 392 piṭṭhe. 3. Khu 2. 347 piṭṭhe.

Sīlakkhandhavaggamahāvaggapāthikavaggasaṅkhātehi tīhi vaggehi saṅgaho etesanti **tivaggasaṅgahāni.** Gāthāya **pana yassa** nikāyassa suttagaṇanato **catuttiṁseva suttantā.** Vaggasaṅgahavasena tayo vaggā assa saṅgahassāti **tivaggo saṅgaho. Paṭhamo esa** nikāro **Dīghanikāyo**ti **anulomiko** apaccanīko, atthānulomanato atthānulomanāmiko vā, anvatthanāmoti attho. Tattha "tivaggo saṅgaho"ti etaṁ "yassā"ti antarikepi samāsoyeva hoti, na vākyanti daṭṭhabbaṁ "navaṁ pana bhikkhunā cīvaralābhenā"ti[1] ettha "navaṁcīvaralābhenā"ti[1] padaṁ viya. Tathā hi Aṭṭhakathācariyā vaṇṇayanti "alabbhīti labho, labho eva lābho. Kiṁ alabbhi? Cīvaraṁ. Kīdisaṁ? Navaṁ, iti 'navacīvaralābhenā'ti vattabbe anunāsikalopaṁ akatvā 'navaṁcīvaralābhenā'ti vuttaṁ, paṭiladdhanavacīvarenāti attho. Majjhe ṭhitapadadvaye panāti nipāto. Bhikkhunāti yena laddhaṁ, tassa nidassanan"ti[2]. Idhāpi saddato, atthato ca vākye yuttiyā abhāvato samāsoyeva sambhavati. "Tivaggo"ti padañhi "saṅgaho"ti ettha yadi karaṇaṁ, evaṁ sati karaṇavacanantameva siyā. Yadi ca padadvayametaṁ tulyādhikaraṇaṁ, tathā ca sati napuṁsakaliṅgameva siyā "tilokan"ti-ādipadaṁ viya. Tathā "tivaggo"ti etassa "saṅgaho"ti padamantarena aññatthāsambandho na sambhavati, tattha ca tādisena vākyena sambajjhanaṁ na yuttaṁ, tasmā samānepi padantarantarike saddatthāvirodhabhāvoyeva samāsatākāraṇanti samāso eva yutto. Tayo vaggā assa saṅgahassāti hi **tivaggosaṅgaho** a-kārassa o-kārādesaṁ, o-kārāgamaṁ vā katvā yathā "sattāhaparinibbuto, acirapakkanto, māsajāto"ti-ādi, **assasaṅgahassā**ti ca saṅgahitassa assa nikāyassāti attho. Apare pana "tayo vaggā yassāti katvā 'saṅgaho'ti padena tulyādhikaraṇameva sambhavati, saṅgahoti ca gaṇanā. **Ṭīkācariyehi**[3] pana 'tayo vaggā assa saṅgahassā'ti padadvayassa tulyādhikaraṇatāyeva dassitā"ti vadanti, tadayuttameva saṅkhyāsaṅkhyeyyānaṁ missakattā, apākaṭattā ca.

Atthānulomikattaṁ vibhāvetumāha **"kasmā"**ti-ādi. Guṇopacārena, taddhitavasena vā dīgha-saddena dīghappamāṇāni suttāniyeva

---

1. Vi 2. 158 piṭṭhe. 2. Vi-Ṭṭha 3. 131 piṭṭhe. 3. Sārattha-Ṭī 1. 92 piṭṭhe.

gahitāni, nikāyasaddo ca ruḷhivasena samūhanivāsatthesu vattatīti dasseti **"dīghappamāṇānan"**ti-ādinā. Saṅketasiddhattā vacanīyavācakānaṁ payogato tadatthesu tassa saṅketasiddhataṁ ñāpento **"nāhan"**ti-ādimāha. **Ekanikāyampī**ti ekasamūhampi. **Evaṁ cittan**ti evaṁ vicittaṁ. **Yathayidan**ti yathā ime tiracchānagatā pāṇā. Poṇikā, cikkhallikā ca khattiyā, tesaṁ nivāso **"poṇikanikāyo cikkhallikanikāyo"**ti vuccati. **Etthā**ti nikāyasaddassa samūhanivāsānaṁ vācakabhāve. **Sādhakānī**ti adhippetassatthassa sāmanato udāharaṇāni vuccanti. "Samānītānī"ti pāṭhasesena cetassa sambandho, sakkhīni vā yathāvuttanayena sādhakāni. Yañhi niddhāretvā adhippetatthaṁ sādhenti, taṁ "sakkhī"ti vadanti. Tathā hi **Manorathapūraṇiyaṁ** vuttaṁ "pañcagarujātakaṁ[1] pana sakkhibhāvatthāya āharitvā kathetabban"ti[2]. **Sāsanato**ti sāsanapayogato, sāsane vā. **Lokato**ti lokiyapayogato, loke vā. Idaṁ pana piṭakattaye na vijjati, tasmā evaṁ vuttanti vadanti. Ettha ca paṭhamamudāharaṇaṁ sāsanato sādhakavacanaṁ, dutiyaṁ lokatoti daṭṭhabbaṁ.

Mūlapariyāyavaggādivasena pañcadasavaggasaṅgahāni. Aḍḍhena dutiyaṁ **diyaḍḍhaṁ,** tadeva sataṁ, ekasataṁ, paññāsa ca suttānīti vuttaṁ hoti. **Yatthā**ti yasmiṁ nikāye. **Pañcadasavaggapariggaho**ti pañcadasahi vaggehi pariggahito saṅgahito.

Saṁyujjanti etthāti **Saṁyuttaṁ,** kesaṁ saṁyuttaṁ? Suttavaggānaṁ. Yathā hi byañjanasamudāye padaṁ, padasamudāye ca vākyaṁ, vākyasamudāye suttaṁ, suttasamudāye vaggoti samaññā, evaṁ vaggasamudāye saṁyuttasamaññā. Devatāya pucchitena kathitasuttavaggādīnaṁ saṁyuttattā Devatāsaṁyuttādi[3] bhāvo, tenāha **"Devatāsaṁyuttādivasenā"**ti-ādi. "Suttantānaṁ sahassāni satta suttasatāni cā"ti pāṭhe suttantānaṁ satta sahassāni, satta suttasatāni cāti yojetabbaṁ. **"Satta suttasahassāni, satta suttasatāni cā"**tipi pāṭho. **Saṁyuttasaṅgaho**ti Saṁyuttanikāyassa saṅgaho gaṇanā.

---

1. Khu 5. 31 piṭṭhe. 2. Aṁ-Ṭṭha 1. 21 piṭṭhe. 3. Saṁ 1. 1 piṭṭhe.

Ekekehi aṅgehi uparūpari uttaro adhiko etthāti **Aṅguttaro**ti āha **"ekeka-aṅgātirekavasenā"**ti-ādi. Tattha hi ekekato paṭṭhāya yāva ekādasa aṅgāni kathitāni. **Aṅgan**ti ca dhammakoṭṭhāso.

Pubbeti Suttantapiṭakaniddese. Vuttameva pakārantarena saṅkhipitvā avisesetvā dassetuṁ **"ṭhapetvā"**ti-ādivuttaṁ. **"Sakalaṁ Vinayapiṭakan"**ti-ādinā vuttameva hi iminā pakārantarena saṅkhipitvā dasseti. Apica yathāvuttato avasiṭṭhaṁ yaṁ kiñci Bhagavatā dinnanaye ṭhatvā desitaṁ, Bhagavatā ca anumoditaṁ Nettipeṭakopadesādikaṁ, taṁ sabbampi ettheva pariyāpannanti anavasesapariyādānavasena dassetuṁ evaṁ vuttantipi daṭṭhabbaṁ. Siddhepi hi sati ārambho atthantaraviññāpanāya vā hoti, niyamāya vāti. Ettha ca yathā "dīghappamāṇānan"ti-ādi vuttaṁ, evaṁ "khuddakappamāṇānan"ti-ādimavatvā sarūpasseva kathanaṁ vinayābhidhammādīnaṁ dīghappamāṇānampi tadantogadhatāyāti daṭṭhabbaṁ, tena ca viññāyati "na sabbattha khuddakapariyāpannesu tassa anvatthasamaññatā, dīghanikāyādisabhāvaviparītabhāvasāmaññena pana katthaci tabbohāratā"ti. **Tadaññan**ti tehi catūhi nikāyehi aññaṁ, avasesanti attho.

Navappabhedanti ettha kathaṁ panetaṁ navappabhedaṁ hoti. Tathā hi navahi aṅgehi vavatthitehi aññamaññasaṅkararahitehi bhavitabbaṁ, tathā ca sati asuttasabhāvāneva geyyaṅgādīni siyuṁ, atha suttasabhāvāneva geyyaṅgādīni, evaṁ sati suttanti visuṁ suttaṅgameva na siyā, evaṁ sante aṭṭhaṅgaṁ sāsananti āpajjati. Apica "sagāthakaṁ Suttaṁ Geyyaṁ, niggāthakaṁ Suttaṁ Veyyākaraṇan"ti[1] **Aṭṭhakathāyaṁ** vuttaṁ. Suttañca nāma sagāthakaṁ vā siyā, niggāthakaṁ vā, tasmā aṅgadvayeneva tadubhayaṁ saṅgahitanti tadubhayavinimuttaṁ suttaṁ udānādivisesasaññārahitaṁ natthi, yaṁ suttaṅgaṁ siyā, athāpi kathañci visuṁ suttaṅgaṁ siyā, **Maṅgalasuttādīnaṁ**[2] suttaṅgasaṅgaho na siyā gāthābhāvato dhammapadādīnaṁ viya. Geyyaṅgasaṅgaho vā siyā sagāthakattā Sagāthāvaggassa viya. Tathā Ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānanti? Vuccate—

1. Dī-Ṭṭha 1. 25; Vi-Ṭṭha 1. 22; Abhi-Ṭṭha 1. 27 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

Suttanti sāmaññavidhi, visesavidhayo pare.
Sanimittā niruḷhattā, sahatāññena nāññato[1].

Yathāvuttassa dosassa, natthi etthāvagāhaṇaṁ.
Tasmā asaṅkaraṁyeva, navaṅgaṁ Satthusāsanaṁ[2].

Sabbassāpi hi Buddhavacanassa **suttan**ti ayaṁ **sāmaññavidhi.** Tathā hi "ettakaṁ tassa Bhagavato suttāgataṁ suttapariyāpannaṁ[3], Sāvatthiyā Suttavibhaṅge[4], sakavāde pañca suttasatānī"ti-ādi[5]vacanato vinayābhidhammapariyattivisesesupi suttavohāro dissati. Teneva ca āyasmā Mahākaccāyano **Nettiyaṁ** āha "navavidhasuttantapariyeṭṭhī"ti[6]. Tattha hi suttādivasena navaṅgassa sāsanassa pariyeṭṭhi pariyesanā atthavicāraṇā "navavidhasuttantapariyeṭṭhī"ti vuttā. Tadekadesesu pana **pare** geyyādayo **sanimittā visesavidhayo** tena tena nimittena patiṭṭhitā. Tathā hi geyyassa sagāthakattaṁ tabbhāvanimittaṁ. Lokepi hi sasilokaṁ sagāthakaṁ cuṇṇiyaganthaṁ "Geyyan"ti vadanti, gāthāvirahe pana sati pucchaṁ katvā vissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittaṁ, pucchāvissajjanañhi "Byākaraṇan"ti vuccati, byākaraṇameva veyyākaraṇaṁ, evaṁ sante sagāthakādīnampi pucchaṁ katvā vissajjanavasena pavattānaṁ veyyākaraṇabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati geyyādisaññānaṁ anokāsabhāvato. Sa-okāsavidhito hi anokāsavidhi balavā. Apica "gāthāvirahe satī"ti visesitattā. Yathādhippetassa hi atthassa anadhippetato byavacchedakaṁ visesanaṁ. Tathā hi dhammapadādīsu kevalagāthābandhesu, sagāthakattepi somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaññuttesu, "vuttaṁ hetan"ti-ādivacanasambandhesu, abbhutadhammapaṭisaṁyuttesu ca suttavisesesu yathākkamaṁ Gāthāudānaitivuttakaabbhutadhammasaññā patiṭṭhitā. Ettha hi satipi saññāntaranimittayoge anokāsasaññānaṁ balavabhāveneva gāthādisaññā patiṭṭhitā, tathā satipi gāthābandhabhāve Bhagavato atītāsu jātīsu cariyānubhāvappakāsakesu jātakasaññā patiṭṭhitā, satipi

1. Netti-Ṭṭha 13; Dī-Ṭī 1. 32; Anuṭī 1. 24; Sāratha-Ṭī 1. 93 piṭṭhesu.
2. Sāratha-Ṭī 1. 93 piṭṭhe. 3. Vi 2. 272, 470 piṭṭhesa. 4. Vi 4. 505 piṭṭhe.
5. Abhi-Ṭṭha 1. 5, 6, 9; Abhi-Ṭṭha 3. 105 piṭṭhesu. 6. Khu 10. 1 piṭṭhe.

pañhāvissajjanabhāve, sagāthakatte ca kesuci suttantesu vedassa labhāpanato vedallasaññā patiṭṭhitā, evaṁ tena tena sagāthakattādinā nimittena tesu tesu suttavisesesu geyyādisaññā patiṭṭhitāti visesavidhayo suttaṅgato pare geyyādayo, yaṁ panettha geyyaṅgādinimittarahitaṁ, taṁ suttaṅgameva visesasaññāparihārena sāmaññasaññāya pavattanato. Nanu ca evaṁ santepi sagāthakaṁ Suttaṁ Geyyaṁ, niggāthakaṁ Suttaṁ Veyyākaraṇanti tadubhayavinimuttassa suttassa abhāvato visuṁ suttaṅgameva na siyāti codanā tadavatthā evāti? Na tadavatthā sodhitattā. Sodhitañhi pubbe gāthāvirahe sati pucchāvissajjanabhāvo veyyākaraṇassa tabbhāvanimittanti.

Yañca vuttaṁ "gāthābhāvato **Maṅgalasuttādīnaṁ**[1] suttaṅgasaṅgaho na siyā"ti, tampi na, niruḷhattā. Niruḷho hi **Maṅgalasuttādīnaṁ**[1] suttabhāvo. Na hi tāni Dhammapadabuddhavaṁsādayo viya gāthābhāvena saññitāni, atha kho suttabhāveneva. Teneva hi Aṭṭhakathāyaṁ "suttanāmakan"ti nāmaggahaṇaṁ kataṁ. Yañca pana vuttaṁ "sagāthakattā geyyaṅgasaṅgaho vā siyā"ti, tampi natthi. Kasmāti ce? Yasmā **sahatāññena,** tasmā. Sahabhāvo hi nāma attato aññena hoti. Saha gāthāhīti ca sagāthakaṁ, na ca **Maṅgalasuttādīsu**[1] gāthāvinimutto koci suttapadeso atthi, yo "saha gāthāhī"ti vucceyya, nanu ca gāthāsamudāyo tadekadesāhi gāthāhi añño hoti, yassa vasena "saha gāthāhī"ti sakkā vattunti? Taṁ na. Na hi avayavavinimutto samudāyo nāma koci atthi, yo tadekadesehi saha bhaveyya. Katthaci pana "dīghasuttaṅkitassā"ti-ādīsu samudāyekadesānaṁ vibhāgavacanaṁ vohāramattaṁ pati pariyāyavacanameva, ayañca nippariyāyena pabhedavibhāgadassanakathāti. Yampi vuttaṁ "Ubhatovibhaṅgādīsu sagāthakappadesānaṁ geyyaṅgasaṅgaho siyā"ti, tampi na, aññato. Aññāyeva hi tā gāthā jātakādipariyāpannattā. Tādisāyeva hi kāraṇānurūpena tattha desitā, ato na tāhi Ubhatovibhaṅgādīnaṁ geyyaṅgabhāvoti. Evaṁ suttādinavaṅgānaṁ aññamaññasaṅkarābhāvo veditabboti.

---

1. Khu 1. 3, 318 piṭṭhesu.

Idāni etāni navaṅgāni vibhajitvā dassento **"tatthā"**ti-ādimāha. Niddeso nāma **Suttanipāte**—

"Kāmaṁ kāmayamānassa, tassa ce taṁ samijjhati.
Addhā pītimano hoti, laddhā macco yadicchatī"ti-ādinā[1]—

āgatassa aṭṭhakavaggassa,

"Kenassu nivuto loko, (Iccāyasmā Ajito).
Kenassu na pakāsati.
Kissābhilepanaṁ brūsi,
Kiṁsu tassa mahabbhayan"ti-ādinā[2]—

āgatassa pārāyanavaggassa,

"Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṁ,
Aviheṭhayaṁ aññatarampi tesaṁ.
Na puttamiccheyya kuto sahāyaṁ,
Eko care khaggavisāṇakappo"ti-ādinā[3]—

āgatassa Khaggavisāṇasuttassa ca atthavibhāgavasena Satthukappena āyasmatā **Dhammasenāpatisāriputtattherena** kato niddeso, yo "Mahāniddeso, Cūḷaniddeso"ti vuccati. Evamidha niddesassa suttaṅgasaṅgaho **Bhadantabuddhaghosācariyena** dassito, tathā aññatthāpi Vinayaṭṭhakathādīsu, **Ācariyadhammapālattherenā**pi Nettippakaraṇaṭṭhakathāyaṁ. Apare pana niddesassa gāthāveyyākaraṇaṅgesu dvīsu saṅgahaṁ vadanti. Vuttañhetaṁ Niddesaṭṭhakathāyaṁ Upasenattherena—

"So panesa Vinayapiṭakaṁ -pa- Abhidhammapiṭakanti tīsu piṭakesu Suttantapiṭakapariyāpanno, Dīghanikāyo -pa- Khuddakanikāyoti pañcasu nikāyesu khuddakamahānikāyapariyāpanno, Suttaṁ -pa- Vedallanti navasu Satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṁ gāthaṅgaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahito"ti[4].

1. Khu 1. 399 piṭṭhe.
2. Khu 1. 434 piṭṭhe.
3. Khu 1. 284 piṭṭhe.
4. Mahāniddesa-Ṭṭha 8 piṭṭhe.

Ettha tāva katthaci pucchāvissajjanasabbhāvato niddesekadesassa veyyākaraṇaṅgasaṅgaho yujjatu, agāthābhāvato gāthaṅgasaṅgaho kathaṁ yujjeyyāti vīmaṁsitabbametaṁ. Dhammapadādīnaṁ viya hi kevalaṁ gāthābandhabhāvo gāthaṅgassa tabbhāvanimittaṁ. Dhammapadādīsu hi kevalaṁ gāthābandhesu gāthāsamaññā patiṭṭhitā, niddese ca na koci kevalo gāthābandhappadeso upalabbhati. Sammāsambuddhena bhāsitānaṁyeva hi aṭṭhakavaggādisaṅgahitānaṁ gāthānaṁ niddesamattaṁ Dhammasenāpatinā kataṁ. Atthavibhajanatthaṁ ānītāpi hi tā aṭṭhakavaggādisaṅgahitā niddisitabbā mūlagāthāyo suttanipātapariyāpannattā aññāyevāti na niddesasaṅkhyaṁ gacchanti Ubhatovibhaṅgādīsu āgatāpi taṁ vohāramalabhamānā jātakādipariyāpannā gāthāyo viya, tasmā kāraṇantaramettha gavesitabbaṁ, yuttataraṁ vā gahetabbaṁ.

Nālakasuttaṁ nāma dhammacakkappavattita[1] divasato sattame divase Nālakattherassa "moneyyaṁ te upaññissan"ti-ādinā[2] Bhagavatā bhāsitaṁ moneyyapaṭipadāparidīpakaṁ suttaṁ. **Tuvaṭṭakasuttaṁ** nāma Mahāsamayasuttantadesanāya sannipatitesu devesu "kā nu kho arahattappattiyā paṭipattī"ti uppannacittānaṁ ekaccānaṁ devatānaṁ tamatthaṁ pakāsetuṁ nimmitabuddhena attānaṁ pucchāpetvā "mūlaṁ papañcasaṅkhāyā"ti-ādinā[3] Bhagavatā bhāsitaṁ suttaṁ. Evamidha suttanipāte āgatānaṁ Maṅgalasuttādīnaṁ suttaṅgasaṅgaho dassito, tattheva āgatānaṁ asuttanāmikānaṁ suddhikagāthānaṁ gāthaṅgasaṅgahañca dassayissati, evaṁ sati[4] Suttanipātaṭṭhakathārambhe—

"Gāthāsatasamākiṇṇo, geyyabyākaraṇaṅkito.
Kasmā suttanipātoti, saṅkhamesa gatoti ce"ti[5]—

sakalassāpi suttanipātassa geyyaveyyākaraṇaṅgasaṅgaho kasmā coditoti? Nāyaṁ virodho. Kevalañhi tattha codakena sagāthakattaṁ, katthaci pucchāvissajjanattañca gahetvā codanāmattaṁ kataṁ, aññathā suttanipāte niggāthakassa suttasseva abhāvato veyyākaraṇaṅgasaṅgaho na codetabbo siyā, tasmā codakassa vacanametaṁ appamāṇanti idha, aññāsu ca Vinayaṭṭhakathādīsu vuttanayeneva

---

1. Saṁ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329 piṭṭhesu. 2. Khu 1. 388 piṭṭhe.
3. Khu 1. 421 piṭṭhe. 4. Santepi (Ka) 5. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhe.

tassa suttaṅgagāthaṅgasaṅgaho dassitoti. **Suttan**ti cuṇṇiyasuttaṁ. **Visesenā**ti rāsibhāvena ṭhitaṁ sandhāyāha. Sagāthāvaggo Geyyanti sambandho.

“Aṭṭhahi aṅgehi asaṅgahitaṁ nāma paṭisambhidādī”ti tīsupi kira **Gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. Apare pana paṭisambhidāmaggassa geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahaṁ vadanti. Vuttañhetaṁ **tadaṭṭhakathāyaṁ** “navasu Satthusāsanaṅgesu yathāsambhavaṁ geyyaveyyākaraṇaṅgadvayasaṅgahitan”ti[1], etthāpi geyyaṅgasaṅgahitabhāvo vuttanayena vīmaṁsitabbo. **No suttanāmikā**ti asuttanāmikā saṅgītikāle suttasamaññāya apaññātā. “Suddhikagāthā nāma vatthugāthā”ti tīsupi kira **Gaṇṭhipadesu** vuttaṁ, **vatthugāthā**ti ca Pārāyanavaggassa nidānamāropentena āyasmatā Ānandattherena saṅgītikāle vuttā chappaññāsa gāthāyo, Nālakasuttassa nidānamāropentena teneva tadā vuttā vīsatimattā gāthāyo ca vuccanti. **Suttanipātaṭṭhakathāyaṁ**[2] pana “parinibbute Bhagavati saṅgītiṁ karontenāyasmatā Mahākassapena tameva moneyyapaṭipadaṁ puṭṭho āyasmā Ānando yena, yadā ca samādapito Nālakatthero Bhagavantaṁ pucchi, taṁ sabbaṁ pākaṭaṁ katvā dassetukāmo ‘Ānandajāte’ti-ādikā[3] vīsati vatthugāthāyo vatvā vissajjesi, taṁ sabbampi ‘Nālakasuttan’ti vuccatī”ti āgatattā Nālakasuttassa vatthugāthāyo Nālakasuttaggahaṇeneva gahitāti Pārāyanavaggassa vatthugāthāyo idha suddhikagāthāti gahetabbaṁ. Tattheva ca Pārāyanavagge Ajitamāṇavakādīnaṁ soḷasannaṁ brāhmaṇānaṁ pucchāgāthā, Bhagavato vissajjanagāthā ca Pāḷiyaṁ suttanāmena avatvā “Ajitamāṇavakapucchā, Tissametteyyamāṇavakapucchā”ti-ādinā[4] āgatattā, cuṇṇiyaganthehi asammissattā ca “no suttanāmikā suddhikagāthā nāmā”ti vattuṁ vaṭṭati.

“Somanassañāṇamayikagāthāpaṭisaṁyuttā”ti etena udānaṭṭhena udānanti anvatthasaññataṁ dasseti[5]. Kimidaṁ udānaṁ nāma? Pītivegasamuṭṭhāpito udāhāro. Yathā hi yaṁ telādi minitabbavatthu mānaṁ gahetuṁ na sakkoti, vissanditvā gacchati, taṁ “avasesako”ti vuccati.

---

1. Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 8 piṭṭhe. 2. Suttanipāta-Ṭṭha 2. 202 piṭṭhe. 3. Khu 1. 385 piṭṭhe.
4. Khu 1. 434 piṭṭhe. 5. Udāna-Ṭṭha 2 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.

Yañca jalaṁ taḷākaṁ gahetuṁ na sakkoti, ajjhottharitvā gacchati, taṁ "mahogho"ti vuccati, evameva yaṁ pītivegasamuṭṭhāpitaṁ vitakkavipphāraṁ antohadayaṁ sandhāretuṁ na sakkoti, so adhiko hutvā anto asaṇṭhahitvā bahi vacīdvārena nikkhanto paṭiggāhakanirapekkho udāhāraviseso "udānan"ti vuccati[1]. "Uda mode kīḷāyañcā"ti[2] hi **akkharacintakā** vadanti, idañca yebhuyyena vuttaṁ dhammasaṁvegavasena uditassāpi "sace bhāyatha dukkhassā"ti-ādi-udānassa[3] **Udānapāḷiyaṁ** āgatattā, tathā "gāthāpaṭisaṁyuttā"ti idampi yebhuyyeneva "atthi bhikkhave tadāyatanaṁ, yattha neva pathavī, na āpo"ti-ādikassa[4] cuṇṇiyavākyavasena uditassāpi tattha āgatattā. Nanu ca udānaṁ nāma pītisomanassasamuṭṭhāpito, dhammasaṁvegasamuṭṭhāpito vā dhammapaṭiggāhakanirapekkho gāthābandhavasena, cuṇṇiyavākyavasena ca pavatto udāhāro, tathā ceva sabbattha āgataṁ, idha kasmā "bhikkhave"ti āmantanaṁ vuttanti? Tesaṁ bhikkhūnaṁ saññāpanatthaṁ eva, na paṭiggāhakakaraṇatthaṁ. Nibbānapaṭisaṁyuttañhi Bhagavā dhammaṁ desetvā nibbānaguṇānussaraṇena uppannapītisomanassena udānaṁ udānento "ayaṁ nibbānadhammo kathamapaccayo upalabbhatī"ti tesaṁ bhikkhūnaṁ cetoparivitakkamaññāya tesaṁ tamatthaṁ ñāpetukāmena "tadāyatanan"ti vuttaṁ, na pana ekantato te paṭiggāhake katvāti veditabbanti.

Tayidaṁ Sabbaññubuddhabhāsitaṁ Paccekabuddhabhāsitaṁ sāvakabhāsitanti tibbidhaṁ hoti. Tattha Paccekabuddhabhāsitaṁ—

"Sabbesu bhūtesu nidhāya daṇḍaṁ,
Aviheṭhayaṁ aññatarampi tesan"ti-ādinā[5]—

Khaggavisāṇasutte āgataṁ. Sāvakabhāsitampi—

---

1. Udāna-Ṭṭha 2 piṭṭhādīsupi passitabbaṁ.
2. Saddanītidhātumālāyaṁ saravaggapañcakantikadhātuvibhāge 70 piṭṭhe.
3. Khu 1. 137 piṭṭhe. 4. Khu 1. 177 piṭṭhe. 5. Khu 1. 284 piṭṭhe.

"Sabbo rāgo pahīno me,
Sabbo doso samūhato.
Sabbo me vihato moho,
Sītibhūtosmi nibbuto"ti-ādinā[1]—

Theragāthāsu,

"Kāyena saṁvutā āsiṁ, vācāya uda cetasā.
Samūlaṁ taṇhamabbuyha, sītibhūtāmhi nibbutā"ti[2]—

Therīgāthāsu ca āgataṁ. Aññānipi sakkādīhi devehi bhāsitāni "aho dānaṁ paramadānaṁ, Kassape suppatiṭṭhitan"ti-ādīni[3]. Soṇadaṇḍabrāhmaṇādīhi manussehi ca bhāsitāni "namo tassa Bhagavato"ti-ādīni[4] tisso saṅgītiyo āruḷhāni udānāni santi eva, tāni sabbānipi idha na adhippetāni. Yaṁ pana Sammāsambuddhena sāmaṁ āhaccabhāsitaṁ Jinavacanabhūtaṁ, tadeva dhammasaṅgāhakehi "udānan"ti saṅgītaṁ, tadeva ca sandhāya Bhagavatā pariyattidhammaṁ navadhā vibhajitvā uddisantena "udānan"ti vuttaṁ. Yā pana "anekajātisaṁsāran"ti-ādikā[5] gāthā Bhagavatā bodhimūle udānavasena pavattitā, anekasatasahassānaṁ Sammāsambuddhānaṁ udānabhūtā ca, tā aparabhāge dhammabhaṇḍāgārikassa Bhagavatā desitattā dhammasaṅgāhakehi **Udānapāḷiyaṁ** saṅgahaṁ anāropetvā **Dhammapade** saṅgahitā, yañca "aññāsi vata bho Koṇḍañño aññāsi vata bho Koṇḍañño"ti[6] udānavacanaṁ dasasahassilokadhātuyā devamanussānaṁ pavedanasamatthanigghosavipphāraṁ Bhagavatā bhāsitaṁ, tadapi paṭhamabodhiyaṁ sabbesaṁ eva bhikkhūnaṁ sammāpaṭipattipaccavekkhaṇahetukaṁ "ārādhayiṁsu vata maṁ bhikkhū ekaṁ samayan"ti-ādivacanaṁ[7] viya Dhammacakkappavattanasuttantadesanāpariyosāne attanāpi adhigatadhammekadesassa yathādesitassa ariyamaggassa sabbapaṭhamaṁ sāvakesu therena adhigatattā attano parissamassa saphalabhāvapaccavekkhaṇahetutaṁ

---

1. Khu 2. 237 piṭṭhe.
2. Khu 2. 379 piṭṭhe.
3. Khu 1. 111 piṭṭhe.
4. Dī 2. 230; Ma 1. 235; Ma 2. 314, 341, 424; Saṁ 1. 162; Aṁ 1. 68; Aṁ 2. 208 piṭṭhesu.
5. Khu 1. 36 piṭṭhe Dhammapade.
6. Saṁ 3. 371; Vi 3. 17; Khu 9. 332 piṭṭhesu.
7. Ma 1. 175 piṭṭhe.

pītisomanassajanitaṁ udāhāramattaṁ, na pana "yadā have pātubhavanti dhammā"ti-ādivacanaṁ[1] viya pavattiyā, nivattiyā vā pakāsananti dhammasaṅgāhakehi **Udānapāḷiyaṁ** na saṅgītanti daṭṭhabbaṁ. **Udānapāḷiyaṁ** pana aṭṭhasu vaggesu dasa dasa katvā asītiyeva suttantā saṅgītā. Tathā hi **tadaṭṭhakathāyaṁ** vuttaṁ—

"Asītiyeva suttantā, vaggā aṭṭha samāsato"ti[2].

Idha pana "dve-asīti suttantā"ti vuttaṁ, taṁ Udānapāḷiyā na sameti, tasmā "asīti suttantā"ti pāṭhena bhavitabbaṁ. Apica na kevalaṁ idheva, atha kho aññāsupi Vinayā[3]bhidhammaṭṭhakathāsu[4] tathāyeva vuttattā "appakaṁ pana ūnamadhikaṁ vā gaṇanūpagaṁ na hotī"ti pariyāyena anekaṁsena vuttaṁ siyā. Yathā vā tathā vā anumānena gaṇanameva hi tattha tattha ūnādhikasaṅkhyā, itarathā tāyeva na siyuntipi vadanti, pacchā pamādalekhavacanaṁ vā etaṁ.

Vuttaṁ hetaṁ Bhagavatāti-ādinayappavattāti ettha **ādi**saddena "vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā, vuttamarahatāti me sutaṁ. Ekadhammaṁ bhikkhave pajahatha, ahaṁ vo pāṭibhogo anāgāmitāya. Katamaṁ ekadhammaṁ? Lobhaṁ bhikkhave ekadhammaṁ pajahatha, ahaṁ vo pāṭibhogo anāgāmitāyā"ti[5] evamādinā ekadukatikacatukkanipātavasena vuttaṁ dvādasuttarasatasuttasamūhaṁ saṅgaṇhāti. Tathā hi Itivuttakapāḷiyameva udānagāthāhi dvādasuttarasatasuttāni gaṇetvā saṅgītāni, **tadaṭṭhakathāya**mpi[6] tathāyeva vuttaṁ. Tasmā "dvādasuttarasatasuttantā"icceva pāṭhena bhavitabbaṁ, yathāvuttanayena vā anekaṁsato vuttantipi vattuṁ sakkā, tathāpi īdise ṭhāne pamāṇaṁ dassentena yāthāvatova niyametvā dassetabbanti "dasuttarasatasuttantā"ti idaṁ pacchā pamādalekhamevāti gahetabbanti vadanti. Iti evaṁ Bhagavatā vuttaṁ **Itivuttaṁ.** Itivuttanti saṅgītaṁ **Itivuttakaṁ.** Ruḷhināmaṁ vā etaṁ yathā "yevāpanakaṁ, natumhākavaggo"ti, vuttaṁ hetaṁ Bhagavatā, vuttamarahatāti me sutanti nidānavacanena saṅgītaṁ yathāvuttasuttasamūhaṁ.

---

1. Vi 3. 2; Khu 1. 78 piṭṭhesu. 2. Udāna-Ṭṭha 4 piṭṭhe. 3. Vi-Ṭṭha 1. 22 piṭṭhe.
4. Abhi-Ṭṭha 1. 27 piṭṭhe. 5. Khu 1. 195 piṭṭhe. 6. Itivuttaka-Ṭṭha 2 piṭṭhe.

Jātaṁ bhūtaṁ purāvutthaṁ Bhagavato pubbacaritaṁ kāyati katheti pakāseti etenāti **Jātakaṁ,** taṁ pana imānīti dassetuṁ **"Apaṇṇakajātakādīnī"**ti-ādimāha. Tattha **"paññāsādhikānipañcajātakasatānī"**ti idaṁ appakaṁ pana ūnamadhikaṁ vā gaṇanūpagaṁ na hotīti katvā anekaṁsena, vohārasukhatāmattena ca vuttaṁ. Ekaṁsato hi sattacattālīsādhikāniyeva yathāvuttagaṇanato tīhi ūnattā. Tathā hi ekanipāte paññāsasataṁ, dukanipāte sataṁ, tikanipāte paññāsa, tathā catukkanipāte, pañcakanipāte pañcavīsa, chakkanipāte vīsa, sattanipāte ekavīsa, aṭṭhanipāte dasa, navanipāte dvādasa, dasanipāte soḷasa, ekādasanipāte nava, dvādasanipāte dasa, tathā terasanipāte, pakiṇṇakanipāte terasa, vīsatinipāte cuddasa, tiṁsanipāte dasa, cattālīsanipāte pañca, paṇṇāsanipāte tīṇi, saṭṭhinipāte dve, tathā sattatinipāte, asītinipāte pañca, mahānipāte dasāti sattacattālīsādhikāneva pañca jātakasatāni saṅgītānīti.

Abbhuto dhammo sabhāvo vutto yatthāti **Abbhutadhammaṁ,** taṁ panidanti āha **"cattārome"**ti-ādi. **Ādi**saddena cettha—

> "Cattārome bhikkhave acchariyā abbhutā dhammā Ānande. Katame cattāro? Sace bhikkhave bhikkhuparisā Ānandaṁ dassanāya upasaṅkamati, dassanenapi sā attamanā hoti. Tatra ce Ānando dhammaṁ bhāsati, bhāsitenapi sā attamanā hoti, atittāva bhikkhave bhikkhuparisā hoti, atha Ānando tuṇhī bhavati. Sace bhikkhave bhikkhunīparisā -pa- upāsakaparisā -pa- upāsikāparisā -pa- tuṇhī bhavati. Ime kho bhikkhave -pa- Ānande"ti[1]—

evamādinayappavattaṁ tattha tattha bhāsitaṁ sabbampi acchariyabbhutadhammapaṭisaṁyuttaṁ suttantaṁ saṅgaṇhāti.

Cūḷavedallādīsu[2] Visākhena nāma upāsakena puṭṭhāya Dhammadinnāya nāma bhikkhuniyā bhāsitaṁ suttaṁ **Cūḷavedallaṁ** nāma. Mahākoṭṭhikattherena pucchitena āyasmatā **Sāriputtattherena** bhāsitaṁ **Mahāvedallaṁ**[3] nāma.

---

1. Aṁ 1. 448 piṭṭhe.
2. Ma 1. 373 piṭṭhe.
3. Ma 1. 365 piṭṭhe.

Sammādiṭṭhisuttampi[1] bhikkhūhi puṭṭhena teneva bhāsitaṁ, etāni Majjhimanikāyapariyāpannāni. **Sakkepañhaṁ**[2] pana Sakkena puṭṭho Bhagavā abhāsi, taṁ Dīghanikāyapariyāpannaṁ. **Mahāpuṇṇamasuttaṁ**[3] pana tadahuposathe pannarase puṇṇamāya rattiyā aññatarena bhikkhunā puṭṭhena Bhagavatā bhāsitaṁ, taṁ Majjhimanikāyapariyāpannaṁ. Evamādayo **sabbepi** tattha tatthāgatā **vedañca tuṭṭhiñca laddhā laddhā pucchitasuttantā "Vedallan"ti veditabbaṁ. Vedan**ti ñāṇaṁ. **Tuṭṭhin**ti yathābhāsitadhammadesanaṁ viditvā "sādhu ayyesādhāvuso"ti-ādinā abbhanumodanavasappavattaṁ pītisomanassaṁ. **Laddhā laddhā**ti labhitvā labhitvā, punappunaṁ labhitvāti vuttaṁ hoti, etena **veda**saddo ñāṇe, somanasse ca ekasesanayena, sāmaññaniddesena vā pavattati, vedamhi nissitaṁ tassa labhāpanavasenāti **Vedallan**ti ca dasseti.

Evaṁ aṅgavasena sakalampi Buddhavacanaṁ vibhajitvā idāni dhammakkhandhavasena vibhajitukāmo **"kathan"**ti-ādimāha. Tattha **dhammakkhandhavasenā**ti dhammarāsivasena. **"Dvāsītī"**ti ayaṁ gāthā vuttatthāva. **Evaṁ paridīpitadhammakkhandhavasenā**ti Gopakamoggallānena nāma brāhmaṇena puṭṭhena Gopaka**moggallānasutte**[4] attano guṇappakāsanatthaṁ vā **Theragāthāyaṁ**[5] āyasmatā Ānandattherena samantato dīpitadhammakkhandhavasena, iminā evaṁ tena aparidīpitāpi dhammakkhandhā santīti pakāseti, tasmā Kathāvatthuppakaraṇa**mādhuriyasuttādī**naṁ[6] vimānavatthādīsu kesañci gāthānañca vasena caturāsītisahassatopi dhammakkhandhānaṁ adhikatā veditabbā.

Ettha ca **Subhasuttaṁ**[7], **Gopakamoggallānasuttañ**ca[4] parinibbute Bhagavati Ānandattherena bhāsitattā caturāsītidhammakkhandhasahassesu antogadhaṁ hoti, na hotīti? **Paṭisambhidāgaṇṭhipade** tāva idaṁ vuttaṁ "sayaṁ vuttadhammakkhandhānampi bhikkhuto gahiteyeva saṅgahetvā evamāhāti daṭṭhabban"ti, Bhagavatā pana dinnanaye ṭhatvā bhāsitattā "sayaṁ vuttampi cetaṁ suttadvayaṁ Bhagavato gahiteyeva saṅgahetvā vuttan"ti evampi vattuṁ yuttataraṁ viya dissati. Bhagavatā hi dinnanaye ṭhatvā sāvakā dhammaṁ desenti, teneva sāvakabhāsitampi kathāvatthādikaṁ Buddhabhāsitaṁ nāma

---

1. Ma 1. 57 piṭṭhe. 2. Dī 2. 211 piṭṭhe. 3. Ma 3. 66 piṭṭhe. 4. Ma 3. 58 piṭṭhe.
5. Khu 2. 347 piṭṭhe. 6. Ma 2. 270 piṭṭhe. 7. Dī 1. 188 piṭṭhe.

jātaṁ, tatoyeva ca attanā bhāsitampi Subhasuttādikaṁ saṅgītimāropentena āyasmatā Ānandattherena “evaṁ me sutan”ti vuttaṁ.

Ekānusandhikaṁ suttaṁ satipaṭṭhānādi. Satipaṭṭhānasuttañhi “ekāyano ayaṁ bhikkhave maggo sattānaṁ visuddhiyā”ti-ādinā[1] cattāro satipaṭṭhāne ārabhitvā tesaṁyeva vibhāgadassanavasena pavattattā “ekānusandhikan”ti vuccati. **Anekānusandhikaṁ** Parinibbānasuttādi[2]. Parinibbānasuttañhi nānāṭhānesu nānādhammadesanānaṁ vasena pavattattā “anekānusandhikan”ti vuccati.

“Kati chinde kati jahe, kati cuttari bhāvaye.
Kati saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatiṇṇo’ti vuccatī”ti[3]—

evamādinā pañhāpucchanaṁ gāthābandhesu eko dhammakkhandho.

“Pañca chinde pañca jahe, pañca cuttari bhāvaye.
Pañca saṅgātigo bhikkhu, ‘oghatiṇṇo’ti vuccatī”ti[3]—

evamādinā ca vissajjanaṁ eko dhammakkhandho.

Tikadukabhājanaṁ dhammasaṅgaṇiyaṁ nikkhepakaṇḍa-aṭṭhakathākaṇḍavasena gahetabbaṁ. Tasmā yaṁ **kusalattikamātikāpadassa**[4] vibhajanavasena **nikkhepakaṇḍe** vuttaṁ—

“Katame dhammā kusalā? Tīṇi kusalamūlāni -pa- ime dhammā kusalā. Katame dhammā akusalā? Tīṇi akusalamūlāni -pa- ime dhammā akusalā. Katame dhammā abyākatā? Kusalākusalānaṁ dhammānaṁ vipākā -pa- ime dhammā abyākatā”ti[5].

Ayameko dhammakkhandho. Esa nayo sesattikadukapadavibhajanesupi. Yadapi **Aṭṭhakathākaṇḍe** vuttaṁ—

“Katame dhammā kusalā? Catūsu bhūmīsu kusalaṁ. Ime dhammā kusalā. Katame dhammā akusalā? Dvādasa akusalacittuppādā. Ime dhammā akusalā. Katame dhammā abyākatā?

---

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70; Saṁ 3. 123, 145, 161 piṭṭhesu.
2. Dī 2. 61 piṭṭhe.
3. Saṁ 1. 3 piṭṭhe.
4. Abhi 1. 1 piṭṭhe.
5. Abhi 1. 205 piṭṭhe.

Catūsu bhūmīsu vipāko tīsu bhūmīsu kiriyābyākataṁ rūpañca nibbānañca. Ime dhammā abyākatā"ti[1],

Ayaṁ kusalattikamātikāpadassa vibhajanavasena pavatto eko dhammakkhandho. Esa nayo sesesupi. **Cittavārabhājanaṁ** pana **cittuppādakaṇḍa**vasena[2] gahetabbaṁ. Yañhi tattha vuttaṁ kusalacittavibhajanatthaṁ—

"Katame dhammā kusalā? Yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti somanassasahagataṁ ñāṇasampayuttaṁ rūpārammaṇaṁ vā -pa-. Tasmiṁ samaye phasso hoti -pa- avikkhepo hotī"ti[2].

Ayameko dhammakkhandho. Evaṁ sesacittavāravibhajanesu. **Eko dhammakkhandho**[3]ti ca ekeko dhammakkhandhoti attho. "Ekamekaṁ tikadukabhājanaṁ, ekamekaṁ cittavārabhājanan"ti ca vacanato hi "ekeko"ti avuttepi ayamattho sāmatthiyato viññāyamānova hoti.

Vatthu nāma Sudinnakaṇḍādi. **Mātikā** nāma "yo pana bhikkhu bhikkhūnaṁ sikkhāsājīvasamāpanno"ti-ādinā[4] tasmiṁ tasmiṁ ajjhācāre paññattaṁ uddesasikkhāpadaṁ. **Padabhājaniyan**ti tassa tassa sikkhāpadassa "yo panāti yo yādiso"ti-ādi[5]nayappavattaṁ padavibhajanaṁ. **Antarāpattī**ti "paṭilātaṁ ukkhipati, āpatti dukkaṭassā"ti[6] evamādinā sikkhāpadantaresu paññattā āpatti. **Āpattī**ti taṁtaṁsikkhāpadānurūpaṁ vutto tikacchedamutto āpattivāro. **Anāpattī**ti "anāpatti ajānantassa asādiyantassa khittacittassa vedanāṭṭassa ādikammikassā"ti-ādi[7] nayappavatto anāpattivāro. **Tikacchedo**ti "dasāhātikkante atikkantasaññī nissaggiyaṁ pācittiyaṁ, dasāhātikkante vematiko -pa- dasāhātikkante anatikkantasaññī nissaggiyaṁ pācittiyan"ti[8] evamādinayappavatto tikapācittiyatikadukkaṭādibhedo tikaparicchedo. **Tatthā**ti tesu vatthumātikādīsu.

---

1. Abhi 1. 266 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 17 piṭṭhe.
3. Ekameko dhammakkhandho Chaṭṭha-Ṭṭha. 4. Vi 1. 28 piṭṭhe.
5. Vi 1. 28 piṭṭhe. 6. Vi 2. 154 piṭṭhe. 7. Vi 1. 41 piṭṭhādīsu. 8. Vi 1. 296 piṭṭhe.

Evaṁ anekanayasamalaṅkataṁ saṅgītippakāraṁ dassetvā "ayaṁ dhammo, ayaṁ vinayo -pa- imāni caturāsīti dhammakkhandhasahassānī"ti Buddhavacanaṁ dhammavinayādibhedena vavatthapetvā saṅgāyantena Mahākassapappamukhena vasīgaṇena anekacchariyapātubhāvapaṭimaṇḍitāya saṅgītiyā imassa dīghāgamassa dhammabhāvo, majjhimabuddhavacanādibhāvo ca vavatthāpitoti dassento **"evametan"**ti-ādimāha. Sādhāraṇavacanena dassitepi hi "yadatthaṁ saṁvaṇṇetuṁ idamārabhati, soyeva padhānavasena dassito"ti ācariyehi ayaṁ sambandho vutto. Aparo nayo—heṭṭhā vuttesu ekavidhādibhedabhinnesu pakāresu dhammavinayādibhāvo saṅgītikārakeheva saṅgītikāle vavatthāpito, na pacchā kappanamattasiddhoti dassento **"evametan"**ti-ādimāhātipi vattabbo. Na kevalaṁ yathāvuttappakārameva vavatthāpetvā saṅgītaṁ, atha kho aññampīti dasseti **"na kevalañcā"**ti-ādinā. **Udānasaṅgaho** nāma paṭhamapārājikādīsu āgatānaṁ vinītavatthu-ādīnaṁ saṅkhepato saṅgahadassanavasena dhammasaṅgāhakehi ṭhapitā—

> "Makkaṭī vajjiputtā ca, gihī naggo ca titthiyā.
> Dārikuppalavaṇṇā ca, byañjanehi pare duve"ti-ādikā[1]—

gāthāyo. Vuccamānassa hi vuttassa vā atthassa vippakiṇṇabhāvenapavattituṁ adatvā uddhaṁ dānaṁ rakkhaṇaṁ **udānaṁ,** saṅgahavacananti attho. Sīlakkhandhavaggamūlapariyāyavaggādivasena **vaggasaṅgaho. Vaggo**ti hi dhammasaṅgāhakeheva katā suttasamudāyassa samaññā. Uttarimanussapeyyālanīlapeyyālādivasena **peyyālasaṅgaho.** Pātuṁ rakkhituṁ, vitthārituṁ vā alanti hi **peyyālaṁ,** saṅkhipitvā dassanavacanaṁ. Aṅguttaranikāyādīsu **nipātasaṅgaho,** gāthaṅgādivasena nipātanaṁ. Samudāyakaraṇañhi nipāto. Devatāsaṁyuttādivasena[2] **saṁyuttasaṅgaho.** Vaggasamudāye eva dhammasaṅgāhakehi katā saṁyuttasamaññā. Mūlapaṇṇāsakādivasena **paṇṇāsasaṅgaho,** paññāsa paññāsa suttāni gaṇetvā saṅgahoti vuttaṁ hoti. **Ādi**saddena tassaṁ tassaṁ Pāḷiyaṁ dissamānaṁ saṅgītikārakavacanaṁ saṅgaṇhāti. Udānasaṅgaha -pa- paṇṇāsasaṅgahādīhi anekavidhaṁ tathā. **Sattahi māsehī**ti kiriyāpavagge tatiyā

1. Vi 1. 41 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 1 piṭṭhe.

"Ekāheneva Bārāṇasiṁ pāyāsi. Navahi māsehi vihāraṁ niṭṭhāpesī"ti-ādīsu viya. Kiriyāya āsuṁ pariniṭṭhāpanañhi kiriyāpavaggo.

Tadā anekacchariyapātubhāvadassanena sādhūnaṁ pasādajananatthamāha **"saṅgītipariyosāne cassā"**ti-ādi. Assa Buddhavacanassa saṅgītipariyosāne sañjātappamodā viya, sādhukāraṁ dadamānā viya ca saṅkampi -pa- pāturahesunti sambandho. **Viyā**ti hi ubhayattha yojetabbaṁ. Pavattane, pavattanāya vā samatthaṁ **pavattanasamatthaṁ. Udakapariyantan**ti pathavīsandhāraka-udakapariyosānaṁ katvā, saha tena udakena, taṁ vā udakaṁ āhaccāti vuttaṁ hoti, tena ekadesakampanaṁ nivāreti. **Saṅkampī**ti uddhaṁ uddhaṁ gacchantī suṭṭhu kampi. **Sampakampī**ti uddhamadho ca gacchantī sammā pakārena kampi. **Sampavedhī**ti catūsu disāsu gacchantī suṭṭhu bhiyyo pavedhi. Evaṁ etena padattayena chappakāraṁ pathavīcalanaṁ dasseti. Atha vā puratthimato, pacchimato ca unnamana-onamanavasena **saṅkampi.** Uttarato, dakkhiṇato ca unnamana-onamanavasena **sampakampi.** Majjhimato, pariyantato ca unnamana-onamanavasena **sampavedhi.** Evampi chappakāraṁ pathavīcalanaṁ dasseti, yaṁ sandhāya **Aṭṭhakathāsu** vuttaṁ—

> "Puratthimato unnamati pacchimato onamati, pacchimato unnamati puratthimato onamati, uttarato unnamati dakkhiṇato onamati, dakkhiṇato unnamati uttarato onamati, majjhimato unnamati pariyantato onamati, pariyantato unnamati majjhimato onamatīti evaṁ chappakāraṁ -pa- akampitthā"ti[1].

Accharaṁ paharituṁ yuttāni **acchariyāni,** pupphavassacelukkhepādīni. Aññāyapi sā samaññāya pākaṭāti dassento āha **"yā loke"**ti-ādi. Yā paṭhamamahāsaṅgīti dhammasaṅgāhakehi Mahākassapādīhi pañcahi satehi yena katā saṅgītā, tena pañca satāni etissāti **"pañcasatā"**ti ca thereheva katattā therā Mahākassapādayo etissā, therehi vā katāti **"therikā"**ti ca loke pavuccati, ayaṁ paṭhamamahāsaṅgīti nāmāti sambandho.

---

1. Buddhavaṁsa-Ṭṭha 76 piṭṭhe.

Evaṁ paṭhamamahāsaṅgītiṁ dassetvā yadatthaṁ sā idha dassitā, idāni taṁ nidānaṁ nigamanavasena dassento **“imissā”**ti-ādimāha. **Ādinikāyassā**ti Suttantapiṭakapariyāpannesu pañcasu nikāyesu ādibhūtassa dīghanikāyassa. Khuddakapariyāpanno hi vinayo paṭhamaṁ saṅgīto. Tathā hi vuttaṁ **“Suttantapiṭake”**ti. **Tenā**ti tathāvuttattā, iminā yathāvuttapaṭhamamahāsaṅgītiyaṁ tathāvacanameva sandhāya mayā heṭṭhā evaṁ vuttanti pubbāparasambandhaṁ, yathāvuttavitthāravacanassa vā guṇaṁ dassetīti.

Iti sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya ajjavamaddava soracca saddhā sati dhiti buddhi khanti vīriyādidhammasamaṅginā sāṭṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsaṁhīravisāradañāṇacārinā anekappabhedasakasamayasamayantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇinā mahāveyyākaraṇena Ñāṇābhivaṁsadhammasenāpatināmatherena Mahādhammarājādhirājagarunā katāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā bāhiranidānavaṇṇanāya līnatthapakāsanā.

Nidānakathāvaṇṇanā niṭṭhitā.

1. Brahmajālasutta

Paribbājakakathāvaṇṇanā

1. Ettāvatā ca paramasaṇhasukhumagambhīraduddasānekavidhanayasamalaṅkataṁ Brahmajālassa sādhāraṇato bāhiranidānaṁ dassetvā idāni abbhantaranidānaṁ saṁvaṇṇento atthādhigamassa sunikkhittapadamūlakattā, sunikkhittapadabhāvassa ca "idamevan"ti sabhāvavibhāvanena padavibhāgena sādhetabbattā paṭhamaṁ tāva padavibhāgaṁ dassetuṁ **"tattha evan"**ti-ādimāha. Padavibhāgena hi "idaṁ nāma etaṁ padan"ti vijānanena taṁtaṁpadānurūpaṁ liṅgavibhattivacanakālapayogādikaṁ sammāpatiṭṭhāpanato yathāvuttassapadassa sunikkhittatā hoti, tāya ca atthassa samadhigamiyatā. Yathāha "sunikkhittassa bhikkhave padabyañjanassa atthopi sunayo hotī"ti-ādi[1]. Apica sambandhato, padato, padavibhāgato, padatthato anuyogato, parihārato cāti chahākārehi atthavaṇṇanā kātabbā. Tattha **sambandho** nāma desanāsambandho, yaṁ lokiyā "ummugghāto"tipi vadanti, so pana Pāḷiyā nidānapāḷivasena, nidānapāḷiyā ca saṅgītivasena veditabbo. Paṭhamamahāsaṅgītiṁ dassentena hi nidānapāḷiyā sambandho dassito, tasmā padādivaseneva saṁvaṇṇanaṁ karonto **"evan"**ti-ādimāha. Ettha ca **"evanti nipātapadan"**ti-ādinā padato, padavibhāgato ca saṁvaṇṇanaṁ karoti padānaṁ tabbisesānañca dassitattā. **Padavibhāgo**ti hi padānaṁ visesoyeva adhippeto, na padaviggaho. Padāni ca padavibhāgo ca **padavibhāgo.** Atha vā padavibhāgo ca padaviggaho ca **padavibhāgo**ti ekasesavasena padapadaviggahāpi padavibhāgasaddena vuttāti daṭṭhabbaṁ. Padaviggahato pana "bhikkhūnaṁ saṁgho"ti-ādinā upari saṁvaṇṇanaṁ karissati, tathā padatthānuyogaparihārehipi. **Evan**ti ettha luttaniddiṭṭha-iti-saddo ādi-attho antarāsadda ca saddādīnampi saṅgahitattā, nayaggahaṇena vā te gahitā. Tenāha **"meti-ādīni nāmapadānī"**ti. Itarathā hi antarā-sadda ca-saddādīnampi nipātabhāvo vattabbo siyā. **Meti-ādīnī**ti ettha pana **ādi**saddena

1. Aṁ 1. 60 piṭṭhe.

yāva paṭisaddo, tāva tadavasiṭṭhāyeva saddā saṅgahitā. **Paṭīti upasaggapadaṁ** patisaddassa kāriyabhāvato.

Idāni atthuddhārakkamena padatthato saṁvaṇṇanaṁ karonto **"atthato panā"**ti-ādimāha. Imasmiṁ pana ṭhāne sotūnaṁ saṁvaṇṇanānayakosallatthaṁ saṁvaṇṇanāppakārā vattabbā. Kathaṁ?

Ekanāḷikā kathā ca, caturassā kathāpi ca.
Nisinnavattikā ceva, tidhā saṁvaṇṇanaṁ vade.

Tattha Pāḷiṁ vatvā ekekapadassa atthakathanaṁ ekāya nāḷiyā minitasadisattā, ekekaṁ vā padaṁ nāḷaṁ mūlaṁ, ekamekaṁ padaṁ vā nāḷikā atthaniggamanamaggo etissāti katvā **ekanāḷikā**nāma. Paṭipakkhaṁ dassetvā, paṭipakkhassa ca upamaṁ dassetvā, sapakkhaṁ dassetvā, sapakkhassa ca upamaṁ dassetvā, kathanaṁ catūhi bhāgehi vuttattā, cattāro vā rassā sallakkhaṇūpāyā etissāti katvā **caturassā** nāma, visabhāgadhammavaseneva pariyosānaṁ gantvā puna sabhāgadhammavaseneva pariyosānagamanaṁ nisīdāpetvā patiṭṭhāpetvā āvattanayuttattā, niyamato vā nisinnassa āraddhassa vatto saṁvatto etissāti katvā **nisinnavattikā** nāma, yathāraddhassa atthassa visuṁ visuṁ pariyosānāpi niyuttāti vuttaṁ hoti, sodāharaṇā pana kathā Aṅguttaraṭṭhakathāya taṭṭīkāyaṁ ekādasanipāte Gopālakasuttavaṇṇanāto gahetabbā.

Bhedakathā tatvakathā, pariyāyakathāpi ca.
Iti atthakkame vidvā, tidhā saṁvaṇṇanaṁ vade.

Tattha pakati-ādivicāraṇā **bhedakathā** yathā "bujjhatīti Buddho"ti-ādi. Sarūpavicāraṇā **tatvakathā** yathā "Buddhoti yo so Bhagavā Sayambhū anācariyako"ti-ādi[1]. Vevacanavicāraṇā **pariyāyakathā** yathā "Buddho Bhagavā sabbaññū Lokanāyako"ti-ādi[2].

Payojanañca piṇḍattho, anusandhi ca codanā.
Parihāro ca sabbattha, pañcadhā vaṇṇanaṁ vade.

---

1. Khu 7. 363; Khu 8. 197; Khu 9. 172 piṭṭhesu.
2. Khu 10. 46 piṭṭhe, vevacanāhāravibhaṅganissitā Pāḷi.

Tattha **payojanaṁ** nāma desanāphalaṁ, taṁ pana sutamayañāṇādi. **Piṇḍattho** nāma vippakiṇṇassa atthassa suvijānanatthaṁ sampiṇḍetvā kathanaṁ. **Anusandhi** nāma pucchānusandhādi. **Codanā** nāma yathāvuttassa vacanassa virodhikathanaṁ. **Parihāro** nāma tassa avirodhikathanaṁ.

Ummugghāto padañceva, padattho padaviggaho.
Cālanā paccupaṭṭhānaṁ, chadhā saṁvaṇṇanaṁ vade[1].

Tattha ajjhattikādinidānaṁ **ummugghāto.** "Evamidan"ti nānāvidhena padavisesatākathanaṁ **padaṁ,** saddatthādhippāyatthādi **padattho.** Anekadhā nibbacanaṁ **padaviggaho. Cālanā** nāma codanā. **Paccupaṭṭhānaṁ** parihāro.

Samuṭṭhānaṁ padattho ca, bhāvānuvādavidhayo.
Virodho parihāro ca, nigamananti aṭṭhadhā.

Tattha **samuṭṭhānan**ti ajjhattikādinidānaṁ. **Padattho**ti adhippetānadhippetādivasena anekadhā padassa attho. **Bhāvo**ti adhippāyo. **Anuvādavidhayo**ti paṭhamavacanaṁ **vidhi,** tadāvikaraṇavasena pacchā vacanaṁ **anuvādo,** visesanavisesyānaṁ vā **vidhānuvāda**samaññā. **Virodho**ti atthanicchayanatthaṁ codanā. **Parihāro**ti tassā sodhanā. **Nigamanan**ti anusandhiyā anurūpaṁ appanā.

Ādito tassa nidānaṁ, vattabbaṁ tappayojanaṁ.
Piṇḍattho ceva padattho, sambandho adhippāyako.
Codanā sodhanā ceti, aṭṭhadhā vaṇṇanaṁ vade.

Tattha **sambandho**nāma pubbāparasambandho, yo "anusandhī"ti vuccati. Sesā vuttatthāva, evamādinā tattha tatthāgate saṁvaṇṇanāppakāre ñatvā sabbattha yathārahaṁ vicetabbāti.

Evamanekatthappabhedatā payogatova ñātabbāti tabbasena taṁ samatthetuṁ **"tathā hesā"**ti-ādi vuttaṁ. Atha vā ayaṁ saddo imassatthassa vācakoti saṅketavavatthitāyeva saddā taṁtadatthassa vācakā, saṅketo ca nāma payogavasena siddhoti dassetumpi idaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Evamīdisesu. Na nu ca—

1. Vajira-Ṭī 14 piṭṭhe. (Thokaṁ visadisaṁ.)

"Yathāpi puppharāsimhā, kayirā mālāguṇe bahū.
Evaṁ jātena maccena, kattabbaṁ kusalaṁ bahun"ti[1]—

ettha evaṁ-saddena upamākārasseva vuttattā ākāratthoyeva evaṁ-saddo siyāti? Na, visesasabbhāvato. "Evaṁ byā kho"ti-ādīsu[2] hi ākāramattavācakoyeva ākāratthoti adhippeto, na pana ākāravisesavācako. Ettha hi kiñcāpi puppharāsisadisato manussūpapatti sappurisūpanissaya saddhammasavana yonisomanasikāra bhogasampatti-ādidānādipuññakiriyāhetusamudāyato sobhāsugandhatādiguṇayogena mālāguṇasadisiyo bahukā[3] puññakiriyā maritabbasabhāvatāya maccena sattena kattabbāti atthassa jotitattā puppharāsimālāguṇāva upamā nāma upamīyati etāyāti katvā, tesaṁ upamākāro ca yathāsaddena aniyamato jotito, tasmā "evaṁ-saddo niyamato upamākāranigamanattho"ti vattuṁ yuttaṁ, tathāpi so upamākāro niyamiyamāno atthato upamāva hoti nissayabhūtaṁ tamantarena nissitabhūtassa upamākārassa alabbhamānattāti adhippāyenāha **"upamāyaṁ āgato"**ti. Atha vā upamīyanaṁ sadisīkaraṇanti katvā puppharāsimālāguṇehi sadisabhāvasaṅkhāto upamākāroyeva upamā nāma. "Saddhammattaṁ siyopamā"ti[4] hi vuttaṁ, tasmā ākāramattavācakova ākārattho evaṁ-saddo. Upamāsaṅkhāta-ākāravisesavācako pana upamātthoyevāti vuttaṁ "upamāyaṁ āgato"ti.

Tathā "evaṁ iminā ākārena abhikkamitabban"ti-ādinā upadisiyamānāya samaṇasāruppāya ākappasampattiyā upadisanākāropi atthato upadesoyevāti āha **"evaṁ -pa- upadese"**ti. **Evametan**ti ettha pana Bhagavatā yathāvuttamatthaṁ aviparītato jānantehi kataṁ tattha saṁvijjamānaguṇānaṁ pakārehi haṁsanaṁ udaggatākaraṇaṁ **sampahaṁsanaṁ.** Tattha sampahaṁsanākāropi atthato sampahaṁsanamevāti vuttaṁ **"sampahaṁsane"**ti. **Evameva panāyan**ti ettha ca dosavibhāvanena gārayhavacanaṁ **garahaṇaṁ,** tadākāropi atthato garahaṇaṁ nāma, tasmā

1. Khu 1. 21 piṭṭhe Dhammapade.
2. Ma 1. 182, 323 piṭṭhesu.
3. Pahūtā (Ka)
4. Subodhālaṅkāre catutthaparicchede 76 gāthā.

“garahaṇe”ti vuttaṁ. So cettha garahaṇākāro “vasalī”ti ādikhuṁsanasaddasannidhānato evaṁ-saddena pakāsitoti viññāyati, yathā cettha evaṁ upamākārādayopi upamādivasena vuttānaṁ puppharāsi-ādisaddānaṁ sannidhānatoti daṭṭhabbaṁ. Jotakamattā hi nipātāti. **Evamevā**ti ca adhunā bhāsitākāreneva. Ayaṁ vasalaguṇayogato Vasalī Kāḷakaṇṇī yasmiṁ vā tasmiṁ vā ṭhāne bhāsatīti sambandho. **Evaṁ bhante**ti sādhu bhante, suṭṭhu bhanteti vuttaṁ hoti. Ettha pana dhammassa sādhukaṁ savanamanasikāre sanniyojitehi bhikkhūhi tattha attano ṭhitabhāvassa paṭijānanameva **vacanasampaṭiggaho,** tadākāropi atthato vacanasampaṭiggahoyeva nāma, tenāha **“vacanasampaṭiggahe”**ti.

Evaṁ byā khoti evaṁ viya kho. Evaṁ khoti hi imesaṁ padānamantare viya-saddassa byāpadesoti neruttikā[1]. “**Va**-kārassa, ba-kāraṁ, ya-kārasaṁyogañca katvā dīghavasena padasiddhī”tipi vadanti. **Ākāre**ti ākāramatte. **Appābādhan**ti visabhāgavedanābhāvaṁ. **Appātaṅkan**ti kicchajīvitakararogābhāvaṁ. **Lahuṭṭhānan**ti niggelaññatāya lahutāyuttaṁ uṭṭhānaṁ. **Balan**ti kāyabalaṁ. **Phāsuvihāran**ti catūsu iriyāpathesu sukhavihāraṁ. Vitthāro dasama**subhasuttaṭṭhakathāya**meva[2] āvi bhavissati. **Evañca vadehī**ti yathāhaṁ vadāmi, evampi samaṇaṁ Ānandaṁ vadehi. **“Sādhu kira bhavan”**ti-ādikaṁ idāni vattabbavacanaṁ, so ca vadanākāro idha evaṁ-saddena nidassīyatīti vuttaṁ **“nidassane”**ti. **Kālāmā**ti Kālāmagottasambandhe jane ālapati. **“Ime -pa- vā”**ti yaṁ mayā vuttaṁ, taṁ kiṁ maññathāti attho. **Samattā**ti paripūritā. **Samādinnā**ti samādiyitā. Saṁvattanti vā no vā saṁvattanti ettha vacanadvaye kathaṁ vo tumhākaṁ mati hotīti yojetabbaṁ. **Evaṁ no**ti evameva amhākaṁ mati ettha hoti, amhākamettha mati hotiyevātipi attho. Ettha ca tesaṁ yathāvuttadhammānaṁ ahitadukkhāvahabhāve sanniṭṭhānajananatthaṁ anumatiggahaṇavasena “saṁvattanti no vā, kathaṁ vo ettha hotī”ti pucchāya katāya “evaṁ no ettha hotī”ti vuttattā tadākārasanniṭṭhānaṁ evaṁ-saddena vibhāvitaṁ, so ca tesaṁ dhammānaṁ ahitāya dukkhāya saṁvattanākāro niyamiyamāno

---

1. Saddanītisuttamālāyaṁ byañjanasandhividhāne 171 suttaṁ passitabbaṁ.
2. Dī-Ṭṭha 1. 318 piṭṭhe.

atthato avadhāraṇamevāti vuttaṁ **"avadhāraṇe"**ti. Ākāratthamaññatra sabbattha vuttanayena codanā, sodhanā ca veditabbā.

Ādisaddena cettha idamatthapucchāparimāṇādi-atthānaṁ saṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi "evaṁgatāni, evaṁvidho, evamākāro"ti ca ādīsu **idamatthe,** gatavidhākārasaddā pana pakārapariyāyā. Gatavidhayuttākārasadde hi lokiyā pakāratthe vadanti. "Evaṁ su te sunhātā suvilittā kappitakesamassū āmuttamaṇikuṇḍalābharaṇā odātavatthavasanā pañcahi kāmaguṇehi samappitā samaṅgībhūtā paricārenti, seyyathāpi tvaṁ etarahi sācariyakoti? No hidaṁ bho Gotamā"ti-ādīsu[1] **pucchāyaṁ.** "Evaṁ lahuparivattaṁ[2], evamāyupariyanto"ti[3] ca ādīsu **parimāṇe.** Etthāpi "sunhātā suvilittā"ti-ādivacanaṁ pucchā, lahuparivattaṁ, āyūnaṁ pamāṇañca parimāṇaṁ, tadākāropi atthato pucchā ca parimāṇañca nāma, tasmā etesu pucchattho, parimāṇattho ca **evaṁ-**saddo veditabboti. Idha pana so katamesu bhavati, sabbattha vā, aniyamato padese vāti codanāya **"svāyamidhā"**ti-ādi vuttaṁ.

Nanu ekasmiṁ yeva atthe siyā, kasmā tīsupīti ca, hotu tibbidhesu atthesu, kena kimatthaṁ dīpetīti ca anuyogaṁ pariharanto **"tatthā"**ti-ādimāha. **Tatthā**ti tesu tīsu atthesu. Ekatta nānatta abyāpāra evaṁdhammatāsaṅkhātā, nandiyāvatta tipukkhala sīhavikkīḷita aṅkusa disālocanasaṅkhātā vā ādhārādibhedavasena nānāvidhā nayā **nānānayā,** Pāḷigatiyo vānayā, tā ca paññatti-anupaññatti-ādivasena, saṅkhepavitthārādivasena, saṁkilesabhāgiyādilokiyāditadubhayavomissakādivasena, kusalādivasena, khandhādivasena, saṅgahādivasena, samayavimuttādivasena, ṭhapanādivasena, kusalamūlādivasena, tikapaṭṭhānādivasena ca piṭakattayānurūpaṁ nānāppakārāti **nānānayā.** Tehi **nipuṇaṁ** saṇhaṁ sukhumaṁ tathā. Āsayova **ajjhāsayo,** te ca sassatādibhedena, tattha ca apparajakkhatādivasena anekā, attajjhāsayādayo eva vā samuṭṭhānamuppattitetu etassāti tathā, upanetabbābhāvato

---

1. Dī 1. 98 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 9 piṭṭhe. 3. Vi 1. 5 piṭṭhe.

atthabyañjanehi sampannaṁ paripuṇṇaṁ tathā. Apica saṅkāsanapakāsanavivaraṇavibhajana-uttānīkaraṇapaññattivasena chahi atthapadehi, akkharapadabyañjana-ākāraniruttiniddesavasena chahi byañjanapadehi ca sampannaṁ samannāgataṁ tathā. Atha vā viññūnaṁ hadayaṅgamato, savane atittijananato, byañjanarasavasena paramagambhīrabhāvato, vicāraṇe atittijananato, attharasavasena ca sampannaṁ sādurasaṁ tathā.

Pāṭihāriyapadassa vacanatthaṁ "paṭipakkhaharaṇato rāgādikilesāpanayanato **pāṭihāriyan"**ti vadanti. Bhagavato pana paṭipakkhā rāgādayo na santi, ye haritabbā bodhimūleyeva savāsanasakalasaṁkilesānaṁ pahīnattā. Puthujjanānampi ca vigatūpakkilese aṭṭhaguṇasamannāgate citte hatapaṭipakkhe satiyeva iddhividhaṁ pavattati, tasmā puthujjanesu pavattavohārenapi na sakkā idha "pāṭihāriyan"ti vattuṁ, sace pana mahākāruṇikassa Bhagavato veneyyagatāva kilesā paṭipakkhā saṁsārapaṅkanimuggassa sattanikāyassa samuddharitukāmato, tasmā tesaṁ veneyyagatakilesasaṅkhātānaṁ paṭipakkhānaṁ haraṇato pāṭihāriyanti vuttaṁ assa, evaṁ sati yuttametaṁ.

Atha vā Bhagavato sāsanassa paṭipakkhā titthiyā, tesaṁ titthiyabhūtānaṁ paṭipakkhānaṁ haraṇato pāṭihāriyantipi yujjati. Kāmañcettha titthiyā haritabbā nāssu, tesaṁ pana santānagatadiṭṭhiharaṇavasena diṭṭhippakāsane asamatthatākāreṇena ca iddhi-ādesanānusāsanīsaṅkhātehi tīhipi pāṭihāriyehi te haritā apanītā nāma honti. **Paṭī**ti vā ayaṁ saddo "pacchā"ti etassa atthaṁ bodheti "tasmiṁ paṭipaviṭṭhamhi, añño āgañchi brāhmaṇo"ti-ādīsu[1] viya, tasmā samāhite citte vigatūpaklese katakiccena pacchā haritabbaṁ pavattetabbanti paṭihāriyaṁ, tadeva dīghavasena, sakatthavuttipaccayavasena vā **pāṭihāriyaṁ**, attano vā upaklesesu catutthajjhānamaggehi haritesu pacchā tadaññesaṁ haraṇaṁ **pāṭihāriyaṁ**vuttanayena. Iddhi-ādesanānusāsaniyo hi vigatūpaklesena, katakiccena ca sattahitatthaṁ puna pavattetabbā, hatesu ca attano upaklesesu parasattānaṁ upaklesaharaṇāni ca hontīti tadubhayampi nibbacanaṁ yujjati.

---

1. Khu 1. 429; Khu 8. 1 piṭṭhesu.

Apica yathāvuttehi nibbacanehi iddhi-ādesanānusāsanīsaṅkhāto samudāyo pāṭihāriyaṁ nāma. Ekekaṁ pana tasmiṁ bhavaṁ **"pāṭihāriyan"**ti vuccati visesatthajotakapaccayantarena saddaracanāvisesasambhavato, paṭihāriyaṁ vā catutthajjhānaṁ, maggo ca paṭipakkhaharaṇato, tattha jātaṁ, tasmiṁ vā nimittabhūte, tato vā āgatanti **pāṭihāriyaṁ.** Vicitrā hi taddhitavutti. Tassa pana iddhi-ādesanānusāsanībhedena, visayabhedena ca bahuvidhassa Bhagavato desanāya labbhamānattā **"vividhapāṭihāriyan"**ti vuttaṁ. Bhagavā hi kadāci iddhivasenāpi desanaṁ karoti nimmitabuddhena saha pucchāvissajjanādīsu, kadāci ādesanāvasenāpi āmagandhabrāhmaṇassa dhammadesanādīsu[1], yebhuyyena pana anusāsaniyā. Anusāsanīpāṭihāriyañhi Buddhānaṁ satataṁ dhammadesanā. Iti taṁtaṁdesanākārena anekavidhapāṭihāriyatā desanāya labbhati. Ayamattho upari ekādasamassa Kevaṭṭasuttassa vaṇṇanāya[2] āvi bhavissati. Atha vā tassa vividhassāpi pāṭihāriyassa Bhagavato desanāya saṁsūcanato **"vividhapāṭihāriyan"**ti vuttaṁ, anekavidhapāṭihāriyadassananti attho.

Dhammaniruttiyāva Bhagavati dhammaṁ desente sabbesaṁ suṇantānaṁ nānābhāsitānaṁ taṁtaṁbhāsānurūpato desanā sotapathamāgacchatīti āha **"sabba -pa- mā gacchantan"**ti. Sotameva **sotapatho,** savanaṁ vā **sotaṁ,** tassa patho tathā, sotadvāranti attho. **Sabbākārenā**ti yathādesitākārena. **Ko samattho viññātuṁ,** asamatthoyeva, tasmāti pāṭhaseso. **Panā**ti ekaṁsatthe, tena saddhāsatidhitivīriyādibalasaṅkhātena **sabbathāmena** ekaṁseneva sotukāmatāsaṅkhātakusalacchandassa jananaṁ dasseti. **Janetvāpī**ti ettha **pi-**saddo, **api-**saddo vā sambhāvanattho "Buddhopi Buddhabhāvaṁ bhāvetvā"ti-ādīsu[3] viya, tena "sabbathāmena ekaṁseneva sotukāmataṁ janetvāpi nāma ekenākārena sutaṁ, kimaṅgaṁ pana aññathā"ti tathāsute dhamme sambhāvanaṁ karoti. Keci pana "edisesu garahattho"ti vadanti, tadayuttamevaṁ garahatthassa avijjamānattā, vijjamānatthasseva ca upasagganipātānaṁ jotakattā.

---

1. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 297 piṭṭhe vitthāro. 2. Dī-Ṭṭha 1. 321 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭṭha 1. 1; Ma-Ṭṭha 1. 1; Saṁ-Ṭṭha 1. 1; Aṁ-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhesu.

"Nānānayanipuṇan"ti-ādinā hi sabbappakārena sotumasakkuṇeyyabhāvena dhammassa idha sambhāvanameva karoti, tasmā "api dibbesu kāmesu, ratiṁ so nādhigacchatī"ti-ādīsuyeva[1] garahatthasambhavesu garahattho veditabboti. **Api-**saddo ca īdisesu ṭhānesu nipātoyeva, na upasaggo. Tathā hi "api-saddo ca nipātapakkhiko kātabbo, yattha kiriyāvācakato pubbo na hotī"ti akkharacintakā vadanti. **Mayāpī**ti ettha pana na kevalaṁ mayāva, atha kho aññehipi tathārūpehīti sampiṇḍanattho gahetabbo.

Sāmaṁ bhavatīti **Sayambhū,** anācariyako. **Na mayaṁ idaṁ sacchikatan**ti ettha pana "na attano ñāṇeneva attanā sacchikatan"ti pakaraṇato attho viññāyati. Sāmaññavacanassāpi hi sampayogavippayogasahacaraṇavirodha saddantarasannidhāna liṅga ocityakāladesapakaraṇādivasena visesatthaggahaṇaṁ sambhavati. Evaṁ sabbattha. **Parimocento**ti "puna caparaṁ bhikkhave idhekacco pāpabhikkhu Tathāgatappaveditaṁ dhammavinayaṁ pariyāpuṇitvā attano dahatī"ti[2] vuttadosato parimocāpanahetu. Hetvatthe hi antasaddo "asambudhaṁ Buddhanisevitan"ti-ādīsu[3] viya. Imassa suttassa saṁvaṇṇanāppakāravicāraṇena attano ñāṇassa paccakkhataṁ sandhāya **"idāni vattabban"**ti vuttaṁ. Esā hi saṁvaṇṇanākārānaṁ pakati, yadidaṁ saṁvaṇṇetabbadhamme sabbattha "ayamimassa attho, evamidha saṁvaṇṇayissāmī"ti puretarameva saṁvaṇṇanāppakāravicāraṇā.

Etadaggapadassattho vuttova. **"Bahussutānan"**ti-ādīsu pana aññepi therā bahussutā, satimanto, gatimanto, dhitimanto, upaṭṭhākā ca atthi, ayaṁ panāyasmā Buddhavacanaṁ gaṇhanto Dasabalassa sāsane bhaṇḍāgārikapariyattiyaṁ ṭhatvā gaṇhi, tasmā bahussutānaṁ aggo nāma jāto. Imassa ca therassa Buddhavacanaṁ uggahetvā dhāraṇasati aññehi therehi balavatarā ahosi, tasmā satimantānaṁ aggo nāma jāto. Ayamevāyasmā ekapade ṭhatvā saṭṭhipadasahassāni gaṇhanto Satthārā kathitaniyāmena sabbapadāni jānāti, tasmā gatimantānaṁ aggo nāma

1. Khu 1. 41 piṭṭhe Dhammapade. 2. Vi 1. 115 piṭṭhe. 3. Vi-Ṭṭha 1. 1 piṭṭhe.

jāto. Tasseva cāyasmato Buddhavacanaṁ uggaṇhanavīriyaṁ, sajjhāyanavīriyañca aññehi asadisaṁ ahosi, tasmā dhitimantānaṁ aggo nāma jāto. Tathāgataṁ upaṭṭhahanto cesa na aññesaṁ upaṭṭhākabhikkhūnaṁ upaṭṭhahanākārena upaṭṭhahati. Aññepi hi Tathāgataṁ upaṭṭhahiṁsu, na ca pana Buddhānaṁ manaṁ gahetvā upaṭṭhahituṁ sakkonti, ayaṁ pana thero upaṭṭhākaṭṭhānaṁ laddhadivasato paṭṭhāya āraddhavīriyo hutvā Tathāgatassa manaṁ gahetvā upaṭṭhahi, tasmā upaṭṭhākānaṁ aggo nāma jāto. **Atthakusalo**ti bhāsitatthe, payojanatthe ca cheko. **Dhammo**ti Pāḷidhammo, nānāvidho vā hetu. **Byañjanan**ti akkharaṁ atthassa byañjanato. Padena hi byañjitopi attho akkharamūlakattā padassa "akkharena byañjito"ti vuccati. Atthassa viyañjanato vā vākyampi idha **byañjanaṁ** nāma. Vākyena hi attho paripuṇṇaṁ byañjīyati, yato "byañjanehi vivaratī"ti āyasmatā Mahākaccāyanattherena vuttaṁ. **Niruttī**ti nibbacanaṁ, pañcavidhā vā niruttinayā. Tesampi hi saddaracanāvisesena atthādhigamahetuto idha gahaṇaṁ yujjati. **Pubbāparaṁ** nāma pubbāparānusandhi, suttassa vā pubbabhāgena aparabhāgassa saṁsandanaṁ. Bhagavatā ca pañcavidha-etadaggaṭṭhānena Dhammasenāpatinā ca pañcavidhakosallena pasaṭṭhabhāvānurūpanti sambandho. **Dhāraṇabalan**ti dhāraṇasaṅkhātaṁ balaṁ, dhāraṇe vā balaṁ, ubhayatthāpi dhāretuṁ sāmatthiyanti vuttaṁ hoti. **Dassento** hutvā, dassanahetūtipi attho. **Tañca kho atthato vā byañjanato vā anūnamanadhikan**ti avadhāraṇaphalamāha. **Na aññathā daṭṭhabban**ti pana nivattetabbatthaṁ. **Na aññathā**ti ca Bhagavato sammukhā sutākārato na aññathā, na pana Bhagavatā desitākārato. Acinteyyānubhāvā hi Bhagavato desanā, evañca katvā "sabbappakārena ko samattho viññātun"ti heṭṭhā vuttavacanaṁ samatthitaṁ hoti, itarathā Bhagavatā desitākāreneva sotuṁ samatthattā tadetaṁ navattabbaṁ siyā. Yathāvuttena pana atthena dhāraṇabaladassanañca na virujjhati sutākārāvirujjhanavasena dhāraṇassa adhippetattā, aññathā Bhagavatā desitākāreneva dhārituṁ samatthanato heṭṭhā vuttavacanena virujjheyya. Na hettha dvinnaṁ atthānaṁ atthantaratāparihāro yutto tesaṁ dvinnampi atthānaṁ sutabhāvadīpanena ekavisayattā, itarathā thero Bhagavato desanāya sabbathā paṭiggahaṇe pacchimatthavasena samattho, purimatthavasena ca asamatthoti āpajjeyyāti.

"Yo paro na hoti, so attā"ti vuttāya niyakajjhattasaṅkhātāya santatiyā pavattanako tividhopi me-saddo, tasmā kiñcāpi niyakajjhattasantativasena ekasmiṁ yevatthe me-saddo dissati, tathāpi karaṇasampadānasāminiddesavasena vijjamānavibhattibhedaṁ sandhāya vuttaṁ **"tīsu atthesu dissatī"**ti, tīsu vibhattiyatthesu attanā saññuttavibhattito dissatīti attho. **Gāthābhigītan**ti gāthāya abhigītaṁ abhimukhaṁ gāyitaṁ. **Abhojaneyyan**ti bhojanaṁ kātumanaraharūpaṁ. Abhigītapadassa kattupekkhattā mayāti attho. Evaṁ sesesupi yathārahaṁ. Sutasaddassa kammabhāvasādhanavasena dvādhippāyikapadattā yathāyogaṁ "mayā sutan"ti ca "mama sutan"ti ca atthadvaye yujjati.

Kiñcāpi upasaggo kiriyaṁ viseseti, jotakamattabhāvato pana satipi tasmiṁ suta-saddoyeva taṁ taṁ atthaṁ vadatīti anupasaggassa suta-saddassa atthuddhāre sa-upasaggassa gahaṇaṁ na virujjhatīti āha **"sa-upasaggo ca anupasaggo cā"**ti. **Assā**ti suta-saddassa. Upasaggavasenapi dhātusaddo visesatthavācako yathā "anubhavati parābhavatī"ti vuttaṁ **"gacchantoti attho"**ti. Tathā anupasaggopi dhātusaddo sa-upasaggo viya visesatthavācakoti āha **"vissutadhammassāti attho"**ti. Evamīdisesu. **Sotaviññeyyan**ti sotadvāranissitena viññāṇena viññātabbaṁ, sasambhārakathā vā esā, sotadvārena viññātabbanti attho. **Sotadvārānusāraviññātadharo**ti sotadvārānusārena manoviññāṇena viññātadhammadharo. Na hi sotadvāranissitaviññāṇamattena dhammo viññāyati, atha kho tadanusāramanoviññāṇeneva, **sutadharo**ti ca tathāviññātadhammadharo vutto, tasmā tadatthoyeva sambhavatīti evaṁ vuttaṁ. Kammabhāvasādhanāni sutasadde sambhavantīti dassetuṁ **"idha panā"**ti-ādimāha. Pubbāparapadasambandhavasena atthassa upapannatā, anupapannatā ca viññāyati, tasmā sutasaddasseva vasena ayamattho "upapanno, anupapanno"ti vāna viññātabboti codanāya pubbāparapadasambandhavasena etadatthassa upapannataṁ dassetuṁ **"me-saddassa hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Mayāti atthe satī**ti kattutthe karaṇaniddesavasena mayāti atthe vattabbe sati, yadā me-saddassa kattuvasena karaṇaniddeso, tadāti vuttaṁ hoti. **Mamāti atthe satī**ti sambandhīyatthe

sāminiddesavasena mamāti atthe vattabbe sati, yadā sambandhavasena sāmi niddeso, tadāti vuttaṁ hoti.

Evaṁ saddato ñātabbamatthaṁ viññāpetvā idāni tehi dassetabbamatthaṁ nidassento **"evametesū"**ti-ādimāha. Sutasaddasannidhāne payuttena **evaṁ**-saddena savanakiriyājotakeneva bhavitabbaṁ vijjamānatthassa jotakamattattā nipātānanti vuttaṁ **"evanti sotaviññāṇādiviññāṇakiccanidassanan"**ti. Savanāya eva hi ākāro, nidassanaṁ, avadhāraṇampi, tasmā yathāvutto evaṁ-saddassa tividhopi attho savanakiriyājotakabhāvena idhādhippetoti. **Ādi**-saddena cettha sampaṭicchanādīnaṁ sotadvārikaviññāṇānaṁ, tadabhinipātānañca manodvārikaviññāṇānaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ, yato sotadvārānusāraviññātatthe idha sutasaddoti vutto. Avadhāraṇaphalattā saddapayogassa sabbampi vākyaṁ antogadhāvadhāraṇaṁ, tasmā **"sutan"**ti etassa sutamevāti ayamattho labbhatīti āha **"assavanabhāvapaṭikkhepato"**ti. Etena hi vacanena avadhāraṇena nirākataṁ dasseti. Yathā pana yaṁ sutaṁ sutamevāti niyametabbaṁ, tathā ca taṁ sutaṁ sammā sutaṁ hotīti avadhāraṇaphalaṁ dassetuṁ vuttaṁ **"anūnādhikāviparītaggahaṇanidassanan"**ti. Atha vā saddantaratthāpohanavasena saddo atthaṁ vadati, tasmā **"sutan"**ti etassa asutaṁ na hotīti ayamattho labbhatīti sandhāya **"assavanabhāvapaṭikkhepato"**ti vuttaṁ, iminā diṭṭhādinivattanaṁ karoti diṭṭhādīnaṁ "asutan"ti saddantaratthabhāvena nivattetabbattā. Idaṁ vuttaṁ hoti—na idaṁ mayā attano ñāṇena diṭṭhaṁ, na ca sayambhuñāṇena sacchikataṁ, atha kho sutaṁ, tañca kho sutaṁ sammadevāti. Tadeva sammā sutabhāvaṁ sandhāyāha **"anūnā -pa- dassanan"**ti. Hoti cettha—

"Evādisattiyā ceva, aññatthāpohanena ca.
Dvidhā saddo atthantaraṁ, nivatteti yathārahan"ti.

Apica avadhāraṇatthe evaṁ-sadde ayamatthayojanā karīyatīti tadapekkhassa suta-saddassa sāvadhāraṇattho vutto **"assavanabhāvapaṭikkhepato"**ti, tadavadhāraṇaphalaṁ dasseti **"anū -pa- dassanan"**ti iminā. Savana-saddo cettha bhāvasaddena yogato kammasādhano veditabbo "suyyatī"ti. Anūnādhikatāya Bhagavato sammukhā sutākārato

aviparītaṁ, aviparitassa vā suttassa gahaṇaṁ, tassa nidassanaṁ tathā, iti savanahetu suṇantapuggalasavanavisesavasena ayaṁ yojanā katā.

Evaṁ padattayassa ekena pakārena atthayojanaṁ dassetvā idāni pakārantarenāpi taṁ dassetuṁ **"tathā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **tassā**ti yā Bhagavato sammukhā dhammassavanākārena pavattā manodvārikaviññāṇavīthi, tassā. Sā hi nānāppakārena ārammaṇe pavattituṁ samatthā, na sotadvārikaviññāṇavīthi ekārammaṇeyeva pavattanato. Tathāceva vuttaṁ **"sotadvārānusārenā"**ti. Tena hi sotadvārikaviññāṇavīthi nivattati. **Nānappakārenā**ti vakkhamānena anekavihitena byañjanatthaggahaṇākārasaṅkhātena nānāvidhena ākārena, etena imissā yojanāya ākārattho evaṁ-saddo gahitoti dasseti. **Pavattibhāvappakāsanan**ti pavattiyā atthibhāvappakāsanaṁ. Yasmiṁ pakāre vuttappakārā viññāṇavīthi nānappakārena pavattā, tadeva ārammaṇaṁ sandhāya **"dhammappakāsanan"**ti vuttaṁ, na pana sutasaddassa dhammatthaṁ, tena vuttaṁ "ayaṁ dhammo suto"ti. Tassā hi viññāṇavīthiyā ārammaṇameva "ayaṁ dhammo suto"ti vuccati. Tañca niyamiyamānaṁ yathāvuttāya viññāṇavīthiyā ārammaṇabhūtaṁ suttameva. **Ayañhetthā**ti-ādi vuttassevatthassa pākaṭīkaraṇaṁ. Tappākaṭīkaraṇattho hettha **hi**-saddo. **Viññāṇavīthiyā** karaṇabhūtāya **mayā na aññaṁ kataṁ, idaṁ pana** ārammaṇaṁ **kataṁ.** Kiṁ pana tanti ce? **Ayaṁ dhammo suto**ti. Ayaṁ panetthādhippāyo—ākāratthe evaṁ-sadde "ekenākārenā"ti yo ākāro vutto, so atthato sotadvārānusāraviññāṇavīthiyā nānappakārena ārammaṇe pavattibhāvoyeva, tena ca tadārammaṇabhūtassa dhammasseva savanaṁ kataṁ, na aññanti. Evaṁ savanakiriyāya karaṇakattukammaviseso imissā yojanāya dassito.

Aññampi yojanamāha **"tathā"**ti-ādinā. Nidassanatthaṁ evaṁ-saddaṁ gahetvā nidassanena ca nidassitabbassāvinābhāvato **"evanti nidassitabbappakāsanan"**ti vuttaṁ. Iminā hi tadavinābhāvato evaṁ-saddena sakalampi suttaṁ paccāmaṭṭhanti dasseti, suta-saddassa kiriyāparattā, savanakiriyāya ca sādhāraṇaviññāṇappabandhapaṭibaddhattā tasmiñca

viññāṇappabandhe puggalavohāroti vuttaṁ **"puggalakiccappakāsanan"**ti. Sādhāraṇaviññāṇappabandho hi paṇṇattiyā idha **puggalo** nāma, savanakiriyā pana tassa **kiccaṁ** nāma. Na hi puggalavohārarahite dhammappabandhe savanakiriyā labbhati vohāravisayattā tassā kiriyāyāti daṭṭhabbaṁ. **"Idan"**ti-ādi piṇḍatthadanaṁ. **Mayā**ti yathāvuttaviññāṇappabandhasaṅkhātapuggalabhūtena mayā. **Sutan**ti savanakiriyāsaṅkhātena puggalakiccena yojitaṁ, imissā pana yojanāya puggalabyāpāravisayassa puggalassa, puggalabyāpārassa ca nidassanaṁ katanti daṭṭhabbaṁ.

Ākāratthameva evaṁ-saddaṁ gahetvā purimayojanāya aññathāpi atthayojanaṁ dassetuṁ **"tathā"**ti-ādi vuttaṁ. **Cittasantānassā**ti yathāvuttaviññāṇappabandhassa. **Nānākārappavattiyā**ti nānappakārena ārammaṇe pavattiyā. Nānappakāraṁ atthabyañjanassa gahaṇaṁ, nānappakārassa vā atthabyañjanassa gahaṇaṁ tathā, tatoyeva sā "ākārapaññattī"ti vuttāti tadevatthaṁ samattheti **"evanti hī"**ti-ādinā. **Ākārapaññattī**ti ca upādāpaññattiyeva, dhammānaṁ pana pavatti-ākāramupādāya paññattattā tadaññāya upādāpaññattiyā visesanatthaṁ **"ākārapaññattī"**ti vuttā. **Visayaniddeso**ti uppattiṭṭhānaniddeso. Sotabbabhūto hi dhammo savanakiriyākattubhūtassa puggalassa savanakiriyāvasena pavattiṭṭhānaṁ kiriyāya kattukammaṭṭhattā, tabbasena ca tadādhārassāpi dabbassa ādhārabhāvassa icchitattā, idha pana kiriyāya kattupavattiṭṭhānabhāvo icchikoti kammameva ādhāravasena vuttaṁ, tenāha "kattu visayaggahaṇasanniṭṭhānan"ti, ārammaṇameva vā visayo. Ārammaṇañhi tadārammaṇikassa pavattiṭṭhānaṁ. Evampi hi attho suviññeyyataro hoti. Yathāvuttavacane piṇḍatthaṁ dassetuṁ **"ettāvatā"**ti-ādi vuttaṁ. Ettāvatā ettakena yathāvuttatthena padattayena, kataṁ hotīti sambandho. **Nānākārappavattenā**ti nānappakārena ārammaṇe pavattena. **Cittasantānenā**ti yathāvuttaviññāṇavīthisaṅkhātena cittappabandhena. Gahaṇasadde cetaṁ karaṇaṁ. Cittasantānavinimuttassa kassaci kattu paramatthato abhāvepi saddavohārena buddhiparikappitabhedavacanicchāya cittasantānato aññamiva taṁsamaṅgiṁ katvā abhedepi bhedavohārena **"cittasantānena taṁsamaṅgino"**ti vuttaṁ. Vohāravisayo hi saddo

nekantaparamatthikoti[1]. Savanakiriyāvisayopi sotabbadhammo savanakiriyāvasena pavattacittasantānassa idha paramatthato kattubhāvato tassa visayoyevāti vuttaṁ **"kattu visayaggahaṇasanniṭṭhānan"**ti.

Apica savanavasena cittappavattiyā eva savanakiriyābhāvato taṁvasena tadaññanāmarūpadhammasamudāyabhūtassa taṁkiriyākattu ca visayo hotīti katvā tathā vuttaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—purimanaye savanakiriyā, takkattā ca paramatthato tathāpavattacittasantānameva, tasmā kiriyāvisayopi "kattu visayo"ti vutto. Pacchimanaye pana tathāpavattacittasantānaṁ kiriyā, tadaññadhammasamudāyo pana kattā, tasmā kāmaṁ ekantato kiriyāvisayoyevesa dhammo, tathāpi kiriyāvasena "tabbantakattu visayo"ti vuttoti. **Taṁsamaṅgino**ti tena cittasantānena samaṅgino. **Kattū**ti kattārassa. **Visayo**ti ārammaṇavasena pavattiṭṭhānaṁ, ārammaṇameva vā. Sutākārassa ca therassa sammā nicchitabhāvato "gahaṇasanniṭṭhānan"ti vuttaṁ.

Aparo nayo—**yassa -pa- ākārapaññattī**ti ākāratthena evaṁ-saddena yojanaṁ katvā tadeva avadhāraṇatthampi gahetvā imasmiṁyeva naye yojetuṁ "gahaṇaṁ kataṁ" icceva avatvā **"gahaṇasanniṭṭhānaṁ katan"**ti vuttanti daṭṭhabbaṁ. Avadhāraṇena hi sanniṭṭhānamidhādhippetaṁ, tasmā **"ettāvatā"**ti-ādinā avadhāraṇatthampi evaṁ-saddaṁ gahetvā ayameva yojanā katāti dassetīti veditabbaṁ, imissā pana yojanāya gahaṇākāragāhakatabbisayavisesanidassanaṁ katanti daṭṭhabbaṁ.

Aññampi yojanamāha **"atha vā"**ti-ādinā. Pubbe attanā sutānaṁ nānāvihitānaṁ suttasaṅkhātānaṁ atthabyañjanānaṁ upadhāritarūpassa ākārassa nidassanassa, avadhāraṇassa vā pakāsanasabhāvo **evaṁ**-saddoti tadākārādibhūtassa upadhāraṇassa puggalapaññattiyā upādānabhūtadhammappabandhabyāpāratāya **"puggalakiccaniddeso"**ti vuttaṁ. Attanā sutānañhi atthabyañjanānaṁ puna upadhāraṇaṁ ākārādittayaṁ, tañca evaṁ-saddassa attho. So pana yaṁ dhammappabandhaṁ upādāya puggalapaññatti pavattā, tassa byāpārabhūtaṁ

1. Kārakarūpasiddhiyaṁ yo kāreti sa hetu-suttaṁ passitabbaṁ.

kiccameva, tasmā evaṁ-saddena puggalakiccaṁ niddisīyatīti. Kāmaṁ savanakiriyā puggalabyāpāropi avisesena, tathāpi visesato viññāṇabyāpārovāti vuttaṁ **"viññāṇakiccaniddeso"**ti. Tathā hi puggalavādīnampi savanakiriyā viññāṇanirapekkhā natthi savanādīnaṁ visesato viññāṇabyāpārabhāvena icchitattā. **Me**ti saddappavattiyā ekanteneva sattavisayattā, viññāṇakiccassa ca sattaviññāṇānamabhedakaraṇavasena tattheva samodahitabbato **"ubhayakiccayuttapuggalaniddeso"**ti vuttaṁ. **"Ayan"**ti-ādi tappākaṭīkaraṇaṁ. Ettha hi **savanakiccaviññāṇasamaṅginā**ti **evaṁ**-saddena niddiṭṭhaṁ puggalakiccaṁ sandhāya vuttaṁ, taṁ pana puggalassa savanakiccaviññāṇasamaṅgībhāvena puggalakiccaṁ nāmāti dassetuṁ "puggalakiccasamaṅginā"ti avatvā **"savanakiccaviññāṇasamaṅginā"**ti āha, tasmā "puggalakiccan"ti niddiṭṭhasavanakiccavatā viññāṇena samaṅgināti attho. **Viññāṇavasena, laddhasavanakiccavohārenā**ti ca sutasaddena niddiṭṭhaṁ viññāṇakiccaṁ sandhāya vuttaṁ. Savanameva kiccaṁ yassāti tathā. Savanakiccanti vohāro **savanakiccavohāro,** laddho so yenāti tathā. **Laddhasavanakiccavohārena** viññāṇasaṅkhātena vasena sāmatthiyenāti attho. Ayaṁ pana sambandho—savanakiccaviññāṇasamaṅginā puggalena mayā laddhasavanakiccavohārena viññāṇavasena karaṇabhūtena sutanti.

Apica **"evan"**ti saddassattho avijjamānapaññatti, **"sutan"**ti saddassattho vijjamānapaññatti, tasmā te tathārūpapaññatti upādānabhūtapuggalabyāpārabhāveneva dassento āha **"evanti puggalakiccaniddeso. Sutanti viññāṇakiccaniddeso"**ti. Na hi paramatthatoyava niyamiyamāne sati puggalakiccaviññāṇakiccavasena ayaṁ vibhāgo labbhatīti. Imissā pana yojanāya kattubyāpārakaraṇabyāpārakattuniddeso katoti veditabbo.

Sabbassāpi saddādhigamanīyassa atthassa paññattimukheneva paṭipajjitabbattā, sabbāsañca paññattīnaṁ vijjamānādivasena chasu paññattibhedesu antogadhattā tāsu "evan"ti-ādīnaṁ paññattīnaṁ sarūpaṁ niddhāretvā dassento **"evanti cā"**ti-ādimāha. Tattha "evan"ti ca "me"ti ca vuccamānassa atthassa ākārādibhūtassa dhammānaṁ asallakkhaṇabhāvato avijjamānapaññattibhāvoti āha **"saccikaṭṭhaparamatthavasena avijjamānapaññattī"**ti.

Saccikaṭṭhaparamatthavasenāti ca bhūtattha-uttamatthavasenāti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yo māyāmarīci-ādayo viya abhūtattho, anussavādīhi gahetabbo viya anuttamattho ca na hoti, so rūpasaddādisabhāvo, ruppanānubhavanādisabhāvo vā attho "saccikaṭṭho, paramattho"ti ca vuccati, "evaṁ me"ti padānaṁ pana attho abhūtattā, anuttamattā ca na tathā vuccati, tasmā bhūtattha-uttamatthasaṅkhātena saccikaṭṭhaparamatthavasena visesanabhūtena avijjamānapaññattiyevāti. Etena ca visesanena bālajanehi "atthī"ti parikappitaṁ paññattimattaṁ nivatteti. Tadevatthaṁ pākaṭaṁ karoti hetunā vā sādheti **"kiñhettha tan"**ti-ādinā. Yaṁ dhammajātaṁ, atthajātaṁ vā "evan"ti vā "me"ti vā niddesaṁ labhetha, **taṁ ettha** rūpaphassādidhammasamudāye, "evaṁ me"ti padānaṁ vā atthe. Paramatthato na atthīti yojanā. Rūpaphassādibhāvena niddiṭṭho paramatthato ettha attheva, "evaṁ me"ti pana niddiṭṭho natthīti adhippāyo. **Sutan**ti pana saddāyatanaṁ sandhāyāha **"vijjamānapaññattī"**ti. "Saccikaṭṭhaparamatthavasenā"ti cettha adhikāro. **"Yañhī"**ti-ādi tappākaṭīkaraṇaṁ, hetudassanaṁ vā. **Yaṁ taṁ** saddāyatanaṁ **sotena** sotadvārena, tannissitaviññāṇena vā **upaladdhaṁ** adhigamitabbanti attho. Tena hi saddāyatanamidha gahitaṁ kammasādhanenāti dasseti.

Evaṁ Aṭṭhakathānayena paññattisarūpaṁ niddhāretvā idāni Aṭṭhakathāmuttakenāpi nayena vuttesu chasu paññattibhedesu "evan"ti-ādīnaṁ paññattīnaṁ sarūpaṁ niddhārento **"tathā"**ti-ādimāha. Upādāpaññatti-ādayo hi Porāṇaṭṭhakathāto muttā saṅgahakāreneva ācariyena vuttā. Vitthāro Abhidhammaṭṭhakathāya gahetabbo. **Taṁ tan**ti taṁ taṁ dhammajātaṁ, sotapathamāgate dhamme upādāya tesaṁ upadhāritākāranidassanāvadhāraṇassa paccāmasanavasena **evanti ca** sasantatipariyāpanne khandhe upādāya **meti ca** vattabbattāti attho. Rūpavedanādibhedehi dhamme upādāya nissāya kāraṇaṁ katvā paññatti **upādāpaññatti** yathā "tāni tāni aṅgāni upādāya ratho gehaṁ, te te rūparasādayo upādāya ghaṭo paṭo, candimasūriyaparivattādayo upādāya kālo disā"ti-ādi. Paññapetabbaṭṭhena cesā paññatti nāma, na paññāpanaṭṭhena. Yā pana tassa atthassa paññāpanā, ayaṁ avijjamānapaññattiyeva. **Diṭṭhādīni**

upanidhāya vattabbatoti diṭṭhamutaviññāte upanidhāya upatthambhaṁ katvā apekkhitvā vattabbattā. Diṭṭhādisabhāvavirahite saddāyatane vattamānopi hi sutavohāro "dutiyaṁ tatiyan"ti-ādikoviya paṭhamādīni diṭṭhamutaviññāte apekkhitvā pavatto "**upanidhāpaññattī**"ti vuccate. Sā panesā anekavidhā tadaññapekkhūpanidhā hatthagatūpanidhā sampayuttūpanidhāsamāropitūpanidhā avidūragatūpanidhā paṭibhāgūpanidhā tabbahulūpanidhā tabbisiṭṭhūpanidhā"ti-ādinā. Tāsu ayaṁ "dutiyaṁ tatiyan"ti-ādikāviya paṭhamādhīnaṁ diṭṭhādīnaṁ aññamaññamapekkhitvā vuttattā tadaññapekkhūpanidhāpaññatti nāma.

Evaṁ paññattiyāpi atthādhigamanīyatāsaṅkhātaṁ dassetabbatthaṁ dassetvā idāni saddasāmatthiyena dīpetabbamatthaṁ niddhāretvā dīpento "**etthacā**"ti-ādimāha. **Etthā**ti etasmiṁ vacanattaye. **Ca**-saddo upanyāso atthantaraṁ ārabhitukāmena yojitattā. "Sutan"ti vutte asutaṁ na hotīti pakāsitoyamattho, tasmā tathā suta-saddena pakāsitā attanā paṭividdhasuttassa pakāravisesā "evan"ti therena paccāmaṭṭhāti tena evaṁ-saddena asammoho dīpito nāma, tenāha "**evanti vacanena asammohaṁ dīpetī**"ti. **Asammohan**ti ca yathāsute sutte asammohaṁ. Tadeva yuttiyā, byatirekena ca samattheti "**na hī**"ti-ādinā vakkhamānañca suttaṁ nānappakāraṁ duppaṭividdhañca. Evaṁ nānappakāre duppaṭividdhe sutte kathaṁ sammūḷho nānappakārapaṭivedhasamattho bhavissati. Imāya yuttiyā, iminā ca byatirekena therassa tattha asammūḷhabhāvasaṅkhāto dīpetabbo attho viññāyatīti vuttaṁ hoti. Evamīdisesu yathārahaṁ. Bhagavato sammukhā sutākārassa yāthāvato upari therena dassiyamānattā "**sutassa asammosaṁdīpetī**"ti vuttaṁ. **Kālantarenā**ti sutakālato aparena kālena. **Yassa -pa- paṭijānāti,** therassa pana suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya anassamānaṁ asammuṭṭhaṁ tiṭṭhati, tasmā so evaṁ paṭijānātīti vuttaṁ hoti. Evaṁ dīpitena pana atthena kiṁ pakāsitanti āha "**iccassā**"ti-ādi. Tattha **iccassā**ti iti assa, tasmā asammohassa, asammosassa ca dīpitattā assa therassa paññāsiddhīti-ādinā sambandho. **Asammohenā**ti sammohābhāvena. Paññāvajjitasamādhi-ādidhammajātena taṁsampayuttāya

paññāya siddhi sahajātādisattiyā sijjhanato. Sammohapaṭipakkhena vā paññāsaṅkhātena dhammajātena. Savanakālasambhūtāya hi paññāya taduttarikālapaññāsiddhi upanissayādikoṭiyā sijjhanato. Itaratthāpi yathārahaṁ nayo netabbo.

Evaṁ pakāsitena pana atthena kiṁvibhāvitanti āha **"tatthā"**ti-ādi. **Tatthā**ti tesu dubbidhesu dhammesu. Byañjanānaṁ paṭivijjhitabbo ākāro nātigambhīro, yathāsutadhāraṇameva tattha karaṇīyaṁ, tasmā tattha satiyā byāpāro adhiko, paññā pana guṇībhūtāti vuttaṁ **"paññāpubbaṅgamāyā"**ti-ādi. Paññāya pubbaṅgamā **paññāpubbaṅgamā**ti hi nibbacanaṁ, pubbaṅgamatā cettha padhānabhāvo "manopubbaṅgamā dhammā"ti-ādīsu[1] viya. Apica yathā cakkhuviññāṇādīsu āvajjanādayo pubbaṅgamā samānāpi tadārammaṇassa avijānanato appadhānabhūtā, evaṁ pubbaṅgamāyapi appadhānatte sati paññāpubbaṅgamā etissāti nibbacanampi yujjati. Pubbaṅgamatā cettha purecāribhāvo. Iti sahajātapubbaṅgamo purejātapubbaṅgamoti duvidhopi pubbaṅgamo idha sambhavati, yathā cettha, evaṁ sahi "pubbaṅgamāyā"ti etthāpi yathāsambhavamesa nayo veditabbo. Evaṁ vibhāvitena samatthatāvacanena kimanubhāvitanti āha **"tadubhayasamatthatāyogenā"**ti-ādi. Tattha **atthabyañjanasampannassā**ti atthabyañjanena paripuṇṇassa, saṅkāsanādīhi vā chahi atthapadehi, akkharādīhi ca chahi byañjanapadehi samannāgatassa, atthabyañjanasaṅkhātena vā rasena sādurasassa. Pariyattidhammoyeva navalokuttararatanasannidhānato sattavidhassa, dasavidhassa vā ratanassa sannidhāno koso viyāti **dhammakoso,** tathā dhammabhaṇḍāgāro, tattha niyuttoti **dhammabhaṇḍāgāriko.** Atha vā nānārājabhaṇḍarakkhako bhaṇḍāgāriko viyāti **bhaṇḍāgāriko,** dhammassa anurakkhako bhaṇḍāgārikoti tameva sadisatākāraṇadassanena visesetvā **"dhammabhaṇḍāgāriko"**ti vutto. Yathāha—

> "Bahussuto dhammadharo, sabbapāṭhī ca sāsane.
> Ānando nāma nāmena, dhammārakkho tavaṁ Mune"ti[2].

Aññathāpi dīpetabbamatthaṁ dīpeti **"aparo nayo"**ti-ādinā, evaṁsaddena vuccamānānaṁ ākāranidassanāvadhāraṇatthānaṁ aviparītasaddhammavisayattā

---

1. Khu 1. 13 piṭṭhe Dhammapade.
2. Khu 3. 48 piṭṭhe Apadāne.

tabbisayehi tehi atthehi yoniso manasikārassa dīpanaṁ yuttanti vuttaṁ **“yoni -pa- dīpetī”**ti. **“Ayoniso”**ti-ādinā byatirekena ñāpakahetudassanaṁ. Tattha katthaci hi-saddo dissati, so kāraṇe, kasmāti attho, iminā vacaneneva yoniso manasikaroto nānappakārapaṭivedhasambhavato aggi viya dhūmena kāriyena kāraṇabhūto so viññāyatīti tadanvayampi atthāpattiyā dasseti. Esa nayo sabbattha yathārahaṁ. “Brahmajālaṁ āvuso kattha bhāsitan”ti-ādipucchāvasena adhunā pakaraṇappattassa vakkhamānassa suttassa “sutan”ti padena vuccamānaṁ Bhagavato sammukhā savanaṁ samādhānamantarena na sambhavatīti katvā vuttaṁ **“avikkhepaṁ dīpetī”**ti. **“Vikkhittacittassā”**ti-ādinā byatirekakāraṇena ñāpakahetuṁ dassetvā tadeva samattheti **“tathā hī”**ti-ādinā. **Sabbasampattiyā**ti sabbena atthabyañjanadesakapayojanādinā sampattiyā. Kiṁ iminā pakāsitanti āha **“yoniso manasikārena cetthā”**ti-ādi. **Etthā**ti etasmiṁ dhammadvaye. **“na’hi vikkhittacitto”**ti-ādinā kāraṇabhūtena avikkhepena, sappurisūpanissayena ca phalabhūtassa saddhammassavanassa siddhiyā eva samatthanaṁ vuttaṁ, avikkhepena pana sappurisūpanissayassa siddhiyā samatthanaṁ na vuttaṁ. Kasmāti ce? Vikkhittacittānaṁ sappurise payirupāsanābhāvassa atthato siddhattā. Atthavaseneva hi so pākaṭoti na vutto.

Etthāha—yathā yoniso manasikārena phalabhūtena attasammāpaṇidhipubbekatapuññatānaṁ kāraṇabhūtānaṁ siddhi vuttā tadavinābhāvato, evaṁ avikkhepena phalabhūtena saddhammassavanasappurisūpanissayānaṁ kāraṇabhūtānaṁ siddhi vattabbā siyā assutavato, sappurisūpanissayavirahitassa ca tadabhāvato. Evaṁ santepi “na hi vikkhittacitto”ti-ādisamatthanavacanena avikkhepena, sappurisūpanissayena ca kāraṇabhūtena saddhammassavanasseva phalabhūtassa siddhi vuttā, kasmā panevaṁ vuttāti? Vuccate—adhippāyantarasambhavato hi tathā siddhi vuttā. Ayaṁ panetthādhippāyo—saddhammassavanasappurisūpanissayā na ekantena avikkhepassa kāraṇaṁ bāhirakāraṇattā, avikkhepo pana sappurisūpanissayo viya saddhammassavanassa ekantakāraṇaṁ ajjhattikakāraṇattā, tasmā ekantakāraṇe honte kimatthiyā anekantakāraṇaṁ pati phalabhāvaparikappanāti

tathāyevetassa siddhi vuttāti. Ettha ca paṭhamaṁ phalena kāraṇassa siddhidassanaṁ nadīpūrena viya upari vuṭṭhisabbhāvassa, dutiyaṁ kāraṇena phalassa siddhidassanaṁ ekantavassinā viya meghavuṭṭhānena vuṭṭhipavattiyā.

"Aparo nayo"ti-ādinā aññathāpi dīpetabbatthamāha, yasmā na hotīti sambandho. **Evanti -pa- nānākāraniddeso**ti heṭṭhā **vuttaṁ, so ca ākāro**ti sotadvārānusāraviññāṇavīthisaṅkhātassa cittasantānassa nānākārena ārammaṇe pavattiyā nānattabyañjanaggahaṇasaṅkhāto so Bhagavato vacanassa atthabyañjanappabhedaparicchedavasena sakalasāsanasampatti-ogāhanākāro. **Evaṁ bhaddako**ti niravasesaparahitapāripūribhāvakāraṇattā evaṁ yathāvuttena nānatthabyañjanaggahaṇena sundaro seṭṭho, samāsapadaṁ vā etaṁ evaṁ īdiso bhaddo yassāti katvā. Na paṇihito **appaṇihito,** sammā appaṇi hito attā yassāti tathā, tassa. **Pacchimacakkadvayasampattin**ti attasammāpaṇidhipubbekatapuññatāsaṅkhātaguṇadvayasampattiṁ. Guṇasseva hi aparāparavuttiyā pavattanaṭṭhena cakkabhāvo. Caranti vā etena sattā sampattibhavaṁ, sampattibhavesūti vā **cakkaṁ.** Yaṁ sandhāya vuttaṁ "cattārimāni bhikkhave cakkāni, yehi samannāgatānaṁ devamanussānaṁ catucakkaṁ vattatī"ti-ādi[1]. Pacchimabhāvo cettha desanākkamavaseneva. **Purimacakkadvayasampattin**ti patirūpadesavāsasappurisūpanissayasaṅkhātaguṇadvayasampattiṁ. Sesaṁ vuttanayameva. **Tasmā**ti purimakāraṇaṁ purimassevāti idha kāraṇamāha **"na hī"**ti-ādinā.

Tena kiṁ pakāsitanti āha **"iccassā"**ti-ādi. **Iti** imāya catucakkasampattiyā kāraṇabhūtāya. **Assa** therassa. **Pacchimacakkadvayasiddhiyā**ti pacchimacakkadvayassa atthibhāvena siddhiyā. **Āsayasuddhī**ti vipassanāñāṇasaṅkhātāya anulomikakhantiyā, kammassakatāñāṇamaggañāṇasaṅkhātassa yathābhūtañāṇassa cāti duvidhassāpi āsayassa asuddhihetubhūtānaṁ kilesānaṁ dūrībhāvena **suddhi.** Tadeva hi dvayaṁ vivaṭṭanissitānaṁ suddhasattānaṁ āsayo. Sammāpaṇihitatto hi pubbe ca katapuñño suddhāsayo hoti. Tathā hi vuttaṁ "sammāpaṇihitaṁ cittaṁ, seyyaso naṁ tato kare"ti[2], "katapuññosi tvaṁ Ānanda

1. Aṁ 1. 341 piṭṭhe.
2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.

padhānamanuyuñja khippaṁ hohisi anāsavo"ti[1] ca. Keci pana "kattukamyatāchando āsayo"ti vadanti, tadayuttameva "tāya ca āsayasuddhiyā adhigamabyattisiddhī"ti vacanena virodhato. Evampi maggañāṇasaṅkhātassa āsayassa suddhi na yuttā tāya adhigamabyattisiddhiyā avattabbatoti? No na yutto purimassa maggassa, pacchimānaṁ maggānaṁ, phalānañca kāraṇabhāvato. **Payogasuddhī**ti yonisomanasikārapubbaṅgamassa dhammassavanapayogassa visadabhāvena suddhi, sabbassa vā kāyavacīpayogassa niddosabhāvena suddhi. Patirūpadesavāsī, hi sappurisasevī ca yathāvuttavisuddhapayogo hoti. Tathāvisuddhena yonisomanasikārapubbaṅgamena dhammassavanapayogena, vippaṭisārābhāvāvahena ca kāyavacīpayogena avikkhittacitto pariyattiyaṁ visārado hoti, tathābhūto ca thero, tena viññāyati purimacakkadvayasiddhiyā therassa payogasuddhi siddhāvāti. Tena kiṁ vibhāvitanti āha **"tāya cā"**ti-ādi. **Adhigamabyattisiddhī**ti paṭivedhasaṅkhāte adhigame chekabhāvasiddhi. Adhigametabbato hi paṭivijjhitabbato paṭivedho **"adhigamo"**ti Aṭṭhakathāsu vutto, **āgano**ti ca pariyatti āgacchanti attatthaparatthādayo etena, ābhuso vā gamitabbo ñātabboti katvā.

Tena kimanubhāvitanti āha **"itī"**ti-ādi. **Itī**ti evaṁ vuttanayena, tasmā siddhattāti vā kāraṇaniddeso. **Vacanan**ti nidānavacanaṁ. Lokato, dhammato ca siddhāya upamāya tamatthaṁ ñāpetuṁ **"aruṇuggaṁ viyā"**ti-ādimāha. "Upamāya midhekacce, atthaṁ jānanti paṇḍitā"ti[2] hi vuttaṁ. **Aruṇo**ti sūriyassa udayato pubbabhāge uṭṭhitaraṁsi, tassa **uggaṁ** uggamanaṁ **udayato** udayantassa udayāvāsamuggacchato **sūriyassa pubbaṅgamaṁ** purecaraṁ **bhavituṁ arahati viyā**ti sambandho. Idaṁ vuttaṁ hoti—āgamādhigamabyattiyā īdisassa therassa vuttanidānavacanaṁ Bhagavato vacanassa pubbaṅgamaṁ bhavitumarahati, nidānabhāvaṁ gataṁ hotīti idamatthajātaṁ anubhāvitanti.

Idāni aparampi pubbe vuttassa asammohāsammosasaṅkhātassa dīpetabbassatthassa dīpakehi evaṁ-sadda suta-saddehi pakāsetabbamatthaṁ pakāsento **"aparo nayo"**ti-ādimāha. Tattha hi "nānappakārapaṭivedhadīpakena, sotabbappabhedapaṭivedhadīpakenā"ti ca iminā tehi saddehi

1. Dī 2. 119 piṭṭhe. 2. Khu 6. 55 piṭṭhe Jātake.

pubbe dīpitaṁ asammohāsammosasaṅkhātaṁ dīpetabbatthamāha asammohena nānappakārapaṭivedhassa, asammosena ca sotabbappabhedapaṭivedhassa sijjhanato. **"Attano"**ti-ādīhi pana pakāsetabbatthaṁ. Tena vuttaṁ **Ācariyadhammapālattherena** "nānappakārapaṭivedhadīpakenā'ti-ādinā evaṁ-sadda suta-saddānaṁ therassa atthabyañjanesu asammohāsammosadīpanato catupaṭisambhidāvasena atthayojanaṁ dassetī"ti[1]. Hetugabbhañcetaṁ padadvayaṁ, nānappakārapaṭivedhasaṅkhātassa, sotabbappabhedapaṭivedhasaṅkhātassa ca dīpetabbatthassa dīpakattāti vuttaṁ hoti. Santassa vijjamānassa bhāvo **sabbhāvo,** atthapaṭibhānapaṭisambhidāhi sampattiyā sabbhāvo tathā. "Sambhavan"tipi pāṭho, sambhavanaṁ **sambhavo,** atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattīnaṁ sambhavo tathā. Evaṁ itaratthāpi. **Sothabbappabhedapaṭivedhadīpakenā"**ti etena pana ayaṁ suta-saddo evaṁ-saddasannidhānato, vakkhamānāpekkhāya vā sāmaññeneva vuttepi sotabbadhammavisesaṁ āmasatīti dasseti. Ettha ca sotabbadhammasaṅkhātāya Pāḷiyā nidassetabbānaṁ bhāsitatthapayojanatthānaṁ, tīsu ca ñāṇesu pavattañāṇassa nānappakārabhāvato tabbhāvapaṭivedhadīpakena evaṁ-saddena atthapaṭibhānapaṭisambhidāsampattisabbhāvadīpanaṁ yuttaṁ, sotabbadhammassa pana atthādhigamahetuto, taṁvasena ca tadavasesahetuppabhedassa gahitattā, niruttibhāvato ca sotabbappabhedadīpakena suta-saddena dhammaniruttipaṭisambhidāsampattisabbhāvadīpanaṁ yuttanti veditabbaṁ. Tadevatthaṁ hi ñāpetuṁ "asammohadīpakena, asammosadīpakenā"ti ca avatvā tathā vuttanti.

Evaṁ asammohāsammosasaṅkhātassa dīpetabbassatthassa dīpakehi evaṁ-sadda suta-saddehi pakāsetabbamatthaṁ pakāsetvā idāni yonisomanasikārāvikkhepasaṅkhātassa dīpetabbassatthassa dīpakehipi tehi pakāsetabbamatthaṁ pakāsento **"evanti cā"**ti-ādimāha. Tattha hi **"evanti -pa- bhāsamāno, sutanti idaṁ -pa- bhāsamāno"**ti ca iminā tehi saddehi pubbe dīpitaṁ yonisomanasikārāvikkhepasaṅkhātaṁ dīpetabbatthamāha, **"etemayā"**ti-ādīhi pana pakāsetabbatthaṁ. **Savanayogadīpakan**ti ca avikkhepavasena savanayogassa sijjhanato tadeva

1. Dī-Ṭī 1. 43 piṭṭhe.

sandhāyāha. Tathā hi **Ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ "savanadhāraṇavacīparicariyā pariyattidhammānaṁ visesena sotāvadhāraṇapaṭibaddhāti te avikkhepadīpakena sutasaddena yojetvā"ti[1]. Manodiṭṭhīhi pariyattidhammānaṁ anupekkhanasuppaṭivedhā visesato manasikārapaṭibaddhā, tasmā taddīpakavacaneneva ete mayā dhammā manasānupekkhitā diṭṭhiyā suppaṭividdhāti imamatthaṁ pakāsetīti vuttaṁ "evanti ca -pa- dīpetī"ti. Tattha **dhammā**ti pariyattidhammā. **manasānupekkhitā**ti "idha sīlaṁ kathitaṁ, idha samādhi, idha paññā, ettakāva ettha anusandhayo"ti-ādibhedena manasā anupekkhitā. **Diṭṭhiyā suppaṭividdhā**ti nijjhānakkhantisaṅkhātāya, ñātapariññāsaṅkhātāya vā diṭṭhiyā tattha vuttarūpārūpadhamme "iti rūpaṁ, ettakaṁ rūpan"ti-ādinā suṭṭhu vavatthāpetvā paṭividdhā.

Savanadhāraṇavacīparicariyā ca pariyattidhammānaṁ visesena sotāvadhāraṇapaṭibaddhā, tasmā taddīpakavacaneneva bahū mayā dhammā sutā dhātā vacasā paricitāti imamatthaṁ pakāsetīti vuttaṁ **"sutanti idaṁ -pa- dīpetī"**ti. Tattha **sutā**ti sotadvārānusārena viññātā. **Dhātā**ti suvaṇṇabhājane pakkhittasīhavasā viya manasi suppatiṭṭhitabhāvasādhanena upadhāritā. **Vacasā paricitā**ti paguṇatāsampādanena vācāya paricitā sajjhāyitā. Idāni pakāsetabbatthadvayadīpakena yathāvuttasaddadvayena vibhāvetabbamatthaṁ vibhāvento **"tadubhayenapī"**ti-ādimāha. Tattha **tadubhayenā**ti purimanaye, pacchimanaye ca yathāvuttassa pakāsetabbassatthassa pakāsakena tena dubbidhena saddena. **Atthabyañjanapāripūriṁ dīpento**ti ādarajananassa kāraṇavacanaṁ. Tadeva kāraṇaṁ byatirekena vivarati, yuttiyā vā daḷhaṁ karoti **"atthabyañjanaparipuṇṇañhī"**ti-ādinā. **Asuṇanto**ti cettha lakkhaṇe, hetumhi vā anta-saddo. **Mahatā hitā**ti mahantato hitasmā. **Paribāhiro**ti sabbato bhāgena bāhiro.

Etena pana vibhāvetabbatthadīpakena saddadvayena anubhāvetabbatthamanubhāvento **"evaṁ me sutanti iminā"**ti-ādimāha. Pubbe visuṁ visuṁ atthe yojitāyeva ete saddā idha ekassevānubhāvatthassa anubhāvakabhāvena gahitāti ñāpetuṁ **"sakalenā"**ti vuttaṁ. Kāmañca me-saddo

---

1. Dī-Ṭī 1. 43 piṭṭhe.

imasmiṁ ṭhāne pubbena yojito, tadapekkhānaṁ pana evaṁ-sadda suta-saddānaṁ sahacaraṇato, avinābhāvato ca tathā vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Tathāgatappaveditan**ti Tathāgatena pakārato viditaṁ, bhāsitaṁ vā. **Attano adahanto**ti attani "mamedan"ti aṭṭhapento. Bhummatthe cetaṁ sāmivacanaṁ. **Asappurisabhūmin**ti asappurisavisayaṁ, so ca atthato apakataññutāsaṅkhātā "idhekacco pāpabhikkhu Tathāgatappaveditaṁ dhammavinayaṁ pariyāpuṇitvā attano dahatī"ti[1] evaṁ mahācoradīpakena Bhagavatā vuttā anariyavohārāvatthā, tathā cāha **"Tathāgata -pa- adahanto"**ti. Hutvāti cettha seso. Tathā **sāvakattaṁ paṭijānanto**ti sappurisabhūmi-okkamanasarūpakathanaṁ. Nanu ca Ānandattherassa "mametaṁ vacanan"ti adhimānassa, Mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya abhāvato asappurisabhūmisamatikkamādivacanaṁ niratthakaṁ siyāti? Nayidamevaṁ "evaṁ me sutan"ti vadantena ayampi attho anubhāvitoti atthasseva dassanato. Tena hi anubhāvetabbamatthaṁyeva tathā dasseti, na pana Ānandattherassa adhimānassa, Mahākassapattherādīnañca tadāsaṅkāya sambhavanti niṭṭhamettha gantabbaṁ. Keci pana "devatānaṁ parivitakkāpekkhaṁ tathāvacanaṁ, tasmā edisī codanā anavakāsā"ti vadanti. Tasmiṁ kira samaye ekaccānaṁ devatānaṁ evaṁ cetaso parivitakko udapādi "Bhagavā ca parinibbuto, āyañcāyasmā Ānando desanākusalo, idāni dhammaṁ deseti, Sakyakulappasuto Tathāgatassa bhātā, cūḷapituputto ca, kiṁ nu kho so sayaṁ sacchikataṁ dhammaṁ deseti, udāhu Bhagavatoyeva vacanaṁ yathāsutan"ti, tesameva cetoparivitakkamaññāya tadabhipariharaṇatthaṁ asappurisabhūmisamatikkamanādi-attho anubhāvitoti. Sāyeva yathāvuttā anariyavohārāvatthā **asaddhammo,** tadavatthānokkamanasaṅkhātā ca sāvakattapaṭijānanā **saddhammo.** Evaṁ sati pariyāyantarena purimatthameva dassetīti gahetabbaṁ. Apica kuhanalapanādivasena pavatto akusalarāsi **asaddhammo,** tabbirahitabhāvo ca **saddhammo. "Kevalan"**ti-ādināpi vuttassevatthassa pariyāyantarena dassanaṁ, yathāvuttāya anariyavohārāvatthāya **parimoceti.** Sāvakattaṁ paṭijānanena Satthāraṁ **apadisatī**ti attho. Apica Satthukappādikiriyato **attānaṁ parimoceti**

---

1. Vi 1. 115 piṭṭhe.

takkiriyāsaṅkāya sambhavato. “Satthu Bhagavatoyeva vacanaṁ mayā sutan”ti **Satthāraṁ sapadisatī**ti atthantaramanubhāvanaṁ hoti. **“Jinavacanan”**ti-ādipi pariyāyantaradassanaṁ, atthantaramanubhāvanameva vā. **Appetī**ti nidasseti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthesu yathārahaṁ satte netīti **netti,** dhammoyeva netti tathā. Vuttanayena cettha ubhayathā adhippāyo veditabbo.

Aparampi anubhāvetabbamatthamanubhāveti **“apicā”**ti-ādinā. Tattha **uppāditabhāvan**ti desanāvasena pavattitabhāvaṁ. **Purimavacanaṁ vivarantо**ti Bhagavatā desitavasena purimataraṁ saṁvijjamānaṁ Bhagavato vacanameva uttāniṁ karonto, idaṁ vacananti sambandho. Catūhi vesārajjañāṇehi visāradassa, visāradahetubhūtacatuvesārajjañāṇasampannassa vā. Dasañāṇabaladharassa. Sammāsambuddhabhāvasaṅkhāte uttamaṭṭhāne ṭhitassa, usabhassa idanti vā atthena āsabhasaṅkhāte akampanasabhāvabhūte ṭhāne ṭhitassa. “Evameva kho bhikkhave yadā Tathāgato loke uppajjati -pa- so dhammaṁ desetī”ti-ādinā[1] **Sīhopamasuttā**dīsu āgatena anekanayena sīhanādanadino. Sabbasattesu, sabbasattānaṁ vā uttamassa. Na cettha niddhāraṇalakkhaṇābhāvato niddhāraṇavasena samāso. Sabbattha hi sakkataganthesu, sāsanaganthesu ca evameva vuttaṁ. Dhammena sattānamissarassa. Dhammasseva issarassa taduppādanavasenātipi vadanti. Sesapadadvayaṁ tassevatthassa pariyāyantaradīpanaṁ. Dhammena lokassa padīpamiva bhūtassa, taduppādakabhāvena vā dhammasaṅkhātapadīpasampannassa. “Dhammakāyoti bhikkhave Tathāgatassetaṁ adhivacanan”ti[2] hi vuttaṁ. Dhammena lokapaṭisaraṇabhūtassa, dhammasaṅkhātena vā paṭisaraṇena sampannassa. “Yannūnāhaṁ -pa- tameva dhammaṁ sakkatvā garuṁ katvā mānetvā pūjetvā upanissāya vihareyyan”ti[3] hivuttaṁ. Saddhindriyādisaddhammasaṅkhātassa varacakkassa pavattino, saddhammānametassa vā āṇācakkavarassa pavattino Sammāsambuddhassa tassa Bhagavato idaṁ vacanaṁ sammukhāva mayā paṭiggahitanti yojetabbaṁ. **Byañjane**ti padasamudāyabhūte vākye. **Kaṅkhā vā vimati vā**ti ettha daḷhataraṁ niviṭṭhā vicikicchā **kaṅkhā.** Nātisaṁsappanaṁ matibhedamattaṁ **vimati. Sammukhā paṭiggahitamidaṁ mayā**ti tathā-akattabbabhāvakāraṇavacanaṁ. **Attanā uppāditabhāvaṁ appaṭijānanto**

---

1. Aṁ 1. 342 piṭṭhe. 2. Dī 3. 69 piṭṭhe. (Thokaṁ visadisaṁ)
3. Saṁ 1. 141; Aṁ 1. 329 piṭṭhesu.

purimavacanaṁ vivarantoti pana assaddhiyavināsanassa, saddhāsampadamuppādanassa ca kāraṇavacanaṁ. **"Tenetan"**ti-ādinā yathāvuttamevatthaṁ udānavasena dasseti.

"Evaṁ me sutan"ti evaṁ vadanto Gotamagottassa Sammāsambuddhassa sāvako, Gotamagottasambandho vā sāvako āyasmā Ānando Bhagavatā bhāsitabhāvassa, sammukhā paṭiggahitabhāvassa ca sūcanato, tathāsūcaneneva ca khalitadunniruttādigahaṇadosābhāvassa sijjhanato sāsane assaddhaṁ vināsayati, saddhaṁ vaḍḍhetīti attho. Ettha ca pañcamādayo tisso atthayojanā ākārādi-atthesu aggahitavisesameva evaṁ-saddaṁ gahetvā dassitā, tato parā tisso ākāratthameva evaṁ-saddaṁ gahetvā vibhāvitā, pacchimā pana tisso yathākkamaṁ ākāratthaṁ, nidassanatthaṁ, avadhāraṇatthañca evaṁ-saddaṁ gahetvā yojitāti daṭṭhabbaṁ. Honti cettha—

"Dassanaṁ dīpanañcāpi, pakāsanaṁ vibhāvanaṁ.
Anubhāvanamiccattho, kiriyāyogena pañcadhā.

Dassito paramparāya, siddho nekatthavuttiyā.
Evaṁ me sutamiccettha, padattaye nayaññunā"ti.

Eka-saddo pana aññaseṭṭhāsahāyasaṅkhyādīsu dissati. Tathā hesa "sassato attā ca loko ca, idameva saccaṁ moghamaññanti ittheke abhivadantī"ti-ādīsu[1] aññatthe dissati, "cetaso ekodibhāvan"ti-ādīsu[2] seṭṭhe, "ekovūpakaṭṭho"ti-ādīsu[3] asahāye, "ekova kho bhikkhave khaṇo ca samayo ca brahmacariyavāsāyā"ti-ādīsu[4] saṅkhyāyaṁ, idhāpi saṅkhyāyamevāti dassento āha **"ekanti gaṇanaparicchedaniddeso"**ti[5]. ekoyevesa samayo, na dve vā tayo vāti ūnādhikābhāvena gaṇanassa paricchedaniddeso ekanti ayaṁ saddoti attho, tena kassa paricchindananti anuyoge

---

1. Ma 3. 22 piṭṭhe. 2. Dī 1. 70; Vi 1. 5 piṭṭhesu.
3. Dī 1. 166; Dī 2. 126; Ma 1. 48; Saṁ 2. 61; Vi 4. 489 piṭṭhesu.
4. Aṁ 3. 61 piṭṭhe. 5. Itivuttaka-Ṭṭha 34; Dī-Ṭī 1. 44 piṭṭhesupi passitabbaṁ.

sati "samayan"ti vuttanti dassento āha **"samayanti paricchinnaniddeso"**ti. Evaṁ paricchedaparicchinnavasena vuttepi "ayaṁ nāma samayo"ti sarūpato aniyamitattā aniyamitavacanamevāti dasseti **"ekaṁ -pa- dīpanan"**ti iminā.

Idāni samayasaddassa anekatthavuttitaṁ atthuddhāravasena dassetvā idhādhippetamatthaṁ niyamento **"tatthā"**ti-ādimāha. **Tatthā**ti tasmiṁ "ekaṁ samayan"ti padadvaye, samabhiniviṭṭho samaya-saddoti sambandho. Na pana dissatīti tesvekasmiṁ yeva atthe idha pavattanato. **Samavāye**ti paccayasāmaggiyaṁ, kāraṇasamavāyeti attho. **Khaṇe**ti okāse. **Hetudiṭṭhīsū**ti hetumhi ceva laddhiyañca. **Assā**ti samayasaddassa. **Kālañca samayañca upādāyā**ti ettha **kālo** nāma upasaṅkamanassa yuttakālo. **Samayo** nāma tasseva paccayasāmaggī, atthato pana tadanurupasarīrabalañceva tappaccayaparissayābhāvo ca. **Upādānaṁ** nāma ñāṇena tesaṁ gahaṇaṁ, tasmā yathāvuttaṁ kālañca samayañca paññāya gahetvā upadhāretvāti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—sace amhākaṁ sve gamanassa yuttakālo bhavissati, kāye balamattā ca pharissati, gamanapaccayā ca añño aphāsuvihāro na bhavissati, athetaṁ kālañca gamanakāraṇasamavāyasaṅkhātaṁ samayañca upadhāretvā appeva nāma svepi āgaccheyyāmāti. **Khaṇo**ti okāso. Tathāgatuppādādiko hi maggabrahmacariyassa okāso tappaccayapaṭilābhahetuttā. Khaṇo eva ca samayo. Yo "khaṇo"ti ca "samayo"ti ca vuccati, so ekovāti adhippāyo. Diyaḍḍho māso seso gimhānaṁ **uṇhāsamayo.** Vassānassa paṭhamo māso **pariḷāhasamayo.** **Mahāsamayo**ti mahāsamūho. Samāso vā esa, byāso vā. Pavuṭṭhaṁ vanaṁ **pavanaṁ,** tasmiṁ, Kapilavatthusāmante mahāvanasaṅkhāte vanasaṇḍeti attho. **Samayopi kho**ti ettha **samayo**ti sikkhāpadapūraṇassa hetu. **Bhaddālī**ti tassa bhikkhussa nāmaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—tayā bhaddāli paṭivijjhitabbayuttakaṁ ekaṁ kāraṇaṁ atthi, tampi tena na paṭividdhaṁ na sallakkhitanti. Kiṁ taṁ kāraṇanti āha **"Bhagavāpi kho"**ti-ādi.

"Uggahamāno"ti-ādīsu **māno**ti tassa paribbājakassa pakatināmaṁ, kiñci kiñci pana sippaṁ uggahetuṁ samatthatāya "uggahamāno"ti

naṁ sañjānanti, tasmā **“uggahamāno”**ti vuccati. Samaṇamuṇḍikassa putto **samaṇamuṇḍikāputto.** So kira Devadattassa upaṭṭhāko. Samayaṁ diṭṭhiṁ pakārena vadanti etthāti **samayappavādako,** tasmiṁ, diṭṭhippavādaketi attho. Tasmiṁ kira ṭhāne Caṅkītārukkha Pokkharasātippabhutayo brāhmaṇā, Nigaṇṭhācelakaparibbājakādayo ca pabbajitā sannipatitvā attano attano samayaṁ pakārena vadanti kathenti dīpenti, tasmā so ārāmo “Samayappavādako”ti vuccati. Sveva tindukācīrasaṅkhātāya timbarūsakarukkhapantiyā parikkhittattā **“Tindukācīro”**ti vuccati. Ekā sālā etthāti **Ekasālako.** Yasmā panetta paṭhamaṁ ekā sālā ahosi, pacchā pana mahāpuññaṁ Poṭṭhapādaparibbājakaṁ nissāya bahū sālā katā, tasmā tameva paṭhamaṁ kataṁ ekaṁ sālaṁ upādāya laddhapubbanāmavasena “Ekasālako”ti vuccati. Mallikāya nāma Pasenadirañño deviyā uyyānabhūto so pupphaphalasacchanno ārāmo, tena vuttaṁ **“Mallikāya ārāme”**ti. **Paṭivasatī**ti tasmiṁ phāsutāya vasati.

Diṭṭhe dhammeti paccakkhe attabhāve. **Attho**ti vuḍḍhi. Kammakilesavasena samparetabbato sammā pāpuṇitabbato **samparāyo,** paraloko, tattha niyutto **samparāyiko,** paralokattho. **Atthābhisamayā**ti yathāvutta-ubhayatthasaṅkhātahitapaṭilābhā. Samparāyikopi hi attho kāraṇassa nipphannattā paṭiladdho nāma hotīti taṁ atthadvayamekato katvā “atthābhisamayā”ti vuttaṁ. Dhiyā paññāya taṁtadatthe rāti gaṇhāti, dhī vā paññā etassatthīti **dhīro. Paṇḍā** vuccati paññā. Sā hi sukhumesupi atthesu paḍati gacchati, dukkhādīnaṁ vā pīḷanādi-ākāraṁ jānātīti **paṇḍā.** Tāya ito gatoti **paṇḍito.** Atha vā itā sañjātā paṇḍā etassa, paḍati vā ñāṇagatiyā gacchatīti **paṇḍito. Sammā mānābhisamayā**ti mānassa sammā pahānena. **Sammā**ti cettha aggamaggañāṇena samucchedappahānaṁ vuttaṁ. **Antan**ti avasānaṁ. **Pīḷanaṁ** taṁsamaṅgino hiṁsanaṁ avipphāritākaraṇaṁ. Tadeva attho tathā ttha-kārassa ṭṭha-kāraṁ katvā. Samecca paccayehi katabhāvo **saṅkhataṭṭho.** Dukkhadukkhatādivasena santāpanaṁ paridahanaṁ **santāpaṭṭho.** Jarāya, maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbo

vipariṇāmaṭṭho. Abhisametabbo paṭivijjhitabbo **abhisamayaṭṭho,** pīḷanādīniyeva. Tāni hi abhisametabbabhāvena ekībhāvamupanetvā "abhisamayaṭṭho"ti vuttāni. Abhisamayassa vā paṭivedhassa attho gocaro abhisamayaṭṭhoti tāniyeva tabbisayabhāvūpagamanasāmaññato ekattena vuttāni. Ettha ca upasaggānaṁ jotakamattattā tassa tassa atthassa vācako samayasaddo evāti samayasaddassa atthuddhārepi sa-upasaggo abhisamayo vutto.

Tesu pana atthesu ayaṁ vacanattho—sahakārīkāraṇavasena sannijjhaṁ sameti samavetīti **samayo,** samavāyo. Sameti samāgacchati maggabrahmacariyamettha tadādhārapuggalavasenāti **samayo,** khaṇo. Samenti ettha, etena vā saṁgacchanti dhammā, sattā vā sahajātādīhi, uppādādīhi cāti **samayo,** kālo. Dhammappavattimattatāya hi atthato abhūtopi kālo dhammappavattiyā adhikaraṇaṁ, karaṇaṁ viya ca parikappanāmattasiddhena rūpena voharīyati. Samaṁ, sammā vā avayavānaṁ ayanaṁ pavatti avaṭṭhānanti **samayo,** samūho yathā "samudāyo"ti. Avayavānaṁ sahāvaṭṭhānameva hi samūho, na pana avayavavinimutto samūho nāma koci paramatthato atthi. Paccayantarasamāgame eti phalaṁ uppajjati, pavattati vā etasmāti **samayo,** hetu yathā "samudayo"ti. So hi paccayantarasamāgamaneneva attano phalaṁ uppādaṭṭhitisamaṅgībhāvaṁ karoti. Sameti saṁyojanabhāvato sambandho hutvā eti attano visaye pavattati, daḷhaggahaṇabhāvato vā taṁsaññuttā sattā ayanti etena yathābhinivesaṁ pavattantīti **samayo,** diṭṭhi. Diṭṭhisaṁyojanena hi sattā ativiya bajjhanti. Samiti saṅgati samodhānaṁ **samayo,** paṭilābho. Samassa nirodhassa yānaṁ pāpuṇanaṁ, sammā vā yānaṁ apagamo appavatti **samayo,** pahānaṁ. Abhimukhaṁ ñāṇena sammā etabbo abhigantabboti **abhisamayo,** dhammānaṁ aviparīto sabhāvo. Abhimukhabhāvena taṁ taṁ sabhāvaṁ sammā eti gacchati bujjhatīti **abhisamayo,** dhammānaṁ yathābhūtasabhāvāvabodho.

Nanu ca atthamattaṁ yathādhippetaṁ pati saddā abhinivisantīti na ekena saddena aneke atthā abhidhīyanti, atha kasmā idha samayasaddassa anekadhā attho vuttoti? Saccametaṁ saddavisese apekkhite.

Saddavisese hi apekkhite na ekena saddena anekatthābhidhānaṁ sambhavati. Na hi yo kālādi-attho samaya-saddo, soyeva samūhādi-atthaṁ vadati. Ettha pana tesaṁ tesamatthānaṁ samayasaddavacanīyahāsāmaññamupādāya anekatthatā samaya-saddassa vuttāti. Evaṁ sabbattha atthuddhāre. Hoti cettha—

"Sāmaññavacanīyataṁ, upādāya anekadhā.
Atthaṁ vade na hi saddo, eko nekatthako siyā"ti.

Samavāyādi-atthānaṁ idha asambhavato, kālasseva ca apadisitabbattā **"idha panassa kālo attho"**ti vuttaṁ. Desadesakādīnaṁ viya hi kālassa nidānabhāvena adhippetattā sopi idha apadisīyati. Iminā kīdisaṁ kālaṁ dīpetīti āha **"tenā"**ti-ādi. **Tenā**ti kālatthena samaya-saddena. Aḍḍhamāso pakkhavasena vutto, pubbaṇhādiko divasabhāgavasena, paṭhamayāmādiko pahāravasena. **Ādi**-saddena khaṇalayādayo saṅgahitā, aniyamitavasena **ekaṁ kālaṁ dīpetī**ti attho.

Kasmā panettha aniyamitavasena kālo niddiṭṭho, na utusaṁvaccharādinā niyamitavasenāti āha **"tattha kiñcāpī"**ti-ādi. Kiñcāpi paññāya viditaṁ suvavatthāpitaṁ, tathāpīti sambandho. Vacasā **dhāretuṁ vā** sayaṁ **uddisituṁ vā** parena **uddisāpetuṁ vā na sakkā** nānappakārabhāvato. **Bahu ca vattabbaṁ hoti** yāva kālappabhedo, tāva vattabbattā. **"Ekaṁ samayan"**ti vutte pana na so kālappabhedo atthi, yo etthānantogadho siyāti dasseti **"eteneva padena tamatthaṁ samodhānetvā"**ti iminā. Evaṁ lokiyasammatakālavasena samayatthaṁ dassetvā idāni sāsane pākaṭakālavasena samayatthaṁ dassetuṁ **"ye vā ime"**ti-ādi vuttaṁ. Apica utusaṁvaccharādivasena niyamaṁ akatvā samayasaddassa vacane ayampi guṇo laddhoyevāti dassento **"ye vā ime"**ti-ādimāha. Sāmaññajotanā hi visese avatiṭṭhati tassā visesaparihāravisayattā. Tattha ye ime samayāti sambandho. Bhagavato mātukucchi-okkamanakālo cettha **gabbhokkantisamayo.** Cattāri nimittāni passitvā saṁvejanakālo **saṁvegasamayo.** Chabbassāni sambodhisamadhigamāya

cariyakālo **dukkarakārikasamayo.** Devasikaṁ jhānaphalasamāpattīhi vītināmanakālo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo,** visesato pana sattasattāhāni jhānasamāpattivaḷañjanakālo. Pañcacattālīsavassāni taṁtaṁdhammadesanākālo **desanāsamayo. Ādi**-saddena yamakapāṭihāriyasamayādayo saṅgaṇhāti. **Pakāsā**ti dasasahassilokadhātupakampana-obhāsapātubhāvādīhi pākaṭā. "Ekaṁ samayan"ti vutte tadaññepi samayā santīti atthāpattito tesu samayesu idha desanāsamayasaṅkhāto samayaviseso "ekaṁ samayan"ti vuttoti dīpetīti adhippāyo.

Yathāvuttappabhedesuyeva samayesu ekadesaṁ pakārantarehi saṅgahetvā dassetuṁ **"yo cāyan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha hi ñāṇakiccasamayo, attahitapaṭipattisamayo ca **abhisambodhisamayoyeva.** Ariyatuṇhībhāvasamayo **diṭṭhadhammasukhavihārasamayo.** Karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathāsamayo **desanā samayo,** tasmā tesu vuttappabhedesu samayesu ekadesova pakārantarena dassitoti daṭṭhabbaṁ. "Sannipatitānaṁ vo bhikkhave dvayaṁ karaṇīyaṁ dhammī kathā vā ariyo vā tuṇhībhāvo"ti[1] vuttasamaye sandhāya **"sannipatitānaṁ karaṇīyadvayasamayesū"**ti vuttaṁ. **Tesupi samayesū**ti karuṇākiccaparahitapaṭipattidhammikathādesanāsamayesupi. Aññataraṁ samayaṁ sandhāya "ekaṁ samayan"ti vuttaṁ atthato abhedattā.

Aññattha viya bhummavacanena ca karaṇavacanena ca niddesamakatvā idha upayogavacanena niddesapayojanaṁ niddhāretukāmo parammukhena codanaṁ samuṭṭhapeti **"kasmā panetthā"**ti-ādinā. **Etthā**ti "ekaṁ samayan"ti imasmiṁ pade, karaṇavacanena niddeso kato yathāti sambandho. Bhavanti etthāti **bhummaṁ,** okāso, tattha pavattaṁ vacanaṁ vibhatti **bhummavacanaṁ.** Karoti kiriyamabhinipphādeti etenāti **karaṇaṁ,** kiriyānipphattikāraṇaṁ. Upayujjitabbo kiriyāyāti **upayogo,** kammaṁ, tattha vacanaṁ tathā. **"Tatthā"**ti-ādinā yathāvuttacodanaṁ pariharati. **Tatthā**ti tesu abhidhammatadaññasuttapadavinayesu. **Tathā**ti bhummavacanakaraṇavacanehi atthasambhavato cāti yojetabbaṁ, adhikaraṇabhāvenabhāvalakkhaṇatthānaṁ,

---

1. Khu 1. 89 piṭṭhe Udāne.

hetukaraṇatthānañca sambhavatoti attho. **Idhā**ti imasmiṁ suttapade. **Aññathā**ti upayogavacanena. **Atthasambhavato**ti accantasaṁyogatthassa sambhavato.

"Tattha hī"ti-ādi tabbivaraṇaṁ. **Ito**ti "ekaṁ samayan"ti suttapadato. **Adhikaraṇattho**ti ādhārattho. Bhavanaṁ **bhāvo,** kiriyā, kiriyāya kiriyantaralakkhaṇaṁ **bhāvenabhāvalakkhaṇaṁ,** tadevattho tathā. Kena samayatthena idaṁ atthadvayaṁ sambhavatīti anuyoge sati tadatthadvayasambhavānurūpena samayatthena, taṁ daḷhaṁ karonto **"adhikaraṇañhī"**ti-ādimāha. Padatthatoyeva hi yathāvuttamatthadvayaṁ siddhaṁ, vibhatti pana jotakamattā. Tattha kālasaṅkhāto, kālasaddassa vā attho yassāti **kālattho.** Samūhasaṅkhāto, samūhasaddassa vā attho yassāti **samūhatto,** ko so? Samayo. Idaṁ vuttaṁ hoti—kālattho, samūhattho ca samayo tattha abhidhamme[1] vuttānaṁ phassādidhammānaṁ adhikaraṇaṁ ādhāroti, yasmiṁ kāle, dhammapuñje vā kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti, tasmiṁ yeva kāle, dhammapuñje vā phassādayopi hontīti ayañhi tattha attho. Nanu cāyaṁ upādāpaññattimatto kālo, vohāramatto ca samūho, so kathaṁ adhikaraṇaṁ siyā tattha vuttadhammānanti? Nāyaṁ doso. Yathā hi kālo sayaṁ paramatthato avijjamānopi sabhāvadhammaparicchinnattā ādhārabhāvena paññāto, sabhāvadhammaparicchinno ca taṅkhaṇappavattānaṁ tato pubbe, parato ca abhāvato "pubbaṇhejāto, sāyanhe āgacchatī"ti-ādīsu, samūho ca avayavavinimutto visuṁ avijjamānopi kappanāmattasiddhattā avayavānaṁ ādhārabhāvena paññāpīyati "rukkhe sākhā, yavarāsiyaṁ pattasambhūto"ti-ādīsu, evamidhāpi sabhāvadhammaparicchinnattā, kappanāmattasiddhattā ca tadubhayaṁ tattha vuttadhammānaṁ adhikaraṇabhāvena paññāpīyatīti.

"Khaṇasamavāyahetusaṅkhātassā"ti-ādi bhāvenabhāvalakkhaṇatthasambhavadassanaṁ. Tattha **khaṇo** nāma aṭṭhakkhaṇavinimutto navamo Buddhuppādakkhaṇo, yāni vā panetāni "cattārimāni bhikkhave cakkāni,

---

1. Abhi 1. 18 piṭṭhādīsu.

yehi samannāgatānaṁ devamanussānaṁ catucakkaṁ pavattatī"ti[1] ettha patirūpadesavāso sappurisūpanissayo attasammāpaṇīdhi pubbekatapuññatāti cattāri cakkāni vuttāni, tāni ekajjhaṁ katvā okāsaṭṭhena "khaṇo"ti veditabbāni. Tāni hi kusaluppattiyā okāsabhūtāni. **Samavāyo** nāma "cakkhuṁ ca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇan"ti-ādinā[2] niddiṭṭhā cakkhuviññāṇādisādhāraṇaphalanipphādakattena saṇṭhitā cakkhurūpādipaccayasāmaggī. Cakkhurūpādīnañhi cakkhuviññāṇādi sādhāraṇaphalaṁ. **Hetu** nāma yonisomanasikārādijanakahetu. Yathāvuttassa khaṇasaṅkhātassa, samavāyasaṅkhātassa, hetusaṅkhātassa ca samayassa sattāsaṅkhātena bhāvena tesaṁ phassādīnaṁ dhammānaṁ sattāsaṅkhāto bhāvo lakkhīyati viññāyatīti attho. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā "gāvīsu duyhamānāsu gato, duddhāsu āgato"ti ettha dohanakiriyāya gamanakiriyā lakkhīyati, evamidhāpi yathāvuttassa samayassa sattākiriyāya cittassa uppādakiriyā, phassādīnaṁ bhavanakiriyā ca lakkhīyatīti. Nanu cettha sattākiriyā avijjamānāva, kathaṁ tāya lakkhīyatīti? Saccaṁ, tathāpi "yasmiṁ samaye"ti ca vutte satīti ayamattho viññāyamāno evahoti aññakiriyāsambandhābhāve padatthassa sattāvirahābhāvato, tasmā atthato gamyamānāya tāya sattā kiriyāya lakkhīyatīti. Ayañhi tattha attho—yasmiṁ yathāvutte khaṇe, paccayasamavāye, hetumhi vā sati kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti, tasmiṁ yeva khaṇe, paccayasamavāye, hetumhi vā sati phassādayopi hontīti. Ayaṁ pana attho abhidhammeyeva[3] nidassanavasena vutto, yathārahamesa nayo aññesupi suttapadesūti. **Tasmā**ti adhikaraṇatthassa, bhāvenabhāvalakkhaṇatthassa ca sambhavato. **Tadatthajotanatthan**ti tadubhayatthassa samayasaddatthabhāvena vijjamānasseva bhummavacanavasena dīpanatthaṁ. Vibhattiyo hi padīpo viya vatthuno vijjamānasseva atthassa jotakāti, ayamattho saddasatthesu pākaṭoyeva.

Hetu-attho, karaṇattho ca sambhavatīti "annena vasati, vijjāya vasatī"ti-ādīsu viya hetu-attho, "pharasunā chindati, kudālena

1. Aṁ 1. 341 piṭṭhe.
2. Ma 1. 158, 326; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 301, 302; Saṁ 2. 261; Abhi 4. 248, 249 piṭṭhādīsu.
3. Abhi-Ṭṭha 1. 104 piṭṭhe.

khaṇatī"ti-ādīsu viya karaṇattho ca sambhavati. Kathaṁ pana sambhavatīti āha **"yo hi so"**ti-ādi. **Vinaye**[1] āgatasikkhāpadapaññattiyācanavatthuvasena theraṁ mariyādaṁ katvā **"Sāriputtādīhipi duviññeyyo"**ti vuttaṁ. **Tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā**ti ettha pana taṁtaṁvatthuvītikkamova sikkhāpadapaññattiyā hetu ceva karaṇañca. Tathā hi yadā Bhagavā sikkhāpadapaññattiyā paṭhamameva tesaṁ tesaṁ tattha tattha sikkhāpadapaññattihetubhūtaṁ taṁ taṁ vītikkamaṁ apekkhamāno viharati, tadā taṁ taṁ vītikkamaṁ apekkhitvā tadatthaṁ vasatīti siddho vatthuvītikkamassa sikkhāpadapaññattihetubhāvo "annenavasatī"ti-ādīsu annamapekkhitvā tadatthaṁ vasatīti-ādinā kāraṇena annādīnaṁ hetubhāvo viya. Sikkhāpadapaññattikāle pana teneva pubbasiddhena vītikkamena sikkhāpadaṁ paññapeti, tasmā sikkhāpadapaññattiyā sādhakatamattā karaṇabhāvopi vītikkamasseva siddho "asinā chindatī"ti-ādīsu asinā chindanakiriyaṁ sādhetīti-ādinā kāraṇena asi-ādīnaṁ karaṇabhāvo viya. Evaṁ santepi vītikkamaṁ apekkhamāno teneva saddhiṁ tannissitampi kālaṁ apekkhitvā viharatīti kālassāpi idha hetubhāvo vutto, sikkhāpadaṁ paññapento ca taṁ taṁ vītikkamakālaṁ anatikkamitvā teneva kālena sikkhāpadaṁ paññapetīti vītikkamanissayassa kālassāpi karaṇabhāvo vutto, tasmā iminā pariyāyena kālassāpi hetubhāvo, karaṇabhāvo ca labbhatīti vuttaṁ "tena samayena hetubhūtena karaṇabhūtenā"ti, nippariyāyena pana vītikkamoyeva hetubhūto, karaṇabhūto ca. So hi vītikkamakkhaṇe hetu hutvā pacchā sikkhāpadapaññāpanakkhaṇe karaṇampi hotīti. **Sikkhāpadāni paññāpayanto**ti vītikkamaṁ pucchitvā bhikkhusaṁghaṁ sannipātāpetvā otiṇṇavatthuṁ taṁ puggalaṁ paṭipucchitvā, vigarahitvā ca taṁ taṁ vatthu-otiṇṇakālaṁ anatikkamitvā teneva kālena karaṇabhūtena sikkhāpadāni paññapento. **Sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno**ti tatiyapārājikādīsu[2] viya sikkhāpadapaññattiyā hetubhūtaṁ taṁ taṁvatthuvītikkamasamayaṁ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena Bhagavā tattha tattha vihāsīti attho.

1. Vi 1. 10 piṭṭhe. 2. Vi 1. 86 piṭṭhe.

“Sikkhāpadāni paññāpayanto, sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno”ti idaṁ yathākkamaṁ karaṇabhāvassa, hetubhāvassa ca samatthanavacanaṁ, tasmā tadanurūpaṁ “tena samayena karaṇabhūtena hetubhūtenā”ti evaṁ vattabbepi paṭhamaṁ “hetubhūtenā”ti uppaṭipāṭivacanaṁ tattha hetubhāvassa sātisayamadhippetattā vuttanti veditabbaṁ. “Bhagavā hi Verañjāyaṁ viharanto Dhammasenāpatittherassa sikkhāpadapaññattiyācanahetubhūtaṁ parivitakkasamayaṁ apekkhamāno tena samayena hetubhūtena vihāsī”ti tīsupi kira **Gaṇṭhipadesu** vuttaṁ. “Kiṁ panettha yutticintāya, ācariyassa idha kamavacanicchā natthīti evametaṁ gahetabbaṁ aññāsupi hi Aṭṭhakathāsu ayameva anukkamo vutto, na ca tāsu ‘tena samayena Verañjāyaṁ viharatī’ti Vinayapāḷipade hetu-atthasseva sātisayaṁ adhippetabhāvadīpanatthaṁ vutto avisayattā, sikkhāpadāni paññāpayanto hetubhūtena, karaṇabhūtena ca samayena vihāsi, sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno hetubhūtena samayena vihāsīti evamettha yathālābhaṁ sambandhabhāvato evaṁ vutto”tipi vadanti. **Tasmā**ti yathāvuttassa duvidhassāpi atthassa sambhavato. **Tadatthajotanatthan**ti vuttanayena karaṇavacanena tadubhayatthassa jotanatthaṁ. **Tatthā**ti tasmiṁ vinaye. Ettha ca sikkhāpadapaññattiyā eva vītikkamasamayassa sādhakatamattā tassa karaṇabhāve “sikkhāpadāni paññāpayanto”ti ajjhāharitapadena sambandho, hetubhāve pana tadapekkhanamattattā “viharatī”ti padenevāti daṭṭhabbaṁ. Tathāyeva hi vuttaṁ “tena samayena hetubhūtena, karaṇabhūtena ca sikkhāpadāni paññāpayanto, sikkhāpadapaññattihetuñca apekkhamāno Bhagavā tattha tattha vihāsī”ti. Karaṇañhi kiriyatthaṁ, na hetu viya kiriyākāraṇaṁ. Hetu pana kiriyākāraṇaṁ, na karaṇaṁ viya kiriyatthoti.

“Idha panā”ti-ādinā upayogavacanassa accantasaṁyogatthasambhavadassanaṁ, accantameva dabbaguṇakiriyāhi saṁyogo **accantasaṁyogo**, nirantarameva tehi saṁyuttabhāvoti vuttaṁ hoti. Soyevattho tathā. **Evaṁjātike**ti evaṁsabhāve. Kathaṁ sambhavatīti āha **“yañhī”**ti-ādi. **Accantamevā**ti ārabbhato paṭṭhāya yāva desanāniṭṭhānaṁ, tāva ekaṁsameva, nirantaramevāti attho. **Karuṇāvihārenā**ti parahitapaṭipattisaṅkhātena karuṇāvihārena. Tathā hi

karuṇānidānattā desanāya idha parahitapaṭipatti "karuṇāvihāro"ti vuttā, na pana karuṇāsamāpattivihāro. Na hi desanākāle desetabbadhammavisayassa desanāñāṇassa sattavisayāya mahākaruṇāya sahuppatti sambhavati bhinnavisayattā, tasmā karuṇāya pavatto vihāroti katvā parahitapaṭipattivihāro idha "karuṇāvihāro"ti veditabbo. **Tasmā**ti accantasaṁyogatthasambhavato. **Tadatthajotanatthan**ti vuttanayena upayogavibhattiyā tadatthassa jotanatthaṁ upayoganiddeso kato yathā "māsaṁ sajjhāyati, divasaṁ bhuñjatī"ti. **Tenā**ti yena kāraṇena abhidhamme, ito aññesu ca suttapadesu bhummavacanassa adhikaraṇattho, bhāvenabhāvalakkhaṇattho ca, vinaye karaṇavacanassa hetu-attho, karaṇattho ca idha upayogavacanassa accantasaṁyogattho sambhavati, tenāti attho. **Eta**nti yathā vuttassatthassa saṅgahagāthāpadaṁ. **Aññatrā**ti abhidhamme, ito aññesu suttapadesu, vinaye ca. **Samayo**ti samayasaddo. Saddeyeva hi vibhattiparā bhavati-atthe asambhavato. **So**ti sveva samayasaddo.

Evaṁ attano matiṁ dassetvā idāni porāṇācariyamatiṁ dassetuṁ **"porāṇā panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Porāṇā**ti ca purimā Aṭṭhakathācariyā. "Tasmiṁ samaye"ti vā -pa- "Ekaṁ samayan"ti vā esa bhedoti sambandho. **Abhilāpamattabhedo**ti vacanamattena bhedo viseso, na pana atthena, tenāha **"sabbattha bhummamevattho"**ti, sabbesupi atthato ādhāro eva atthoti vuttaṁ hoti. Iminā ca vacanena suttavinayesu vibhattivipariṇāmo kato, bhummatthe vā upayogakaraṇavibhattiyo siddhāti dasseti. **"Tasmā"**ti-ādinā tesaṁ matidassane guṇamāha.

Bhāriyaṭṭhena **garu.** Tadevatthaṁ saṅketato samattheti **"garuṁ hī"**ti-ādinā. Saṅketavisayo hi saddo taṁvavatthitoyeva cesa atthabodhakoti. **Garu**nti garukātabbaṁ janaṁ. **"Loke"**ti iminā na kevalaṁ sāsaneyeva, lokepi garukātabbaṭṭhena **Bhagavā**ti saṅketasiddhīti dasseti. Yadi garukātabbaṭṭhena Bhagavā, atha ayameva sātisayaṁ Bhagavā nāmāti dassento **"ayañcā"**ti-ādimāha. Tathā hi Lokanātho aparimitanirupamappabhāvasīlādiguṇavisesasamaṅgitāya,

sabbānatthaparihārapubbaṅgamāya niravasesahitasukhavidhānatapparāya niratisayāya payogasampattiyā sadevamanussāya pajāya accantupakāritāya ca aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ uttamaṁ gāravaṭṭhānanti. Na kevalaṁ lokeyeva, atha kho sāsanepīti dasseti **"porāṇehī"**ti-ādinā, **porāṇehī**ti ca Aṭṭhakathācariyehīti attho. Seṭṭhavācakavacanampi seṭṭhaguṇasahacaraṇato seṭṭhamevāti vuttaṁ **"Bhagavāti vacanaṁ seṭṭhan"**ti. Vuccati attho etenāti hi **vacanaṁ,** saddo. Atha vā vuccatīti **vacanaṁ,** attho, tasmā yo "Bhagavā"ti vacanena vacanīyo attho, so seṭṭhoti attho. **Bhagavāti vacanamuttaman**ti etthāpi eseva nayo. **Gāravayutto**ti garubhāvayutto garuguṇayogattā, sātisayaṁ vā garukaraṇārahatāya **gāravayutto,** gāravārahoti attho. Yena kāraṇattayena so Tathāgato garu bhāriyaṭṭhena, tena "Bhagavā"ti vuccatīti sambandho. Garutākāraṇadassanañhetaṁ padattayaṁ. "Sippādisikkhāpakāpi garūyeva nāma honti, na ca gāravayuttā, ayaṁ pana tādiso na hoti, tasmā garūti katvā 'gāravayutto'ti vuttan"ti keci. Evaṁ sati tadetaṁ visesanapadamattaṁ, purimapadadvayameva kāraṇadassanaṁ siyā.

Apicāti atthantaravikappatthe nipāto, aparo nayoti attho. Tattha—

"Vaṇṇāgamo vaṇṇavipariyāyo,
Dve cāpare vaṇṇavikāranāsā.
Dhātūnamatthātisayena yogo,
Taduccate pañcavidhā niruttī"ti[1]—

vuttaṁ niruttilakkhaṇaṁ gahetvā, "pisodarādīni yathopadiṭṭhan"ti[2] vuttasaddanayena vā pisodarādi-ākatigaṇapakkhepalakkhaṇaṁ gahetvā lokiya lokuttarasukhābhinibbattakaṁ sīlādipārappattaṁ bhāgyamassa atthīti "bhāgyavā"ti vattabbe "Bhagavā"ti vuttanti āha **"Bhāgyavā"**ti. Tathā anekabhedabhinnakilesasatasahassāni, saṅkhepato vā pañcamāre abhañjīti "Bhaggavā"ti vattabbe "Bhagavā"ti vuttanti dasseti **"Bhaggavā"**ti iminā.

1. Kāsikā 6. 3. 109. 2. Pāṇinisuttamevetaṁ 6. 3. 109.

Loke ca bhaga-saddo issariyadhammayasasirīkāmapayattesu chasu dhammesu pavattati, te ca bhagasaṅkhātā dhammā assa santīti Bhagavāti atthaṁ dassetuṁ **"yutto bhagehi cā"**ti vuttaṁ. Kusalādīhi anekabhedehi sabbadhamme vibhaji vibhajitvā vivaritvā desesīti "Vibhattavā"ti vattabbe "Bhagavā"ti vuttanti āha **"Vibhattavā"**ti. Dibbabrahma-ariyavihāre, kāyacitta-upadhiviveke, suññatānimittāppaṇihitavimokkhe, aññe ca lokiyalokuttare uttarimanussadhamme bhaji sevi bahulamakāsīti "Bhattavā"ti vattabbe "Bhagavā"ti vuttanti dasseti **"Bhattavā"**ti iminā. Tīsu bhavesu taṇhāsaṅkhātaṁ gamanamanena vantaṁ vamitanti "bhavesu vantagamano"ti vattabbe bhava-saddato bha-kāraṁ gamana-saddato ga-kāraṁ vantasaddato va-kāraṁ ādāya, tassa ca dīghaṁ katvā vaṇṇavipariyāyena "Bhagavā"ti vuttanti dassetuṁ **"vantagamano bhavesū"**ti vuttaṁ. "Yato Bhāgyavā, tato Bhagavā"ti-ādinā paccekaṁ yojetabbaṁ. **Assa padassā**ti "Bhagavā"ti padassa. **Vitthāratthot**i vitthā rabhūto attho. **"So cā"**ti-ādinā ganthamahattaṁ pariharati. **Vuttoyeva,** na pana idha puna vattabbo Visuddhimaggassa imissā Aṭṭhakathāya ekadesabhāvatoti adhippāyo.

Apica bhage vani, vamīti vā **Bhagavā.** So hi bhage sīlādiguṇe vani bhaji sevi, te vā bhagasaṅkhāte sīlādiguṇe vineyyasantānesu "kathaṁ nu kho uppajjeyyun"ti vani yāci patthayi, evaṁ bhage vanīti **Bhagavā,** bhage vā siriṁ, issariyaṁ, yasañca vami kheḷapiṇḍaṁ viya chaḍḍayi. Tathā hi Bhagavā hatthagataṁ cakkavattisiriṁ, catudīpissariyaṁ, cakkavattisampattisannissayañca sattaratanasamujjalaṁ yasaṁ anapekkho chaḍḍayi. Atha vā bhāni nāma nakkhattāni, tehi samaṁ gacchanti pavattantīti **bhagā** ākārassa rassaṁ katvā, Sineruyugandharādigatā bhājanalokasobhā. Tā bhagā vami tappaṭibaddhachandarāgappahānena pajahi, evaṁ bhage vamīti **Bhagavā**ti evamādīhi tattha tatthāgatanayehi cassa attho vattabbo, amhehi pana so ganthabhīrujanānuggahaṇatthaṁ, ganthagarutāpariharaṇatthañca ajjhupekkhitoti.

Evametesaṁ avayavatthaṁ dassetvā idāni samudāyatthaṁ dassento purimapadattayassa samudāyatthena vuttāvasesena tesamatthānaṁ paṭiyogitāya tenāpi saha dassetuṁ **"ettāvatā"**ti-ādimāha.

Ettāvatāti etassa "evaṁ me sutan"ti vacanena "ekaṁ samayaṁ Bhagavā"ti vacanenāti imehi sambandho. **Etthā**ti etasmiṁ nidānavacane. **Yathāsutaṁ dhammaṁ desento**ti ettha **anta**-saddo hetu-attho. Tathādesitattā hi paccakkhaṁ karoti nāma. Esa nayo aparatthāpi. "Yo kho Ānanda mayā dhammo ca -pa- Satthā"ti[1] vacanato dhammassa Satthubhāvapariyāyo vijjatevāti katvā **"dhammasarīraṁ[2] paccakkhaṁ karotī"**ti vuttaṁ. **Dhammakāyan**ti hi Bhagavato sambandhībhūtaṁ dhammasaṅkhātaṁ kāyanti attho. Tathā ca vuttaṁ "dhammakāyoti bhikkhave Tathāgatassetaṁ adhivacanan"ti[3]. Taṁ pana kimatthiyanti āha **"tenā"**ti-ādi. **Tenā**ti ca tādisena paccakkhakaraṇenāti attho. **Idaṁ** adhunā vakkhamānasuttaṁ **pāvacanaṁ** pakaṭṭhaṁ uttamaṁ Buddhassa Bhagavato vacanaṁ nāma. Tasmā tumhākaṁ **atikkantasatthukaṁ** atītasatthukabhāvo **na** hotīti attho. Bhāvappadhāno hi ayaṁ niddeso, bhāvalopo vā, itarathā pāvacanameva anatikkantasatthukaṁ, Satthu-adassanena pana ukkaṇṭhitassa janassa atikkantasatthukabhāvoti attho āpajjeyya, evañca sati "ayaṁ vo Satthāti Satthu-adassanena ukkaṇṭhitaṁ janaṁ samassāsetī"tivacanena saha virodho bhaveyyāti vadanti. Idaṁ pāvacanaṁ Satthukiccanipphādanena na atītasatthukanti pana attho. **Satthū**ti kammatthe chaṭṭhī, samāsapadaṁ vā etaṁ **Satthu-adassanenā**ti. Ukkaṇṭhanaṁ **ukkaṇṭho,** kicchajīvitā. "Kaṭha kicchajīvane"ti[4] hi vadanti. Tamito pattoti ukkaṇṭhito, anabhiratiyā vā pīḷito vikkhittacitto hutvā sīsaṁ ukkhipitvā uddhaṁ kaṇṭhaṁ katvā ito cito ca olokento āhiṇḍati, viharati cāti ukkaṇṭhito niruttinayena, taṁ **ukkaṇṭhitaṁ.** Saddasāmatthiyādhigatamatto cesa, vohārato pana anabhiratiyā pīḷitanti attho. Esa nayo sabbattha. **Samassāsetī**ti assāsaṁ janeti.

Tasmiṁ samayeti imassa suttassa saṅgītisamaye. Kāmaṁ vijjamānepi Bhagavati evaṁ vattumarahati, idha pana avijjamāneyeva tasmiṁ evaṁ vadati, tasmā sandhāyabhāsitavasena tadatthaṁ dassetīti āha **"avijjamānabhāvaṁ dassento"**ti. **Parinibbānan**ti anupādisesanibbānadhātuvasena khandhaparinibbānaṁ. **Tenā**ti tathāsādhanena. **Evaṁvidhassā**ti evaṁpakārassa,

---

1. Dī 2. 116 piṭṭhe. 2. Dhammakāyaṁ (?) 3. Dī 3. 69 piṭṭhe. (Thokaṁ visadisaṁ.)
4. Saddanītidhātumālāyaṁ saravaggapañcakantikadhātuvibhāge.

evaṁsabhāvassātipi attho. **Nāma**-saddo garahāyaṁ nipāto "atthi nāma Ānanda theraṁ bhikkhuṁ vihesiyamānaṁ ajjhupekkhissathā"ti-ādīsu[1] viya, tena ediso api Bhagavā parinibbuto, kā nāma kathā aññesanti garahatthaṁ joteti. **Ariyadhammassā**ti ariyānaṁ dhammassa, ariyabhūtassa vā dhammassa. Dasavidhassa kāyabalassa, ñāṇabalassa ca vasena **Dasabaladharo.** Vajirassa nāma maṇivisesassa saṅghāto samūho ekagghano, tena samāno kāyo yassāti tathā. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā vajirasaṅghāto nāma na aññena maṇinā vā pāsāṇena vā bhejjo, api tu soyeva aññaṁ maṇiṁ vā pāsāṇaṁ vā bhindati. Teneva vuttaṁ "vajirassa natthi koci abhejjo maṇi vā pāsāṇo vā"ti, evaṁ Bhagavāpi kenaci abhejjasarīro. Na hi Bhagavato rūpakāye kenaci antarāyo kātuṁ sakkāti. Nāma-saddassa garahājotakattā pi-saddo sampiṇḍanajotako "na kevalaṁ Bhagavāyeva, atha kho aññepī"ti. Ettha ca evaṁguṇasamannāgatattā aparinibbutasabhāvena bhavituṁ yuttopi esa parinibbuto evāti pakaraṇānurūpamatthaṁ dassetuṁ "evan"ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Āsā** patthanā kena **janetabbā,** na janetabbā evāti attho. "Ahaṁ ciraṁ jīviṁ, ciraṁ jīvāmi, ciraṁ jīvissāmi, sukhaṁ jīviṁ, sukhaṁ jīvāmi, sukhaṁ jīvissāmī"ti majjanavasena uppanno māno **jīvitamado** nāma, tena matto pamatto tathā. **Saṁvejetī**ti saṁvegaṁ janeti, tatoyeva assa janassa saddhamme ussāhaṁ janeti. Saṁvejanañhi ussāhahetu "saṁviggo yoniso padahatī"ti vacanato.

Desanāsampattiṁ niddisati vakkhamānassa sakalasuttassa "evan"ti nidassanato. **Sāvakasampattin**ti suṇantapuggalasampattiṁ niddisati paṭisambhidāppattena pañcasu ṭhānesu Bhagavatā etadagge ṭhapitena, pañcasu ca kosallesu āyasmatā Dhammasenāpatinā pasaṁsitena mayā mahāsāvakena sutaṁ, tañca kho sayameva sutaṁ, na anussutaṁ, na ca paramparābhatanti atthassa dīpanato. **Kālasampattiṁ** niddisati Bhagavātisaddasannidhāne payuttassa samayasaddassa Buddhuppādapaṭimaṇḍitasamayabhāvadīpanato. Buddhuppādaparamā hi kālasampadā. Tenetaṁ vuccati—

1. Aṁ 2. 170 piṭṭhe.

"Kappakasāyakaliyuge[1], Buddhuppādo aho mahacchariyaṁ.
Hutavahamajjhe jātaṁ, samuditamakarandamaravindan"ti[2].

Tassāyamattho—kappasaṅkhātakālasañcayassa lekhanavasena pavatte kaliyugasaṅkhāte sakarājasammate vassādisamūhe jāto Buddhuppādakhaṇasaṅkhāto dinasamūho andhassa pabbatārohanamiva kadāci pavattanaṭṭhena, accharaṁ paharituṁ yuttaṭṭhena ca mahacchariyaṁ hoti. Kimiva jātanti ce? Hutavahasaṅkhātassa pāvakassa majjhe sammā uditamadhumantaṁ aravindasaṅkhātaṁ vārijamiva jātanti. **Desakasampattiṁ** niddisati guṇavisiṭṭhasattuttamagāravādhivacanato.

Evaṁ padachakkassa padānukkamena nānappakārato atthavaṇṇanaṁ katvā idāni "antarā ca Rājagahan"ti-ādīnaṁ padānamatthavaṇṇanaṁ karonto **"antarā cā"**ti-ādimāha. **Antarā ca Rājagahaṁ antarā ca Nāḷandan**ti ettha samabhiniviṭṭho antarā-saddo dissati sāmaññavacanīyatthamapekkhitvā pakaraṇādisāmatthiyādigatatthamantarenāti attho. Evaṁ panassa nānatthabhāvo payogato avagamīyatīti dasseti **"tadantaran"**ti-ādinā. Tattha **tadantaran**ti taṁ kāraṇaṁ. Mañca tañca mantenti, kimantaraṁ kiṁ kāraṇanti attho. **Vijjantarikāyā**ti vijjuniccharaṇakkhaṇe. Dhovantī itthī addasāti sambandho. **Antarato**ti hadaye. **Kopā**ti cittakālussiyakaraṇato cittapakopā rāgādayo. **Antarā vosānan**ti ārambhanipphattīnaṁ vemajjhe pariyosānaṁ āpādi. **Apicā**ti tathāpi, evaṁ pabhavasampannepīti attho. **Dvinnaṁ mahānirayānan**ti Lohakumbhīniraye sandhāyāha. **Antarikāyā**ti antarena. Rājagahanagaraṁ kira āvijjhitvā mahāpetaloko. Tattha dvinnaṁ Mahālohakumbhīnirayānaṁ antarena ayaṁ Tapodā nadī āgacchati, tasmā sā kuthitā sandatīti. **Svāyamidha vivare pavattati** tadaññesamasambhavato. Ettha ca "tadantaraṁ ko jāneyya[3], etesaṁ antarā kappā, gaṇanāto asaṅkhiyā[4], antarantarā kathaṁ opātetī"ti-ādīsu[5] viya kāraṇavemajjhesu vattamānā antarāsaddāyeva udāharitabbā siyuṁ, na pana cittakhaṇavivaresu vattamānā

1. Kappakasāye kaliyuge. (sabbattha)
2. Dī-Ṭī 1. 48; Saṁ-Ṭī 1. 39 piṭṭhesu.
3. Aṁ 2. 308; Aṁ 3. 367 piṭṭhesu.
4. Khu 4. 382 piṭṭhe Buddhavaṁse.
5. Ma 2. 380; Vi 3. 58; Vi 4. 393 piṭṭhesu.

antarika-antarasaddā. Antarāsaddassa hi ayamatthuddhāroti. Ayaṁ panetthādhippāyo siyā—yesu atthesu antarikasaddo, antarasaddo ca pavattati, tesu antarāsaddopīti samānatthattā antarāsaddatthe vattamāno antarikasaddo, antarasaddo ca udāhaṭoti. Atha vā antarāsaddoyeva "yassantarato"ti[1] ettha gāthābandhasukhatthaṁ rassaṁ katvā vutto—

"Yassantarato na santi kopā,
Itibhavābhavatañca vītivatto.
Taṁ vigatabhayaṁ sukhiṁ asokaṁ,
Devā nānubhavanti dassanāyā"ti[1]—

hi ayaṁ udāne **Bhaddiyasutte** gāthā. Soyeva ika-saddena sakatthapavattena padaṁ vaḍḍhetvā "antarikāyā"ti ca vutto, tasmā udāharaṇodāharitabbānamettha virodhābhāvo veditabboti. Kimatthaṁ atthavisesaniyamo katoti āha **"tasmā"**ti-ādi. Nanu cettha upayogavacanameva, atha kasmā sambandhīyattho vutto, sambandhīyatthe vā kasmā upayogavacanaṁ katanti anuyogasambhavato taṁ pariharituṁ **"antarāsaddena panā"**ti-ādi vuttaṁ, tena sambandhīyatthe sāmivacanappasaṅge saddantarayogena laddhamidaṁ upayogavacananti dasseti, na kevalaṁ sāsaneva, lokepi evamevidaṁ laddhanti dassento **"īdisesu cā"**ti-ādimāha. Visesayogatādassanamukhena hi ayamatthopi dassito. Ekenapi antarā-saddena yuttattā dve upayogavacanāni kātabbāni. Dvīhi pana yoge kā kathāti atthassa sijjhanato. Akkharaṁ cintenti liṅgavibhattiyādīhīti **akkharacintakā,** saddavidū. Akkhara-saddena cettha tammūlakāni padādīnipi gahetabbāni. Yadipi saddato ekameva yujjanti, atthato pana so dvikkhattuṁ yojetabbo ekassāpi padassa āvuttiyādinayena anekadhā sampajjanatoti dasseti **"dutiyapadenapī"**ti-ādinā. Ko pana doso ayojiteti āha **"ayojiyamāne upayogavacanaṁ na pāpuṇātī"**ti. Dutiyapadaṁ na pāpuṇātīti attho saddantarayogavasā saddeyeva sāmivacanappasaṅge upayogavibhattiyā icchitattā. Saddādhikāro hi vibhattipayogo.

---

1. Khu 1. 100 piṭṭhe.

Addhāna-saddo dīghapariyāyoti āha **"dīghamaggan"**ti. Kittāvatā pana so dīgho nāma tadatthabhūtoti codanamapaneti **"addhānagamanasamayassa hī"**ti-ādinā. **Addhānagamanasamayassa Vibhaṅge**ti gaṇabhojanasikkhāpadādīsu addhānagamanasamayasaddassa padabhājanīyabhūte Vibhaṅge[1]. **Aḍḍhayojanampi addhānamaggo,** pageva taduttari. Aḍḍhameva yojanassa **aḍḍhayojanaṁ,** dvigāvutamattaṁ. Idha pana catugāvutappamāṇaṁ yojanameva, tasmā "addhānamaggapaṭipanno"ti vadatīti adhippāyo.

Mahantasaddo uttamattho, bahvattho ca idhādhippetoti āha **"mahatā"**ti-ādi. **Guṇamahattenā**ti appicchatādiguṇamahantabhāvena. **Saṅkhyāmahattenā**ti gaṇanamahantabhāvena. Tadevatthaṁ samattheti **"so hī"**ti-ādinā. **So bhikkhusaṁgho**ti idha āgato tadā parivārabhūto bhikkhusaṁgho. **Mahā**ti uttamo. Vākyepi hi tamicchanti payogavasā. **Appicchatā**ti nillobhatā. Saddo cettha sāvaseso, attho pana niravaseso. Na hi "appalobhatāti abhitthavitumarahatī"ti **Aṭṭhakathāsu** vuttaṁ. Majjhimāgamaṭīkākāro pana **Ācariyadhammapālatthero** evamāha "appasaddassa parittapariyāyaṁ manasi katvā 'byañjanaṁ sāvasesaṁ viyā'ti[2] **Aṭṭhakathāyaṁ** vuttaṁ. Appasaddo panettha 'abhāvattho'tipi sakkā viññātuṁ 'appābādhatañca sañjānāmī'ti-ādīsu[3] viyā"ti. **Saṅkhyāyapi mahā**ti gaṇanāyapi bahu ahosi, "bhikkhusaṁgho"ti padāvatthikantavacanavasena saṁvaṇṇetabbapadassa chedanamiva hotīti tadaparāmasitvā "tena bhikkhusaṁghenā"ti puna vākyāvatthikantavacanavasena saṁvaṇṇetabbapadena sadisīkaraṇaṁ. Esā hi saṁvaṇṇanakānaṁ pakati, yadidaṁ vibhattiyānapekkhāvasena yathārahaṁ saṁvaṇṇetabbapadatthaṁ saṁvaṇṇetvā puna tattha vijjamānavibhattivasena parivattetvā nikkhipananti. Diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatattā saṁghoti imamatthaṁ vibhāvento āha **"diṭṭhisīlasāmaññasaṅghātena samaṇagaṇenā"**ti. Ettha pana "yāyaṁ diṭṭhi ariyā niyyānikā niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāya, tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharatī"ti[4] evaṁ vuttāya diṭṭhiyā. "Yāni tāni sīlāni akhaṇḍāni acchiddāni asabalāni akammāsāni

---

1. Vi 2. 101 piṭṭhe.
2. Mahāniddesa-Ṭṭha 285 piṭṭhe.
3. Ma 1. 175 piṭṭhe.
4. Dī 3. 204, 237; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Vi 5. 168 piṭṭhesu.

bhujissāni viññuppasatthāni aparāmaṭṭhāni samādhisaṁvattanikāni, tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī"ti[1] evaṁ vuttānañca sīlānaṁ sāmaññena saṅghāto saṅghaṭito sametoti **diṭṭhisīlasāmaññasaṅghāto,** samaṇagaṇo, diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatoti vuttaṁ hoti. **"Diṭṭhisīlasāmaññasaṅghāṭasaṅkhātenā"**tipi pāṭho. Tathā saṅkhātena katitenāti attho. Tathā hi diṭṭhisīlādīnaṁ niyatasabhāvattā sotāpannāpi aññamaññaṁ diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatā, pageva sakadāgāmi-ādayo, tathā ca vuttaṁ "niyato sambodhiparāyaṇo"ti[2], "aṭṭhānametaṁ bhikkhave anavakāso, yaṁ diṭṭhisampanno puggalo sañcicca pāṇaṁjīvitā voropeyyaṁ, netaṁ ṭhānaṁ vijjatī"ti ca ādi. Ariyapuggalassa hi yattha katthaci dūre ṭhitāpi attano guṇasāmaggiyā saṁhatatāyeva, "tathārūpāya diṭṭhiyā diṭṭhisāmaññagato viharati[3], tathārūpesu sīlesu sīlasāmaññagato viharatī"ti[3] vacanato pana puthujjanānampi diṭṭhisīlasāmaññena saṁhatabhāvo labbhatiyeva. **Saddhiṁ**-saddo ekatoti atthe nipāto. **Pañca -pa- mattānī**ti pañca-saddena mattasaddaṁ saṅkhipitvā bāhiratthasamāso vutto. **Etesan**ti bhikkhusatānaṁ. Puna pañca mattā pamāṇāti byāso, nikāralopo cettha napuṁsakaliṅgattā.

Suppiyoti tassa nāmameva, na guṇādi. Na kevalaṁ bhikkhusaṁghena saddhiṁ Bhagavāyeva, atha kho Suppiyopi paribbājako Brahmadattena māṇavena saddhinti puggalaṁ sampiṇḍeti, tañca kho maggapaṭipannasabhāgatāya eva, na sīlācārādisabhāgatāyāti vuttaṁ **"pi-kāro"**ti-ādi. Sukhuccāraṇavasena pubbāparapadānaṁ sambandhamattakarabhāvaṁ sandhāya **"padasandhikaro"**ti vuttaṁ, na pana sarabyañjanādisandhibhāvaṁ, tenāha **"byañjanasiliṭṭhatāvasena vutto"**ti, etena padapūraṇamattanti dasseti. Apica avadhāraṇatthopi kho-saddo yutto "assosi kho Verañjo brāhmaṇo"ti-ādīsu[4] viya, tena addhānamaggapaṭipanno ahosiyeva, nāssa maggapaṭipattiyā koci antarāyo ahosīti ayamattho dīpito hoti. **Sañjayassā**ti Rājagahavāsino Sañjayanāmassa paribbājakassa, yassa santike paṭhamaṁ Upatissakolitāpi pabbajiṁsu

---

1. Dī 3. 203; Ma 1. 397; Ma 3. 39; Aṁ 2. 256; Vi 5. 168 piṭṭhesu.
2. Saṁ 1. 297; Saṁ 3. 299, 311 piṭṭhādīsu. 3. Ma 1. 397 piṭṭhe. 4. Vi 1. 1 piṭṭhe.

Channaparibbājakova, na Acelakaparibbājako. **"Yadā, tadā"**ti ca etena samakālameva addhānamaggapaṭipannataṁ dasseti. **Atītakālattho** Pāḷiyaṁ **hoti-saddo** yogavibhāgena, taṁkālāpekkhāya vā evaṁ vuttaṁ, tadā hotīti attho.

Anteti samīpe. **Vasatī**ti vattapaṭivattādikaraṇavasena sabbiriyāpathasādhāraṇavacanaṁ, avacaratīti vuttaṁ hoti, tenevāha **"samīpacāro santikāvacaro sisso"**ti. **Coditā devadūtehī**ti daharakumāro jarājiṇṇasatto gilāno kammakāraṇā, kammakāraṇikā vā matasattoti imehi pañcahi devadūtehi **coditā** ovaditā saṁvegaṁ uppāditā samānāpi. Te hi devā viya dūtā, visuddhidevānaṁ vā dūtāti **devadūtā. Hīnakāyūpagā**ti apāyakāyamupagatā. Narasaṅkhātā te māṇavāti sambandho. Sāmaññavasena cettha satto "māṇavo"ti vutto, itare pana visesavasena. Pakaraṇādhigato hesa atthuddhāroti. **Katakammehī**ti katacorakammehi. **Taruṇo**ti soḷasavassato paṭṭhāya pattavīsativasso, **Udānaṭṭhakathāyañhi** "sattā jātadivasato paṭṭhāya yāva pañcadasavassakā, tāva 'kumārakā, bālā'ti ca vuccanti. Tato paraṁ vīsativassāni 'yuvāno'ti"[1] vuttaṁ. Taruṇo, māṇavo, yuvāti ca atthato ekaṁ, lokiyā pana "dvādasavassato paṭṭhāya yāva jaramappatto, tāva taruṇo"tipi vadanti.

Tesu vā dvīsu janesūti niddhāraṇe bhummaṁ. Yo vā "ekaṁ samayan"ti pubbe adhigato kālo, tassa paṭiniddeso **tatrā**ti. Yañhisamayaṁ Bhagavā antarā Rājagahañca Nāḷandañca addhānamaggapaṭipanno, tasmiṁyeva samaye Suppiyopi taṁ addhānamaggaṁ paṭipanno avaṇṇaṁ bhāsati, Brahmadatto ca vaṇṇaṁ bhāsatīti. **Nipātamattan**ti ettha **matta**saddena visesatthābhāvato padapūraṇattaṁ dasseti. **Madhupiṇḍikapariyāyo**ti madhupiṇḍikadesanā nāma iti **naṁ** suttantaṁ **dhārehi, rājaññā**ti Pāyāsirājaññanāmakaṁ rājānamālapati. Pariyāyati parivattatīti **pariyāyo,** vāro. Pariyāyeti desetabbamatthaṁ paṭipādetīti **pariyāyo,** desanā. Pariyāyati attano phalaṁ paṭiggahetvā pavattatīti **pariyāyo,** kāraṇaṁ. Anekasaddeneva anekavidhenāti attho viññāyati

---

1. Udāna-Ṭṭha 267 piṭṭhe.

adhippāyamattenāti āha **"anekavidhenā"**ti. Kāraṇañcettha kāraṇapatirūpakameva, na ekaṁsakāraṇaṁ avaṇṇakāraṇassa abhūtattā, tasmā **kāraṇenā**ti kāraṇapatirūpakenāti attho. Tathā hi vakkhati "akāraṇameva 'kāraṇan'ti vatvā"ti[1]. Jātivasenidaṁ bahvatthe ekavacananti dasseti **"bahūhī"**ti-ādinā.

"Avaṇṇavirahitassa asamānavaṇṇasamannāgatassapī"ti vakkhamānakāraṇassa akāraṇabhāvahetudassanatthaṁ vuttaṁ, dosavirahitassapi asadisaguṇasamannāgatassāpīti attho. Buddhassa Bhagavato avaṇṇaṁ dosaṁ nindanti sambandho. **"Yaṁ loke"**ti-ādinā arasarūpanibbhoga-akiriyavāda-ucchedavādajegucchīvenayikatapassī-apagabbhabhāvānaṁ kāraṇapatirūpakaṁ dasseti. **Tasmā**ti hi etaṁ "arasarūpo -pa- apagabbho"ti imehi padehi sambandhitabbaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—lokasammato abhivādana paccuṭṭhāna añjalīkamma sāmīcikamma āsanābhinimantanasaṅkhāto sāmaggīraso samaṇassa Gotamassa natthi, tasmā so sāmaggīrasasaṅkhātena rasena asampannasabhāvo, tena sāmaggīrasasaṅkhātena paribhogena asamannāgato. Tassa akattabbatāvādo, ucchijjitabbatāvādo ca, taṁ sabbaṁ gūthaṁ viya maṇḍanajātiyo puriso jegucchī. Tassa vināsako sova tadakaraṇato vinetabbo. Tadakaraṇena vayovuḍḍhe tāpeti, tadācāravirahitatāya vā kapaṇapuriso. Tadakaraṇena devalokagabbhato apagato, tadakaraṇato vā so hīnagabbho cāti evaṁ tadeva abhivādanādi-akaraṇaṁ arasarūpatādīnaṁ kāraṇapatirūpakaṁ daṭṭhabbaṁ. **"Natthi -pa- viseso"**ti etassa pana "Sundarikāya nāma paribbājikāya maraṇānavabodho, saṁsārassa ādikoṭiyā apaññāyanapaṭiññā, ṭhapanīyapucchāya abyākatavatthubyākaraṇan"ti evamādīni kāraṇapatirūpakāni niddhāritabbāni, tathā **"takkapariyāhataṁ samaṇo -pa- sayampaṭibhānan"**ti etassa "anācariyakena sāmaṁ paṭivedhena tattha tattha tathā tathā dhammadesanā, katthaci paresaṁ paṭipucchākathanaṁ, Mahāmoggallānādīhi ārocitanayeneva byākaraṇan"ti evamādīni, **"samaṇo -pa- na aggapuggalo"**ti etesaṁ pana "sabbadhammānaṁ

1. Dī-Ṭṭha 1. 37 piṭṭhe.

kameneva anavabodho, lokantassa ajānanaṁ, attanā icchitatapacārābhāvo"ti evamādīni. Jhānavimokkhādi heṭṭhā vuttanayena **uttarimanussadhammo.** Ariyaṁ visuddhaṁ, uttamaṁ vā ñāṇasaṅkhātaṁ dassanaṁ, alaṁ kilesaviddhaṁsanasamatthaṁ ariyañāṇadassanaṁ ettha, etassāti vā **alamariyañāṇadassano.** Sveva **viseso** tathā. Ariyañāṇadassanameva vā visesaṁ vuttanayena alaṁ pariyattaṁ yassa, yasminti vā **alamariyañāṇadassanaviseso,** uttarimanussadhammova. **Takkapariyāhatan**ti kappanāmattena samantato āharitaṁ, vitakkena vā parighaṭitaṁ. **Vīmaṁsānucaritan**ti vīmaṁsanāya punappunaṁ parimajjitaṁ. **Sayampaṭibhānan**ti sayameva attano vibhūtaṁ, tādisaṁ dhammanti sambandho. **Akāraṇan**ti ayuttaṁ anupapattiṁ. Kāraṇapade cetaṁ visesanaṁ. Na hi arasarūpatādayo dosā Bhagavati saṁvijjanti, dhammasaṁghesu ca durakkhātaduppaṭipannādayo. **Akāraṇan**ti vā yuttikāraṇarahitaṁ attanā paṭiññāmattaṁ. Pakatikammapadañcetaṁ. Imasmiñca atthe **kāraṇaṁ vatvā**ti ettha kāraṇaṁ ivāti iva-saddattho rūpakanayena yojetabbo patirūpakakāraṇassa adhippetattā. **Tathā tathā**ti jātivuḍḍhānamanabhivādanādinā tena tena ākārena. **Vaṇṇa**saddassa guṇapasaṁsāsu pavattanato yathākkamaṁ "avaṇṇaṁ dosaṁ nindan"ti vuttaṁ.

Durakkhātoti duṭṭhumākkhāto, tathā **duppaṭivedito.** Vaṭṭato niyyātīti **niyyānaṁ,** tadeva **niyyāniko,** tato vā niyyānaṁ nissaraṇaṁ, tattha niyuttoti **niyyāniko.** Vaṭṭato vā niyyātīti **niyyāniko** ya-kārassa ka-kāraṁ, ī-kārassa ca rassaṁ katvā. "Anīya-saddo hi bahulā kattu-atidhāyako"ti[1] saddavidū[2] vadanti, na niyyāniko tathā. Saṁsāradukkhassa **anupasamasaṁvattaniko** vuttanayena. **Paccanīkapaṭipadan**ti sammāpaṭipattiyā viruddhapaṭipadaṁ. **Ananulomapaṭipadan**ti sappurisānaṁ ananulomapaṭipadaṁ. **Adhammānulomapaṭipadan**ti lokuttaradhammassa ananulomapaṭipadaṁ. Kasmā panettha "avaṇṇaṁ bhāsati, vaṇṇaṁ bhāsatī"ti ca vattamānakālaniddeso kato, nanu saṅgītikālato so avaṇṇavaṇṇānaṁ bhāsanakālo atītoti? Saccametaṁ, "addhānamaggapaṭipanno hotī"ti ettha hoti-saddo viya atītakālatthattā pana bhāsati-saddassa evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Atha vā yasmiṁ kāle tehi avaṇṇo vaṇṇo ca bhāsīyati,

---

1. Mūlaṭī 1. 55 piṭṭhepi.
2. Pā 3. 3. 133.

tamapekkhitvā evaṁ vuttaṁ, evañca katvā "tatrā"ti padassa kālapaṭiniddesavikappanaṁ Aṭṭhakathāyaṁ avuttampi supapannaṁ hoti.

"Suppiyassa pana -pa- bhāsatī"ti Pāḷiyā sambandhadassanaṁ **"antevāsī panassā"**ti-ādivacanaṁ. **Aparāmasitabbaṁ** ariyūpavādakammaṁ, tathā **anakkamitabbaṁ. Svāyan**ti so ācariyo. **Asidhāran**ti asino tikhiṇabhāgaṁ. **Kakacadantapantiyan**ti khandhakakacassa dantasaṅkhābhāya visamapantiyā. Hatthena vā pādena vā yena kenaci vā aṅgapaccaṅgena paharitvā **kīḷamāno viya. ** Akkhikaṇṇakosasaṅkhātaṭṭhānavasena tīhi pakārehi bhinno mado yassāti **pabhinnamado,** taṁ. **Avaṇṇaṁ bhāsamāno**ti avaṇṇaṁ bhāsanahetu. Hetu-attho hi ayaṁ māna-saddo. Na ayo vuḍḍhi **anayo.** Soyeva **byasanaṁ,** atirekabyasananti attho, taṁ **pāpuṇissati** ekantamahāsāvajjattā ratanattayopavādassa. Tenevāha—

"Yo nindiyaṁ pasaṁsati,
Taṁ vā nindati yo pasaṁsiyo.
Vicināti mukhena so kaliṁ,
Talinā tena sukhaṁ na vindatī"ti[1].

"Amhākaṁ ācariyo"ti-ādinā Brahmadattassa saṁveguppattiṁ, attano ācariye ca kāruññappavattiṁ dassetvā kiñcāpi antevāsinā ācariyassa anukūlena bhavitabbaṁ, ayaṁ pana paṇḍitajātikattā na īdisesu ṭhānesu tamanuvattatīti idānissa kammassakatāñāṇappavattiṁ dassento **"ācariye kho panā"**ti-ādimāha. **Halāhalan**ti taṅkhaṇaññeva māraṇakaṁ visaṁ. Hanatīti hi **halo** na-kārassa la-kāraṁ katvā, halānampi viseso halo **halāhalo** majjhedīghavasena, etena ca aññe aṭṭhavidhe vise nivatteti. Vuttañca—

"Pume paṇḍe ca kākola, kāḷakūṭahalāhalā.
Sarotthikosuṅkike yo, brahmaputto padīpano.
Dārado vacchanābho ca, visabhedā ime navā"ti[2].

---

1. Khu 1. 381; Saṁ 1. 151, 154; Aṁ 1. 319; Khu 10. 111 piṭṭhesu.
2. Amarakosa 8. 10, Abhidhānaṭī 655 piṭṭhe.

Kharodakanti caṇḍasotodakaṁ. **"Khārodakan"**tipi pāṭho, atiloṇatāya tittodakanti attho. **Narakapapātan**ti corapapātaṁ. **Māṇavakā**ti attānameva ovadituṁ ālapati "samayopi kho te bhaddāli appaṭividdho ahosī"ti-ādīsu[1] viya. "Kammassakā"ti kammameva attasantakabhāvaṁ vatvā tadeva vivarati **"attano kammānurūpameva gatiṁ gacchantī"**ti-ādinā. **Yoniso**ti upāyena ñāyena. **Ummujjitvā**ti ācariyo viya ayoniso ariyūpavāde animmujjanto yoniso ariyūpavādato ummujjitvā, uddhaṁ hutvāti attho. **Maddamāno**ti maddanto bhindanto. Ekaṁsakāraṇameva idha kāraṇanti dassetukāmena **"sammā"**ti vuttaṁ. **"Yathā tan"**ti-ādinā tassa samāraddhabhāvaṁ dasseti, **tan**ti ca nipātamattaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—yathā añño paṇḍitasabhāvo jāti-ācāravasena kulaputto anekapariyāyena tiṇṇaṁ ratanānaṁ vaṇṇaṁ bhāsitumārabhati, tathā ayampi āraddho, tañca kho api nāmāyamācariyo ettakenāpi ratanattayāvaṇṇabhāsato orameyyāti.

Sapparājavaṇṇanti ahirājavaṇṇaṁ. **Vaṇṇapokkharatāyā**ti vaṇṇasundaratāya, vaṇṇasarīrena vā. **Vārijaṁ**kamalaṁ **na paharāmi na bhañjāmi, ārā** dūratova upasiṅghāmīti attho. **Athā**ti evaṁ santepi. **Gandhatthceno**ti gandhacoro. **Saññūḷhā**ti ganthitā bandhitā. **Gahapatī**ti Upāligahapatiṁ nāṭaputtassa ālapanaṁ. Ettha ca vaṇṇitabbo "ayamīdiso"ti pakāsetabboti **vaṇṇo,** saṇṭhānaṁ. Vaṇṇīyati asaṅkarato vavatthāpīyatīti **vaṇṇo,** jāti. Vaṇṇeti vikāramāpajjamānaṁ hadayaṅgatabhāvaṁ pakāsetīti **vaṇṇo,** rūpāyatanaṁ. Vaṇṇīyati phalametena yathāsabhāvato vibhāvīyatīti **vaṇṇo,** kāraṇaṁ. Vaṇṇīyati appamahantādivasena pamīyatīti **vaṇṇo,** pamāṇaṁ. Vaṇṇīyati pasaṁsīyatīti **vaṇṇo,** guṇo. Vaṇṇanaṁ guṇasaṁkittanaṁ **vaṇṇo,** pasaṁsā. Evaṁ tattha tattha vaṇṇasaddassuppatti veditabbā. Ādi-saddena jātarūpapuḷinakkharādayo saṅgaṇhāti. "Idha guṇopi pasaṁsāpī"ti vuttameva samattheti **"ayaṁ kirā"**ti-ādinā. **Kirā**ti cettha anussavanatthe, padapūraṇamatte vā. **Guṇūpasañhitan**ti guṇopasaññuttaṁ. "Guṇūpasañhitaṁ pasaṁsan"ti pana vadanto pasaṁsāya eva guṇabhāsanaṁ siddhaṁ tassā tadavinābhāvato, tasmā idamatthadvayaṁ yujjatīti dasseti.

---

1. Ma 2. 102 piṭṭhe.

Kathaṁ bhāsatīti āha **“tatthā”**ti-ādi. Eko ca so puggalo cāti **ekapuggalo.** Kenaṭṭhena ekapuggalo? Asadisaṭṭhena, guṇavisiṭṭhaṭṭhena, asamasamaṭṭhena ca. So hi paṭhamābhinīhārakāle dasannaṁ pāramīnaṁ paṭipāṭiyā āvajjanaṁ ādiṁ katvā bodhisambhārasambharaṇaguṇehi ceva Buddhaguṇehi ca sesamahājanena asadiso. Ye cassa guṇā, tepi aññasattānaṁ guṇehi visiṭṭhā, purimakā ca Sammāsambuddhā sabbasattehi **asamā,** tehi pana ayameveko rūpakāyanāmakāyehi **samo. Loke**ti sattaloke. **“Uppajjamāno uppajjatī”**ti pana idaṁ ubhayampi vippakatavacanameva uppādakiriyāya vattamānakālikattā. **Uppajjamāno** bahujanahitāya **uppajjati,** na aññena kāraṇenāti evaṁ panettha attho veditabbo. Lakkhaṇe hesa māna-saddo, evarūpañcettha lakkhaṇaṁ na sakkā aññena saddalakkhaṇena paṭibāhituṁ. Apica uppajjamāno nāma, uppajjati nāma, uppanno nāmāti ayamettha bhedo veditabbo. Esa hi Dīpaṅkarapādamūlato paṭṭhāya yāva anāgāmiphalaṁ, tāva uppajjamāno nāma, arahattamaggakkhaṇe uppajjati nāma, arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma. Buddhānañhi sāvakānaṁ viya na paṭipāṭiyā iddhividhañāṇādīni uppajjanti, saheva pana arahattamaggena sakalopi sabbaññuguṇarāsi āgatova nāma hoti, tasmā nibbattasabbakiccattā arahattaphalakkhaṇe uppanno nāma, tadanibbattattā tadaññakkhaṇe yathārahaṁ “uppajjamāno uppajjati”cceva vuccati. Imasmimpi sutte arahattaphalakkhaṇaṁyeva sandhāya “uppajjatī”ti vuttaṁ. Atītakālikassāpi vattamānapayogassa katthaci diṭṭhattā uppanno hotīti ayañhettha attho. Evaṁ sati “uppajjamāno”ti cettha māna-saddo sāmatthiyattho. Yāvatā sāmatthiyena mahābodhisattānaṁ carimabhave uppatti icchitabbā, tāvatā sāmatthiyena bodhisambhārabhūtena paripuṇṇena samannāgato hutvāti attho. Tathāsāmatthiyayogena hi uppajjamāno nāmāti. Sabbasattehi **asamo,** asamehi purimabuddheheva **samo** majjhe bhinnasuvaṇṇa nikkhaṁ viya nibbisiṭṭho, “ekapuggalo”ti cetassa visesanaṁ. Ālayasaṅkhātaṁ taṇhaṁ samugghāteti samucchindatīti **ālayasamugghāto.** Vaṭṭaṁ upacchindatīti **vaṭṭupacchedo.**

Pahontenāti sakkontena. “Pañcanikāye”ti vatvāti anekāvayavattā tesaṁ na ettakena sabbathā pariyādānanti **“navaṅgaṁ Satthusāsanaṁ**

caturāsītidhammakkhandhasahassānī”ti vuttaṁ. **Atitthenā**ti anotaraṇaṭṭhānena. Na vattabbo aparimāṇavaṇṇattā Buddhādīnaṁ, niravasesānañca tesaṁ idha pakāsanena Pāḷisaṁvaṇṇanāya eva sampajjanato, cittasampahaṁsanakammaṭṭhānasampajjanavasena ca saphalattā. **Thāmo veditabbo** sabbathāmena pakāsitattā. Kiṁ pana so tathā ogāhetvā bhāsatīti āha”**Brahmadatto panā**”ti-ādi. Anukkamena, punappunaṁ vā savanaṁ **anussavo,** paramparasavanaṁ. **Ādi**-saddena ākāraparivitakkadiṭṭhinijjhānakkhantiyo saṅgaṇhāti. Tattha “sundaramidaṁ kāraṇan”ti evaṁ sayameva kāraṇaparivitakkanaṁ **ākāraparivitakko.** Attano diṭṭhiyā nijjhāyitvā khamanaṁ ruccanaṁ **diṭṭhinijjhānakkhantī**ti **Aṭṭhakathāsu** vuttaṁ, tehiyeva sambandhitenāti attho. **Matta**-saddo hettha visesanivatti-attho, tena yathāvuttaṁ kāraṇaṁ nivatteti. **Attano thāmenā**ti attano ñāṇabaleneva, na pana Buddhādīnaṁ guṇānurūpanti adhippāyo. Asaṅkhyeyyāparimeyyappabhedā hi Buddhādīnaṁ guṇā. Vuttañhetaṁ—

> “Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṁ,
> Kappampi ce aññamabhāsamāno.
> Khīyetha kappo ciradīghamantare,
> Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassā”ti[1].

Idhāpi vakkhati “appamattakaṁ kho panetan”ti-ādi.

Iti-saddo nidassanattho vuttappakāraṁ nidasseti. **Ha**-kāro nipātamattanti āha **“evaṁ te**”ti. **“Aññamaññassā**”ti idaṁ ruḷhipadaṁ “eko ekāyā”ti[2] padaṁ viyāti dassento **“aññomaññassā**”ti ruḷhipadeneva vivarati. **“Ujumevā**”ti sāvadhāraṇasamāsataṁ vatvā tena nivattetabbatthaṁ āha **“īsakampi apariharitvā**”ti, thokatarampi avirajjhitvāti attho. Kathanti āha **“ācariyena hī**”ti-ādi. Pubbe ekavāramiva avaṇṇavaṇṇabhāsane niddiṭṭhepi “ujuvipaccanīkavādā”ti[3] vuttattā anekavārameva te evaṁ bhāsantīti veditabbanti dassetuṁ **“puna itaro avaṇṇaṁ itaro vaṇṇan**”ti vuttaṁ. Tena hi visaddassa vividhatthataṁ samattheti. **Sāraphalake**ti

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305; Apadāna-Ṭṭha 2. 91; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9, 329; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 163 piṭṭhesu.
2. Vi 1. 286, 290 piṭṭhesu.
3. Dī 1. 1 piṭṭhe.

sāradāruphalake, uttamaphalake vā. **Visarukkha-āṇin**ti visadārumayapaṭāṇiṁ. **Iriyāpathānubandhanena anubandhā honti,** na sammāpaṭipatti-anubandhanena.

Sīsānulokinoti sīsena anulokino, sīsaṁ ukkhipitvā maggānukkamena olokayamānāti attho. **Tasmiṁ kāle**ti yamhi saṁvacchare, utumhi, māse, pakkhe vā Bhagavā taṁ addhānamaggaṁ paṭipanno, tasmiṁ kāle. Tena hi aniyamato saṁvacchara-utumāsaḍḍhamāsāva niddisitā "taṁ divasan"ti divasassa visuṁ niddiṭṭhattā, muhuttādīnañca divasapariyāpannato. "Taṁ addhānaṁ paṭipanno"ti cettha ādhāravacanametaṁ. Teneva hi kiriyāvicchedadassanavasena "Rājagahe piṇḍāya caratī"ti saha pubbakālakiriyāhi vattamānaniddeso kato, itarathā tasmiṁ kāle Rājagahe piṇḍāya carati, taṁ addhānamaggañca paṭipannoti anadhippetattho āpajjeyya. Na hi asamānavisayā kiriyā ekādhārā sambhavanti, yā cettha adhippetā addhānapaṭipajjanakiriyā, sā ca aniyamitā na yuttāti. **Rājagahaparivattakesū**ti Rājagahaṁ parivattetvā ṭhitesu. **"Aññatarasmin"**ti iminā tesu Bhagavato anibaddhavāsaṁ dasseti. **So**ti evaṁ Rājagahe vasamāno so Bhagavā. Piṇḍāya caraṇenapi hi tattha paṭibaddhabhāvavacanato sannivāsattameva dasseti. Yadi pana "piṇḍāya caramāno so Bhagavā"ti paccāmaseyya, yathāvuttova anadhippetattho āpajjeyyāti. **Taṁdivasan**ti yaṁ divasaṁ addhānamaggaṁ paṭipanno, taṁ divasaṁ. **Taṁ addhānaṁ paṭipanno**ti ettha accantasaṁyogavacanametaṁ. Bhattabhuñjanato pacchā **pacchābhattaṁ,** tasmiṁ pacchābhattasamaye. **Piṇḍapātapaṭikkanto**ti yattha piṇḍapātatthāya caritvā bhuñjanti, tato apakkanto. **Taṁ addhānaṁ paṭipanno**ti "Nāḷandāyaṁ veneyyānaṁ vividhahitasukhanipphattiṁ ākaṅkhamāno imissā aṭṭhuppattiyā tividhasīlālaṅkataṁ nānāvidhakuhanalapanādimicchājīvaviddhaṁsanaṁ dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṁ dasasahassilokadhātupakampanaṁ Brahmajālasuttaṁ desessāmī"ti taṁ yathāvuttaṁ dīghamaggaṁ paṭipanno, idaṁ pana kāraṇaṁ pakaraṇatova pākaṭanti na vuttaṁ. Ettāvatā "kasmā pana Bhagavā taṁ addhānaṁ paṭipanno"ti codanā visodhitā hoti.

Idāni itarampi codanaṁ visodhituṁ **"Suppiyopī"**ti vuttaṁ. Tasmiṁ kāle, taṁ divasaṁ anubandhoti ca vuttanayena sambandho.

Pāto asitabboti **pātarāso,** so bhutto yenāti **bhuttapātarāso. Iccevā**ti evameva manasi sannidhāya, na pana "Bhagavantaṁ, bhikkhusaṁghañca piṭṭhito piṭṭhito anubandhissāmī"ti. Tena vuttaṁ **"Bhagavato taṁ maggaṁ paṭipannabhāvaṁ ajānantovā"**ti, tathā ajānanto eva hutvā anubandhoti attho. Na hi so Bhagavantaṁ daṭṭhumeva icchati, tenāha **"sace pana jāneyya, nānubandheyyā"**ti. Ettāvatā "kasmā ca Suppiyo anubandho"ti codanā visodhitā hoti. **"So"**ti-ādinā aparampi codanaṁ visodheti. Kadāci pana Bhagavā aññataraveseneva gacchati Aṅgulimāladamanapakkusāti-abhiggamanādīsu, kadāci Buddhasiriyā, idhāpi īdisāya Buddhasiriyāti dassetuṁ **"Buddhasiriyā sobhamānan"**ti-ādi vuttaṁ. **Sirī**ti cettha sarīrasobhaggādisampatti, tadeva upamāvasena dasseti **"rattakambalaparikkhittamivā"**ti-ādinā. Gacchatīti jaṅgamo yathā "caṅkamo"ti. Cañcalamāno gacchanto **giri,** tādisassa kanakagirino sikharamivāti attho.

"Tasmiṁ kirā"ti-ādi tabbivaraṇaṁ, Pāḷiyaṁ adassitattā, Porāṇaṭṭhakathāyañca anāgatattā anussavasiddhā ayaṁ kathāti dassetuṁ **"kirā"**ti vuttanti vadanti, tathā vā hotu aññathā vā, attanā adiṭṭhaṁ, asutaṁ, amutañca anussavamevāti daṭṭhabbaṁ. Nīlapītalohitodātamañjiṭṭhapabhassaravasena **chabbaṇṇā. Samantā**ti samantato dasahi disāhi. **Asītihatthappamāṇe**ti tesaṁ rasmīnaṁ pakatiyā pavattiṭṭhānavasena vuttaṁ, tasmā samantato, upari ca paccekaṁ asītihatthamatte padese pakatiyāva ghanībhūtā rasmiyo tiṭṭhantīti daṭṭhabbaṁ, **Vinayaṭīkāyaṁ** pana "tāyeva byāmappabhā nāma. Yato chabbaṇṇā rasmiyo taḷākato mātikā viya dasasu disāsu dhāvanti, sā yasmā byāmamattā viya khāyati, tasmā byāmappabhāti vuccatī"ti[1] vuttaṁ, **saṅgītisuttavaṇṇanāyaṁ** pana vakkhati "puratthimakāyato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṁ ṭhānaṁ gaṇhāti. Pacchimakāyato. Dakkhiṇahatthato. Vāmahatthato suvaṇṇavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā asītihatthaṁ ṭhānaṁ gaṇhāti. Upari kesantato paṭṭhāya sabbakesāvaṭṭehi moragīvavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā

1. Vimati-Ṭī 1. 89, 90 piṭṭhesu.

gaganatale asītihatthaṁ ṭhānaṁ gaṇhāti. Heṭṭhā pādatalehi pavāḷavaṇṇā rasmi uṭṭhahitvā ghanapathaviyaṁ asītihatthaṁ ṭhānaṁ gaṇhāti. Evaṁ samantā asītihatthamattaṁ ṭhānaṁ chabbaṇṇā Buddharasmiyo vijjotamānā vipphandamānā vidhāvantī"ti[1]. Keci pana aññathāpi parikappanāmattena vadanti, taṁ na gahetabbaṁ tathā aññattha anāgatattā, ayuttattā ca. Tāsaṁ pana Buddharasmīnaṁ tadā aniggūhitabhāvadassanatthaṁ "tasmiṁ kira samaye"ti vuttaṁ. Pakkusāti-abhiggamanādīsu viya hi tadā tāsaṁ niggūhane kiñci kāraṇaṁ natthi. **Ādhāvantī**ti abhimukhaṁ disaṁ dhāvanti. **Vidhāvantī**ti vividhā hutvā vidisaṁ dhāvanti.

Tasmiṁ vanantare dissamānākārena tāsaṁ rasmīnaṁ sobhā viññāyatīti āha **"ratanāveḷā"**ti-ādi. **Ratanāveḷā** nāma ratanamayavaṭaṁsakaṁ. Muddhaṁ avati rakkhatīti hi **aveḷā, āveḷā** vā, muddhamālā. **Ukkā** nāma yā sajotibhūtā, tāsaṁ sataṁ, nipatanaṁ **nipāto,** tassa nipāto, tena samākulaṁ tathā. Pisitabbattā **piṭṭhaṁ,** cīnadese jātaṁ piṭṭhaṁ **cīnapiṭṭhaṁ,** rattacuṇṇaṁ, yaṁ "sindūro"tipi vuccati, cīnapiṭṭhameva cuṇṇaṁ. Vāyuno vegena ito cito ca khittaṁ tanti tathā. Indassa dhanu lokasaṅketavasenāti **indadhanu,** sūriyarasmivasena gagane paññāyamānākāraviseso. Kuṭilaṁ aciraṭṭhāyittā virūpaṁ hutvā javati dhāvatīti **vijju,** sāyeva **latā** taṁsadisabhāvenāti tathā, vāyuvegato valāhakaghaṭṭaneneva jātarasmi. Tāyati avijahanavasena ākāsaṁ pāletīti **tārā,** gaṇasaddo paccekaṁ yojetabbo. Tassa pabhā tathā. **Vipphuritaviccharitamivā**ti ābhāya vividhaṁ pharamānaṁ, vijjotayamānaṁ viya ca. Vanassa antaraṁ vivaraṁ **vanantaraṁ,** Bhagavatā pattapattavanappadesanti vuttaṁ hoti.

Asītiyā anubyañjanehi[2] tambanakhatādīhi anurañjitaṁ tathā. **Kamalaṁ** padumapuṇḍarīkāni, avasesaṁ nīlarattasetabhedaṁ saroruhaṁ **uppalaṁ,** iti pañcavidhā paṅkajajāti pariggahitā hoti. Vikasitaṁ phullitaṁ tadubhayaṁ yassa sarassa tathā. Sabbena pakārena parito samantato phullati vikasatīti **sabbapāliphullaṁ** a-kārassa ā-kāraṁ, ra-kārassa ca la-kāraṁ katvā yathā "pālibhaddo"ti, tārānaṁ marīci pabhā, tāya vikasitaṁ

1. Dī-Ṭṭha 3. 154 piṭṭhe. 2. Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṁ vitthāro.

vijjotitaṁ tathā. Byāmappabhāya parikkhepo parimaṇḍalo, tena vilāsinī sobhinī tathā. Mahāpurisalakkhaṇāni aññamaññapaṭibaddhattā mālākāreneva ṭhitānīti vuttaṁ **"dvattiṁsavaralakkhaṇamālā"**ti. Dvattiṁsacandādīnaṁ mālā kenaci ganthetvā paṭipāṭiyā ca ṭhapitāti na vattabbā. "Yadi siyā"ti parikappanāmattena hi **"ganthetvā ṭhapitadvattiṁsacandamālāyā"**ti-ādi vuttaṁ. Parikappopamā hesā, lokepi ca dissati.

"Mayeva mukhasobhāsse, tyalaminduvikatthanā.
Yatombujepi sātthīti, parikappopamā ayan"ti[1].

Dvattiṁsacandamālāya siriṁ attano siriyā abhibhavantī ivāti sambandho. Esa nayo sesesupi.

Evaṁ Bhagavato tadā sobhaṁ dassetvā idāni bhikkhusaṁghassāpi sobhaṁ dassento **"tañca panā"**ti-ādimāha. Catubbidhāya appicchatāya **appicchā.** Dvādasahi santosehi **santuṭṭhā.** Tividhena vivekena **pavivittā.** Rājarājamahāmattādīhi **asaṁsaṭṭhā.** Duppaṭipattikānaṁ **codakā. Pāpe** akusale **garahino.** Paresaṁ hitapaṭipattiyā **vattāro.** Paresañca **vacanakkhamā. Vimuttiñāṇadassanaṁ** nāma paccavekkhaṇañāṇaṁ. **"Tesan"**ti-ādinā tadabhisambandhena Bhagavato sobhaṁ dasseti. Rattapadumānaṁ saṇḍo samūho vanaṁ, tassa majjhe gatā tathā. "Rattaṁ **padumaṁ,** setaṁ **puṇḍarīkan"**ti pattaniyamamantarena tathā vuttaṁ[2], pattaniyamena pana satapattaṁ **padumaṁ,** ūnakasatapattaṁ **puṇḍarīkaṁ. Pavāḷaṁ** viddumo, tena katāya vedikāya parikkhitto viya. **Migapakkhīnampī**ti, **pi**-saddo, **api**-saddo vā sambhāvanāyaṁ, tenāha **"pageva devamanussānan"**ti. **Mahātherā**ti mahāsāvake sandhāyāha. Surañjitabhāvena īsakaṁ kaṇhavaṇṇatāya **meghavaṇṇaṁ. Ekaṁsaṁ karitvā**ti ekaṁsapārupanavasena vāmaṁse karitvā. Kattarassa jiṇṇassa ālambano daṇḍo **kattaradaṇḍo,** bāhullavasenāyaṁ samaññā. **Suvammaṁ** nāma sobhaṇuracchado, tena **vammitā** sannaddhāti **suvammavammitā,** idaṁ tesaṁ paṁsukūladhāraṇanidassanaṁ. Yesaṁ kucchigataṁ sabbampi tiṇapalāsādi gandhajātameva hoti, te **gandhahatthino** nāma, ye "hemavatā"tipi vuccanti, tesampi therānaṁ sīlādiguṇagandhatāya taṁsadisatā.

1. Subodhālaṅkāre catutthaparicchede 198 gāthā.
2. Abhidhāna 491 piṭṭhe.

Antojaṭābahijaṭāsaṅkhātāya taṇhājaṭāya vijaṭitabhāvato **vijaṭitajaṭā.** Taṇhābandhanāya chinnattā **chinnabandhanā.** **"So"**ti-ādi yathāvuttavacanassa guṇadassanaṁ. **Anubuddhehī**ti Buddhānamanubuddhehi. Tepi hi ekadesena Bhagavatā paṭividdhapaṭibhāgeneva cattāri saccāni bujjhanti. **Pattaparivāritan**ti pupphadalena parivāritaṁ. **Kaṁ** vuccati kamalādi, tasmiṁ sarati virājatīti **kesaraṁ,** kiñjakkho. Kaṇṇe karīyatīti **kaṇṇikā.** Kaṇṇālaṅkāro, taṁsadisasaṇṭhānatāya **kaṇṇikā,** bījakoso. Channaṁ haṁsakulānaṁ seṭṭho **dhataraṭṭho haṁsarājā viya, hārito** nāma **mahābrahmā viya.**

Evaṁ gacchantaṁ Bhagavantaṁ, bhikkhū ca disvā attano parisaṁ olokesīti sambandho. **Kājadaṇḍake**ti kājasaṅkhāte bhārāvahadaṇḍake, kājasmiṁ vā bhāralaggitadaṇḍake. Khuddakaṁ pīṭhaṁ **pīṭhakaṁ.** Mūle, agge ca tidhā kato daṇḍo **tidaṇḍo.** Morahatthako **morapiñchaṁ.** Khuddakaṁ pasibbaṁ **pasibbakaṁ. Kuṇḍikā** kamaṇḍalu. Sā hi kaṁ udakaṁ udeti pasaveti, rakkhatīti vā **kuṇḍikā** niruttinayena. Gahitaṁ omakato lujjitaṁ, vividhaṁ lujjitañca pīṭhaka -pa- kuṇḍikādi-anekaparikkhārasaṅkhātaṁ bhāraṁ bharati vahatīti **gahita -pa- bhārabharitā. Itī**ti nidassanattho. **Evan**ti idamattho. Evaṁ idaṁ vacanamādi yassa vacanassa tathā, tadeva niratthakaṁ vacanaṁ yassāti **evamādiniratthakavacanā.** Mukhaṁ etassa atthīti **mukharā,** sabbepi mukhavantā eva, ayaṁ pana pharusābhilāpamukhavatī, tasmā evaṁ vuttaṁ. Nindāyañhi ayaṁ rapaccayo. Mukhena vā amanāpaṁ kammaṁ rāti gaṇhātīti **mukharā.** Vividhā kiṇṇā vācā yassāti **vikiṇṇavācā. Tassā**ti Suppiyassa paribbājakassa. **Tan**ti yathāvuttappakāraṁ parisaṁ.

Idānīti tassa tathārūpāya parisāya dassanakkhaṇe. **Panā**ti arucisaṁsūcanattho, tathāpīti attho. **Lābha -pa- hāniyā ceva** hetubhūtāya. Kathaṁ hānīti āha **"aññatitthiyānañhī"**ti-ādi. **Nissirīkatan**ti nisobhataṁ, ayamattho Morajātakādīhipi dīpetabbo. **"Upatissakolitānañcā"**ti-ādinā pakkhahānitāya vitthāro. Āyasmato Sāriputtassa, Mahāmoggallānassa ca Bhagavato santike pabbajjaṁ sandhāya **"tesu pana pakkantesū"**ti vuttaṁ. Tesaṁ pabbajitakāleyeva aḍḍhateyyasataṁ paribbājakaparisā pabbaji, tato

parampi tadanupabbajitā paribbājakaparisā aparimāṇāti dasseti **“sāpitesaṁ parisā bhinnā”**ti iminā. Yāya kāyaci hi paribbājakaparisāya pabbajitāya tassa parisā bhinnāyeva nāma samānagaṇattāti tathā vuttaṁ. **“Imehī”**ti-ādinā lābhapakkhahāniṁ nigamanavasena dasseti. Usūyasaṅkhātassa visassa uggāro uggilanaṁ **usūyavisuggāro,** taṁ. Ettha ca “yasmā panesā”ti-ādināva “kasmā ca so ratanattayassa avaṇṇaṁ bhāsatī”ti codanaṁ visodheti, “sace”ti-ādikaṁ pana sabbampi tapparivāravacanamevāti tehipi sā visodhitāyeva nāma. Bhagavato virodhānunayābhāvavīmaṁsanatthaṁ ete avaṇṇaṁ vaṇṇaṁ bhāsanti. “Mārena anvāviṭṭhā evaṁ bhāsantī”ti ca keci vadanti, tadayuttameva Aṭṭhakathāya ujuvipaccanīkattā. Pākaṭoyevāyamatthoti.

2. Yasmā atthaṅgato sūriyo, tasmā akālo dāni gantunti sambandho.

Ambalaṭṭhikāti sāmīpikavohāro yathā “Varuṇanagaraṁ, Godāgāmo”ti āha **“tassa kirā”**ti-ādi. Taruṇapariyāyo **laṭṭhikā**-saddo rukkhavisaye yathā “mahāvanaṁ ajjhogāhetvā beluvalaṭṭhikāya mūle divāvihāraṁ nisīdī”ti-ādīsūti dasseti **“taruṇambarukkho”**ti iminā. Keci pana “Ambalaṭṭhikā nāma vutthanayena eko gāmo”ti vadanti, tesaṁ mate **ambalaṭṭhikāyan**ti samīpatthe bhummavacanaṁ. **Chāyūdakasampannan**ti chāyāya ceva udakena ca sampannaṁ. **Mañjusā**ti peḷā. **Paṭibhānacittavicittan**ti itthipurisasaññogādinā paṭibhānacittena vicittaṁ, etena rañño **agāraṁ,** tadeva **rājāgārakan**ti dasseti. Rājāgārakaṁ nāma Vessavaṇamahārājassa devāyatananti eke.

Bahuparissayoti bahupaddavo. Kehīti vuttaṁ **“corehipī”**ti-ādi. **Handā**ti vacanavossaggatthe nipāto, tadānubhāvato nipparissayatthāya idāni upagantvā sve gamissāmīti adhippāyo. “**Saddhiṁ antevāsinā Brahmadattena māṇavenā”**ticceva Sīhaḷaṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ, tañca kho Pāḷi-āruḷhavaseneva, na pana tadā Suppiyassa parisāya abhāvatoti imamatthaṁ dassetuṁ **“saddhiṁ attano parisāyā”**ti idha vuttaṁ. Kasmā panettha Brahmadattoyeva Pāḷiyamāruḷho, na pana tadavasesā Suppiyassa

parisāti? Desanānadhīnabhāvena payojanābhāvato. Yathā cetaṁ, evaṁ aññampi edisaṁ payojanābhāvato saṅgītikārakehi na saṅgītanti daṭṭhabbaṁ. Keci pana "Pāḷiyaṁ vuttan'ti ādhāraṁ vatvā 'tadetaṁ na Sīhaḷaṭṭhakathānayadassanaṁ, Pāḷiyaṁ vuttabhāvadassanam evā'ti" vadanti, taṁ na yujjati. Pāḷi-āruḷhavaseneva Pāḷiyaṁ vuttanti adhippetatthassa āpajjanato. Tasmā yathāvuttanayeneva attho gahetabboti. **"Vuttan**ti vā amhehipi idha vattabbanti attho. Evañhi tadā aññāyapi parisāya vijjamānabhāvadassanatthaṁ evaṁ vuttaṁ, Pāḷiyamāruḷhavasena pana aññathāpi idha vattabbanti adhippāyo yutto"ti vadanti.

Idāni "tatrāpi sudan"ti-ādi Pāḷiyā sambandhaṁ dassetuṁ **"evaṁ vāsaṁ upagato panā"**ti-ādi vuttaṁ. Parivāretvā nisinno hotīti sambandho. Kucchitaṁ kattabbanti **kukataṁ,** tassa bhāvo **kukkuccaṁ,** kucchitakiriyā, ito cito ca cañcalananti attho, hatthassa kukkuccaṁ tathā. **"Sā hī"**ti-ādinā tathābhūtatāya kāraṇaṁ dasseti. **Nivāte**ti vātavirahitaṭṭhāne. Yathāvuttadosābhāvena **niccalā. Taṁ vibhūtin**ti tādisaṁ sobhaṁ. **Vippalapantī**ti sativossaggavasena vividhā lapanti. **Nillālitajivhā**ti ito citi ca nikkhantajivhā. **Kākacchamānā**ti kākānaṁ saddasadisaṁ saddaṁ kurumānā. **Gharugharupassāsino**ti gharugharu-iti saddaṁ janetvā passasantā. **Issāvasenā**ti yathāvuttehi dvīhi kāraṇehi usūyanavasena. **"Sabbaṁ vattabban"**ti iminā "ādipeyyālanayoyan"ti dasseti.

3. Sammā pahonti taṁ taṁ kammanti **sampahulā,** bahavo, tenāha **"bahukānan"**ti. Sabbantimena paricchedena catuvaggasaṁgheneva vinayakammassa kattabbattā **"vinayapariyāyenā"**ti-ādi vuttaṁ. **Tayo janā**ti cesa upalakkhaṇaniddeso dvinnampi sampahulattā. Tattha tattha tathāyevāgatattā **"suttantapariyāyenā"**ti-ādimāha. Taṁtaṁpāḷiyā āgatavohāravasena hi ayaṁ bhedo. Tayo janā tayo eva nāma, tato paṭṭhāya uttari catupañcajanādikā sampahulāti attho. **Tato**ti cāyaṁ mariyādāvadhi. **Maṇḍalamāḷo**ti anekatthapavattā samaññā, idha pana īdisāya evāti niyamento āha **"katthacī"**ti-ādi. **Kaṇṇikā** vuccati kūṭaṁ. **Haṁsavaṭṭakacchannenā**ti haṁsamaṇḍalākārachannena. Tadeva channaṁ

aññattha "supaṇṇavaṅkacchadanan"ti vuttaṁ. Kūṭena yutto agāro, soyeva sālāti **kūṭāgārasālā. Thambhapantiṁ parikkhipitvā**ti thambhamālaṁ parivāretvā, parimaṇḍalākārena thambhapantiṁ katvāti vuttaṁ hoti. **Upaṭṭhānasālā** nāma payirupāsanasālā. Yattha upaṭṭhānamattaṁ karonti, na ekarattadirattādivasena nisīdanaṁ, idha pana tathā katā nisīdanasālāyevāti dasseti **"idha panā"**ti-ādinā. Teneva Pāḷiyaṁ "sannipatitānan"tveva avatvā "sannisinnānan"tipi vuttaṁ. Mānitabboti **māḷo,** mīyati pamīyatīti vā **māḷo.** Maṇḍalākārena paṭicchanno māḷoti **maṇḍalamāḷo,** anekakoṇavanto paṭissayaviseso. **"Sannisinnānan"**ti **nisajjanavasena** vuttaṁ, **nisajjanavasena vā "sannisinnānan"**ti saṁvaṇṇetabbapadamajjhāharitvā sambandho. Iminā nisīdana-iriyāpathaṁ, kāyasāmaggīvasena ca samodhānaṁ sandhāya padadvayametaṁ vuttanti dasseti. **Saṅkhiyā vuccati kathā** sammā khiyanato kathanato. **Kathādhammo**ti kathāsabhāvo, upaparikkhā vidhīti keci.

"Acchariyan"ti-ādi tassa rūpadassananti āha **"katamo pana so"**ti-ādi. **So**ti kathādhammo. "Nīyatīti **nayo,** attho, saddasatthaṁ anugato nayo **saddanayo"**ti[1] **Ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ. Nīyati attho etenāti vā **nayo,** upāyo, saddasatthe āgato nayo atthagahaṇūpāyo **saddanayo.** Tattha hi anabhiṇhavuttike acchariya-saddo icchito ruḷhivasena. Tenevāha **"andhassa pabbatārohaṇaṁ viyā"**ti-ādi. Tassa hi tadārohaṇaṁ na niccaṁ, kadāciyeva siyā, evamidampi. Accharāyoggaṁ **acchariyaṁ** niruttinayena yoggasaddassa lopato, taddhitavasena vā ṇiyapaccayassa vicitravuttito, so pana Porāṇaṭṭhakathāyameva āgatattā **"Aṭṭhakathānayo"**ti vutto. Pubbe abhūtanti **abhūtapubbaṁ,** etena na bhūtaṁ abhūtanti nibbacanaṁ, bhūta-saddassa ca atītatthaṁ dasseti. **Yāvañcidan**ti sandhivasena niggahitāgamoti āha **"yāva ca idan"**ti, etassa ca "suppaṭividitā"ti etena sambandho. **Yāva ca** yattakaṁ **idaṁ** ayaṁ nānādhimuttikatā suppaṭividitā, taṁ "ettakamevā"ti na sakkā amhehi paṭivijjhituṁ, akkhātuñcāti sapāṭhasesattho. Tenevāha **"tena suppaṭividitatāya appameyyataṁ dassetī"**ti.

---

1. Dī-Ṭī 1. 52 piṭṭhe.

"Bhagavatā"ti-ādīhi padehi samānādhikaraṇabhāvena vuttattā **tenā**ti ettha **ta**-saddo sakatthapaṭiniddeso, tasmā yena abhisambuddhabhāvena Bhagavā pakato[1] samāno supākaṭo nāma hoti, tadabhisambuddhabhāvaṁ saddhiṁ āgamanapaṭipadāya tassa atthabhāvena dassento **"yo so"**ti-ādimāha. Na hettha so pubbe vutto atthi, yo attho tehi therehi ta-saddena parāmasitabbo bhaveyya. Tasmā yathāvuttaguṇasaṅkhātaṁ sakatthaṁyevesa padhānabhāvena parāmasatīti daṭṭhabbaṁ. **Anuttaraṁ sammāsambodhin**ti aggamaggañāṇapadaṭṭhānaṁ anāvaraṇañāṇaṁ, anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañca aggamaggañāṇaṁ. Tadubhayañhi sammā aviparītaṁ sayameva bujjhati, sammā vā pasaṭṭhā sundaraṁ bujjhatīti **sammāsambodhi.** Sā pana Buddhānaṁ sabbaguṇasampattiṁ deti abhiseko viya rañño sabbalokissariyabhāvaṁ, tasmā "anuttarā sammāsambodhī"ti vuccati. **Abhisambuddho**ti abbhaññāsi paṭivijjhi, tena tādisena Bhagavatāti attho. Satipi ñāṇadassanānaṁ idha paññāvevacanabhāve tena tena visesena nesaṁ visayavisesappavattiṁ dassento **"tesaṁ tesaṁ sattānan"**ti-ādimāha. Ettha hi paṭhamamatthaṁ asādhāraṇañāṇavasena dasseti. Āsayānusayañāṇena **jānatā** sabbaññutānāvaraṇañāṇehi **passatā**ti attho.

Dutiyaṁ vijjattayavasena. **Pubbenivāsādīhī**ti pubbenivāsāsavakkhayañāṇehi. Tatiyaṁ abhiññānāvaraṇañāṇavasena. Abhiññāpariyāpannepi **"tīhi vijjāhī"**ti tāsaṁ rāsibhedadassanatthaṁ vuttaṁ. Anāvaraṇañāṇasaṅkhātena **samantacakkhunā** passatāti attho. Catutthaṁ sabbaññutaññāṇamaṁsacakkhuvasena. **Paññāyā**ti sabbaññutaññāṇena. **Kuṭṭassa** bhittiyā **tiro** paraṁ, anto vā, tadādīsu gatāni. **Ativisuddhenā**ti ativiya visuddhena pañcavaṇṇasamannāgatena sunīlapāsādika-akkhilomasamalaṅkatena rattiñceva divā ca samantā yojanaṁ passantena **maṁsacakkhunā.** Pañcamaṁ paṭivedhadesanāñāṇavasena. **"Attahitasādhikāyā"**ti ekaṁsato vuttaṁ, pariyāyato panesā parahitasādhikāpi hoti. Tāya hi dhammasabhāvapaṭicchādakakilesasamugghātāya desanāñāṇādi sambhavati. **Paṭivedhapaññāyā**ti ariyamaggapaññāya. Vipassanāsahagato samādhi

---

1. Pākaṭo (bahūsu)

padaṭṭhānaṁ āsannakāraṇametissāti **samādhipadaṭṭhānā,** kāya. **Desanāpaññāyā**ti desanākiccanipphādakena sabbaññutaññāṇena. **Arīnan**ti kilesārīnaṁ, pañcamārānaṁ vā, sāsanapaccatthikānaṁ vā aññatitthiyānaṁ. Tesaṁ hananaṁ pāṭihāriyehi abhibhavanaṁ appaṭibhānatākaraṇaṁ, ajjhupekkhanañca, Majjhimapaṇṇāsake pañcamavagge saṅgītaṁ **Caṅkīsutta**[1] ñcettha nidassanaṁ, etena arayo hatā anenāti niruttinayena padasiddhimāha. Ato nā-vacanassa tābyappadeso mahāvisayenāti daṭṭhabbaṁ. Apica arayo hanatīti antasaddena padasiddhi, ikārassa ca akāro. Paccayādīnaṁ sampadānabhūtānaṁ, tesaṁ vā paṭiggahaṇaṁ, paṭiggahituṁ vā arahatīti arahanti dasseti **"paccayādīnañca arahattā"**ti iminā. **Sammā**ti aviparītaṁ. **Sāmañcā**ti sayameva, aparaneyyo hutvāti vuttaṁ hoti. Kathaṁ panettha "sabbadhammānan"ti ayaṁ viseso labbhatīti? Sāmaññajotanāya visese avaṭṭhānato, visesatthinā ca visesassa anupayojetabbato yajjevaṁ "dhammānan"ti visesovānupayojito siyā, kasmā sabbadhammānanti ayamattho anupayojīyatīti? Ekadesassa aggahaṇato. Padesaggahaṇe hi asati gahetabbassa nippadesatā viññāyati yathā "dikkhito na dadātī"ti, esa nayo īdisesu.

Idāni ca catūhi padehi catuvesārajjavasena attanā adhippetataraṁ chaṭṭhamatthaṁ dassetuṁ **"antarāyikadhamme vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tathā hi tadeva nigamanaṁ karoti **"evan"**ti-ādinā. Tattha antarāyakaradhammañāṇena **jānatā,** niyyānikadhammañāṇena **passatā,** āsavakkhayañāṇena **arahatā,** sabbaññutaññāṇena **Sammāsambuddhenā**ti yathākkamaṁ yojetabbaṁ. Anatthacaraṇena kilesā eva arayoti **kilesārayo,** tesaṁ **kilesārīnaṁ.** Etthāha—yassa ñāṇassa vasena sammā sāmañca sabbadhammānaṁ buddhattā Bhagavā Sammāsambuddho nāma jāto, kiṁ panidaṁ ñāṇaṁ sabbadhammānaṁ bujjhanavasena pavattamānaṁ sakiṁyeva sabbasmiṁ visaye pavattati, udāhu kamenāti. Kiñcettha—yadi tāva sakiṁyeva sabbasmiṁ visaye pavattati, evaṁ sati atītānāgatapaccuppanna ajjhattabahiddhādibhedabhinnānaṁ saṅkhatadhammānaṁ, asaṅkhatasammutidhammānañca ekajjhaṁ upaṭṭhāne dūrato cittapaṭaṁ pekkhantassa viya paṭibhāgenāvabodho na siyā, tathā ca sati "sabbe dhammā

---

1. Ma 2. 375 piṭṭhe.

anattā”ti[1] vipassantānaṁ anattākārena viya sabbe dhammā anirūpitarūpena Bhagavato ñāṇavisayā hontīti āpajjati. Yepi “sabbañeyyadhammānaṁ ṭhitilakkhaṇavisayaṁ vikapparahitaṁ sabbakālaṁ Buddhānaṁ ñāṇaṁ pavattati, tena te ‘sabbavidū’ti vuccanti, evañca katvā—

‘Gacchaṁ samāhito nāgo, ṭhito nāgo samāhito.
Seyyaṁ samāhito nāgo, nisinnopi samāhito’ti[2]—

idampi sabbadā ñāṇappavattidīpakaṁ Aṅguttarāgame Nāgopamasuttavacanaṁ suvuttaṁ nāma hotī”ti vadanti, tesampi vāde vuttadosā nātivatti. Ṭhitilakkhaṇārammaṇatāya ca atītānāgatadhammānaṁ tadabhāvato ekadesavisayameva Bhagavato ñāṇaṁ siyā, tasmā sakiññeva sabbasmiṁ visaye ñāṇaṁ pavattatīti na yujjati. Atha kamena sabbasmimpi visaye ñāṇaṁ pavattati, evampi na yujjati. Na hi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne tassa anavasesapaṭivedho sambhavati apariyantabhāvato ñeyyassa. Ye pana “atthassa avisaṁvādanato ñeyyassa ekadesaṁ paccakkhaṁ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanena sabbaññū nāma Bhagavā jāto, tañca ñāṇaṁ na anumānikaṁ nāma saṁsayābhāvato. Saṁsayānubaddhañhi ñāṇaṁ loke anumānikan”ti vadanti, tesampi taṁ na yuttameva. Sabbassa hi appaccakkhabhāve atthāvisaṁvādanena ñeyyassa ekadesaṁ paccakkhaṁ katvā sesepi evanti adhimuccitvā vavatthāpanasseva asambhavato, tathā asakkuṇeyyattā ca. Yañhi sesaṁ, tadapaccakkhameva, atha tampi paccakkhaṁ, tassa sesabhāvo eva na siyā, apariyantabhāvato ñeyyassa tathāvavatthitumeva na sakkāti? Sabbametaṁ akāraṇaṁ. Kasmā? Avisayavicāraṇabhāvato. Vuttañhetaṁ Bhagavatā “Buddhānaṁ bhikkhave Buddhavisayo acinteyyo na cintetabbo, yaṁ cintento ummādassa vighātassa bhāgī assā”ti[3]. Idaṁ panettha sanniṭṭhānaṁ—yaṁ kiñci Bhagavatā ñātuṁ icchitaṁ, sakalamekadeso vā, tattha tattha appaṭihatavuttitāya paccakkhato ñāṇaṁ pavattati niccasamādhānañca vikkhepābhāvato, ñātuṁ icchitassa ca sakalassa avisayabhāve tassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttitā na siyā,

1. Aṁ 1. 290; Khu 1. 53; Khu 7. 72; Khu 8. 34, 38, 43; Khu 9. 36; Khu 10. 7 piṭṭhesu.
2. Aṁ 2. 304 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 392 piṭṭhe.

ekanteneva sā icchitabbā, sabbe dhammā Buddhassa Bhagavato āvajjanapaṭibaddhā ākaṅkhāpaṭibaddhā manasikārapaṭibaddhā cittuppādapaṭibaddhāti[1] vacanato. Atītānāgatavisayampi Bhagavato ñāṇaṁ anumānāgamatakkagahaṇavirahitattā paccakkhameva.

Nanu ca etasmimpi pakkhe yadā sakalaṁ ñātuṁ icchitaṁ, tadā sakiṁ yeva sakalavisayatāya anirūpitarūpena Bhagavato ñāṇaṁ pavatteyyāti vuttadosā nātivattiyevāti? Na, tassa visodhitattā. Visodhito hi so Buddhavisayo acinteyyoti. Aññathā pacurajanañāṇasamānavuttitāya Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ ñāṇassa acinteyyatā na siyā, tasmā sakaladhammārammaṇampi taṁ ekadhammārammaṇaṁ viya suvavatthāpiteyeva te dhamme katvā pavattatīti idamettha acinteyyaṁ, "yāvatakaṁ neyyaṁ, tāvatakaṁ ñāṇaṁ. Yāvatakaṁ ñāṇaṁ, tāvatakaṁ neyyaṁ. Neyyapariyantikaṁ ñāṇaṁ, ñāṇapariyantikaṁ neyyaṁ. Neyyaṁ atikkamitvā ñāṇaṁ nappavattati, ñāṇaṁ atikkamitvā neyyapatho natthi. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino te dhammā, yathā dvinnaṁ samuggapaṭalānaṁ sammā phusitānaṁ heṭṭhimaṁ samuggapaṭalaṁ uparimaṁ nātivattati, uparimaṁ samuggapaṭalaṁ heṭṭhimaṁ nātivattati. Aññamaññapariyantaṭṭhāyino, evameva Buddhassa Bhagavato neyyañca ñāṇañca aññamaññapariyantaṭṭhāyino -pa- te dhammā"ti[2] evamekajjhaṁ, visuṁ, sakiṁ, kamena vā icchānurūpaṁ pavattassa tassa ñāṇassa vasena sammā sāmañca sabbadhammānaṁ buddhattā Bhagavā Sammāsambuddho nāma jātoti.

Ayaṁ panettha Aṭṭhakathāmuttako nayo—ṭhānāṭhānādīni chabbisayāni chahi ñāṇehi **jānatā,** yathākammūpage satte cutūpapātadibbacakkhuñāṇehi **passatā,** savāsanānamāsavānaṁ āsavakkhayañāṇena khīṇattā **arahatā,** jhānādidhamme saṁkilesavodānavasena sāmaṁyeva aviparītāvabodhato **Sammāsambuddhena,** evaṁ Dasabalañāṇavasena catūhākārehi thomitena. Apica tīsu kālesu appaṭihatañāṇatāya **jānatā,** tiṇṇampi kammānaṁ ñāṇānuparivattito nisammakāritāya **passatā,** davādīnaṁ channamabhāvasādhikāya pahānasampadāya **arahatā,** chandādīnaṁ channamahānihetubhūtāya aparikkhayapaṭibhānasādhikāya sabbaññutāya

1. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.
2. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 175-6; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

Sammāsambuddhena, evaṁ aṭṭhārasāveṇikabuddhadhammavasena[1] catūhākārehi thomitenāti evamādinā tesaṁ tesaṁ ñāṇadassanapahānabodhanatthehi saṅgahitānaṁ Buddhaguṇānaṁ vasena yojanā kātabbāti.

Catuvesārajjaṁ sandhāya **"catūhākārehī"**ti vuttaṁ. **"Thomitenā"**ti etena imesaṁ "Bhagavatā"ti padassa visesanataṁ dasseti. Yadipi hīnapaṇītabhedena duvidhāva adhimutti Pāḷiyaṁ vuttā, pavatti-ākāravasena pana anekabhedabhinnāvāti āha **"nānādhimuttikatā"**ti. Sā pana adhimutti ajjhāsayadhātuyeva, tadapi tathā tathā dassanaṁ, khamanaṁ, rocanañcāti atthaṁ viññāpeti **"nānajjhāsayatā"**ti iminā. Tathā hi vakkhati "nānādhimuttikatā nānajjhāsayatā nānādiṭṭhikatā nānakkhantitā nānārucitā"ti. "Yāvañcidan"ti etassa "suppaṭividitā"ti iminā sambandho. Tattha ca **idan**ti padapūraṇamattaṁ, **"nānādhimuttikatā"**ti etena vā padena samānādhikaraṇaṁ, tassattho pana pākaṭoyevāti āha **"yāva ca suṭṭhu paṭividitā"**ti.

"Yā ca ayan"ti-ādinā Dhātusaṁyuttapāḷiṁ dassento tadeva saṁyuttaṁ manasi karitvā tesaṁ avaṇṇavaṇṇabhāsanena saddhiṁ ghaṭetvā therānamayaṁ saṅkhiyadhammo udapādīti dasseti. Ato **assa** Bhagavato dhātusaṁyuttadesanānayena tāsaṁ **suppaṭividitabhāvaṁ** samatthanavasena **dassetuṁ "ayaṁ hī"ti-ādimāhā**ti attho daṭṭhabbo. Suppaṭividitabhāvasamatthanañhi **"ayaṁ hī"**ti-ādivacanaṁ. Tattha yā ayaṁ nānādhimuttikatā -pa- rucitāti sambandho. **Dhātuso**ti ajjhāsayadhātuyā. **Saṁsandantī**ti sambandhenti vissāsenti. **Samentī**ti sammā, saha vā bhavanti. **"Hīnādhimuttikā"**ti-ādi tathābhāvavibhāvanaṁ. **Atītampi addhānan**ti atītasmiṁ kāle, accantasaṁyoge vā etaṁ upayogavacanaṁ. **Nānādhimuttikatā**-padassa **nānajjhāsayatā**ti atthavacanaṁ. **Nānādiṭṭhi -pa- rucitā**ti tassa sarūpadassanaṁ. Sassabhādiladdhivasena **nānādiṭṭhikatā.** Pāpācārakalyāṇācārādipakativasena **nānakkhantitā.** Pāpicchā-appicchādivasena **nānārucitā. Nāḷiyā**ti tumbena, āḷhakena vā. **Tulāyā**ti mānena. **Nānādhimuttikatāñāṇan**ti cettha sabbaññutaññāṇameva adhippetaṁ, na Dasabalañāṇanti

1. Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhesu.

āha **"sabbaññutaññāṇenā"**ti. Evaṁ **Ācariyadhammapālattherena**[1] vuttaṁ, Abhidhammaṭṭhakathāyaṁ, Dasabalasuttaṭṭhakathāsu[2] ca evamāgataṁ.

Paravādī panāha "Dasabalañāṇaṁ nāma pāṭiyekkaṁ natthi, sabbaññutaññāṇassevāyaṁ pabhedo"ti, taṁ tathā na daṭṭhabbaṁ. Aññameva hi Dasabalañāṇaṁ, aññaṁ sabbaññutaññāṇaṁ. Dasabalañāṇañhi sakakiccameva jānāti, sabbaññutaññāṇaṁ pana tampi tato avasesampi jānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṁ kāraṇākāraṇameva jānāti, dutiyaṁ kammantaravipākantarameva, tatiyaṁ kammaparicchedameva, catutthaṁ dhātunānattakāraṇameva, pañcamaṁ sattānamajjhāsayādhimuttimeva, chaṭṭhaṁ indriyānaṁ tikkhamudubhāvameva, sattamaṁ jhānādīhi saddhiṁ tesaṁ saṁkilesādimeva, aṭṭhamaṁ pubbenivutthakkhandhasantatimeva, navamaṁ sattānaṁ cutipaṭisandhimeva, dasamaṁ saccaparicchedameva, sabbaññutaññāṇaṁ pana etehi jānitabbañca tato uttariñca jānāti, etesaṁ pana kiccaṁ na sabbaṁ karoti. Tañhi jhānaṁ hutvā appetuṁ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṁ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṁ na sakkoti. Apica paravādī evaṁ pucchitabbo "Dasabalañāṇaṁ nāma etaṁ savitakkasavicāraṁ avitakkavicāramattaṁ avitakka-avicāraṁ, kāmāvacaraṁ rūpāvacaraṁ arūpāvacaraṁ, lokiyaṁ lokuttaran"ti. Jānanto paṭipāṭiyā satta ñāṇāni "savitakkasavicārānī"ti vakkhati, tato parāni dve "avitakka-avicārānī"ti vakkhati, āsavakkhayañāṇaṁ "siyā savitakkasavicāraṁ, siyā avitakkavicāramattaṁ, siyā avitakka-avicāran"ti vakkhati, tathā paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato paraṁ dve rūpāvacarāni, avasāne ekaṁ "lokuttaran"ti vakkhati, sabbaññutaññāṇaṁ pana savitakkasavicārameva, kāmāvacarameva, lokiyamevāti. Iti aññadeva Dasabalañāṇaṁ, aññaṁ sabbaññutaññāṇanti, tasmā pañcamabalañāṇasaṅkhātena nānādhimuttikatāñāṇena ca sabbaññutaññāṇena ca viditāti attho veditabbo. Ca-kāropi hi potthakesu dissati. **Sā**ti yathāvuttā nānādhimuttikatā. **"Dvepi nāmā"**ti-ādinā yathāvuttasuttassatthaṁ saṅkhepena dassetvā **"imesu cāpī"**ti-ādinā tassa saṅkhiyadhammassa tadabhisambandhataṁ āvi karoti. **Iti ha me**ti ettha evaṁsaddatthe **iti**-saddo, **ha** kāro nipātamattaṁ, āgamo vā.

---

1. Dī-Ṭī 1. 54 piṭṭhe. 2. Ma-Ṭṭha 1. 336; Aṁ-Ṭṭha 3. 297; Abhi-Ṭṭha 2. 445 piṭṭhesu.

Sandhivasena ikāralopo, akārādeso vāti dasseti **"evaṁ ime"**ti iminā.

4. "Viditvā"ti ettha pakatiyatthabhūtā vijānanakiriyā sāmaññena abhedavatīpi samānā taṁtaṁkaraṇayogyatāya anekappabhedāti dassetuṁ **"Bhagavā hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Vatthūnī**ti gharavatthūni. "Sabbaññutaññāṇena disvā[1] aññāsī"ti ca vohāravacanamattametaṁ. Na hi tena dassanato aññaṁ jānanaṁ nāma natthi. Tadidaṁ ñāṇaṁ āvajjanapaṭibaddhaṁ ākaṅkhāpaṭibaddhaṁ manasikārapaṭibaddhaṁ cittuppādapaṭibaddhaṁ hutvā pavattati. Kiṁ nāma karonto Bhagavā tena ñāṇena āvajjanādipaṭibaddhena aññāsīti sotūnamatthassa suviññāpanatthaṁ parammukhā viya codanaṁ samuṭṭhāpeti **"kiṁ karonto aññāsī"**ti iminā, pacchimayāmakiccaṁ karonto taṁ ñāṇaṁ āvajjanādipaṭibaddhaṁ hutvā tena tathā aññāsīti vuttaṁ hoti. Sāmaññasmiṁ sati visesavacanaṁ sātthakaṁ siyāti anuyogenāha **"kiccañca nāmetan"**ti-ādi. **Arahattamaggena samugghātaṁ kataṁ** tassa samuṭṭhāpakakilesasamugghāṭanena, yato "natthi abyāvaṭamano"ti aṭṭhārasasu Buddhadhammesu vuccati. Niratthako cittasamudācāro natthīti hettha attho. Evampi vuttānuyogo tadavatthoyevāti codanamapaneti **"taṁ pañcavidhan"**ti-ādinā. Tattha purimakiccadvayaṁ divasabhāgavasena, itarattayaṁ rattibhāgavasena gahetabbaṁ tathāyeva vakkhamānattā.

"Upaṭṭhākānuggahaṇatthaṁ, sarīraphāsukatthāñcā"ti etena anekakappasamupacitapuññasambhārajanitaṁ Bhagavato mukhavaraṁ duggandhādidosaṁ nāma natthi, tadubhayatthameva pana mukhadhovanādīni karotīti dasseti. Sabbopi hi Buddhānaṁ kāyo bāhirabbhantarehi malehi anupakkiliṭṭho sudhotamaṇi viya hoti. **Vivittāsane**ti phalasamāpattīnamanurūpe vivekānubrūhanāsane. **Vītināmetvā**ti phalasamāpattīhi vītināmanaṁ vuttaṁ, tampi na vivekaninnatāya, paresañca diṭṭhānugati-āpajjanatthaṁ. Surattadupaṭṭaṁ antaravāsakaṁ vihāranivāsanaparivattanavasena nivāsetvā vijjulatāsadisaṁ kāyabandhanaṁ bandhitvā meghavaṇṇaṁ Sugatacīvaraṁ pārupitvā selamayapattaṁ ādāyāti adhippāyo. Tathāyeva hi tattha tattha vutto. **"Kadāci**

1. Sutvā (Ṭṭha)

ekako”ti-ādi tesaṁ tesaṁ vineyyānaṁ vinayanānukūlaṁ Bhagavato upasaṅkamanadassanaṁ. **Gāmaṁ vā nigamaṁ vā**ti ettha **vā** saddovikappanattho, tena nagarampi vikappeti. Yathāruci vattamānehi anekehi pāṭihāriyehi pavisatīti sambandho.

“**Seyyathidan**”ti-ādinā pacchimapakkhaṁ vitthāreti. **Seyyathidan**ti ca taṁ katamanti atthe nipāto, idaṁ vā sappāṭihīrapavisanaṁ katamantipi vaṭṭati. **Mudugatavātā**ti mudubhūtā, mudubhāvena vā gatā vātā. **Udakaphusitānī**ti udakabindūni. **Muñcantā**ti osiñcantā. **Reṇuṁ vūpasametvā**ti rajaṁ sannisīdāpetvā upari **vitānaṁ hutvā tiṭṭhanti** caṇḍavātātapahimapātādiharaṇena vitānakiccanipphādakattā, tato tato Himavantādīsu pupphūpagarukkhato upasaṁharitvāti atthassa viññāyamānattā tathā na vuttaṁ. Samabhāgakaraṇamattena **onamanti, unnamanti** ca, tatoyeva **pādanikkhepasamaye samāva bhūmi hoti.** Nidassanamattañcetaṁ sakkharakathalakaṇṭakasaṅkukalalādi-apagamanassāpi sambhavato, tañca suppatiṭṭhitapādatālakkhaṇassa nissandaphalaṁ, na iddhinimmānaṁ. **Padumapupphāni vā**ti ettha **vā**-saddo vikappanattho, tena “yadi yathāvuttanayena samā bhūmi hoti, evaṁ sati tāni na paṭiggaṇhanti, tathā pana asatiyeva paṭiggaṇhantī”ti Bhagavato yathāruci pavattanaṁ dasseti. Sabbadāva Bhagavato gamanaṁ paṭhamaṁ dakkhiṇapāduddharaṇasaṅkhātānubyañjanapaṭimaṇḍitanti āha “**ṭhapitamatte dakkhiṇapāde**”ti. Buddhānaṁ sabbadakkhiṇatāya tathā vuttanti **Ācariyadhammapālatthero**[1], **Ācariyasāriputtatthero**[2] ca vadati, sabbesaṁ uttamatāya evaṁ vuttanti attho. Evaṁ sati uttamapurisānaṁ tathāpakatitāyāti āpajjati. Ṭhapitamatte nikkhamitvā dhāvantīti sambandho. Idañca yāvadeva vineyyajanavinayanatthaṁ Satthu pāṭihāriyanti tesaṁ dassanaṭṭhānaṁ sandhāya vuttaṁ. “**Chabbaṇṇarasmiyo**”ti vatvāpi “**suvaṇṇarasapiñjarāni viyā**”ti vacanaṁ Bhagavato sarīre pītābhāya yebhuyyatāyāti daṭṭhabbaṁ. “**Rasa**-saddo cettha udakapariyāyo, **piñjara**-saddo hemavaṇṇapariyāyo, suvaṇṇajaladhārā viya suvaṇṇavaṇṇānīti attho”ti[3] **Sāratthadīpaniyaṁ** vuttaṁ. **Pāsādakūṭāgārādīni** tesu tesu gāmanigamādīsu saṁvijjamānāni **alaṅkarontiyo** hutvā.

---

1. Dī-Ṭī 1. 54 piṭṭhe. 2. Aṁ-Ṭṭha 1. 49 piṭṭhe Ṭīkāyaṁ. 3. Sārattha-Ṭī 1. 457 piṭṭhe.

“Tathā”ti-ādinā sayameva dhammatāvasena tesaṁ saddakaraṇaṁ dasseti. Tadā kāyaṁ upagacchantīti **kāyūpagāni,** na yattha katthaci ṭhitāni. **“Antaravīthin”**ti iminā Bhagavato piṇḍāya gamanānurūpavīthiṁ dasseti. Na hi Bhagavā loluppacārapiṇḍacāriko viya yattha katthaci gacchati. Ye paṭhamaṁ gatā, ye vātadanucchavikaṁ piṇḍapātaṁ dātuṁ samatthā, te **Bhagavatopi pattaṁ** gaṇhantīti veditabbaṁ. **Paṭimānentī**ti patissamānasā[1] pūjenti, Bhagavantaṁ vā paṭimānāpenti paṭimānantaṁ karonti. Vohāramattañcetaṁ, Bhagavato pana apaṭimānanā nāma natthi. **Cittasantānānī**ti atīte, etarahi ca pavattacittasantānāni. Yathā keci arahatte patiṭṭhahanti, tathā dhammaṁ desehīti sambandho. **Keci pabbajitvā**ti ca arahattasamāpannānaṁ pabbajjāsaṅkhepagatadassanatthaṁ, na pana gihīnaṁ arahattasamāpannatāpaṭikkhepanatthaṁ. Ayañhi arahattappattānaṁ gihīnaṁ sabhāvo, yā tadaheva pabbajjā vā, kālaṁ kiriyāvāti. Tathā hi vuttaṁāyasmatā **Nāgasenattherena** “visamaṁ mahārāja gihiliṅgaṁ, visame liṅge liṅgadubbalatāya arahattaṁ patto gihī tasmiṁ yeva divase pabbajati vā parinibbāyati vā neso mahārāja doso arahattassa, gihiliṅgasseveso doso yadidaṁ liṅgadubbalatā”ti[2] sabbaṁ vattabbaṁ. Ettha ca sappāṭihīrappavesanasambandheneva mahājanānuggahaṇaṁ dassitaṁ, appāṭihīrappavesanena ca pana “te sunivatthā supārutā”ti-ādivacanaṁ yathārahaṁ sambandhitvā mahājanānuggahaṇaṁ atthato vibhāvetabbaṁ hoti. Tampi hi purebhattakiccamevāti. Upaṭṭhānasālā cettha **maṇḍalamāḷo. Tattha gantvā maṇḍalamāḷe**ti idha pāṭho likhito. “Gandhamaṇḍalamāḷe”tipi[3] **Manorathapūraṇiyā** dissati, taṭṭīkāyañca “catujjātiyagandhena paribhaṇḍe maṇḍalamāḷe”ti vuttaṁ. **Gandhakuṭiṁ pavisatī**ti ca pavisanakiriyāsambandhatāya, tassamīpatāya ca vuttaṁ, tasmā pavisituṁ gacchatīti attho daṭṭhabbo, na pana anto tiṭṭhatīti. Evañhi “atha kho Bhagavā”ti-ādivacanaṁ[4] sūpapannaṁ hoti.

Atha khoti evaṁ Gandhakuṭiṁ pavisituṁ gamanakāle. **Upaṭṭhāne**ti samīpapadese. **“Pādepakkhāletvā pādapīṭhe ṭhatvā bhikkhusaṁghaṁ ovadatī”**ti ettha pāde pakkhālentova pādapīṭhe tiṭṭhanto ovadatīti veditabbaṁ.

---

1. Patitamānasā (bahūsu)
2. Khu 11. 257 piṭṭhe.
3. Aṁ-Ṭṭha 1. 49 piṭṭhe.
4. Dī 1. 2 piṭṭhe.

Etadatthaṁyeva hi bhikkhūnaṁ bhattakiccapariyosānaṁ āgamayamāno nisīdi. **Dullabhā sampattī**ti satipi manussattapaṭilābhe patirūpadesavāsa-indriyāvekallasaddhāpaṭilābhādayo sampattisaṅkhātā guṇā dullabhāti attho. Potthakesu pana "dullabhā saddhāsampattī"ti pāṭho dissati, so ayuttova. **Tatthā**ti tasmiṁ pādapīṭhe ṭhatvā ovadanakāle, tesu vā bhikkhūsu, rattiyā vasanaṁ ṭhānaṁ **rattiṭṭhānaṁ,** tathā **divāṭhānaṁ.** **"Kecī"**ti-ādi tabbivaraṇaṁ. **Cātumahārājikabhavanan**ti Cātumahārājikadevaloke suññavimānāni sandhāya vuttaṁ. Esa nayo **Tāvatiṁsabhavanādīsupi.** Tato Bhagavā Gandhakuṭiṁ pavisitvā pacchābhattaṁ tayo bhāge katvā paṭhamabhāge sace ākaṅkhati, dakkhiṇena passena sīhaseyyaṁ kappeti, sace nākaṅkhati, Buddhāciṇṇaṁ phalasamāpattiṁ samāpajjati, atha yathākālaparicchedaṁ tato vuṭṭhahitvā dutiyabhāge pacchimayāmassa tatiyakoṭṭhāse viya lokaṁ voloketi veneyyānaṁ ñāṇaparipākaṁ passituṁ, tenāha **"sace ākaṅkhatī"**ti-ādi. **Sīhaseyyan**ti-ādīnamattho heṭṭhā vuttova. Yañhi apubbaṁ padaṁ anuttānaṁ, tadeva vaṇṇayissāma. Sammā assāsitabboti gāhāpanavasena upatthambhitabboti **samassāsito.** Tādiso kāyo yassāti tathā. Dhammassavanatthaṁ **sannipatati.** Tassā parisāya cittācāraṁ ñatvā katabhāvaṁ sandhāyāha **"sampattaparisāya-anurūpena pāṭihāriyenā"**ti. Yattha dhammaṁsaha bhāsanti, sā **dhammasabhā** nāma. **Kālayuttan**ti "imissā velāya imassa evaṁ vattabban"ti taṁtaṁkālānurūpaṁ. **Samayayuttan**ti tasseva vevacanaṁ, aṭṭhuppatti-anurūpaṁ vā **samayayuttaṁ.** Atha vā **samayayuttan**ti hetudāharaṇehi yuttaṁ. Kālena sāpadesañhi Bhagavā dhammaṁ deseti. **Kālaṁviditvā parisaṁ uyyojeti,** na yāva samandhakārā dhammaṁ desetīti adhippāyo. "Samayaṁ viditvā parisaṁ uyyojesī"tipi katthaci pariyāyavacanapāṭho dissati, so pacchā pamādalikhito.

Gattānīti kāyoyeva anekāvayavattā vutto. **"Utuṁ gaṇhāpetī"**ti iminā utugaṇhāpanatthameva osiñcanaṁ, na pana malavikkhālanatthanti dasseti. Na hi Bhagavato kāye rajojallaṁ upalimpatīti. Catujjātikena gandhena paribhāvitā kuṭī **Gandhakuṭī.** Tassā pariveṇaṁ tathā. Phalasamāpattīhi **muhuttaṁ paṭisallīno. Tato tato**ti attano

attano rattiṭṭhānadivāṭhānato, upagantvā, samīpe vā ṭhānaṁ **upaṭṭhānaṁ,** bhajanaṁ sevananti attho. **Tatthā**ti tasmiṁ nisīdanaṭṭhāne, purimayāme vā, tesu vā bhikkhūsu.

Pañhākathanādivasena adhippāyaṁ sampādento 'dasasahassilokadhātū"ti evaṁ avatvā tassā anekāvayavasaṅgahaṇatthaṁ **"sakaladasasahassilokadhātū"**ti vuttaṁ. Purebhattapacchābhattapurimayāmesu manussaparisābāhullato okāsaṁ alabhitvā idāni majjhimayāmeyeva okāsaṁ labhamānā, Bhagavatā vā katokāsatāya okāsaṁ labhamānāti adhippāyo. Kīdisaṁ pana pucchantīti āha **"yathābhisaṅkhataṁ antamaso caturakkharampī"**ti. **Yathābhisaṅkhatan**ti abhisaṅkhatānurūpaṁ, tadanatikkamma vā, etena yathā tathā attano paṭibhānānurūpaṁ pucchantīti dasseti.

Pacchābhattakālassa tīsu bhāgesu paṭhamabhāge sīhaseyyākappanaṁ ekantaṁ na hotīti āha **"purebhattato paṭṭhāya nisajjāya pīḷitassa sarīrassā"**ti. Teneva hi pubbe "sace ākaṅkhatī"ti tadā sīhaseyyākappanassa anibaddhatā vibhāvitā. **Kilāsubhāvo** kilamatho. Sarīrassa kilāsubhāvamocanatthaṁ caṅkamena vītināmeti sīhaseyyaṁ kappetīti sambandho. **Buddhacakkhunā**ti āsayānusaya-indriyaparopariyattañāṇasaṅkhātena pañcamachaṭṭhabalabhūtena Buddhacakkhunā. Tena hi lokavolokanabāhullatāya taṁ "Buddhacakkhū"ti vuccati, idañca pacchimayāme Bhagavato bahulaṁ āciṇṇavasena vuttaṁ. Appekadā avasiṭṭhabalañāṇehi, sabbaññutaññāṇeneva ca Bhagavā tamatthaṁ sādheti.

"Pacchimayāmakiccaṁ karonto aññāsī"ti pubbe vuttamatthaṁ samatthento **"tasmiṁ pana divase"**ti-ādimāha. Buddhānaṁ Bhagavantānaṁ yattha katthaci vasantānaṁ idaṁ pañcavidhaṁ kiccaṁ avijahitameva hoti sabbakālaṁ suppatiṭṭhitasatisampajaññattā, tasmā tadahepi tadavijahanabhāvadassanatthaṁ idha pañcavidhakiccapayojananti daṭṭhabbaṁ. **Caṅkaman**ti tattha caṅkamanānurūpaṭṭhānaṁ. Caṅkamamāno aññāsīti yojetabbaṁ. Pubbe vutte atthadvaye pacchimatthaññeva gahetvā **"sabbaññutaññāṇaṁ ārabbhā"**ti vuttaṁ. Purimattho hi pakaraṇādhigatattā suviññeyyoti.

“Atha kho Bhagavā tesaṁ bhikkhūnaṁ imaṁ saṅkhiyadhammaṁ viditvā yena maṇḍalamāḷo, tenupasaṅkamī”ti ayaṁ sāvasesapāṭho, tasmā etaṁ viditvā, evaṁ cintetvā ca upasaṅkamīti attho veditabboti dassetuṁ **“ñatvā ca panassā”**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **assa etadahosī**ti assa Bhagavato etaṁ parivitakkanaṁ, eso vā cetaso parivitakko ahosi, liṅgavipallāsoyaṁ ‘etadaggan”ti-ādīsu[1] viya. **Sabbaññutaññāṇakiccaṁ na** sabbathā **pākaṭaṁ. Nirantaran**ti anupubbārocanavasena nibbivaraṁ, yathābhāsitassa vā ārocanavasena nibbisesaṁ. Bhāvanapuṁsakañcetaṁ. **Taṁ aṭṭhuppattiṁ katvā**ti taṁ yathārocitaṁ vacanaṁ imassa suttassa uppattikāraṇaṁ katvā, imassa vā suttassa desanāya uppannaṁ kāraṇaṁ katvātipi attho. **Attha**-saddo cettha kāraṇe, tena imassa suttassa aṭṭhuppattikaṁ nikkhepaṁ dasseti. **Dvāsaṭṭhiyā ṭhānesū**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigataṭṭhānesu. **Appaṭivattiyan**ti samaṇena vā brāhmaṇena vā devena vā mārena vā brahmunā vā kenaci vā lokasmiṁ anivattiyaṁ. **Sīhanādaṁ nadanto**ti seṭṭhanādasaṅkhātaṁ abhītanādaṁ nadanto. Yaṁ pana lokiyā vadanti—

> “Uttarasmiṁ pade byaggha-puṅgavosabhakuñjarā.
> Sīhasaddūlanāgādyā, pume seṭṭhatthagocarā”ti.

Taṁ yebhuyyavasenāti daṭṭhabbaṁ. Sīhanādasadisaṁ vā nādaṁ nadanto. Ayamattho Sīhanādasuttena[2] dīpetabbo. Yathā vā kesaro migarājā sahanato, hananato, ca “sīho”ti vuccati, evaṁ Tathāgatopi lokadhammānaṁ sahanato, parappavādānaṁ hananato ca “sīho”ti vuccati. Tasmā sīhassa Tathāgatassa nādaṁ nadantotipi attho daṭṭhabbo. Yathā hi sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṁso sīhanādaṁ nadati, evaṁ Tathāgatasīhopi Tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṁso “ime diṭṭhiṭṭhānā”ti-ādinā nayena nānāvidhadesanāvilāsasampannaṁ sīhanādaṁ nadati. Yaṁ sandhāya vuttaṁ “sīhoti kho bhikkhave Tathāgatassetaṁ adhivacanaṁ Arahato Sammāsambuddhassa. Yaṁ kho bhikkhave Tathāgato parisāya dhammaṁ deseti, idamassa hoti Sīhanādasmin”ti[3].

---

1. Aṁ 1. 23, 28 piṭṭhesu. 2. Aṁ 2. 365; Aṁ 3. 282 piṭṭhesu. 3. Aṁ 3. 282 piṭṭhe.

“Ime diṭṭhiṭṭhānā”ti-ādikā hi idha vakkhamānadesanāyeva **sīhanādo.** Tesaṁ “vedanāpaccayā taṇhā”ti-ādinā vakkhamānanayena paccayākārassa samodhānampi veditabbaṁ. **Sineruṁ -pa- viya cā**ti upamādvayena Brahmajāladesanāya anaññasādhāraṇattā sudukkaratamṁ dasseti. **Suvaṇṇakūṭenā**ti suvaṇṇamayapaharaṇopakaraṇavisesena. Ratananikūṭena viya agāraṁ **arahattanikūṭena** Brahmajālasuttantaṁ niṭṭhapento, **nikūṭenā**ti ca niṭṭhānagatena accuggatakūṭenāti attho. Idañca arahattaphalapariyosānattā sabbaguṇānaṁ tadeva sabbesaṁ uttaritaranti vuttaṁ. Purimo pana **me**-saddo desanāpekkhoti parinibbutassāpi me sā desanā aparabhāge pañcavassasahassānīti attho yutto. Savana-uggahaṇadhāraṇavācanādivasena paricayaṁ karonte, tathā ca paṭipanne nibbānaṁ sampāpikā bhavissatīti adhippāyo.

Yadaggena **yenā**ti karaṇaniddeso, tadaggena **tenā**tipi daṭṭhabbaṁ. **Etan**ti “yena tenā”ti etaṁ padadvayaṁ. **Tatthā**ti hi tasmiṁ maṇḍalamāḷeti attho. **Yenā**ti vā bhummatthe karaṇavacanaṁ. **Tenā**ti pana upayogatthe. Tasmā **tatthā**ti taṁ maṇḍalamāḷantipi vadanti. **Upasaṅkamī**ti ca upasaṅkamantoti attho paccuppannakālassa adhippetattā, tadupasaṅkamanassa pana atītabhāvassa sūcanato “upasaṅkamī”ti takkālāpekkhanavasena atītapayogo vutto. Evañhi “upasaṅkamitvā”ti vacanaṁ sūpapannaṁ hoti. Itarathā dvinnampi vacanānaṁ atītakālikattā tathāvattabbameva na siyā. Upasaṅkamanassa ca gamanaṁ, upagamanañcāti dvidhā attho, idha pana gamanameva. Sampattukāmatāya hi yaṁ kiñci ṭhānaṁ gacchanto taṁtaṁpadesātikkamanavasena “taṁ ṭhānaṁ upasaṅkami upasaṅkamanto”ti vattabbataṁ labhati, tenāha **“tatthagato”**ti, tena upagamanatthaṁ nivatteti. Yañhi ṭhānaṁ pattumicchanto gacchati, taṁ pattatāyeva “upagamanan”ti vuccati. Yamettha na saṁvaṇṇitaṁ **“upasaṅkamitvā”**ti padaṁ, taṁ upasaṅkamanapariyosānadīpanaṁ. Atha vā **gato**ti upagato. Anupasaggopi hi saddo sa-upasaggo viya atthantaraṁ vadati sa-upasaggopi anupasaggo viyāti. Ato **“upasaṅkamitvā”**ti padassa evaṁ upagato tato āsannataraṁ bhikkhūnaṁ samīpasaṅkhātaṁ pañhaṁ vā kathetuṁ, dhammaṁ vā desetuṁ sakkuṇeyyaṭṭhānaṁ upagantvāti attho veditabbo. Apica **yenā**ti hetumhi karaṇavacanaṁ. Yena kāraṇena Bhagavatā

so maṇḍalamāḷo upasaṅkamitabbo, tena kāraṇena upasaṅkamīti attho. Kāraṇaṁ pana "ime bhikkhū"ti-ādinā Aṭṭhakathāyaṁ vuttameva.

Paññatte āsane nisīdīti ettha kenidaṁ paññattanti anuyoge sati bhikkhūhīti dassetuṁ **"Buddhakāle kirā"**ti-ādimāha. Tattha **Buddhakāle**ti dharamānassa Bhagavato kāle. **Visesa**nti yathāladdhato uttari jhānamaggaphalaṁ. **Athā**ti saṁsayatthe nipāto, yadi passatīti attho. Vitakkayamānaṁ naṁ bhikkhunti sambandho, tathā **tato** passanahetu dassetvā, ovaditvāti ca. **Anamatagge**ti anādimati. **Ākāsaṁ uppatitvā**ti ākāse uggantvā. Īdisesu hi bhummattho eva yujjatīti **Udānaṭṭhakathāyaṁ** vuttaṁ. **Bhāro**ti taṅkhaṇeyeva Bhagavato anucchavikāsanassa dullabhattā garukammaṁ. **Phalaka**nti nisīdanatthāya kataṁ phalaṁ. **Kaṭṭhaka**nti nisīdanayogyaṁ phalakato aññaṁ dārukkhandhaṁ. **Saṅkaḍḍhitvā**ti saṁharitvā. **Tatthā**ti purāṇapaṇṇesu, kevalaṁ tesu eva nisīditumananucchavikattā tathā vuttaṁ, **tatthā**ti vā tesu pīṭhādīsu. Evaṁ sati saṅkaḍḍhitvā paññapentīti atthavasā vibhattiṁ vipariṇāmetvā sambandho. **Papphoṭetvā**ti yathāṭhitaṁ rajojallādisaṁkiṇṇamananurūpanti tabbisodhanatthaṁ sañcāletvā. "Amhākaṁ īdisā kathā aññatarissā desanāya kāraṇaṁ bhavituṁ yuttā, avassaṁ Bhagavā āgamissatī"ti ñatvā yathānisīdanaṁ sandhāya evaṁ vuttaṁ. Ettha ca "idhāgato samaṇo vā brāhmaṇo vā tāvakālikaṁ gaṇhitvā paribhuñjatū"ti raññā ṭhapitaṁ, tena ca āgatakāle paribhuttaṁ āsanaṁ **rañño nisīdanāsana**nti veditabbaṁ. Na hi tathā aṭṭhapitaṁ bhikkhūhi paribhuñjituṁ, Bhagavato ca paññapetuṁ vaṭṭati. Tasmā tādisaṁ rañño nisīdanāsanaṁ Pāḷiyaṁ kathitanti dassetuṁ **"taṁ sandhāyā"**ti-ādi vuttaṁ. **Adhimuttiñāṇa**nti ca sattānaṁ nānādhimuttikatārammaṇaṁ sabbaññutaññāṇaṁ, balañāṇañca, vuttovāyamattho.

"Nisajjā"ti idaṁ nisīdanapariyosānadīpananti dasseti **"evan"**ti-ādinā. "Tesaṁ bhikkhūnaṁ ime saṅkhiyadhammaṁ viditvā"ti vuttattā jānantoyeva pucchīti ayamattho siddhoti āha **"jānantoyevā"**ti. Asati kathāvatthumhi tadanurūpā uparūpari vattabbā visesakathā na samūpabrūhatīti kathāsamuṭṭhāpanatthaṁ pucchanaṁ veditabbaṁ. **Nu**-iti pucchanatthe. **Asa**-saddo pavattanattheti vuttaṁ **"katamāya nu -pa- bhavathā"**ti. **Etthā**ti etasmiṁ

ṭhāne sandhivasena ukārassa okārādesova, na paṭhamāya Pāḷiyā atthako visesoti dasseti **"tassāpi purimoyeva attho"**ti iminā. **Purimoyevattho**ti ca "katamāya nu bhavathā"ti evaṁ vutto attho.

"Kā ca panā"ti ettha **ca**-saddo byatireke "yo ca Buddhañca dhammañca, saṁghañca saraṇaṁ gato"ti-ādīsu[1] vuya. Byatireko ca nāma pubbe vuttatthāpekkhako visesātirekattho, so ca taṁ pubbe yathāpucchitāya kathāya vakkhamānaṁ vippakatabhāvasaṅkhātaṁ byatirekatthaṁ joteti. Pana-saddo vacanālaṅkāro. Tādiso pana attho saddasatthatova suviññeyyoti katvā tadaññesameva atthaṁ dassetuṁ **"antarākathāti kammaṭṭhāna -pakathā"**ti-ādimāha. Kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādayo samaṇakaraṇīyabhūtāti antarāsaddena apekkhite karaṇīyavisese sambandhāpādānabhāvena vattabbe tesameva vattabbarūpattā **"kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādīnan"**ti vuttaṁ. Yāya hi kathāya te bhikkhū sannisinnā, sā eva antarākathā vippakatā visesena puna pucchīyati, na tadaññe kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādayoti. Antarāsaddassa aññatthamāha **"aññā, ekā"**ti ca. Pariyāyavacanañhetaṁ padadvayaṁ. Yasmā ca aññatthe ayaṁ antarāsaddo "bhūmantaraṁ, samayantaran"ti-ādīsu viya. Tasmā **"kammaṭṭhānamanasikāra-uddesaparipucchādīnan"**ti nissakkatthe sāmivacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Vemajjhe vā antarāsaddo, sā pana tesaṁ vemajjhabhūtattā aññāyeva, tehi ca asammissattā visuṁ ekāyevāti adhippāyaṁ dassetuṁ **"aññā, ekā"**ti ca vuttaṁ. Pakārena karaṇaṁ **pakato,** tato vigatā, vigataṁ vā pakataṁ yassāti **vippakatā,** apariniṭṭhitā. **Sikhan**ti pariyosānaṁ. Ayaṁ pana tadabhisambandhavasena uttari kathetukamyatāpucchā, taṁ sandhāyāha **"nāhan"**ti-ādi. **Kathābhaṅgatthan**ti kathāya bhañjanatthaṁ. Atthato āpannattā **sabbaññupavāraṇaṁ pavāreti.** Aniyyānikattā saggamokkhamaggānaṁ tiracchānabhūtā kathā **tiracchānakathā. Tiracchānabhūtā**ti ca tirokaraṇabhūtā, vibandhanabhūtāti attho. **Ādi**-saddena cettha coramahāmattasenābhayakathādikaṁ anekavihitaṁ niratthakakathaṁ saṅgaṇhāti. Ayaṁ kathā evāti

1. Khu 1. 42 piṭṭhe.

antogadhāvadhāraṇataṁ, aññatthāpohanaṁ vā sandhāya cetaṁ vuttaṁ. **Athā**ti tassā avippakatakāleyeva. **"Taṁ no"**ti-ādinā atthato āpannamāha. Esa nayo īdisesu. Nanu ca tehi bhikkhūhi sā kathā "iti ha me"ti-ādinā yathādhippāyaṁ niṭṭhāpitāyevāti? Na niṭṭhāpitā Bhagavato upasaṅkamanena upacchinnattā. Yadi hi Bhagavā tasmiṁ khaṇe na upasaṅkameyya, bhiyyopi tappaṭibaddhāyeva tathā pavatteyyuṁ, Bhagavato upasaṅkamanena pana na pavattesuṁ, tenevāha **"ayaṁ no -pa- anuppatto"**ti.

Idāni nidānassa, nidānavaṇṇanāya vā pariniṭṭhitabhāvaṁ dassento tassa Bhagavato vacanassānukūlabhāvampi samatthetuṁ **"ettāvatā"**ti-ādimāha. **Ettāvatā**ti hi ettakena "evaṁ me sutan"ti-ādivacanakkamena yaṁ nidānaṁ bhāsitanti vā ettakena "tattha evanti nipātapadan"ti-ādivacanakkamena atthavaṇṇanā samattāti vā dvidhā attho daṭṭhabbo. **"Kamala -pa- salilāyā"**ti-ādinā pana tassa nidānassa Bhagavato vacanassānukūlabhāvaṁ dīpeti. Tattha **kamalakuvalayujjalavimalasādhurasasalilāyā**ti kamalasaṅkhātehi padumapuṇḍarīkasetuppalarattuppalehi ceva kuvalayasaṅkhātena nīluppalena ca ujjalavimalasādhurasasalilavatiyā. **Nimmalasilātalaracanavilāsasobhitaratanasopānan**ti nimmalena silātalena racanāya vilāsena līlāya sobhitaratanasopānavantaṁ, nimmalasilātalena vā racanavilāsena, susaṅkhatakiriyāsobhena ca sobhitaratanasopānaṁ, vilāsasobhitasaddehi vā ativiya sobhitabhāvo vutto. **Vippakiṇṇamuttātalasadisavālukācuṇṇapaṇḍara bhūmibhāgan**ti vividhena pakiṇṇāya muttāya talasadisānaṁ vālukānaṁ cuṇṇehi paṇḍaravaṇṇabhūmibhāgavantaṁ. **Suvibhattabhittivicitravedikāparikkhittassā**ti suṭṭhu vibhattāhi bhittīhi vicitrassa, vedikāhi parikkhittassa ca. Uccatarena nakkhattapathaṁ ākāsaṁ phusitukāmatāya viya, vijambhitasaddena cetassa sambandho. **Vijambhitasamussayassā**ti vikkīḷanasamūhavantassa. **Dantamayasaṇhamuduphalakakañcanalatāvinaddhamaṇigaṇappabhāsamuda yujjalasobhan**ti dantamaye ativiya siniddhaphalake kañcanamayāhi latāhi vinaddhānaṁ maṇīnaṁ gaṇappabhāsamudāyena samujjalasobhāsampannaṁ. **Suvaṇṇavalayanupurādisaṅghaṭṭanasaddasammissitakathitahasitamadhurass aragehajanavicaritassā**ti

suvaṇṇamayaniyurapādakaṭakādīnaṁ aññamaññaṁ saṅghaṭṭanena janitasaddehi sammissitakathitasarahasitasarasaṅkhātena madhurassarena sampannānaṁ gehanivāsīnaṁ naranārīnaṁ vicaritaṭṭhānabhūtassa. **Uḷārissariyavibhavasobhitassā**ti uḷāratāsampannajana-issariyasampannajanavibhavasampannajanehi, tannivāsīnaṁ vā naranārīnaṁ uttamādhipaccabhogehi sobhitassa. **Suvaṇṇarajatamaṇimuttāpavāḷādijutivissaravijjotitasuppatiṭṭhitavisāla dvārabāhan**ti suvaṇṇarajatanānāmaṇimuttāpavāḷādīnaṁ jutīhi pabhassaravijjotitasuppatiṭṭhitavitthatadvārabāhaṁ.

Tividhasīlādidassanavasena Buddhassa guṇānubhāvaṁ sammā sūcetīti **Buddhaguṇānubhāvasaṁsūcakaṁ,** tassa. Kālo ca deso ca desako ca vatthu ca parisā ca, tāsaṁ apadesena nidassanena paṭimaṇḍitaṁ tathā.

Kimatthaṁ panettha dhammavinayasaṅgahe kariyamāne nidānavacanaṁ vuttaṁ, nanu Bhagavatā bhāsitavacanasseva saṅgaho kātabboti? Vuccate—desanāya ṭhiti-asammosasaddheyyabhāvasampādanatthaṁ. Kāladesadesakavatthuparisāpadesehi upanibandhivā ṭhapitā hi desanā ciraṭṭhitikā hoti, asammosadhammā, saddheyyā ca desakālavatthuhetunimittehi upanibandho viya vohāravinicchayo, teneva cāyasmatā Mahākassapena "Brahmajālaṁ āvuso Ānanda katthabhāsitan"ti-ādinā[1] desādipucchāsu katāsu tāsaṁ vissajjanaṁ karontena dhammabhaṇḍāgārikena āyasmatā Ānandattherena nidānaṁ bhāsitanti tadevidhāpi vuttaṁ **"kāladesadesakavatthuparisāpadesapaṭimaṇḍitaṁ nidānan"**ti.

Apica Satthusampattipakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ. Tathāgatassa hi Bhagavato pubbaracanānumānāgamatakkābhāvato Sammāsambuddhattasiddhi. Sammāsambuddhabhāvena hissa puretaraṁ racanāya, "evampināma bhaveyyā"ti anumānassa, āgamantaraṁ nissāya parivitakkassa ca abhāvo sabbattha appaṭihatañāṇacāratāya ekappamāṇattā ñeyyadhammesu. Tathā ācariyamuṭṭhidhammamacchariyasāsanasāvakānurodhābhāvato khīṇāsavattasiddhi. Khīṇāsavatāya hi ācariyamuṭṭhi-ādīnamabhāvo, visuddhā ca parānuggahappavatti. Iti desakasaṁkilesabhūtānaṁ diṭṭhisīlasampattidūsakānaṁ avijjātaṇhānaṁ

1. Vi 4. 483 piṭṭhe.

abhāvasaṁsūcakehi, ñāṇappahānasampadābhibyañjanakehi ca sambuddhavisuddhabhāvehi purimavesārajjadvayasiddhi. Tatoyeva ca antarāyikaniyyānikesu sammohābhāvasiddhito pacchimavesārajjadvayasiddhīti Bhagavato catuvesārajjasamannāgamo, attahitaparahitapaṭipatti ca nidānavacanena pakāsitā hoti sampattaparisāya ajjhāsayānurūpaṁ ṭhānuppattikapaṭibhānena dhammadesanādīpanato, "jānatā passatā"ti-ādivacanato ca, tena vuttaṁ "Satthusampattipakāsanatthaṁ nidānavacanan"ti.

Apica sāsanasampattipakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ. Ñāṇakaruṇāpariggahitasabbakiriyassa hi Bhagavato natthi niratthikā pavatti, attahitatthā vā, tasmā paresaṁyeva hitāya pavattasabbakiriyassa Sammāsambuddhassa sakalampi kāyavacīmanokammaṁ yathāpavattaṁ vuccamānaṁ diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṁ sattānaṁ anusāsanaṭṭhena sāsanaṁ, na kabbaracanā. Tayidaṁ Satthu caritaṁ kāladesadesakavatthuparisāpadesehi saddhiṁ tattha tattha nidānavacanehi yathāsambhavaṁ pakāsīyati. Atha vā Satthuno pamāṇabhāvappakāsanena sāsanassa pamāṇabhāvappakāsanatthaṁ nidānavacanaṁ, tañcassa pamāṇabhāvadassanaṁ "Bhagavā"ti iminā Tathāgatassa guṇavisiṭṭhasabbasattuttamabhāvadīpanena ceva "jānatā passatā"ti-ādinā āsayānusayañāṇādipayogadīpanena ca vibhāvitaṁ hoti, idamettha nidānavacanapayojanassa mukhamattanidassanaṁ. Ko hi samattho Buddhānubuddhena dhammabhaṇḍāgārikena bhāsitassa nidānassa payojanāni niravasesato vibhāvitunti. Honti cettha—

"Desanāciraṭṭhitatthaṁ, asammosāya bhāsitaṁ.
Saddhāya cāpi nidānaṁ, vedehena yasassinā.

Satthusampattiyā ceva, sāsanasampadāya ca.
Tassa pamāṇabhāvassa, dassanatthampi bhāsitan"ti.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya ajjava maddava soracca saddhā sati dhiti buddhi khanti vīriyādi dhammasamaṅginā sāṭṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsaṁhīravisāradañāṇacārinā anekappabhedasakasamayasamayantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇinā mahāveyyākaraṇena

Ñāṇābhivaṁsadhammasenāpatināmatherena Mahādhammarājādhirājagarunā katāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā abbhantaranidānavaṇṇanāya Līnatthapakāsanā.

Nidānavaṇṇanā niṭṭhitā.

5. Evaṁ abbhantaranidānasaṁvaṇṇanaṁ katvā idāni yathānikkhittassa suttassa saṁvaṇṇanaṁ karonto anupubbāvirodhinī saṁvaṇṇanā kamānatikkamanena byākuladosappahāyinī, viññūnañca cittārādhinī, āgatabhāro ca avassaṁ āvahitabboti saṁvaṇṇakassa sampattabhārāvahanena paṇḍitācārasamatikkamābhāvavibhāvinī, tasmā tadāvikaraṇasādhakaṁ saṁvaṇṇanokāsavicāraṇaṁ kātumāha **"idānī"**ti-ādi. **Nikkhittassā**ti desitassa. "Desanā nikkhepo"ti hi etaṁ atthato bhinnampi sarūpato ekameva. Desanāpi hi desetabbassa sīlādi-atthassa veneyyasantānesu nikkhipanato "nikkhepo"ti vuccati. Nanu suttameva saṁvaṇṇīyatīti āha **"sā panesā"**ti-ādi. Idaṁ vuttaṁ hoti—suttanikkhepaṁ vicāretvā vuccamānā saṁvaṇṇanā "ayaṁ desanā evaṁsamuṭṭhānā"ti suttassa sammadeva nidānaparijjhānena tabbaṇṇanāya suviññeyyattā pākaṭā hoti, tasmā tadeva sādhāraṇato paṭhamaṁ vicārayissāmāti. Yā hi sā kathā suttatthasaṁvaṇṇanāpākaṭakārinī, sā sabbāpi saṁvaṇṇakena vattabbā. Tadatthavijānanupāyattā ca sā pariyāyena saṁvaṇṇanāyevāti. Idha pana tasmiṁ vicārite yassā aṭṭhuppattiyā idaṁ suttaṁ nikkhittaṁ, tassā vibhāgavasena "mamaṁ vā bhikkhave"ti-ādinā[1], "appamattakaṁ kho panetan"ti-ādinā[1], "atthi bhikkhave"ti-ādinā[2] ca vuttānaṁ suttapadesānaṁ saṁvaṇṇanā vuccamānā taṁtaṁanusandhidassanasukhatāya suviññeyyāti daṭṭhabbaṁ. Tattha yathā anekasata-anekasahassabhedānipi suttantāni saṁkilesabhāgiyādisāsanapaṭṭhānanayena soḷasavidhabhāvaṁ nātivattanti, evaṁ attajjhāsayādisuttanikkhepavasena catubbidhabhāvanti āha **"cattāro suttanikkhepā"**ti. Nanu saṁsaggabhedopi sambhavati, atha kasmā "cattāro suttanikkhepā"ti vuttanti? Saṁsaggabhedassa sabbattha alabbhamānattā. Attajjhāsayassa, hi aṭṭhuppattiyā ca parajjhāsayapucchāvasikehi saddhiṁ saṁsaggabhedo sambhavati.

1. Dī 1. 3 piṭṭhe. 2. Dī 1. 11 piṭṭhe.

“Attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca, attajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, attajjhāsayo ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca, aṭṭhuppattiko ca pucchāvasiko ca, aṭṭhuppattiko ca parajjhāsayo ca pucchāvasiko cā”ti ajjhāsayapucchānusandhisabbhāvato. Attajjhāsayaṭṭhuppattīnaṁ pana aññamaññaṁ saṁsaggo natthi, tasmā niravasesaṁ patthāranayena saṁsaggabhedassa alabbhanato evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Atha vā aṭṭhuppattiyā attajjhāsayenapi siyā saṁsaggabhedo, tadantogadhattā pana saṁsaggavasena vuttānaṁ sesanikkhepānaṁ mūlanikkhepeyeva sandhāya “cattāro suttanikkhepā”ti vuttaṁ. Imasmiṁ pana atthavikappe yathārahaṁ ekaka duka tika catukavasena sāsanapaṭṭhānanayena suttanikkhepā vattabbāti nayamattaṁ dassetīti veditabbaṁ. Tatrāyaṁ vacanattho—nikkhipanaṁ kathanaṁ **nikkhepo,** suttassa nikkhepo **suttanikkhepo,** suttadesanāti attho. Nikkhipīyatīti vā **nikkhepo,** suttameva nikkhepo **suttanikkhepo.** Attano ajjhāsayo **attajjhāsayo,** so assa atthi kāraṇavasenāti **attajjhāsayo,** attano ajjhāsayo vā etassa yathāvuttanayenāti **attajjhāsayo.** Parajjhāsayepi eseva nayo. Pucchāya vaso **pucchāvaso,** so etassa atthi yathāvuttanayenāti **pucchāvasiko.** Araṇīyato avagantabbato **attho** vuccati suttadesanāya vatthu, tassa uppatti atthuppatti, sā eva **aṭṭhuppatti** ttha-kārassa ṭṭha-kāraṁ katvā, sā etassa atthi vuttanayenāti **aṭṭhuppattiko.** Apica nikkhipīyati suttametenāti **nikkhepo,** attajjhāsayādisuttadesanākāraṇameva. Etasmiṁ pana atthavikappe attano ajjhāsayo **attajjhāsayo.** Paresaṁ ajjhāsayo **parajjhāsayo.** Pucchīyatīti **pucchā,** pucchitabbo attho. Tassā pucchāya vasena pavattaṁ dhammapaṭiggāhakānaṁ vacanaṁ pucchāvasikaṁ. Tadeva nikkhepasaddāpekkhāya pulliṅgavasena vuttaṁ **“pucchāvasiko”**ti. Vuttanayena aṭṭhuppattiyeva **aṭṭhuppattiko**ti evaṁ attho daṭṭhabbo.

Ettha ca paresaṁ indriyaparipākādikāraṇaṁ nirapekkhitvā attano ajjhāsayeneva dhammatantiṭhapanatthaṁ pavattitadesanattā attajjhāsayassa visuṁ nikkhepabhāvo yutto. Teneva vakkhati “attano

ajjhāsayeneva kathetī”ti[1]. Parajjhāsayapucchāvasikānaṁ pana paresaṁ ajjhāsayapucchānaṁ desanānimittabhūtānaṁ uppattiyaṁ pavattattā kathaṁ aṭṭhuppattike anavarodho siyā, pucchāvasikaṭṭhuppattikānaṁ vā parajjhāsayānurodhena pavattitadesanattā kathaṁ parajjhāsaye anavarodho siyāti na codetabbametaṁ. Paresañhi abhinīhāraparipucchādivinimuttasseva suttadesanākāraṇuppādassa aṭṭhuppattivasena gahitattā parajjhāsayapucchāvasikānaṁ visuṁ gahaṇaṁ. Tathā hi **Dhammadāyādasuttādīnaṁ**[2] āmisuppādādidesanānimittaṁ “aṭṭhuppattī”ti vuccati. Paresaṁ pucchaṁ vinā ajjhāsayameva nimittaṁ katvā desito **parajjhāsayo.** Pucchāvasena desito **pucchāvasiko**ti pākaṭovāyamattho.

Anajjhiṭṭhoti pucchādinā anajjhesito ayācito, **attano ajjhāsayeneva katheti** dhammatantiṭhapanatthanti adhippāyo. **Hāro**ti āvaḷiyathā “muttāhāro”ti, sveva hārako, sammappadhānasuttantānaṁ hārako tathā. Anupubbena hi saṁyuttake niddiṭṭhānaṁ sammappadhānapaṭisaṁyuttānaṁ suttantānaṁ āvaḷi **“sammappadhānasuttantahārako”**ti vuccati, tathā **iddhipādahārakādi. Iddhipāda-indriyabalabojjhaṅgamaggaṅgasuttantahārako**ti pubbapadesu parapadalopo, dvandagabbhasamāso vā eso, peyyālaniddeso vā. **Tesan**ti yathāvuttasuttānaṁ.

Paripakkāti pariṇatā. **Vimuttiparipācanīyā**ti arahattaphalaṁ paripācentā saddhindriyādayo dhammā. **Khaye**ti khayanatthaṁ, khayakāraṇabhūtāya vā dhammadesanāya. **Ajjhāsayan**ti adhimuttiṁ. **Khantin**ti diṭṭhinijjhānakkhantiṁ. **Manan**ti cittaṁ. **Abhinīhāran**ti paṇidhānaṁ. **Bujjhanabhāvan**ti bujjhanasabhāvaṁ, bujjhanākāraṁ vā. **Avekkhitvā**ti paccavekkhitvā, apekkhitvā vā.

Cattāro vaṇṇāti cattāri kulāni, cattāro vā rūpādipamāṇā sattā. **Mahārājāno**ti cattāro mahārājāno **devā.** Vuccanti kiṁ, pañcupādānakkhandhā kinti attho.

Kasmāti āha **“aṭṭhuppattiyaṁ hī”**ti-ādi. **Vaṇṇāvaṇṇe**ti nimitte bhummaṁ, vaṇṇa-saddena cettha “acchariyaṁ āvuso”ti-ādinā[3] bhikkhusaṁghena vuttopi vaṇṇo saṅgahito. Tampi hi aṭṭhuppattiṁ katvā “atthi bhikkhave

1. Dī-Ṭṭha 1. 51 piṭṭhe. 2. Ma 1. 15 piṭṭhe. 3. Dī 1. 2 piṭṭhe.

aññe dhammā"ti-ādinā[1] upari desanaṁ ārabhissati. Tadeva vivarati **"ācariyo"**ti-ādinā. "Mamaṁ vā bhikkhave pare vaṇṇaṁ bhāseyyun"ti imissā desanāya Brahmadattena vuttaṁ vaṇṇaṁ aṭṭhuppattiṁ katvā desitattā āha **"antevāsī vaṇṇan"**ti. Idāni Pāḷiyā sambandhaṁ dassetuṁ **"itī"**ti-ādi vuttaṁ. **Desanākusalo**ti "imissā aṭṭhuppattiyā ayaṁ desanā sambhavatī"ti desanāya kusalo, etena pakaraṇānuguṇaṁ Bhagavato thomanamakāsi. Esā hi saṁvaṇṇanakānaṁ pakati, yadidaṁ tattha tattha pakaraṇādhigataguṇena Bhagavato thomanā. **Vā**-saddo cettha upamānasamuccayasaṁsayavacanavossaggapadapūraṇasadisavikappādīsu bahūsvatthesu dissati. Tathā hesa "paṇḍitovāpi tena so"ti-ādīsu[2] upamāne dissati, sadisabhāveti attho. "Taṁ vāpi dhīrā Muniṁ pavedayantī"ti-ādīsu[3] samuccaye. "Ke vā ime kassa vā"ti-ādīsu[4] saṁsaye. "Ayaṁ vā[5] imesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ sabbabālo sabbamūḷho"ti-ādīsu[6] vacanavossagge. "Na vāyaṁ kumārako mattamaññāsī"ti-ādīsu[7] padapūraṇe. "Madhuṁ vā maññati bālo, yāva pāpaṁ na paccatī"ti-ādīsu[8] sadise. "Ye hi keci bhikkhave samaṇā vā brāhmaṇā vā"ti-ādīsu[9] vikappe. Idhāpi vikappeyeva. Mama vā dhammassa vā saṁghassa vāti vividhā visuṁ vikappanassa jotakattāti āha **"vā-saddo vikappanattho"**ti. **Para**-saddo pana attheva aññattho "ahañceva kho pana dhammaṁ deseyyaṁ, pare ca me na ājāneyyun"ti-ādīsu[10]. Atthi adhikattho "indriyaparopariyattan"ti-ādīsu[11]. Atthi pacchābhāgattho "parato āgamissatī"ti-ādīsu. Atthi paccanīkattho "uppannaṁ parappavādaṁ sahadhammena suniggahitaṁ niggahetvā"ti-ādīsu[12]. Idhāpi paccanīkatthoti dasseti **"paṭiviruddhāsattā"**ti iminā. Sāsanassa paccanīkabhūtā paccatthikā sattāti attho. Ta-saddo pareti vuttamatthaṁ avaṇṇabhāsanakiriyāvisiṭṭhaṁ parāmasatīti vuttaṁ **"ye avaṇṇaṁ vadanti, tesū"**ti.

---

1. Dī 1. 11 piṭṭhe.
2. Khu 1. 22 piṭṭhe.
3. Khu 1. 309 piṭṭhe.
4. Vi 1. 197-8, 201 piṭṭhesu.
5. Ayaṁ ca (Dī 1. 55 piṭṭhe.)
6. Dī 1. 55 piṭṭhe.
7. Saṁ 1. 418 piṭṭhe.
8. Khu 1. 23 piṭṭhe.
9. Ma 1. 122; Saṁ 3. 378 piṭṭhādīsu.
10. Dī 2. 31-2; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.
11. Abhi 2. 353; Aṁ 3. 283; Ma 1. 100; Khu 9. 4, 116 piṭṭhesu.
12. Dī 2. 87, 88, 89; Saṁ 3. 228-9; Aṁ 3. 130-1; Khu 1. 153-4 piṭṭhesu.

Nanu tesaṁ āghāto natthi guṇamahattattā, atha kasmā evaṁ vuttanti codanālesaṁ dassetvā tadapaneti **"kiñcāpī"**ti-ādinā. Kiñcāpi natthi, atha kho tathāpīti attho. **Īdisesupī**ti ettha **pi**-saddo sambhāvanattho, tena ratanattayanimittampi akusalacittaṁ na uppādetabbaṁ, pageva vaṭṭāmisalokāmisanimittanti sambhāveti. Pariyattidhammoyeva saddhammanayanaṭṭhena nettīti **dhammanetti. Āhanatī**ti ābhuso ghaṭṭeti, hiṁsati vā, vibādhati, upatāpeti cāti attho. Katthaci "etthā"ti pāṭho dissati, so pacchālikhito porāṇapāṭhānugatāya Ṭīkāya virodhattā, atthayuttiyā ca abhāvato. Yadipi domanassādayo ca āhananti, kopeyeva panāyaṁ niruḷhoti dasseti **"kopassetaṁ adhivacanan"**ti iminā. Avayavatthañhi dassetvā tattha pariyāyena atthaṁ dassento evamāha. **Adhivacanan**ti ca adhikicca pavattaṁ vacanaṁ, pasiddhaṁ vā vacanaṁ, nāmanti attho. Evamitaresupi. Ettha ca sabhāvadhammato aññassa kattu-abhāvajotanatthaṁ "āhanatī"ti kattutthe āghātasaddaṁ dasseti. Āhanati etena, āhananamattaṁ vā **āghāto**ti karaṇabhāvatthāpi sambhavantiyeva. **"Appatītā"**ti etassattho **"atuṭṭhā asomanassikā"**ti vutto, idaṁ pana pākaṭapariyāyena apaccayasaddassa nibbacanadassanaṁ, tammukhena pana na pacceti tenāti **appaccayo**ti kātabbaṁ. **Abhirādhayatī**ti sādhayati. **Etthā**ti etesu tīsu padesu. **Dvīhī**ti āghāta-anabhiraddhipadehi. **Ekenā**ti apaccayapadena. Ettakesu gahitesu taṁsampayuttā aggahitā siyuṁ, na ca sakkā tepi aggahituṁ ekuppādādisabhāvattāti codanaṁ visodhetuṁ **"tesan"**ti-ādi vuttaṁ, **tesan**ti yathāvuttānaṁ saṅkhārakkhandhavedanākkhandhekadesānaṁ. **Sesānan**ti saññāviññāṇāvasiṭṭhasaṅkhārakkhandhekadesānaṁ. **Karaṇan**ti uppādanaṁ. Āghātādīnañhi pavattiyā paccayasamavāyanaṁ idha "karaṇan"ti vuttaṁ, taṁ pana atthato uppādanameva. Tadanuppādanañhi sandhāya Pāḷiyaṁ "na karaṇīyā"ti vuttaṁ. **Paṭikkhittameva** yathārahaṁ ekuppādanirodhārammaṇavatthubhāvato.

Tatthāti tasmiṁ manopadose. **"Tesu avaṇṇabhāsakesū"**ti iminā ādhāratthe bhummaṁ dasseti. Nimittatthe, bhāvalakkhaṇe vā etaṁ bhummanti āha **"tasmiṁ vā avaṇṇe"**ti. Na hi aguṇo, nindā vā kopadomanassānaṁ ādhāro sambhavati tabbhāsakāyattattā tesaṁ.

Assathāti sattamiyā rūpaṁ ce-saddayogena parikappanavisayattāti dasseti **"bhaveyyāthā"**ti iminā. "Bhaveyyātha ce, yadi bhaveyyāthā'ti ca vadanto 'yathākkamaṁ pubbāparayogino ete saddā'ti ñāpetī"ti vadanti. **"Kupitā kopena, anattamanā domanassenā"**ti iminā "evaṁ paṭhamena nayenā"ti-ādinā vuttavacanaṁ atthantarābhāvadassanena samattheti. **"Tumhākan"**ti iminā samānattho **"tumhan"**ti eko saddo "amhākan"ti iminā samānattho "amhan"ti saddo viya, yathā "tasmā hi amhaṁ daharāna mīyare"ti[1] āha **"tumhākaṁyevā"**ti. Atthavasā liṅgavipariyāyoti katvā **"tāya ca anattamanatāyā"**ti vuttaṁ. "Antarāyo"ti vutte samaṇadhammavisesānanti atthassa pakaraṇato viññāyamānattā, viññāyamānatthassa ca saddassa payoge kāmacārattā **"paṭhamajjhānādīnaṁ antarāyo"**ti vuttaṁ. Ettha ca **"antarāyo"**ti idaṁ manopadosassa akaraṇīyatāya kāraṇavacanaṁ. Yasmā tumhākameva tena kopādinā paṭhamajjhānādīnamantarāyo bhaveyya, tasmā te kopādipariyāyena vuttā āghātādayo na karaṇīyāti adhippāyo, tena "nāhaṁ sabbaññū"ti issarabhāvena tumhe tato nivāremi, atha kho imināva kāraṇenāti dasseti. Taṁ pana kāraṇavacanaṁ yasmā ādīnavavibhāvanaṁ hoti, tasmā "ādīnavaṁ dassento"ti heṭṭhā vuttanti daṭṭhabbaṁ.

So pana manopadoso na kevalaṁ kālantarabhāvinoyeva hitasukhassa antarāyakaro, atha kho taṅkhaṇapavattanārahassapi hitasukhassa antarāyakaroti manopadose ādīnavaṁ daḷhataraṁ katvā dassetuṁ **"api nū"**ti-ādimāhātipi sambandho vattabbo. **Paresan**ti ye attato aññe, tesanti attho, na pana "pare-avaṇṇaṁ bhāseyyun"ti-ādīsu viya paṭiviruddhasattānanti āha **"yesaṁ kesañcī"**ti. Tadevatthaṁ samattheti **"kupito hī"**ti-ādinā. Pāḷiyaṁ subhāsitadubbhāsitavacanajānanampi tadatthajānaneneva siddhanti āha **"subhāsitadubbhāsitassa atthan"**ti.

Andhaṁtamanti andhabhāvakaraṁ tamaṁ, ativiya vā tamaṁ. Yaṁ naraṁ sahate abhibhavati, tassa andhatamanti sambandho. **Yan**ti vā bhummatthe paccattavacanaṁ, yasmiṁ kāle sahate, tadā andhatamaṁ hotīti

---

1. Khu 5. 214-5 piṭṭhe.

attho, kāraṇaniddeso vā, yena kāraṇena sahate, tena andhatamanti. Evaṁ sati yaṁtaṁ-saddānaṁ niccasambandhattā "yadā"ti ajjhāharitabbaṁ. Kiriyāparāmasanaṁ vā etaṁ, "kodho sahate"ti yadetaṁ kodhassa abhibhavanaṁ vuttaṁ, etaṁ andhatamanti. Tato ca kuddho atthaṁ na jānāti, kuddho dhammaṁ na passatīti yojetabbaṁ. **Atthaṁ dhammanti** Pāḷi-atthaṁ, Pāḷidhammañca. **Cittappakopanoti** cittassa pakatibhāvavijahanena padūsako. **Antaratoti** abbhantarato, cittato vā kodhavasena bhayaṁ jātaṁ. **Tanti** tathāsabhāvaṁ kodhaṁ, kodhassa vā anatthajananādippakāraṁ.

Sabbatthāpīti sabbesupi paṭhamadutiyatatiyanayesu. "Avaṇṇe paṭipajjitabbākāran"ti adhikāro. Avaṇṇabhāsakānamavisayattā **"tatrā"ti** padassa tasmiṁ avaṇṇeti atthova dassito. **Abhūtanti** kattubhūtaṁ vacanaṁ, yaṁ vacanaṁ abhūtaṁ hotīti attho. **Abhūtatoti** pana abhūtatākiriyāva bhāvappadhānattā, bhāvalopattā cāti dasseti **"abhūtabhāvenevā"ti** iminā. "Itipetan"ti-ādi nibbeṭhanākāranidassananti dassetuṁ **"kathan"ti-ādi** vuttaṁ. **Tatrāti** tasmiṁ vacane. **Yojanāti** adhippāyapayojanā. **Tuṇhīti** abhāsanatthe nipāto, bhāvanapuṁsako cesa. "Itipetaṁ abhūtan"ti vatvā **"yaṁ tumhehī"ti-ādinā** tadatthaṁ vivarati. **Imināpīti pi-**saddena anekavidhaṁ kāraṇaṁ sampiṇḍeti. Kāraṇasarūpamāha **"sabbaññuyevā"ti-ādinā. Eva-**saddo tīsupi padesu yojetabbo, sabbaññubhāvato na asabbaññū, svākkhātattā na durakkhāto, suppaṭipannattā na duppaṭipannoti imināpi kāraṇena nibbeṭhetabbanti vuttaṁ hoti. "Kasmā pana sabbaññū"ti-ādi paṭicodanāyapi taṁkāraṇadassanena nibbeṭhetabbamevāti āha **"tatra idañcidañca kāraṇan"ti. Tatrāti** tesu sabbaññutādīsu. **Idañca idañca kāraṇanti** anekavidhena kāraṇānukāraṇaṁ dassetvā "na sabbaññū"ti-ādivacanaṁ nibbeṭhetabbanti attho. Tatridaṁ kāraṇaṁ—sabbaññū eva amhākaṁ Satthā aviparītadhammadesanattā. Svākkhāto eva dhammo ekantaniyyānikattā. Suppaṭipanno eva saṁgho saṁkilesarahitattāti. Kāraṇānukāraṇadassanampettha asabbaññutādivacananibbeṭhanameva tathādassanassa tesampi kāraṇabhāvatoti daṭṭhabbaṁ. Kāraṇakāraṇampi hi "kāraṇan"tveva vuccati, patiṭṭhānapatiṭṭhānampi "patiṭṭhānan"tveva yathā "tiṇehi

bhattaṁ siniddhaṁ, pāsāde dhammamajjhāyatī"ti. **Dutiyaṁ padan**ti "atacchan"ti padaṁ. **Paṭhamassa padassā**ti "abhūtan"ti padassa. **Catutthan**ti "na ca panetaṁ amhesu saṁvijjatī"ti padaṁ. **Tatiyassā**ti "natthi cetaṁ amhesū"ti padassa. Vividhamekattheyeva pavattaṁ vacanaṁ vivacanaṁ, tadeva **vevacanaṁ, vacanan**ti vā attho saddena vacanīyattā "Bhagavāti vacanaṁ seṭṭhaṁ, Bhagavāti vacanamuttaman"ti-ādīsu[1] viya. Nānāsabhāvato vigataṁ vacanaṁ yassāti **vevacanaṁ** vuttanayena, pariyāyavacananti attho.

Etthāha—kasmā panettha pariyāyavacanaṁ vuttaṁ, nanu ekekapadavaseneva adhippeto attho siddho, evaṁ siddhe sati kimete[2] tena pariyāyavacanena. Tadetañhi ganthagāravādi-anekadosakaraṁ, yadi ca taṁ vattabbaṁ siyā, tadeva vuttaṁ assa, na tadaññanti? Vuccate—desanākāle, hi āyatiñca kassaci kathañci tadatthapaṭivedhanatthaṁ pariyāyavacanaṁ vuttaṁ. Desanāpaṭiggāhakesu hi yo tesaṁ pariyāyavacanānaṁ yaṁ pubbe saṅketaṁ karoti "idamimassatthassa vacanan"ti, tassa teneva tadatthapaṭivedho hoti. Apica tasmiṁ khaṇe vikkhittacittānaṁ aññavihitānaṁ vipariyāyānaṁ aññena pariyāyena tadatthāvabodhanatthampi pariyāyavacanaṁ vuttaṁ. Yañhi ye na suṇanti, tapparihāyanavasena tesaṁ sabbathā paripuṇṇassa yathāvuttassa atthassa anavabodho siyā, pariyāyavacane pana vutte tabbasena paripuṇṇamatthāvabodho hoti. Atha vā mandabuddhīnaṁ punappunaṁ tadatthalakkhaṇena asammohanatthaṁ pariyāyavacanaṁ vuttaṁ. Mandabuddhīnañhi ekeneva padena ekatthassa sallakkhaṇena sammoho hoti, anekena pariyāyena pana ekatthassa sallakkhaṇena tathāsammoho na hoti anekappavattinimittena ekattheyeva pavattasaddena yathādhippetassa atthassa nicchitattā.

Aparo nayo—"anekepi atthā samānabyañjanā hontī"ti yā atthantaraparikappanā siyā, tassā parivajjanatthampi pariyāyavacanaṁ vuttanti veditabbaṁ. Anekesampi hi atthānaṁ ekapadavacanīyatāvasena samānabyañjanattā yathāvuttassa padassa "ayamattho nu kho adhippeto, udāhu ayamatthovā"ti pavattaṁ sotūnamatthantaraparitabbanaṁ vevacanaṁ aññamaññaṁ bhedakavasena parivajjeti. Vuttañca—

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 34; Ma-Ṭṭha 1. 11; Aṁ-Ṭṭha 1. 10; Vi-Ṭṭha 1. 95; Visuddhi-Ṭṭha 1. 203; Khuddaka-Ṭṭha 91 piṭṭhesu.
2. Kiṁ te (?)

> “Nekatthavuttiyā saddo, na visesatthañāpako.
> Pariyāyena yutto tu, pariyāyo ca bhedako”ti.

Aparo nayo—anaññassāpi pariyāyavacanassa vacane anekāhi tāhi tāhi nāmapaññattīhi tesaṁ tesaṁ atthānaṁ paññāpanatthampi pariyāyavacanaṁ vattabbaṁ hoti. Tathā hi pariyāyavacane vutte “imassatthassa idamidampi nāman”ti sotūnaṁ anekadhā nāmapaññattivijānanaṁ. Tato ca taṁtaṁpaññattikosallaṁ hoti seyyathāpi nighaṇṭusatthe paricayataṁ. Apica dhammakathikānaṁ tanti-atthupanibandhanaparāvabodhanānaṁ sukhasiddhiyāpi pariyāyavacanaṁ. Tabbacanena hi dhammadesakānaṁ tanti-atthassa attano citte upanibandhanena ṭhapanena paresaṁ sotūnamavabodhanaṁ sukhasiddhaṁ hoti. Atha vā Sammāsambuddhassa attano dhammaniruttipaṭisambhidāsampattiyā vibhāvanatthaṁ, veneyyānañca tattha bījavāpanatthaṁ pariyāyavacanaṁ Bhagavā niddisati. Tadasampattikassa hi tathāvacanaṁ na sambhavati. Tena ca pariyāyavacanena yathāsutena tassaṁ dhammaniruttipaṭisambhidāsampattiyaṁ tapparicaraṇena, tadaññasucaritasamupabrūhanena ca puññasaṅkhātassa bījassa vapanaṁ sambhavati. Ko hi īdisāya sampattiyā viññāyamānāya tadetaṁ nābhipattheyyāti, kiṁ vā bahunā. Yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā Sammāsambuddho yathā sabbasmiṁ atthe appaṭihatañāṇacāro, tathā sabbasmiṁ saddavohāreti ekampi atthaṁ anekehi pariyāyehi bodheti, natthi tattha dandhāyitattaṁ vitthāritattaṁ, nāpi dhammadesanāya hāni, āveṇiko cāyaṁ Buddhadhammo. Sabbaññutaññāṇassa hi suppaṭividitabhāvena paṭisambhidāñāṇehi viya tenapi ñāṇena atthe, dhamme, niruttiyā ca appaṭihatavuttitāya Buddhalīḷāya ekampi atthaṁ anekehi pariyāyehi bodheti, na pana tasmiṁ saddavohāre, tathābodhane vā mandabhāvo sammābodhanassa sādhanattā, na ca tena atthassa vitthārabhāvo ekassevatthassa desetabbassa subbijānanakāraṇattā, nāpi tabbacanena dhammadesanāhāni tassa desanāsampattibhāvato. Tasmā sātthakaṁ pariyāyavacanaṁ, na cāpi taṁ ganthagāravādi-anekadosakaranti daṭṭhabbaṁ. Yaṁ panetaṁ vuttaṁ “yadi ca taṁ vattabbaṁ siyā, tadeva vuttaṁ assa, na tadaññan”ti, tampi na yuttaṁ payojanantarasambhavato. Tadeva hi avatvā tadaññassa vacanena desanākkhaṇe samāhitacittānampi sammadeva paṭiggaṇhantānaṁ

taṁtaṁpadantogadhapavattinimittamārabbha tadatthādhigamo hoti, itarathā tasmiṁ yeva pade punappunaṁ vutte tesaṁ tadatthānadhigatatā siyāti. Honti cettha—

“Yena kenaci atthassa, bodhāya aññasaddato.
Vikkhittakamanānampi, pariyāyakathā katā.

Mandānañca amūḷhatthaṁ, atthantaranisedhayā.
Taṁtaṁnāmaniruḷhatthaṁ, pariyāyakathā katā.

Desakānaṁ sukaratthaṁ, tanti-atthāvabodhane.
Dhammaniruttibodhatthaṁ, pariyāyakathā katā.

Veneyyānaṁ tattha bīja-vāpanatthañca attano.
Dhammadhātuyā līḷāya, pariyāyakathā katā.

Tadeva tu avatvāna, tadaññehi pabodhanaṁ.
Sammāpaṭiggaṇhantānaṁ, atthādhigamāya katan”ti.

Idaṁ pana nibbeṭhanaṁ īdiseyeva, na sabbattha kātabbanti dassento **“idañcā”**ti-ādimāha. Tattha **avaṇṇeyevā**ti kāraṇapatirūpaṁ vatvā, avatvā vā dosapatiṭṭhāpanavasena nindāya eva. **Na sabbatthā**ti na kevalaṁ akkosanakhuṁsanavambhanādīsu sabbattha nibbeṭhanaṁ kātabbanti attho. Tadevatthaṁ **“yadi hī”**ti-ādinā pākaṭaṁ karoti. “Sāsaṅkanīyo hotī”ti vuttaṁ tathānibbeṭhetabbatāya kāraṇameva **“tasmā”**ti paṭiniddisati. **“Oṭṭhosī”**ti-ādi “na sabbatthā”ti etassa vivaraṇaṁ. Jātināmagottakammasippa-ābādha liṅga kilesa āpatti akkosana saṅkhātehi **dasahi akkosavatthūhi**. Adhivāsanameva khanti, na diṭṭhinijjhānakkhamanādayoti **adhivāsanakhanti.**

6. Evaṁ avaṇṇabhūmiyā saṁvaṇṇanaṁ katvā idāni vaṇṇabhūmiyāpi saṁvaṇṇanaṁ kātumāha **“evan”**ti-ādi. Tattha **avaṇṇabhūmiyan**ti avaṇṇappakāsanaṭṭhāne. **Tādilakkhaṇan**ti ettha “pañcahākārehi tādī iṭṭhāniṭṭhe tādī cattāvīti tādī, tiṇṇāvīti tādī, muttāvīti tādī, taṁniddesā tādī”ti[1] niddesanayena pañcasu atthesu idha paṭhamenatthena tādī. Tatrāyaṁ niddeso—

Kathaṁ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādī, arahā lābhepi tādī, alābhepi tādī, yasepi, ayasepi, pasaṁsāyapi, nindāyapi,

1. Khu 7. 88 piṭṭhe.

sukhepi, dukkhepi tādī, ekañce bāhaṁ gandhena limpeyyuṁ, ekañce bāhaṁ vāsiyā taccheyyuṁ, amusmiṁ natthi rāgo, amusmiṁ natthi paṭigho, anunayapaṭighavippahīno ugghāṭinigghāṭivītivatto, anurodhavirodhasamatikkanto, evaṁ arahā iṭṭhāniṭṭhe tādīti[1].

Vacanattho pana tamiva dissatīti **tādī,** iṭṭhamiva aniṭṭhampi passatīti attho. Tassa lakkhaṇaṁ **tādilakkhaṇaṁ,** iṭṭhāniṭṭhesu samapekkhanasabhāvo. Atha vā tamiva dissate **tādī,** so eva sabhāvo, tadeva lakkhaṇaṁ **tādilakkhaṇan**ti. Vaṇṇabhūmiyaṁ tādilakkhaṇaṁ dassetunti sambandho. **Para**-saddo aññattheti āha **"ye kecī"**ti-ādi. Ānandanti bhusaṁ pamodanti taṁsamaṅgino sattā etenāti ānandasaddassa karaṇatthataṁ dasseti. Sobhanamano **sumano,** cittaṁ, sobhanaṁ vā mano yassāti **sumano,** taṁsamaṅgīpuggalo. Nanu ca cittavācakabhāve sati cetasikasukhassa bhāvatthatā yuttā, puggalavācakabhāve pana cittameva bhāvattho siyā, na cetasikasukhaṁ, sumanasaddassa dabbanimittaṁ pati pavattattā yathā "daṇḍittaṁ sikhittan"ti-ādīti? Saccametaṁ dabbe apekkhite, idha pana tadanapekkhitvā tena dabbena yuttaṁ mūlanimittabhūtaṁ cetasikasukhameva apekkhitvā sumanasaddo pavatto, tasmā etthāpi cetasikasukhameva bhāvattho sambhavati, tenāha **"cetasikasukhassetaṁ adhivacanan"**ti. Etena hi vacanena tadaññacetasikānampi cittapaṭibaddhattā, cittakiriyattā ca yathāsambhavaṁ somanassabhāvo āpajjatīti codanaṁ nāpajjateva ruḷhisaddattā tassa yathā "paṅkajan"ti pariharati. Ubbilayatīti ubbilaṁ, bhindati purimāvatthāya visesaṁ āpajjatīti attho. Tadeva **ubbilāvitaṁ** paccayantarāgamādivasena. Uddhaṁ palavatīti vā **ubbilāvitaṁ** akārānaṁ ikāraṁ, ākārañca katvā, cittameva "cetaso"ti vuttattā. Taddhite pana siddhetaṁ abyatirittaṁ tasmiṁ pade vacanīyassa sāmaññabhāvato, tassa vā saddassa nāmapadattā, tasmā kassāti sambandhīvisesānuyoge "cetaso"ti vuttanti dassetuṁ **"kassā"**ti-ādi vuttaṁ. Esa nayo īdisesu. Yāya uppannāya kāyacittaṁ vātapūritabhastā viya uddhumāyanākārappattaṁ hoti tassā gehasitāya odagyapītiyā etaṁ adhivacananti sarūpaṁ dasseti **"uddhaccāvahāyā"**ti-ādinā. **Uddhaccāvahāyā**ti uddhatabhāvāvahāya.

---

1. Khu 7. 88 piṭṭhe.

Uppilāpeti cittaṁ uppilāvitaṁ karotīti **ubbilāpanā,** sā eva pīti, tassā. Khandhavasena dhammavisesattaṁ āha **"idhāpī"**ti-ādinā. Avaṇṇabhūmimapekkhāya api-saddo "ayampi pārājiko"ti-ādīsu[1] viya, idha ca kiñcāpi tesaṁ bhikkhūnaṁ ubbilāvitameva natthi, atha kho āyatiṁ kulaputtānaṁ edisesupi ṭhānesu akusaluppattiṁ paṭisedhento dhammanettiṁ ṭhapetīti. **Dvīhi padehi saṅkhārakkhandho, ekena vedanākkhandho vutto**ti etthāpi "tesaṁ vasena sesānaṁ sampayuttadhammānaṁ karaṇaṁ paṭikkhittamevā"ti[2] ca Aṭṭhakathāyaṁ vuttanayena sakkā viññātunti na vuttaṁ. "Pi-saddo sambhāvanattho"ti-ādinā vuttanayena cettha attho yathāsambhavaṁ veditabbo.

Tumhaṁyevassa tena antarāyoti etthāpi **"antarāyo"**ti idaṁ "ubbilāvitattassa akaraṇīyatākāraṇavacanan"ti-ādinā heṭṭhā avaṇṇapakkhe amhehi vuttanayānusārena attho daṭṭhabbo. Ettha ca "ānandino ubbilāvitā"ti dīpitaṁ pītimeva gahetvā **"tena ubbilāvitattenā"**ti vacanaṁ somanassarahitāya pītiyā abhāvato tabbacaneneva "sumanā"ti dīpitaṁ somanassampi siddhamevāti katvā vuttaṁ. Atha vā somanassassa antarāyakaratā pākaṭā, na tathā pītiyāti evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Kasmā panetan**ti yathāvuttaṁ atthaṁ avibhāgato manasi katvā codeti. Ācariyo **"saccan"**ti tamatthaṁ paṭijānitvā **"taṁ panā"**ti-ādinā vibhajjabyākaraṇavasena pariharati.

Tattha **etan**ti Ānandādīnamakaraṇīyatāvacanaṁ, nanu Bhagavatā vaṇṇitanti sambandho. **Buddhoti kittayantassā**ti "Buddho"ti vacanaṁ guṇānussaraṇavasena kathentassa sādhujanassa. **Kasiṇenā**ti kasiṇatāya sakalabhāvena. **Jambudīpassā**ti cetassa avayavabhāvena sambandhīvacanaṁ. Apare pana **"Jambudīpassā**ti karaṇavacanatthe sāmivacanan"ti vadanti, tesaṁ matena kasiṇajambudīpasaddānaṁ samānādhikaraṇabhāvo daṭṭhabbo, karaṇavacanañca nissakkatthe. Pageva ekadesato panāti **api**-saddo sambhāvane. **Ādi**-saddena cettha—

> "Mā soci Udāyi Ānando avītarāgo kālaṁ kareyya, tena cittappasādena sattakkhattuṁ devarajjaṁ kāreyya,

---

1. Vi 1. 55-6, 90-2, 116-7 piṭṭhesu. 2. Dī-Ṭṭha 1. 52 piṭṭhe.

sattakkhattuṁ imasmiṁyeva Jambudīpe mahārajjaṁ kāreyya, apica Udāyi Ānando diṭṭheva dhamme parinibbāyissatī"ti-ādisuttaṁ[1]—

saṅgahitaṁ. **Tan**ti suttantare vuttaṁ pītisomanassaṁ. **Nekkhammassitan**ti kāmato nikkhamane kusaladhamme nissitaṁ. **Idhā**ti imasmiṁ sutte. **Gehassitan**ti gehavāsīnaṁ samudāciṇṇato gehasaṅkhāte kāmaguṇe nissitaṁ. Kasmā tadevidhādhippetanti āha **"idañhī"**ti-ādi. "Āyasmato Channassa uppannasadisan"ti vuttamatthaṁ pākaṭaṁ kātuṁ, samatthetuṁ vā **"tenevā"**ti-ādi vuttaṁ. **Visesaṁ nibbattetuṁ nāsakkhi** Bhagavati, dhamme ca pavattagehassitapematāya. **Parinibbānakāle**ti parinibbānāsannakāle Bhagavatā paññattena tajjitoti vā sambandho. **Parinibbānakāle**ti vā Bhagavato parinibbutakāle saṁghena tajjito nibbattetīti vā sambandho. **Brahmadaṇḍenā**ti "bhikkhūhi itthannāmo neva vattabbo, na ovaditabbo, nānusāsitabbo"ti[2] katena brahmadaṇḍena. **Tajjito**ti saṁvejito. **Tasmā**ti yasmā gehassitapītisomanassaṁ jhānādīnaṁ antarāyakaraṁ, tasmā. Vuttañhetaṁ Bhagavatā **Sakkapañhasutte** "somanassaṁpāhaṁ Devānaminda duvidhena vadāmi sevitabbampi asevitabbampī"ti[3].

"Ayañhī"ti-ādinā tadevatthaṁ kāraṇato samattheti. Rāgasahitattā hi sā antarāyakarāti. Ettha pana "idañhi rāgasañhitaṁ pītisomanassan"ti vattabbaṁ siyā, tathāpi pītiggahaṇena somanassampi gahitameva hoti somanassarahitāya pītiyā abhāvatoti heṭṭhā vuttanayena pītiyeva gahitā. Apica sevitabbāsevitabbavibhāgassa sutte vacanato somanassassa pākaṭo antarāyakarabhāvo, na tathā pītiyāti sāyeva rāgasahitatthena visesetvā vuttā. Avaṇṇabhūmiyā saddhiṁ sambandhitvā pākaṭaṁ kātuṁ **"lobho cā"**ti-ādi vuttaṁ. **Kodhasadisovā**ti avaṇṇabhūmiyaṁ vuttakodhasadiso eva. **"Luddho"**ti-ādigāthānaṁ "kuddho"ti-ādigāthāsu vuttanayena attho daṭṭhabbo.

"Mamaṁ vā bhikkhave pare vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, dhammassa vā vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, saṁghassa vā vaṇṇaṁ bhāseyyuṁ, tatra ce tumhe assatha ānandino sumanā

---

1. Aṁ 1. 229 piṭṭhe. (Thokaṁ visadisaṁ) 2. Vi 4. 487 piṭṭhe. 3. Dī 2. 221 piṭṭhe.

ubbilāvitā, api nu tumhe paresaṁ subhāsitadubbhāsitaṁ ājāneyyāthāti? No hetaṁ bhante"ti ayaṁ tatiyavāro nāma avaṇṇabhūmiyaṁ vuttanayavasena tatiyavāraṭṭhāne nīharitabbattā, so desanākāle tena vārena bodhetabbapuggalābhāvato desanāya **anāgatopi** tadatthasambhavato **atthato āgatoyeva.** Yathā taṁ vitthāravasena Kathāvatthuppakaraṇanti dassetuṁ **"tatiyavāro panā"**ti-ādi vuttaṁ, etena saṁvaṇṇanākāle tathābujjhanakasattānaṁ vasena so vāro ānetvā saṁvaṇṇetabboti dasseti. **"Yatheva hī"**ti-ādinā tadevatthasambhavaṁ vibhāveti. Kuddho atthaṁ na jānāti yathevāti sambandho.

Paṭipajjitabbākāradassanavāreti yathāvuttaṁ tatiyavāraṁ upādāya vattabbe catutthavāre. "Tumhākaṁ Satthā"ti vacanato pabhuti yāva "imināpi kāraṇena tacchan"ti vacanaṁ, tāva yojanā. **"So hi Bhagavā"**ti-ādi tabbivaraṇaṁ. Tattha **itipī**ti imināpi kāraṇena. Vitthāro Visuddhimagge[1]. "Anāpatti upasampannassa bhūtaṁ ārocetī"ti[2] vuttepi sabhāgānameva ārocanaṁ yuttanti āha **"sabhāgānaṁ bhikkhūnaṁyeva paṭijānitabban"**ti. Teyeva hi tassa atthakāmā, saddheyyavacanattañca maññanti, tato ca "sāsanassa amoghatā dīpitā hotī"ti vuttatthasamatthanaṁ siyā. **"Evañhī"**ti-ādi kāraṇavacanaṁ. Pāpicchatā ceva parivajjitā, kattubhūtā vā sā, hotīti sambandho. **Amoghatā**ti niyyānikabhāvena atucchatā. **Vuttanayenā**ti "tatra tumhehīti tasmiṁ vaṇṇe tumhehī"ti-ādinā ceva "dutiyaṁ padaṁ paṭhamassa padassa, catutthañca tatiyassa vevacanan"ti-ādinā ca vuttanayena.

Cūḷasīlavaṇṇanā

7. **Ko anusandhī**ti pucchā "nanu ettakeneva yathāvuttehi avaṇṇavaṇṇehi sambandhā desanāmatthakaṁ pattā"ti anuyogasambhavato katā. **Vaṇṇena ca avaṇṇena cā**ti tadubhayapadena. Atthaniddeso viya hi saddaniddesopīti akkharacintakā. Atha vā tathābhāsanassa kāraṇattā, koṭṭhāsattā ca **"padehī"**ti vuttaṁ. **Avaṇṇena ca vaṇṇena cā**ti pana aguṇaguṇavasena, nindāpasaṁsāvasena ca sarūpadassanaṁ. **"Nivatto**

1. Visuddhi 1. 192 piṭṭhe.
2. Vi 2. 46 piṭṭhe.

amūlakatāya vissajjetabbatābhāvato"ti[1] **Ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ. Taṁ vitthāretvā desanāya bodhetabbapuggalābhāvato ettakāva sā yuttarūpāti Bhagavato ajjhāsayeneva adesanābhāvena **nivatto,** yathā taṁ vaṇṇabhūmiyaṁ tatiyavārotipi daṭṭhabbaṁ. Tathā bodhetabbapuggalasambhavena vissajjetabbatāya adhigatabhāvato **anuvattatiyeva. Itipetaṁ bhūtan**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho taduparipi anuvattakattā, tena vakkhati **"idha panā"**ti-ādi. Ettāvatā ayaṁ vaṇṇānusandhīti dassetvā duvidhesu pana tesu vaṇṇesu Brahmadattassa vaṇṇānusandhīti dassento **"so panā"**ti-ādimāha. **Upari suññatāpakāsane anusandhiṁ dassessati** "atthi bhikkhave"ti-ādinā[2].

Evaṁ pucchāvissajjanāmukhena samudāyatthataṁ vatvā idāni avayavatthataṁ dasseti **"tatthā"**ti-ādinā. Appameva parito samantato khaṇḍitattā **parittaṁ** nāmāti āha **"appamattakanti parittassa nāman"**ti. **Mattā vuccati pamāṇaṁ** mīyate parimīyateti katvā. Samāsantakakārena **appamattakaṁ** yathā "bahuputtako"ti, evaṁ **oramattake**pi. Eteneva "appā mattā **appamattā,** sā etassāti **appamattakan"**ti-ādinā ka-paccayassa sātthakatampi dasseti atthato abhinnattā. Mattakasaddassa anatthakabhāvato **sīlameva sīlamattakaṁ. Anatthakabhāvo**ti ca sakatthatā purimapadattheyeva pavattanato. Na hi saddā kevalaṁ anatthakā bhavantīti akkharacintakā. Nanu ca Bhagavato pāramitānubhāvena niratthakamekakkharampi mukhavaraṁ nārohati, sakalañca pariyattisāsanaṁ pade pade catusaccappakāsananti vuttaṁ, kathaṁ tassa anatthakatā sambhavatīti? Saccaṁ, tampi padantarābhihitassa atthassa visesanavasena tadabhihitaṁ atthaṁ vadati eva, so pana attho vināpi tena padantareneva sakkā viññātunti anatthakamicceva vuttanti. Nanu avocumha "anatthakabhāvo -pa- pavattanato"ti. Apica vineyyajjhāsayānurūpavasena Bhagavato desanā pavattati, vineyyā ca anādimatisaṁsāre lokiyesuyeva saddesu paribhāvitacittā, loke ca asatipi atthantarāvabodhe vācāsiliṭṭhatādivasena saddapayogo dissati "labbhati palabbhati, khañjati nikhañjati, āgacchati paccāgacchatī"ti-ādinā. Tathāparicitānañca tathāvidheneva saddapayogena

1. Dī-Ṭī 1. 62 piṭṭhe. 2. Dī 1. 11 piṭṭhe.

atthāvagamo sukho hotīti anatthakasaddapayogo vuttoti. Evaṁ sabbattha. Hoti cettha—

"Padantaravacanīya-ssatthassa visesanāya.
Bodhanāya vineyyānaṁ, tathānatthapadaṁ vade"ti.

Atha vā **sīlamattakan**ti ettha **matta**-saddo visesanivatti-attho "avitakkavicāramattā dhammā[1], manomattā dhātu manodhātū"ti[2] ca ādīsu viya. "Appamattakaṁ oramattakan"ti padadvayena sāmaññato vuttoyeva hi attho "sīlamattakan"ti padena visesato vutto, tena ca sīlaṁ eva sīlamattaṁ, tadeva sīlamattakanti nibbacanaṁ kātabbanti dassetuṁ **"sīlameva sīlamattakan"**ti vuttaṁ.

Ayaṁ pana Aṭṭhakathāmuttako nayo—**oramattakan**ti ettha **oran**ti apārabhāgo "orato bhogaṁ[3], oraṁ pāran"ti-ādīsu viya. Atha vā heṭṭhā-attho orasaddo oraṁ āgamanāya ye paccayā, te orambhāgiyāni saṁyojanānīti-ādīsu viya. Sīlañhi samādhipaññāyo apekkhitvā apārabhāge, heṭṭhābhāge ca hoti, ubhayatthāpi "ore pavattaṁ mattaṁ yassā"ti-ādinā viggaho. **Sīlamattakan**ti etthāpi **matta**saddo amahatthavācako "bhesajjamattā"ti-ādīsu[4] viya. Atha vā sīlepi tadekadesasseva saṅgahaṇatthaṁ amahatthavācako ettha mattasaddo vutto. Tathā hi indriyasaṁvarapaccayasannissitasīlāni idha desanaṁ anāruḷhāni. Kasmāti ce? Yasmā tāni pātimokkhasaṁvara-ājīvapārisuddhisīlāni viya na sabbaputhujjanesu pākaṭānīti. **Mattan**ti cettha visesanivatti-atthe napuṁsakaliṅgaṁ. Pamāṇappakatthesu pana "mattan"ti vā "mattā"ti vā napuṁsakitthiliṅgaṁ.

"Idaṁ vuttaṁ hotī"ti-ādinā saha yojanāya piṇḍatthaṁ dasseti. Yena sīlena vadeyya, etaṁ sīlamattakaṁ nāmāti sambandho. **"Vaṇṇaṁ vadāmīti ussāhaṁ katvāpī"**ti idaṁ "vaṇṇaṁ vadamāno"ti etassa vivaraṇaṁ. Etena hi "ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjatī"ti-ādīsu[5] viya mānasaddassa sāmatthiyatthataṁ dasseti. "Ussāhaṁ

---

1. Abhi 1. 2 piṭṭhe. 2. Mūlaṭī 1. 126 piṭṭhe. 3. Vi 3. 59 piṭṭhe.
4. Dī 1. 188-9 piṭṭhesu. 5. Aṁ 1. 21 piṭṭhe.

kurumāno"ti avatvā "katvā"ti ca vacanaṁ tvādipaccayantapadānamiva mānantapaccayantapadānampi parakiriyāpekkhamevāti dassanatthaṁ. **"Tattha siyā"**ti-ādinā sandhāyabhāsitamatthaṁ ajānitvā nītatthameva gahetvā suttantaravirodhitaṁ maññamānassa kassaci īdisī codanā siyāti dasseti. **Tatthā**ti tasmiṁ "appamattakaṁ kho panetan"ti-ādivacane[1]. Kammaṭṭhānabhāvane yuñjati sīlenāti **yogī,** tassa.

Alaṁkaraṇaṁ vibhūsanaṁ **alaṅkāro,** pasādhanakiriyā. Alaṁkaroti etenevāti vā **alaṅkāro,** kuṇḍalādipasādhanaṁ. Maṇḍīyate **maṇḍanaṁ,** ūnaṭṭhānapūraṇaṁ. Maṇḍīyati etenāti vā **maṇḍanaṁ,** mukhacuṇṇādi-ūnapūraṇopakaraṇaṁ. Idha pana sadisavohārena, taddhitavasena vā sīlameva tathā vuttaṁ. **Maṇḍane**ti maṇḍanahetu, maṇḍanakiriyānimittaṁ gatoti attho. Atha vā maṇḍati sīlenāti **maṇḍano,** maṇḍanajātiko puriso. Bahumhi cetaṁ jātyāpekkhāya ekavacanaṁ. Ubbāhanatthepi hi ekavacanamicchanti keci, tadayuttameva saddasatthe anāgatattā, atthayuttiyā ca abhāvato. Kathañhi ekavacananiddiṭṭhato ubbāhanakaraṇaṁ yuttaṁ siyā ekasmiṁyevatthe ubbāhitabbassa aññassatthassa abhāvato. Tasmā vipallāsavasena bahvatthe idaṁ ekavacanaṁ daṭṭhabbaṁ, maṇḍanasīlesūti attho. **Ācariyadhammapālattherenapi** hi ayamevidha vinicchayo[2] vutto. **Aggatan**ti uttamabhāvaṁ.

Assaṁ bhavissāmīti ākaṅkheyyāti sambandho. **Assā**ti bhaveyya. **Paripūrakārī**ti cettha **iti-**saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena sakalampi sīlathomanasuttaṁ dasseti.

Kikīva aṇḍanti etthāpi tadatthena **iti-**saddena—

"Kikīva aṇḍaṁ camarīva vāladhiṁ,
Piyaṁva puttaṁ nayanaṁva ekakaṁ.
Tatheva sīlaṁ anurakkhamānā,
Supesalā hotha sadā sagāravā"ti[3]—

gāthaṁ saṅgaṇhāti. "Pupphagandho"ti vatvā tadekadesena dassetuṁ **"na candanan"**ti-ādi vuttaṁ. Candanaṁ tagaraṁ mallikāti hi taṁsahacaraṇato

1. Dī 1. 3 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭī 1. 63 piṭṭhe. 3. Visuddhi 1. 34 piṭṭhe.

tesaṁ gandhova vutto. **Pupphagandho**ti ca pupphañca tadavaseso gandho cāti attho. Tagaramallikāhi vā avasiṭṭho "pupphagandho"ti vutto. **Satañca gandho**ti ettha sīlameva sadisavohārena vā taddhitavasena vā gandho. Sīlanibandhano vā thutighoso vuttanayena "gandho"ti adhippeto. Sīlañhi kittiyā nimittaṁ. Yathāha "sīlavato kalyāṇo kittisaddo abbhuggacchatī"ti[1]. **Sappuriso pavāyati** pakāreti gandhati tassa gandhūpagarukkhapaṭibhāgattā.

Vassikīti sumanapupphaṁ, **"vassikan"**tipi pāṭho, tadatthova. Gandhā eva **gandhajātā,** gandhappakārā vā. **Yvāyan**ti yadidaṁ, uttamo gandho vātīti sambandho.

Sammadaññā vimuttānanti sammā aññāya jānitvā, aggamaggena vā vimuttānaṁ. **Maggaṁ na vindatī**ti kāraṇaṁ na labhati, na jānāti vā.

"Sīle patiṭṭhāyā"ti gāthāya paṭisandhipaññāya **sapañño ātāpī** vīriyavā pārihārikapaññāya **nipako nara**saṅkhāto **bhikkhu** sīle patiṭṭhāya **cittaṁ** tappadhānena vuttaṁ samādhiṁ **bhāvayaṁ** bhāvayanto bhāvanāhetu tathā **paññaṁ** vipassanañca **imaṁ** antojaṭābahijaṭāsaṅkhātaṁ **jaṭaṁ vijaṭaye** vijaṭeyya vijaṭituṁ samattheyyāti saṅkhepattho.

Pathaviṁ nissāyāti pathaviṁ rasaggahaṇavasena nissāya, sīlasmiṁ pana paripūraṇavasena nissāya patiṭṭhānaṁ daṭṭhabbaṁ.

Appakamahantatāya pārāpārādi viya upanidhāpaññattibhāvato aññamaññaṁ upanidhāya āhāti vissajjetuṁ **"upari guṇe upanidhāyā"**ti vuttaṁ. **Sīlañhī**ti ettha **hi**-saddo kāraṇattho, tenidaṁ kāraṇaṁ dasseti "yasmā sīlaṁ kiñcāpi patiṭṭhābhāvena samādhissa bahūpakāraṁ, pabhāvādiguṇavisese panassa upanidhāya kalampi bhāgaṁ na upeti, tathā samādhi ca paññāyā"ti. Tenevāha **"tasmā"**ti-ādi. **Na pāpuṇātī**ti guṇasamabhāvena na sampāpuṇāti, na sametīti vuttaṁ hoti. **Upariman**ti samādhipaññaṁ. **Upanidhāyā**ti upatthambhaṁ katvā. Tañhi tādisāya paññattiyā upatthambhanaṁ hoti. **Heṭṭhiman**ti sīlasamādhidvayaṁ.

---

1. Dī 2. 73; Dī 3. 197; Aṁ 2. 221; Vi 3. 322; Khu 1. 185 piṭṭhesu.

"Kathan"ti-ādi vitthāravacanaṁ. Kaṇḍambamūlikapāṭihāriyakathanañcettha yathākathañcipi sīlassa samādhimapāpuṇatāsiddhiyevidhādhippetāti pākaṭatarapāṭihāriyabhāvena, nidassananayena cāti daṭṭhabbaṁ. **"Abhi -pa- titthiyamaddanan"**ti idaṁ pana tassa yamakapāṭihāriyassa supākaṭabhāvadassanatthaṁ, aññehi bodhimūle ñātisamāgamādīsu ca katapāṭihāriyehi visesadassanatthañca vuttaṁ. Sambodhito hi aṭṭhamepi divase devatānaṁ "Buddho vā no vā"ti uppannakaṅkhāvidhamanatthaṁ ākāse ratanacaṅkamaṁ māpetvā caṅkamanto, pāṭihāriyaṁ akāsi, tato dutiyasaṁvacchare kulanagaragato Kapilavatthupure Nigrodhārāme ñātīnaṁ samāgamepi tesaṁ mānamadappahānatthaṁ yamakapāṭihāriyaṁ akāsi. Tattha **abhisambodhito**ti abhisambujjhanakālato. **Sāvatthinagaradvāre**ti Sāvatthinagarassa dakkhiṇadvāre. **Kaṇḍambarukkhamūle**ti Kaṇḍena nāma Pasenadirañño uyyānapālena ropitattā kaṇḍambanāmakassa rukkhassa mūle. Yamakapāṭihāriyakaraṇatthāya Bhagavato citte uppanne "tadanucchavikaṁ ṭhānaṁ icchitabban"ti ratanamaṇḍapādi Sakkena devaraññā āṇattena Vissakammunā katanti vadanti keci. Bhagavatā nimmitanti apare. **Aṭṭhakathāsu** pana anekāsu "Sakkena Devānamindena āṇāpitena Vissakammadevaputtena maṇḍapo kato, caṅkamo pana Bhagavatā nimmito"ti[1] vuttaṁ. **Dibbasetacchatte** devatāti **dhāriyamāne**ti attho viññāyati aññesamasambhavato. **"Dvādasayojanāya parisāyā"**ti idaṁ catūsu disāsu paccekaṁ dvādasayojanaṁ manussaparisaṁ sandhāya vuttaṁ. Tadā kira dasasahassilokadhātuto cakkavāḷagabbhaṁ paripūretvā devabrahmānopi sannipatiṁsu. Yo koci evarūpaṁ pāṭihāriyaṁ kātuṁ samattho ce, so āgacchatūti codanāsadisattā vuttaṁ **"attādānaparidīpanan"**ti. **Attādāna**ñhi anuyogo paṭipakkhassa attassa ādānaṁ gahaṇanti katvā. **Titthiyamaddanan**ti "pāṭihāriyaṁ karissāmā"ti kuhāyanavasena pubbe uṭṭhitānaṁ titthiyānaṁ maddanaṁ, tañca tathā kātuṁ asamatthatāsampādanameva. Tadetaṁ padadvayaṁ **"yamakapāṭihāriyan"**ti etena sambandhitabbaṁ. Rājagahaseṭṭhino candanaghaṭikuppattito paṭṭhāya sabbameva cettha vattabbaṁ.

---

1. Dhammapada-Ṭṭha 2. 136 piṭṭhe.

Uparimakāyatoti-ādi Paṭisambhidāmagge[1] āgatanayadassanaṁ, tena vuttaṁ **"iti ādinayappavattan"**ti, **"sabbaṁ vitthāretabban"**ti ca. Tatthāyaṁ Pāḷiseso—

"Heṭṭhimakāyato aggikkhandho pavattati, uparimakāyato udakadhārā pavattati, puratthimakāyato aggi, pacchimakāyato udaka. Pacchimakāyato aggi, puratthimakāyato udaka. Dakkhiṇa-akkhito aggi, vāma-akkhito udaka. Vāma-akkhito aggi, dakkhiṇa-akkhito udaka. Dakkhiṇakaṇṇasotato aggi, vāmakaṇṇasotato udaka. Vāmakaṇṇasotato aggi, dakkhiṇakaṇṇasotato udaka. Dakkhiṇanāsikāsotato aggi, vāmanāsikāsotato udaka. Vāmanāsikāsotato aggi, dakkhiṇanāsikāsotato udaka. Dakkhiṇa-aṁsakūṭato aggi, vāma-aṁsakūṭato udaka. Vāma-aṁsakūṭato aggi, dakkhiṇa-aṁsakūṭato udaka. Dakkhiṇahatthato aggi, vāmahatthato udaka. Vāmahatthato aggi, dakkhiṇahatthato udaka. Dakkhiṇapassato aggi, vāmapassato udaka. Vāmapassato aggi, dakkhiṇapassato udaka. Dakkhiṇapādato aggi, vāmapādato udaka. Vāmapādato aggi, dakkhiṇapādato udaka. Aṅgulaṅgulehi aggi, aṅgulantarikāhi udaka. Aṅgulantarikāhi aggi, aṅgulaṅgulehi udaka. Ekekalomato aggi, ekekalomato udaka. Lomakūpato lomakūpato aggikkhandho pavattati, lomakūpato lomakūpato udakadhārā pavattatī"ti[1].

Aṭṭhakathāyaṁ pana "ekekalomakūpato" icceva[2] āgataṁ.

Channaṁ vaṇṇānanti etthāpi nīlānaṁ pītakānaṁ lohitakānaṁ odātānaṁ mañjiṭṭhānaṁ pabhassarānanti ayaṁ sabbopi Pāḷiseyo peyyālanayena, ādi-saddena ca dassito. Ettha ca channaṁ vaṇṇānaṁ ubbāhanabhūtānaṁ yamakā yamakā vaṇṇā pavattantīti pāṭhasesena sambandho, tena vakkhati "dutiyā dutiyā rasmiyo"ti-ādi. Tattha hi tāsaṁ

1. Khu 9. 120 piṭṭhe.
2. Paṭisaṁ-Ṭṭha 2. 12 piṭṭhe.

yamakaṁ yamakaṁ pavattanākārena saha āvajjanaparikammādhiṭṭhānānaṁ visuṁ pavatti dassitā. Keci pana "channaṁ vaṇṇānan"ti etassa "aggikkhandho udakadhārā"ti purimehi padehi sambandhaṁ vadanti, tadayuttameva aggikkhandha-udakadhārānaṁ atthāya tejokasiṇavāyokasiṇānaṁ samāpajjanassa vakkhamānattā. **Channaṁ vaṇṇānaṁ** chabbaṇṇā pavattantīti kattuvasena vā sambandho yathā "ekassa cepi bhikkhuno na paṭibhāseyya taṁ bhikkhuniṁ apasādetun"ti[1]. Kattukammesu hi bahulā sāmivacanaṁ ākhyātapayogepi icchanti neruttikā.

Evaṁ Pāḷinayena yamakapāṭihāriyaṁ dassetvā idāni taṁ Aṭṭhakathānayena vivaranto paccāsattinayena "channaṁ vaṇṇānan"ti padameva paṭhamaṁ vivarituṁ **"tassā"**ti-ādimāha. Tattha **tassā**ti Bhagavato. **"Suvaṇṇavaṇṇā rasmiyo"**ti idaṁ tāsaṁ pītābhānaṁ yebhuyyatāya vuttaṁ, chabbaṇṇāhi rasmīhi alaṅkaraṇakālo viyāti attho. Tāpi hi cakkavāḷagabbhato uggantvā brahmalokamāhacca paṭinivattitvā cakkavāḷamukhavaṭṭimeva gaṇhiṁsu. Ekacakkavāḷagabbhaṁ vaṅkagopānasikaṁ viya bodhigharaṁ ahosi ekālokaṁ. **Dutiyā dutiyā rasmiyo**ti purimapurimato pacchā pacchā nikkhantā rasmiyo. Kasmā sadisākāravasena "viyā"ti vacanaṁ vuttanti āha **"dvinnañcā"**ti-ādi. **Dvinnañca cittānaṁ ekakkhaṇe pavatti nāma natthi,** yehi tā evaṁ siyuṁ, tathāpi iminā kāraṇadvayena evameva khāyantīti adhippāyo. **Bhavaṅgaparivāsassā**ti bhavaṅgavasena parivasanassa, bhavaṅgasaṅkhātassa parivasanassa vā, bhavaṅgapatanassāti vuttaṁ hoti. **Āciṇṇavasitāyā**ti āvajjanasamāpajjanādīhi pañcahākārehi samāciṇṇaparicayatāya. Nanu ca ekassāpi cittassa pavattiyā dve tisso rasmiyopi sambhaveyyunti anuyogamapaneti **"tassā tassā pana rasmiyā"**ti-ādinā. Cittavāranānattā **āvajjanaparikamma**cittāni, kasiṇanānattā **adhiṭṭhāna**cittavārānipi **visuṁ visuṁyeva pavattanti.** Āvajjanāvasāne tikkhattuṁ pavattajavanāni parikammanāmeneva idha vuttāni.

Kathanti āha **"nīlarasmi-atthāya hī"**ti-ādi. "Mañjiṭṭharasmi-atthāya lohitakasiṇaṁ, pabhassararasmi-atthāya pītakasiṇan"ti idaṁ lohitapītarasmīnaṁ kāraṇeyeva vutte siddhanti na vuttaṁ. Tāsameva hi

---

1. Vi 2. 230 piṭṭhe.

mañjiṭṭhapabhassararasmiyo visesapabhedabhūtāti. **“Aggikkhandhatthāyā”**ti-ādinā **“uparimakāyato”**ti-ādīnaṁ vivaraṇaṁ. Aggikkhandha-udakakkhandhāpi aññamañña-asammissā yāva brahmalokā uggantvā cakkavāḷamukhavaṭṭiyaṁ patiṁsu, taṁ divasaṁ pana Satthā yo yo yasmiṁ yasmiṁ dhamme ca pāṭihāriye ca pasanno, tassa tassa ajjhāsayavasena taṁ taṁ dhammañca kathesi, pāṭihāriyañca dassesi, evaṁ dhamme bhāsiyamāne, pāṭihāriye ca kariyamāne mahājano dhammābhisamayo ahosi. Tasmiñca samāgame attano manaṁ gahetvā pañhaṁ pucchituṁ samatthaṁ adisvā nimmitaṁ Buddhaṁ māpesi, tena pucchitaṁ pañhaṁ Satthā vissajjesi. Satthārā pucchitaṁ pañhaṁ so vissajjesi, Satthu caṅkamanakāle nimmito ṭhānādīsu aññataraṁ kappesi, tassa caṅkamanakāle Satthā ṭhānādīsu aññataraṁ kappesīti etamatthaṁ dassetuṁ **“Satthā caṅkamatī”**ti-ādi vuttaṁ. **“Sabbaṁ vitthāretabban”**ti etena “Satthā tiṭṭhati, nimmito caṅkamati vā nisīdati vā seyyaṁ vā kappetī”ti-ādinā[1] catūsu iriyāpathesu ekekamūlakā Satthupakkhe cattāro, nimmitapakkhe cattāroti sabbe aṭṭha vārā vitthāretvā vattabbāti dasseti. Yasmā sīlaṁ samādhissa patiṭṭhāmattameva hutvā nivattati, samādhiyeva tattha patiṭṭhāya yathāvuttaṁ sabbaṁ pāṭihāriyakiccaṁ pavatteti, tasmā tadetaṁ samādhikiccamevāti vuttaṁ **“ettha ekampī”**ti-ādi.

“Yaṁ panā”ti-ādinā samādhissa paññamapāpuṇatā vibhāvitā, yaṁ pana **paṭivijjhi, idaṁ** paṭivijjhanaṁ **paññākiccan**ti attho. Taṁ anukkamato dasseti **“Bhagavā”**ti-ādinā. **“Kappasatasahassādhikāni cattāri asaṅkhyeyyānī”**ti idaṁ Dīpaṅkarapādamūle katapaṭhamābhinīhārato paṭṭhāya vuttaṁ, tato pubbepi yattakena tasmiṁ bhave icchanto sāvakabodhiṁ pattuṁ sakkuṇeyya, tattakaṁ puññasambhāraṁ samupacinīti veditabbaṁ. Tatoyeva hi “manussattaṁ liṅgasampatti, hetu Satthāradassanan”ti-ādinā[2] vuttesu aṭṭhadhammesu hetusampannatā ahosi. Keci pana manopaṇidhānavacīpaṇidhānavasena anekadhā asaṅkhyeyyaparicchedaṁ katvā pubbasambhāraṁ vadanti, tadayuttameva saṅgahāruḷhāsu Aṭṭhakathāsu tathā avuttattā. Tāsu hi yathāvuttanayena paṭhamābhinīhārato pubbe hetusampannatāyeva dassitā. Ekūnatiṁsavassakāle nikkhamma pabbajitvāti sambandho.

1. Khu 9. 121 piṭṭhe.
2. Khu 4. 311 piṭṭhe.

Cakkaratanārahapuññavantatāya bodhisatto cakkavattisirisampannoti tassa nivāsabhavanaṁ **"cakkavattisirinivāsabhūtan"**ti vuttaṁ. **Bhavanā**ti rammasurammasubhasaṅkhātā niketanā. **Padhānayogan**ti dukkaracariyāya uttamavīriyānuyogaṁ.

Uruvelāyaṁ kira Senānigame kuṭumbikassa dhītā Sujātā nāma dārikā vayappattā Nerañjarāya tīre nigrodhamūle patthanamakāsi "sacāhaṁ samajātikaṁ kulagharaṁ gantvā paṭhamagabbhe puttaṁ labhissāmi, khīrapāyāsena balikammaṁ karissāmī"ti[1], tassā sa patthanā samijjhi. Sā satta dhenuyo laṭṭhivane khādāpetvā tāsampi dhītaro gāviyo laddhā tatheva khādāpetvā puna tāsampi dhītaro tathevāti sattaputtinattipanattiparamparāgatāhi dhenūhi khīraṁ gahetvā khīrapāyāsaṁ pacitumārabhi. Tasmiṁ khaṇe mahābrahmā tiyojanikaṁ setacchattaṁ upari dhāresi, Sakko devarājā aggiṁ ujjālesi, sakalaloke vijjamānarasaṁ devatā pakkhipiṁsu, pāyāsaṁ dakkhiṇāvaṭṭaṁ hutvā pacati, taṁ sā suvaṇṇapātiyā satasahassagghanikāya saheva bodhisattassa datvā pakkāmi. Atha bodhisatto taṁ gahetvā Nerañjarāya tīre Suppatiṭṭhite nāma titthe ekatālaṭṭhippamāṇe ekūnapaññāsapiṇḍe karonto paribhuñji, taṁ sandhāya vuttaṁ **"visākhāpuṇṇamāyaṁ Uruvelagāme Sujātāya dinnaṁ pakkhittadibbojaṁ madhupāyāsaṁ paribhuñjitvā"**ti. Tattha **Sujātāyā**ti āyasmato Yasattherassa mātubhūtāya pacchā saraṇagamanaṭṭhāne etadaggappattāya Sujātāya nāma seṭṭhibhariyāya. Aṅgamaṅgānusārino rasassa sāro upatthambhabalakaro bhūtanissito eko viseso **ojā** nāma, sādivi bhavā pakkhittā etthāti **pakkhittadibbojo,** taṁ. Pātabbo ca so asitabbo cāti **pāyāso,** rasaṁ katvā pivituṁ, ālopaṁ katvā ca bhuñjituṁ yutto bhojanaviseso, madhunā sitto pāyāso **madhupāyāso,** taṁ.

Tato Nerañjarāya tīre Mahāsālavane nānāsamāpattīhi divāvihārassa katattā **"sāyanhasamaye"**ti-ādi vuttaṁ. Vitthāro tattha tattha gahetabbo. **Dakkhiṇuttarenā**ti divāvihārato bodhiyā pavisanamaggaṁ sandhāyāha, ujukaṁ dakkhiṇuttaragatena devatāhi alaṅkatena maggenāti

1. Ma-Ṭṭha 2. 87; Jātaka-Ṭṭha 1. 79 piṭṭhesu.

attho. Evampivadanti **"dakkhiṇuttarenā**ti dakkhiṇapacchimuttarena ādi-avasānagahaṇena majjhimassāpi gahitattā, tathā luttapayogassa ca dassanato. Evañhi sati 'dakkhiṇapacchimuttaradisābhāgena Bodhimaṇḍaṁ pavisitvā tiṭṭhatī'ti[1] **jātakanidāne** vuttavacanena sametī"ti. Dakkhiṇadisato gantabbo uttaradisābhāgo **dakkhiṇuttaro,**tena pavisitvāti apare. Keci pana "uttarasaddo cettha maggavācako. Yadi hi disāvācako bhaveyya, 'dakkhiṇuttarāyā'ti vadeyyā"ti, taṁ na "uttarena nadī sīdā, gambhīrā duratikkamā"ti-ādinā disāvācakassāpi enayogassa dassanato, uttarasaddassa ca maggavācakassa anāgatattā. Apica disābhāgaṁ sandhāya evaṁ vuttaṁ. Disābhāgopi hi disā evāti. Atha antarāmagge Sotthiyena nāma tiṇahārakabrāhmaṇena dinnā aṭṭha kusatiṇamuṭṭhiyo gahetvā asitañcanagirisaṅkāsaṁ sabbabodhisattānamassāsajananaṭṭhāne samāviruḷhaṁ bodhiyā maṇḍanabhūtaṁ Bodhimaṇḍamupagantvā tikkhattuṁ padakkhiṇaṁ katvā dakkhiṇadisābhāge aṭṭhāsi, so pana padeso paduminipatte udakabindu viya pakampittha, tato pacchimadisābhāgaṁ, uttaradisābhāgañca gantvā tiṭṭhantepi mahāpurise tatheva te akampiṁsu, tato "nāyaṁ sabbopi padeso mama guṇaṁ sandhāretuṁ samattho"ti puratthimadisābhāgamagamāsi, tattha pallaṅkappamāṇaṁ niccalamahosi, tasseva ca nippariyāyena Bodhimaṇḍasamaññā, mahāpuriso "idaṁ kilesaviddhaṁsanaṭṭhānan"ti sanniṭṭhānaṁ katvā pubbuttaradisābhāge ṭhito tattha akampanappadese tāni tiṇāni agge gahetvā sañcālesi, tāvadeva cuddasahattho pallaṅko ahosi, tānipi tiṇāni vicittākārena tūlikāya lekhā gahitāni viya ahesuṁ. So tattha tisandhipallaṅkaṁ ābhujitvā caturaṅgasamannāgataṁ mettākammaṭṭhānaṁ pubbaṅgamaṁ katvā caturaṅgikaṁ vīriyaṁ adhiṭṭhahitvā nisīdi, tamatthaṁ saṅkhipitvā dassento **"Bodhimaṇḍaṁ pavisitvā"**ti-ādimāha.

Tattha **bodhi** vuccati arahattamaggañāṇaṁ, sabbaññutaññāṇañca, sā maṇḍati thāmagatatāya pasīdati etthāti **Bodhimaṇḍo,** nippariyāyena yathāvuttappadeso, pariyāyena pana idha dumarājā. Tathā hi **Ācariyānandattherena** vuttaṁ "Bodhimaṇḍa-saddo paṭhamābhisambuddhaṭṭhāne eva daṭṭhabbo, na yattha katthaci Bodhirukkhassa patiṭṭhitaṭṭhāne"ti, taṁ.

---

1. Jātaka-Ṭṭha 1. 83 piṭṭhe.

Māravijayasabbaññutaññāṇapaṭilābhādīhi Bhagavantaṁ assāsetīti **assattho.** Āpubbañhi sāsasaddaṁ anusiṭṭhitosanesu icchanti, yaṁ tu loke "caladalo, kuñjarāsano"tipi vadanti. Accuggatabhāvena, ajeyyabhūmisīsagatabhāvena, sakalasabbaññuguṇapaṭilābhaṭṭhānaviruḷhabhāvena ca dumānaṁ rājāti **dumarājā,** assattho ca so dumarājā cāti **assatthadumarājā,** taṁ. Dvinnaṁ ūrujāṇusandhīnaṁ, ūrumūlakaṭisandhissa ca vasena tayo sandhayo, saṇṭhānavasena vā tayo koṇā yassāti **tisandhi,** sveva pallaṅko ūrubaddhāsanaṁ parisamantato aṅkanaṁ āsananti atthena ra-kārassa la-kāraṁ, dvibhāvañca katvā, tīhi vā sandhīhi lakkhito pallaṅko **tisandhipallaṅko,** taṁ. **Ābhujitvā**ti ābandhitvā, ubho pāde samañchite katvāti vuttaṁ hoti. Vitthāro **Sāmaññaphalasuttavaṇṇanāyaṁ**[1] āgamissati. Attā, mitto, majjhatto, verīti catūsupi samappavattanavasena **caturaṅgasamannāgataṁ mettākammaṭṭhānaṁ.** "Caturaṅgasamannāgatan"ti idaṁ pana "vīriyādhiṭṭhānan"ti etenāpi yojetabbaṁ. Tampi hi—

> "Kāmaṁ taco ca nhāru ca aṭṭhi ca avasissatu, upasussatu sarīre maṁsalohitaṁ, yaṁ taṁ purisathāmena purisavīriyena purisaparakkamena pattabbaṁ, na taṁ apāpuṇitvā vīriyassa saṇṭhānaṁ bhavissatī"ti[2]—

vuttanayena caturaṅgasamannāgatameva.

Cuddasa hatthā vitthatappamāṇabhāvena yassāti **cuddasahattho.** Parisamantato aṅkīyate lakkhīyate paricchedavasenāti **pallaṅko** ra-kārassa la-kāraṁ, tassa ca dvittaṁ katvā. Apica "idaṁ kilesaviddhaṁsanaṭṭhānan"ti Aṭṭhakathāsu vacanato pallaṁ kilesaviddhaṁsanaṁ karoti etthāti **pallaṅko** niggahitāgamavasena, aluttasamāsavasena vā, cuddasahattho ca so pallaṅko ca, sveva uttamaṭṭhena patthanīyaṭṭhena ca varoti **cuddasahatthapallaṅkavaro,** tattha gato pavatto nisinno tathā. Cuddasahatthatā cettha vitthāravasena gahetabbā.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 188 piṭṭhe.
2. Ma 2. 146; Saṁ 1. 266; Aṁ 1. 52; Aṁ 3. 33; Khu 7. 50, 379 piṭṭhesu.

Tāniyeva hi tiṇāni aparimitapuññānubhāvato cuddasahatthavitthatapallaṅkabhāvena pavattāni, na ca tāni aṭṭhamuṭṭhippamāṇāni cuddasahattha-accuggatāni sambhavanti. Tatoyeva ca idha "tiṇasantharaṁ santharitvā"ti vuttaṁ, **Dhammapadaṭṭhakathādīsu** ca "tiṇāni santharitvā -pa- puratthimābhimukho nisīditvā"ti[1], aññattha ca "tiṇāsane cuddasahatthasammate"ti. Keci pana "accuggatabhāveneva cuddasahattho"ti yathā tathā parikappanāvasena vadanti, taṁ na gahetabbaṁ yathāvuttena kāraṇena, sādhakena, ca viruddhattā. Kāmañca Manorathapūraṇiyā **Caturaṅguttaravaṇṇanāya** "tikkhattuṁ bodhiṁ padakkhiṇaṁ katvā Bodhimaṇḍaṁ āruyha cuddasahatthubbedhe ṭhāne tiṇasantharaṁ santharitvā caturaṅgavīriyaṁ adhiṭṭhāya nisinnakālato"ti[2] pāṭho dissati, tathāpi tattha ubbedhasaddo vitthāravācakoti veditabbo, yathā "tiriyaṁ soḷasubbedho, uddhamāhu sahassadhā"ti[3] **Mahāpanādajātake.** Tathā hi tadaṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ "tiriyaṁ soḷasubbedhoti vitthārato soḷasakaṇḍapātavitthāro ahosī"ti[4]. Aññathā hi ākāseyeva ukkhipitvā tiṇasantharaṇaṁ kataṁ, na acalapadeseti attho āpajjeyya santharaṇakiriyādhārabhāvato tassa, so cattho anadhippeto aññattha anāgatattāti.

Rajatakkhandhaṁ piṭṭhito katvā viyāti sambandho. **Atthan**ti pacchimapabbataṁ. **Mārabalan**ti māraṁ, mārabalañca, mārassa vā sāmatthiyaṁ. **Pubbenivāsan**ti pubbe nivutthakkhandhaṁ. **Dibbacakkhun**ti dibbacakkhuñāṇaṁ. "Kicchaṁ vatāyaṁ loko āpanno"ti-ādinā[5] jarāmaraṇamukhena **paccayākāre ñāṇaṁ otāretvā. Ānāpānacatutthajjhānan**ti etthāpi "sabbabuddhānaṁ āciṇṇan"ti vibhattivipariṇāmaṁ katvā yojetabbaṁ. Tampi hi Buddhānamāciṇḍamevāti vadanti. **Pādakaṁ katvā**ti kāraṇaṁ, patiṭṭhānaṁ vā katvā. **Vipassanaṁ vaḍḍhetvā**ti chattiṁsakoṭisatasahassamukhena āsavakkhayañāṇasaṅkhātamahāvajirañāṇagabbhaṁ gaṇhāpanavasena vipassanaṁ bhāvetvā. Sabbaññutaññāṇādhigamāya anupadadhammavipassanāvasena anekākāravokāre saṅkhāre sammasato chattiṁsakoṭisatasahassamukhena pavattaṁ vipassanāñāṇampi hi

---

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 54; Abhi-Ṭṭha 1. 77 piṭṭhesu.
2. Aṁ-Ṭṭha 2. 292 piṭṭhe.
3. Khu 5. 76 piṭṭhe.
4. Jātaka-Ṭṭha 2. 302 piṭṭhe.
5. Dī 2. 26; Saṁ 1. 246 piṭṭhesu.

"Mahāvajirañāṇan"ti vuccati, catuvīsatikoṭisatasahassasaṅkhyāya devasikaṁ vaḷañjanakasamāpattīnaṁ purecarānucarañāṇampi. Idha pana maggañāṇameva, visesato ca aggamaggañāṇaṁ, tasmā tasseva vipassanāgabbhabhāvo veditabboti. **Sabbabuddhaguṇe**ti sabbaññutādiniravasesabuddhaguṇe. Tassā pādakaṁ katvā samādhi nivattoti vuttaṁ **"idamassa paññākiccan"**ti. **Assā**ti Bhagavato.

"Tattha yathā hatthe"ti-ādinā upamāya pākaṭīkaraṇaṁ. **Hatthe**ti hatthapasate, karapuṭe vā. **Pātiyan**ti sarāvake. **Ghaṭe**ti udakaharaṇaghaṭe. Dvattiṁsadoṇagaṇhanappamāṇaṁ kuṇḍaṁ **kolambo.** Tato mahatarā **cāṭi.** Tatopi mahatī **mahākumbhī.** Soṇḍī **kusobbho.** Nadībhāgo **kandaro.** Cakkavāḷapādesu samuddo **cakkavāḷamahāsamuddo. Sinerupādake mahāsamudde**ti sīdantarasamuddaṁ sandhāyāha. **"Pātiyan"**ti-ādināpi tadevatthaṁ pakārantarena vibhāveti. Parittaṁ hoti yathāti sambandho. Yassā Pāḷiyā atthavibhāvanatthāya yā saṁvaṇṇanā vuttā, tadeva tassā guṇabhāvena dassetuṁ **"tenāhā"**ti-ādi vuttaṁ. Evaṁ sabbattha.

"Duve puthujjanā"ti-ādi puthujjanesu labbhamānavibhāgadassanatthameva vuttaṁ, na pana **mūlapariyāyasaṁvaṇṇanādīsu**[1] viya puthujjanavisesaniddhāraṇatthaṁ niravasesaputhujjanasseva idha adhippetattā. Sabbopi hi puthujjano Bhagavato upariguṇe vibhāvetuṁ na sakkoti, tiṭṭhatu tāva puthujjano, ariyasāvakapaccekabuddhānampi avisayā eva Buddhaguṇā. Tathā hi vakkhati "sotāpanno"ti-ādi[2]. Gottasambandhatāya ādiccassa sūriyadevaputtassa bandhūti **Ādiccabandhu,** tena vuttaṁ **niddese—**

> "Ādicco vuccati sūriyo. Sūriyo Gotamo gottena, Bhagavāpi Gotamo gottena, Bhagavā sūriyassa gottañātako gottabandhu, tasmā Buddho Ādiccabandhū"ti[3].

Saddavidū pana "Buddhassādiccabandhunā"ti pāṭhamicchanti. Ādiccassa bandhunā gottena samāno gottasaṅkhāto bandhu yassa, Buddho ca so Ādiccabandhu cāti katvā. Yasmā pana khandhakathādikosallenāpi upakkilesānupakkilesānaṁ jānanahetubhūtaṁ bāhusaccaṁ hoti, yathāha—

---

1. Ma-Ṭṭha 1. 22 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 1. 70 piṭṭhe. 3. Khu 7. 264; Khu 8. 199 piṭṭhesu.

> “Kittāvatā nu kho bhante bahussuto hotīti? Yato kho bhikkhu khandhakusalo hoti. Dhātu **-pa-** āyatana -pa- paṭiccasamuppādakusalo hoti, ettāvatā kho bhikkhu bahussuto hotī”ti.

Tasmā **“yassa khandhadhātu-āyatanādīsū”**ti-ādi vuttaṁ. **Ādi**-saddena cettha yāva paṭiccasamuppādā saṅgaṇhāti. Tattha vācuggatakaraṇaṁ **uggaho.** Atthassa paripucchanaṁ **paripucchā.** Aṭṭhakathāvasena atthassa sotadvārapaṭibaddhatākaraṇaṁ **savanaṁ.** Byañjanatthānaṁ sunikkhepasunayanena[1] dhammassa pariharaṇaṁ **dhāraṇaṁ.** Evaṁ sutadhātaparicitānaṁ vitakkanaṁ manasānupekkhanaṁ **paccavekkhaṇaṁ.**

Evaṁ pabhedaṁ dassetvā vacanatthampi dasseti **“duvidho”**ti-ādinā. **Puthūnan**ti anekavidhānaṁ kilesādīnaṁ. **Puthujjanantogadhattā**ti bahūnaṁ janānaṁ abbhantare samavarodhabhāvato puthujjanoti sambandho. **Puthucāyaṁ jano**ti puthu eva visuṁyeva ayaṁ saṅkhyaṁ gato. **Itī**ti tasmā puthujjanoti sambandho. Evaṁ gāthābandhena saṅkhepato dassitamatthaṁ **“so hī”**ti-ādinā vivarati. **“Nānappakārānan”**ti iminā **puthu**-saddo idha bahvatthoti dasseti.

Ādi-saddena saṅgahitamatthaṁ, tadatthassa ca sādhakaṁ ambasecanagarusinānanayena Niddesapāḷiyā dassento **“yathāhā”**ti-ādimāha. **Avihatā** sakkāyadiṭṭhiyo, puthu bahukā tā etesanti **puthu-avihatasakkāyadiṭṭhikā,** etena avihatattā puthu sakkāyadiṭṭhiyo janenti, puthūhi vā sakkāyadiṭṭhīhi janitāti atthaṁ dasseti. Avihatattham eva vā janasaddo vadati, tasmā puthu sakkāyadiṭṭhiyo janenti na vihananti, janā vā avihatā puthu sakkāyadiṭṭhiyo etesanti atthaṁ dassetītipi vaṭṭati, visesanaparanipātanañcettha daṭṭhabbaṁ yathā “agyāhito”ti. **“Puthu Satthārānaṁ mukhullokikā”**ti etena puthu bahavo janā Satthāro etesanti nibbacanaṁ dassitaṁ. **Puthu sabbagatīti avuṭṭhitā**ti ettha pana kammakilesehi janetabbā, jāyanti vā sattā etthāti **janā,** gatiyo, puthu sabbā eva janā gatiyo etesanti vacanattho. **“Puthu**

---

1. Sunikkhepasudassanena (Dī-Ṭī 1. 65 piṭṭhe.)

nānābhisaṅkhāre abhisaṅkharontī"ti etena ca jāyanti-etehi sattāti **janā,** puññābhisaṅkhārādayo, puthu nānāvidhā janā saṅkhārā etesaṁ vijjanti, puthu vā nānābhisaṅkhāre janenti abhisaṅkharontīti atthamāha. Tato paraṁ pana **"puthu nānā-oghehi vuyhantī**"ti-ādi-atthattayaṁ janenti etehi sattāti **janā,** kāmoghādayo, rāgasantāpādayo, rāgapariḷāhādayo ca, sabbepi vā kilesapariḷāhā. Puthu nānappakārā te etesaṁ vijjanti, tehi vā janenti vuyhanti, santāpenti, pariḍahanti cāti nibbacanaṁ dassetuṁ vuttaṁ. **"Rattā giddhā**"ti-ādi pariyāyavacanaṁ.

Api ca **rattā**ti vatthaṁ viya raṅgajātena cittassa vipariṇāmakarena chandarāgena rattā. **Giddhā**ti abhikaṅkhanasabhāvena abhigijjhanena giddhā. **Gathitā**ti ganthitā viya dummocanīyabhāvena tattha paṭibaddhā. **Mucchitā**ti kilesāvisanavasena visaññībhūtā viya anaññakiccamohaṁ samāpannā. **Ajjhosannā**ti anaññāsādhāraṇe viya katvā gilitvā pariniṭṭhapetvā ṭhitā. **Laggā**ti gāvo kaṇṭake viya āsattā, mahāpalipe vā patanena nāsikaggapalipannapuriso viya uddharitumasakkuṇeyyabhāvena nimuggā. **Laggitā**ti makkaṭālepena viya makkaṭo pañcannaṁ indriyānaṁ vasena āsaṅgitā, **palibuddhā**ti sambaddhā, upaddutā vāti ayamattho **Aṅguttaraṭīkāyaṁ**[1] vutto. Etena jāyatīti **jano,** "rāgo gedho"ti evamādiko, puthu nānāvidho jano rāgādiko etesaṁ, puthūsu vā pañcasu kāmaguṇesu janā rattā giddhā -pa- palibuddhāti atthaṁ dasseti.

"Āvutā"ti-ādipi pariyāyavacanameva. Apica **"āvutā**ti āvaritā. **Nivutā**ti nivāritā. **Ophutā**ti paliguṇṭhitā, pariyonaddhā vā. **Pihitā**ti pidahitā. **Paṭicchannā**ti chāditā. **Paṭikujjitā**ti heṭṭhāmukhajātā"ti tattheva[2] vuttaṁ. Ettha ca janenti etehīti **janā,** nīvaraṇā, puthu nānāvidhā janā nīvaraṇā etesaṁ, puthūhi vā nīvaraṇehi janā āvutā -pa- paṭikujjitāti nibbacanaṁ dasseti. Puthūsu nīcadhammasamācāresu jāyati, puthūnaṁ vā abbhantare jano antogadho, puthu vā bahuko janoti atthaṁ dasseti **"puthūnan**"ti-ādinā, etena ca tatiyapādaṁ vivarati, samattheti vā. **"Puthuvā**"ti-ādinā pana catutthapādaṁ. Puthu visaṁsaṭṭho eva jano puthujjanoti ayañhettha vacanattho.

---

1. Aṁ-Ṭṭha 1. 47 piṭṭhe vaṇṇanāyaṁ. 2. Aṁ-Ṭṭha 1. 47 piṭṭhe Ṭīkāyaṁ.

Yehi guṇavisesehi nimittabhūtehi Bhagavati "Tathāgato"ti ayaṁ samaññā pavattā, taṁ dassanatthaṁ **"aṭṭhahi kāraṇehi Bhagavā Tathāgato"**ti-ādi vuttaṁ. Ekopi hi saddo anekapavattinimittamadhikicca anekadhā atthappakāsako, Bhagavato ca sabbepi nāmasaddā anekaguṇanemittikāyeva. Yathāha—

> "Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena Mahesino.
> Guṇena nāmamuddheyyaṁ, api nāmasahassato"ti[1].

Kāni pana tānīti anuyoge sati paṭhamaṁ tassarūpaṁ saṅkhepato uddisitvā **"kathan"**ti-ādinā niddisati. **Tathā āgato**ti ettha ākāraniyamanavasena opammasampaṭipādanattho **tathā**-saddo. Sāmaññajotanāya visesāvaṭṭhānato, visesatthinā ca sāmaññasaddassāpi visesattheyeva anupayujjitabbato paṭipadāgamanattho **āgata**saddo daṭṭhabbo, na ñāṇagamanattho "tathalakkhaṇaṁ āgato"ti-ādīsu[2] viya, nāpi kāyagamanādi-attho "āgato kho mahāsamaṇo, Māgadhānaṁ giribbajan"ti-ādīsu[3] viya. Tattha yassa ākārassa niyamanavasena opammasampaṭipādanattho tathā-saddo, tadākāraṁ karuṇāpadhānattā tassa mahākaruṇāmukhena purimabuddhānaṁ āgamanapaṭipadāya udāharaṇavasena sāmaññato dassento **"yathā sabbaloke"**ti-ādimāha. Yaṁ taṁ-saddānaṁ ekantasambandhabhāvato cettha tathā-saddassatthadassane yathā-saddena attho vibhāvito. Tadeva vitthāreti **"yathā Vipassī Bhagavā"**ti-ādinā, Vipassī-ādīnañcettha channaṁ Sammāsambuddhānaṁ Mahāpadānasuttādīsu[4] sampahulaniddesena[5] supākaṭattā, āsannattā ca tesaṁ vasena taṁ paṭipadaṁdassetīti daṭṭhabbaṁ. Āgato yathā, tathā āgatoti sabbatra sambandho. **"Kiṁ vuttaṁ hotī"**ti-ādināpi tadeva paṭiniddisati. Tattha **yena abhinīhārenā**ti manussattaliṅgasampattihetusatthāradassanapabbajjāguṇa sampatti-adhikārachandānaṁ vasena aṭṭhaṅgasamannāgatena

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 316; Netti-Ṭṭha 119; Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 277; Dī-Ṭī 1. 62, 367 piṭṭhesu.
2. Dī-Ṭṭha 1. 59, 62; Ma-Ṭṭha 1. 47, 50; Saṁ-Ṭṭha 2. 265; Aṁ-Ṭṭha 1. 80-3; Theragāthā-Ṭṭha 1. 42; Itivuttaka-Ṭṭha 111. 2; Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 190-2; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 18, 19; Mahāniddesa-Ṭṭha 153, 155 piṭṭhesu.
3. Vi 3. 55 piṭṭhe.
4. Dī 2. 2 piṭṭhe.
5. Dī-Ṭṭha 2. 15 piṭṭhe.

mahāpaṇidhānena. Sabbesañhi Buddhānaṁ paṭhamapaṇidhānaṁ imināva nīhārena samijjhati. Abhinīhāroti cettha mūlapaṇidhānassetaṁ adhivacananti daṭṭhabbaṁ.

Evaṁ mahābhinīhāravasena "Tathāgato"ti padassa atthaṁ dassetvā idāni pāramīpūraṇavasenapi dassetuṁ **"atha vā"**ti-ādimāha. "Ettha ca suttantikānaṁ mahābodhiyānapaṭipadāya kosallajananatthaṁ pāramīsu ayaṁ vitthārakathā"ti-ādinā **Ācariyadhammapālattherena**[1] yā pāramīsu vinicchayakathā vuttā, kiñcāpi sā amhehi idha vuccamānā ganthavitthārakarā viya bhavissati, yasmā panāyaṁ saṁvaṇṇanā etissaṁ pacchā pamādalekhavisodhanavasena, tadavasesatthapariyādānavasena ca pavattā, tasmā sāpi pāramīkathā idha vattabbāyevāti tato ceva Cariyāpiṭakaṭṭhakathāto ca āharitvā yathārahaṁ gāthābandhehi samalaṅkaritvā atthamadhippāyañca visodhayamānā bhavissati. Kathaṁ?

Kā panetā pāramiyo, kenaṭṭhena katīvidhā.
Ko ca tāsaṁ kamo kāni, lakkhaṇādīni sabbathā.

Ko paccayo, saṁkileso, vodānaṁ paṭipakkhako.
Paṭipattivibhāgo ca, saṅgaho sampadā tathā.

Kittakena sampādanaṁ, ānisaṁso ca kiṁ phalaṁ.
Pañhametaṁ vissajjitvā, bhavissati vinicchayo.

Tatridaṁ vissajjanaṁ—

Kā panetā pāramiyoti—

Taṇhāmānādimaññatra, upāyakusalena yā.
Ñāṇena pariggahitā, pāramī sā vibhāvitā.

Taṇhāmānādinā hi anupahatā karuṇūpāyakosallapariggahitā dānādayo guṇasaṅkhātā etā kiriyā "pāramī"ti vibhāvitā.

Kenaṭṭhena pāramiyoti—

Paramo uttamaṭṭhena, tassāyaṁ pāramī tathā.
Kammaṁ bhāvoti dānādi, taddhitato tidhā matā.

---

1. Dī-Ṭī 1. 67 piṭṭhe.

Pūreti mavati pare, paraṁ majjati mayati.
Munāti minoti tathā, minātīti vā paramo.

Pāre majjati sodheti, mavati mayatīti vā.
Māyeti taṁ vā munāti, minoti mināti tathā.

Pāramīti mahāsatto, vuttānusārato pana.
Taddhitatthattayeneva, pāramīti ayaṁ matā.

Dānasīlādiguṇavisesayogena hi sattuttamatāya mahābodhisattho **paramo,** tassa ayaṁ, bhāvo, kammanti vā **pāramī,** dānādikiriyā. Atha vā parati pūretīti **paramo** niruttinayena, dānādiguṇānaṁ pūrako, pālako ca bodhisatto, paramassa ayaṁ, bhāvo, kammaṁ vā **pāramī.** Apica pare satte mavati attani bandhati guṇavisesayogena, paraṁ vā atirekaṁ majjati saṁkilesamalato, paraṁ vā seṭṭhaṁ nibbānaṁ visesena mayati gacchati, paraṁ vā lokaṁ pamāṇabhūtena ñāṇavisesena idhalokamiva munāti paricchindati, paraṁ vā ativiya sīlādiguṇagaṇaṁ attano santāne minoti pakkhipati, paraṁ vā attabhūtato dhammakāyato aññaṁ, paṭipakkhaṁ vā tadanatthakaraṁ kilesacoragaṇaṁ mināti hiṁsatīti **paramo, ma**hāsatto, "paramassa ayan"ti-ādinā vuttanayena **pāramī.** Pāre vā nibbāne majjati sujjhati, satte ca sodheti, tattha vā satte mavati bandhati yojeti, taṁ vā mayati gacchati, satte ca māyeti gameti, taṁ vā yāthāvato munāti paricchindati, tattha vā satte minoti pakkhipati, tattha vā sattānaṁ kilesāriṁ mināti hiṁsatīti **pāramī,** mahāsatto, "tassa ayan"ti-ādinā dānādikiriyāva **pāramī**ti. Iminā nayena pāramīnaṁ vacanattho veditabbo.

Katividhāti saṅkhepato dasavidhā, tā pana **Buddhavaṁsapāḷiyaṁ**[1] sarūpato āgatāyeva. Yathāha"vicinanto tadādakkhiṁ, paṭhamaṁ dānapāramin"ti-ādi[2]. Yathā cāha—

"Kati nu kho bhante Buddhakārakā dhammāti? Dasa kho Sāriputta Buddhakārakā dhammā, katame dasa? Dānaṁ kho Sāriputta Buddhakārako dhammo, sīlaṁ nekkhammaṁ paññā vīriyaṁ khanti saccaṁ

1. Khu 4. 306 piṭṭhe. 2. Khu 4. 315 piṭṭhe.

adhiṭṭhānaṁ mettā upekkhā Buddhakārako dhammo, ime kho Sāriputta dasa Buddhakārakā dhammāti. Idamavoca Bhagavā, idaṁ vatvāna Sugato athāparaṁ etadavoca Satthā—

‘Dānaṁ sīlañca nekkhammaṁ, paññāvīriyena pañcamaṁ.
Khantisaccamadhiṭṭhānaṁ, mettupekkhāti te dasā’ti”[1].

Keci pana “chabbidhā”ti vadanti, taṁ etāsaṁ saṅgahavasena vuttaṁ. So pana saṅgaho parato āvi bhavissati.

Ko ca tāsaṁ kamoti ettha **kamo** nāma desanākkamo, so ca paṭhamasamādānahetuko, samādānaṁ pavicayahetukaṁ, iti yathā ādimhi paṭhamābhinīhārakāle pavicitā, samādinnā ca, tathā desitā. Yathāha “vicinanto tadādakkhiṁ, paṭhamaṁ dānapāramin”ti-ādi[2]. Tenetaṁ vuccati—

“Paṭhamaṁ samādānatā-vasenāyaṁ kamo ruto.
Atha vā aññamaññassa, bahūpakāratopi cā”ti.

Tattha hi dānaṁ sīlassa bahūpakāraṁ, sukarañcāti taṁ ādimhi vuttaṁ. Dānaṁ pana sīlapariggahitaṁ mahapphalaṁ hoti mahānisaṁsanti dānānantaraṁ sīlaṁ vuttaṁ. Sīlaṁ nekkhammapariggahitaṁ -pa-. Nekkhammaṁ paññāpariggahitaṁ -pa-. Paññā vīriyapariggahitā -pa-. Vīriyaṁ khantipariggahitaṁ -pa-. Khanti saccapariggahitā -pa-. Saccaṁ adhiṭṭhānapariggahitaṁ -pa-. Adhiṭṭhānaṁ mettāpariggahitaṁ -pa-. Mettā upekkhāpariggahitā mahapphalā hoti mahānisaṁsāti mettānantaraṁ upekkhā vuttā. Upekkhā pana karuṇāpariggahitā, karuṇā ca upekkhāpariggahitāti veditabbā. Kathaṁ pana mahākāruṇikā bodhisattā sattesu upekkhākā hontīti? Upekkhitabbayuttakesu kañci kālaṁ upekkhakā honti, na pana sabbattha, sabbadā cāti keci. Apare pana na ca sattesu upekkhakā, sattakatesu pana vippakāresu upekkhakā hontīti, idamevettha yuttaṁ.

Aparo nayo—

Sabbasādhāraṇatādi-kāraṇehipi īritaṁ.
Dānaṁ ādimhi sesā tu, purimepi apekkhakā.

---

1. Khu 4. 306 piṭṭhe. (Thokaṁ visadisaṁ.) 2. Khu 4. 315 piṭṭhe.

Pacurajanesupi hi pavattiyā sabbasattasādhāraṇattā, appaphalattā, sukarattā ca **dānaṁ** ādimhi vuttaṁ. Sīlena dāyakapaṭiggāhakasuddhito parānuggahaṁ vatvā parapīḷānivattivacanato, kiriyadhammaṁ vatvā akiriyadhammavacanato, bhogasampattihetuṁ vatvā bhavasampattihetuvacanato ca dānassānantaraṁ **sīlaṁ** vuttaṁ. Nekkhammena sīlasampattisiddhito, kāyavacīsucaritaṁ vatvā manosucaritavacanato, visuddhasīlassa sukheneva jhānasamijjhanato, kammāparādhappahānena payogasuddhiṁ vatvā kilesāparādhappahānena āsayasuddhivacanato, vītikkamappahāne ṭhitassa pariyuṭṭhānappahānavacanato ca sīlassānantaraṁ **nekkhammaṁ** vuttaṁ. Paññāya nekkhammassa siddhiparisuddhito, jhānābhāve paññābhāvavacanato. Samādhipadaṭṭhānā hi paññā, paññāpaccupaṭṭhāno ca samādhi. Samathanimittaṁ vatvā upekkhānimittavacanato, parahitajjhānena parahitakaraṇūpāyakosallavacanato ca nekkhammassānantaraṁ **paññā** vuttā. Vīriyārambhena paññākiccasiddhito, sattasuññatādhammanijjhānakkhantiṁ vatvā sattahitāya ārambhassa acchariyatāvacanato, upekkhānimittaṁ vatvā paggahanimittavacanato, nisammakāritaṁ vatvā uṭṭhānavacanato ca. Nisammakārino hi uṭṭhānaṁ phalavisesamāvahatīti paññāyānantaraṁ **vīriyaṁ** vuttaṁ.

Vīriyena titikkhāsiddhito. Vīriyavā hi āraddhavīriyattā sattasaṅkhārehi upanītaṁ dukkhaṁ abhibhuyya viharati. Vīriyassa titikkhālaṅkārabhāvato. Vīriyavato hi titikkhā sobhati. Paggahanimittaṁ vatvā samathanimittavacanato, accārambhena uddhaccadosappahānavacanato. Dhammanijjhānakkhantiyā hi uddhaccadoso pahīyati. Vīriyavato sātaccakaraṇavacanato. Khantibahulo hi anuddhato sātaccakārī hoti. Appamādavato parahitakiriyārambhe paccupakārataṇhābhāvavacanato. Yāthāvato dhammanijjhāne hi sati taṇhā na hoti. Parahitārambhe paramepi parakatadukkhasahanatāvacanato ca vīriyassānantaraṁ **khanti** vuttā. Saccena khantiyā cirādhiṭṭhānato, apakārino apakārakhantiṁ vatvā tadupakārakaraṇe avisaṁvādavacanato, khantiyā apavādavācāvikampanena bhūtavāditāya avijahanavacanato, sattasuññatādhammanijjhānakkhantiṁ vatvā tadupabrūhitañāṇasaccassa vacanato ca khantiyānantaraṁ **saccaṁ** vuttaṁ. Adhiṭṭhānena saccasiddhito. Acalādhiṭṭhānassa hi virati sijjhati. Avisaṁvāditaṁ

vatvā tattha acalabhāvavacanato. Saccasandho hi dānādīsu paṭiññānurūpaṁ niccalo pavattati. Ñāṇasaccaṁ vatvā sambhāresu pavattiniṭṭhāpanavacanato. Yathābhūtañāṇavā hi bodhisambhāresu adhiṭṭhāti, te ca niṭṭhāpeti. Paṭipakkhehi akampiyabhāvato ca saccassānantaraṁ **adhiṭṭhānaṁ** vuttaṁ. Mettāya parahitakaraṇasamādānādhiṭṭhānasiddhito, adhiṭṭhānaṁ vatvā hitūpasaṁhāravacanato. Bodhisambhāre hi adhitiṭṭhamāno mettāvihārī hoti. Acalādhiṭṭhānassa samādānāvikopanena samādānasambhavato ca adhiṭṭhānassānantaraṁ **mettā** vuttā. Upekkhāya mettāvisuddhito, sattesu hitūpasaṁhāraṁ vatvā tadaparādhesu udāsīnatāvacanato, mettābhāvanaṁ vatvā tannissandabhāvanāvacanato, "hitakāmasattepi upekkhako"ti acchariyaguṇatāvacanato ca mettāyānantaraṁ **upekkhā** vuttāti evametāsaṁ kamo veditabbo.

Kānilakkhaṇādīni sabbathāti ettha pana avisesena—

Paresamanuggahaṇaṁ, **lakkhaṇan**ti pavuccati.
Upakāro akampo ca, **raso** hitesitāpi ca.

Buddhattaṁ **paccupaṭṭhānaṁ,** dayā ñāṇaṁ pavuccati.
Padaṭṭhānanti tāsantu, paccekaṁ tāni bhedato.

Sabbāpi hi pāramiyo parānuggahalakkhaṇā, paresaṁ upakārakaraṇarasā, avikampanarasā vā, hitesitāpaccupaṭṭhānā, Buddhattapaccupaṭṭhānā vā, mahākaruṇāpadaṭṭhānā, karuṇūpāyakosallapadaṭṭhānā vā.

Visesena pana yasmā karuṇūpāyakosallapariggahitā attupakaraṇapariccāgacetanā **dānapāramī.** Karuṇūpāyakosallapariggahitaṁ kāyavacīsucaritaṁ atthato akattabbavirati, kattabbakaraṇacetanādayo ca **sīlapāramī.** Karuṇūpāyakosallapariggahito ādīnavadassanapubbaṅgamo kāmabhavehi nikkhamanacittuppādo **nekkhammapāramī.** Karuṇūpāyakosallapariggahito dhammānaṁ sāmaññavisesalakkhaṇāvabodho **paññāpāramī.** Karuṇūpāyakosallapariggahito kāyacittehi parahitārambho **vīriyapāramī.** Karuṇūpāyakosallapariggahito sattasaṅkhārāparādhasahanasaṅkhāto adosappadhāno tadākārappavatto cittuppādo **khantipāramī.** Karuṇūpāyakosallapariggahitaṁ viraticetanādibhedaṁ avisaṁvādanaṁ

saccapāramī. Karuṇūpāyakosallapariggahito acalasamādānādhiṭṭhānasaṅkhāto tadākārappavatto cittuppādo **adhiṭṭhānapāramī.** Karuṇūpāyakosallapariggahito lokassa hitasukhūpasaṁhāro atthato abyāpādo **mettāpāramī.** Karuṇūpāyakosallapariggahitā anunayapaṭighaviddhaṁsanasaṅkhātā iṭṭhāniṭṭhesu sattasaṅkhāresu samappavatti **upekkhāpāramī.**

Tasmā pariccāgalakkhaṇaṁ **dānaṁ,** deyyadhamme lobhaviddhaṁsanarasaṁ, anāsattipaccupaṭṭhānaṁ, bhavavibhavasampattipaccupaṭṭhānaṁ vā, pariccajitabbavatthupadaṭṭhānaṁ. Sīlanalakkhaṇaṁ **sīlaṁ,** samādhānalakkhaṇaṁ, patiṭṭhānalakkhaṇaṁ vāti vuttaṁ hoti. Dussīlyaviddhaṁsanarasaṁ, anavajjarasaṁ vā, soceyyapaccupaṭṭhānaṁ, hirottappapadaṭṭhānaṁ. Kāmato, bhavato ca nikkhamanalakkhaṇaṁ **nekkhammaṁ,** tadādīnavavibhāvanarasaṁ, tatoyeva vimukhabhāvapaccupaṭṭhānaṁ, saṁvegapadaṭṭhānaṁ. Yathāsabhāvapaṭivedhalakkhaṇā **paññā,** akkhalitapaṭivedhalakkhaṇā vā kusalissāsakhitta-usupaṭivedho viya, visayobhāsanarasā padīpo viya, asammohapaccupaṭṭhānā araññagatasudesako viya, samādhipadaṭṭhānā, catusaccapadaṭṭhānā vā. Ussāhalakkhaṇaṁ **vīriyaṁ,** upatthambhanarasaṁ, asaṁsīdanapaccupaṭṭhānaṁ, vīriyārambhavatthupadaṭṭhānaṁ, saṁvegapadaṭṭhānaṁ vā.

Khamanalakkhaṇā **khanti,** iṭṭhāniṭṭhasahanarasā, adhivāsanapaccupaṭṭhānā, avirodhapaccupaṭṭhānā vā, yathābhūtadassanapadaṭṭhānā. Avisaṁvādanalakkhaṇaṁ **saccaṁ,** yāthāvavibhāvanarasaṁ, sādhutāpaccupaṭṭhānaṁ, soraccapadaṭṭhānaṁ. Bodhisambhāresu adhiṭṭhānalakkhaṇaṁ **adhiṭṭhānaṁ,** tesaṁ paṭipakkhābhibhavanarasaṁ, tattha acalatāpaccupaṭṭhānaṁ, bodhisambhārapadaṭṭhānaṁ. Hitākārappavattilakkhaṇā **mettā,** hitūpasaṁhārarasā, āghātavinayanarasā vā, sommabhāvapaccupaṭṭhānā, sattānaṁ manāpabhāvadassanapadaṭṭhānā. Majjhattākārappavattilakkhaṇā **upekkhā,** samabhāvadassanarasā, paṭighānunayavūpasamapaccupaṭṭhānā, kammassakatāpaccavekkhaṇapadaṭṭhānā. Ettha ca karuṇūpāyakosallapariggahitatā dānādīnaṁ pariccāgādilakkhaṇassa visesanabhāvena vattabbā, yato tāni pāramīsaṅkhyaṁ labhanti. Na hi sammāsambodhiyādipatthanamaññatra akaruṇūpāyakosallapariggahitāni vaṭṭagāmīni dānādīni pāramīsaṅkhyaṁ labhantīti.

Ko paccayoti—

> Abhinīhāro ca tāsaṁ, dayā ñāṇañca paccayo.
> Ussāhummaṅgavatthānaṁ, hitācārādayo tathā.

Abhinīhāro tāva pāramīnaṁ sabbāsampi paccayo. Yo hi ayaṁ "manussattaṁ liṅgasampattī"ti-ādi[1] aṭṭhadhammasamodhānasampādito "tiṇṇo tāreyyaṁ mutto moceyyaṁ, Buddho bodheyyaṁ, suddho sodheyyaṁ, danto dameyyaṁ, santo sameyyaṁ, assattho assāseyyaṁ, parinibbuto parinibbāpeyyan"ti-ādinā[2] pavatto **abhinīhāro,** so avisesena sabbapāramīnaṁ paccayo. Tappavattiyā hi uddhaṁ pāramīnaṁ pavicayupaṭṭhānasamādānādhiṭṭhānanipphattiyo mahāpurisānaṁ sambhavanti, abhinīhāro ca nāmesa atthato tesamaṭṭhaṅgānaṁ samodhānena tathāpavatto cittuppādo, "aho vatāhaṁ anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambujjheyyaṁ, sabbasattānaṁ hitasukhaṁ nipphādeyyan"ti-ādipatthanāsaṅkhāto acinteyyaṁ Buddhabhūmiṁ, aparimāṇaṁ lokahitañca ārabbha pavattiyā sabbabuddhakārakadhammamūlabhūto paramabhaddako paramakalyāṇo aparimeyuppabhāvo puññavisesoti daṭṭhabbo.

Tassa ca uppattiyā saheva mahāpuriso mahābodhiyānapaṭipattiṁ otiṇṇo nāma hoti, niyatabhāvasamadhigamanato, tato ca anivattanasabhāvato "bodhisatto"ti samaññaṁ labhati, sabbabhāgena sammāsambodhiyaṁ sammāsattamānasatā, bodhisambhāre sikkhāsamatthatā cassa santiṭṭhati. Yathāvuttābhinīhārasamijjhanena hi mahāpurisā sabbaññutaññāṇādhigamanapubbaliṅgena sayambhuñāṇena sammadeva sabbapāramiyo vicinitvā samādāya anukkamena paripūrenti, yathā taṁ katamahābhinīhāro Sumedhapaṇḍito. Yathāha—

> "Handa Buddhakare dhamme, vicināmi ito cito.
> Uddhaṁ adho dasa disā, yāvatā dhammadhātuyā.
> Vicinanto tadā dakkhiṁ, paṭhamaṁ dānapāramin"ti[3]—

vitthāro. Lakkhaṇādito panesa sammadeva sammāsambodhipaṇidhānalakkhaṇo, "aho vatāhaṁ anuttaraṁ sammāsambodhiṁ abhisambujjheyyaṁ,

---

1. Khu 4. 311 piṭṭhe.
2. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 274; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 12 piṭṭhesu.
3. Khu 4. 315 piṭṭhe.

sabbasattānaṁ hitasukhaṁ nipphādeyyan”ti-ādipatthanāraso, bodhisambhārahetubhāvapaccupaṭṭhāno, mahākaruṇāpadaṭṭhāno, upanissayasampattipadaṭṭhāno vā.

Tassa pana abhinīhārassa cattāro paccayā, cattāro hetū, cattāri ca balāni veditabbāni. Tattha katame **cattāro paccayā** mahābhinīhārāya? Idha mahāpuriso passati Tathāgataṁ mahatā Buddhānubhāvena acchariyabbhutaṁ pāṭihāriyaṁ karontaṁ, tassa taṁ nissāya taṁ ārammaṇaṁ katvā mahābodhiyaṁ cittaṁ santiṭṭhati “mahānubhāvā vatāyaṁ dhammadhātu, yaso suppaṭividdhattā Bhagavā evaṁ acchariyabbhutadhammo, acinteyyānubhāvo cā”ti, so tameva mahānubhāvadassanaṁ nissāya taṁ paccayaṁ katvā sambodhiyaṁ adhimuccanto tattha cittaṁ ṭhapeti, ayaṁ **paṭhamo paccayo** mahābhinīhārāya.

Na heva kho passati Tathāgatassa yathāvuttaṁ mahānubhāvataṁ, apica kho suṇāti “ediso ca ediso ca Bhagavā”ti, so taṁ nissāya taṁ paccayaṁ katvā sambodhiyaṁ adhimuccanto tattha cittaṁ ṭhapeti, ayaṁ **dutiyo paccayo** mahābhinīhārāya.

Na heva kho passati Tathāgatassa yathāvuttaṁ mahānubhāvataṁ, nāpi taṁ parato suṇāti, apica kho Tathāgatassa dhammaṁ desentassa “Dasabalasamannāgato bhikkhave Tathāgato”ti-ādinā[1] Buddhānubhāvapaṭisaṁyuttaṁ dhammaṁ suṇāti, so taṁ nissāya -pa- ayaṁ **tatiyo paccayo** mahābhinīhārāya.

Na heva kho passati Tathāgatassa yathāvuttaṁ mahānubhāvataṁ, nāpi taṁ parato suṇāti, nāpi Tathāgatassa dhammaṁ suṇāti, apica kho uḷārajjhāsayo kalyāṇādhimuttiko “ahametaṁ Buddhavaṁsaṁ Buddhatantiṁ Buddhapaveṇiṁ Buddhadhammataṁ paripālessāmī”ti yāvadeva dhammaññeva sakkaronto garuṁ karonto mānento pūjento dhammaṁ apacayamāno taṁ nissāya -pa- ṭhapeti, ayaṁ **catuttho paccayo** mahābhinīhārāyāti.

---

1. Saṁ 1. 265-6 piṭṭhādīsu.

Katame **cattāro hetū** mahābhinīhārāya? Idha mahāpuriso pakatiyā upanissayasampanno hoti purimakesu Buddhesu katādhikāro, ayaṁ **paṭhamo hetu** mahābhinīhārāya. Puna caparaṁ mahāpuriso pakatiyāpi karuṇājjhāsayo hoti karuṇādhimutto sattānaṁ dukkhaṁ apanetukāmo, apica attano kāyañca jīvitañca pariccaji, ayaṁ **dutiyo hetu** mahābhinīhārāya. Puna caparaṁ mahāpuriso sakalatopi vaṭṭadukkhato sattahitāya dukkaracariyato sucirampi kālaṁ ghaṭento vāyamanto anibbinno hoti anutrāsī, yāva icchitatthanipphatti, ayaṁ **tatiyo hetu** mahābhinīhārāya. Puna caparaṁ mahāpuriso kalyāṇamittasannissito hoti, yo ahitato naṁ nivāreti, hite patiṭṭhāpeti, ayaṁ **catuttho hetu** mahābhinīhārāya.

Tatrāyaṁ mahāpurisassa upanissayasampadā—ekantenevassa yathā ajjhāsayo sambodhininno hoti sambodhipoṇo sambodhipabbhāro, tathā sattānaṁ hitacariyāya, yato anena purimabuddhānaṁ santike sambodhiyā paṇidhānaṁ kataṁ hoti manasā, vācāya ca "ahampi ediso Sammāsambuddho hutvā sammadeva sattānaṁ hitasukhaṁ nipphādeyyan"ti. Evaṁ sampannūpanissayassa panassa imāni upanissayasampattiyā liṅgāni sambhavanti, yehi samannāgatassa sāvakabodhisattehi, paccekabodhisattehi ca mahāviseso mahantaṁ nānākaraṇaṁ paññāyati indriyato, paṭipattito, kosallato ca. Idha hi upanissayasampanno mahāpuriso yathā visadindriyo hoti visadañāṇo, na tathā itare. Parahitāya paṭipanno hoti, no attahitāya. Tathā hi so yathā bahujanahitāya bahujanasukhāya lokānukampāya atthāya hitāya sukhāya devamanussānaṁ paṭipajji, na tathā itare, tattha ca kosallaṁ āvahati ṭhānuppattikapaṭibhānena, ṭhānāṭhānakusalatāya ca.

Tathā mahāpuriso pakatiyā dānajjhāsayo hoti dānābhirato, sati deyyadhamme detiyeva, na dānato saṅkocaṁ āpajjati, satataṁ samitaṁ saṁvibhāgasīlo hoti, pamuditopa deti ādarajāto, na udāsīnacitto, mahantampi dānaṁ datvā

neva dānena santuṭṭho hoti, pageva appaṁ. Paresañca ussāhaṁ janento dāne vaṇṇaṁ bhāsati, dānapaṭisaṁyuttaṁ dhammakathaṁ karoti, aññe ca paresaṁ dente disvā attamano hoti, bhayaṭṭhānesu ca paresaṁ abhayaṁ detīti evamādīni dānajjhāsayassa mahāpurisassa dānapāramiyā liṅgāni.

Tathā pāṇātipātādīhi pāpadhammehi hirīyati ottappati, sattānaṁ aviheṭhanajātiko hoti, sorato sukhasīlo asaṭho amāyāvī ujujātiko subbaco sovacassakaraṇīyehi dhammehi samannāgato mudujātiko athaddho anatimānī, parasantakaṁ nādiyati antamaso tiṇasalākamupādāya, attano hatthe nikkhittaṁ iṇaṁ vā gahetvā paraṁ na visaṁvādeti, parasmiṁ vā attano santake byāmūḷhe, vissarite vā taṁ saññāpetvā paṭipādeti yathā taṁ na parahatthagataṁ hoti, aloluppo hoti, parapariggahitesu pāpakaṁ cittampi na uppādeti, itthibyasanādīni dūrato parivajjeti, saccavādī saccasandho bhinnānaṁ sandhātā sahitānaṁ anuppadātā piyavādī mihitapubbaṅgamo pubbabhāsī atthavādī dhammavādī anabhijjhālu abyāpannacitto aviparītadassano kammassakatāñāṇena, saccānulomikañāṇena ca, kataññū kabhavedī vuḍḍhāpacāyī suvisuddhājīvo dhammakāmo, paresampi dhamme samādapetā sabbena sabbaṁ akiccato satte nivāretā kiccesu patiṭṭhapetā attanā ca tattha kicce yogaṁ āpajjitā, katvā vā pana sayaṁ akattabbaṁ sīghaññeva tato paṭivirato hotīti evamādīni sīlajjhāsayassa mahāpurisassa sīlapāramiyā liṅgāni.

Tathā mandakileso hoti mandanīvaraṇo pavivekajjhāsayo avikkhepabahulo, na tassa pāpakā vitakkā cittamanvāssavanti, vivekagatassa cassa appakasireneva cittaṁ samādhiyati, amittapakkhepi tuvaṭaṁ mettacittabhā santiṭṭhati, pageva itarasmiṁ, satimā ca hoti cirakatampi cirabhāsitampi susaritā anussaritā, medhāvī ca hoti dhammojapaññāya samannāgato, nipako ca hoti tāsu tāsu itikattabbatāsu, āraddhavīriyo ca hoti sattānaṁ hitakiriyāsu, khantibalasamannāgato ca hoti sabbasaho, acalādhiṭṭhāno ca hoti daḷhasamādāno, ajjhapekkhako ca hoti upekkhāṭhānīyesu dhammesūti evamādīni mahāpurisassa nekkhammajjhāsayādīnaṁ vasena nekkhammapāramiyādīnaṁ liṅgāni veditabbāni.

Evametehi bodhisambhāraliṅgehi samannāgatassa mahāpurisassa yaṁ vuttaṁ "mahābhinīhārāya kalyāṇamittasannissayo hetū"ti, tatridaṁ saṅkhepato kalyāṇamittalakkhaṇaṁ—idha kalyāṇamitto saddhāsampanno hoti sīlasampanno sutasampanno cāgavīriyasatisamādhipaññāsampanno. Tattha saddhāsampattiyā saddahati Tathāgatassa bodhiṁ kammaṁ, kammaphalañca, tena sammāsambodhiyā hetubhūtaṁ sattesu hitesitaṁ na pariccajati. Sīlasampattiyā sattānaṁ piyo hoti manāpo garu bhāvanīyo codako pāpagarahiko vattā vacanakkhamo. Sutasampattiyā sattānaṁ hitasukhāvahaṁ gambhīraṁ dhammakathaṁ kattā hoti. Cāgasampattiyā appiccho hoti samāhito santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho. Vīriyasampattiyā āraddhavīriyo hoti sattānaṁ hitapaṭipattiyā. Satisampattiyā upaṭṭhitassatī hoti anavajjesu dhammesu. Samādhisampattiyā avikkhitto hoti samāhitacitto. Paññāsampattiyā aviparītaṁ pajānāti. So satiyā kusalānaṁ dhammānaṁ gatiyo samanvesamāno paññāya sattānaṁ hitāhitaṁ yathābhūtaṁ jānitvā samādhinā tattha ekaggacitto hutvā vīriyena ahitā satte nisedhetvā hite niyojeti. Tenāha—

"Piyo garu bhāvanīyo, vattā ca vacanakkhamo.
Gambhīrañca kathaṁ kattā, no caṭṭhāne niyojako"ti[1].

Evaṁ guṇasamannāgataṁva kalyāṇamittaṁ upanissāya mahāpuriso attano upanissayasampattiṁ sammadeva pariyodapeti. Suvisuddhāsayapayogova hutvā catūhi balehi samannāgato nacireneva aṭṭhaṅge samodhānetvā mahābhinīhāraṁ karonto bodhisattabhāve patiṭṭhahati anivattidhammo niyato sambodhiparāyaṇo.

Tassimāni **cattāri balāni ajjhattikabalaṁ** yā sammāsambodhiyaṁ attasannissayā dhammagāravena abhiruci ekantaninnajjhāsayatā, yāya mahāpuriso attādhipatilajjāsannissayo, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṁ pāpuṇāti. **Bāhirabalaṁ** yā sammāsambodhiyaṁ parasannissayā abhiruci ekantaninnajjhāsayatā, yāya mahāpuriso lokādhipati-ottappanasannissayo, abhinīhārasampanno ca hutvā

1. Aṁ 2. 422; Khu 10. 142; Khu 11. 356 piṭṭhesu.

pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṁ pāpuṇāti. **Upanissayabalaṁ** yā sammāsambodhiyaṁ upanissayasampattiyā abhiruci ekantaninnajjhāsayatā, yāya mahāpuriso tikkhindriyo, visadadhātuko, satisannissayo, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṁ pāpuṇāti. **Payogabalaṁ** yā sammāsambodhiyā tajjā payogasampadā sakkaccakāritā sātaccakāritā, yāyamahāpuriso visuddhapayogo, nirantarakārī, abhinīhārasampanno ca hutvā pāramiyo pūretvā sammāsambodhiṁ pāpuṇāti. Evamayaṁ catūhi paccayehi, catūhi hetūhi, catūhi ca balehi sampannasamudāgamo aṭṭhaṅgasamodhānasampādito abhinīhāro pāramīnaṁ paccayo hoti mūlakāraṇabhāvato.

Yassa ca pavattiyā mahāpurise **cattāro acchariyā abbhutā dhammā** patiṭṭhahanti, sabbaṁ sattanikāyaṁ attano orasaputtaṁ viya piyacittena pariggaṇhāti, na cassa cittaṁ puna saṁkilesavasena saṁkilissati, sattānaṁ hitasukhāvaho cassa ajjhāsayo, payogo ca hoti, attano ca Buddhakārakadhammā uparūpari vaḍḍhanti, paripaccanti ca, yato mahāpuriso uḷāratarena puññābhisandena kusalābhisandena pavaḍḍhiyā[1] paccayena sukhassāhārena samannāgato sattānaṁ dakkhiṇeyyo uttamaṁ gāravaṭṭhānaṁ, asadisaṁ puññakkhettañca hoti. Evamanekaguṇo anekānisaṁso mahābhinīhāro pāramīnaṁ paccayoti veditabbo.

Yathā ca mahābhinīhāro, evaṁ mahākaruṇā, upāyakosallañca. Tattha **upāyakosallaṁ** nāma dānādīnaṁ bodhisambhārabhāvassa nimittabhūtā paññā, yāhi mahākaruṇūpāyakosallatāhi mahāpurisānaṁ attasukhanirapekkhatā, nirantaraṁ parasukhakaraṇapasutatā, sudukkarehi mahābodhisattacaritehi visādābhāvo, pasādasaṁvuddhidassanasavanānussaraṇāvatthāsupi sattānaṁ hitasukhapaṭilābhahetubhāvo ca sampajjati. Tathā hi tassa paññāya Buddhabhāvasiddhi, karuṇāya Buddhakammasiddhi. Paññāya sayaṁ tarati, karuṇāya pare tāreti. Paññāya paradukkhaṁ parijānāti, karuṇāya paradukkhapaṭikāraṁ ārabhati. Paññāya dukkhaṁ nibbindati, karuṇāya dukkhaṁ sampaṭicchati. Paññāya nibbānābhimukho hoti,

---

1. Pavattiyā (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 281 piṭṭhe.)

karuṇāya taṁ na pāpuṇāti. Tathā karuṇāya saṁsārābhimukho hoti, paññāya tatra nābhiramati. Paññāya sabbattha virajjati, karuṇānugatattā na ca na sabbesamanuggahāya pavatto, karuṇāya sabbepi anukampati, paññānugatattā na ca na sabbattha virattacitto. Paññāya ahaṁkāramamaṁkārābhāvo, karuṇāya ālasiyadīnatābhāvo.

Tathā paññākaruṇāhi yathākkamaṁ attanāthaparanāthatā, dhīravīrabhāvo, anattantapāparantipatā, attahitaparahitanipphatti, nibbhayābhīsanakabhāvo, dhammādhipatilokādhipatitā, kataññupubbakāribhāvo, mohataṇhāvigamo, vijjācaraṇasiddhi, balavesārajjanipphattīti sabbassāpi pāramitāphalassa visesena upāyabhāvato **paññā karuṇā** pāramīnaṁ paccayo. Idaṁ pana dvayaṁ pāramīnaṁ viya paṇidhānassāpi paccayo.

Tathā ussāha-ummaṅga-avatthānahitacariyā ca pāramīnaṁ paccayoti veditabbo. Yā ca Buddhabhāvassa uppattiṭṭhānatāya **"Buddhabhūmiyo"**ti vuccanti. Tattha **ussāho** nāma bodhisambhārānaṁ abbhussāhanavīriyaṁ. **Ummaṅgo** nāma bodhisambhāresu upāyakosallabhūtā paññā. **Avatthānaṁ** nāma adhiṭṭhānaṁ, acalādhiṭṭhānatā. **Hitacariyā** nāma mettābhāvanā, karuṇābhāvanā ca. Yathāha—

> "Kati pana bhante Buddhabhūmiyoti? Catasso kho Sāriputta Buddhabhūmiyo. Katamā catasso? Ussāho ca hoti vīriyaṁ, ummaṅgo ca hoti paññābhāvanā, avatthānañca hoti adhiṭṭhānaṁ, hitacariyā ca hoti mettābhāvanā. Imā kho Sāriputta catasso Buddhabhūmiyo"ti[1].

Tathā nekkhammapaviveka-alobhādosāmohanissaraṇappabhedā ca **cha ajjhāsayā.** Vuttañhetaṁ—

> "Nekkhammajjhāsayā ca bodhisattā kāmesu, gharāvāse ca dosadassāvino, pavivekajjhāsayā ca bodhisattā saṅgaṇikāya dosadassāvino. Alobha -pa- lobhe -pa- adosa -pa- dose -pa- amoha -pa- mohe -pa- nissaraṇa Sabbabhavesu dosadassāvino"ti[2].

---

1. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhe.
2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 45; Visuddhi 1. 113 piṭṭhepi thokaṁ visadisaṁ.

Tasmā ete ca cha ajjhāsayāpi pāramīnaṁ paccayāti veditabbā. Na hi lobhādīsu ādīnavadassanena, alobhādīnaṁ adhikabhāvena ca vinā dānādipāramiyo sambhavanti. Alobhādīnañhi adhikabhāvena pariccāgādininnacittatā, alobhajjhāsayāditā cāti, yathā cete, evaṁ dānajjhāsayatādayopi. Yathāhā—

> "Kati pana bhante bodhāya carantānaṁ bodhisattānaṁ ajjhāsayāti? Dasa kho Sāriputta bodhāya carantānaṁ bodhisattānaṁ ajjhāsayā. Katame dasa? Dānajjhāsayā Sāriputta bodhisattā macchere dosadassāvino. Sīla -pa- asaṁvare -pa- nekkhamma -pa- kāmesu -pa- yathābhūtañāṇa. -pa- vicikicchāya -pa- vīriya -pa- kosajje -pa- khanti -pa- akkhantiyaṁ -pa- sacca -pa- visaṁvādane -pa- adhiṭṭhāna -pa- anadhiṭṭhāne -pa- mettā -pa- byāpāde -pa- upekkhā -pa- sukhadukkhesu ādīnavadassāvino"ti.

Etesu hi macchera asaṁvara kāma vicikicchā kosajja akkhanti visaṁvādana anadhiṭṭhāna byāpāda sukha dukkha saṅkhātesu ādīnavadassanapubbaṅgamā dānādininnacittatāsaṅkhātā dānajjhāsayatādayo dānādipāramīnaṁ nibbattiyā paccayo. Tathā apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṁ ādīnavānisaṁsapaccavekkhaṇampi dānādipāramīnaṁ paccayo hoti.

Tatrāyaṁ paccavekkhaṇāvidhi—khettavatthuhiraññasuvaṇṇagomahiṁsadāsīdāsaputtadārādipariggahabyāsattacittānaṁ sattānaṁ khettādīnaṁ vatthukāmabhāvena bahupatthanīyabhāvato, rājacorādisādhāraṇabhāvato, vivādādhiṭṭhānato, sapattakaraṇato, nissārato, paṭilābhaparipālanesu paraviheṭhanahetubhāvato, vināsanimittañca sokādi-anekavihitabyasanāvahato tadāsattinidānañca maccheramalapariyuṭṭhitacittānaṁ apāyūpapattihetubhāvatoti evaṁ vividhavipulānatthāvahāni pariggahitavatthūni nāma, tesaṁ pariccāgoyeveko sotthibhāvoti pariccāge appamādo karaṇīyo.

Apica "yācako yācamāno attano guyhassa ācikkhanato mayhaṁ vissāsiko"ti ca "pahāya gamanīyaṁ attano santakaṁ gahetvā paralokaṁ yāhīti-upadisanato mayhaṁ upadesako"ti ca "āditte

viya agāre maraṇagginā āditte loke tato mayhaṁ santakassa apaharaṇato apavāhakasahāyo"ti ca "apavāhitassa cassa ajjhāpananikkhepaṭṭhānabhūto"ti ca "dānasaṅkhāte kalyāṇakammasmiṁ sahāyabhāvato, sabbasampattīnaṁ aggabhūtāya paramadullabhāya Buddhabhūmiyā sampattihetubhāvato ca paramo kalyāṇamitto"ti ca paccavekkhitabbaṁ.

Tathā "uḷāre kammani anenāhaṁ sambhāvito, tasmā sā sambhāvanā avitathā kātabbā"ti ca "ekantabheditāya jīvitassa āyācitenāpi mayā dātabbaṁ, pageva yācitenā"ti ca "uḷārajjhāsayehi gavesitvāpi dātabbo[1], sayamevāgato mama puññenā"ti ca "yācakassa dānāpadesena mayhamevāyamanuggaho"ti ca "ahaṁ viya ayaṁ[2] sabbopi loko mayā anuggahetabbo"ti ca "asati yācake kathaṁ mayhaṁ dānapāramī pūreyyā"ti ca "yācakānamevatthāya mayā sabbopi pariggahetabbo"ti ca "ayācitvāpi maṁ mama santakaṁ yācakā kadā sayameva gaṇheyyun"ti ca "kathamahaṁ yācakānaṁ piyo cassaṁ manāpo"ti ca "kathaṁ vā te mayhaṁ piyā cassu manāpā"ti ca "kathaṁ vāhaṁ dadamāno datvāpi ca attamano assaṁ pamudito pītisomanassajāto"ti ca "kathaṁ vā me yācakā bhaveyyuṁ, uḷāro ca dānajjhāsayo"ti ca "kathaṁ vāhamayācito eva yācakānaṁ hadayamaññāya dadeyyan"ti ca "sati dhane, yācake ca apariccāgo mahatī mayhaṁ vañcanā"ti ca "kathamahaṁ attano aṅgāni, jīvitañcāpi pariccajeyyan"ti ca cāganinnatā upaṭṭhapetabbā.

Apica "attho nāmāyaṁ nirapekkhaṁ dāyakamanugacchati yathā taṁ nirapekkhaṁ khepakaṁ kiṭako"ti atthe nirapekkhatāya cittaṁ uppādetabbaṁ. Yācamāno pana yadi piyapuggalo hoti "piyo maṁ yācatī"ti somanassaṁ uppādetabbaṁ. Atha udāsīnapuggalo hoti "ayaṁ maṁ yācamāno addhā iminā pariccāgena mitto hotī"ti somanassaṁ uppādetabbaṁ. Dadanto hi yācakānaṁ piyo hotīti. Atha pana verīpuggalo yācati, "paccatthiko maṁ yācati, ayaṁ maṁ yācamāno addhā iminā pariccāgena verīpi piyo mitto hotī"ti visesato somanassaṁ uppādetabbaṁ.

1. Dātabbato (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 284 piṭṭhe.) 2. Apicāyaṁ (Ka)

Evaṁ piyapuggale viya majjhattaverīpuggalesupi mettāpubbaṅgamaṁ karuṇaṁ upaṭṭhapetvāva dātabbaṁ.

Sace panassa cirakālaṁ paribhāvitattā lobhassa deyyadhammavisayā lobhadhammā uppajjeyyuṁ, tena bodhisattapaṭiññena iti paṭisañcikkhitabbaṁ "nanu tayā sappurisa sambodhāya abhinīhāraṁ karontena sabbasattānamupakārāya ayaṁ kāyo nissaṭṭho, tappariccāgamayañca puññaṁ, tattha nāma te bāhirepi vatthusmiṁ abhisaṅgappavatti hatthisinānasadisī hoti, tasmā tayā na katthaci abhisaṅgo uppādetabbo. Seyyathāpi nāma mahato bhesajjarukkhassa tiṭṭhato mūlaṁ mūlatthikā haranti, papaṭikaṁ, tacaṁ, khandhaṁ, viṭapaṁ, sākhaṁ, palāsaṁ, pupphaṁ, phalaṁ phalatthikā haranti, na tassa rukkhassa 'mayhaṁ santakaṁ ete harantī'ti vitakkasamudācāro hoti, evameva sabbalokahitāya ussukkamāpajjantena mayā mahādukkhe akataññuke niccāsucimhi kāye paresaṁ upakārāya viniyujjamāne aṇumattopi micchāvitakko na uppādetabbo. Ko vā ettha viseso ajjhattikabāhiresu mahābhūtesu ekantabhedanavikiraṇaviddhaṁsanadhammesu. Kevalaṁ pana sammohavijambhi tametaṁ, yadidaṁ 'etaṁ mama, esohamasmi, eso me attā'ti abhiniveso, tasmā bāhiresu mahābhūtesu viya ajjhattikesupi karacaraṇanayanādīsu, maṁsādīsu ca anapekkhena hutvā 'taṁ tadatthikā harantū'ti nissaṭṭhacittena bhavitabban"ti. Evaṁ paṭisañcikkhato cassa sambodhāya pahitattassa kāyajīvitesu nirapekkhassa appakasireneva kāyavacīmanokammāni suvisuddhāni honti, so visuddhakāyavacīmanokammanto visuddhājīvo ñāyapaṭipattiyaṁ ṭhito āyāpāyupāyakosallasamannāgamena bhiyyoso mattāya deyyadhammapariccāgena, abhayadānasaddhammadānehi ca sabbasatte anuggaṇhituṁ samattho hoti, ayaṁ tāva **dānapāramiyaṁ** paccavekkhaṇānayo.

Sīlapāramiyaṁ pana evaṁ paccavekkhitabbaṁ—"idañhi sīlaṁ nāma gaṅgodakādīhi visodhetuṁ asakkuṇeyyassa dosamalassa vikkhālanajalaṁ, haricandanādīhi vinetuṁ asakkuṇeyyassa rāgādipariḷāhassa vinayanaṁ, muttāhāramakuṭakuṇḍalādīhi pacurajanālaṅkārehi asādhāraṇo sādhūnamalaṅkāraviseso, sabbadisāvāyanako atikittimo[1]

1. Sabbadisāvāyanato akittimo (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 285; Dī-Ṭī 1. 76 piṭṭhesu.)

sabbakālānurūpo ca surabhigandho, khattiyamahāsālādīhi, devatāhi ca vandanīyādibhāvāvahanato paramo vasīkaraṇamanto, Catumahārājikādidevalokārohaṇasopānapanti, jhānābhiññānaṁ adhigamūpāyo, nibbānamahānagarassa sampāpakamaggo, sāvakabodhipaccekabodhisammāsambodhīnaṁ patiṭṭhānabhūmi, yaṁ yaṁ vā panicchitaṁ patthitaṁ, tassa tassa samijjhanūpāyabhāvato cintāmaṇikapparukkhādike ca atiseti. Vuttañhetaṁ Bhagavatā "ijjhati bhikkhave sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā"ti[1]. Aparampi vuttaṁ "ākaṅkheyya ce bhikkhave bhikkhu sabrahmacārīnaṁ piyo ca assaṁ manāpo ca garu ca bhāvanīyo cāti, sīlesvevassa paripūrakārī"ti-ādi[2]. Tathā "avippaṭisāratthāni kho Ānanda kusalāni sīlānī"ti[3], "pañcime gahapatayo ānisaṁsā sīlavato sīlasampadāyā "ti-ādisuttānañca[4] vasena sīlaguṇā paccavekkhitabbā. Tathā Aggikkhandhopamasuttādīnaṁ[5] vasena sīlavirahe ādīnavā.

Apica pītisomanassanimittato, attānuvādaparānuvādadaṇḍaduggatibhayābhāvato, viññūhi pāsaṁsabhāvato, avippaṭisārahetuto, paramasotthiṭṭhānato, kulasāpateyyādhipateyyajīvitarūpaṭṭhānabandhumittasampattīnaṁ atisayanato ca sīlaṁ paccavekkhitabbaṁ. Sīlavato hi attano sīlasampadāhetu mahantaṁ pītisomanassaṁ uppajjati "kataṁ vata mayā kusalaṁ, kataṁ kalyāṇaṁ, kataṁ bhīruttāṇan"ti.

Tathā sīlavato attā na upavadati, na ca pare viññū, daṇḍaduggatibhayānañca sambhavoyeva natthi, "sīlavā purisapuggalo kalyāṇadhammo"ti viññūnaṁ pāsaṁso ca hoti. Tathā sīlavato yvāyaṁ "kataṁ vata mayā pāpaṁ, kataṁ luddaṁ, kataṁ kibbisan"ti dussīlassa vippaṭisāro uppajjati, so na hoti. Sīlañca nāmetaṁ appamādādhiṭṭhānato, bhogabyasanādiparihāramukhena mahato atthassa sādhanato, maṅgalabhāvato, paramaṁ sotthiṭṭhānaṁ. Nihīnajaccopi sīlavā khattiyamahāsālādīnaṁ pūjanīyo hotīti kulasampattiṁ atiseti sīlasampadā, "taṁ kiṁ

1. Dī 3. 214-5; Saṁ 2. 491; Aṁ 3. 71-2 piṭṭhesu. 2. Ma 1. 39 piṭṭhe.
3. Aṁ 3. 257, 515 piṭṭhesu.
4. Dī 2. 73; Aṁ 2. 221; Khu 1. 185; Vi 3. 322 piṭṭhesu. 5. Aṁ 2. 495 piṭṭhe.

maññasi mahārāja, idha te assa dāso kammakaro"ti-ādi[1] vakkhamānasāmaññasuttavacanañcettha sādhakaṁ, corādīhi asādhāraṇato, paralokānugamanato, mahapphalabhāvato, samathādiguṇādhiṭṭhānato ca bāhiradhanaṁ sāpateyyaṁ atiseti sīlaṁ. Paramassa cittissariyassa adhiṭṭhānabhāvato khattiyādīnamissariyaṁ atiseti sīlaṁ. Sīlanimittañhi taṁtaṁsattanikāyesu sattānamissariyaṁ, vassasatādidīghappamāṇato ca jīvitato ekāhampi sīlavato jīvitassa visiṭṭhatāvacanato, satipi jīvite sikkhānikkhipanassa maraṇatāvacanato ca sīlaṁ jīvitato visiṭṭhataraṁ. Verīnampi manuññabhāvāvahanato, jarārogavipattīhi anabhibhavanīyato ca rūpasampattiṁ atiseti sīlaṁ. Pāsādahammiyādiṭṭhānappabhede rājayuvarājasenāpati-ādiṭhānavisese ca sukhavisesādhiṭṭhānabhāvato atiseti sīlaṁ. Sabhāvasiniddhe santikāvacarepi bandhujane, mittajane ca ekantahitasampādanato, paralokānugamanato ca atiseti sīlaṁ. "Na taṁ mātā pitā kayirā"ti-ādi[2] vacanañcettha sādhakaṁ. Tathā hatthi-assarathapattibalakāyehi, mantāgadasotthānapayogehi ca durārakkhānamanāthānaṁ attādhīnato, anaparādhīnato, mahāvisayato ca ārakkhabhāvena sīlameva visiṭṭhataraṁ. Tenevāha "dhammo have rakkhati dhammacārin"ti-ādi[3]. Evamanekaguṇasamannāgataṁ sīlanti paccavekkhantassa aparipuṇṇā ceva sīlasampadā pāripūriṁ gacchati, aparisuddhā ca pārisuddhiṁ.

Sace panassa dīgharattaṁ paricayena sīlapaṭipakkhadhammā dosādayo antarantarā uppajjeyyuṁ, tena bodhisattapaṭiññena evaṁ paṭisañcikkhitabbaṁ "nanu tayā bodhāya paṇidhānaṁ kataṁ, sīlavekallena ca na sakkā na ca sukarā lokiyāpi sampattiyo pāpuṇituṁ, pageva lokuttarā"ti. Sabbasampattīnamaggabhūtāya sammāsambodhiyā adhiṭṭhānabhūtena sīlena paramukkaṁsagatena bhavitabbaṁ, tasmā "kikīva aṇḍan"ti-ādinā[4] vuttanayena sammadeva sīlaṁ rakkhantena suṭṭhu tayā pesalena bhavitabbaṁ.

---

1. Dī 1. 56 piṭṭhe.
2. Khu 1. 19 piṭṭhe Dhammapade.
3. Khu 2. 272; Khu 5. 215, 357 piṭṭhesu.
4. Dī-Ṭṭha 1. 56; Visuddhi 1. 34 piṭṭhesu.

Apica tayā dhammadesanāya yānattaye sattānamavatāraṇaparipācanāni kātabbāni, sīlavekallassa ca vacanaṁ na paccetabbaṁ hoti, asappāyāhāravicārassa viya vejjassa tikicchanaṁ, tasmā "kathāhaṁ saddheyyo hutvā sattānamavatāraṇaparipācanāni kareyyan"ti sabhāvaparisuddhasīlena bhavitabbaṁ. Kiñca jhānādiguṇasesayogena me sattānamupakārakaraṇasamatthatā, paññāpāramī-ādiparipūraṇañca jhānādayo guṇā ca sīlapārisuddhiṁ vinā na sambhavantīti sammadeva sīlaṁ sodhetabbaṁ.

Tathā "sambādho gharāvāso rajopatho"ti-ādinā[1] gharāvāse, "aṭṭhikaṅkalūpamā kāmā"ti-ādinā[2] "mātāpi puttena vivadatī"ti-ādinā[3] ca kāmesu, "seyyathāpi puriso iṇaṁ ādāya kammante payojeyyā"ti-ādinā[4] kāmacchandādīsu ādīnavadassanapubbaṅgamā, vuttavipariyāyena "abbhokāso pabbajjā"ti-ādinā[1] pabbajjādīsu ānisaṁsāpaṭisaṅkhāvasena **nekkhammapāramiyaṁ** paccavekkhaṇā kātabbā. Ayamettha saṅkhepo, vitthāro pana Dukkhakkhandha-āsivisopamasuttādi[5] vasena veditabbo.

Tathā "paññāya vinā dānādayo dhammā na visujjhanti, yathāsakaṁ byāpārasamatthā ca na hontī"ti paññāya guṇā manasi kātabbā. Yatheva hi jīvitena vinā sarīrayantaṁ na sobhati, na ca attano kiriyāsu paṭipattisamatthaṁ hoti. Yathā ca cakkhādīni indriyāni viññāṇena vinā yathāsakaṁ visayesu kiccaṁ kātuṁ nappahonti, evaṁ saddhādīni indriyāni paññāya vinā sakakiccapaṭipattiyamasamatthānīti pariccāgādipaṭipattiyaṁ paññā padhānakāraṇaṁ. Ummīlitapaññācakkhukā hi mahāsattā bodhisattā attano aṅgapaccaṅgānipi datvā anattukkaṁsakā, aparavambhakā ca honti, bhesajjarukkhā viya vikapparahitā kālattayepi somanassajātā. Paññāvasena hi upāyakosallayogato pariccāgo parahitapavattiyā dānapāramibhāvaṁ upeti. Attatthañhi dānaṁ muddhasadisaṁ[6] hoti.

---

1. Dī 1. 59, 190; Ma 1. 236, 303; Ma 2. 7; Ma 3. 12, 174; Saṁ 1. 419; Saṁ 3. 305-6; Aṁ 3. 422; Khu 10. 115 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 182, 184; Ma 2. 27; Vi 2. 175; Khu 8. 282 piṭṭhesu.
3. Ma 1. 121, 128 piṭṭhesu.
4. Ma 1. 343 piṭṭhe.
5. Ma 1. 118, 126; Saṁ 2. 381 piṭṭhesu.
6. Vuddhisadisaṁ (Dī-Ṭī 1. 79 piṭṭhe.)

Tathā paññāya abhāvena taṇhādisaṁkilesāviyogato sīlassa visuddhiyeva na sambhavati, kuto sabbaññuguṇādhiṭṭhānabhāvo. Paññavā eva ca gharāvāse kāmaguṇesu saṁsāre ca ādīnavaṁ, pabbajjāya jhānasamāpattiyaṁ nibbāne ca ānisaṁsaṁ suṭṭhu sallakkhento pabbajitvā jhānasamāpattiyo nibbattetvā nibbānaninno, pare ca tattha patiṭṭhapeti.

Vīriyañca paññārahitaṁ yathicchitamatthaṁ na sādheti durārambhabhāvato. Anārambhoyeva hi durārambhato seyyo, paññāsahitena pana vīriyena na kiñci duradhigamaṁ upāyapaṭipattito. Tathā paññavā eva parāpakārādīnamadhivāsakajātiyo hoti, na duppañño. Paññāvirahitassa ca parehi upanītā apakārā khantiyā paṭipakkhameva anubrūhenti. Paññavato pana te khantisampattiyā anubrūhanavasena assā thirabhāvāya saṁvattanti. Paññavā eva tīṇipi saccāni tesaṁ kāraṇāni paṭipakkhe ca yathābhūtaṁ jānitvā paresaṁ avisaṁvādako hoti. Tathā paññābalena attānamupatthambhetvā dhitisampadāya sabbapāramīsu acalasamādānādhiṭṭhāno hoti. Paññavā eva ca piyamajjhattaverivibhāgamakatvā sabbattha hitūpasaṁhārakusalo hoti. Tathā paññāvasena lābhālābhādilokadhammasannipāte nibbikāratāya majjhatto hoti. Evaṁ sabbāsaṁ pāramīnaṁ paññāva pārisuddhihetūti **paññāguṇā** paccavekkhitabbā.

Apica paññāya vinā na dassanasampatti, antarena ca diṭṭhisampadaṁ na sīlasampadā, sīladiṭṭhisampadārahitassa ca na samādhisampadā, asamāhitena ca na sakkā attahitamattampi sādhetuṁ, pageva ukkaṁsagataṁ parahitanti. "Nanu tayā parahitāya paṭipannena sakkaccaṁ paññāpārisuddhiyā āyogo karaṇīyo"ti bodhisattena attā ovaditabbo. Paññānubhāvena hi mahāsatto caturadhiṭṭhānādhiṭṭhito catūhi saṅgahavatthūhi lokaṁ anuggaṇhanto satte niyyānamagge avatāreti, indriyāni ca nesaṁ paripāceti. Tathā paññābalena khandhāyatanādīsu pavicayabahulo pavattinivattiyo yāthāvato parijānanto dānādayo guṇavisese nibbedhabhāgiyabhāvaṁ nayanto bodhisattasikkhāya paripūrakārī hotīti evamādinā anekākāravokāre paññāguṇe vavatthapetvā paññāpāramī anubrūhetabbā.

Tathā dissamānapārānipi lokiyāni kammāni nihīnavīriyena pāpuṇitumasakkuṇeyyāni, agaṇitakhedena pana āraddhavīriyena duradhigamaṁ nāma natthi. Nihīnavīriyo hi "saṁsāramahoghato sabbasatte santāressāmī"ti ārabhitumeva na sakkuṇoti. Majjhimo pana ārabhitvāna antarāvosānamāpajjati. Ukkaṭṭhavīriyo pana attasukhanirapekkho ārabhitvā pāramadhigacchatīti vīriyasampatti paccavekkhitabbā.

Apica "yassa attano eva saṁsārapaṅkato samuddharaṇatthamārambho, tassāpi vīriyassa sithilabhāvena manorathānaṁ matthakappatti na sakkā sambhāvetuṁ, pageva sadevakassa lokassa samuddharaṇatthaṁ katābhinīhārenā"ti ca "rāgādīnaṁ dosagaṇānaṁ mattamahānāgānamiva dunnivāraṇabhāvato, tannidānānañca kammasamādānānaṁ ukkhittāsikavadhakasadisabhāvato, tannimittānañca duggatīnaṁ sabbadā vivaṭamukhabhāvato, tattha niyojakānañca pāpamittānaṁ sadā sannihitabhāvato, tadovādakāritāya ca vasalassa puthujjanabhāvassa sati sambhave yuttaṁ sayameva saṁsāradukkhato nissaritun"ti ca "micchāvitakkā vīriyānubhāvena dūrī bhavantī"ti ca "yadi pana sambodhiṁ attādhīnena vīriyena sakkā samadhigantuṁ, kimettha dukkaran"ti ca evamādinā nayena **vīriyaguṇā** paccavekkhitabbā.

Tathā "khanti nāmāyaṁ niravasesaguṇapaṭipakkhassa kodhassa vidhamanato guṇasampādane sādhūnaṁ appaṭihatamāyudhaṁ, parābhibhavane samatthānamalaṅkāro, samaṇabrāhmaṇānaṁ balasampadā, kodhaggivinayanā udakadhārā, kalyāṇakittisaddassa sañjātideso, pāpapuggalānaṁ vacīvisavūpasamakaro mantāgado, saṁvare ṭhitānaṁ paramā dhīrapakati, gambhīrāsayatāya sāgaro, dosamahāsāgarassa velā, apāyadvārassa pidhānakavāṭaṁ, devabrahmalokānaṁ ārohaṇasopānaṁ, sabbaguṇānamadhivāsabhūmi, uttamā kāyavacīmanovisuddhī"ti manasi kātabbaṁ. Apica "ete sattā khantisampattiyā abhāvato idhaloke tapanti, paraloke ca tapanīyadhammānuyogato"ti ca "yadipi parāpakāranimittaṁ dukkhaṁ uppajjati, tassa pana dukkhassa khettabhūto attabhāvo, bījabhūtañca kammaṁ mayāva abhisaṅkhatan"ti ca "tassa ca dukkhassa āṇaṇyakaraṇametan"ti ca "apakārake asati kathaṁ mayhaṁ khantisampadā sambhavatī"ti ca "yadipāyaṁ etarahi

apakārako, ayaṁ nāma pubbe anena mayhaṁ upakāro kato”ti ca “apakāro eva vā khantinimittatāya upakāro”ti ca “sabbepime sattā mayhaṁ puttasadisā, puttakatāparādhesu ca ko kujjhissatī”ti ca “yena kodhabhūtāvesena ayaṁ mayhaṁ aparajjhati, svāyaṁ kodhabhūtāveso mayā vinetabbo”ti ca “yena apakārena idaṁ mayhaṁ dukkhaṁ uppannaṁ, tassa ahampi nimittan”ti ca “yehi dhammehi apakāro kato, yattha ca kato, sabbepi te tasmiṁyeva khaṇe niruddhā, kassidāni kena kopo kātabbo”ti ca “anattatāya sabbadhammānaṁ ko kassa aparajjhatī”ti ca paccavekkhantena khantisampadā brūhetabbā.

Yadi panassa dīgharattaṁ paricayena parāpakāranimittako kodho cittaṁ pariyādāya tiṭṭheyya, tena iti paṭisañcikkhitabbaṁ “khanti nāmesā parāpakārassa paṭipakkhapaṭipattīnaṁ paccupakārakāraṇan”ti ca “apakāro ca mayhaṁ dukkhuppādanena dukkhupanisāya saddhāya, sabbaloke anabhiratisaññāya ca paccayo”ti ca “indriyapakatiresā, yadidaṁ iṭṭhāniṭṭhavisayasamāyogo, tattha aniṭṭhavisayasamāyogo mayhaṁ na siyāti taṁ kutettha labbhā”ti ca “kodhavasiko satto kodhena ummatto vikkhittacitto, tattha kiṁ paccapakārenā”ti ca “sabbepime sattā Sammāsambuddhena orasaputtā viya paripālitā, tasmā na tattha mayā cittakopo kātabbo”ti ca “aparādhake ca sati guṇe guṇavati mayā kopo na kātabbo”ti ca “asati guṇe kassacipi guṇassābhāvato visesena karuṇāyitabbo”ti ca “kopena mayhaṁ guṇayasā nihīyantī”ti ca “kujjhanena mayhaṁ dubbaṇṇadukkhaseyyādayo sapattakantā āgacchantī”ti ca “kodho ca nāmāyaṁ sabbadukkhāhitakārako sabbasukhahitavināsako balavā paccatthiko”ti ca “sati ca khantiyā na koci paccatthiko”ti ca “aparādhakena aparādhanimittaṁ yaṁ dukkhaṁ āyatiṁ laddhabbaṁ, sati ca khantiyā mayhaṁ tadabhāvo”ti ca “cintentena, kujjhantena ca mayā paccatthikoyeva anuvattito”ti ca “kodhe ca mayā khantiyā abhibhūte tassa dāsabhūto paccatthiko sammadeva abhibhūto”ti ca “kodhanimittaṁ khantiguṇapariccāgo mayhaṁ na yutto”ti ca “sati ca kodhe guṇavirodhapaccanīkadhamme kathaṁ me sīlādidhammā pāripūriṁ gaccheyyuṁ, asati ca tesu kathāhaṁ sattānaṁ

upakārabahulo paṭiññānurūpaṁ uttamaṁ sampattiṁ pāpuṇissāmī"ti ca "khantiyā ca sati bahiddhā vikkhepābhāvato samāhitassa sabbe saṅkhārā aniccato dukkhato sabbe dhammā anattato nibbānaṁ asaṅkhatāmatasantapaṇītatādibhāvato nijjhānaṁ khamanti, 'Buddhadhammā ca acinteyyāparimeyyappabhavā'ti", tato ca "anulomikakhantiyaṁṭhito 'kevalā ime attattaniyabhāvarahitā dhammamattā yathāsakaṁ paccayehi uppajjanti vinassanti, na kutoci āgacchanti, na kuhiñci gacchanti, na ca katthaci patiṭṭhitā, na cettha koci kassaci byāpāro'ti ahaṁkāramamaṁkārānadhiṭṭhānatā nijjhānaṁ khamati, yena bodhisatto bodhiyā niyato anāvattidhammo hotī"ti evamādinā **khantipāramiyā** paccavekkhaṇā veditabbā.

Tathā "saccena vinā sīlādīnamasambhavato, paṭiññānurūpapaṭipattiyā abhāvato, saccadhammātikkame ca sabbapāpadhammānaṁ samosaraṇabhāvato, asaccasandhassa appaccayikabhāvato, āyatiñca anādeyyavacanatāvahanato, sampannasaccassa sabbaguṇādhiṭṭhānabhāvato, saccādhiṭṭhānena sabbasambodhisambhārānaṁ pārisuddhipāripūrisamanvāyato[1], sabhāvadhammāvisaṁvādanena sabbabodhisambhārakiccakaraṇato, bodhisattapaṭipattiyā ca parinipphattito"ti-ādinā **saccapāramiyā** sampattiyo paccavekkhitabbā.

Tathā "dānādīsu daḷhasamādānaṁ, tappaṭipakkhasannipāte ca nesaṁ acalādhiṭṭhānaṁ, tattha ca dhīravīrabhāvaṁ vinā na dānādisambhārā sambodhinimittā sambhavantī"ti-ādinā **adhiṭṭhānaguṇā** paccavekkhitabbā.

Tathā "attahitamatte avatiṭṭhantenāpi sattesu hitacittataṁ vinā na sakkā idhalokaparalokasampattiyo pāpuṇituṁ, pageva sabbasatte nibbānasampattiyaṁ patiṭṭhāpetukāmenā"ti ca "pacchā sabbasattānaṁ lokuttarasampattimākaṅkhantena idāni lokiyasampattimākaṅkhā yuttarūpā"ti ca "idāni āsayamattena paresaṁ hitasukhūpasaṁhāraṁ kātumasakkonto kadā payogena taṁ sādhayissāmī"ti ca "idāni mayā hitasukhūpasaṁhārena saṁvaddhitā pacchā dhammasaṁvibhāgasahāyā mayhaṁ bhavissantī"ti ca "etehi vinā na mayhaṁ bodhisambhārā sambhavanti, tasmā sabbabuddhaguṇavibhūtinipphattikāraṇattā mayhaṁ ete paramaṁ puññakkhettaṁ anuttaraṁ kusalāyatanaṁ

1. Sāmatthiyato (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 292 piṭṭhe.)

uttamaṁ gāravaṭṭhānan"ti ca "savisesaṁ sabbesupi sattesu hitajjhāsayatā paccupaṭṭhapetabbā, kiñca karuṇādhiṭṭhānatopi sabbasattesu mettā anubrūhetabbā. Vimariyādīkatena hi cetasā sattesu hitasukhūpasaṁhāraniratassa tesaṁ ahitadukkhāpanayanakāmatā balavatī uppajjati daḷhamūlā, karuṇā ca sabbesaṁ Buddhakārakadhammānaṁ ādi caraṇaṁ patiṭṭhā mūlaṁ mukhaṁ pamukhan"ti evamādinā **mettāguṇā** paccavekkhitabbā.

Tathā "upekkhāya abhāve sattehi katā vippakārā cittassa vikāraṁ uppādeyyuṁ, sati ca cittavikāre dānādisambhārānaṁ sambhavo eva natthī"ti ca "mettāsinehena sinehite citte upekkhāya vinā sambhārānaṁ pārisuddhi na hotī"ti ca "anupekkhako saṅkhāresu puññasambhāraṁ, tabbipākañca sattahitatthaṁ pariṇāmetuṁ na sakkotī"ti ca "upekkhāya abhāve deyyadhammapaṭiggāhakānaṁ vibhāgamakatvā pariccajituṁ na sakkotī"ti ca "upekkhārahitena jīvitaparikkhārānaṁ, jīvitassa vā antarāyaṁ amanasikaritvā sīlavisodhanaṁ kātuṁ na sakkā"ti ca tathā "upekkhāvasena aratiratisahasseva nekkhammabalasiddhito, upapattito ikkhanavaseneva sabbasambhārakiccanipphattito, accāraddhavīriyassa anupekkhane padhānakiccākaraṇato, upekkhato eva titikkhānijjhānasambhavato, upekkhāvasena sattasaṅkhārānaṁ avisaṁvādanato, lokadhammānaṁ ajjhupekkhanena samādinnadhammesu acalādhiṭṭhānasiddhito, parāpakārādīsu anābhogavaseneva mettāvihāranipphattitoti sabbasambodhisambhārānaṁ samādānādhiṭṭhānapāripūrinipphattiyo upekkhānubhāvena sampajjantī"ti evamādinā nayena **upekkhāpāramī** paccavekkhitabbā. Evaṁ apariccāgapariccāgādīsu yathākkamaṁ ādīnavānisaṁsapaccavekkhaṇā dānādipāramīnaṁ paccayoti daṭṭhabbaṁ.

Tathā saparikkhārā pañcadasa caraṇadhammā pañca ca abhiññāyo. Tattha **caraṇadhammā** nāma sīlasaṁvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, cattāri jhānāni ca. Tesu **sīlā**dīnaṁ catunnaṁ terasapi dhutaṅgadhammā, appicchatādayo ca parikkhārā. Saddhammesu **saddhāya** Buddhadhammasaṁghasīlacāgadevatupasamānussati lūkhapuggalaparivajjanā, siniddhapuggalasevanā, sampasādanīyadhammapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatā ca parikkhārā. Hirottappānaṁ akusalādīnavapaccavekkhaṇā,

apāyādīnavapaccavekkhaṇā, kusaladhammūpatthambhabhāvapaccavekkhaṇā, hirottapparahitapuggalaparivajjanā, hirottappasampannapuggalasevanā, tadadhimuttatā ca. **Bāhusaccassa** pubbayogo, paripucchakabhāvo, saddhammābhiyogo, anavajjavijjāṭṭhānādiparicayo, paripakkindriyatā, kilesadūrībhāvo, appassutapuggalaparivajjanā, bahussutapuggalasevanā, tadadhimuttatā ca. **Vīriyassa** apāyabhayapaccavekkhaṇā, gamanavīthipaccavekkhaṇā, dhammamahattapaccavekkhaṇā, thinamiddhavinodanā, kusītapuggalaparivajjanā, āraddhavīriyapuggalasevanā, sammappadhānapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatā ca. **Satiyā** satisampajaññaṁ, muṭṭhassatipuggalaparivajjanā, upaṭṭhitassatipuggalasevanā, tadadhimuttatā ca. Paññāya paripucchakabhāvo, vatthuvisadakiriyā, indriyasamattapaṭipādanā, duppaññapuggalaparivajjanā, paññavantapuggalasevanā, gambhīrañāṇa cariyasuttantapaccavekkhaṇā, dhammamahattapaccavekkhaṇā, tadadhimuttatā ca. **Catunnaṁ jhānānaṁ** sīlādicatukkaṁ, aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu pubbabhāgabhāvanā, āvajjanādivasībhāvakaraṇañca parikkhārā.

Tattha sīlādīhi payogasuddhiyā sattānaṁ abhayadāne, āsayasuddhiyā āmisadāne, ubhayasuddhiyā dhammadāne samattho hotīti-ādinā caraṇādīnaṁ dānādisambhārapaccayatā yathārahaṁ niddhāretabbā. Ativitthārabhayena pana mayaṁ na vitthārayimha. Tathā sampatticakkādayopi dānādīnaṁ paccayoti veditabbā.

Ko saṁkilesoti ettha—

> Taṇhādīhi parāmaṭṭha-bhāvo tāsaṁ kilissanaṁ.
> Sāmaññato visesena, yathārahaṁ vikappatā.

Avisesena hi taṇhādīhi parāmaṭṭhabhāvo pāramīnaṁ saṁkileso. Visesena pana deyyadhammapaṭiggāhakavikappā dānapāramiyā saṁkileso. Sattakālavikappā sīlapāramiyā. Kāmabhavatadupasamesu abhirati-anabhirativikappā nekkhammapāramiyā. "Ahaṁ mamā"ti vikappā paññāpāramiyā. Līnuddhaccavikappā vīriyapāramiyā. Attaparavikappā khantipāramiyā. Adiṭṭhādīsu diṭṭhādivikappā saccapāramiyā. Bodhisambhāratabbipakkhesu dosaguṇavikappā adhiṭṭhānapāramiyā. Hitāhitavikappā mettāpāramiyā. Iṭṭhāniṭṭhavikappā upekkhāpāramiyā saṁkilesoti veditabbo.

Kiṁ vodānanti—

> Taṇhādīhi aghātatā, rahitatā vikappānaṁ.
> Vodānanti vijāniyā, sabbāsameva tāsampi.

Anupaghātā hi taṇhā māna diṭṭhi kodhu panāha makkha palāsa issāmacchariya māyā sāṭheyya thambha sārambha mada pamādādīhi kilesehi deyyapaṭiggāhakavikappādirahitā ca dānādipāramiyo parisuddhā pabhassarā bhavantīti.

Ko paṭipakkhoti—

> Akusalā kilesā ca, paṭipakkhā abhedato.
> Bhedato pana pubbepi, vuttā macchariyādayo.

Avisesena hi sabbepi akusalā dhammā, sabbepi kilesā ca etāsaṁ paṭipakkhā. Visesena pana pubbe vuttā macchariyādayoti veditabbā. Apica deyyapaṭiggāhakadānaphalesu alobhādosāmohaguṇayogato lobhadosamohapaṭipakkhaṁ dānaṁ, kāyādidosattayavaṅkāpagamato lobhādipaṭipakkhaṁ sīlaṁ, kāmasukhaparūpaghāta-attakilamathaparivajjanato dosattayapaṭipakkhaṁ nekkhammaṁ, lobhādīnaṁ andhīkaraṇato, ñāṇassa ca anandhīkaraṇato lobhādipaṭipakkhā paññā, alīnānuddhatañāyārambhavasena lobhādipaṭipakkhaṁ vīriyaṁ, iṭṭhāniṭṭhasuññatānaṁ khamanato lobhādipaṭipakkhā khanti, satipi paresaṁ upakāre, apakāre ca yathābhūtappavattiyā lobhādipaṭipakkhaṁ saccaṁ, lokadhamme abhibhuyya yathāsamādinnesu sambhāresu acalanato lobhādipaṭipakkhaṁ adhiṭṭhānaṁ, nīvaraṇavivekato lobhādipaṭipakkhā mettā, iṭṭhāniṭṭhesu anunayapaṭighaviddhaṁsanato, samappavattito ca lobhādipaṭipakkhā upekkhāti daṭṭhabbaṁ.

Kā paṭipattīti—

> Dānākārādayo eva, uppāditā anekadhā.
> Paṭipattīti viññeyyā, pāramīpūraṇakkame.

Dānapāramiyā hi tāva sukhūpakaraṇasarīrajīvitapariccāgena, bhayāpanayanena, dhammopadesena ca bahudhā sattānaṁ anuggahakaraṇaṁ paṭipatti.

Tattha āmisadānaṁ abhayadānaṁ dhammadānanti dātabbavatthuvasena tividhaṁ dānaṁ. Tesu bodhisattassa dātabbavatthu ajjhattikaṁ, bāhiranti duvidhaṁ. Tattha **bāhiraṁ** annaṁ pānaṁ vatthaṁ yānaṁ mālā gandhaṁ vilepanaṁ seyyā āvasathaṁ padīpeyyanti dasavidhaṁ. Annādīnaṁ khādanīyabhojanīyādivibhāgena anekavidhañca. Tathā rūpārammaṇaṁ yāva dhammārammaṇanti ārammaṇato chabbidhaṁ. Rūpārammaṇādīnañca nīlādivibhāgena anekavidhaṁ. Tathā maṇikanaka rajatamuttāpavāḷādikhettavatthu-ārāmādi dāsīdāsagomahiṁsādinānāvidhavatthūpakaraṇavasena anekavidhaṁ.

Tattha mahāpuriso bāhiraṁ vatthuṁ dento "yo yena atthiko, taṁ tasseva deti. Dento ca tassa atthiko"ti sayameva jānanto ayācitopi deti, pageva yācito. Muttacāgo deti, no amuttacāgo. Pariyattaṁ deti, no apariyattaṁ. Sati deyyadhamme paccupakārasannissito na deti, asati deyyadhamme, pariyatte ca saṁvibhāgārahaṁ vibhajati. Na ca deti parūpaghātāvahaṁ satthavisamajjādikaṁ, nāpi kīḷanakaṁ, yaṁ anatthupasaṁhitaṁ, pamādāvahañca, na ca gilānassa yācakassa pānabhojanādi-asappāyaṁ, pamāṇarahitaṁ vā deti, pamāṇayuttaṁ pana sappāyameva deti.

Tathā yācito gahaṭṭhānaṁ gahaṭṭhānucchavikaṁ deti, pabbajitānaṁ pabbajitānucchavikaṁ deti. Mātāpitaro ñātisālohitā mittāmaccā puttadāradāsakammakarāti etesu kassaci pīḷaṁ ajanento deti, na ca uḷāraṁ deyyadhammaṁ paṭijānitvā lūkhaṁ deti, na ca lābhasakkārasilokasannissito deti, na ca paccupakārasannissito deti, na ca phalapāṭikaṅkhī deti aññatra sammāsambodhiyā, na ca yācito, deyyadhammaṁ vā jigucchanto deti, na ca asaññatānaṁ yācakānaṁ akkosakaparibhāsakānampi apaviddhā dānaṁ deti, aññadatthu pasannacitto anukampanto sakkaccameva deti, na ca kotūhalamaṅgaliko hutvā deti, kammaphalameva pana saddahanto deti, nāpi yācake payirupāsanādīhi saṁkilametvā deti, aparikilamento eva pana deti, na ca paresaṁ vañcanādhippāyo, bhedādhippāyo vā dānaṁ deti, asaṁkiliṭṭhacittova deti, nāpi pharusavāco bhākuṭikamukho dānaṁ deti, piyavādī ca pana pubbabhāsī mihitasitavacano hutvā deti, yasmiṁ ce deyyadhamme uḷāramanuññatāya vā

ciraparicayena vā gedhasabhāvatāya vā lobhadhammo adhimatto hoti, jānanto bodhisatto taṁ khippameva paṭivinodayitvā yācake pariyesetvāpi deti, yañca deyyavatthu parittaṁ, yācakopi paccupaṭṭhito, taṁ acintetvā api attānaṁ dhāvitvā dento yācakaṁ sammāneti yathā taṁ akittipaṇḍito, na ca mahāpuriso attano puttadāradāsakammakaraporise yācito te asaññāpite domanassappatte yācakānaṁ deti, sammadeva pana saññāpite somanassappatte deti, dento ca yakkharakkhasapisācādīnaṁ vā manussānaṁ vā kurūrakammantānaṁ jānanto na deti, tathā rajjampi tādisānaṁ na deti, ye lokassa ahitāya dukkhāya anatthāya paṭipajjanti, ye pana dhammikā dhammena lokaṁ pālenti, tesaṁ rajjadānaṁ deti. Evaṁ tāva bāhiradāne paṭipatti veditabbā.

Ajjhattikadānampi dvīhākārehi veditabbaṁ. Kathaṁ? Yathā nāma koci puriso ghāsacchādanahetu attānaṁ parassa nissajjati, vidheyyabhāvaṁ upagacchati dāsabyaṁ, evameva mahāpuriso sambodhihetu nirāmisacitto sattānaṁ anuttaraṁ hitasukhaṁ icchanto attano dānapāramiṁ paripūretukāmo attānaṁ parassa nissajjati, vidheyyabhāvaṁ upagacchati yathākāmakaraṇīyataṁ, karacaraṇanayanādi-aṅgapaccaṅgaṁ tena tena atthikānaṁ akampito alīno anuppadeti, na tattha sajjati, na saṅkocaṁ āpajjati yathā taṁ bāhiravatthusmiṁ. Tathā hi mahāpuriso dvīhākārehi bāhiravatthuṁ pariccajati yathāsukhaṁ paribhogāya vāyācakānaṁ, tesaṁ manorathaṁ pūrento attano vasībhāvāya vā. Tattha sabbena sabbaṁ muttacāgo evamāha "nissaṅgabhāvenāhaṁ sambodhiṁ pāpuṇissāmī"ti, evaṁ ajjhattikavatthusmimpi veditabbaṁ.

Tattha yaṁ ajjhattikavatthu diyyamānaṁ yācakassa ekanteneva hitāya saṁvattati, taṁ deti, na itaraṁ. Na ca mahāpuriso mārassa, mārakāyikānaṁ vā devatānaṁ vihiṁsādhippāyānaṁ attano attabhāvaṁ, aṅgapaccaṅgāni vā jānamāno deti "mā tesaṁ anattho ahosī"ti. Yathā ca mārakāyikānaṁ, evaṁ tehi anvāviṭṭhānampi na deti, nāpi ummattakānaṁ, itaresaṁ pana yāciyamāno samanantarameva deti tādisāya yācanāya dullabhabhāvato, tādisassa ca dānassa dukkarabhāvato.

Abhayadānaṁ pana rājato corato aggito udakato verīpuggalato sīhabyagghādivāḷamigato nāgayakkharakkhasapisācādito sattānaṁ bhaye paccupaṭṭhite tato parittāṇabhāvena dātabbaṁ.

Dhammadānaṁ pana asaṁkiliṭṭhacittassa aviparītadhammadesanā. Opāyiko hi tassa upadeso diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthavasena, yena sāsane anotiṇṇānaṁ avatāraṇaṁ otiṇṇānaṁ paripācanaṁ. Tatthāyaṁ nayo—saṅkhepato tāva dānakathā sīlakathā saggakathā kāmānaṁ ādīnavo saṁkileso okāro ca nekkhamme ānisaṁso. Vitthārato pana sāvakabodhiyaṁ adhimuttacittānaṁ saraṇagamanaṁ, sīlasaṁvaro, indriyesu guttadvāratā, bhojane mattaññutā, jāgariyānuyogo, satta saddhammā, aṭṭhatiṁsāya ārammaṇesu kammakaraṇavasena samathānuyogo, rūpamukhādīsu vipassanābhinivesesu yathārahaṁ abhinivesanamukhena vipassanānuyogo, tathā visuddhipaṭipadāya sammattagahaṇaṁ, tisso vijjā, cha abhiññā, catasso paṭisambhidā, sāvakabodhīti etesaṁ guṇasaṁkittanavasena yathārahaṁ tattha tattha patiṭṭhāpanā, pariyodapanā ca. Tathā paccekabodhiyaṁ, sammāsambodhiyañca adhimuttacittānaṁ yathārahaṁ dānādipāramīnaṁ sabhāvasarasalakkhaṇādisaṁkittanamukhena tīsupi avatthābhedesu tesaṁ Buddhānaṁ mahānubhāvatāvibhāvanena yānadvaye patiṭṭhāpanā, pariyodapanā ca. Evaṁ mahāpuriso sattānaṁ dhammadānaṁ deti.

Tathā mahāpuriso āmisadānaṁ dento "iminā haṁ dānena sattānaṁ āyuvaṇṇasukhabalapaṭibhānādisampattiñca ramaṇīyaṁ aggaphalasampattiñca nipphādeyyan"ti **annaṁ** deti, tathā sattānaṁ kāmakilesapipāsavūpasamāya **pānaṁ** deti, tathā suvaṇṇavaṇṇatāya, hirottappālaṅkārassa ca nipphattiyā **vattāni** deti, tathā iddhividhassa ceva nibbānasukhassa ca nipphattiyā **yānaṁ** deti, tathā sīlagandhanipphattiyā **gandhaṁ** deti, tathā Buddhaguṇasobhānipphattiyā **mālāvilepanaṁ** deti, tathā Bodhimaṇḍāsananipphattiyā **āsanaṁ** deti, Tathāgataseyyanipphattiyā **seyyaṁ** deti, saraṇabhāvanipphattiyā **āvasathaṁ** deti, pañcacakkhupaṭilābhāya **padīpeyyaṁ** deti.

Byāmappabhānipphattiyā **rūpadānaṁ** deti, brahmassaranipphattiyā **saddadānaṁ** deti, sabbalokassa piyabhāvāya **rasadānaṁ** deti, Buddhasukhumālabhāvāya

phoṭṭhabbadānaṁ deti, ajarāmaraṇabhāvāya bhesajjadānaṁ deti, kilesadāsabyavimocanatthaṁ dāsānaṁ bhujjissatādānaṁ deti, saddhammābhiratiyā anavajjakhiḍḍāratihetudānaṁ deti, sabbepi satte ariyāya jātiyā attano puttabhāvūpanayanāya puttadānaṁ deti, sakalassāpi lokassa patibhāvūpagamanāya dāradānaṁ deti, subhalakkhaṇasampattiyā suvaṇṇamanimuttāpavāḷādidānaṁ, anubyañjanasampattiyā nānāvidhavibhūsanadānaṁ, saddhammakosādhigamāya vittakosadānaṁ, Dhammarājabhāvāya rajjadānaṁ, dānādisampattiyā ārāmuyyānādivanadānaṁ, cakkaṅkitehi pādehi Bodhimaṇḍūpasaṅkamanāya caraṇadānaṁ, caturoghanittharaṇe sattānaṁ saddhammahatthadānatthaṁ hatthadānaṁ, saddhindriyādipaṭilābhāya kaṇṇanāsādidānaṁ, samantacakkhupaṭilābhāya cakkhudānaṁ, "dassanasavanānussaraṇapāricariyādīsu sabbakālaṁ sabbasattānaṁ hitasukhāvaho sabbalokena ca upajīvitabbo me kāyo bhaveyyā"ti maṁsalohitadānaṁ. "Sabbalokuttamo bhaveyyan"ti uttamaṅgadānaṁ deti.

Evaṁ dadento ca na anesanāya deti, na paropaghātena, na bhayena, na lajjāya, na dakkhineyyarosanena[1], na paṇīte sati lūkhaṁ, na attukkaṁsanena, na paravambhanena, na phalābhikaṅkhāya, na yācakajigucchāya, na acittīkārena, atha kho sakkaccaṁ deti, sahatthena deti, kālena deti, cittiṁ katvā deti, avibhāgena deti, tīsu kālesu somanassiko deti, tato eva ca datvā na pacchānutāpī hoti, na paṭiggāhakavasena mānāvamānaṁ karoti, paṭiggāhakānaṁ piyasamudācāro hoti vadaññū yācayogo saparivāradāyako. Annadānañhi dento "taṁ saparivādaṁ katvā dassāmī"ti vatthādīhi saddhiṁ deti, tathā vatthadānaṁ dento "taṁ saparivāraṁ katvā dassāmī"ti annādīhi saddhiṁ deti. Pānadānādīsupi eseva nayo, tathā rūpadānaṁ dento itarārammaṇānipi tassa parivāraṁ katvā deti, evaṁ sesesupi.

Tattha rūpadānaṁ nāma nīlapītalohitodātādivaṇṇādīsu pupphavatthadhātūsu aññataraṁ labhitvā rūpavasena ābhujitvā "rūpadānaṁ dassāmi, rūpadānaṁ mayhan"ti cintetvā tādise dakkhiṇeyye dānaṁ patiṭṭhāpeti, etaṁ **rūpadānaṁ** nāma.

---

1. Dakkhiṇeyyagavesanena (Ka)

Saddadānaṁ pana bherīsaddādivasena veditabbaṁ. Tattha saddaṁ kandamūlāni viya uppāṭetvā, nīluppalahatthakaṁ viya ca hatthe ṭhapetvā dātuṁ na sakkoti, savatthukaṁ pana katvā dadanto saddadānaṁ deti nāma, tasmā yadā "saddadānaṁ dassāmī"ti bherīmudiṅgādīsu aññatarena tūriyena tiṇṇaṁ ratanānaṁ upahāraṁ karoti, kāreti ca, "saddadānaṁ dassāmi, saddadānaṁ me"ti bherī-ādīni ṭhapāpeti, dhammakathikānaṁ pana saddabhesajjaṁ telaphāṇitādīni ca deti, dhammassavanaṁ ghoseti, sarabhaññaṁ bhaṇati, dhammakathaṁ katheti, upanisinnakathaṁ, anumodanakathañca karoti, kāreti ca, tadā **saddadānaṁ** nāma hoti.

Tathā mūlagandhādīsu aññataraṁ rajanīyaṁ gandhavatthuṁ, pisitameva vā gandhaṁ yaṁ kiñci labhitvā gandhavasena ābhujitvā "gandhadānaṁ dassāmī, gandhadānaṁ mayhan"ti Buddharatanādīnaṁ pūjaṁ karoti, kāreti ca, gandhapūjanatthāya agarucandanādike gandhavatthuke pariccajati, idaṁ **gandhadānaṁ**.

Tathā mūlarasādīsu yaṁ kiñci rajanīyaṁ rasavatthuṁ labhitvā rasavasena ābhujitvā "rasadānaṁ dassāmi, rasadānaṁ mayhan"ti dakkhiṇeyyānaṁ deti, rasavatthumeva vā aññaṁ gavādikaṁ pariccajati, idaṁ **rasadānaṁ**.

Tatthā phoṭṭhabbadānaṁ pañcapīṭhādivasena, attharaṇapāvuraṇādivasena ca veditabbaṁ. Yadā hi mañcapīṭhabhisibibbohanādikaṁ, nivāsanapārupaṇādikaṁ vā sukhasamphassaṁ rajanīyaṁ anavajjaṁ phoṭṭhabbavutthuṁ labhitvā phoṭṭhabbavasena ābhujitvā "phoṭṭhabbadānaṁ dassāmi, phoṭṭhabbadānaṁ mayhan"ti dakkhiṇeyyānaṁ deti. Yathāvuttaṁ phoṭṭhabbavatthuṁ labhitvā pariccajati, etaṁ **phoṭṭhabbadānaṁ**.

Dhammadānaṁ pana dhammārammaṇassa adhippetattā ojāpānajīvitavasena veditabbaṁ. Ojādīsu hi aññataraṁ rajanīyaṁ dhammavutthuṁ labhitvā dhammārammaṇavasena ābhujitvā "dhammadānaṁ dassāmi, dhammadānaṁ mayhan"ti sappinavanītādi **ojadānaṁ** deti, ambapānādi-aṭṭhavidhaṁ **pānadānaṁ** deti, **jīvitadānan**ti ābhujitvā salākabhattapakkhikabhattādīni deti. Aphāsukabhāvena abhibhūtānaṁ byādhikānaṁ vejjaṁ paṭṭhapeti, jālaṁ phālāpeti, kumīnaṁ viddhaṁsāpeti, sakuṇapañjaraṁ viddhaṁsāpeti, bandhanena baddhānaṁ sattānaṁ bandhanamokkhaṁ kāreti, māghātabheriṁ carāpeti, aññānipi sattānaṁ jīvitaparittāṇatthaṁ evarūpāni kammāni karoti, kārāpeti ca, idaṁ **dhammadānaṁ** nāma.

Sabbampetaṁ yathāvuttadānasampadaṁ sakalalokahitasukhāya pariṇāmeti attano ca akuppāya vimuttiyā aparikkhayassa chandassa aparikkhayassa vīriyassa aparikkhayassa samādhissa aparikkhayassa paṭibhānassa aparikkhayassa jhānassa aparikkhayāya sammāsambodhiyā pariṇāmeti, imañca dānapāramiṁ paṭipajjantena mahāsattena jīvite aniccasaññā paccupaṭṭhāpetabbā. Tathā bhogesu, bahusādhāraṇatā ca nesaṁ manasi kātabbā, sattesu ca mahākaruṇā satataṁ samitaṁ paccupaṭṭhapetabbā. Evañhi bhogehi gahetabbasāraṁ gaṇhanto ādittato viya agārato sabbaṁ sāpateyyaṁ, attānañca bahi nīharanto na kiñci seseti, na katthaci vibhāgaṁ karoti, aññadatthu nirapekkho nissajjati eva. Ayaṁ tāva **dānapāramiyā** paṭipattikkamo.

Sīlapāramiyā pana ayaṁ paṭipattikkamo—yasmā sabbaññusīlālaṅkārehi satte alaṅkaritukāmena mahāpurisena ādito attano eva tāva sīlaṁ visodhetabbaṁ. Tattha catūhākārehi sīlaṁ visujjhati ajjhāsayavisuddhito, samādānato, avītikkamanato, sati vītikkame puna pākaṭīkaraṇato ca. Visuddhāsayatāya hi ekacco attādhipati hutvā pāpajigucchanasabhāvo ajjhattaṁ hiridhammaṁ paccupaṭṭhapetvā suparisuddhasamācāro hoti, tathā parato samādāne sati ekacco lokādhipati hutvā pāpato uttasanto ottappadhammaṁ paccupaṭṭhapetvā suparisuddhasamācāro hoti, iti ubhayathāpi ete avītikkamanato sīle patiṭṭhahanti. Atha ca pana kadāci satisammosena sīlassa khaṇḍādibhāvo siyā, tāyayeva yathāvuttāya hirottappasampattiyā khippameva naṁ vuṭṭhānādinā paṭipākatikaṁ karontīti.

Tayidaṁ sīlaṁ vārittaṁ cārittanti duvidhaṁ. Tatthāyaṁ bodhisattassa vārittasīle paṭipattikkamo—tena sabbasattesu tathā dayāpannacittena bhavitabbaṁ, yathā supinantenapi na āghāto uppajjeyya, parūpakaraṇaviratatāya parasantako alagaddo viya na parāmasitabbo. Sace pabbajito hoti, abrahmacariyatopi ārācārī hoti sattavidhamethunasaṁyogavirato, pageva paradāragamanato. Gahaṭṭho samāno paresaṁ daresu sadā pāpakaṁ cittampi na uppādeti. Kathento saccaṁ hitaṁ piyaṁ parimitameva ca kālena dhammiṁ kathaṁ bhāsitā hoti. Sabbattha

anabhijjhālu, abyāpannacitto, aviparītadassano kammassakatāñāṇena ca samannāgato. Samaggatesu sammāpaṭipannesu niviṭṭhasaddho hoti niviṭṭhapemoti.

Iti caturāpāyavaṭṭadukkhānaṁ pathabhūtehi akusalakammapathehi, akusaladhammehi ca oramitvā saggamokkhānaṁ pathabhūtesu kusalakammapathesu, kusaladhammesu ca patiṭṭhitassa mahāpurisassa parisuddhāsayapayogato yathābhipatthitā sattānaṁ hitasukhūpasañhitā manorathā sīghaṁ sīghaṁ abhinipphajjanti, pāramiyo paripūrenti. Evaṁbhūto hi ayaṁ. Tattha hiṁsānivattiyā sabbasattānaṁ abhayadānaṁ deti, appakasireneva mettābhāvanaṁ sampādeti, ekādasa mettānisaṁse adhigacchati, appābādho hoti appātaṅko, dīghāyuko sukhabahulo, lakkhaṇavisese pāpuṇāti, dosavāsanañca samucchindati. Tathā adinnādānanivattiyā corādīhi asādhāraṇe bhoge adhigacchati, parehi anāsaṅkanīyo, piyo, manāpo, vissāsanīyo, bhavasampattīsu alaggacitto pariccāgasīlo, lobhavāsanañca samucchindati. Abrahmacariyanivattiyā alobho hoti santakāyacitto, sattānaṁ piyo hoti manāpo aparisaṅkanīyo, kalyāṇo cassa kittisaddo abbhuggacchati, alaggacitto hoti mātugāmesu aluddhāsayo, nekkhammabahulo, lakkhaṇavisese adhigacchati, lobhavāsanañca samucchindati.

Musāvādanivattiyā sattānaṁ pamāṇabhūto hoti paccayiko theto ādeyyavacano devatānaṁ piyo manāpo surabhigandhamukho asaddhammārakkhitakāyavacīsamācāro, lakkhaṇavisaye adhigacchati, kilesavāsanañca samucchindati. Pesuññanivattiyā parūpakkamehi abhejjakāyo hoti abhejjaparivāro, saddhamme ca abhajjanakasaddho, daḷhamitto bhavantaraparicitānampi sattānaṁ ekantapiyo, asaṁkilesabahulo. Pharusavācānivattaniyā sattānaṁ piyo hoti manāpo sukhasīlo madhuravacano sambhāvanīyo, aṭṭhaṅgasamannāgato cassa saro nibbattati. Samphappalāpanivattiyā sattānaṁ piyo hoti manāpo, garubhāvanīyo ca, ādeyyavacano parimitālāpo, mahesakkho ca

hoti mahānubhāvo, ṭhānuppattikena paṭibhānena pañhābyākaraṇakusalo, Buddhabhūmiyañca ekāya eva vācāya anekabhāsānaṁ sattānaṁ anekesaṁ pañhānaṁ byākaraṇasamattho hoti.

Anabhijjhālutāya akicchalābhī hoti, uḷāresu ca bhogesu ruciṁ paṭilabhati, khattiyamahāsālādīnaṁ sammato hoti, paccatthikehi anabhibhavanīyo, indriyavekallaṁ na pāpuṇāti, appaṭipuggalo ca hoti. Abyāpādena piyadassano hoti sattānaṁ sambhāvanīyo, parahitābhinanditāya ca satte appakasireneva pasādeti, alūkhasabhāvo ca hoti mettāvihārī, mahesakkho ca hoti mahānubhāvo. Micchādassanābhāvena kalyāṇe sahāye paṭilabhati, sīsacchedaṁ pāpuṇantopi pāpakammaṁ na karoti, kammassakatādassanato akotūhalamaṅgaliko ca hoti, saddhamme cassa saddhā patiṭṭhitā hoti mūlajātā, saddahati ca Tathāgatānaṁ bhodhiṁ, samayantaresu nābhiramati ukkāraṭṭhāne rājahaṁso viya, lakkhaṇattayavijānane kusalo hoti, ante ca anāvaraṇañānalābhī, yāva ca bodhiṁ na pāpuṇāti, tāva tasmiṁ tasmiṁ sattanikāye ukkaṭṭhukkaṭṭho hoti, uḷāruḷārasampattiyo pāpuṇāti.

"Iti hidaṁ sīlaṁ nāma sabbasampattīnaṁ adhiṭṭhānaṁ, sabbabuddhaguṇānaṁ pabhavabhūmi, sabbabuddhakārakadhammānaṁ ādi caraṇaṁ kāraṇaṁ mukhaṁ pamukhan"ti bahumānaṁ uppādetvā kāyavacīsaṁyame, indriyadamane, ājīvapārisuddhiyaṁ, paccayaparibhoge ca satisampajaññabalena appamatto hoti, lābhasakkārasilokaṁ ukkhittāsikapaccatthikaṁ viya sallakkhetvā "kikīva aṇḍan"ti-ādinā[1] vuttanayena sakkaccaṁ sīlaṁ sampādetabbaṁ. Ayaṁ tāva **vārittasīle** paṭipattikkamo.

Cārittasīle pana paṭipatti evaṁ veditabbā—idha bodhisatto kalyāṇamittānaṁ garuṭṭhānīyānaṁ abhivādanaṁ paccuṭṭhānaṁ añjalikammaṁ sāmīcikammaṁ kālena kālaṁ kattā hoti, tathā tesaṁ kālena kālaṁ upaṭṭhānaṁ kattā hoti, gilānānaṁ kāyaveyyāvaṭikaṁ, vācāya pucchanañca kattā hoti, subhāsitapadāni sutvā sādhukāraṁ

---

1. Visuddhi 1. 34; Dī-Ṭṭha 1. 56 piṭṭhesu.

kattā hoti, guṇavantānaṁ guṇe vaṇṇetā, paresaṁ apakāre khantā, upakāre anussaritā, puññāni anumoditā, attano puññāni sammāsambodhiyā pariṇāmetā, sabbakālaṁ appamādavihārī kusalesu dhammesu, sati ca accaye accayato disvā tādisānaṁ sahadhammikānaṁ yathābhūtaṁ āvi kattā, uttariñca sammāpaṭipattiṁ sammadeva paripūretā.

Tathā attano anurūpāsu atthūpasaṁhitāsu sattānaṁ itikattabbatāpurekkhāro analaso sahāyabhāvaṁ upagacchati. Uppannesu ca sattānaṁ byādhi-ādidukkhesu yathārahaṁ patikāravidhāyako, ñātibhogādibyasanapatitesu sokapanodano, ullumpanasabhāvāvaṭṭhito hutvā niggahārahānaṁ dhammeneva niggaṇhanako yāvadeva akusalā vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpanāya, paggahārahānaṁ dhammeneva paggaṇhanako, yāni purimakānaṁ mahābodhisattānaṁ uḷāratamāni paramadukkarāni acinteyyānubhāvāni sattānaṁ ekantahitasukhāvahāni caritāni, yehi nesaṁ bodhisambhārā sammadeva paripākaṁ agamiṁsu, tāni sutvā anubbiggo anutrāso "tepi mahāpurisā eva, anukkamena pana sikkhāpāripūriyā bhāvitattā tādisāya uḷāratamāya ānubhāvasampattiyā bodhisambhāresu ukkaṁsapāramipattā ahesuṁ, tasmā mayāpi sīlādisikkhāsu sammadeva tathā paṭipajjitabbaṁ, yāya paṭipattiyā ahampi anukkamena sikkhaṁ paripūretvā ekantato padaṁ anupāpuṇissāmī"ti saddhāpurecārikaṁ vīriyaṁ avissajjanto sammadeva sīlesu paripūrakārī hoti.

Tathā paṭicchannakalyāṇo hoti vivaṭāparādho, appiccho santuṭṭho pavivitto asaṁsaṭṭho dukkhasaho aviparītadassanajātiko anuddhato anunnaḷo acapalo amukharo avikiṇṇavāco saṁvutindriyo santamānaso kuhanādimicchājīvavirahito ācāragocarasampanno, aṇumattesu vajjesu bhayadassāvī samādāya sikkhati sikkhāpadesu, āraddhavīriyo pahitatto kāye ca jīvite ca nirapekkho, appamattakampi kāye, jīvite vā apekkhaṁ nādhivāseti pajahati vinodeti, pageva adhimattaṁ. Sabbepi dussīlyahetubhūte kodhupanāhādite kilesupakkilese pajahati vinodeti, appamattakena visesādhigamena aparituṭṭho hoti, na saṅkocaṁ āpajjati, uparūparivisesādhigamāya vāyamati.

Yena yathāladdhā sampatti hānabhāgiyā vā ṭhitibhāgiyā vā na hoti, tathā mahāpuriso andhānaṁ pariṇāyako hoti, maggaṁ ācikkhati, badhirānaṁ hatthamuddāya saññaṁ deti, atthamanuggāheti, tathā mūgānaṁ. Pīṭhasappikānaṁ pīṭhaṁ deti, vāheti vā. Assaddhānaṁ saddhāpaṭilābhāya vāyamati, kusītānaṁ ussāhajananāya, muṭṭhassatīnaṁ satisamāyogāya. Vibbhantattānaṁ samādhisampadāya, duppaññānaṁ paññādhigamāya vāyamati. Kāmacchandapariyuṭṭhitānaṁ kāmacchandapaṭivinodanāya vāyamati. Byāpāda, thinamiddha, uddhaccakukkucca, vicikicchāpariyuṭṭhitānaṁ vicikicchāvinodanāya vāyamati. Kāmavitakkādipakatānaṁ kāmavitakkādimicchāvitakkavinodanāya vāyamati. Pubbakārīnaṁ sattānaṁ kataññutaṁ nissāya pubbabhāsī piyavādī saṅgāhako sadisena, adhikena vā paccupakāre sammānetā hoti.

Āpadāsu sahāyakiccaṁ anutiṭṭhati, tesaṁ tesañca sattānaṁ pakatiṁ, sabhāvañca parijānitvā yehi yathā saṁvasitabbaṁ hoti, tehi tathā saṁvasati. Yesu ca yathā paṭipajjitabbaṁ hoti, tesu tathā paṭipajjati. Tañca kho akusalato vuṭṭhāpetvā kusale patiṭṭhāpanavasena, na aññathā. Paracittānurakkhaṇā hi bodhisattānaṁ yāvadeva kusalābhivaḍḍhiyā. Tathā hitajjhāsayenāpi paro na sāhasitabbo, na bhaṇḍitabbo, na maṅkubhāvamāpādetabbo, na parassa kukuccaṁ uppādetabbaṁ, na niggahaṭṭhāne codetabbo, na nīcataraṁ paṭipannassa attā uccatare ṭhapetabbo, na ca paresu sabbena sabbaṁ asevinā bhavitabbaṁ, na atisevinā, na akālasevinā bhavitabbaṁ.

Yutte pana satte desakālānurūpaṁ sevati, na ca paresaṁ purato piyepi garahati, appiye vā pasaṁsati, na adhiṭṭhāya vissāsī hoti, na dhammikaṁ upanimantanaṁ paṭikkhipati, na paññattiṁ upagacchati, nādhikaṁ paṭiggaṇhāti, saddhāsampanne saddhānisaṁsakathāya sampahaṁseti, sīlasutacāgapaññāsampanne paññānisaṁsakathāya sampahaṁseti. Sace pana bodhisatto abhiññābalappatto hoti, pamādāpanne satte abhiññābalena yathārahaṁ nirayādike dassento saṁvejetvā assaddhādike saddhādīsu patiṭṭhāpeti, sāsane otāreti, saddhādiguṇasampanne paripāceti. Evamassa mahāpurisassa cārittabhūto aparimāṇo puññābhisando kusalābhisando uparūpari abhivaḍḍhatīti veditabbaṁ.

Api ca yā sā "kiṁ sīlaṁ, kenaṭṭhena sīlan"ti-ādinā pucchaṁ katvā "pāṇātipātādīhi viramantassa, vattapaṭipattiṁ vā pūrentassa cetanādayo dhammā sīlan"ti-ādinā nayena nānappakārato sīlassa vitthārakathā Visuddhimagge[1] vuttā, sā sabbāpi idha āharitvā vattabbā. Kevalañhi tattha sāvakabodhisattavasena sīlakathā āgatā, idha mahābodhisattavasena karuṇūpāyakosallapubbaṅgamaṁ katvā vattabbāti ayameva viseso. Yato idaṁ sīlaṁ mahāpuriso yathā na attano duggatiyaṁ parikilesavimuttiyā, sugatiyampi na rajjasampattiyā, na cakkavattī, na deva, na Sakka, na māra, na brahmasampattiyā pariṇāmeti, tathā na attano tevijjāya, na chaḷābhiññatāya, na catupaṭisambhidādhigamāya, na sāvakabodhiyā, na paccekabodhiyā pariṇāmeti, atha kho sabbaññubhāvena sabbasattānaṁ anuttarasīlālaṅkārasampādanatthameva pariṇāmetīti ayaṁ **sīlapāramiyā** paṭipattikkamo.

Tathā yasmā karuṇūpāyakosallapariggahitā ādīnavadassanapubbaṅgamā kāmehi ca bhavehi ca nikkhamanavasena pavattā kusalavittuppatti nekkhammapāramī, tasmā sakalasaṁkilesanivāsanaṭṭhānatāya, puttadārādīhi mahāsambādhatāya, kasivānijjādinānāvidhakammantādhiṭṭhānabyākulatāya ca gharāvāsassa nekkhammasukhādīnaṁ anokāsaṁ, kāmānañca "satthadhārālaggamadhubindu viya ca kadalī viya ca avaleyhamānaparittassādavipulānatthānubandhā"ti vijjulatobhāsena gahetabbaṁ niccaṁ viya parittakālūpalabbhā, ummattakālaṅkāro viya viparītasaññāya anubhavitabbā, karīsāvacchādanamukhaṁ viya paṭikārabhūtā, udake temitaṅguliyā nisārudakapānaṁ viya atittikarā, chātajjhattabhojanaṁ viya sābādhā, balisāmisaṁ viya byasanupanipātakāraṇā[2], aggisantāpo viya kālattayepi dukkhuppattihetubhūtā, makkaṭālepo viya bandhananimittā, ghātakāvacchādanakimālayo viya anatthacchādanā, sapattagāmavāso viya bhayaṭṭhānabhūtā, paccatthikaposako viya kilesamārādīnaṁ āmisabhūtā, chaṇasampattiyo viya vipariṇāmadukkhā, koṭaraggi viya antodāhakā, purāṇakūpāvalambabīraṇamadhupiṇḍaṁ viya anekādīnavā, loṇūdakapānaṁ viya pipāsāhetubhūtā, surāmerayaṁ viya

1. Visuddhi 1. 7 piṭṭhe. 2. Byasanasannipātakāraṇā (Dī-Ṭī 1. 89 piṭṭhe)

nīcajanasevitā, appassādatāya aṭṭhikaṅkalūpamā”ti-ādinā ca nayena ādīnavaṁ sallakkhetvā tabbipariyāyena nekkhamme ānisaṁsaṁ passantena nekkhammapaviveka-upasamasukhādīsu ninnapoṇapabbhāracittena nekkhammapāramiyaṁ paṭipajjitabbaṁ.

Yasmā pana nekkhammaṁ pabbajjāmūlakaṁ, tasmā pabbajjā tāva anuṭṭhātabbā. Pabbajjamanutiṭṭhantena mahāsattena asati Buddhuppāde kammavādīnaṁ kiriyavādīnaṁ tāpasaparibbājakānaṁ pabbajjā anuṭṭhātabbā. Uppannesu pana Sammāsambuddhesu tesaṁ sāsane eva pabbajitabbaṁ. Pabbajitvā ca yathāvutte sīle patiṭṭhitena tassā eva sīlapāramiyā vodāpanatthaṁ dhutaguṇā samādātabbā. Samādinnadhutadhammā hi mahāpurisā sammadeva te pariharantā appicchāsantuṭṭhasallekhapaviveka-asaṁsaggavīriyārambhasubharatādiguṇasalilavikkhālitakilesamalatāya, anavajjasīlavataguṇaparisuddhasamācārā porāṇe ariyavaṁsattaye patiṭṭhitā catutthaṁ bhāvanārāmatāsaṅkhātaṁ ariyavaṁsaṁ gantuṁ cattārīsāya ārammaṇesu yathārahaṁ upacārappanābhedaṁ jhānaṁ upasampajja viharanti. Evañhissa sammadeva nekkhammapāramī pāripūritā hoti. Imasmiṁ pana ṭhāne terasahi dhutadhammehi saddhiṁ dasa kasiṇāni dasāsubhāni dasānussatiyo cattāro brahmavihārā cattāro āruppā ekā saññā ekaṁ vavatthānanti cattārīsa samādhibhāvanākammaṭṭhānāni, bhāvanāvidhānañca vitthārato vattabbāni, taṁ panetaṁ sabbaṁ yasmā **Visuddhimagge**[1] sabbākārato vitthāretvā vuttaṁ, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṁ. Kevalañhi tattha sāvakabodhisattassa vasena vuttaṁ, idha mahābodhisattassa vasena karuṇūpāyakosallapubbaṅgamaṁ katvā vattabbanti ayameva viseso. Evamettha **Nekkhammapāramiyā** paṭipattikkamo veditabbo.

Tathā paññāpāramiṁ sampādetukāmena yasmā paññā āloko viya andhakārena mohena saha na vattati, tasmā mohakāraṇāni tāva bodhisattena parivajjetabbāni. Tatthimāni mohakāraṇāni—arati tandī vijambhitā ālasiyaṁ gaṇasaṅgaṇikārāmatā niddāsīlatā anicchayasīlatā ñāṇasmiṁ akutūhalatā micchādhimāno aparipucchakatā kāyassa nasammāparihāro asamāhitacittatā

1. Visuddhi 1. 57, 107 piṭṭhesu.

duppaññānaṁ puggalānaṁ sevanā paññavantānaṁ apayirupāsanā attaparibhavo micchāvikappo viparītābhiniveso kāyadaḷhībahulatā asaṁvegasīlatā pañca nīvaraṇāni, saṅkhepato yevāpanadhamme āsevato anuppannā paññā nuppajjati, uppannā parihāyati, it imāni mohakāraṇāni, tāni parivajjantena bāhusacce, jhānādīsu ca yogo karaṇīyo.

Tatthāyaṁ bāhusaccassa visayavibhāgo—pañcakkhandhā dvārasāyatanāni aṭṭhārasa dhātuyo cattāri saccāni bāvīsatindriyāni dvādasapadiko paṭiccasamuppādo, tathā satipaṭṭhānādayo kusalādidhammappabhedā ca, yāni ca loke anavajjāni vijjāṭṭhānāni, yo ca sattānaṁ hitasukhavidhānanayo byākaraṇaviseso. Iti evaṁ pakāraṁ sakalameva satavisayaṁ upāyakosallapubbaṅgamāya paññāya, satiyā, vīriyena ca sādhukaṁ uggahaṇasavanadhāraṇaparicayaparipucchāhi ogāhetvā tattha ca paresaṁ patiṭṭhāpanena sutamayā paññā nibbattetabbā, tathā sattānaṁ itikattabbatāsu ṭhānuppattikā paṭibhanabhūtā, āyāpāya-upāyakosallabhūtā ca paññā hitesitaṁ nissāya tattha tattha yathārahaṁ pavattetabbā, tathā khandhādīnaṁ sabhāvadhammānaṁ ākāraparitakkanamukhena ceva nijjhānaṁ khamāpentena ca cintāmayā paññā nibbattetabbā.

Khandhādīnaṁyeva pana salakkhaṇasāmaññalakkhaṇapariggahaṇavasena lokiyapariññaṁ nibbattentena pubbabhāgabhāvanāpaññā sampādetabbā. Evañhi “nāmarūpamattamidaṁ, yathārahaṁ paccayehi uppajjati ceva nirujjhati ca, na ettha koci kattā vā kāretā vā, hutvā abhāvaṭṭhena aniccaṁ, udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhaṁ, avasavattanaṭṭhena anattā”ti ajjhattikadhamme, bāhirakadhamme ca nibbisesaṁ parijānanto tattha āsaṅgaṁ pajahanto, pare ca tattha taṁ pajahāpento kevalaṁ karuṇāvaseneva yāva na Buddhaguṇā hatthatalaṁ āgacchanti, tāva yānattaye satte avatāraṇaparipācanehi patiṭṭhāpento, jhānavimokkhasamādhisamāpattiyo, abhiññāyo ca lokiyavasībhāvaṁ pāpento paññāya matthakaṁ pāpuṇāti.

Tattha yācimā iddhividhañāṇaṁ dibbasotadhātuñāṇaṁ cetopariyañāṇaṁ pubbenivāsānussatiñāṇaṁ dibbacakkhuñāṇaṁ yathākammūpagañāṇaṁ anāgataṁsañāṇanti saparibhaṇḍā pañcalokiyābhiññāsaṅkhātā bhāvanāpaññā, yā

ca khandhāyatanadhātu-indriyasaccapaṭiccasamuppādādibhedesu catubhūmakesu dhammesu uggahaparipucchāvasena ñāṇaparicayaṁ katvā sīlavisuddhi cittavisuddhīti mūlabhūtāsu imāsu dvīsu visuddhīsu patiṭṭhāya diṭṭhivisuddhi kaṅkhāvitaraṇavisuddhi maggāmaggañāṇadassanavisuddhi paṭipadāñāṇadassanavisuddhi ñāṇadassanavisuddhīti sarīrabhūtā imā pañca visuddhiyo sampādentena bhāvetabbā lokiyalokuttarabhedā bhāvanāpaññā, tāsaṁ sampādanavidhānaṁ yasmā "tattha 'ekopi hutvā bahudhā hotī'ti-ādikaṁ iddhivikubbanaṁ kātukāmena ādikammikena yoginā"ti-ādinā[1], "khandhāti pañca khandhā rūpakkhandho vedanākkhandho saññākkhandho saṅkhārakkhandho viññāṇakkhandho"ti-ādinā[2] ca visayavisayivibhāgena[3] saddhiṁ Visuddhimagge sabbākārato vitthāretvā vuttaṁ, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṁ. Kevalañhi tattha sāvakabodhisattassa vasena paññā āgatā, idha mahābodhisattassa vasena karuṇūpāyakosallapubbaṅgamaṁ katvā vattabbā. Ñāṇadassanavisuddhiṁ apāpetvā paṭipadāñāṇadassanavisuddhiyaṁyeva vipassanā ṭhapetabbāti ayameva visesoti. Evamettha **paññāpāramiyā** paṭipattikkamo veditabbo.

Tathā yasmā sammāsambodhiyā katābhinīhārena mahāsattena pāramīparipūraṇatthaṁ sabbakālaṁ yuttappayuttena bhavitabbaṁ ābaddhaparikaraṇena, tasmā kālena kālaṁ "ko nu kho ajja mayā puññasambhāro, ñāṇasambhāro vā upacito, kiṁ vā mayaṁ parahitaṁ katan"ti divase divase paccavekkhantena sattahitatthaṁ ussāho karaṇīyo, sabbesampi sattānaṁ upakārāya attano pariggahabhūtaṁ vatthuṁ, kāyaṁ, jīvitañca nirapekkhanacittena ossajjitabbaṁ, yaṁ kiñci kammaṁ karoti kāyena, vācāya vā, taṁ sabbaṁ sambodhiyaṁ ninnacitteneva kātabbaṁ, bodhiyā pariṇāmetabbaṁ, uḷārehi, ittarehi ca kāmehi vinivattacitteneva bhavitabbaṁ, sabbāsu ca itikattabbatāsu upāyakosallaṁ paccupaṭṭhapetvā paṭipajjitabbaṁ.

Tasmiṁ tasmiñca sattahite āraddhavīriyena bhavitabbaṁ iṭṭhāniṭṭhādisabbasahena avisaṁvādinā. Sabbepi sattā anodhiso mettāya, karuṇāya ca pharitabbā. Yā kāci sattānaṁ dukkhuppatti, sabbā sā attani pāṭisaṅkhitabbā. Sabbesañca sattānaṁ puññaṁ abbhanumoditabbaṁ, Buddhānaṁ mahantatā

---

1. Visuddhi 2. 2 piṭṭhe. 2. Visuddhi 2. 73 piṭṭhe.
3. Visayavibhāgena (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 308 piṭṭhe.)

mahānubhāvatā abhiṇhaṁ paccavekkhitabbā, yañca kiñci kammaṁ karoti kāyena, vācāya vā, taṁ sabbaṁ bodhicittapubbaṅgamaṁ kātabbaṁ. Iminā hi upāyena dānādīsu yuttappayuttassa thāmavato daḷhaparakkamassa mahāsattassa bodhisattassa aparimeyyo puññasambhāro, ñāṇasambhāro ca divase divase upacīyati.

Api ca sattānaṁ paribhogatthaṁ, paripālanatthañca attano sarīraṁ, jīvitañca pariccajitvā khuppipāsasītuṇhavātātapādidukkhapatikāro pariyesitabbo ca uppādetabbo ca, yañca yathāvuttadukkhapaṭikārajaṁ sukhaṁ attanā paṭilabhati, tathā ramaṇīyesu ārāmuyyānapāsādataḷākādīsu, araññāyatanesu ca kāyacittasantāpābhāvena abhinibbutattā attanā sukhaṁ paṭilabhati, yañca suṇāti "Buddhānubuddhapaccekabuddhā, mahābodhisattā ca nekkhammapaṭipattiyaṁ ṭhitā"ti ca "diṭṭhadhammikasukhavihārabhūtaṁ īdisaṁ nāma jhānasamāpattisukhamanubhavantī"ti ca, taṁ sabbaṁ sattesu anodhiso upasaṁharati. Ayaṁ tāva nayo asaṁhitabhūmiyaṁ patiṭṭhitassa.

Samāhitabhūmiyaṁ pana patiṭṭhito attanā yathānubhūtaṁ visesādhigamanibbattaṁ pītaṁ, passaddhiṁ, sukhaṁ, samādhiṁ, yathābhūtañāṇañca sattesu adhimuccanto upasaṁharati pariṇāmeti, tathā mahati saṁsāradukkhe, tassa ca nimittabhūte kilesābhisaṅkhāradukkhe nimuggaṁ sattanikāyaṁ disvā tatrāpi khādanachedanabhedanasedanapisanahiṁsana-aggisantāpādijanitā dukkhā tibbā kharā kaṭukā vedanā nirantaraṁ cirakālaṁ vedayante narake, aññamaññaṁ kujjhanasantāsanavisodhanahiṁsanaparādhīnatādīhi mahādukkhaṁ anubhavante tiracchānagate, jotimālākulasarīre khuppipāsavātātapādīhi ḍayhamāne, visussamāne ca vantakheḷādi-āhāre, uddhabāhu viravante nijjhāmataṇhikādike mahādukkhaṁ vedayamāne pete ca pariyeṭṭhimūlakaṁ mahantaṁ anayabyasanaṁ pāpuṇante hatthacchedādikaraṇayogena dubbaṇṇaduddasikadaliddādibhāvena khuppipāsādi-ābādhayogena balavantehi abhibhavanīyato, paresaṁ vahanato, parādhīnato ca narake, pete, tiracchānagate a atisayante apāyadukkhanibbisesaṁ dukkhamanubhavante manusse ca tathā visayaparibhogavikkhittacittatāya rāgādipariḷāhena ḍayhamāne vātavegasamuṭṭhitajālāsamiddhasukkhakaṭṭhasannipāte aggikkhandhe viya anupasantapariḷāhavuttike

anupasantanihataparādhīne[1] kāmāvacaradeve ca mahatā vāyāmena vidūramākāsaṁ vigāhitasakuntā viya, balavatā dūre pāṇinā khittasarā viya ca "satipi cirappavattiyaṁ anaccantikatāya[2] pātapariyosānā anatikkantajātijarāmaraṇā evā"ti rūpāvacarārūpāvacaradeve ca passantena mahantaṁ saṁvegaṁ paccupaṭṭhāpetvā mettāya, karuṇāya ca anodhiso sattā pharitabbā. Evaṁ kāyena, vācāya, manasā ca bodhisambhāre nirantaraṁ upacinantena yathā pāramiyo paripūrenti, evaṁ sakkaccakārinā sātaccakārinā anolīnavuttinā ussāho pavattetabbo, vīriyapāramī paripūretabbā.

Apica "acinteyyāparimeyyavipuloḷāravimalanirupamanirupakkilesa guṇagaṇanicayanidānabhūtassa Buddhabhāvassa ussakkitvā sampahaṁsanayoggaṁ vīriyaṁ nāma acinteyyānubhāvameva, yaṁ na pacurajanā sotumpi sakkuṇanti, pageva paṭipajjituṁ. Tathā hi tividhā abhinīhāracittuppatti, catasso Buddhabhūmiyo[3], cattāri saṅgahavatthūni[4], karuṇekarasatā Buddhadhammesu sacchikaraṇena visesappaccayo, nijjhānakkhanti, sabbadhammesu nirupalepo, sabbasattesu piyaputtasaññā, saṁsāradukkhehi aparikhedo, sabbadeyyadhammapariccāgo, tena ca niratimānatā, adhisīlādi-adhiṭṭhānaṁ, tattha ca acañcalatā, kusalakiriyāsu pītipāmojjatā, vevekaninnacittatā, jhānānuyogo, anavajjadhammesu atittiyatā, yathāsutassa dhammassa paresaṁ hitajjhāsayena desanāya ārambhadaḷhatā, dhīravīrabhāvo, parāpavādaparāpakāresu vikārābhāvo, saccadhiṭṭhānaṁ, samāpattīsu vasībhāvo, abhiññāsu balappatti, lakkhaṇattayavabodho, satipaṭṭhānādīsu abhiyogena lokuttaramaggasambhārasambharaṇaṁ, navalokuttarāvakkantī"ti evamādikā sabbāpi bodhisambhārapaṭipatti vīriyānubhāveneva samijjhatīti abhinīhārato yāva mahābodhi anossajjantena sakkaccaṁ nirantaraṁ vīriyaṁ yathā uparūpari visesāvahaṁ hoti, evaṁ sampādetabbaṁ. Sampajjamāne ca yathāvutte vīriye, khantisaccādhiṭṭhānādayo ca dānasīlādayo ca sabbepi bodhisambhārā tadadhīnavuttitāya sampannā eva hontīti khanti-ādīsupi imināva nayena paṭipatti veditabbā.

---

1. Anihataparādhīne (Dī-Ṭī 1. 91 piṭṭhe.), anupasantanipātaparādhīne (Ka)
2. Aniccantikatāya (Ka)
3. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 45 piṭṭhe.
4. Dī 3. 125, 193; Aṁ 1. 341 piṭṭhesu.

Iti sattānaṁ sukhūpakaraṇapariccāgena bahudhānuggahakaraṇaṁ dānena paṭipatti, sīlena tesaṁ jīvitasāpateyyadārarakkhābhedapiyahitavacanāvihiṁsādikaraṇāni, nekkhammena tesaṁ āmisapaṭigahaṇadhammadānādinā anekavidhā hitacariyā, paññāya tesaṁ hitakaraṇūpāyakosallaṁ, vīriyena tattha ussāhārambha-asaṁhīrakaraṇāni, khantiyā tadaparādhasahanaṁ, saccena nesaṁ avañcanatadupakārakiriyāsamādānāvisaṁvādanādi, adhiṭṭhānena tadupakaraṇe anatthasampātepi acalanaṁ mettāya nesaṁ hitasukhānucintanaṁ, upekkhāya nesaṁ upakārāpakāresu vikārānāpattīti evaṁ aparimāṇe satte ārabbha anukampitasabbasattassa bodhisattassa puthujjanehi asādhāraṇo aparimāṇo puññañānasambhārupacayo ettha paṭipattīti veditabbaṁ. Yo cetāsaṁ paccayo vutto, tattha ca sakkaccaṁ sampādanaṁ.

Ko vibhāgoti—

> Sāmaññabhedato etā, dasavidhā vibhāgato.
> Tidhā hutvāna paccekaṁ, samatiṁsavidhā samaṁ.

Dasa pāramiyo dasa upapāramiyo dasa paramatthapāramiyoti hi samatiṁsa pāramiyo. Tatha "katābhinīhārassa bodhisattassa parahitakaraṇābhininnāsayapayogassa kaṇhadhammavokiṇṇo sukkā dhammā pāramiyo, tehi avokiṇṇā sukkā dhammā upapāramiyo, akaṇhā asukkā dhammā paramatthapāramiyo"ti **keci**. "Samudāgamanakālesu pūriyamānā pāramiyo, bodhisattabhūmiyaṁ puṇṇā upapāramiyo, Buddhabhūmiyaṁ sabbākāraparipuṇṇā paramatthapāramiyo. Bodhisattabhūmiyaṁ vā parahitakaraṇato pāramiyo, attahitakaraṇato upapāramiyo, Buddhabhūmiyaṁ balavesārajjasamadhigamena ubhayahitaparipūraṇato paramatthapāramiyoti evaṁ ādimajjhapariyosāṇesu paṇidhānārambhapariniṭṭhānesu tesaṁ vibhāgo"ti **apare**. "Dosupasamakaruṇāpakatikānaṁ bhavasukhavimuttisukhaparamasukhappattānaṁ puññūpacayabhedato tabbibhāgo"ti **aññe**.

"Lajjāsatimānāpassayānaṁ lokuttaradhammādhipatīnaṁ sīlasamādhipaññāgarukānaṁ tāritataritatārayitūnaṁ anubuddhapaccekabuddhasammāsambuddhānaṁ pāramī-upapāramīparamatthapāramīhi bodhittayappattito yathāvuttavibhāgo"ti **keci**. "Cittapaṇihito yāva vacīpaṇidhi, tāva pavattā sambhārā

pāramiyo, vacīpaṇidhito yāva kāyapaṇidhi, tāva pavattā upapāramiyo, kāyapaṇidhito pabhuti paramatthapāramiyo"ti **apare**. **Aññe** pana "parapuññānumodanavasena pavattā sambhārā pāramiyo, paresaṁ kārāpanavasena pavattā upapāramiyo, sayaṁ karaṇavasena pavattā paramatthapāramiyo"ti vadanti. Tathā "bhavasukhāvaho puññañāṇasambhāro paramī, attano nibbānasukhāvaho upapāramī, paresaṁ tadubhayasukhāvaho paramatthapāramī"ti **eke**.

Puttadāradhanādi-upakaraṇapariccāgo pana dānapāramī, attano aṅgapariccāgo dāna-upapāramī, attano jīvitapariccāgo dānaparamatthapāramī. Tathā puttadārādikassa tividhassāpi hetu avītikkamanavasena tisso sīlapāramiyo, tesu eva tividhesu vatthūsu ālayaṁ upacchinditvā nikkhamanavasena tisso nekkhammapāramiyo, upakaraṇa-aṅgajīvitataṇhaṁ samūhanitvā sattānaṁ hitāhitavinicchayakaraṇavasena tisso paññāpāramiyo, yathāvuttabhedānaṁ pariccāgādīnaṁ vāyamanavasena tisso vīriyapāramiyo, upakaraṇa-aṅgajīvitantarāyakarānaṁ khamanavasena tisso khantipāramiyo, upakaraṇa-aṅgajīvitahetu saccāpariccāgavasena tisso saccapāramiyo, dānādipāramiyo akuppādhiṭṭhānavaseneva samijjhantīti upakaraṇādivināsepi acalādhiṭṭhānavasena tisso adhiṭṭhānapāramiyo, upakaraṇādivighātakesupi sattesu mettāya avijahanavasena tisso mettāpāramiyo, yathāvuttavutthuttayassa upakārāpakāresu sattasaṅkhāresu majjhattatāpaṭilābhavasena tisso upekkhāpāramiyoti evamādinā etāsaṁ vibhāgo veditabbo.

Ko saṅgahoti ettha pana—

Yathā vibhāgato tiṁsa-vidhā saṅgahato dasa.
Chappakārāva etāsu, yugaḷādīhi sādhaye.

Yathā hi ekā vibhāgato tiṁsavidhāpi dānapārami-ādibhāvato dasavidhā, evaṁ dānasīlakhantivīriyajhānapaññāsabhāvena chabbidhā. Etāsu hi nekkhammapāramī sīlapāramiya saṅgahitā tassā pabbajjābhāve. Nīvaraṇavivekabhāve pana jhānapāramiyā, kusaladhammabhāve chahipi saṅgahitā, saccapāramī sīlapāramiyā ekadesā eva vacīsaccaviratisaccapakkhe.

Ñāṇasaccapakkhe pana paññāpāramiyā saṅgahitā, mettāpāramī jhānapāramiyā eva, Upekkhāpāramī jhānapaññāpāramīhi, adhiṭṭhānapāramī sabbāhipi saṅgahitāti.

Etesañca dānādīnaṁ channaṁ guṇānaṁ aññamaññasambandhānaṁ pañcadasa yugaḷādīni pañcadasa yugaḷādisādhakāni honti. Seyyathidaṁ? Dānasīlayugaḷena parahitāhitānaṁ karaṇākaraṇayugaḷasiddhi, dānakhantiyugaḷena alobhādosayugaḷasiddhi, dānavīriyayugaḷena cāgasutayugaḷasiddhi, dānajhānayugaḷena kāmadosappahānayugaḷasiddhi, dānapaññāyugaḷena ariyayānadhurayugaḷasiddhi, sīlakhantidvayena payogāsayasuddhadvayasiddhi, sīlavīriyadvayena bhāvanādvayasiddhi, sīlajhānadvayena dussīlyapariyuṭṭhānappahānadvayasiddhi, sīlapaññādvayena dānadvayasiddhi, khantivīriyadvayena khamātejadvayasiddhi, khantijhānadukena virodhānurodhappahānadukasiddhi, khantipaññādukena suññatākhantipaṭivedhadukasiddhi, vīriyajhānadukena paggahāvikkhepadukasiddhi, vīriyapaññādukena saraṇadukasiddhi, jhānapaññādukena yānadukasiddhi. Dānasīlakhantitikena lobhadosamohappahānatikasiddhi, dānasīlavīriyatikena bhogajīvitakāyasārādānatikasiddhi, dānasīlajhānatikena puññakiriyavatthutikasiddhi, dānasīlapaññātikena āmisābhayadhammadānatikasiddhīti evaṁ itarehipi tikehi, catukkādīhi ca yathāsambhavaṁ tikāni, catukkādīni ca yojetabbāni.

Evaṁ chabbidhānampi pana imāsaṁ pāramīnaṁ catūhi adhiṭṭhānehi saṅgaho veditabbo. Sabbapāramīnaṁ samūhasaṅgahato hi cattāri adhiṭṭhānāni. Seyyathidaṁ? Saccādhiṭṭhānaṁ, cāgādhiṭṭhānaṁ, upasamādhiṭṭhānaṁ, paññādhiṭṭhānanti. Tattha adhitiṭṭhati etena, ettha vā adhitiṭṭhati, adhiṭṭhānamattameva vā tanti **adhiṭṭhānaṁ**, saccañca taṁ adhiṭṭhānañca, saccassa vā adhiṭṭhānaṁ, saccaṁ vā adhiṭṭhānametassāti **saccādhiṭṭhānaṁ**. Evaṁ sesesupi. Tattha avisesato tāva katābhinīhārassa anukampitasabbasattassa mahāsattassa paṭiññānurūpaṁ sabbapāramīpariggahato **saccādhiṭṭhānaṁ**, tesaṁ paṭipakkhapariccāgato **cāgādhiṭṭhānaṁ**, Sabbapāramitaguṇehi upasamanato **upasamādhiṭṭhānaṁ**. Tehi eva parahitesu upāyakosallato **paññādhiṭṭhānaṁ**.

Visesato pana "yācakānaṁ janānaṁ avisaṁvādetvā dassāmī"ti paṭijānanato, paṭiññaṁ avisaṁvādetvā dānato, dānaṁ avisaṁvādetvā

anumodanato, macchariyādipaṭipakkhapariccāgato, deyyapaṭiggāhakadānadeyyadhammakkhayesu lobhadosamohabhayavūpasamanato, yathārahaṁ yathākālaṁ yathāvidhānañca dānato, paññuttarato ca kusaladhammānaṁ caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṁ dānaṁ. Tathā saṁvarasamādānassa avītikkamanato, dussīlyapariccāgato, duccaritavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṁ sīlaṁ. Yathāpaṭiññaṁ khamanato, katāparādhavikappapariccāgato, kodhapariyuṭṭhānavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā khanti. Paṭiññānurūpaṁ parahitakaraṇato, visayapariccāgato, akusalavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṁ vīriyaṁ. Paṭiññānurūpaṁ lokahitānucintanato, nīvaraṇapariccāgato, cittavūpasamanato, paññuttarato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānaṁ jhānaṁ. Yathāpaṭiññaṁ parahitūpāyakosallato, anupāyakiriyapariccāgato, mohajapariḷāhavūpasamanato, sabbaññutāpaṭilābhato ca caturadhiṭṭhānapadaṭṭhānā paññā.

Tattha ñeyyapaṭiññānuvidhānehi saccādhiṭṭhānaṁ, vatthukāmakilesakāmapariccāgehi cāgādhiṭṭhānaṁ, dosadukkhavūpasamehi upasamādhiṭṭhānaṁ, anubodhapaṭivedhehi paññādhiṭṭhānaṁ. Tividhasaccapariggahitaṁ dosattayavirodhi saccādhiṭṭhānaṁ, tividhacāgapariggahitaṁ dosattayavirodhi cāgādhiṭṭhānaṁ, tividhavūpasamapariggahitaṁ dosattayavirodhi upasamādhiṭṭhānaṁ, tividhañāṇapariggahitaṁ dosattayavirodhi paññādhiṭṭhānaṁ. Saccādhiṭṭhānapariggahitāni cāgūpasamapaññādhiṭṭhānāni avisaṁvadanato, paṭiññānuvidhānato ca. Cāgādhiṭṭhānapariggahitāni saccūpasamapaññādhiṭṭhānāni paṭipakkhapariccāgato, sabbapariccāgaphalattā ca. Upasamādhiṭṭhānapariggahitāni saccacāgapaññādhiṭṭhānāni kilesapariḷāhūpasamanato, kammapariḷāhavūpasamanato ca. Paññādhiṭṭhānapariggahitāni saccacāgūpasamādhiṭṭhānāni ñāṇapubbaṅgamato, ñāṇānuparivattanato cāti evaṁ sabbāpi pāramiyo saccappabhāvitā cāgaparibyañjitā upasamopabrūhitā paññāparisuddhā. Saccaṁ hi etāsaṁ janakahetu, cāgo pariggāhakahetu upasamo paribuddhihetu, paññā pārisuddhihetu. Tathā ādimhi saccādhiṭṭhānaṁ saccapaṭiññattā, majjhe cāgādhiṭṭhānaṁ katapaṇidhānassa parahitāya attapariccāgato, ante upasamādhiṭṭhānaṁ sabbūpasamapariyosānattā. Ādimajjhapariyosānesu paññādhiṭṭhānaṁ tasmiṁ sati sambhavato, asati asambhavato, yathāpaṭiññañca sambhavato.

Tathā mahāpurisā satataṁ attahitaparahitakarehi garupiyabhāvakarehi saccacāgādhiṭṭhānehi gihibhūtā āmisadānena pare anuggaṇhanti. Tathā attahitaparahitakarehi, garupiyabhāvakarehi, upasamapaññādhiṭṭhānehi ca pabbajitabhūtā dhammadānena pare anuggaṇhanti.

Tattha antimabhave bodhisattassa caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṁ. Paripuṇṇacaturadhiṭṭhānassa hi carimakabhavūpapattīti eke. Tatrāpi hi gabbhāvakkanti-abhinikkhamanesu paññādhiṭṭhānasamudāgamena sato sampajāno saccādhiṭṭhānapāripūriyā sampatijāto uttarābhimukho sattapadavītihārena gantvā sabbā disā oloketvā saccānuparivattinā vacasā "aggohamasmi lokassa, jeṭṭhohamasmi lokassa, seṭṭhohamasmi lokassā"ti[1] tikkhattuṁ sīhanādaṁ nadi, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena jiṇṇāturamatapabbajitadassāvino catudhammappadesakovidassa yobbanārogyajīvitasampattimadānaṁ upasamo, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena mahato ñātiparivaṭṭassa, hatthagatassa ca cakkavattirajjassa anapekkhapariccāgoti.

Dutiye ṭhāne abhisambhodhiyaṁ caturadhiṭṭhānaparipūraṇanti keci. Tattha hi yathāpaṭiññaṁ saccādhiṭṭhānasamudāgamena catunnaṁ ariyasaccānaṁ abhisamayo. Tato hi saccādhiṭṭhānaṁ paripuṇṇaṁ. Cāgādhiṭṭhānasamudāgamena sabbakilesupakkilesapariccāgo. Tato hi cāgādhiṭṭhānaṁ paripuṇṇaṁ. Upasamādhiṭṭhānasamudāgamena paramūpasamasampatti. Tato hi upasamādhiṭṭhānaṁ paripuṇṇaṁ. Paññādhiṭṭhānasamudāgamena anāvaraṇañāṇapaṭilābho. Tato hi paññādhiṭṭhānaṁ paripuṇṇanti, taṁ asiddhaṁ abhisambodhiyāpi paramatthabhāvato.

Tatiye ṭhāne dhammacakkappavattane caturadhiṭṭhānaṁ paripuṇṇanti aññe. Tattha hi saccādhiṭṭhānasamudāgatassa dvādasahi ākārehi ariyasaccadesanāya saccādhiṭṭhānaṁ paripuṇṇaṁ, cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa saddhammamahāyāgakaraṇena cāgādhiṭṭhānaṁ paripuṇṇaṁ, upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa sayaṁ upasantassa paresaṁ upasamanena upasamādhiṭṭhānaṁ paripuṇṇaṁ, paññādhiṭṭhānasamudāgatassa vineyyānaṁ āsayādiparijānanena paññādhiṭṭhānaṁ paripuṇṇanti, tadapi asiddhaṁ apariyositattā Buddhakiccassa.

---

1. Dī 2. 13; Ma 3. 164 piṭṭhesu.

Catutthe ṭhāne parinibbāne caturadhiṭṭhānaṁ paripuṇṇanti apare. Tatra hi parinibbutattā paramatthasaccasampattiyā saccādhiṭṭhānaparipūraṇaṁ, sabbūparipaṭinissaggena cāgādhiṭṭhānaparipūraṇaṁ, sabbasaṅkhārūpasamena upasamādhiṭṭhānaparipūraṇaṁ, paññāpayojanaparinibbānena paññādhiṭṭhānaparipūraṇanti.

Tatra mahāpurisassa visesena mettākhette abhijātiyaṁ saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saccādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattaṁ, visesena karuṇākhette abhisambodiyaṁ paññādhiṭṭhānasamudāgatassa paññādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattaṁ, visesena muditākhette dhammacakkappavattane cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa cāgādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattaṁ, visesena upekkhākhette parinibbāne upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa upasamādhiṭṭhānaparipūraṇamabhibyattanti daṭṭhabbaṁ.

Tatrāpi saccādhiṭṭhānasamudāgatassa saṁvāsena sīlaṁ veditabbaṁ. Cāgādhiṭṭhānasamudāgatassa saṁvohārena soceyyaṁ veditabbaṁ, upasamādhiṭṭhānasamudāgatassa āpadāsu thāmo veditabbo, paññādhiṭṭhānasamudāgatassa sākacchāya paññā veditabbā. Evaṁ sīlājīvacittadiṭṭhivisuddhiyo veditabbo. Tathā saccādhiṭṭhānasamudāgamena dosāgatiṁ na gacchati avisaṁvādanato, cāgādhiṭṭhānasamudāgamena chandāgatiṁ na gacchati anabhisaṅgato, upasamādhiṭṭhānasamudāgamena bhayāgatiṁ na gacchati anuparodhato, paññādhiṭṭhānasamudāgamena mohāgatiṁ na gacchati yathābhūtāvabodhato.

Tathā paṭhamena aduṭṭho adhivāseti, dutiyena aluddho paṭisevati, tatiyena abhīto parivajjeti, catutthena asaṁmūḷho vinodeti. Paṭhamena nekkhammasukhuppatti, itarehi paviveka-upasamasambodhisukhuppattiyo honti. Tathā vivekajapītisukhasamādhijapītisukha-apītijakāyasukha satipārisuddhija-upekkhāsukhuppattiyo etehi catūhi yathākkamaṁ hontīti. Evamanekaguṇānubandhehi catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisamūhasaṅgaho veditabbo. Yathā ca catūhi adhiṭṭhānehi sabbapāramisaṅgaho, evaṁ karuṇāpaññāhipīti daṭṭhabbaṁ. Sabbopi hi bodhisambhāro karuṇāpaññāhi saṅgahito. Karuṇāpaññāpariggahitā hi dānādiguṇā mahābodhisambhārā bhavanti Buddhattasiddhipariyosānāti. Evametāsaṁ saṅgaho veditabbo.

Ko sampādanūpāyoti—

Sabbāsaṁ pana tāsampi, upāyoti sampādane.
Avekallādayo atta-niyyātanādayo matā.

Sakalassāpi hi puññādisambhārassa sammāsambodhiṁ uddissa **anavasesasambharaṇaṁ** avekallakāritāyogena, tattha ca **sakkaccakāritā** ādarabahumānayogena, **sātaccakaritā** nirantarapayogena, **cirakālādiyogo** ca antarā avosānāpajjanenāti. Taṁ panassa kālaparimāṇaṁ parato āvi bhavissati. Iti caturaṅgayogo etāsaṁ pāramīnaṁ sampādanūpāyo.

Tathā mahāsattena bodhāya paṭipajjantena sammāsambodhāya Buddhānaṁ puretarameva attā niyyātetabbo "imāhi attabhavaṁ Buddhānaṁ niyyātemī"ti. Taṁ taṁ pariggahavatthuñca paṭilābhato puretarameva dānamukhe nissajjitabbaṁ "yaṁ kiñci mayhaṁ uppajjanakaṁ jīvitaparikkhārajātaṁ, taṁ sabbaṁ sati yācake dassāmi, tesaṁ pana dinnāvasesaṁ eva mayā paribhuñjitabban"ti.

Evañhissa sammadeva pariccāgāya kate cittābhisaṅkhāre yaṁ uppajjati pariggahavatthu aviññāṇakaṁ, saviññāṇakaṁ vā, tattha ye ime pubbe dāne akataparicayo, pariggahavatthussa parittabhāvo, uḷāramanuññatā, parikkhayacintāti **cattāro dānavinibandhā**. Tesu yadā mahābodhisattassa saṁvijjamānesu deyyadhammesu, paccupaṭṭhite ca yācakajane dāne cittaṁ na pakkhandati na kamati, tena niṭṭhamettha gantabbaṁ "addhāhaṁ dāne pubbe akataparicayo, tena me etarahi dātukamyatā citte na saṇṭhātī"ti. So "evaṁ me ito paraṁ dānābhirataṁ cittaṁ bhavissati, handāhaṁ ito paṭṭhāya dānaṁ dassāmi, nanu mayā paṭikacceva pariggahavatthuṁ yacakānaṁ pariccattan"ti dānaṁ deti muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṁvibhāgarato. Evaṁ mahāsattassa **paṭhamo dānavinibandho** hato hoti vihato samucchinno.

Tathā mahāsatto deyyadhammassa parittabhāve sati paccayavekalle iti paṭisañcikkhati "ahaṁ kho pubbe adānasīlatāya etarahi evaṁ paccayavekallo jāto, tasmā idāni mayā parittena vā hīnena vā

yathāladdhena deyyadhammena attānaṁ pīḷetvāpi dānameva dātabbaṁ, yenāhaṁ āyatimpi dānapāramiṁ matthakaṁ pāpessāmī"ti so itarītarena dānaṁ deti muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṁvibhāgarato. Evaṁ mahāsattassa **dutiyo dānavinibandho** hato hoti vihato samucchinno.

Tathā mahāsatto deyyadhammassa uḷāramanuññatāya adātukamyatācitte uppajjamāne iti paṭisañcikkhati "nanu tayā sappurisa uḷāratamā sabbaseṭṭhā sammāsambodhi abhipatthitā, tasmā tadatthaṁ tayā uḷāramanuññe eva deyyadhamme dātuṁ yuttarūpan"ti. So uḷāraṁ manuññañca dānaṁ deti muttacāgo payatapāṇi vosaggarato yācayogo dānasaṁvibhāgarato. Evaṁ mahāpurisassa **tatiyo dānavinibandho** hato hoti vihato samucchinno.

Tathā mahāsatto dānaṁ dento yadā deyyadhammassa parikkhayaṁ passati, so iti paṭisañcikkhati "ayaṁ kho bhogānaṁ sabhāvo, yadidaṁ khayadhammatā vayadhammatā, apica me pubbe tādisassa dānassa akatattā evaṁ bhogānaṁ parikkhayo dissati, handāhaṁ yathāladdhena deyyadhammena parittena vā, vipulena vā dānameva dadeyyaṁ, yenāhaṁ āyatiṁ dānapāramiyā matthakaṁ pāpuṇissāmī"ti. So yathāladdhena dānaṁ deti muttacāgo payatapāṇi vossaggarato yācayogo dānasaṁvibhāgarato. Evaṁ mahāsattassa **catuttho dānavinibandho** hato hoti vihato samucchinno. Evaṁ ye ye dānapāramiyā vinibandhabhūtā anatthā, tesaṁ tesaṁ yathārahaṁ paccavekkhitvā paṭivinodanaṁ upāyo. Yathā ca dānapāramiyā, evaṁ sīlapārami-ādīsupi daṭṭhabbaṁ.

Apica yaṁ mahāsattassa Buddhānaṁ attasanniyyātanaṁ, taṁ sammadeva sabbapāraminaṁ sampādanūpāyo, Buddhānañca attānaṁ niyyātetvā ṭhito mahāpuriso tattha tattha bodhisambhārapāripūriyā ghaṭento vāyamanto sarīrassa, sukhūpakaraṇānañca upacchedakesu dussahesupi kiccesu[1] durabhisambhavesupi sattasaṅkhārasamupanītesu anatthesu tibbesu pāṇaharesu "ayaṁ mayā attabhāvo Buddhānaṁ pariccatto, yaṁ vā taṁ vā

1. Kicchesu (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 319 piṭṭhe.)

hotū"ti tannimittaṁ na kampati na vedhati īsakampi aññathattaṁ na gacchati, kusalādhamme aññadatthu acalādhiṭṭhāno ca hoti, evaṁ **attasanniyyātanampi** etāsaṁ sampādanūpāyo.

Apica samāsato katābhinīhārassa attani sinehassa pariyādānaṁ[1], paresu ca sinehassa parivaḍḍhanaṁ etāsaṁ sampādanūpāyo. Sammāsambodhisamadhigamāya hi katamahāpaṇidhānassa mahāsattassa yāthāvato parijānanena sabbesu dhammesu anupalittassa attani sineho parikkhayaṁ pariyādānaṁ gicchati, mahākaruṇāsamāyogavasena[2] pana piyaputte viya sabbasatte sampassamānassa tesu mettākaruṇāsineho parivaḍḍhati, tato ca taṁ tadāvatthānurūpaṁ attaparasantānesu lobhadosamohavigamena vidūrīkatamacchariyādibodhisambhārapaṭipakkho mahāpuriso dānapiyavacana-atthacariyā samānattatāsaṅkhātehi catūhi saṅgahavatthūhi[3] caturadhiṭṭhānānugatehi accantaṁ janassa saṅgahakaraṇena upari yānattaye avatāraṇaṁ, aparipācanañca karoti.

Mahāsattānañhi mahākaruṇā, mahāpaññā ca dānena alaṅkatā, dānaṁ piyavācanena, piyavacanaṁ atthacariyāya, atthacariyā samānattatāya alaṅkatā, saṅgahitā ca. Tesañhi sabbepi satte attanā nibbisese katvā bodhisambhāresu paṭipajjantānaṁ sabbattha samānasukhadukkhatāya samānattatāsiddhi. Buddhabhūtānampi ca teheva catūhi saṅgahavatthūhi caturadhiṭṭhānena paripūritābhibuddhehi janassa accantikasaṅgahakaraṇena abhivinayanaṁ sijjhati. Dānañhi Sammāsambuddhānaṁ cāgādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhaṁ. Piyavacanaṁ saccādhiṭṭhānena, atthacariyā paññādhiṭṭhānena, samānattatā upasamādhiṭṭhānena paripūritābhibuddhā. Tathāgatānañhi sabbasāvakapaccekabuddhehi samānattatā parinibbāne. Tatra hi nesaṁ avisesato ekībhāvo. Tenevāha "natthi vimuttiyā nānattan"ti. Honti cettha—

"Sacco cāgī upasanto, paññavā anukampako.
Sambhatasabbasambhāro, kaṁ nāmatthaṁ na sādhaye.

---

1. Parisosanaṁ (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 319 piṭṭhe.)
2. ...samāsevanena (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 319 piṭṭhe.)
3. Dī 3. 193; Aṁ 1. 341 piṭṭhesu.

Mahākāruṇiko Satthā, hitesī ca upekkhako.
Nirapekkho ca sabbattha, aho acchariyo Jino.

Viratto sabbadhammesu, sattesu ca upekkhako.
Sadā sattahite yutto, aho acchariyo Jino.

Sabbadā sabbasattānaṁ, hitāya ca sukhāya ca.
Uyyutto akilāsū ca, aho acchariyo Jino"ti[1].

Kittakena kālena sampādananti—

Paññādhikādibhedena, ugghāṭitaññu-ādinā.
Tiṇṇampi bodhisattānaṁ, vasā kālo tidhā mato.

Heṭṭhimena hi tāva paricchedena cattāri asaṅkhyeyyāni, mahākappānaṁ satasahassañca, majjhimena aṭṭha asaṅkhyeyyāni, mahākappānaṁ satasahassañca, uparimena pana soḷasa asaṅkhyeyyāni, mahākappānaṁ satasahassañca. Ete ca bhedā yathākkamamaṁ paññādhikasaddhādhikavīriyādhikavasena veditabbā. Paññādhikanañhi saddhā mandā, paññā tikkhā. Saddhādhikānaṁ paññā majjhimā hoti. Vīriyādhikānaṁ paññā mandā. Paññānubhāvena ca sammāsambodhi abhigantabbāti[2] **Atthakathāyaṁ** vuttaṁ.

Apare pana "vīriyassa tikkhamajjhimamudubhāvena bodhisattānaṁ ayaṁ kālavibhāgo"ti vadanti, avisesena pana vimuttiparipācanīyānaṁ dhammānaṁ tikkhamajjhimamudubhāvena yathāvuttakālabhedena bodhisambhārā tesaṁ pāripūriṁgacchantīti tayopete kālabhedā yuttātipi vadanti. Evaṁ tividhā hi bodhisattā abhinīhārakkhaṇe bhavanti eko ugghaṭitaññū, eko vipañcitaññū, eko neyyoti. Tesu yo ugghaṭitaññū, so Sammāsambuddhassa sammukhā catuppadagāthaṁ suṇanto gāthāya tatiyapade apariyosite eva chahi abhiññāhi saha paṭisambhidāhi arahattaṁ adhigantuṁ samatthupanissayo hoti, sace sāvakabodhiyaṁ adhimutto siyā.

Dutiyo Bhagavato sammukhā catuppadagāthaṁ suṇanto apariyosite eva gāthāya catutthappade chahi abhiññāhi arahattaṁ adhigantuṁ samatthupanissayo hoti, yadi sāvakabodhiyaṁ adhimutto siyā.

---

1. Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 320 piṭṭhe. 2. Suttanipāta-Ṭṭha 1. 43 piṭṭhe atthato samānaṁ.

Itaro pana Bhagavato sammukhā catuppadagāthaṁ sutvā pariyositāya gāthāya chahi abhiññāhi arahattaṁ adhigantuṁ samatthupanissayo hoti.

Tayopete vinā kālabhedena katābhinīhārā, Buddhānaṁ santike laddhabyākaraṇā ca anukkamena pāramiyo pūrentā yathākkamaṁ yathāvuttabhedena kālena sammāsambodhiṁ pāpuṇanti. Tesu tesu pana kālabhedesu aparipuṇṇesu te te mahāsattā divase divase Vessantaradānasadisaṁ dentāpi tadanurūpe sīlādisabbapāramidhamme ācinantāpi pañcamahāpariccāge paricajantāpi ñātatthacariyaṁ lokattacariyaṁ Buddhatthacariyaṁ paramakoṭiṁ pāpentāpi antarāva Sammāsambuddhā bhavissantīti netaṁ ṭhānaṁ vijjati. Kasmā? Ñāṇassa aparipaccanato, Buddhakārakadhammānañca apariniṭṭhānato. Paricchinnakālanipphāditaṁ viya hi sassaṁ yathāvuttakālaparicchedena parinipphāditā sammāsambodhi tadantarā pana sabbussāhena vāyamantenāpi na sakkā adhigantun'ti paramipāripūri yathāvuttakālavisesena sampajjatīti veditabbaṁ.

Ko ānisaṁsoti—

Ye te katābhinīhārānaṁ bodhisattānaṁ—

"Evaṁ sabbaṅgasampannā, bodhiyā niyatā narā.
Saṁsāraṁ dīghamaddhānaṁ, kappakoṭisatehipi.

Avīcimhi nuppajjanti, tathā lokantaresu ca.
Nijjhāmataṇhā khuppipāsā, na honti kālakañcikā[1].

Na honti khuddakā pāṇā, upapajjantāpi duggatiṁ.
Jāyamānā manussesu, jaccandhā na bhavanti te.

Sotavekallatā natthi, na bhavanti mūgapakkhikā.
Itthibhāvaṁ na gacchanti, ubhatobyañjanapaṇḍakā.

Na bhavanti pariyāpannā, bodhiyā niyatā narā.
Muttā ānantarikehi, sabbattha suddhagocaro.

1. Kālakañjikā (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 321 piṭṭhe.)

Micchādiṭṭhiṁ na sevanti, kammakiriyadassanā.
Vasamānāpi saggesu, asaññaṁ nupapajjare.

Suddhāvāsesu devesu, hetu nāma na vijjati.
Nekkhammaninnā sappurisā, visaṁyuttā bhavābhave.
Caranti lokatthacariyāyo, pūrenti sabbapāramī”ti[1]—

evaṁ saṁvaṇṇitā ānisaṁsā, ye ca “sato sampajāno Ānanda bodhisatto Tusitā kāyā cavitvā mātukucchiṁ okkamatī”ti-ādinā[2] soḷasa acchariyabbhutadhammappakārā, ye ca “sītaṁ byapagataṁ hoti, uṇhañca vūpasamatī”ti-ādinā[3], “jāyamāne kho Sāriputta bodhisatte ayaṁ dasasahassilokadhātu saṅkampati sampakampati sampavedhatī”ti-ādinā ca dvattiṁsa pubbanimittappakārā, ye vā panaññepi bodhisattānaṁ adhippāyasamijjhanaṁ, kammādīsu ca vasibhāvoti evamādayo tattha tattha jātakabuddhavaṁsādīsu dassitappakārā ānisaṁsā, te sabbepi etāsaṁ ānisaṁsā, tathā yathānidassitabhedā alobhādosādiguṇayugaḷādayo cāti veditabbā.

Apica yasmā bodhisatto abhinīhārato paṭṭhāya sabbasattānaṁ pitusamo hoti hitesitāya, dakkhiṇeyyako garu bhāvanīyo paramañca puññakhettaṁ hoti guṇavisesayogena, yebhuyyena ca manussānaṁ piyo hoti, amanussānaṁ piyo hoti, devatāhi anupālīyati, mettākaruṇāparibhāvitasantānatāya vāḷamigādīhi ca anabhibhavanīyo hoti, yasmiṁ yasmiñca sattanikāye paccājāyati, tasmiṁ tasmiṁ uḷārena vaṇṇena uḷārena yasena uḷārena sukhena uḷārena balena uḷārena ādhipateyyena aññe satte abhibhavati puññavisesayogato.

Appābādho hoti appātaṅko, suvisuddhā cassa saddhā hoti suvisadā, suvisuddhaṁ vīriyaṁ, sati samādhi paññā suvisadā, mandakileso hoti mandadaratho mandapariḷāho, kilesānaṁ mandabhāveneva subbaco hoti padakkhiṇaggāhī, khamo hoti sorato, sakhilo hoti

1. Abhi-Ṭṭha 1. 72; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 321-2; Apadāna-Ṭṭha 1. 55; Jātaka-Ṭṭha 1. 53; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 316 piṭṭhesu.
2. Ma 3. 163 piṭṭhe.
3. Khu 4. 313 piṭṭhe.

paṭisandhārakusalo, akodhano hoti anupanāhī amakkhī hoti apaḷāsī, anissukī hoti amaccharī, asaṭho hoti amāyāvī, athaddho hoti anatimānī, asāraddho hoti appamatto, parato upatāpasaho hoti paresaṁ anupatāpī, yasmiñca gāmakhette paṭivasati, tattha sattānaṁ bhayādayo upaddavā yebhuyyena anuppannā nuppajjanti, uppannā ca vūpasamanti, yesu ca apāyesu uppajjati, na tattha pacurajano viya dukkhena adhimattaṁ pīḷīyati, bhiyyoso mattāya saṁvegabhayamāpajjati. Tasmā mahāpurisassa yathārahaṁ tasmiṁ tasmiṁ bhave labbhamānā ete sattānaṁ pitusamatādakkhiṇeyyatādayo guṇavisesā ānisaṁsāti veditabbā.

Tathā āyusampadā rūpasampadā kulasampadā issariyasampadā ādeyyavacanatā mahānubhāvatāti etepi mahāpurisassa pāramīnaṁ ānisaṁsāti veditabbā. Tattha **āyusampadā** nāma tassaṁ tassaṁ upapattiyaṁ dīghāyukatā ciraṭṭhitikatā, tāya yathāraddhāni kusalasamādānāni pariyosāpeti, bahuñca kusalaṁ upacinoti. **Rūpasampadā** nāma abhirūpatā dassanīyatā pāsādikatā, tāya rūpappamāṇānaṁ sattānaṁ pasādāvaho hoti sambhāvanīyo. **Kusalasampadā** nāma uḷāresu kulesu abhinibbatti, tāya jātimadādimadasattānampi[1] upasaṅkamanīyo hoti payirupāsanīyo, tena te nibbisevane karonti. **Issariyasampadā** nāma mahāvibhavatā, mahesakkhatā, mahāparivāratā ca, tāhi saṅgahitabbe catūhi saṅgahavatthūhi[2] saṅgahituṁ, niggahetabbe dhammena niggahetuñca samattho hoti. **Ādeyyavacanatā** nāma saddheyyatā paccayikatā, tāya sattānaṁ pamāṇabhūto hoti, alaṅghanīyā cassa āṇā hoti. **Mahānubhāvatā** nāma pabhāvamahantatā, tāya parehi na abhibhuyyati, sayameva pana pare aññadatthu abhibhavati dhammena, samena, yathābhūtaguṇehi ca, evametesaṁ āyusampadādayo mahāpurisassa pāramīnaṁ ānisaṁsā, sayañca aparimāṇassa puññasambhārassa parivuddhihetubhūtā[3] yānattaye sattānaṁ avatāraṇassa paripācanassa kāraṇabhūtāti veditabbā.

---

1. ...madamattānampi (Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 39, 323 piṭṭhesu.)
2. Dī 3. 193; Aṁ 1. 571 piṭṭhesu.
3. Parisuddhihetubhūtā (Ka)

Kiṁ phalanti—

> Sammāsambuddhatā tāsaṁ, jaññā phalaṁ samāsato.
> Vitthārato anantāpa-meyyo guṇagaṇā matā.

Samāsato hi tāva Sammāsambuddhabhāvo etāsaṁ phalaṁ. Vitthārato pana bātiṁsamahāpurisalakkhaṇa[1] asītānubyañjana[2], byamappabhādi-anekaguṇagaṇasamujjalarūpakāyasampatti-adhiṭṭhānā Dasabala[3] catuvesārajja[4] cha-asādhāraṇañāṇa aṭṭhārasāveṇikabuddhadhamma[5] pabhuti anantāparimāṇaguṇasamudayopasobhinī dhammakāyasirī, yāvatā pana Buddhaguṇā ye anekehipi kappehi Sammāsambuddhenapi vācāya pariyosāpetuṁ na sakkā, idameva tāsaṁ phalaṁ. Vuttañcetaṁ Bhagavatā—

> "Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṁ,
> Kappampi ce aññamabhāsamāno.
> Khīyetha kappo ciradīghamantare,
> Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassā"ti[6]—

evamettha pāramīsu pakiṇṇakakathā veditabbā.

Evaṁ yathāvuttāya paṭipadāya yathāvuttavibhāgānaṁ pāramīnaṁ pūritabhāvaṁ sandhāyāha **"samatiṁsa pāramiyo pūretvā"**ti. Satipi mahāpariccāgānaṁ dānapāramibhāve pariccāgavisesabhāvadassanatthaṁ, visesasambhāratādassanatthaṁ, sudukkarabhāvadassanatthañca tesaṁ visuṁ gahaṇaṁ, tatoyeva ca aṅgapariccāgato nayanapariccāgassa, pariggahapariccāgabhāvasāmaññepi dhanarajjapariccāgato puttadārapariccāgassa visuṁ gahaṇaṁ kataṁ, tathāyeva **Ācariyadhammapālattherena**[7] vuttaṁ. Ācariyasāriputtattherenapi **Aṅguttaraṭīkāyaṁ**[8], katthaci pana puttadārapariccāge visuṁ katvā nayanapariccāgamaññatra jīvitapariccāgaṁ vā pakkhipitvā rajjapariccāgamaññatra pañca mahāpariccāge vadanti.

---

1. Dī 2. 14; Dī 3. 117; Ma 2. 336 piṭṭhesu.
2. Jinālaṅkāraṭīkāya vijātamaṅgalavaṇṇanāyaṁ vitthāro.
3. Ma 1. 99; Aṁ 3. 283-4 piṭṭhesu.
4. Aṁ 1. 315 piṭṭhe.
5. Dī-Ṭṭha 3. 176; Mūlaṭī 2. 2 piṭṭhesu.
6. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha3. 289; Udāna-Ṭṭha 305; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 9, 324 piṭṭhesu.
7. Dī-Ṭī 1. 101 piṭṭhe.
8. Aṁ-Ṭī 1 ekapuggalavaggassa paṭhame.

Gatapaccāgatikavattasaṅkhātāya[1] pubbabhāgapaṭipadāya saddhiṁ abhiññāsamāpattinipphādanaṁ **pubbayogo**. Dānādīsuyeva sātisayapaṭipattinipphādanaṁ **pubbacariyā**. Yā vā Cariyāpiṭakasaṅgahitā, sā **pubbacariyā**. Keci pana "abhinīhāro **pubbayogo**. Dānādipaṭipatti vā kāyavivekavasena ekacariyā vā **pubbacariyā**"ti vadanti. Dānādīnañceva appicchatādīnañca saṁsāranibbānesu ādīnavānisaṁsānañca vibhāvanavasena, sattānaṁ bodhittaye patiṭṭhāpanaparipācanavasena ca pavattā kathā **dhammakkhānaṁ**. Ñātīnamatthassa cariyā **ñātatthacariyā**, sāpi karuṇāyanavaseneva, **ādi**-saddena **lokatthacariyā**dayo saṅgaṇhāti. Kammassakatāñāṇavasena, anavajjakammāyatanasippāyatanavijjāṭṭhānaparicayavasena, khandhāyatanādiparicayavasena, lakkhaṇattayatīraṇavasena ca ñāṇacāro **buddhicariyā**, sā panatthato paññāpāramīyeva, ñāṇasambhāradassanatthaṁ pana visuṁ gahaṇaṁ. **Koṭin**ti pariyantaṁ ukkaṁsaṁ. **Tathā amhākampi Bhagavā āgato**ti etthāpi "dānapāramiṁ pūretvā"ti-ādinā sambandho.

Evaṁ pāramīpūraṇavasena **"tathā āgato"**ti padassatthaṁ dassetvā idāni bodhipakkhiyadhammavasenapi dassento **"cattāro satipaṭṭhāne"**ti-ādimāha. Tattha satipaṭṭhānādiggahaṇena āgamanapaṭipadaṁ matthakaṁ pāpetvā dasseti maggaphalapakkhikānaññeva gahetabbattā, vipassanāsaṅgahitā eva vā satipaṭṭhānādayo daṭṭhabbā pubbabhāgapaṭipadāya gahaṇato. **Bhāvetvā**ti uppādetvā. **Brūhetvā**ti vaḍḍhetvā. Ettha ca "yena abhinīhārenā"ti-ādinā āgamanapaṭipadāya ādiṁ dasseti, "dānapāramiṁ pūretvā"ti-ādinā majjhe, "cattāro satipaṭṭhāne"ti-ādinā pariyosānaṁ. Tasmā "āgato"ti vuttassa āgamanassa kāraṇabhūtapaṭipadāvisesadassanaṁyeva tiṇṇaṁ nayānaṁ visesoti daṭṭhabbaṁ. Idāni yathāvuttena atthayojanattayena siddhaṁ paṭhamakāraṇameva gāthābandhavasena dassetuṁ **"yathevā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha idhalokamhi Vipassi-ādayo Munayo sabbaññubhāvaṁ yathāvuttena kāraṇattayena āgatā yatheva, tathā pañcahi cakkhūhi cakkhumā ayaṁ Sakyamunipi yena kāraṇena āgato, tenesa Tathāgato nāma vuccatīti yojanā. (1)

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 167; Ma-Ṭṭha 1. 259; Saṁ-Ṭṭha 3. 219; Abhi-Ṭṭha 2. 333; Suttanipāta-Ṭṭha 1. 47 piṭṭhesu.

Sampatijātoti manussānaṁ hatthato muccitvā muhuttajāto, na pana mātukucchito nikkhantamatto. Mātukucchito nikkhantamatthañhi mahāsattaṁ paṭhamaṁ brahmāno suvaṇṇajālena paṭiggaṇhiṁsu, tesaṁ hatthato cattāro mahārājāno ajinappaveṇiyā, tesaṁ hatthato manussā dukūlacumbaṭakena paṭiggaṇhiṁsu, "manussānaṁ hatthato muccitvā pathaviyaṁ patiṭṭhito"ti[1] vakkhati. **"Kathañcā"**ti-ādi vitthāradassanaṁ. **Yathāha** Bhagavā Mahāpadānadesanāyaṁ. **Setamhi chatte**ti dibbasetacchatte. **Anuhīramāne**ti dhāriyamāne. **"Anudhāriyamāne"**tipi idāni pāṭho. "Ettha ca chattaggahaṇeneva khaggādīni pañca kakudhabhaṇḍānipi[2] gahitānevāti daṭṭhabbaṁ. Khaggatālavaṇṭamorahatthakavālabījanī-uṇhīsapaṭṭāpi hi chattena saha tadā upaṭṭhitā ahesuṁ. Chattādīniyeva ca tadā paññāyiṁsu, na chattādigāhakā"ti[3] **Ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ, Ācariyasāriputtattherenāpi **Aṅguttaraṭīkāyaṁ**[4]. Evaṁ sati tālavaṇḍādīnampi kakudhabhaṇḍasamaññā. Apica khaggādīni kakudhabhaṇḍāni, tadaññānipi tālavaṇṭādīni tadā upaṭṭhitānīti adhippāyena tathā vuttaṁ.

Sabbā ca disāti dasa disā. **Anuviloketī**ti puññānubhāvena lokavivaraṇapāṭihāriye jāte paññāyamānaṁ dasasahassilokadhātuṁ maṁsacakkhunāva oloketīti attho. Nayidaṁ sabbadisānuvilokanaṁ sattapadavītihāruttarakālaṁ paṭhamamevānuvilokanato. Mahāsatto hi manussānaṁ hatthato muccitvā puratthimaṁ disaṁ olokesi. Tattha devamanussā gandhamālādīhi pūjayamānā "mahāpurisa idha tumhehi sadisopi natthi, kuto tayā uttaritaro"ti āhaṁsu. Evaṁ catasso disā catasso anudisā heṭṭhā uparīti sabbā disā anuviloketvā sabbattha attanā sadisamadisvā "ayaṁ uttarā disā"ti sattapadavītihārena agamāsīti **Ācariyadhammapālattherena**[5], **Ācariyasāriputtattherena**[6] ca vuttaṁ. **Mahāpadānasuttaṭṭhakathāyam**pi[7] evameva vaṇṇitaṁ. Tasmā sattapadavītihārato paṭhamaṁ sabbadisānuvilokanaṁ katvā sattapadavītihārena gantvā tadupari āsabhiṁ vācaṁ bhāsatīti daṭṭhabbaṁ. Idha, pana aññāsu ca Aṭṭhakathāsu

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 30 piṭṭhe. 2. Khu 6. 59 piṭṭhe. 3. Dī-Ṭī 1. 102 piṭṭhe.
4. Aṁ-Ṭī 1 ekapuggalavaggassa paṭhame. 5. Dī-Ṭī 1. 102 piṭṭhe.
6. Aṁ-Ṭī 1 ekapuggalavaggassa paṭhame. 7. Dī-Ṭṭha 2. 31 piṭṭhe.

samehi pādehi patiṭṭhahanato paṭṭhāya yāva āsabhīvācābhāsanaṁ, tāva yathākkamaṁ eva pubbanimittabhāvaṁ vibhāvento "sattamapadūpari ṭhatvā sabbadisānuvilokanaṁ sabbaññutānāvaraṇañāṇapaṭilābhassā"ti-ādīni vadati, evampi yathā na virujjhati, tathā eva attho gahetabbo. "Sattamapadūpari ṭhatvā"ti ca pāṭho pacchā pamādalekhavasena edisena vacanakkamena Mahāpadānaṭṭhakathāyamadissamānattāti. **Āsabhin**ti uttamaṁ, akampanikaṁ vā, nibbhayanti attho. Usabhassa idanti hi **āsabhaṁ**, sūrabhāvo, tena yuttattā panāyaṁ vācā "āsabhī"ti vuccati. **Aggo**ti sabbapaṭhamo. **Jeṭṭho, seṭṭho**ti ca tasseva vevacanaṁ. Saddatthamattato pana **aggo**ti guṇehi sabbapadhāno. **Jeṭṭho**ti guṇavaseneva sabbesaṁ vuddhatamo, guṇehi mahallakatamoti vuttaṁ hoti. **Seṭṭho**ti guṇavaseneva sabbesaṁ pasaṭṭhatamo. **Lokassā**ti vibhattāvadhibhūte nissakkatthe sāmivacanaṁ. **Ayamantimā jāti, natthi dāni punabbhavo**ti imasmiṁ attabhāve pattabbaṁ arahattaṁ byākāsi tabbaseneva punabbhavābhāvato.

Idāni tathāgamanaṁ sambhāvento **"tañcassā"**ti-ādimāha. Pubbanimittabhāvena tathaṁ avitathanti sambandho. **Visesādhigamānan**ti guṇavisesādhigamānaṁ. Tadevatthaṁ vitthārato dasseti **"yañhī"**ti-ādinā. Tatha **yan**ti kiriyāparāmasanaṁ, tena "patiṭṭhahī"ti ettha pakatiyatthaṁ patiṭṭhānakiriyaṁ parāmasati. **Idamassā**ti idaṁ patiṭṭhahanaṁ assa Bhagavato. Paṭilābhasadde sāminiddeso cesa, kattuniddeso vā. **Pubbanimittan**ti tappaṭilābhasaṅkhātassa āyatiṁ upajjamānakassa hitassa paṭhamaṁ pavattaṁ sañjānanakāraṇaṁ. Bhagavato hi acchariyabbhutaguṇavisesādhigamane pañca mahāsupinādayo viya etāni sañjānananimittāni pātubhavanti, yathā taṁ loke puññavantānaṁ puññaphalavisesādhigamaneti.

Sabbalokuttarabhāvassāti sabbalokānamuttamabhāvassa, sabbalokātikkamanabhāvassa vā. Satta padāni **sattapadaṁ**, tassa vītihāro visesena atiharaṇaṁ **sattapadavītihāro**, sattapadanikkhepoti attho. So pana samagamane dvinnaṁ padānamantare muṭṭhiratanamattanti vuttaṁ.

"Anekasākhañca sahassamaṇḍalaṁ,
Chattaṁ marū dhārayumantalikkhe.
Suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarā,
Na dissare cāmarachattagāhakā"ti[1]—

Suttanipāte Nāḷakasutte āyasmatā Ānandattherena vuttaṁ nidānagāthāpadaṁ sandhāya **"suvaṇṇadaṇḍā vītipatanti cāmarāti etthā"**ti vuttaṁ. **Etthā**ti hi etasmiṁ gāthāpadeti attho. Mahāpadānasutte anāgatattā pana cāmarukkhepassa tathā vacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Tattha āgatānusārena hi idha pubbanimittabhāvaṁ vadati, **camaro** nāma migaviseso. Yassa vālena rājakakudhabhūtaṁ vālabījaniṁ karonti, tassa ayanti **cāmarī.** Tassā ukkhepo tathā, vutto soti **vuttacāmarukkhepo.** **Arahattavimuttivaravimalasetacchattapaṭi lābhassā**ti arahattaphalasamāpattisaṅkhātavaravimalasetacchattapaṭilābhassa. **Sattamapadūparī**ti ettha **pada**-saddo padavaḷañjanavācako,tasmā sattamassa padavaḷañjanassa uparīti attho. Sabbaññutaññāṇameva sabbattha appaṭihatacāratāya anāvaraṇanti āha **"sabbaññutānāvaraṇañāṇapaṭilābhassā"**ti. **Tathā ayaṁ Bhagavā -pa- pubbanimittabhāvanā**ti ettha "yañhī"ti-ādi adhikārattā, gamyamānattā ca na vuttaṁ, etena ca abhijātiyaṁ dhammatāvasena uppajjanakavisesā sabbabodhisattānaṁ sādhāraṇāti dasseti. Pāramitānissandā hi te.

Porāṇāti Aṭṭhakathācariyā. Gavampati usabho samehi pādehi vasūnaṁ ratanānaṁ dhāraṇato vasundarasaṅkhātaṁ bhūmiṁ phusī yathā, tathā manussānaṁ hatthato muccitvā muhuttajāto so Gotamo samehi pādehi vasundharaṁ phusīti attho. **Vikkamī**ti agamāsi. **Satta padānī**ti sattapadavaḷañjanaṭṭhānāni. Accantasaṁyoge cetaṁ upayogavacanaṁ, sattapadavārehīti vā karaṇattho uttarapadalopavasena daṭṭhabbo. **Marū**ti devā yathāmariyādaṁ maraṇasabhāvato. **Samā**ti vilokanasamatāya samā sadisiyo. Mahāpuriso hi yathā ekaṁ disaṁ vilokesi, evaṁ sesadisāpi, na katthaci vilokane vinibandho tassa ahosi, samāti vā viloketuṁ yuttāti attho. Na hi tadā bodhisattassa virūpabībhacchavisamarūpāni viloketumayuttāni disāsu

1. Khu 1. 386 piṭṭhe.

upaṭṭhahanti, vissaṭṭhamañjūviññeyyādivasena aṭṭhaṅgupetaṁ giraṁ abbhudīrayi pabbatamuddhaniṭṭhito sīho yathā abhinadīti attho.

Evaṁ kāyagamanatthena gatasaddena Tathāgatasaddaṁ niddisitvā idāni ñāṇagamanatthena niddisituṁ **"atha vā"**ti-ādimāha. Tattha "yathā Vipassī Bhagavā"ti-ādīsupi "nekkhammena kāmacchandaṁ pahāyā"ti-ādinā yojetabbaṁ. **Nekkhammenā**ti alobhapadhānena kusalacittuppādena. Kusalā hi dhammā idha, nekkhammaṁ tesaṁ sabbesampi kāmacchandapaṭipakkhattā, na pabbajjādayo eva. "Paṭhamajjhānenā"tipi vadanti keci, tadayuttameva paṭhamajjhānassa pubbabhāgapaṭipadāya eva idha icchitattā. **Pahāyā**ti pajahitvā. **Gato**ti uttarivisesaṁ ñāṇagamanena paṭipanno. **Pahāyā**ti vā pahānahetu, pahāne vā sati. Hetulakkhaṇatthesu hi ayaṁ tvā-saddo "sakko hutvā nibbattī"ti-ādīsu[1] viya. Kāmacchandādippahānahetukañca "gato"ti ettha vuttaṁ avabodhasaṅkhātaṁ, paṭipattisaṅkhātaṁ vā gamanaṁ kāmacchandādippahānena ca taṁ lakkhīyati, esa nayo **"padāletvā"**ti-ādīsupi. **Abyāpādenā**ti mettāya. **Ālokasaññāyā**ti vibhūtaṁ katvā manasikārena upaṭṭhitālokasañjānanena. **Avikkhepenā**tisamādhinā. **Dhammavavatthānenā**ti kusalādidhammānaṁ yathāvanicchayena, sappaccayanāmarūpavavatthānenātipi vadanti.

Evaṁ kāmacchandādinīvaraṇappahānena "abhijjhaṁ loke pahāyā"ti-ādinā vuttāya paṭhamajjhānassa pubbabhāgapaṭipadāya Bhagavato ñāṇagamanavisiṭṭhaṁ Tathāgatabhāvaṁ dassetvā idānisaha upāyena aṭṭhahi samāpattīhi, aṭṭhārasahi ca mahāvipassanāhi taṁ dassetuṁ **"ñāṇenā"**ti-ādimāha. Nāmarūpapariggahakaṅkhāvitaraṇānañhi vinibandhabhūtassa mohassa dūrīkaraṇena ñātapariññāyaṁ ṭhitassa aniccasaññādayo sijjhanti, tasmā avijjāpadālanaṁ vipassanāya upāyo. Tathā jhānasamāpattīsu abhiratinimittena pāmojjena, tattha anabhiratiyā vinoditāya jhānādīnaṁ samadhigamoti samāpattiyā arativinodanaṁ upāyo. Samāpattivipassanānukkamena pana upari vakkhamānanayena niddisitabbepi nīvaraṇasabhāvāya avijjāya heṭṭhā kāmacchandādivasena dassitanīvaraṇesupi saṅgahadassanatthaṁ uppaṭipāṭiniddeso daṭṭhabbo.

---

1. Dī-Ṭṭha 2. 307; Dhammapada-Ṭṭha 1. 172 piṭṭhesu.

Samāpattivihārapavesananibandhanena nīvaraṇāni kavāṭasadisānīti āha **"nīvaraṇakavāṭaṁ ugghāṭetvā"**ti. "Rattiṁ anuvitakketvā anuvicāretvā divā kammante payojetī"ti majjhimāgamavare Mūlapaṇṇāsake **Vammikasutte**[1] vuttaṭṭhāne viya vitakkavicārā vūpasamā[2] adhippetāti sandhāya **"vitakkavicāradhūmaṁ vūpasametvā"**ti vuttaṁ, vitakkavicārasaṅkhātaṁ dhūmaṁ vūpasametvāti attho. "Vitakkavicāram"icceva adhunā pāṭho, so na porāṇo Ācariyadhammapālattherena, Ācariyasāriputtattherena ca yathāvuttapāṭhasseva uddhatattā. **Virājetvā**ti jigucchitvā, samatikkamitvā vā. Tadubhayattho hesa "pītiyā ca virāgā"ti-ādīsu[3] viya. Kāmaṁ paṭhamajjhānūpacāre eva dukkhaṁ, catutthajjhānūpacāre eva ca sukhaṁ pahīyati, atisayappahānaṁ pana sandhāyāha **"catutthajjhānena sukhadukkhaṁ pahāyā"**ti.

Rūpasaññāti saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni ceva tadārammaṇāni ca vuttāni. Rūpāvacarajjhānampi hi "rūpan"ti vuccati uttarapadalopena "rūpī rūpāni passatī"ti-ādīsu[4]. Tassa ārammaṇampi kasiṇarūpaṁ purimapadalopena "bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī"ti-ādīsu[5]. Tasmā idha rūpe rūpajjhāne taṁsahagatā saññā rūpasaññāti evaṁ saññāsīsena rūpāvacarajjhānāni vuttāni, rūpaṁ saññā assāti **rūpasaññaṁ,** rūpasaññāsamannāgatanti vuttaṁ hoti. Evaṁ pathavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa cetaṁ adhivacananti veditabbaṁ. **Paṭighasaññā**ti cakkhādīnaṁ vatthūnaṁ, rūpādīnaṁ ārammaṇānañca paṭighātena paṭihananena visayivisayasamodhānena samuppannā dvipañcaviññāṇasahagatā saññā. **Nānattasaññā**ti aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyasaññāti etāsaṁ catucattālīsasaññānametaṁ adhivacanaṁ. Etā hi yasmā rūpasaddādibhede nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā ca nānattā nānāsabhāvā aññamaññaṁ asadisā, tasmā "nānattasaññā"ti vuccanti.

Aniccassa, aniccanti vā anupassanā **aniccānupassanā,** tebhūmakadhammānaṁ aniccataṁ gahetvā pavattāya vipassanāyetaṁ nāmaṁ. **Niccasaññan**ti saṅkhatadhamme

---

1. Ma 1. 197 piṭṭhe. 2. Dhūmāyanā (Dī-Ṭī 1. 104 piṭṭhe.)
3. Dī 1. 71; Ma 3. 135; Vi 1. 5; Abhi 2. 275 piṭṭhesu.
4. Abhi 1. 65 piṭṭhe. 5. Abhi 1. 59 piṭṭhādīsu.

"niccā sassatā"ti pavattamicchāsaññaṁ, saññāsīsena cettha diṭṭhicittānampi gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ. Esa nayo ito paresupi. **Nibbidānupassanāyā**ti saṅkhāresu nibbindanākārena pavattāya anupassanāya. **Nandin**ti sappītikataṇhaṁ. **Virāgānupassanāyā**ti saṅkhāresu virajjanākārena pavattāya anupassanāya. **Nirodhānupassanāyā**ti saṅkhārānaṁ nirodhassa anupassanāya, "te saṅkhārā nirujjhantiyeva, āyatiṁ samudayavasena na uppajjantī"ti evaṁ vā anupassanā **nirodhānupassanā.** Tenevāha "nirodhānupassanāya nirodheti, no samudetī"ti. Muñcitukamyatā hi ayaṁ balappattāti. Paṭinissajjanākārena pavattā anupassanā **paṭinissaggānupassanā.** Paṭisaṅkhā santiṭṭhanā hi ayaṁ. **Ādānan**ti niccādivasena gahaṇaṁ. Santatisamūhakiccārammaṇānaṁ vasena ekattaggahaṇaṁ **ghanasaññā. Āyūhanaṁ** abhisaṅkharaṇaṁ. Avatthāvisesāpatti **vipariṇāmo. Dhuvasaññan**ti thirabhāvaggahaṇasaññaṁ. **Nimittan**ti samūhādighanavasena sakiccaparicchedatāya saṅkhārānaṁ saviggahataṁ. **Paṇidhin**ti rāgādipaṇidhiṁ. Sā panatthato taṇhāvasena saṅkhāresu ninnatā.

Abhinivesanti attānudiṭṭhiṁ. Aniccādivasena sabbadhammatīraṇaṁ **adhipaññādhammavipassanā. Sārādānābhinivesan**ti asāre sāraggahaṇavipallāsaṁ. Issarakuttādivasena loko samuppannoti abhiniveso **sammohābhiniveso** nāma. Keci pana "ahosiṁ nu kho ahamatītamaddhānan'ti-ādinā pavattasaṁsayāpatti **sammohābhiniveso"**ti vadanti. Saṅkhāresu leṇatāṇabhāvaggahaṇaṁ **ālayābhiniveso.** "Ālayaratā ālayasamuditā"ti[1] vacanato **ālayo** vuccati taṇhā, sāyeva cakkhādīsu, rūpādīsu ca abhinivesavasena pavattiyā **ālayābhiniveso**ti keci. "Evaṁvidhā saṅkhārāpaṭinissajjīyantī"ti pavattañāṇaṁ **paṭisaṅkhānupassanā.** Vaṭṭato vigatattā **vivaṭṭaṁ,** nibbānaṁ, tattha ārammaṇakaraṇasaṅkhātena anupassanena pavattiyā **vivaṭṭānupassanā,** gotrabhu, **saṁyogābhinivesan**ti saṁyujjanavasena saṅkhāresu abhinivisanaṁ. **Diṭṭhekaṭṭhe**ti diṭṭhiyā sahajātekaṭṭhe, pahānekaṭṭhe ca. **Oḷārike**ti uparimaggavajjhe kilese-apekkhitvā vuttaṁ, aññathā dassanapahātabbā ca dutiyamaggavajjhehipi oḷārikāti tesampi tabbacanīyatā siyā. **Aṇusahagate**ti aṇubhūte. Tabbhāvavuttiko hi ettha **sahagata**saddo. Idaṁ pana heṭṭhimamaggavajjhe apekkhitvā

1. Dī 2. 31-2; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.

vuttaṁ. **Sabbakilese**ti avasiṭṭhasabbakilese. Na hi paṭhamādimaggehi pahīnā kilesā puna pahīyanti. **Sabba**saddo cettha sappadesavisayo "sabbe tasanti daṇḍassā"ti-ādīsu[1] viya. (2)

Kakkhaḷattaṁ kaṭhinabhāvo. **Paggharaṇaṁ** dravabhāvo. Lokiyavāyunā bhastassa viya yena taṁtaṁkalāpassa uddhumāyana, thambhabhāvo vā taṁ **vitthambhanaṁ.** Vijjamānepi kalāpantarabhūtānaṁ kalāpantarabhūtehi phuṭṭhabhāve taṁtaṁbhūtavivittatā rūpapariyanto ākāsoti yesaṁ yo paricchedo, tehi so asamphuṭṭhova, aññathā bhūtānaṁ paricchedabhāvo na siyā byāpitabhāvāpattito. Yasmiṁ kalāpe bhūtānaṁ paricchedo, tehi tattha asamphuṭṭhabhāvo **asamphuṭṭhalakkhaṇaṁ,** tenāha Bhagavā **ākāsadhātuniddese** "asamphuṭṭho catūhi mahābhūtehī"ti[2].

Virodhipaccayasannipāte visadisuppatti **ruppanaṁ.** Cetanāpadhānattā saṅkhārakkhandhadhammānaṁ cetanāvasenetaṁ vuttaṁ **"saṅkhārānaṁ abhisaṅkharaṇalakkhaṇan"**ti. Tathā hi suttantabhājaniye **saṅkhārakkhandhavibhaṅge** "cakkhusamphassajācetanā"ti-ādinā[3] cetanāva vibhattā. Abhisaṅkhāralakkhaṇā ca cetanā. Yathāha "tattha katamo puññābhisaṅkhāro, kusalā cetanā"ti-ādi[4]. Sampayuttadhammānaṁ ārammaṇe ṭhapanaṁ **abhiniropanaṁ.** Ārammaṇānamanubandhanaṁ **anumajjanaṁ.** Savipphārikatā **pharaṇaṁ.** Adhimuccanaṁ saddahanaṁ **adhimokkho. Assaddhiye**ti assaddhiyahetu. Nimittatthe cetaṁ bhummaṁ. Esa nayo **kosajjā**dīsupi. Kāyacittapariḷāhūpasamo **vūpasamalakkhaṇaṁ.** Līnuddhaccarahite adhicitte vattamāne paggahaniggahasampataṁsanesu abyāvaṭatāya ajjhupekkhanaṁ **paṭisaṅkhānaṁ** pakkhapātupacchedato.

Musāvādādīnaṁ visaṁvādanādikiccatāya lūkhānaṁ apariggāhakānaṁ paṭipakkhabhāvato pariggāhakasabhāvā sammāvācā siniddhabhāvato sampayuttadhamme, sammāvācāpaccayasubhāsitaṁ sotārañca puggalaṁ pariggaṇhātīti sā **pariggahalakkhaṇā.** Kāyikakiriyā kiñci kattabbaṁ samuṭṭhāpeti, sayañca samuṭṭhānaṁ ghaṭanaṁ hotīti sammākammantasaṅkhātā virati **samuṭṭhānalakkhaṇā**ti daṭṭhabbā, sampayuttadhammānaṁ vā ukkhipanaṁ

---

1. Khu 1. 32 piṭṭhe Dhammapade.
2. Abhi 1. 169 piṭṭhe.
3. Abhi 2. 8 piṭṭhe.
4. Abhi 2. 142 piṭṭhe.

samuṭṭhānaṁ kāyikakiriyāya bhārukkhipanaṁ viya. Jīvamānassa sattassa, sampayuttadhammānaṁ vā jīvitindriyavuttiyā, ājīvasseva vā suddhi **vodānaṁ.**

"Saṅkhārā"ti idha cetanā adhippetā, na pana "saṅkhārā saṅkhārakkhandho"ti-ādīsu[1] viya samapaññāsacetasikāti vuttaṁ **"saṅkhārānaṁ cetanālakkhaṇan"**ti. Avijjāpaccayā hi puññābhisaṅkhārādikāva cetanā. Ārammaṇābhimukhabhāvo **namanaṁ. Āyatanaṁ** pavattanaṁ. Saḷāyatanavasenati cittacetasikānaṁ pavatti. **Taṇhāya hetulakkhaṇan**ti ettha vaṭṭassa janakahetubhāvo taṇhāya hetulakkhaṇaṁ, maggassa pana vakkhamānassa nibbānasampāpakattanti ayametesaṁ viseso. Ārammaṇassa **gahaṇalakkhaṇaṁ.** Puna uppattiyā **āyūhanalakkhaṇaṁ.** Sattajīvato **suññatālakkhaṇaṁ. Padahanaṁ** ussāhanaṁ. **Ijjhanaṁ** sampatti. Vaṭṭato nissaraṇaṁ **niyyānaṁ.** Aviparītabhāvo **tathalakkhaṇaṁ.** Aññamaññānativattanaṁ **ekaraso,** anūnādhikabhāvova. **Yuganaddhā** nāma samathavipassanā aññāmaññopakāratāya yugaḷavasena bandhitabbato. "Saddhāpaññā paggahāvikkhepā"tipi vadanti. **Cittavisuddhi** nāma samādhi. **Diṭṭhivisuddhi** nāma paññā. **Khayo**ti kilesakkhayo maggo, tasmiṁ pavattassa sammādiṭṭhisaṅkhātassa **ñāṇassa samucchedanalakkhaṇaṁ.** Kilesānamanuppādapariyosānatāya **anuppādo,** phalaṁ. Kilesavūpasamo **passaddhi. Chandassā**ti kattukāmatāchandassa. Patiṭṭhābhāvo **mūlalakkhaṇaṁ.** Ārammaṇapaṭipādakatāya sampayuttadhammānamuppattihetutā **samuṭṭhāpanalakkhaṇaṁ.** Visayādisannipātena gahetabbākāro **samodhānaṁ.** Yā "saṅgatī"ti vuccati "tiṇṇaṁ saṅgati phasso"ti-ādīsu. Samaṁ, sammā vā odahanti sampiṇḍitā bhavanti sampayuttadhammā anenātipi **samodhānaṁ,** phasso, tabbhāvo **samodhānalakkhaṇaṁ.** Samosaranti sannipatanti etthāti **samosaraṇaṁ,** vedanā. Tāya hi vinā appavattamānā sampayuttadhammā vedanānubhavananimittaṁ samosaṭā viya hontīti evaṁ vuttaṁ, tabbhāvo **samosaraṇalakkhaṇaṁ.** Pāsādādīsu gopānasīnaṁ kūṭaṁ viya sampayuttadhammānaṁ pāmokkhabhāvo **pamukhalakkhaṇaṁ.** Satiyā sabbatthakattā sampayuttānaṁ adhipatibhāvo **ādhipateyyalakkhaṇaṁ.** Tato sampayuttadhammato, tesaṁ vā sampayuttadhammānaṁ uttari padhānaṁ **tatuttari,** tabbhāvo **tatuttariyalakkhaṇaṁ.** Paññuttarā hi kusalā dhammā. **Vimuttī**ti phalaṁ kilesehi vimuccitthāti katvā.

---

1. Abhi 1. 145, 205; Abhi 2. 1, 7, 37 piṭṭhesu.

Taṁ pana sīlādiguṇasārassa paramukkaṁsabhāvena **sāraṁ.** Tato uttari dhammassābhāvato **pariyosānaṁ.** Ayañca lakkhaṇavibhāgo chadhātupañcajhānaṅgādivasena taṁtaṁsuttapadānusārena Porāṇaṭṭhakathāyamāgatanayena vuttoti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi pubbe vuttopi koci dhammo pariyāyantarappakāsanatthaṁ puna dassito. Tato eva ca "chandamūlatā dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā"ti, "paññuttarā kusalā dhammā"ti, "vimuttisāramidaṁ brahmacariyan"ti, "nibbānogadhañhi āvuso brahmacariyaṁ nibbānapariyosānan"ti[1] ca suttapadānaṁ vasena chandassa mūlalakkhaṇan'ti-ādi vuttaṁ. Tesaṁ tesaṁ dhammānaṁ tathaṁ avitathaṁ lakkhaṇaṁ āgatoti atthaṁ dasseti **"evan"**ti-ādinā. Taṁ pana gamanaṁ idha ñāṇagamanamevāti vuttaṁ **"ñāṇagatiyā"**ti. Satipi gatasaddassa avabodhanatthabhāve ñāṇagamanattheneveso siddhoti na vutto. Ā-saddassa cettha gatasaddānuvattimattameva. Tenāha **"patto anuppatto"**ti. (3)

Aviparītasabhāvattā **"tathadhammā nāma cattāri ariyasaccānī"**ti vuttaṁ. Aviparītasabhāvato **tathāni.** Amusāsabhāvato **avitathāni.** Aññākārarahitato **anaññathāni.** Saccasaṁyuttādīsu āgataṁ paripuṇṇasaccacatukkakathaṁ sandhāya **"iti vitthāro"**ti āha. **"Tasmā"**ti vatvā tadaparāmasitabbameva dasseti **"tathānaṁ abhisambuddhattā"**ti iminā. Esa nayo īdisesu.

Evaṁ saccavasena catutthakāraṇaṁ dassetvā idāni paccayapaccayuppannabhāvena aviparītasabhāvattā tathabhūtānaṁ paṭiccasamuppādaṅgānaṁ vasenāpi dassento **"apicā"**ti-ādimāha. Tattha **jātipaccayasambhūtasamudāgataṭṭho**ti jātipaccayā sambhūtaṁ hutvā sahitassa attano paccayānurūpassa uddhaṁ uddhaṁ āgatasabhāvo, anupavattaṭṭhoti attho. Atha vā sambhūtaṭṭho ca samudāgataṭṭho ca **sambhūtasamudāgataṭṭho** pubbapade uttarapadalopavasena. Samāhāradvandepi hi pulliṅgamicchanti neruttikā. Na cettha jātito jarāmaraṇaṁ na hoti, na ca jātiṁ vinā aññato hotīti **jātipaccayasambhūtaṭṭho.** Itthameva jātito samudāgacchatīti jāti**paccayasamudāgataṭṭho.** Idaṁ vuttaṁ hoti—yā yā jāti yathā yathā

1. Saṁ 3. 192 piṭṭhe. (Atthato samānaṁ.)

paccayo hoti, tadanurūpaṁ pātubhūtasabhāvoti. Paccayapakkhe pana **avijjāya saṅkhārānaṁ paccayaṭṭho**ti ettha na avijjā saṅkhārānaṁ paccayo na hoti, na ca avijjaṁ vinā saṅkhārā uppajjanti. Yā yā avijjā yesaṁ yesaṁ saṅkhārānaṁ yathā yathā paccayo hoti, ayaṁ avijjā saṅkhārānaṁ paccayaṭṭho paccayasabhāvoti attho. **Tathānaṁ dhammānan**ti paccayākāradhammānaṁ. "Sugato"ti-ādīsu[1] viya gamusaddassa buddhiyatthataṁ sandhāya **"Abhisambuddhattā"**ti vuttaṁ, na ñāṇagamanatthaṁ. Gatibuddhiyatthā hi saddā aññamaññapariyāyā. Tasmā "abhisambuddhattho hettha gatasaddo"ti adhikāro, gamyamānattā vā na payutto. (4)

Yaṁ rūpārammaṇaṁ nāma atthi, taṁ Bhagavā jānāti passatīti sambandho. **Sadevake -pa- pajāyā**ti ādhāro "atthī"ti padeti puna **aparimāṇāsu lokadhātūsū**ti taṁnivāsasattāpekkhāya, āpāthagamanāpekkhāya vā vuttaṁ. Tena Bhagavatā vibhajjamānaṁ taṁ rūpāyatanaṁ tathameva hotīti yojetabbaṁ. Tathāvitathabhāve kāraṇamāha **"evaṁ jānatā passatā"**ti. Sabbākārato ñātattā passitattāti hi hetvantogadhametaṁ padadvayaṁ. **Iṭṭhāniṭṭhādivasenā**ti ettha **ādi**-saddena majjhattaṁ saṅgaṇhāti. Tathā atītānāgatapaccuppannaparitta-ajjhattabahiddhātadubhayādibhedampi. **Labbhamānakapadavasenā**ti "rūpāyatanaṁ diṭṭhaṁ saddāyatanaṁ sutaṁ gandhāyatanaṁ rasāyatanaṁ phoṭṭhabbāyatanaṁ mutaṁ sabbaṁ rūpaṁ manasā viññātan"ti[2] vacanato diṭṭhapadañca viññātapadañca rūpārammaṇe labbhati. Rūpārammaṇaṁ iṭṭhaṁ aniṭṭhaṁ majjhattaṁ parittaṁ atītaṁ anāgataṁ paccuppannaṁ ajjhattaṁ bahiddhā diṭṭhaṁ viññātaṁ rūpaṁ rūpāyatanaṁ rūpadhātu vaṇṇanibhā sanidassanaṁ sappaṭighaṁ nīlaṁ pītakanti evamādīhi **anekehi nāmehi.** "Iṭṭhāniṭṭhādivasenā"ti-ādinā hi anekanāmabhāvaṁ sarūpato nidasseti. **Terasahi vārehī**ti dhammasaṅgaṇiyaṁ rūpakaṇḍe[3] āgate terasa niddesavāre sandhāyāha. Ekekasmiṁ vāre cettha catunnaṁ catunnaṁ vavatthāpananayānaṁ vasena **"dvipaññāsāya nayehī"**ti vuttaṁ. **Tathamevā**ti yathāvuttena jānanena appaṭivattiyadesanatāya, yathāvuttena ca passanena aviparītadassitāya saccameva. Tamatthaṁ Caturaṅguttare **Kāḷakārāmasuttena**[4] sādhento **"vuttañcetan"**ti-ādimāha. **Ca**-saddo cettha daḷhīkaraṇajotako,

1. Vi 1. 1 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 201 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 162 piṭṭhe. 4. Aṁ 1. 333 piṭṭhe.

tena yathāvuttassatthassa daḷhīkaraṇaṁ joteti, sampiṇḍanattho vā aṭṭhānapayutto, na kevalaṁ mayā eva, atha kho Bhagavatāpīti. **Anuvicaritan**ti paricaritaṁ. **Jānāmi abbhaññāsin**ti paccuppannātītakālesu ñāṇappavattidassanena anāgatepi ñāṇappavatti dassitāyeva nayato dassitattā. **Vidita**-saddo pana anāmaṭṭhakālaviseso kālattayasādhāraṇattā "diṭṭhaṁ sutaṁ mutan"ti-ādīsu[1] viya, pākaṭaṁ katvā ñātanti attho, iminā cetaṁ dasseti "aññe jānantiyeva, mayā pana pākaṭaṁ katvā viditan"ti. Bhagavatā hi imehi padehi sabbaññubhūmi nāma kathitā. **Na upaṭṭhāsī**ti taṁ chadvārikamārammaṇaṁ taṇhāya vā diṭṭhiyā vā Tathāgato attattaniyavasena na upaṭṭhāsi na upagacchati, iminā pana padena khīṇāsavabhūmi kathitā. Yathā rūpārammaṇādayo dhammā yaṁsabhāvā, yaṁpakārā ca, tathā te dhamme taṁsabhāve taṁpakāre gamati passati jānātīti **Tathāgato**ti imamatthaṁ sandhāya **"tathadassī-atthe"**ti vuttaṁ. Anekatthā hi dhātusaddā. Keci pana niruttinayena, pisodarādigaṇapakkhepena[2] vā dassī-saddalopaṁ, āgata-saddassa cāgamaṁ katvā "Tathāgato"ti padasiddhimettha vaṇṇenti, tadayuttameva vijjamānapadaṁ chaḍḍetvā avijjamānapadassa gahaṇato. Vuttañca **Buddhavaṁsaṭṭhakathāyaṁ—**

"Tathākārena yo dhamme, jānāti anupassati.
Tathadassīti Sambuddho, tasmā vutto Tathāgato"ti[3].

Ettha **"anupassatī"**ti āgatasaddatthaṁ vatvā tadidaṁ ñāṇapassanamevāti dassetuṁ **"jānātī"**ti, saddādhigatamattaṁ pana vibhāvetuṁ **"tathadassī"**ti ca vuttaṁ. (5)

Yaṁ rattinti yassaṁ rattiyaṁ, accantasaṁyoge vā etaṁ upayogavacanaṁ rattekadesabhūtassa abhisambujjhanakkhaṇassa accantasaṁyogattā, sakalāpi vā esā ratti abhisambodhāya padahanakālattā pariyāyena accantasaṁyogabhūtāti daṭṭhabbaṁ. Pathavīpukkhalaniruttarabhūmisīsagatattā na parājito aññehi etthāti **Aparājito,** sveva pallaṅkoti **Aparājitapallaṅko,** tasmiṁ. **Tiṇṇaṁmārānan**ti kilesābhisaṅkhāradevaputtamārānaṁ, idañca nippariyāyato vuttaṁ, pariyāyato pana heṭṭhā vuttanayena pañcannampi

1. Dī 3. 111; Ma 1. 5; Saṁ 2. 168; Aṁ 1. 332; Khu 9. 128 piṭṭhesu.
2. Vi-Ṭṭha 1. 95; Visuddhi 1. 204 piṭṭhesupi.
3. Buddhavaṁsa-Ṭṭha 20 piṭṭhe.

mārānaṁ maddanaṁ veditabbaṁ. **Matthakan**ti sāmatthiyasaṅkhātaṁ sīsaṁ. **Etthantare**ti ubhinnaṁ rattīnamantare. **"Paṭhamabodhiyāpī"**ti-ādinā pañcacattālīsavassaparimāṇakālameva antogadhabhedena niyametvā viseseti. Tāsu pana vīsativassaparicchinnā paṭhamabodhīti **Vinayagaṇṭhipade** vuttaṁ, tañca tadaṭṭhakathāyameva "Bhagavato hi paṭhamabodhiyaṁ vīsativassantare nibaddhupaṭṭhāko nāma natthī"ti[1] kathitattā paṭhamabodhi nāma vīsativassānīti gahetvā vuttaṁ. **Ācariyadhammapālattherena** pana "pañcacattālīsāya vassesu ādīto pannarasa vassāni paṭhamabodhī"ti vuttaṁ, evañca sati majjhe pannarasa vassāni majjhimabodhi, ante pannarasa vassāni pacchimabodhīti tiṇṇaṁ bodhīnaṁ samappamāṇatā siyā, tampi yuttaṁ. Pannarasatikena hi pañcacattālīsavassāni paripūrenti. Aṭṭhakathāyaṁ pana pannarasavassappamāṇāya paṭhamabodhiyā vīsativassesuyeva antogadhattā "paṭhamabodhiyaṁ vīsativassantare"ti vuttanti evampi sakkā viññātuṁ. "Yaṁ suttan"ti-ādinā sambandho.

Niddosatāya **anupavajjaṁ** anupavadanīyaṁ. Pakkhipitabbābhāvena **anūnaṁ.** Apanetabbābhāvena **anadhikaṁ.** Atthabyañjanādisampattiyā **sabbākāraparipuṇṇaṁ.** Nimmadanahetu **nimmadanaṁ. Vālaggamattampī**ti vāladhilomassa koṭippamāṇampi. **Avakkhalitan**ti virādhitaṁ musā bhaṇitaṁ. **Ekamuddikāyā**ti ekarājalañchanena. **Ekanāḷiyā**ti ekāḷhakena, ekatumbena vā. **Ekatulāyā**ti ekamānena. **"Tathamevā"**ti vuttamevatthaṁ **no aññathā**ti byatirekato dasseti, tena yadatthaṁ bhāsitaṁ, ekantena tadatthanipphādanato yathā bhāsitaṁ Bhagavatā, tathāyevāti aviparītadesanataṁ dasseti. **"Gadattho"**ti etena tathaṁ gadati bhāsatīti **Tathāgato** da-kārassa ta-kāraṁ, niruttinayena ca ākārāgamaṁ katvā, dhātusaddānugatena vā ākārenāti nibbacanaṁ dasseti.

Evaṁ "sugato"ti-ādīsu[2] viya dhātusaddanipphattiparikappena niruttiṁ dassetvā bāhiratthasamāsenapi dassetuṁ **"apicā"**ti-ādi vuttaṁ. **Āgadanan**ti sabbahitanipphādanato bhusaṁ kathanaṁ vacanaṁ, tabbhāvamatto vā **ā-**saddo. (6)

---

1. Vi-Ṭṭha 1. 146 piṭṭhe. 2. Vi 1. 1 piṭṭhe.

Tathā gatamassāti **Tathāgato.** Yathā vācāya gataṁ pavatti, tathā kāyassa, yathā vā kāyassa gataṁ pavatti, tathā vācāya assa, tasmā Tathāgatoti attho. Tadeva nibbacanaṁ dassetuṁ **"Bhagavato"**ti-ādimāha. Tattha hi **"gato pavatto, gatā pavattā"**ti ca etena kāyavacīkiriyānaṁ aññamaññānulomanavacanicchāya kāyassa, vācāya ca pavatti idha gata-saddena kathitāti dasseti, **"evaṁbhūtassā"**ti-ādinā bāhiratthasamāsaṁ, **"yathā tathā"**ti etena yaṁtaṁ-saddānaṁ abyabhicāritasambandhatāya "tathā"ti vutte "yathā"ti ayamattho upaṭṭhitoyeva hotīti tathāsaddatthaṁ, **"vādī kārī"**ti etena pavattisarūpaṁ, **"Bhagavato hī"**ti etena yathāvādītathākāritādikāraṇanti. **Evaṁbhūtassā**ti yathāvādītathākāritādinā pakārena pavattassa, imaṁ pakāraṁ vā pattassa. **Itī**ti vuttappakāraṁ niddisati. Yasmā panettha gata-saddo vācāya pavattimpi dasseti, tasmā kāmaṁ tathāvāditāya Tathāgatoti ayampi attho siddho hoti, so pana pubbe pakārantarena dassitoti pārisesanayena tathākāritā-atthameva dassetuṁ **"evaṁ tathākāritāya Tathāgato"**ti vuttaṁ. Vuttañca—

"Yathā vācā gatā yassa,
Tathā kāyo gato yato.
Yathā kāyo tathā vācā,
Tato Satthā Tathāgato"ti. (7)

Bhavaggaṁ pariyantaṁ katvāti sambandho. Yaṁ paneke vadanti "tiriyaṁ viya upari, adho ca santi aparimāṇā lokadhātuyo"ti, tesaṁ taṁ paṭisedhetuṁ evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. **Vimuttiyā**ti phalena. **Vimuttiñāṇadassanenā**ti paccavekkhaṇāñāṇasaṅkhātena dassanena. **Tulo**ti sadiso. **Pamāṇan**ti minanakāraṇaṁ. Pare abhibhavati guṇena ajjhottharati adhiko bhavatīti-**abhibhū.** Parehi na abhibhūto ajjhotthaṭoti **anabhibhūto. Aññadatthū**ti ekaṁsavacane nipāto, dassanavasena **daso,** sabbaṁ passatīti attho. Pare attano vasaṁ vattetīti **vasavattī.**

"Abhibhavanaṭṭhena Tathāgato"ti ayaṁ na saddato labbhati, saddato pana evanti dassetuṁ **"tatrevan"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **agado**ti dibbāgado agaṁ rogaṁ dāti avakhaṇḍati, natthi vā gado rogo etenāti

katvā, tassadisaṭṭhena idha desanāvilāsassa, puññussayassa ca agadatā labbhatīti āha **"agado viyā"**ti. Yāya dhammadhātuyā desanāvijambhanappattā, sā **desanāvilāso. Dhammadhātū**ti ca sabbaññutaññāṇameva. Tena hi dhammānamākārabhedaṁ ñatvā tadanurūpa desanaṁ niyāmeti. Desanāvilāsoyeva **desanāvilāsamayo** yathā "dānamayaṁ sīlamayan"ti[1]. Adhunā pana potthakesu bahūsupi maya-saddo na dissati. **Puññussayo**ti ussannaṁ, atirekaṁ vā ñāṇādisambhārabhūtaṁ puññaṁ. **"Tenā"**ti-ādi opammasampādanaṁ. **Tenā**ti ca tadubhayena desanāvilāsena ceva puññussayena ca so Bhagavā abhibhavatīti sambandho. **"Itī"**ti-ādinā bāhiratthasamāsaṁ dasseti. Sabbalokābhibhavanena **tato,** na aññathāti vuttaṁ hoti. (8)

Tathāya gatoti purimasaccattayaṁ sandhāyāha, **tathaṁ gato**ti pana pacchimasaccaṁ. Catusaccānukkamena cettha gata-saddassa atthacatukkaṁ vuttaṁ. Vācakasaddasannidhāne upasagganipātānaṁ tadattajotanabhāvena pavattanato gata-saddoyeva anupasaggo avagatatthaṁ, atītatthañca vadatīti dasseti **"avagato atīto"**ti iminā.

"Tatthā"ti-ādi tabbivaraṇaṁ. **Lokan**ti dukkhasaccabhūtaṁ lokaṁ. Tathāya tīraṇapariññāyāti yojetabbaṁ. **Lokanirodhagāminiṁ paṭipadan**ti ariyamaggaṁ, na pana abhisambujjhanamattaṁ. Tattha kattabbakiccampi katamevāti dassetuṁ **"lokasmā Tathāgato visaṁyutto"**ti-ādinā saccacatukkepi dutiyapakkhaṁ vuttaṁ, abhisambujjhanahetuṁ vā etehi dasseti. Tatoyeva hi tāni abhisambuddhoti. "Yaṁ bhikkhave sadevakassa lokassa samārakassa sabrahmakassa sassamaṇabrāhmaṇiyā pajāya sadevamanussāya diṭṭhaṁ sutaṁ mutaṁ viññātaṁ pattaṁ pariyesitaṁ anuvicaritaṁ manasā, sabbaṁ taṁ Tathāgatena abhisambuddhaṁ, tasmā Tathāgatoti vuccatī"ti[2] Aṅguttarāgame **Catukkanipāte** āgataṁ Pāḷimimaṁ peyyālamukhena dasseti, tañca atthasambandhatāya eva, na imassatthassa sādhakatāya. Sā hi peyyālaniddiṭṭhā Pāḷi tathadassitā atthassa sādhikāti. **"Tassapi evaṁ attho veditabbo"**ti iminā sādhyasādhakasaṁsandanaṁ karoti. **"Idampi cā"**ti-ādinā tathāgahapadassa

1. Dī 3. 182; Khu 1. 230; Khu 10. 43 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 332 piṭṭhe.

mahāvisayataṁ, aṭṭhavidhassāpi yathāvuttakāraṇassa nidassanamattañca dasseti. Tattha **idan**ti atibyāsarūpena vuttaṁ aṭṭhavidhaṁ kāraṇaṁ, **pi**-saddo, **api**-saddo vā sambhāvane "itthampi mukhamattameva, pageva aññathā"ti. **Tathāgatabhāvadīpane**ti Tathāgatanāmadīpane. Guṇena hi Bhagavā Tathāgato nāma, nāmena ca Bhagavati Tathāgata-saddoti. "Asaṅkhyeyyāni nāmāni, saguṇena Mahesino"ti-ādi[1] hi vuttaṁ. Appamādapadaṁ viya sakalakusaladhammapaṭipattiyā sabbabuddhaguṇānaṁ Tathāgatapadaṁ saṅgāhakanti dassetuṁ **"sabbākārenā"**ti-ādimāha. **Vaṇṇeyyā**ti parikappavacanametaṁ "vaṇṇeyya vā, na vā vaṇṇeyyā"ti. Vuttañca—

"Buddhopi Buddhassa bhaṇeyya vaṇṇaṁ,
Kappampi ce aññamabhāsamāno.
Khīyetha kappo ciradīghamantare,
Vaṇṇo na khīyetha Tathāgatassā"ti[2],

Samatthane vā etaṁ "so imaṁ vijaṭaye jaṭan"ti-ādīsu[3] viyātipi vadanti keci.

Ayaṁ panettha Aṭṭhakathāmuttako nayo—abhinīhārato paṭṭhāya yāva sammāsambodhi, etthantare mahābodhiyānapaṭipattiyā hānaṭṭhānasaṁkilesanivattīnaṁ abhāvato yathāpaṇidhānaṁ Tathāgato abhinīhārānurūpaṁ paṭipannoti **Tathāgato.** Atha vā mahiddhikatāya, paṭisambhidānaṁ ukkaṁsādhigamena anāvaraṇañāṇatāya ca katthacipi paṭighātābhāvato yathāruci, tathā kāyavacīcittānaṁ gatāni gamanāni pavattiyo etassāti **Tathāgato.** Apica yasmā loke vidhayuttagatapakārasaddā samānatthā dissanti, tasmā yathā vidhā Vipassi-ādayo Bhagavanto nikhilasabbaññuguṇasamaṅgitāya, ayampi Bhagavā tathā vidhoti **Tathāgato,** yathā yuttā ca te Bhagavanto vuttanayena, ayampi Bhagavā tathā yuttoti **Tathāgato.** Aparo nayo—yasmā saccaṁ tacchaṁ tathanti ñāṇassetaṁ adhivacanaṁ, tasmā tathena ñāṇena āgatoti **Tathāgato**ti.

---

1. Abhi-Ṭṭha 1. 420; Udāna-Ṭṭha 306; Paṭisaṁ-Ṭṭha 1. 277; Netti-Ṭṭha 119 piṭṭhesu.
2. Dī-Ṭṭha 1. 257; Dī-Ṭṭha 3. 61; Ma-Ṭṭha 3. 289; Udāna-Ṭṭha 305; Apadāna-Ṭṭha 2. 91; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 163; Cariyāpiṭaka-Ṭṭha 4. 324 piṭṭhesu.
3. Saṁ 1. 33 piṭṭhe.

"Pahāya kāmādimale yathā gatā,
Samādhiñāṇehi Vipassi-ādayo.
Mahesino Sakyamunī jutindharo,
Tathā gato tena **Tathāgato** mato.

Tathañca dhātāyatanādilakkhaṇaṁ,
Sabhāvasāmaññavibhāgabhedato.
Sayambhuñāṇena Jino samāgato,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo.

Tathāni saccāni samantacakkhunā,
Tathā idappaccayatā ca sabbaso.
Anaññaneyyena yato vibhāvitā,
Yāthāvato tena Jino **Tathāgato.**

Anekabhedāsupi lokadhātūsu,
Jinassa rūpāyatanādigocare.
Vicittabhede tathameva dassanaṁ,
Tathāgato tena samantalocano.

Yato ca dhammaṁ tathameva bhāsati,
Karoti vācāyanulomamattano.
Guṇehi lokaṁ abhibhuyyirīyati,
Tathāgato tenapi Lokanāyako.

Yathābhinīhāramato yathāruci,
Pavattavācātanucittabhāvato.
Yathāvidhā yena purā Mahesino,
Tathāvidho tena Jino **Tathāgato.**

Yathā ca yuttā sugatā purātanā,
Tathāva yutto tathañāṇato ca so.
Samāgato tena samantalocano,
Tathāgato vuccati sakyapuṅgavo"ti[1]—

saṅgahagāthā.

---

1. Itivuttaka-Ṭṭha 133 piṭṭhe thokaṁ visadisaṁ.

"Katamañca taṁ bhikkhave"ti ayaṁ kassa pucchāti āha **"yenā"**ti-ādi. Evaṁ sāmaññato yathāvuttassa sīlamattakassa pucchābhāvaṁ dassetvā idāni pucchāvisesabhāvañāpanatthaṁ **Mahāniddese**[1] āgatā sabbāva pucchā atthuddhāravasena dasseti **"tattha pucchā nāmā"**ti-ādinā. Tattha **tatthā**ti "taṁ katamanti pucchatī"ti ettha yadetaṁ sāmaññato pucchāvacanaṁ vuttaṁ, tasmiṁ.

Pakatiyāti attano dhammatāya, sayamevāti vuttaṁ hoti. **Lakkhaṇan**ti yo koci ñātumicchito sabhāvo. **Aññātan**ti dassanādi visesayuttena, itarena vā yena kenacipi ñāṇena aññātaṁ. Avatthāvisesāni hi ñāṇadassanatulanatīraṇāni. **Adiṭṭhan**ti dassanabhūtena ñāṇena paccakkhamiva adiṭṭhaṁ. **Atulitan**ti "ettakametan"ti tulanabhūtena atulitaṁ. **Atīritan**ti "evamevidan"ti tīraṇabhūtena akatañāṇakiriyāsamāpanaṁ. A**vibhūtan**ti ñāṇassa apākaṭabhūtaṁ. **Avibhāvitan**ti ñāṇena apākaṭakataṁ. **Tassā**ti yathāvuttalakkhaṇassa. Adiṭṭhaṁ jotīyati pakāsīyati etāyāti **adiṭṭhajotanā. Saṁsandanatthāyā**ti sākacchāvasena vinicchayakaraṇatthāya. Saṁsandanañhi sākacchāvasena vinicchayakaraṇaṁ. Diṭṭhaṁ saṁsandīyati etāyāti **diṭṭhasaṁsandanā. "Saṁsayapakkhando"**ti-ādīsu daḷhataraṁniviṭṭhā vicikicchā **saṁsayo.** Nātisaṁsappanamatibhedamattaṁ **vimati.** Tatopi appataraṁ "evaṁ nu kho, na nu kho"ti-ādinā dvidhā viya pavattaṁ **dveḷhakaṁ.** Dvidhā elati kampati cittametenāti hi dveḷhakaṁ hapaccayaṁ, sakatthavuttikapaccayañca katvā, tena jāto, taṁ vā jātaṁ yassāti **dveḷhakajāto.** Vimati chijjati etāyāti **vimaticchedanā. Anattalakkhaṇasuttādīsu**[2] āgataṁ khandhapañcakapaṭisaṁyuttaṁ pucchaṁ sandhāyāha **"sabbaṁ vattabban"**ti. Anumatiyā pucchā **anumatipucchā. "Taṁ kiṁ maññatha bhikkhave"**ti-ādipucchāya hi "kā tumhākaṁ anumatī"ti anumati pucchitā hoti. **Kathetukamyatā**ti kathetukāmatāya. "Aññāṇatā āpajjatī"ti-ādīsu[3] viya hi ettha ya-kāralopo, karaṇatthe vā paccattavacanaṁ, kathetukamyatāya vā pucchā **kathetukamyatāpucchā**tipi vaṭṭati. Atthato pana sabbāpi tathā pavattavacanaṁ, taduppādako vā cittuppādoti veditabbaṁ.

---

1. Khu 7. 263 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 55 piṭṭhe. 3. Vi 5. 184 piṭṭhe.

Yadatthaṁ panāyaṁ niddesanayo āharito, tassa pucchāvisesabhāvassa ñāpanatthaṁ **"imāsū"**ti-ādimāha. Cittābhogo **samannāhāro.** Bhusaṁ, samantato ca saṁsappanā kaṅkhā **āsappanā, parisappanā** ca. **Sabbākaṅkhā chinnā** sabbaññutaññāṇapadaṭṭhānena aggamaggena samucchindanato. Paresaṁ anumatiyā, kathetukamyatāya ca dhammadesanāsambhavato, tathā eva tattha tattha diṭṭhattā ca vuttaṁ **"avasesā pana dve pucchā Buddhānaṁ atthī"**ti. Yā panetā "sattādhiṭṭhānā pucchā dhammādhiṭṭhānā pucchā ekādhiṭṭhānā pucchā anekādhiṭṭhānā pucchā"ti-ādinā aparāpi anekadhā pucchāyo niddese āgatā, tā sabbāpi niddhāretvā idha avicayanaṁ "alaṁ ettāvatāva, atthikehi pana iminā nayena niddhāretvā vicetabbā"ti nayadānassa sijjhanatoti daṭṭhabbaṁ.

8. Pucchā ca nāmesā vissajjanāya satiyeva yuttarūpāti codanāya **"idānī"**ti-ādi vuttaṁ. Atipātanaṁ **atipāto. Ati-**saddo cettha atirekattho. Sīghabhāvo eva ca atirekatā, tasmā saraseneva patanasabhāvassa antarā eva atirekaṁ pātanaṁ, saṇikaṁ patituṁ adatvā sīghaṁ pātananti attho, abhibhavanattho vā, atikkamma Satthādīhi abhibhavitvā pātananti vuttaṁ hoti, vohāravacanametaṁ "atipāto"ti. Atthato pana pakaraṇādivasenādhigatattā **pāṇavadho pāṇaghātoti vuttaṁ hotī**ti adhippāyo. **Vohārato**ti paññattito. **Satto**ti khandhasantāno. Tattha hi sattapaññatti. Vuttañca—

> "Yathā hi aṅgasambhārā, hoti saddo ratho iti.
> Evaṁ khandhesu santesu, hoti sattoti sammutī"ti[1].

Jīvitindriyanti rūpārūpajīvitindriyaṁ. Rūpajīvitindriye hi vikopite itarampi taṁsambandhatāya vinassati. Kasmā panettha "pāṇassa atipāto"ti, "pāṇoti cettha vohārato satto"ti ca ekavacananiddeso kato, nanu niravasesānaṁ pāṇānaṁ atipātato virati idha adhippetā. Tathā hi vakkhati "sabbapāṇabhūtahitānukampīti sabbe pāṇabhūte"ti-ādinā[2] bahuvacananiddesanti? Saccametaṁ, pāṇabhāvasāmaññena panettha ekavacananiddeso kato, tattha pana

---

1. Saṁ 1. 137 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 1. 69 piṭṭhe.

sabbasaddasannidhānena puthuttaṁ suviññāyamānamevāti sāmaññaniddesamakatvā bhedavacanicchāvasena bahuvacananiddeso kato. Kiñca bhiyyo—sāmaññato saṁvarasamādānaṁ, tabbisesato saṁvarabhedoti imassa visesassa ñāpanatthampi ayaṁ vacanabhedo katoti veditabbo. **“Pāṇassa atipāto”**ti-ādi hi saṁvarabhedadassanaṁ. “Sabbe pāṇabhūte”ti-ādi pana saṁvarasamādānadassananti. Saddavidū pana “īdisesu ṭhānesu jātidabbāpekkhavasena vacanabhedamattaṁ, atthato samānan”ti vadanti.

Tasmiṁ pana pāṇeti yathāvutte dubbidhepi pāṇe. **Pāṇasaññino**ti pāṇasaññāsamaṅgino puggalassa. Yāya pana cetanāya pavattamānassa jīvitindriyassa nissayabhūtesu mahābhūtesu upakkamakaraṇahetu taṁmahābhūtapaccayā uppajjanakamahābhūtā nuppajjissanti, sā tādisapayogasamuṭṭhāpikā cetanā pāṇātipātoti āha **“jīvitindriyupacchedaka-upakkamasamuṭṭhāpikā”**ti, jīvitindriyupacchedakassa kāyavacīpayogassa tannissayesu mahābhūtesu samuṭṭhāpikāti attho. Laddhupakkamāni hi bhūtāni purimabhūtāni viya na visadāni, tasmā samānajātiyānaṁ bhūtānaṁ kāraṇāni na hontīti tesuyeva upakkame kate tato parānaṁ asati antarāye uppajjamānānaṁ bhūtānaṁ, tannissitassa ca jīvitindriyassa upacchedo hoti. **“Kāyavacīdvārānan”**ti etena vitaṇḍavādimataṁ manodvāre pavattāya vadhakacetanāya pāṇātipātabhāvaṁ paṭikkhipati.

Payogavatthumahantatādīhi mahāsāvajjatā tehi paccayehi uppajjamānāya cetanāya balavabhāvato veditabbā. Ekassāpi hi payogassa sahasā nipphādanavasena, kiccasādhikāya bahukkhattuṁ pavattajavanehi laddhāsevanāya ca sanniṭṭhāpakacetanāya vasena payogassa mahantabhāvo. Satipi kadāci khuddake ceva mahante ca pāṇe payogassa samabhāve mahantaṁ hanantassa cetanā tibbatarā uppajjatīti vatthussa mahantabhāvo. Iti ubhayampetaṁ cetanāya balavabhāveneva hoti. Satipi ca payogavatthūnaṁ amahantabhāve hantabbassa guṇamahattenapi tattha pavatta-upakāracetanā viya khettavisesanipphattiyā apakāracetanāpi balavatī, tibbatarā ca uppajjatīti tassā mahāsāvajjatā

daṭṭhabbā, tenāha **"guṇavantesū"**ti-ādi. **"Kilesānan"**ti-ādinā pana satipi payogavatthuguṇānaṁ amahantabhāve kilesupakkamānaṁ mudutibbatāya cetanāya dubbalabalavabhāvavasena appasāvajjamahāsāvajjabhāvo veditabboti dasseti.

Sambharīyanti saharīyanti etehīti **sambhārā,** aṅgāni. Tesu pāṇasaññitā, vadhakacittañca pubbabhāgiyānipi honti. **Upakkamo** pana vadhakacetanāsamuṭṭhāpito sahajātova. Pañcasambhāravatī pana pāṇātipātacetanāti sā pañcasambhāravinimuttā daṭṭhabbā. Esa nayo adinnādānādīsupi.

Etthāha—khaṇe khaṇe nirujjhanasabhāvesu saṅkhāresu ko hanti, ko vā haññati, yadi cittacetasikasantāno, evaṁ so anupatāpanachedanabhedanādivasena na vikopanasamattho, nāpi vikopanīyo, atha rūpasantāno, evampi so acetanatāya kaṭṭhakaliṅgarūpamoti na tattha chedanādinā pāṇātipāto labbhati yathā matasarīre. Payogopi pāṇātipātassa paharaṇappakārādi-atītesu vā saṅkhāresu bhaveyya, anāgatesu vā paccuppannesu vā. Tattha na tāva atītānāgatesu sambhavati tesaṁ abhāvato. Paccuppannesu ca saṅkhārānaṁ khaṇikattā saraseneva nirujjhanasabhāvatāya vināsābhimukhesu nippayojano eva payogo siyā, vināsassa ca kāraṇarahitattā na paharaṇappakārādipayogahetukaṁ maraṇaṁ, nirīhakatāya ca saṅkhārānaṁ kassa so payogo, khaṇikattā vadhādhippāyasamakālabhijjanakassa kiriyāpariyosānakālānavaṭṭhānato kassa vā pāṇātipātakammabaddhoti?

Vuccate—vadhakacetanāsahito saṅkhārānaṁ puñjo sattasaṅkhāto hanti, tena pavattitavadhappayoganimittāpagatusmāviññāṇajīvitindriyo matavohārappavattinibandhano yathāvuttavadhappayogākaraṇe uppajjanāraho rūpārūpadhammasamūho haññati, kevalo vā cittacetasikasantāno, vadhappayogāvisayabhāvepi tassa pañcavokārabhave rūpasantānādhīnavuttitāya rūpasantāne parena payojitajīvitindriyupacchedakapayogavasena tannibbattivibandhakavisadisarūpuppattiyā vihate vicchedo hotīti na pāṇātipātassa asambhavo, nāpi ahetuko pāṇātipāto, na ca payogo nippayojano paccuppannesu saṅkhāresu katapayogavasena tadanantaraṁ uppajjanārahassa saṅkhārakalāpassa tathā-anuppattito,

khaṇikānaṁ saṅkhārānaṁ khaṇikamaraṇassa idha maraṇabhāvena anadhippetattā, santatimaraṇassa ca yathāvuttanayena sahetukabhāvato na ahetukaṁ maraṇaṁ, na ca katturahito pāṇātipātappayogo nirīhakesupi saṅkhāresu sannihitatāmattena upakārakesu attano attano anurūpaphaluppādananiyatesu kāraṇesu kattuvohārasiddhito yathā "padīpo pakāseti, nisākaro candimā"ti, na ca kevalassa vadhādhippāyasahabhuno cittacetasikakalāpassa pāṇātipāto icchito santānavasena avaṭṭhitasseva paṭijānanato, santānavasena pavattamānānañca padīpādīnaṁ atthakiriyāsiddhi dissatīti attheva pāṇātipātena kammabaddhoti. Ayañca vicāro adinnādānādīsupi yathāsambhavaṁ vibhāvetabbo.

Sāhatthikoti sayaṁ mārentassa kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paharaṇaṁ. **Āṇattiko**ti aññaṁ āṇāpentassa "evaṁ vijjhitvā vā paharitvā vā mārehī"ti āṇāpanaṁ. **Nissaggiyo**ti dūre ṭhitaṁ māretukāmassa kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā usuyantapāsāṇādīnaṁ nissajjanaṁ. **Thāvaro**ti asañcārimena upakaraṇena māretukāmassa opātāpassena-upanikkhipanaṁ, bhesajjasaṁvidhānañca. **Vijjāmayo**ti māraṇatthaṁ mantaparijappanaṁ āthabbaṇikādīnaṁ viya. Āthabbaṇikā hi āthabbaṇaṁ payojenti nagare vā ruddhe saṅgāme vā paccupaṭṭhite paṭisenāya paccatthikesu paccāmittesu ītiṁ uppādenti upaddavaṁ uppādenti rogaṁ uppādenti pajjarakaṁ uppādenti sūcikaṁ uppādenti visūcikaṁ karonti pakkhandiyaṁ karonti. Vijjādharā ca vijjaṁ parivattetvā nagare vā ruddhe -pa- pakkhandiyaṁ karonti. **Iddhimayo**ti kammavipākajiddhimayo dāṭhākoṭanādīni viya. Pituraññoo kira sīhaḷanarindassa dāṭhākoṭanena Cūḷasumanakuṭumbhiyassa maraṇaṁ hoti. **"Imasmiṁ panatthe"**ti-ādinā ganthagāravaṁ pariharitvā tassa anūnabhāvampi karoti **"atthikehī"**ti-ādinā. Idha avuttopi hi esa attho atidisanena vutto viya anūno paripuṇṇoti.

Dussīlassa bhāvo **dussīlyaṁ,** yathāvuttā cetanā. "Pahāyā"ti ettha tvāsaddo pubbakāleti āha **"pahīnakālato paṭṭhāyā"**ti, hetu-atthataṁ vā sandhāya evaṁ vuttaṁ. Etena hi pahānahetukā idhādhippetā samucchedanikā viratīti dasseti. Kammakkhayañāṇena hi

pāṇātipātadussīlyassa pahīnattā Bhagavā accantameva tato paṭiviratoti vuccati samucchedavasena pahānaviratīnamadhippetattā. Kiñcāpi "pahāya paṭivirato"ti padehi vuttānaṁ pahānaviramaṇānaṁ purimapacchimakālatā natthi, maggadhammānaṁ pana sammādiṭṭhi-ādīnaṁ, paccayabhūtānaṁ sammāvācādīnañca paccayuppannabhūtānaṁ paccayapaccayuppannabhāve apekkhite sahajātānampi paccayapaccayuppannabhāvena gahaṇaṁ purimapacchimabhāvena viya hoti. Paccayo hi purimataraṁ paccayasattiyā ṭhito, tato paraṁ paccayuppannaṁ paccayasattiṁ paṭicca pavattati, tasmā gahaṇappavatti-ākāravasena sahajātādipaccayabhūtesu sammādiṭṭhi-ādīsu pahāyakadhammesu pahānakiriyāya purimakālavohāro, tappaccayuppannāsu ca viratīsu viramaṇakiriyāya aparakālavohāro sambhavati. Tasmā "sammādiṭṭhi-ādīhi pāṇātipātaṁ pahāya sammāvācādīhi pāṇātipātā paṭivirato"ti Pāḷiyaṁ attho daṭṭhabbo.

Ayaṁ panettha Aṭṭhakathāmuttako nayo—pahānaṁ samucchedavasena viratipaṭippassaddhivasena yojetabbā, tasmā maggena pāṇātipātaṁ pahāya phalena pāṇātipātā paṭiviratoti attho. Apica pāṇo atipātīyati etenāti pāṇātipāto, pāṇaghātahetubhūto dhammasamūho. Ko paneso? Ahirikānottappadosamohavihiṁsādayo kilesā. Te hi Bhagavā ariyamaggena pahāya samugghāṭetvā pāṇātipātadussīlyato accantameva paṭivirato kilesesu pahīnesu tannimittakammassa anuppajjanato, tasmā maggena pāṇātipātaṁ yathāvuttakilesaṁ pahāya teneva pāṇātipātā dussīlyacetanā paṭiviratoti attho. Esa nayo "adinnādānaṁ pahāyā"ti-ādīsupi.

Orato viratoti pariyāyavacanametaṁ, pati-vi-saddānaṁ vā paccekaṁ yojetabbato tathā vuttaṁ. **Orato**ti hi avarato abhimukhaṁ rato, tena ujukaṁ viramaṇavasena sātisayataṁ dasseti. Paṭiratassa cetaṁ atthavacanaṁ. **Virato**ti visesena rato, tena saha vāsanāya viramaṇabhāvaṁ, ubhayena pana samucchedaviratibhāvaṁ vibhāveti. **Eva**-saddo pana tassā viratiyā kālādivasena apariyantataṁ dassetuṁ vutto. So ubhayattha yojetabbo. Yathā hi aññe samādinnaviratikāpi anavaṭṭhitacittatāya lābhajīvitādihetu samādānaṁ bhinnanti, na evaṁ Bhagavā,

sabbaso pahīnapāṇātipātattā panesa accantavirato evāti. **“Natthi tassā”**ti-ādinā eva-saddena dassitaṁ yathāvuttamatthaṁ nivattetabbatthavasena samattheti. Tattha **vītikkamissāmī**ti uppajjanakā dhammāti saha pāṭhasesena sambandho. Te pana anavajjadhammehi vokiṇṇā antarantarā uppajjanakā dubbalā sāvajjā dhammā, yasmā ca “kāyavacīpayogaṁ upalabhitvā imassa kilesā uppannā”ti viññunā sakkā ñātuṁ, tasmā te imināva pariyāyena **“cakkhu sotaviññeyyā”**ti vuttā, na pana cakkhusotaviññāṇārammaṇattā. Ato sasambhārakathāya cakkhusotehi, tannissitaviññāṇehi vā kāyikavācasikapayogamupalabhitvā manoviññāṇena viññeyyāti attho daṭṭhabbo. **Kāyikā**ti kāyena katā pāṇātipātādinipphādakā balavanto akusalā. “Kāḷakā”tipi Ṭīkāyaṁ uddhatapāṭho, kaṇhapakkhikā balavanto akusalāti attho. **“Imināvā”**ti-ādinā nayadānaṁ karoti, tañca kho “adinnādānaṁ pahāya adinnādānā paṭivirato”ti-ādipadesu.

Pāpe sametīti **samaṇo,** Gotamasamaññā, tena gottena sambandho Gotamoti atthaṁ sandhāya **“samaṇoti Bhagavā”**ti-ādi vuttaṁ. Gottavasena laddhavohāroti sambandho. Brahmadattena bhāsitavaṇṇānusandhiyā imissā desanāya pavattanato, tena ca bhikkhusaṁghavaṇṇassāpi bhāsitattā bhikkhusaṁghavaṇṇopi vuttanayena desitabbo, so na desito. Kiṁ so pāṇātipātā paṭiviratabhāvo bhikkhusaṁghassa na vijjatīti anuyogamapanento **“na kevalañcā”**ti-ādimāha. Evaṁ sati kasmā na desitoti punānuyogaṁ pariharati **“desanā panā”**ti-ādinā. **Evan**ti evameva.

Etthāyamadhippāyo—“atthi bhikkhave aññe ca dhammā”ti-ādinā anaññasādhāraṇe Buddhaguṇe ārabbha upari desanaṁ vaḍḍhetukāmo Bhagavā ādito paṭṭhāya “Tathāgatassa vaṇṇaṁ vadamāno vadeyyā”ti-ādinā Buddhaguṇavaseneva desanaṁ ārabhi, na bhikkhusaṁghaguṇavasenāpi. Esā hi Bhagavato desanāya pakati, yadidaṁ ekaraseneva desanaṁ dassetuṁ labbhamānassāpi kassaci aggahaṇaṁ. Tathā hi rūpakaṇḍe dukādīsu, tanniddesesu ca hadayavatthu na gahitaṁ. Itaravatthūhi asamānagatikattā desanābhedo hotīti. Yathā hi

cakkhuviññāṇādīni ekantato cakkhādinissayāni, na evaṁ manoviññāṇaṁ ekantena hadayavatthunissayaṁ āruppe tadabhāvato, nissayanissitavasena ca vatthudukādidesanā pavattā "atthi rūpaṁ cakkhuviññāṇassa vatthu, atthi rūpaṁ na cakkhuviññāṇassa vatthū"ti-ādinā. Yampi manoviññāṇaṁ ekantato hadayavatthunissayaṁ, tassa vasena "atthi rūpaṁ manoviññāṇassa vatthū"ti-ādinā dukādīsu vuccamānesupi na tadanurūpā ārammaṇadukādayo sambhavanti. Na hi "atthi rūpaṁ manoviññāṇassa ārammaṇaṁ, atthi rūpaṁ na manoviññāṇassa ārammaṇan"ti sakkā vattuṁ tadanārammaṇarūpassābhāvatoti vatthārammaṇadukā bhinnagatikā siyuṁ, tasmā na ekarasā desanā bhaveyyāti na vuttaṁ, tathā nikkhepakaṇḍe cittuppāda vibhāgena visuṁ avuccamānattā avitakka-avicārapadavissajjane "vicāro cā"ti vattuṁ na sakkāti avitakkavicāramattapadavissajjane labbhamānopi vitakko na uddhato. Aññathā hi "vitakko cā"ti vattabbaṁ siyā, evamevidhāpi bhikkhusaṁghaguṇo na desitoti. Kāmaṁ saddato evaṁ na desito, atthato pana Brahmadattena bhāsitavaṇṇassa anusandhidassanavasena imissā desanāya āraddhattā dīpetuṁ vaṭṭatīti āha **"atthaṁ panā"**ti-ādi.

Tatthāyaṁ dīpanā—"pāṇātipātaṁ pahāya pāṇātipātā paṭivirato samaṇassa Gotamassa sāvakasaṁgho nihitadaṇḍo nihitasattho"ti vitthāretabbaṁ. Nanu dhammassāpi vaṇṇo Brahmadattena bhāsitoti? Saccaṁ bhāsito, so pana Sammāsambuddhapabhavattā, ariyasaṁghādhārattā ca dhammassa dhammānubhāvasiddhattā ca tesaṁ, tadubhayavaṇṇadīpaneneva dīpitoti visuṁ na uddhato. Saddhammānubhāveneva hi Bhagavā, bhikkhusaṁgho ca pāṇātipātādippahānasamattho hoti. Atthāpattivasena paraviheṭhanassa parivajjitabhāvadīpanatthaṁ daṇḍasatthānaṁ nikkhepavacananti āha **"parūpaghātatthāyā"**ti-ādi. **Avattanato**ti apavattanato, asañcaraṇato vā. Nikkhitto daṇḍo yenāti **nikkhittadaṇḍo.** Tathā **nikkhittasattho.** Majjhimassa purisassa catuhatthappamāṇo cettha **daṇḍo.** Tadavasesā muggarakhaggādayo **satthaṁ,** tena vuttaṁ **"ettha cā"**ti-ādi. **Viheṭhanabhāvato**ti vihiṁsanabhāvato, etena sasati hiṁsati anenāti **satthan**ti atthaṁ dasseti. "Parūpaghātatthāyā"ti-ādinā

āpannamatthaṁ vivarituṁ **"yaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Kattaro** jiṇṇo, tassa, tena vā ālambito daṇḍo **kattaradaṇḍo.** Dantasodhanaṁ kātuṁ yoggaṁ kaṭṭhaṁ **dantakaṭṭhaṁ,** na pana dantasodhanakaṭṭhaṁ. "Dantakaṭṭhavāsiṁ vā"tipi pāṭho, dantakaṭṭhacchedanakavāsinti attho. Khuddakaṁ nakhacchedanādikiccanipphādakaṁ satthaṁ **pipphalikaṁ.** Idaṁ pana bhikkhusaṁghādhīnavacanaṁ. **"Bhikkhusaṁghavasenapi dīpetuṁ vaṭṭatī"**ti vuttattā tassāpi ekadesena dīpanatthaṁ vuttaṁ.

Lajjā-saddo hiri-atthoti āha **"pāpajigucchanalakkhaṇāyā"**ti. Dhammagarutāya hi Buddhānaṁ, dhammassa ca attādhīnattā attādhipatibhūtā lajjāva vuttā, na lokādhipatibhūtaṁ ottappaṁ. Apica "lajjī"ti ettha vuttalajjāya ottappampi vuttameva, tasmā **lajjā**ti hiri-ottappānamadhivacanaṁ daṭṭhabbaṁ. Na hi pāpajigucchanaṁ pāputtāsanarahitaṁ, pāpabhayaṁ vā alajjanaṁ nāma atthīti. "Dayaṁ mettacittataṁ āpanno"ti kasmā vuttaṁ, nanu dayā-saddo "dayāpanno"ti-ādīsu karuṇāyapi vattatīti? Saccametaṁ, ayaṁ pana dayāsaddo anurakkhaṇatthaṁ antonītaṁ katvā pavattamāno mettāya, karuṇāya ca pavattatīti idha mettāya pavattamāno vutto karuṇāya vakkhamānattā. Midati sinehatīti **mettā,** sā etassa atthīti **mettaṁ,** mettaṁ cittaṁ etassāti **mettacitto,** mettāya sampayuttaṁ cittaṁ etassāti vā, tassa bhāvo **mettacittatā** mettā eva mūlabhūtena tannimittena puggalasmiṁ buddhiyā, saddassa ca pavattanato.

"Pāṇabhūteti pāṇajāte"ti vuttaṁ. Evaṁ sati pāṇo bhūto yesanti pāṇabhūtāti nibbacanaṁ kattabbaṁ. Atha vā jīvitindriyasamaṅgitāya pāṇasaṅkhāte taṁtaṁkammānurūpaṁ pavattanato bhūtanāmake satteti attho. **Anukampako**ti karuṇāyanako. Yasmā pana mettā karuṇāya visesapaccayo hoti, tasmā purimapadatthabhūtā mettā[1] eva paccayabhāvena **"tāya eva dayāpannatāyā"**ti vuttā. Iminā hi padena karuṇāya gahitāya yehi dhammehi pāṇātipātā paṭivirati sampajjati, tehi lajjāmettākaruṇāhi samaṅgibhāvo yathākkamaṁ padattayena dassito. Paradukkhāpanayanakāmatāpi hi hitānukampanamevāti avassaṁ ayamattho sampaṭicchitabboti. Imāya Pāḷiyā, saṁvaṇṇanāya ca tassā viratiyā sattavasena apariyantataṁ dasseti.

1. Karuṇā (Ka)

Viharatīti ettha **vi**-saddo vicchindanatthe, **hara**-saddo nayanatthe, nayanañca nāmetaṁ idha pavattanaṁ, yāpanaṁ, pālanaṁ vāti āha **"iriyati yapeti yāpeti pāletī"**ti. **Yapeti yāpetī**ti cettha pariyāyavacanaṁ. Tasmā yathāvuttappakāro hutvā ekasmiṁ iriyāpathe uppannaṁ dukkhaṁ aññena iriyāpathena vicchinditvā harati pavatteti, attabhāvaṁ vā yāpeti pāletīti attho veditabbo. **Iti vā hī**ti ettha **hi**-saddo vacanasiliṭṭhatāmatte kassacipi tena jotitatthassa abhāvato. Tenāha **"evaṁ vā bhikkhave"**ti. Visuṁ kappanameva attho **vikappattho**ti so anekabhinnesuyeva atthesu labbhati, anekabhedā ca atthā upari vakkhamānā evāti vuttaṁ **"upari adinnā -pa- apekkhitvā"**ti. **"Evan"**ti-ādi ganthagāravapariharaṇaṁ, nayadānaṁ vā.

Idāni sampiṇḍanatthaṁ dassento **"ayaṁ panetthā"**ti-ādimāha. Tattha **na hanatī**ti na hiṁsati. **Na ghātetī**ti na vadhati. **Tatthā**ti pāṇātipāte. **Samanuñño**ti santuṭṭho. **Aho vata re**ti bhonto ekaṁsato acchariyāti attho. **Ācārasīlamattakan**ti sādhujanācāramattakaṁ, **matta**-saddo cettha visesanivatti-attho, tena indriyasaṁvarādiguṇehipi lokiyaputhujjano Tathāgatassa vaṇṇaṁ vattuṁ na sakkotīti dasseti. Tathā hi indriyasaṁvarapaccayaparibhogasīlāni idha na vibhattāni. **Eva**-saddo padapūraṇamattaṁ, matta-saddena vā yathāvuttatthassāvadhāraṇaṁ karoti, eva-saddena ācārasīlameva vattuṁ sakkotīti sanniṭṭhānaṁ. Evamīdisesu. "Iti vā hi bhikkhave puthujjano Tathāgatassa vaṇṇaṁ vadamāno vadeyyā"ti vacanasāmatthiyeneva taduttari guṇaṁ vattuṁ na sakkhissati. "Taṁ vo upari vakkhāmī"ti ca atthassāpajjanato tathāpannamatthaṁ dassetuṁ **"upari asādhāraṇabhāvan"**ti-ādi vuttaṁ. **"Na kevalañcā"**ti-ādinā puggalavivecanena pana "puthujjano"ti idaṁ nidassanamattanti dassitaṁ. **"Ito paran"**ti-ādinā ganthagāravaṁ pariharati. Pubbe vuttaṁ padaṁ **pubbapadaṁ,** na pubbapadaṁ tathā, na pubbaṁ vā **apubbaṁ,** tameva padaṁ tathā.

Saddantarayogena dhātūnamatthavisesavācakattā **"ādānan"**ti etassa gahaṇanti attho daṭṭhabbo, tenāha **"haraṇan"**ti-ādi. **Parassā**ti attasantakato parabhūtassa santakassa, yo vā attato añño,

so puggalo paro nāma, tassa idaṁ **paran**tipi yujjati, **“parasaṁharaṇan”**tipi pāṭho, **saṁ-**saddo cettha dhanattho, parasantakaharaṇanti vuttaṁ hoti. **Theno** vuccati coro, tassa bhāvo **theyyaṁ,** corakammaṁ. **Corikā**ti corassa kiriyā. Tadatthaṁ vivarati **“tatthā”**ti-ādinā. **Tatthā**ti “adinnādānan”ti pade. Paraparigghitameva ettha **adinnaṁ,** na pana dantapoṇasikkhāpade viya appaṭiggahitakaṁ attasantakanti adhippāyo. **“Yattha paro”**ti-ādi ubhayattha sambandho āvuttiyādinayena. Tasmā “taṁ parapariggahitaṁ nāma, tasmiṁ parapariggahite”ti ca yojetabbaṁ. Yathākāmaṁ karotīti **yathākāmakārī,** tassa bhāvo **yathākāmakāritā,** taṁ. Yathārucikaraṇaṁ āpajjantoti attho. Sasantakattā **adaṇḍāraho** dhanadaṇḍarājadaṇḍavasena. **Anupavajjo ca** codanāsāraṇādivasena. Taṁ parapariggahitaṁ ādiyati etenāti **tadādāyako,** sveva upakkamo, taṁ samuṭṭhāpetīti **tadādāyaka-upakkamasamuṭṭhāpikā.** Theyyā eva cetanā **theyyacetanā.** Khuddakatā-appagghatādivasena **hīne.** Mahantatāmahagghatādivasena **paṇīte.** Kasmā? Vatthuhīnatāyāti gamyamānattā na vuttaṁ, hīne, hīnaguṇānaṁ santake ca cetanā dubbalā, paṇīte, paṇītaguṇānaṁ santake ca balavatīti heṭṭhā vuttanayena tehi kāraṇehi appasāvajjamahāsāvajjatā veditabbā. Ācariyā pana hīnapaṇītato khuddakamahante visuṁ gahetvā “idhāpi khuddake parasantake appasāvajjaṁ, mahante mahāsāvajjaṁ. Kasmā? Payogamahantatāya. Vatthuguṇānaṁ pana samabhāve sati kilesānamupakkamānañca mudutāya appasāvajjaṁ, tibbatāya mahāsāvajjanti ayampi nayo yojetabbo”ti vadanti.

Sāhatthikādayoti ettha parasantakassa sahatthā gahaṇaṁ **sāhatthiko.** Aññe āṇāpetvā gahaṇaṁ **āṇattiko.** Antosuṅkaghāte ṭhitena bahisuṅkaghātaṁ pātetvā gahaṇaṁ **nissaggiyo.** “Asukaṁ bhaṇḍaṁ yadā sakkosi, tadā avaharā”ti atthasādhakāvahāranipphādakena, āṇāpanena vā, yadā kadāci parasantakavināsakena sappitelakumbhi-ādīsu dukūlasāṭakacammakhaṇḍādipakkhipanādinā vā gahaṇaṁ **thāvaro.** Mantaparijappanena gahaṇaṁ **vijjāmayo.** Vinā mantena, kāyavacīpayogehi tādisa-iddhiyogena parasantakassa ākaḍḍhanaṁ **iddhimayo.**

Kāyavacīpayogesu hi santesuyeva iddhimayo avaharaṇapayogo hoti, no asantesu. Tathā hi vuttaṁ "anāpatti bhikkhave iddhimassa iddhivisaye"ti[1], te ca kho payogā yathānurūpaṁ pavattāti sambandho. Tesaṁ pana payogānaṁ sabbesaṁ sabbattha avahāresu asambhavato **"yathānurūpan"**ti vuttaṁ.

Sandhicchedādīni katvā adissamānena vā, kūṭamānakūṭakahāpaṇādīhi vañcanena vā, avaharaṇaṁ **theyyāvahāro.** Pasayha balasā abhibhuyya santajjetvā, bhayaṁ dassetvā vā avaharaṇaṁ **pasayhāvahāro.** Parabhaṇḍaṁ paṭicchādetvā avaharaṇaṁ **paṭicchannāvahāro.** Bhaṇḍokāsaparikappavasena parikappetvā avaharaṇaṁ **parikappāvahāro.** Kusaṁ saṅkāmetvā avaharaṇaṁ **kusāvahāro. Iti**-saddena cettha ādi-atthena, nidassananayena vā avasesā cattāro pañcakāpi gahitāti veditabbaṁ. Pañcannañhi pañcakānaṁ samodhānabhūtā pañcavīsati avahārā sabbepi adinnādānameva, aviññattiyā vā ariyāya viññattiyā vā dinnamevāti attho. **"Dinnādāyī"**ti idaṁ payogato parisuddhabhāvadassanaṁ. **"Dinnapāṭikaṅkhī"**ti idaṁ pana āsayatoti āha **"cittenā"**ti-ādi.

Athenenāti ettha **a**-saddo na-saddassa kāriyo, a-saddo vā eko nipāto na-saddatthoti dassetuṁ **"na thenenā"**ti vuttaṁ. Pāḷiyaṁ dissamānavākyāvatthikavibhattiyantapaṭirūpakatākaraṇena saddhiṁ samāsadassanametaṁ. Pakaraṇādhigate pana atthe viveciyamāne idha athenatoyeva sucibhūtatā adhigamīyati adinnādānādhikārattāti āha **"athenattāyeva sucibhūtenā"**ti tena hetālaṅkāravacanametanti dasseti. Āhito ahaṁmāno etthāti **attā,** attabhāvo. Bhagavato pana so ruḷhiyā yathā taṁ nicchandarāgesu sattavohāro. Adati vā saṁsāradukkhanti **attā,** tenāha **"attabhāvenā"**ti. Padattayepi itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacananti ñāpetuṁ **"athenaṁ -pa- katvā"**ti vuttaṁ. Athenena attanā athenattā hutvā sucibhūtena attanā sucibhūtattā hutvā viharatītipi attho.

---

1. Vi 1. 85 piṭṭhe.

Sesanti "pahāya paṭivirato"ti evamādikaṁ. Tañhi pubbe vuttanayaṁ. Kiñcāpi nayidha sikkhāpadavohārena virati vuttā, ito aññesu pana suttapadesesu, vinayābhidhammesu ca pavattavohārena viratiyo, cetanā ca adhisīlasikkhānamadhiṭṭhānabhāvato, tesamaññatarakoṭṭhāsabhāvato ca "sikkhāpadan"tveva vattabbāti āha **"paṭhamasikkhāpade"**ti. Kāmañcettha "lajjī dayāpanno"ti na vuttaṁ, adhikāravasena, pana atthato ca vuttamevāti veditabbaṁ. Yathā hi lajjādayo pāṇātipātappahānassa visesapaccayo, evaṁ adinnādānappahānassāpīti. Esa nayo ito paresupi. Atha vā **sucibhūtenā**ti hirottappādisamannāgamanaṁ, ahirikādīnañca pahānaṁ vuttamevāti "lajjī dayāpanno"ti na vuttaṁ.

Brahma-saddo idha seṭṭhavācako, abrahmānaṁ nihīnānaṁ, abrahmaṁ vā nihīnaṁ cariyaṁ vutti **abrahmacariyaṁ,** methunadhammo. **Brahmaṁ seṭṭhaṁ ācāra**nti methunaviratiṁ. Na ācaratīti **anācārī**[1]**,** tadācāravirahitoti attho, tenāha **"abrahmacariyato dūracārī"**ti. Dūro methunasaṅkhāto ācāro, so virahena yassatthīti **dūracārī,** methunadhammato vā dūro hutvā tabbiratiṁ ācaratīti **dūracārī**tipi vaṭṭati. Mithunānaṁ rāgapariyuṭṭhānena sadisānaṁ ubhinnaṁ ayaṁ **methuno**ti atthaṁ dasseti **"rāgapariyuṭṭhānavasenā"**ti-ādinā. Asataṁ dhammo ācāroti **asaddhammo,** tasmā. Abhedavohārena gāmasaddeneva gāmavāsino gahitāti vuttaṁ **"gāmavāsīnan"**ti, gāme vasataṁ dhammotipi yujjati. **"Dūracārī"**ti cettha vacanato, Pāḷiyaṁ vā "methunā"tveva avatvā "gāmadhammā"tipi vuttattā—

> "Idha brāhmaṇa ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā sammā brahmacārī paṭijānamāno na heva kho mātugāmena saddhiṁ dvayaṁdvayasamāpattiṁ samāpajjati, apica kho mātugāmassa ucchādanaparimaddananhāpanasambāhanaṁ sādiyati, so taṁ assādeti, taṁ nikāmeti, tena ca vittiṁ āpajjati, idampi kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi, ayaṁ vuccati brāhmaṇa aparisuddhaṁ brahmacariyaṁ carati saṁyutto methunena saṁyogena, na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena

---

1. Ārācārī (Dī 1. 4 piṭṭhe.)

sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmi.

Puna caparaṁ -pa- napi mātugāmassa ucchādanaparimandananhāpanasambāhanaṁ sādiyati, apica kho mātugāmena saddhiṁ sañjagghati saṁkīḷati saṁkelāyati -pa- napi mātugāmena saddhiṁ sañjagghati saṁkīḷati saṁkelāyati, apica kho mātugāmassa cakkhunā cakkhuṁ upanijjhāyati pekkhati -pa- napi mātugāmassa cakkhunā cakkhuṁ upanijjhāyati pekkhati, apica kho mātugāmassa saddaṁ suṇāti tirokuṭṭaṁ vā tiropākāraṁ vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā -pa- napi mātugāmassa saddaṁ suṇāti tirokuṭṭaṁ vā tiropākāraṁ vā hasantiyā vā bhaṇantiyā vā gāyantiyā vā rodantiyā vā, apica kho yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṁ hasitalapitakīḷitāni, tāni anussarati -pa- napi yānissa tāni pubbe mātugāmena saddhiṁ hasitalapitakīḷitāni, tāni anussarati, apica kho passati gahapatiṁ vā gahapatiputtaṁ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṁ samaṅgibhūtaṁ paricārayamānaṁ -pa- napi passati gahapatiṁ vā gahapatiputtaṁ vā pañcahi kāmaguṇehi samappitaṁ samaṅgibhūtaṁ paricārayamānaṁ, apica kho aññataraṁ devanikāyaṁ paṇidhāya brahmacariyaṁ carati "imināhaṁ sīlena vā vatena vā tapena vā brahmacariyena vā devo vā bhavissāmi devaññataro vā"ti. So taṁ assādeti, taṁ nikāmeti, tena ca vittiṁ āpajjati. Idampi kho brāhmaṇa brahmacariyassa khaṇḍampi chiddampi sabalampi kammāsampi. Ayaṁ vuccati brāhmaṇa aparisuddhaṁ brahmacariyaṁ carati saṁyutto methunena saṁyogena, na parimuccati jātiyā jarāya maraṇena sokehi paridevehi dukkhehi domanassehi upāyāsehi, na parimuccati dukkhasmāti vadāmī"ti[1]—

Aṅguttarāgame Sattakanipāte Jāṇusoṇisutte āgatā sattavidhamethunasaṁyogāpi paṭivirati dassitāti daṭṭhabbā. Idhāpi asaddhammasevanādhippāyena kāyadvārappavattā maggenamaggapaṭipattisamuṭṭhāpikā cetanā

1. Aṁ 2. 438 piṭṭhe.

abrahmacariyaṁ. Pañcasikkhāpadakkame micchācāre pana agamanīyaṭṭhānavītikkamacetanā yathāvuttā kāmesu micchāroti yojetabbaṁ.

Tattha agamanīyaṭṭhānaṁ nāma purisānaṁ tāva māturakkhitādayo dasa, dhanakkītādayo dasāti vīsati itthiyo. Itthīsu pana dasannaṁ dhanakkītādīnaṁ, sārakkhasaparidaṇḍānañca vasena dvādasannaṁ aññe purisā. Ye paneke vadanti "cattāro kāmesu micchācārā akālo, adeso, anaṅgo, adhammo cā"ti, te vippaṭipattimattaṁ pati parikappetvā vadanti. Na hi sāgamanīyaṭṭhāne pavattā vippaṭipatti micchācāro nāma sambhavati. Sā panesā duvidhāpi vippaṭipatti guṇavirahite appasāvajjā, guṇasampanne mahāsāvajjā. Guṇarahitepi ca abhibhavitvā vippaṭipatti mahāsāvajjā, ubhinnaṁ samānacchandabhāve appasāvajjā, samānacchandabhāvepi kilesānaṁ, upakkamānañca mudutāya appasāvajjā, tibbatāya mahāsāvajjāti veditabbaṁ.

Tassa pana abrahmacariyassa dve sambhārā sevetukāmatācittaṁ, maggena maggapaṭipattīti. Micchācārassa pana cattāro sambhārā agamanīyavatthu, tasmiṁ sevanacittaṁ, sevanāpayogo, maggenamaggapaṭipatti-adhivāsananti evaṁ Aṭṭhakathāsu "cattāro sambhārā"ti[1] vuttattā abhibhavitvā vītikkamane maggenamaggapaṭipatti-adhivāsane satipi purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato abhibhuyyamānassa micchācāro na hotīti vadanti keci. Sevanacitte sati payogābhāvo na pamāṇaṁ itthiyā sevanapayogassa yebhuyyena abhāvato, purisasseva yebhuyyena sevanapayogo hotīti itthiyā puretaraṁ sevanacittaṁ upaṭṭhapetvā nisinnāya[2] micchācāro na siyāti āpajjati. Tasmā purisassa vasena ukkaṁsato "cattāro sambhārā"ti vuttaṁ. Aññathā hi itthiyā purisakiccakaraṇakāle purisassāpi sevanāpayogābhāvato micchācāro na siyāti vadanti eke.

Idaṁ panettha sanniṭṭhānaṁ—attano ruciyā pavattitassa sevanāpayogeneva sevanacittatāsiddhito agamanīyavatthu, sevanāpayogo, maggenamaggapaṭipatti-adhivāsananti tayo, balakkārena pavattitassa purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato agamanīyavatthu, tasmiṁ

1. Abhi-Ṭṭha 1. 141; Ma-Ṭṭha 1. 203; Saṁ-Ṭṭha 2. 135 piṭṭhesu.
2. Nipannāya (Anuṭī 1. 89 piṭṭhe.)

sevanacittaṁ, maggenamaggapaṭipatti-adhivāsananti tayo, anavasesaggahaṇena pana vuttanayena cattāroti, tampi keciyeva vadanti, vīmaṁsitvā gahetabbanti **Abhidhammānuṭīkāyaṁ**[1] vuttaṁ. Eko payogo sāhatthikova.

9. **Musā**ti tatiyanto, dutiyanto vā nipāto micchāpariyāyo, kiriyāpadhānoti āha **"visaṁvādanapurekkhārassā"**ti-ādi. Pure karaṇaṁ **purekkhāro,** visaṁvādanassa purekkhāro yassāti tathā, tassa. Kammapathappattameva dassetuṁ **"atthabhañjanako"**ti vuttaṁ, parassa hitavināsakoti attho. Musāvādo pana sasantakassa adātukāmatāya, hasādhippāyena ca bhavati. Vacasā katā vāyāmappadhānā kiriyā **vacīpayogo.** Tathā kāyena katā **kāyapayogo. Visaṁvādanādhippāyo** pubbabhāgakkhaṇe, taṅkhaṇe ca. Vuttañhi "pubbevassa hoti 'musā bhaṇissan'ti, bhaṇantassa hoti 'musā bhaṇāmī'ti[2]. Etadeva hi dvayaṁ aṅgabhūtaṁ. Itaraṁ "bhaṇitassa hoti 'musā mayā bhaṇitan'ti"[2] vuttaṁ pana hotu vā, mā vā, akāraṇametaṁ. **Assā**ti visaṁvādakassa. "Cetanā"ti etena sambandho. Visaṁ vādeti etenāti **visaṁvādanaṁ,** tadeva kāyavacīpayogo, taṁ samuṭṭhāpetīti tathā, iminā musāsaṅkhātena kāyavacīpayogena, musāsaṅkhātaṁ vā kāyavacīpayogaṁ vadati viññāpeti, samuṭṭhāpeti vā etenāti **musāvādo**ti atthamāha. "Vādo"ti vutte visaṁvādanacittaṁ, tajjo vāyāmo, parassa tadatthavijānananti lakkhaṇattayaṁ vibhāvitameva hoti.

"Atathaṁ vatthun"ti lakkhaṇaṁ pana avibhāvitameva musā-saddassa payogasaṅkhātakiriyāvācakattā. Tasmā idha naye lakkhaṇassa abyāpitatāya, musā-saddassa ca visaṁvāditabbatthavācakatāsambhavato paripuṇṇaṁ katvā musāvādalakkhaṇaṁ dassetuṁ **"aparo nayo"**ti-ādi vuttaṁ. **Lakkhaṇato**ti sabhāvato. **Tathā**ti tena tathākārena. Kāyavacīviññattiyo samuṭṭhāpetīti **viññattisamuṭṭhāpikā.** Imasmiṁ pana naye musā vatthu vadīyati vuccati etenāti **musāvādo**ti nibbacanaṁ daṭṭhabbaṁ. **"So yamatthan"**ti-ādinā kammapathappattassa vatthuvasena appasāvajjamahāsāvajjabhāvamāha. Yassa atthaṁ bhañjati, tassa appaguṇatāya

1. Anuṭī 1. 89 piṭṭhe. 2. Vi 1. 119; Vi 2. 2 piṭṭhādīsu.

appasāvajjo, mahāguṇatāya mahāsāvajjoti adinnādāne viya guṇavasenāpi yojetabbaṁ. Kilesānaṁ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā labbhatiyeva.

"Apicā"ti-ādinā musāvādasāmaññassāpi appasāvajjamahāsāvajjabhāvaṁ dasseti. **Attano santakaṁ adātukāmatāyā**ti, hi **hasādhippāyenā**ti ca musāvādasāmaññato vuttaṁ. Ubhayatthāpi ca visaṁvādanapurekkhāreneva musāvādo, na pana vacanamattena. Tattha pana cetanā balavatī na hotīti appasāvajjatā vuttā. **Nadī maññe**ti nadī viya. Appatāya ūnassa atthassa pūraṇavasena pavattā kathā **pūraṇakathā,** bahutarabhāvena vuttakathāti vuttaṁ hoti.

Tenākārena jāto **tajjo,** tassa visaṁvādanassa anurūpoti attho. **Vāyāmo**ti vāyāmasīsena payogamāha. Vīriyappadhānā hi kāyikavācasikakiriyā idha adhippetā, na vāyāmamattaṁ. Visaṁvādanādhippāyena payoge katepi aparena tasmiṁ atthe aviññāte visaṁvādanassa asijjhanato parassa tadatthavijānanampi ekasambhārabhāvena vuttaṁ. Keci pana "abhūtavacanaṁ, visaṁvādanacittaṁ, parassa tadatthavijānanan"ti tayo sambhāre vadanti. Kāyikova sāhatthikoti koci maññeyyāti taṁ nivāraṇatthaṁ **"so kāyena vā"**ti-ādi vuttaṁ. Tāya ce kiriyāya paro tamatthaṁ jānātīti taṅkhaṇe vā dandhatāya vicāretvā pacchā vā jānanaṁ sandhāya vuttaṁ. **Ayan**ti visaṁvādako. **Kiriyasamuṭṭhāpikacetanākkhaṇeyevā**ti kāyikavācasikakiriyasamuṭṭhāpikāya cetanāya pavattakkhaṇe eva. **Musāvādakammunā bajjhatī**ti visaṁvādanacetanāsaṅkhātena musāvādakammunā sambandhīyati, allīyatīti vā attho. Sacepi dandhatāya vicāretvā pacchā cirenāpi paro tadatthaṁ jānāti, sanniṭṭhāpakacetanāya nibbattattā taṅkhaṇeyeva bajjhatīti vuttaṁ hoti.

"Eko payogo sāhatthikovā"ti idaṁ Porāṇaṭṭhakathāsu āgatanayena vuttanti idha saṅgahaṭṭhakathāya saṅgahakārassa attanomatibhedaṁ dassetuṁ **"yasmā panā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **"yathā -pa- tathā"**ti etena sāhatthiko viya āṇattikādayopi gahetabbā, aggahaṇe kāraṇaṁ natthi parassa visaṁvādanabhāvena tassadisattāti

dasseti, **“idamassa -pa- āṇāpentopī”**ti āṇattikassa gahaṇe kāraṇaṁ, **“paṇṇaṁ -pa- Nissajjantopī”**ti nissaggiyassa, **“ayamattho -pa- ṭhapentopī”**ti thāvarassa. Yasmā visaṁvādetīti sabbattha sambandho. **Paṇṇaṁ likhitvā**ti tālādīnaṁ paṇṇaṁ akkharena likhitvā, **paṇṇan**ti vā bhummatthe upayogavacanaṁ. Tena vuttaṁ “tirokuṭṭādīsū”ti[1]. Paṇṇe akkharaṁ lekhaniyā likhitvāti attho. **Vīmaṁsitvā gahetabbā**ti attanomatiyā sabbadubbalattā anattukkaṁsanena vuttaṁ. Kiñhettha vicāretabbakāraṇaṁ atthi sayameva vicāritattā.

Saccanti vacīsaccaṁ, **saccena saccan**ti purimena vacīsaccena pacchimaṁ vacīsaccaṁ. Paccayavasena dhātupadantalopaṁ sandhāya **“sandahatī”**ti vuttaṁ. Saddavidū pana—

> “Vipubbo dhā karotyatthe, abhipubbo tu bhāsane.
> Nyāsaṁpubbo yathāyogaṁ, nyāsāropanasandhisū”ti[2]—

dhā-saddameva ghaṭanatthe paṭhanti. Tasmā pariyāyavasena **“sandahatī”**ti vuttantipi daṭṭhabbaṁ. Tadadhippāyaṁ dasseti **“na antarantarā”**ti-ādinā. **“Yo hī”**ti-ādi tabbivaraṇaṁ. **Antaritattā**ti antarā paricchinnattā. **Na tādiso**ti na evaṁvadanasabhāvo. **Jāvitahetupi,** pageva aññahetūti **api**-saddo sambhāvanattho.

“Saccato thetato”ti-ādīsu[3] viya **theta**-saddo thirapariyāyo, thirabhāvo ca saccavāditādhikārattā kathāvasena veditabboti āha **“thirakatoti attho”**ti. Thitassa bhāvoti hi **theto,** thirabhāvo, tena yuttattā puggalo idha **theto** nāma. **Haliddī**ti suvaṇṇavaṇṇakandanipphattako gacchaviseso. **Thuso** nāma dhaññattaco, dhaññapalāso ca. **Kumbhaṇḍan**ti mahāphalo sūpasampādako latāviseso. **Indakhīlo** nāma gambhīranemo esikāthambho. Yathā haliddirāgādayo anavaṭṭhitasabhāvatāya na ṭhitā, evaṁ na ṭhitā kathā etassāti **naṭhitakatho**[4]. Yathā pāsāṇalekhādayo avaṭṭhitasabhāvatāya ṭhitā, evaṁ ṭhitā kathā etassāti

---

1. Kuḍḍādīsu (Dī-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe.)
2. Saddanītidhātumālāyaṁ ekārantadhāturūpe passitabbaṁ.
3. Ma 1. 10 piṭṭhe.
4. Nathirakato (Dī-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe.)

ṭhitakathoti[1]. Haliddirāgādayo yathā kathāya upamāyo honti, evaṁ yojetabbaṁ. Kathāya hi etā upamāyoti.

Pattisaṅkhātā saddhā ayati pavattati etthāti **paccayiko**ti āha **"pattiyāyitabbako"**ti. Pattiyā ayitabbā pavattetabbāti **pattiyāyitabbā** ya-kārāgamena, vācā. Sā etassāti **pattiyāyitabbako,** tenāha **"saddhāyitabbako"**ti. Tadevatthaṁ byatirekena, anvayena ca dassetuṁ **"ekacco hī"**ti-ādi vuttaṁ. **Vattabbataṁ āpajjati** visaṁvādanato. Itarapakkhe ca avisaṁvādanatoti adhippāyo. **"Lokan"**ti etena "lokassā"ti ettha kammatthe chaṭṭhīti dasseti.

Satipi paccekaṁ pāṭhakkame aññāsu **Abhidhammaṭṭhakathā**dīsu[2] saṁvaṇṇanākkamena tiṇṇampi padānaṁ ekatthasaṁvaṇṇanaṁ kātuṁ **"yāya vācāyā"**ti-ādimāha, yāya vācāya karotīti sambandho. **Parassā**ti yaṁ bhindituṁ taṁ vācaṁ bhāsati, tassa. **Ca-**saddo aṭṭhānapayutto, so dvandagabbhabhāvaṁ jotetuṁ kammadvaye payujjitabbo. **Suññabhāvan**ti piyavirahitatāya rittabhāvaṁ. **Sā**ti yathāvuttā saddasabhāvā **vācā,** etena piyañca suññañca piyasuññaṁ, taṁ karoti etāyāti **pisuṇā** niruttinayenāti vacanatthaṁ dasseti, pisatīti vā **pisuṇā,** samagge satte avayavabhūte vaggabhinne karotīti attho.

Pharusanti sinehābhāvena lūkhaṁ. **Sayampi pharusā**ti domanassasamuṭṭhitattā sabhāvena sayampi kakkasā. Pharusasabhāvato **neva kaṇṇasukhā.** Atthavipannatāya **na hadayaṅgamā.** Ettha pana paṭhamanaye pharusaṁ karotīti vacanatthena vā phalūpacārena vā vācāya pharusasaddappavatti veditabbā. Dutiyanaye mammacchedavasena pavattiyā ekantaniṭṭhuratāya ruḷhisaddavasena sabhāvena, kāraṇūpacārena vā vācāya pharusasaddappavatti daṭṭhabbā.

Yenāti palāpasaṅkhātena niratthakavacanena. **Samphan**ti **"san"**ti vuttaṁ sukhaṁ, hitañca phalati paharati vināsetīti atthena "samphan"ti laddhanāmaṁ attano, paresañca anupakārakaṁ yaṁ kiñci atthaṁ, tenāha **"niratthakan"**ti, iminā samphaṁ palapati etenāti **samphappalāpo**ti vacanatthaṁ dasseti.

---

1. Thirakatho (Dī-Ṭṭha 1. 72 piṭṭhe.) 2. Abhi-Ṭṭha 1. 142; Ma-Ṭṭha 1. 203 piṭṭhesu.

“Tesan”ti-ādinā cetanāya phalavohārena pisuṇādisaddappavatti vuttā. **“Sā evā”**ti-ādinā pana cetanāya pavattiparikappanāya hetuṁ vibhāveti. Tattha “pahāyā”ti-ādivacanasannidhānato tassāyeva ca pahātabbatā yuttito adhippetāti attho.

Tatthāti tāsu pisuṇavācādīsu. **Saṁkiliṭṭhacittassā**ti lobhena, dosena vā vibādhitacittassa, upatāpitacittassa vā, dūsitacittassāti vuttaṁ hoti, “cetanā”ti etena sambandho. Yena saha paresaṁ bhedāya vadati, tassa attano piyakamyatāyāti attho. **Cetanā pisuṇavācā** nāma pisuṇaṁ vadanti etāyāti katvā. Samāsavisaye hi mukhyavasena attho gahetabbo, byāsavisaye upacāravasenāti daṭṭhabbaṁ. Yassa yato bhedaṁ karoti, tesu abhinnesu appasāvajjaṁ, bhinnesu mahāsāvajjaṁ. Tathā kilesānaṁ mudutibbatāvisesesupi yojetabbaṁ.

Yassa pesuññaṁ upasaṁharati, so bhijjatu vā, mā vā, tassa tadatthaviññāpanameva pamāṇanti āha **“tassa tadatthavijānanan”**ti. Bhedapurekkhāratāpiyakamyatānamekekapakkhipanena cattāro. Kammapathappatti pana bhinne eva. **Imesan**ti aniyamatāya parammukhāpavattānampi attano buddhiyaṁ parivattamāne sandhāya vuttanti dassetuṁ **“yesan”**ti-ādimāha. **Ito**ti idha padese, vuttānaṁ yesaṁ santike sutanti yojetabbaṁ.

“Dvinnan”ti nidassanavacanaṁ bahūnampi sandhānato. **“Mittānan”**ti-ādi **“sandhānan”**ti ettha kammaṁ, tena Pāḷiyaṁ “bhinnānan”ti etassa kammabhāvaṁ dasseti. Sandhānakaraṇañca nāma tesamanurūpakaraṇamevāti vuttaṁ **“anukattā”**ti. **Anuppadātā**ti anubalappadātā, anuvattanavasena vā padātā. Kassa pana anubalappadānaṁ, anuvattanañcāti? “Sahitānan”ti vuttattā sandhānassāti viññāyatīti āha **“sandhānānuppadātā”**ti. Yasmā pana anubalavasena, anuvattanavasena ca sandhānassa padānaṁ ādānaṁ, rakkhaṇaṁ vā daḷhīkaraṇaṁ hoti, tasmā vuttaṁ **“daḷīkammaṁ kattā”**ti. Āramanti etthāti **ārāmo.** Ramitabbaṭṭhānaṁ samaggoti hi tadadhiṭṭhānānaṁ vasena tabbisesanatā vuttā. “Samagge”tipi paṭhanti, tadayuttaṁ **“yatthā”**ti-ādivacanena viruddhattā. Yasmā pana ākārena vināpi ayamattho labbhati, tasmā **“ayamevettha attho”**ti vuttaṁ. **Samaggesū**ti samaggabhūtesu janakāyesu, tenāha **“te pahāyā”**ti-ādi. Tappakatiyatthopi kattu-atthovāti

dasseti **"nandatī"**ti iminā. Tappakatiyatthena hi "disvāpi sutvāpī"ti vacanaṁ supapannaṁ hoti. Samagge karoti etāyāti **samaggakaraṇī.** Sāyeva vācā, taṁ bhāsitāti atthamāha **"yā vācā"**ti-ādinā. Tāya vācāya samaggakaraṇaṁ nāma. "Sukhā saṁghassa sāmaggī, samaggānaṁ tapo sukho"ti-ādinā[1] samaggānisaṁsadassanamevāti vuttaṁ **"sāmaggiguṇaparidīpikamevā"**ti. **Itaran**ti tabbiparītaṁ bhedanikaṁ vācaṁ.

Mammānīti duṭṭhārūni, tassadisatāya pana idha akkosavatthūni "mammānī"ti vuccanti. Yathā hi duṭṭhārūsu yena kenaci vatthunā ghaṭitesu cittaṁ adhimattaṁ dukkhappattaṁ hoti, tathā tesu dasasu jāti-ādīsu akkosavatthūsu pharusavācāya phusitamattesūti. Tathā hi vuttaṁ "mammāni viya mammāni, yesu pharusavācāya chupitamattesu duṭṭhārūsu viya ghaṭṭitesu cittaṁ adhimattaṁ dukkhappattaṁ hoti, kāni pana tāni? Jāti-ādīni akkosavatthūnī"ti[2]. "Yassa sarīrappadesassa satthādipaṭihanena bhusaṁ rujjanaṁ, so mammaṁ nāma. Idha pana yassa cittassa pharusavācāvasena domanassasaṅkhātaṁ bhusaṁ rujjanaṁ, taṁ mammaṁ viyāti mamman"ti apare. Tāni mammāni chijjanti bhijjanti yenāti **mammacchedako,** sveva kāyavacīpayogo, tāni samuṭṭhāpetīti tathā. **Ekantapharusacetanā pharusā vācā** pharusaṁ vadanti etāyāti katvā. "Pharusacetanā" icceva avatvā **"ekantapharusacetanā"**ti vacanaṁ duṭṭhacittatāya eva pharusacetanā adhippetā, na pana savanapharusatāmattenāti ñāpanatthaṁ. **Tassā**ti ekantapharusacetanāya eva. **Āvibhāvatthan**ti pharusavācābhāvassa pākaṭakaraṇatthaṁ. **Tassā**ti vā ekantapharusacetanāya eva, pharusavācābhāvassāti attho. **Tathevā**ti mātuvuttākāreneva, **uṭṭhāsi** anubandhitunti attho. **Saccakiriyan**ti yaṁ "caṇḍā taṁ mahiṁsī anubandhatū"ti vacanaṁ mukhena kathesi, taṁ mātucitte natthi, tasmā "taṁ mā hotu, yaṁ pana uppalapattampi mayhaṁ upari na patatū"ti kāraṇaṁ cittena cintesi, tadeva mātucitte atthi, tasmā "tameva hotū"ti saccakaraṇaṁ, kattabbasaccaṁ vā. **Tatthevā**ti uṭṭhānaṭṭhāneyeva. **Baddhā viyā**ti yottādinā paribandhi viya. **Evaṁ mammacchedako**ti ettha savanapharusatāmattena mammacchedakatā veditabbā.

---

1. Khu 1. 42 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭī 1. 120 piṭṭhe.

Payogoti vacīpayogo. **Cittasaṇhatāyā**ti ekantapharusacetanāya abhāvamāha. Tatoyeva hi pharusavācā na hoti kammapathappattā, kammabhāvaṁ pana na sakkā vāretunti daṭṭhabbaṁ. **"Mātāpitaro hī"**ti-ādināpi tadevatthaṁ samattheti. Evaṁ byatirekavasena cetanāpharusatāya pharusavācābhāvaṁ sādhetvā idāni tameva anvayavasena sādhetuṁ **"yathā"**ti-ādi vuttaṁ. **Apharusā vācā na ho**ti pharusā vācā hotiyevāti attho. **Sā**ti pharusavācā. **Yan**ti puggalaṁ.

Etthāpi kammapathabhāvaṁ appattā appasāvajjā, itarā mahāsāvajjā. Tathā kilesānaṁ mudutibbatābhedepi yojetabbaṁ. Keci pana "yaṁ uddissa pharusavācā payujjati, tassa sammukhāyeva sīsaṁ etī"ti vadanti, eke pana "parammukhāpi pharusavācā hotiyevā"ti. Tatthāyamadhippāyo yutto siyā, sammukhā payoge agāravādīnaṁ balavabhāvato siyā cetanā balavatī, parassa ca tadatthavijānanaṁ, na tathā parammukhā. Yathā pana akkosite mate āḷahane katā khamanā upavādantarāyaṁ nivatteti, evaṁ parammukhā payuttāpi pharusavācā hotiyevāti sakkā ñātunti, tasmā ubhayatthāpi pharusavācā sambhavatīti daṭṭhabbaṁ. Tathā hi parassa tadatthavijānanamaññatra tayova tassā sambhārā **Aṭṭhakathāsu** vuttāti. **Kupitacittan**ti akkosanādhippāyeneva vuttaṁ, na pana maraṇādhippāyena. Maraṇādhippāyena hi sati cittakope atthasiddhiyā, tadabhāve ca yathārahaṁ pāṇātipātabyāpādāva honti.

Elaṁ vuccati doso ilati cittaṁ, puggalo vā kampati etenāti katvā. **Etthā**ti—

> "Nelaṅgo setapacchādo, ekāro vattatī ratho.
> Anīghaṁ passa āyantaṁ, chinnasotaṁ abandhanan"ti[1]—

imissā udānagāthāya. Sīlañhettha niddosatāya "nelan"ti vuttaṁ. Tenevāha Citto gahapati āyasmatā Kāmabhūtherena puṭṭho Saṁyuttāgamavare Saḷāyatanavagge "nelaṅgan'ti kho bhante sīlānametaṁ adhivacanan"ti[2]. Vācā nāma saddasabhāvā taṁtadatthanibandhanāti sādurasasadisattā madhurameva byañjanaṁ, attho ca tabbhāvatoti atthameva sandhāya

1. Saṁ 2. 482; Khu 1. 173; Khu 10. 202 piṭṭhesu. 2. Saṁ 2. 482 piṭṭhe.

“byañjanamadhuratāya, atthamadhuratāyā”ti ca vuttaṁ. Visesanaparanipātopi hi loke dissati “agyāhito”ti-ādīsu. Apica avayavāpekkhane sati “madhuraṁ byañjanaṁ yassā”ti-ādinā vattabbo. **Sukhā**ti sukhakaraṇī, sukhahetūti vuttaṁ hoti. **Kaṇṇasūlan**ti kaṇṇasaṅkuṁ. Kaṇṇasaddena cettha sotaviññāṇapaṭibaddhatadanuvattakā viññāṇavīthiyo gahitā. Vohārakathā hesā suttantadesanā, tassā vaṇṇanā ca, tathā ceva vuttaṁ **“sakalasarīre kopaṁ, peman”**ti ca. Na hi hadayavatthunissito kopo, pemo ca sakalasarīre vattati. Esa nayo īdisesu. **Sukhena cittaṁ pavisati** yathāvuttakāraṇadvayenāti attho, aluttasamāso cesa yathā “amataṅgato”ti. **Pure**ti guṇapāripure, tenāha **“guṇaparipuṇṇatāyā”**ti. Pure saṁvaḍḍhā **porī,** tādisā nārī viyāti vācāpi **porī**ti atthamāha **“pure”**ti-ādinā. **Sukumārā**ti sutaruṇā. Upameyyapakkhe pana apharusatāya mudukabhāvo eva sukumāratā. **Purassā**ti ettha **pura-**saddo tannivāsīvācako sahacaraṇavasena “gāmo āgato”ti-ādīsu viya, tenevāha **“nagaravāsīnan”**ti. **Esā**ti taṁsambandhīniddesā vācā. **Evarūpī kathā**ti atthattayena pakāsitā kathā. **Kantā**ti kāmitā tuṭṭhāyathā “pakkanto”ti, māna-saddassa vā antabyappadeso, kāmiyamānāti attho. Yathā “anāpatti asamanubhāsantassā”ti[1]. Manaṁ appeti vaḍḍhetīti **manāpā,** tena vuttaṁ **“cittavuḍḍhikarā”**ti. Tathākārinīti attho. Ato **bahuno janassā**ti idha sambandhe sāmivacanaṁ, na tu purimasmiṁ viya kattari.

Kāmaṁ tehi vattumicchito attho sambhavati, so pana aphalattā bhāsitatthapariyāyena atthoyeva nāma na hotīti āha **“anatthaviññāpikā”**ti. Apica payojanatthābhāvato **anatthā,** vācā, taṁ viññāpikātipi vaṭṭati. **Akusalacetanā samphappalāpo** samphaṁ palapanti etāyāti katvā. **Āsevanaṁ** bhāvanaṁ bahulīkaraṇaṁ. Yaṁ janaṁ gāhāpayituṁ pavattito, tena aggahite appasāvajjo, gahite mahāsāvajjo. Kilesānaṁ mudutibbatāvasenāpi appasāvajjamahāsāvajjatā yojetabbā. **Bhārata**nāmakānaṁ dvebhātukarājūnaṁ **yuddhakathā,** Dasagiriyakkhena **Sītā**ya nāma deviyā **āharaṇakathā,** Rāmaraññā

1. Vi 1. 267, 274, 283 piṭṭhesu.

paccāharaṇakathā, yathā taṁ adhunā bāhirakehi paricayitā Sakkaṭabhāsāya gaṇṭhitā Rāmapurāṇabhāratapurāṇādikathāti, evamādikā niratthakakathā samphappalāpoti vuttaṁ **"bhārata -pa- purekkhāratā"**ti.

"Kālavādī"ti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattisandassanaṁ yathā "pāṇātipātā paṭivirato"ti-ādi[1] pāṇātipātappahānassa paṭipattidassanaṁ. "Pāṇātipātaṁ pahāya viharatī"ti hi vutte kathaṁ pāṇātipātappahānaṁ hotīti apekkhāsambhavato "pāṇātipātā paṭivirato hotī"ti[1] vuttaṁ. Sā pana virati kathanti āha "nihitadaṇḍo nihitasattho"ti[1]. Tañca daṇḍasatthanidhānaṁ kathanti vuttaṁ "lajjī"ti-ādi. Evaṁ uttaruttaraṁ purimassa purimassa upāyasandassanaṁ. Tathā adinnādānādīsupi yathāsambhavaṁ yojetabbaṁ. Tena vuttaṁ "kālavādīti-ādi samphappalāpā paṭiviratassa paṭipattisandassanan"ti. Atthasaṁhitāpi hi vācā ayuttakālapayogena atthāvahā na siyāti anatthaviññāpanabhāvaṁ anulometi, tasmā samphappalāpaṁ pajahantena akālavāditā parivajjetabbāti dassetuṁ **"kālavādī"**ti vuttaṁ. Kāle vadantenāpi ubhayattha asādhanato abhūtaṁ parivajjetabbanti āha **"bhūtavādī"**ti. Bhūtañca vadantena yaṁ idhalokaparalokahitasampādanakaṁ, tadeva vattabbanti vuttaṁ **"atthavādī"**ti. Atthaṁ vadantenāpi na lokiyadhammanissitameva vattabbaṁ, atha kho lokuttaradhammanissitampīti āha **"dhammavādī"**ti. Yathā ca attho lokuttaradhammanissito hoti, tathā dassanatthaṁ **"vinayavādī"**ti vuttaṁ.

Pātimokkhasaṁvaro, satiñāṇakhantivīriyasaṁvaroti hi pañcannaṁ saṁvaravinayānaṁ tadaṅgappahānaṁ, vikkhambhanasamucchedapaṭippassaddhinissaraṇappahānanti pañcannaṁ pahānavinayānañca vasena vuccamāno attho nibbānādhigamahetubhāvato lokuttaradhammasannissito hoti. Evaṁ guṇavisesayutto ca attho vuccamāno desanākosalle sati sobhati, kiccakaro ca hoti, nāññathāti dassetuṁ **"nidhānavatiṁ vācaṁ bhāsitā"**ti vuttaṁ. Idāni tameva desanākosallaṁ vibhāvetuṁ **"kālenā"**ti-ādimāha. Ajjhāsayaṭṭhuppattīnaṁ, pucchāya ca vasena otiṇṇe desanāvisaye ekaṁsādibyākaraṇavibhāgaṁ sallakkhetvā ṭhapanāhetudāharaṇasaṁsandanāni

---

1. Dī 1. 4, 59 piṭṭhādīsu.

taṁtaṁkālānurūpaṁ vibhāventiyā parimitaparicchinnarūpāya gambhīrudānapahūtattha vitthārasaṅgāhikāya desanāya pare yathājjhāsayaṁ paramatthasiddhiyaṁ patiṭṭhāpento "desanākusalo"ti vuccatīti evametthāpi atthayojanā veditabbā.

Vattabbayuttakālanti vattabbavacanassa anurūpakālaṁ, tattha vā payujjitabbakālaṁ. Sabhāvavaseneva bhūtatāti āha **"sabhāvamevā"**ti. Atthaṁ vadatīti **atthavādī.** Atthavadanañca tannissitavācākathanamevāti adhippāyena vuttaṁ "diṭṭhadhammikasamparāyikatthasannissitameva katvā"ti. **"Dhammavādī"**ti-ādīsupi eseva nayo.

Nidheti sannidhānaṁ karoti etthāti **nidhānaṁ. Ṭhapanokāso.** "Ṭhānavatī"ti vutte tasmiṁ ṭhāne ṭhapetuṁ yuttātipi attho sambhavatīti āha **"hadaye"**ti-ādi. Nidhānavatīpi vācā kālayuttāva atthāvahā, tasmā "kālenā"ti idaṁ "nidhānavatiṁ vācaṁ bhāsitā"ti etassāpekkhavacananti dasseti **"evarūpin"**ti-ādinā. Icchitatthanibbattanatthaṁ apadisitabbo, apadisīyati vā icchitattho anenāti **apadeso,** upamā, hetudāharaṇādikāraṇaṁ vā, tena saha vattatīti **sāpadesā,** vācā, tenāha **"sa-upamaṁ sakāraṇanti attho"**ti. **Paricchedaṁ dassetvā**ti yāvatā pariyosānaṁ sambhavati, tāvatā mariyādaṁ dassetvā, tena vuttaṁ **"yathā -pa- evaṁ bhāsatī"**ti. Sikhamappattā hi kathā atthāvahā nāma na hoti. **Atthasaṁhitan**ti ettha **attha**-saddo bhāsitatthapariyāyoti vuttaṁ **"anekehipī"**ti-ādi. Bhāsitattho ca nāma saddānusārena adhigato sabbopi pakatyatthapaccayatthabhāvatthādiko, tatoyeva Bhagavato vacanaṁ ekagāthāpadampi saṅkhepavitthārādi-ekattādinandiyāvattādinayehi anekehipi niddhāraṇakkhamatāya pariyādātumasakkuṇeyyaṁ atthamāvahatīti. Evaṁ atthasāmaññato saṁvaṇṇetvā icchi tatthavisesatopi saṁvaṇṇetuṁ **"yaṁ vā"**ti-ādimāha. Atthavādinā vattumicchitatthoyeva hi idha gahito. Nanu sabbesampi vacanaṁ attanā icchitatthasahitaṁyeva, kimettha vattabbaṁ atthīti antolīnacodanaṁ parisodheti **"na aññan"**ti-ādinā. Aññamatthaṁ paṭhamaṁ nikkhipitvā ananusandhivasena pacchā aññamatthaṁ na bhāsati. Yathānikkhittānusandhivaseneva pariyosāpetvā kathetīti adhippāyo.

10. Evaṁ paṭipāṭiyā sattamūlasikkhāpadāni vibhajitvā satipi abhijjhādippahānassa saṁvara sīlasaṅgahe upariguṇasaṅgahato, lokiyaputhujjanāvisayato ca uttaridesanāya saṅgahituṁ taṁ pariharitvā pacurajanapākaṭaṁ ācārasīlameva vibhajanto Bhagavā "bījagāmabhūtagāmasamārambhā"ti-ādimāhāti Pāḷiyaṁ sambandho vattabbo. Tattha vijāyanti viruhanti etehīti **bījāni.** Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthānaṁ sāraphalādīnametaṁ adhivacanaṁ. Bhavanti, ahuvunti cāti **bhūtā,** jāyanti vaḍḍhanti jātā, vaḍḍhitā cāti attho. Vaḍḍhamānakānaṁ vaḍḍhitvā, ṭhitānañca rukkhagacchādīnaṁ yathākkamamadhivacanaṁ. Viruḷhamūlā hi nīlabhāvaṁ āpajjantā taruṇarukkhagacchā jāyanti vaḍḍhantīti vuccanti. Vaḍḍhitvā ṭhitā mahantā rukkhagacchā jātā vaḍḍhitāti. **Gāmo**ti samūho, so ca suddhaṭṭhakadhammarāsi, bījānaṁ, bhūtānañca tathāladdhasamaññānaṁ aṭṭhadhammānaṁ gāmo, teyeva vā gāmoti tathā. Avayavavinimuttassa hi samudāyassa abhāvato duvidhenāpi atthena teyeva tiṇarukkhalatādayo gayhanti.

Apica bhūmiyaṁ patiṭṭhahitvā haritabhāvamāpannā rukkhagacchādayo devatā pariggayhanti, tasmā bhūtānaṁ nivāsanaṭṭhānatāya gāmoti bhūtagāmotipi vadanti, te sarūpato dassetuṁ **"mūlabījan"**ti-ādimāha. Mūlameva bījaṁ **mūlabījaṁ.** Sesesupi ayaṁ nayo. **Phaḷubījan**ti pabbabījaṁ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sāraphale niruḷho bīja-saddo tadatthasiddhiyā mūlādīsupi kesuci pavattatīti mūlādito nivattanatthaṁ ekena bīja-saddena visesetvā **"bījabījan"**ti vuttaṁ yathā "rūparūpaṁ, dukkhadukkhan"ti ca. **Nīlatiṇarukkhādikassā**ti allatiṇassa ceva allarukkhādikassa ca. **Ādi**-saddena osadhigacchalatādayo veditabbā. **Samārambho** idha vikopanaṁ, tañca chedanādiyevāti vuttaṁ **"chedanabhedanapacanādibhāvenā"**ti. Nanu ca rukkhādayo cittarahitatāya na jīvā, cittarahitatā ca paripphandanābhāvato, chinne viruhanato, visadisajātikabhāvato, catuyoni-apariyāpannato ca veditabbā. Vuḍḍhi pana pavāḷasilālavaṇādīnampi vijjatīti na tesaṁ jīvatābhāve kāraṇaṁ. Visayaggahaṇañca nesaṁ parikappanāmattaṁ supanaṁ viya ciñcādīnaṁ, tathā kaṭukambilāsādinā dohaḷādayo. Tattha kasmā

bījagāmabhūtagāmasamārambhā paṭivirati icchitāti? Samaṇasāruppato, tannissitasattānukampanato ca. Tenevāha āḷavakānaṁ rukkhacchedanādivatthūsu “jīvasaññino hi moghapurisā manussā rukkhasmin”ti-ādi[1].

Ekaṁ bhattaṁ **“ekabhattaṁ,** tamassa atthi ekasmiṁ divase ekavārameva bhuñjanatoti **ekabhattiko.** Tayidaṁ ekabhattaṁ kadā bhuñjitabbanti sandhāya vuttaṁ **“pātarāsabhattan”**ti-ādi, dvīsu bhattesu pātarāsabhattaṁ sandhāyāhāti adhippāyo. Pāto asitabbanti **pātarāsaṁ.** Sāyaṁ asitabbanti **sāyamāsaṁ,** tadeva bhattaṁ tathā. Eka-saddo cettha majjhanhikakālaparicchedabhāvena payutto, na tadantogadhavārabhāvenāti dasseti **“tasmā”**ti-ādinā.

Rattiyā bhojanaṁ uttarapadalopato rattisaddena vuttaṁ, taddhitavasena vā tathāyevādhippāyasambhavato, tenāha **“rattiyā”**ti-ādi. Aruṇuggamanato paṭṭhāya yāva majjhanhikā ayaṁ Buddhādīnaṁ ariyānaṁ āciṇṇasamāciṇṇo bhojanassa kālo nāma, tadañño vikālo. Tattha dutiyapadena rattibhojanassa paṭikkhittattā aparanhova idha vikāloti pārisesanayena tatiyapadassa atthaṁ dīpetuṁ **“atikkante majjhanhike”**ti-ādi vuttaṁ. Bhāvasādhano cettha bhojana-saddo ajjhoharaṇatthavācakoti dīpeti **“yāva sūriyatthaṅgamanā bhojanan”**ti iminā. Kassa pana tadajjhoharaṇanti? Yāmakālikādīnamanuññātattā, vikālabhojanasaddassa ca yāvakālikajjhoharaṇeyeva niruḷhattā “yāvakālikassā”ti viññāyati. Ayaṁ panettha Aṭṭhakathāvaseso ācariyānaṁ nayo—bhuñjitabbaṭṭhena **bhojanaṁ,** yāgubhattādi sabbaṁ yāvakālikavatthu. Yathā ca “rattūparato”ti ettha rattibhojanaṁ rattisaddena vuccati, evamettha bhojanajjhoharaṇaṁ bhojanasaddena. Vikāle bhojanaṁ **vikālabhojanaṁ,** tato **vikālabhojanā.** Vikāle yāvakālikavatthussa ajjhoharaṇāti atthoti. Īdisā guṇavibhūti na Buddhakāleyevāti āha **“Anomānadītīre”**ti-ādi. Ayaṁ pana Pāḷiyaṁ anusandhikkamo—ekasmiṁ divase ekavārameva bhuñjanato “ekabhattiko”ti vutte rattibhojanopi

1. Vi 2. 51 piṭṭhe.

siyāti tannivāraṇatthaṁ **“rattūparato”**ti vuttaṁ. Evaṁ sati sāyanhabhojīpi ekabhattiko siyāti tadāsaṅkānivattanatthaṁ **“virato vikālabhojanā”**ti vuttanti.

Saṅkhepato “sabbapāpassa akaraṇan”ti-ādi[1] nayappavattaṁ Bhagavato sāsanaṁ sachandarāgappavattito naccādīnaṁ dassanaṁ nānulometīti āha **“sāsanassa ananulomattā”**ti. Visucati sāsanaṁ vijjhati ananulomikabhāvenāti **visūkaṁ,** paṭiviruddhanti vuttaṁ hoti. Tatra upamaṁ dasseti **“paṭāṇībhūtan”**ti iminā, paṭāṇīsaṅkhātaṁ kīlaṁ viya bhūtanti attho. “Visūkan”ti etassa **paṭāṇībhūtan**ti atthamāhātipi vadanti. Attanā payojiyamānaṁ, parehi payojāpiyamānañca naccaṁ naccabhāvasāmaññato Pāḷiyaṁ ekeneva naccasaddena sāmaññaniddesanayena gahitaṁ, ekasesanayena vā. Tathā gītavādita-saddehi gāyanagāyāpanavādanavādāpanānīti āha **“naccananaccāpanādivasenā”**ti. Suddhahetutājotanavasena hi dvādhippāyikā ete saddā. Naccañca gītañca vāditañca visūkadassanañca **naccagītavāditavisūkadassanaṁ,** samāhāravasenettha ekattaṁ. **Aṭṭhakathāyaṁ** pana yathāpāṭhaṁ vākyāvatthikantavacanena saha samuccayasamāsadassanatthaṁ **“naccā cā”**ti-ādi vuttaṁ. Evaṁ sabbattha īdisesu. Dassanavisaye mayūranaccādipaṭikkhipanena naccāpanavisayepi paṭikkhipanaṁ daṭṭhabbaṁ. **“Naccādīni hī”**ti-ādinā yathāvuttatthasamatthanaṁ. Dassanena cettha savanampi saṅgahitaṁ virūpekasesanayena, yathāsakaṁ vā visayassa ālocanasabhāvatāya pañcannaṁ viññāṇānaṁ savanakiriyāyapi dassanasaṅkhepasambhavato **“dassanā”** icceva vuttaṁ. Tenevāha “pañcahi viññāṇehi na kiñci dhammaṁ paṭijānāti aññatra abhinipātamattā”ti.

“Visūkabhūtā dassanā cā”ti etena avisūkabhūtassa pana gītassa savanaṁ kadāci vaṭṭatīti dasseti. Tathā hi vuttaṁ paramatthajotikāya **Khuddakapāṭhaṭṭhakathāya** “dhammūpasaṁhitampi cettha gītaṁ na vaṭṭati, gītūpasaṁhito pana dhammo vaṭṭatī”ti[2]. Katthaci pana na-kāravipariyāyena pāṭho dissati. Ubhayatthāpi ca gīto ce dhammānulomatthapaṭisaṁyuttopi na vaṭṭati, dhammo ce gītasaddapaṭisaṁyuttopi vaṭṭatīti adhippāyo veditabbo. “Na bhikkhave

---

1. Dī 2. 42; Khu 1. 41; Khu 10. 37, 68, 148, 161 piṭṭhesu.
2. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 6 piṭṭhe.

gītassarena dhammo gāyitabbo, yo gāyeyya, āpatti dukkaṭassā"ti[1] hi desanāya eva paṭikkhepo, na savanāya. Imassa ca sikkhāpadassa visuṁ paññāpanato viññāyati "gītassarena desitopi dhammo na gīto"ti. Yañca **Sakkapañhasuttavaṇṇanāyaṁ** sevitabbāsevitabbasaddaṁ niddharantena "yaṁ pana atthanissitaṁ dhammanissitaṁ kumbhadāsigītampi suṇantassa pasādo vā uppajjati, nibbidā vā saṇṭhāti, evarūpo saddo sevitabbo"ti[2] vuttaṁ, taṁ asamādānasikkhāpadassa sevitabbatāmattapariyāyena vuttaṁ. Samādānasikkhāpadassati evarūpaṁ suṇantassa sikkhāpadasaṁvaraṁ bhijjati gītasaddabhāvatoti veditabbaṁ. Tathā hi **Vinayaṭṭhakathāsu** vuttaṁ "gītanti naṭādīnaṁ vā gītaṁ hotu, ariyānaṁ parinibbānakāle ratanattayaguṇūpasaṁhitaṁ sādhukīḷanagītaṁ vā, asaṁyatabhikkhūnaṁ dhammabhāṇakagītaṁ vā, antamaso dantagītampi, yaṁ "gāyissāmā"ti pubbabhāge okūjitaṁ karonti, sabbametaṁ gītaṁ nāmā"ti[3].

Kiñcāpi **mālā**-saddo loke baddhapupphavācako, sāsane pana ruḷhiyā abaddhapupphesupi vaṭṭati, tasmā yaṁ kiñci pupphaṁ baddhamabaddhaṁ vā, taṁ sabbaṁ "mālā"tveva daṭṭhabbanti āha **"yaṁ kiñci pupphan"**ti. "Yaṁ kiñci gandhan"ti cettha vāsacuṇṇadhūpādikaṁ vilepanato aññaṁ **yaṁ kiñci gandhajātaṁ.** Vuttatthaṁ viya hi vuccamānatthamantarenāpi saddo atthavisesavācako. **Chavirāgakaraṇa**nti vilepanena chaviyā rañjanatthaṁ pisitvā paṭiyattaṁ yaṁ kiñci gandhacuṇṇaṁ. Piḷandhanaṁ **dhāraṇaṁ.** Ūnaṭṭhānapūraṇaṁ **maṇḍanaṁ.** Gandhavasena, chavirāgavasena ca sādiyanaṁ **vibhūsanaṁ.** Tadevatthaṁ puggalādhiṭṭhānena dīpeti **"tattha piḷandhanto"**ti-ādinā. Tathā ceva **Majjhimaṭṭhakathāyampi**[4] vuttaṁ, paramatthajotikāyaṁ pana **Khuddakapāṭhaṭṭhakathāyaṁ** "mālādīsu dhāraṇādīni yathāsaṅkhyaṁ yojetabbānī"ti[5] ettakameva vuttaṁ. Tatthāpi yojentenayathāvuttanayeneva yojetabbāni. Kiṁ panetaṁ kāraṇanti āha **"yāyā"**ti-ādi. Yāya dussīlyacetanāya karoti, sā idha **kāraṇaṁ.** "Tato paṭivirato"ti hi ubhayattha sambandhitabbaṁ, eteneva "mālā -pa- vibhūsanānaṁ ṭhānaṁ, mālā -pa- vibhūsanāneva vā ṭhānan"ti samāsampi dasseti.

---

1. Vi 4. 243 piṭṭhe.
2. Dī-Ṭṭha 2. 328 piṭṭhe.
3. Vi-Ṭṭha 3. 201; Vi-Ṭṭha 4. 15; Vinayasaṅgaha-Ṭṭha 438 piṭṭhesu.
4. Ma-Ṭṭha 3. 113 piṭṭhe.
5. Khuddakapāṭha-Ṭṭha 26 piṭṭhe.

Tadākārappavatto cetanādidhammoyeva hi dhāraṇādikiriyā. Tattha ca cetanāsampayuttadhammānaṁ kāraṇaṁ sahajātādopakārakato, padhānato ca. "Cetayitvā kammaṁ karoti kāyena vācāya manasā "ti[1] hi vuttaṁ. Dhāraṇādibhūtā eva ca cetanā ṭhānanti. Ṭhāna-saddo paccekaṁ yojetabbo dvandapadato suyyamānattā.

Uccāti uccasaddena akārantena samānatthaṁ ākārantaṁ ekaṁ saddantaraṁ accuggatavācakanti āha **"pamāṇātikkantan"**ti. Seti etthāti **sayanaṁ,** mañcādi. Samaṇasārupparahitattā, gahaṭṭhehi ca seṭṭhasammatattā akappiyapaccattharaṇaṁ "mahāsayanan"ti idhādhippetanti dassetuṁ **"akappiyattharaṇan"**ti vuttaṁ. Nisīdanaṁ panettha sayaneneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ. Yasmā pana ādhāre paṭikkhitte tadādhārakiriyāpi paṭikkhittāva hoti, tasmā "uccāsayanamahāsayanā" icceva vuttaṁ. Atthato pana tadupabhogabhūtanisajjānipajjanehi virati dassitāti veditabbaṁ. Atha vā "uccāsayanamahāsayanā"ti esa niddeso ekasesanayena yathā "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti[2]. Etasmimpi vikappe āsanapubbakattā sayanakiriyāya sayanaggahaṇeneva āsanampi gahitanti veditabbaṁ. Kiriyāvācaka-āsanasayanasaddalopato uttarapadalopaniddesotipi **Vinayaṭīkāyaṁ**[3] vuttaṁ.

Jātameva rūpamassa na vippakāranti **jātarūpaṁ,** Satthuvaṇṇaṁ. Rañjīyati setavaṇṇatāya, rañjanti vā ettha sattāti **rajataṁ** yathā "nesaṁ padakkantan"ti. "Cattāro vīhayo guñjā, dve guñjā māsako bhave"ti[4] vuttalakkhaṇena vīsatimāsako nīlakahāpaṇo vā dudradāmakādiko vā taṁtaṁdesavohārānurūpaṁ kato **kahāpaṇo.** Lohādīhi kato **lohamāsakā**diko. **Ye vohāraṁ gacchantī**ti pariyādāna vacanaṁ. **Vohāran**ti ca kayavikkayavasena sabbohāraṁ. Aññehi gāhāpane, upanikkhittasādiyane ca paṭiggahaṇattho labbhatīti āha **"na uggaṇhāpeti na upanikkhittaṁ sādiyatī"**ti. Atha vā tividhaṁ paṭiggahaṇaṁ kāyena vācāya manasā. Tattha kāyena paṭiggahaṇaṁ uggahanaṁ. Vācāya paṭiggahaṇaṁ uggahāpanaṁ. Manasā paṭiggahaṇaṁ sādiyanaṁ. Tividhampetaṁ paṭiggahaṇaṁ sāmaññaniddesena, ekasesanayena vā gahetvā paṭiggahaṇāti vuttanti

---

1. Aṁ 2. 363 piṭṭhe.
2. Ma 3. 109; Saṁ 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu.
3. Vimati-Ṭī 2. 116 piṭṭhe.
4. Abhidhāne bhūkaṇḍe catubbaṇṇavagge 479 gāthā.

āha **“neva naṁ uggaṇhātī”**ti-ādi. Esa nayo **āmakadhaññapaṭiggahaṇā**ti-ādīsupi.

Nīvārādi-upadhaññassa sāliyādimūladhaññantogadhattā **“sattavidhassāpī”**ti vuttaṁ. Saṭṭhidinaparipāko sukadhaññaviseso **sāli** nāma salīyate sīlāghateti katvā. **Dabbaguṇapakāse** pana—

“Atha dhaññaṁ tidhā sāli-saṭṭhikavīhibhedato.
Sālayo hemantā tatra, saṭṭhikā gimhajā api.
Vīhayo tvāsaḷhākhyātā, vassakālasamubbhavā”ti—

vuttaṁ. Vahati, brūheti vā sattānaṁ jīvitanti **vīhi,** sassaṁ. Yuvitabbo missitabboti **yavo.** So hi atilūkhatāya aññena missetvā paribhuñjīyati. Gudhati parivedhati palibuddhatīti **godhūmo,** yaṁ “milakkhabhojanan”tipi vadanti. Sobhanattā kamanīyabhāvaṁ gacchatīti **kaṅgu,** atisukhumadhaññaviseso. Varīyati atilūkhatāya nivārīyati, khuddāpaṭivinayanato vā bhajīyatīti **varako.** Koraṁ rudhiraṁ dūsatīti **kudrūsako,** vaṇṇasaṅkamanena yo “govaḍḍhano”tipi vuccati. Tāni sattapi sappabhedā nidhāne posane sādhuttena “dhaññānī”ti vuccanti. **“Na kevalañcā”**ti-ādinā sampaṭicchanaṁ, parāmasanañca idha paṭiggahaṇasaddena vuttanti dasseti. Evamīdisesu. “Anujānāmi bhikkhave vasāni bhesajjāni acchavasaṁ macchavasaṁ susukāvasaṁ sūkaravasaṁ gadrabhavasan”ti[1] vuttattā idaṁ pañcavidhampi bhesajjaṁ odissa anuññātaṁ nāma. Tassa pana “kāle paṭiggahitan”ti[2] vuttattā paṭiggahaṇaṁ vaṭṭatīti āha **“aññatra odissa anuññātā”**ti. Maṁsa-saddena macchānampi maṁsaṁ gahitaṁ evāti dassetuṁ **“āmakamaṁsamacchānan”**ti vuttaṁ, tikoṭiparisuddhaṁ macchamaṁsaṁ anuññātaṁ adiṭṭhaṁ, asutaṁ, aparisaṅkitanti vā payogassa dassanato virūpekasesanayo dassito anenāti veditabbaṁ.

Kāmaṁ lokiyā—

“Aṭṭhavassā bhave gorī, dasavassā tu kaññakā.
Sampatte dvādasavasse, kumārītibhidhīyate”ti[3]—

---

1. Vi 3. 291 piṭṭhe. 2. Vi 3. 292 piṭṭhe.
3. Abhidhānaṭīkāyaṁ bhūkaṇḍe naravagge 231 gāthāvaṇṇanā passitabbā.

vadanti. Idha pana purisantaragatāgatavasena itthikumārikābhedoti āha **"itthīti purisantaragatā"**ti-ādi. **Dāsidāsavasenevā**ti dāsidāsavohāravaseneva. **Evaṁ vutte**ti tādisena kappiyavacanena vutte. Vinayaṭṭhakathāsu āgatavinicchayaṁ sandhāya **"vinayavasenā"**ti vuttaṁ. So **kuṭikārasikkhāpadavaṇṇanā**dīsu[1] gahetabbo.

Bījaṁ khipanti ettha, khittaṁ vā bījaṁ tāyatīti **khettaṁ,** kedāroti āha **"yasmiṁ pubbaṇṇaṁ ruhatī"**ti. Aparaṇṇassa pubbe pavattamannaṁ **pubbaṇṇaṁ** na-kārassa ṇa-kāraṁ katvā, sāli-ādi. Vasanti patiṭṭhahanti aparaṇṇāni etthāti **vatthū**ti atthaṁ dasseti **"vatthunāmā"**ti-ādinā. Pubbaṇṇassa aparaṁ pavattamannaṁ **aparaṇṇaṁ** vuttanayena. Evaṁ Aṭṭhakathānayānurūpaṁ atthaṁ dassetvā idāni "khettaṁ nāma yattha pubbaṇṇaṁ vā aparaṇṇaṁ vā jāyatī"ti[2] vuttavinayapāḷinayānurūpampi atthaṁ dassento **"yattha vā"**ti-ādimāha. **Tadatthāyā**ti khettatthāya. **Akatabhūmibhāgo**ti aparisaṅkhato taduddesiko bhūmibhāgo. **"Khettavatthusīsenā"**ti-ādinā nidassanamattametanti dasseti. **Ādi**-saddena pokkharaṇīkūpādayo saṅgahitā.

Dūtassa idaṁ, dūtena vā kātumarahatīti **dūteyyaṁ. Paṇṇan**ti lekhasāsanaṁ. **Sāsanan**ti mukhasāsanaṁ. **Gharā gharan**ti aññasmā gharā aññaṁ gharaṁ. **Khuddakagamananan**ti dūteyyagamanato appataragamanaṁ, anaddhānagamanaṁ rassagamananti attho. Tadubhayesaṁ anuyuñjanaṁ anuyogoti āha **"tadubhayakaraṇan"**ti. **Tasmā**ti tadubhayakaraṇasseva anuyogabhāvato.

Kayanaṁ **kayo,** paramparā gahetvā attano dhanassa dānaṁ. Kī-saddañhi dabbavinimaye paṭhanti[3]. Vikkayanaṁ **vikkayo,** paṭhamameva attano dhanassa paresaṁ dānanti vadanti. **Sāratthadīpaniyā**dīsu pana "**kayan**ti parabhaṇḍassa gahaṇaṁ. **Vikkayan**ti attano bhaṇḍassa dānan"ti[4] vuttaṁ. Tadeva "kayitañca hoti parabhaṇḍaṁ attano hatthagataṁ karontena, vikkītañca attano bhaṇḍaṁ parahatthagataṁ karontenā"ti[5] Vinayaṭṭhakathāvacanena sameti. **Vañcanaṁ** māyākaraṇaṁ, paṭibhānakaraṇavasena upāyakusalatāya parasantakaggahaṇanti vuttaṁ hoti. Tulā nāma yāya tulīyati pamīyati,

1. Vi-Ṭṭha 2. 156 piṭṭhe. 2. Vi 1. 61 piṭṭhe.
3. Saddanītidhātumālāya rudhādichakke kīyādigaṇikarūpaṁ passitabbaṁ.
4. Sārattha-Ṭī 2. 425 piṭṭhe. 5. Vi-Ṭṭha 2. 279 piṭṭhe.

tāya kūṭaṁ **"tulākūṭan"**ti vuccati. Taṁ pana karonto tulāya rūpa-aṅgagahaṇākārapaṭicchannasaṇṭhānavasena karotīti catubbidhatā vuttā. Attanā gahetabbaṁ bhaṇḍaṁ pacchābhāge, paresaṁ dātabbaṁ pubbabhāge katvā minentīti āha **"gaṇhanto pacchābhāge"**ti-ādi. **Akkamati** nippīḷati, pubbabhāge akkamatīti sambandho. **Mūle rajjun**ti tulāya mūle yojitaṁ rajjuṁ. Tathā **agge. Tan**ti ayacuṇṇaṁ.

Kanati dibbatīti **kaṁso,** suvaṇṇarajatādimayā bhojanapānapattā. Idha pana sovaṇṇamaye pānapatteti āha **"suvaṇṇapātī"**ti. **Tāya vañcanan**ti nikativasena vañcanaṁ. "Patirūpakaṁ dassetvā parasantakagahaṇañhi nikati, paṭibhānakaraṇavasena pana upāyakusalatāya vañcanan"ti nikativañcanaṁ bhedato **Kaṇhajātakaṭṭhakathā**dīsu[1] vuttaṁ, idha pana tadubhayampi "vañcanam"icceva. **"Kathan"**ti-ādinā hi patirūpakaṁ dassetvā parasantakagahaṇameva vibhāveti. **Samagghataran**ti tāsaṁ pātīnaṁ aññamaññaṁ samakaṁ agghavisesaṁ. **Pāsāṇe**ti bhūtābhūtabhāvasañjānanake pāsāṇe. Ghaṁsaneneva suvaṇṇabhāvasaññāpanaṁ siddhanti **"ghaṁsitvā"**tveva vuttaṁ.

Hadayanti nāḷi-ādiminanabhājanānaṁ abbhantaraṁ, tasmiṁ bhedo chiddakaraṇaṁ **hadayabhedo.** Tilādīnaṁ nāḷi-ādīhi minanakāle ussāpitā sikhāyeva sikhā, tassā bhedo hāpanaṁ **sikhābhedo.**

Rajjuyā bhedo visamakaraṇaṁ **rajjubhedo. Tānī**ti sappitelādīni. **Antobhājane**ti paṭhamaṁ nikkhittabhājane. **Ussāpetvā**ti uggamāpetvā, uddhaṁ rāsiṁ katvāti vuttaṁ hoti. **Chindanto**ti apanento.

Kattabbakammato uddhaṁ koṭanaṁ paṭihananaṁ **ukkoṭanaṁ.** Abhūtakārīnaṁ **lañjaggahaṇaṁ**, na pana puna kammāya ukkoṭanamattanti āha **"assāmike -pa- ggahaṇan"**ti. **Upāyehī**ti kāraṇapatirūpakehi. **Tatrā**ti tasmiṁ vañcane. "Vatthun"ti avatvā **"ekaṁ vatthun"**ti vadanto aññānipi atthi bahūnīti dasseti. Aññānipi hi sasavatthu-ādīni tattha tattha vuttāni. **Migan**ti mahantaṁ migaṁ. **Tena hī**ti migaggahaṇe uyyojanaṁ, yena vā kāraṇena "migaṁ me dehī"ti āha, tena kāraṇenāti attho.

---

1. Jātaka-Ṭṭha 4. 12; Dī-Ṭṭha 1. 78; Ma-Ṭṭha 2. 115; Saṁ-Ṭṭha 3. 338; Aṁ-Ṭṭha 2. 379 piṭṭhesu atthato samānaṁ.

Hi-saddo nipātamattaṁ. **Yogavasenā**ti vijjājappanādipayogavasena. **Māyāvasenā**ti mantajappanaṁ vinā abhūtassāpi bhūtākārasaññāpanāya cakkhumohanamāyāya vasena. Yāya hi amaṇi-ādayopi maṇi-ādi-ākārena dissanti. **Pāmaṅgo** nāma kulācārayutto ābharaṇaviseso, yaṁ loke "yaññopavittan"ti vadanti. **Vakkalittherāpadāne**pi vuttaṁ—

"Passathetaṁ māṇavakaṁ, pītamaṭṭhanivāsanaṁ.
Hemayaññopavittaṅgaṁ, jananettamanoharan"ti[1].

Tadaṭṭhakathāyampi **"pītamaṭṭhanivāsanan**ti siliṭṭhasuvaṇṇavaṇṇavatthe nivatthanti attho. **Hemayaññopavittaṅgan**ti suvaṇṇapāmaṅgalaggitagattanti attho"ti[2]. Savanaṁ saṭhanaṁ **sāvi,** anujukatā, tenāha **"kuṭilayogo"**ti, jimhatāyogoti attho. **"Etesaṁyevā"**ti-ādinā tulyādhikaraṇataṁ dasseti. **"Tasmā"**ti-ādi laddhaguṇadassanaṁ. Ye pana catunnampi padānaṁ bhinnādhikaraṇataṁ vadanti, tesaṁ vādamāha **"kecī"**ti-ādinā. Tattha **"kecī"**ti sārasamāsakārakā ācariyā, uttaravihāravāsino ca, tesaṁ taṁ na yuttaṁ vañcanena saṅgahitasseva puna gahitattāti dasseti **"taṁ panā"**ti-ādinā.

Māraṇanti muṭṭhipahārakasātāḷanādīhi hiṁsanaṁ viheṭhanaṁ sandhāya vuttaṁ, na tu pāṇātipātaṁ. Viheṭhanatthepi hi **vadha**-saddo dissati "attānaṁ vadhitvā vadhitvā rodeyyā"ti-ādīsu[3]. **Māraṇa**-saddopi idha viheṭhaneyeva vattatīti daṭṭhabbo. Keci pana "pubbe pāṇātipātaṁ pahāyā'ti-ādīsu sayaṁkāro, idha paraṁkāro"ti vadanti, taṁ na sakkā tathā vattuṁ "kāyavacīpayogasamuṭṭhāpikā cetanā, cha payogā"ti ca vuttattā. Yathā hi appaṭiggāhabhāvasāmaññepi sati pabbajitehi appaṭiggahitabbavatthuvisesabhāvasandassanatthaṁ itthikumāridāsidāsādayo vibhāgena vuttā. Yathā ca parasantakassa haraṇabhāvato adinnādānabhāvasāmaññepi sati tulākūṭādayo adinnādānavisesabhāvasandassanatthaṁ vibhāgena vuttā, na evaṁ pāṇātipātapariyāyassa vadhassa puna gahaṇe payojanaṁ atthi tathāvibhajitabbassābhāvato, tasmā yathāvuttoyevattho sundarataroti.

1. Khu 4. 116 piṭṭhe. 2. Apadāna-Ṭṭha 2. 217 piṭṭhe. 3. Vi 2. 365 piṭṭhe.

Viparāmosoti visesena samantato bhusaṁ mosāpanaṁ muyhanakaraṇaṁ, thenanaṁ vā. Theyyaṁ corikā mosoti hi pariyāyo. So kāraṇavasena duvidhoti āha **"himaviparāmoso"**ti-ādi. **Musantī**ti corenti, mosenti vā muyhanaṁ karonti, mosetvā tesaṁ santakaṁ gaṇhantīti vuttaṁ hoti. **Yan**ti ca tassā kiriyāya parāmasanaṁ. **Maggappaṭipannaṁ janan**ti parapakkhepi adhikāro. Ālopanaṁ vilumpanaṁ **ālopo.** Sahasā karaṇaṁ **sahasākāro.** Sahasā pavattitā **sāhasikā,** sāva kiriyā tathā.

Ettāvatāti "pāṇātipātaṁ pahāyā"ti-ādinā "sahasākārā paṭivirato"ti pariyosānena etapparimāṇena pāṭhena. Antarabhedaṁ aggahetvā Pāḷiyaṁ yathārutamāgatavaseneva chabbīsatisikkhāpadasaṅgahametaṁ sīlaṁ yebhuyyena sikkhāpadānamavibhattattā **cūḷasīlaṁ** nāmāti attho. Desanāvasena hi idha cūḷamajjhimādibhāvo veditabbo, na dhammavasena. Tathā hi idhasaṅkhittena uddiṭṭhānaṁ sikkhāpadānaṁ avibhattānaṁ vibhajanavasena majjhimasīladesanā pavattā, tenevāha **"majjhimasīlaṁ vitthārento"**ti.

Cūḷasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Majjhimasīlavaṇṇanā

11. "Yathā vā paneke bhonto"ti-ādidesanāya sambandhamāha **"idānī"**ti-ādinā. Tatthāyamaṭṭhakathāmuttako nayo—**yathā**ti opammatthe nipāto. **Vā**ti vikappanatthe, tena imamatthaṁ vikappeti "ussāhaṁ katvā mama vaṇṇaṁ vadamānopi puthujjano pāṇātipātaṁ pahāya pāṇātipātā paṭivirato"ti-ādinā parānuddesikanayeva vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyya, na taduttariṁ. "Yathāpaneke bhonto samaṇabrāhmaṇabhāvaṁ paṭijānamānā, parehi ca tathāsambhāviyamānā tadanurūpapaṭipattiṁ ajānanato, asamatthanato ca na abhisambhuṇanti, na evamayaṁ. Ayaṁ pana samaṇo Gotamo sabbathāpi samaṇasāruppapaṭipattiṁ pūresiyevā"ti evaṁ aññuddesikanayena vā sabbathāpi ācārasīlamattameva vadeyya, na taduttarinti.

Panāti vacanālaṅkāre vikappanattheneva upanyāsādi-atthassa sijjhanato. **Eke**ti aññe. “Ekacce”tipi vadanti. **Bhonto**ti sādhūnaṁ piyasamudāhāro. Sādhavo hi pare “bhonto”ti vā “devānaṁ piyā”ti vā “āyasmanto”ti vā samālapanti. **Samaṇabrāhmaṇā**ti yaṁ kiñci pabbajjaṁ upagatatāya **samaṇā.** Jātimattena ca **brāhmaṇā**ti.

Saddhā nāma idha catubbidhesu ṭhānesūti āha **“kammañcā”**ti-ādi. Kammakammaphalasambandheneva idhalokaparalokasaddahanaṁ daṭṭhabbaṁ “ettha kammaṁ vipaccati, kammaphalañca anubhavitabban”ti. Tadatthaṁ byatirekato ñāpeti **“ayaṁ me”**ti-ādinā. **Paṭikarissatī**ti paccupakāraṁ karissati. Tadeva samatthetuṁ **“evaṁdinnāni hī”**ti-ādimāha. Desanāsīsamattaṁ padhānaṁ katvā nidassanato. Tena catubbidhampi paccayaṁ nidassetīti vuttaṁ **“atthato panā”**ti-ādi.

“Seyyathidan”ti ayaṁ saddo “so katamo”ti atthe eko **nipāto,** nipātasamudāyo vā, tena ca bījagāmabhūtagāmasamārambhapade saddakkamena appadhānabhūtopi bījagāmabhūtagāmo vibhajjitabbaṭṭhāne padhānabhūto viya paṭiniddisīyati. Añño hi saddakkamo añño atthakkamoti āha **“katamo so bījagāmabhūtagāmo”**ti. Tasmiñhi vibhatte tabbisayasamārambhopi vibhattova hoti. Imamatthañhi dassetuṁ **“yassa samārambhaṁ anuyuttā viharantī”**ti vuttaṁ. Teneva ca Pāḷiyaṁ “mūlabījan”ti-ādinā so niddiṭṭhoti. Mūlameva bījaṁ **mūlabījaṁ,** mūlaṁ bījaṁ etassātipi **mūlabījan**ti idha dvidhā attho. Sesapadesupi eseva nayo. Ato na codetabbametaṁ “kasmā panettha bījagāmabhūtagāmaṁ pucchitvā bījagāmo eva vibhatto”ti. Tattha hi paṭhamena atthena bījagāmo niddiṭṭho, dutiyena bhūtagāmo, duvidhopesa sāmaññaniddesena vā mūlabījañca mūlabījañca mūlabījanti ekasesanayena vā niddiṭṭhoti veditabbo, teneva vakkhati **“sabbañhetan”**ti-ādiṁ. Atīva visati bhesajjapayogesūti **ativisaṁ, ativisā** vā, yā “mahosadhan”tipi vuccati. **Kacchako**ti kāḷakacchako, yaṁ “pilakkho”tipi[1] vadanti. **Kapitthano**ti ambilaṅkuraphalo setarukkho. So hi kampati calatīti **kapithano** thanapaccayena, **kapī**ti vā makkaṭo,

1. Milakkhūtipi (Ka)

tassa thanasadisaṁ phalaṁ yassāti **kapitthano.** **"Kapitthano**ti pippalirukkho"ti[1] hi **Visuddhimaggaṭīkāyaṁ** vuttaṁ. **Phaḷubījaṁ** nāma pabbabījaṁ. **Ajjakan**ti setapaṇṇāsaṁ. **Phaṇijjakan**ti samīraṇaṁ. **Hiriveran**ti vāraṁ. Paccayantarasamavāye sadisaphaluppattiyā visesakāraṇabhāvato viruhanasamatthe sāraphale niruḷho bījasaddoti dasseti **"viruhanasamatthamevā"**ti iminā. Itarañhi abījasaṅkhyaṁ gataṁ, tañca kho rukkhato viyojitameva. Aviyojitaṁ pana tathā vā hotu, aññathā vā **"bhūtagāmo"**tveva vuccati yathāvuttena dutiyaṭṭhena. Vinayā[2]nurūpato tesaṁ visesaṁ dasseti **"tatthā"**ti-ādinā. Yamettha vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva.

12. Sannidhānaṁ **sannidhi,** tāya karīyateti **sannidhikāro,** annapānādi. Evaṁ kāra-saddassa kammatthataṁ sandhāya **"sannidhikāraparibhogan"**ti vuttaṁ. Ayamaparo nayo—yathā "ācayaṁ gāmino"ti vattabbe anunāsikalopena "ācayagāmino"ti[3] niddeso kato, evamidhāpi "sannidhikāraṁ paribhogan"ti vattabbe anunāsikalopena "sannidhikāraparibhogan"ti vuttaṁ, sannidhiṁ katvā paribhoganti attho. **Vinayavasenā**ti vinayāgatācāravasena. Vinayāgatācāro hi uttaralopena "vinayo"ti vutto, kāyavācānaṁ vā vinayanaṁ vinayo. Suttantanayapaṭipattiyā visuṁ gahitattā vinayācāroyeva idha labbhati. Sammā kilese likhatīti **sallekho**ti ca vinayācārassa visuṁ gahitattā suttantanayapaṭipatti eva. **Paṭiggahitan**ti kāyena vā kāyapaṭibaddhena vā paṭiggahitaṁ. **Aparajjū**ti aparasmiṁ divase. **Datvā**ti parivattanavasena datvā. **Ṭhapāpetvā**ti ca attano santakakaraṇena ṭhapāpetvā. Tesampi santakaṁ vissāsaggāhādivasena paribhuñjituṁ vaṭṭati. Suttantanayavasena sallekho eva na hoti.

Yāni ca tesaṁ anulomānīti ettha sānulomadhaññarasaṁ, madhukapuppharasaṁ, pakkaḍākarasañca ṭhapetvā avasesā sabbepi phalapupphapattarasā anulomapānānīti daṭṭhabbaṁ, yathāparicchedakālaṁ anadhiṭṭhitaṁ avikappitanti attho.

---

1. Visuddhi-Ṭī 1. 204 piṭṭhe. 2. Vi 2. 52 piṭṭhe. 3. Abhi 1. 2 piṭṭhe.

Sannidhīyateti **sannidhī,** vatthameva. Pariyāyati kappīyatīti **pariyāyo,** kappiyavācānusārena paṭipatti, tassa kathāti **pariyāyakathā.** Tabbiparīto **nippariyāyo,** kappiyampi anupaggamma santuṭṭhivasena paṭipatti, **pariyāya-**saddo vā kāraṇe, tasmā kappiyakāraṇavasena vuttā kathā **pariyāyakathā.** Tadapi avatvā santuṭṭhivasena vuttā **nippariyāyo. "Sace"**ti-ādi aññassa dānākāradassanaṁ. Pāḷiyā uddisanaṁ **uddeso.** Atthassa pucchā**paripucchanaṁ. "Adātuṁ na vaṭṭatī"**ti iminā adāne sallekhakopanaṁ dasseti. **Appahonte**ti kātuṁ appahonake sati. **Paccāsāyā**ti cīvarapaṭilābhāsāya. **Anuññātakāle**ti anatthate kathine eko pacchimakattikamāso, atthate kathine pacchimakattikamāsena saha hemantikā cattāro māsā, piṭṭhisamaye yo koci eko māsoti evaṁ tatiyakathinasikkhāpadādīsu anuññātasamaye. **Suttan**ti cīvarasibbanasuttaṁ. **Vinayakammaṁ katvā**ti mūlacīvaraṁ parikkhāracoḷaṁ adhiṭṭhahitvā paccāsācīvarameva mūlacīvaraṁ katvā ṭhapetabbaṁ, taṁ puna māsaparihāraṁ labhati, etena upāyena yāva icchati, tāva aññamaññaṁ mūlacīvaraṁ katvā ṭhapetuṁ labbhatīti vuttanayena, vikappanāvasena vā vinayakammaṁ katvā. Kasmā na vaṭṭatīti āha **"sannidhi ca hoti sallekhañca kopetī"**ti.

Upari maṇḍapasadisaṁ padaracchannaṁ, sabbapaliguṇṭhimaṁ vā chādetvā kataṁ **vayhaṁ.** Ubhosu passesu suvaṇṇarajatādimayā gopānasiyo datvā garuḷapakkhakanayena katā **sandamānikā.** Phalakādinā kataṁ pīṭhakayānaṁ **sivikā.** Antolikāsaṅkhātā paṭapoṭalikā **pāṭaṅkī. "Ekabhikkhussa hī"**ti-ādi tadatthassa samatthanaṁ. **Araññatthāyā**ti araññagamanatthāya. **Dhotapādakatthāyā**ti dhovitapādānamanurakkhaṇatthāya. Saṁhanitabbā bandhitabbāti **saṅghāṭā,** upāhanāyeva saṅghāṭā tathā, yugaḷabhūtā upāhanāti attho. **Aññassa dātabbā**ti ettha vuttanayena dānaṁ veditabbaṁ.

Mañcoti nidassanamattaṁ. Sabbepi hi pīṭhabhisādayo nisīdanasayanayoggā gahetabbā tesupi tathāpaṭipajjitabbato.

Ābādhapaccayā eva attanā paribhuñjitabbā gandhā vaṭṭantīti dasseti **"kaṇḍukacchuchavidosādi-ābādhe satī"**ti iminā. "Lakkhaṇe hi sati hetutthopi katthaci sambhavatī"ti heṭṭhā vuttoyeva. Tattha

kaṇḍūti khajju. **Kacchū**ti vitacchikā. **Chavidoso**ti kilāsādi. **Āharāpetvā**ti ñātipavāritato bhikkhācāravattena vā na yena kenaci vā ākārena harāpetvā. Bhesajjapaccayehi gilānassa viññattipi vaṭṭati. "Anujānāmi bhikkhave gandhaṁ gahetvā kavāṭe pañcaṅgulikaṁ dātuṁ, pupphaṁ gahetvā vihāre ekamantaṁ nikkhipitun"ti[1] vacanato **"dvāre"**ti-ādi vuttaṁ. **Gharadhūpanaṁ** vihāravāsanā, cetiyagharavāsanā vā. **Ādi**-saddena cetiyapaṭimāpūjādīni saṅgaṇhāti.

Kilesehi āmasitabbato **āmisaṁ,** yaṁ kiñci upabhogārahaṁ vatthu, tasmā yathāvuttānampi pasaṅgaṁ nivāretuṁ **"vuttāvasesaṁ daṭṭhabban"**ti āha, pārisesanayato gahitattā vuttāvasesaṁ daṭṭhabbanti adhippāyo. Kiṁ panetanti vuttaṁ **"seyyathidan"**ti-ādi. **Tathārūpe kāle**ti gāmaṁ pavisituṁ dukkarādikāle. **Vallūro**ti sukkhamaṁsaṁ. **Bhājana**-saddo sappitelaguḷasaddehi yojetabbo tadavinābhāvittā. **Kālassevā**ti pageva. **Udakakaddame**ti udake ca kaddame ca. Nimitte cetaṁ bhummaṁ, bhāvalakkhaṇe vā. **Acchathā**ti nisīdatha. **Bhuñjantassevā**ti bhuñjato eva bhikkhuno, sampadānavacanaṁ, anādaratthe vā sāmivacanaṁ. Kiriyantarāvacchedanayogena hettha anādaratā. **Gīvāyāmakan**ti bhāvanapuṁsakavacanaṁ, gīvaṁ āyametvā āyataṁ katvāti attho, yathā vā bhutte atibhuttatāya gīvā āyamitabbā hoti, tathātipi vaṭṭati. **Catumāsampī**ti vassānassa cattāro māsepi. **Kuṭumbaṁ** vuccati dhanaṁ, tadassatthīti **kuṭumbiko,** muṇḍo ca so kuṭumbiko cāti **muṇḍakuṭumbiko,** tassa jīvikaṁ tathā, taṁ katvā jīvatīti attho. Nayadassanamattañcetaṁ āmisapadena dassitānaṁ sannidhivatthūnanti daṭṭhabbaṁ.

Tabbirahitaṁ samaṇapaṭipattiṁ dassento **"bhikkhuno panā"**ti-ādimāha. Tattha "guḷapiṇḍo tālapakkappamāṇan"ti **Sāratthadīpaniyaṁ** vuttaṁ. **Catubhāgamattan**ti kuṭumbamattanti vuttaṁ. **"Ekā taṇḍulanāḷī"**ti vuttattā pana tassā catubhāgo ekapatthoti vadanti. Vuttañca—

"Kuḍuvo pasato eko, pattho te caturo siyuṁ.
Āḷhako caturo patthā, doṇaṁ vā caturāḷhakan"ti[2].

---

1. Vi 4. 261 piṭṭhe.
2. Abhidhāne bhūkaṇḍe catubbaṇṇavagge 482 gāthā.

Kasmāti vuttaṁ **"te hī"**ti-ādi. **Āharāpetvāpi ṭhapetuṁ vaṭṭati,** pageva yathāladdhaṁ. **"Aphāsukakāle"**ti-ādinā suddhacittena ṭhapitassa paribhogo sallekhaṁ na kopetīti dasseti. Sammutikuṭikādayo catasso, avāsāgārabhūtena vā uposathāgārādinā saha pañcakuṭiyo sandhāya **"kappiyakuṭiyan"**ti-ādi vuttaṁ. **Sannidhi nāma natthi** tattha antovuttha-antopakkassa anuññātattā. **"Tathāgatassā"**ti-ādinā adhikārānurūpaṁ atthaṁ payojeti. **Pilotikakhaṇḍan**ti jiṇṇacoḷakhaṇḍaṁ.

13. **"Gīvaṁpasāretvā"**ti-etana sayameva āpāthagamane doso natthīti dasseti. **Ettakampī**ti vinicchayavicāraṇā vatthukittanampi. **Payojanamattamevā**ti padatthayojanamattameva. Yassa pana padassa vitthārakathaṁ vinā na sakkā attho viññātuṁ, tattha vitthārakathāpi padatthasaṅgahameva gacchati.

Kutūhalavasena pekkhitabbato **pekkhaṁ,** naṭasatthavidhinā payogo. Naṭasamūhena pana janasamūhe kattabbavasena **"naṭasammajjan"**ti vuttaṁ. Janānaṁ sammadde samūhe katanti hi **sammajjaṁ. Sārasamāse** pana "pekkhāmahan"tipi vadanti, "sammajjadassanussavan"ti tesaṁ mate attho. Bhāratanāmakānaṁ dvebhātukarājūnaṁ, Rāmaraññño ca yujjhanādikaṁ tappasutehi ācikkhitabbato **akkhānaṁ. Gantumpi na vaṭṭati,** pageva taṁ sotuṁ. Pāṇinā tāḷitabbaṁ saraṁ **pāṇissaran**ti āha **"kaṁsatāḷan"**ti, lohamayo tūriyajātiviseso kaṁso, lohamayapatto vā, tassa tāḷanasaddanti attho. Pāṇīnaṁ tāḷanasaranti atthaṁ sandhāya **pāṇitāḷantipi vadanti.** Ghanasaṅkhātānaṁ tūriyavisesānaṁ tāḷanaṁ **ghanatāḷaṁ** nāma, daṇḍamayasammatāḷaṁ silātalākatāḷaṁ vā. **Mantenā**ti bhūtāvisanamantena. **Eke**ti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca, yathā cettha, evamito pharesupi "eke"ti-āgataṭṭhānesu. Te kira dīghanikāyassatthavisesavādino. **Caturassa-ambaṇakatāḷaṁ** nāma rukkhasāradaṇḍādīsu yena kenaci caturassa-ambaṇaṁ katvā catūsu passesu cammena onaddhitvā vāditabhaṇḍassa tāḷanaṁ. Tañhi ekādasadoṇappamāṇamānavisesasaṇṭhānattā **"ambaṇakan"**ti vuccati, bimbisakantipi tasseva nāmaṁ. Tathā kumbhasaṇṭhānatāya **kumbho,** ghaṭoyeva vā, tassa dhunananti khuddakabhāṇakā. **Abbhokkiraṇaṁ** raṅgabalikaraṇaṁ. Te hi naccaṭṭhāne devatānaṁ balikaraṇaṁ nāma katvā kīḷanti, yaṁ "nandī"tipi

vuccati. Itthipurisasaṁyogādikilesajanakaṁ paṭibhānacittaṁ sobhanakaraṇato **sobhanakaraṁ** nāma. "Sobhanagharakan"ti **sārasamāse** vuttaṁ. Caṇḍāya alanti **caṇḍālaṁ, ayoguḷakīḷā. Caṇḍālā** nāma hīnajātikā sunakhamaṁsabhojino, tesaṁ idanti **caṇḍālaṁ.** Sāṇe udakena temetvā aññamaññaṁ ākoṭanakīḷā **sāṇadhovanakīḷā.** Vaṁsena kataṁ kīḷanaṁ **vaṁsa**nti āha **"veḷuṁ ussāpetvā kīḷanan"**ti.

Nikhaṇitvāti bhūmiyaṁ nikhātaṁ katvā. **Nakkhattakāle**ti nakkhattayogachaṇakāle. Tamatthaṁ Aṅguttarāgame Dasakanipātapāḷiyā[1] sādhento **"vuttampicetan"**ti-ādimāha. **Tatthā**ti tasmiṁ aṭṭhidhovane. **Indajālenā**ti aṭṭhidhovanamantaṁ parijappetvā yathā pare aṭṭhīniyeva passanti, na maṁsādīni, evaṁ maṁsādīnamantaradhāpanamāyāya. Indassa jālamiva hi paṭicchādituṁ samatthanato "indajālan"ti māyā vuccati indacāpādayo viya. **Aṭṭhidhovanan**ti aṭṭhidhovanakīḷā.

Hatthi-ādīhi saddhiṁ yujjhitunti hatthi-ādīsu abhiruhitvā aññehi saddhiṁ yujjhanaṁ, hatthi-ādīhi ca saddhiṁ sayameva yujjhanaṁ sandhāya vuttaṁ, hatthi-ādīhi saddhiṁ aññehi yujjhituṁ, sayaṁ vā yujjhitunti hi attho. **Te**ti hatthi-ādayo. Aññamaññaṁ mathenti vilothentīti **mallā,** bāhuyuddhakārakā, tesaṁ yuddhaṁ. **Sampahāro**ti saṅgāmo. Balassa senāya aggaṁ gaṇanakoṭṭhāsaṁ karonti etthāti **balaggaṁ,** "ettakā hatthī, ettakā assā"ti-ādinā **balagaṇanaṭṭhānaṁ.** Senaṁ viyūhanti ettha vibhajitvā ṭhapenti, senāya vā ettha byūhanaṁ vinyāsoti **senābyūho,** "ito hatthī hontu, ito assā hontū"ti-ādinā yuddhatthaṁ caturaṅgabalāya senāya desavisesesu vicāraṇaṭṭhānaṁ, taṁ pana bhedato **sakaṭabyūhādivasena. Ādi**-saddena cakkapadumabyūhānaṁ daṇḍabhogamaṇḍalāsaṁhatabyūhānañca gahaṇaṁ, "tayo hatthī pacchimaṁ hatthānīkaṁ, tayo assā pacchimaṁ assānīkaṁ, tayo rathā pacchimaṁ rathānīkaṁ, cattāro purisā sarahatthā pattī pacchimaṁ pattānīkan"ti[2] kaṇḍaviddhasikkhāpadassa padabhājanaṁ sandhāya **"tayo -pa- ādinā nayena vuttassā"**ti āha. Tañca kho "dvādasapuriso hatthī, tipuriso asso,

---

1. Aṁ 3. 431 piṭṭhe.
2. Vi 2. 143 piṭṭhe uyyodhikasikkhāpade.

“catupuriso ratho, cattāro purisā sarahatthā pattī”ti[1] vuttalakkhaṇato hatthi-ādigaṇanenāti daṭṭhabbaṁ, etena ca “cha hatthiniyo, eko ca hatthī idamekan”ti[2] **Cammakkhandhakvaṇṇanāyaṁ** vuttamanīkaṁ paṭikkhipati.

14. Kāraṇaṁ nāma phalassa ṭhānanti vuttaṁ **“pamādo -pa- ṭhānan”**ti. **Padānī**ti sārī-ādīnaṁ patiṭṭhānāni. **Aṭṭhāpadan**ti saññāya dīghatā. **“Aṭṭhapadan”**tipi paṭhanti. **Dasapadaṁ** nāma dvīhi pantīhi vīsatiyā padehi kīḷanajūtaṁ. **Aṭṭhapadadasapadesū**ti aṭṭhapadadasapadaphalakesu. **Ākāseyeva kīḷanan**ti “ayaṁ sārī asukapadaṁ mayā nītā, ayaṁ asukapadan”ti kevalaṁ mukheneva vadantānaṁ ākāseyeva jūtassa kīḷanaṁ. **Nānāpathamaṇḍalan**ti anekavihitasārīmaggaparivaṭṭaṁ. **Pariharitabban**ti sāriyo pariharituṁ yuttakaṁ. Ito cito ca saranti parivattantīti **sāriyo,** yena kenaci katāni akkhabījāni. **Tatthā**ti tāsu sārīsu, tasmiṁ vā apanayanupanayane. **Jītakhalike**ti jūtamaṇḍale. **“Jūtaphalake”**tipi adhunā pāṭho. **Pāsakaṁ** vuccati chasu passesu ekekaṁ yāva chakkaṁ dassetvā katakīḷanakaṁ, taṁ vaḍḍhetvā yathāladdhaṁ ekakādivasena sāriyo apanento, upanento ca kīḷanti, pasati aṭṭhapadādīsu bādhati, phusati cāti hi **pāsako,** catubbīsatividho akkho. Yaṁ sandhāya vuttaṁ—

> “Aṭṭhakaṁ mālikaṁ vuttaṁ, sāvaṭṭañca chakaṁ mataṁ.
> Catukkaṁ bahulaṁ ñeyyaṁ, dvi bindusantibhadrakaṁ.
> Catuvīsati āyā ca, munindena pakāsitā”ti.

Tena kīḷanamidha **pāsakakīḷanaṁ. Ghaṭanaṁ** paharaṇaṁ, tena kīḷā **ghaṭikā**ti āha **“dīghadaṇḍakenā”**ti-ādi. Ghaṭena kumbhena kīḷā **ghaṭikā**ti eke. **Mañjiṭṭhikāya vā**ti mañjiṭṭhisaṅkhātassa yojanavallirukkhassa sāraṁ gahetvā pakkakasāvaṁ sandhāya vadati. **Sitthodakena vā**[3]ti ca pakkamadhusitthodakaṁ. **Salākahatthan**ti tālahīrādīnaṁ kalāpassetaṁ adhivacanaṁ. Bahūsu salākāsu visesarahitaṁ ekaṁ salākaṁ gahetvā tāsu pakkhipitvā puna taññeva uddharantā salākahatthena kīḷantīti keci. **Guḷakīḷā**ti guḷaphalakīḷā, yena kenaci vā kataguḷakīḷā. Paṇṇena vaṁsākārena katā nāḷikā **paṇṇanāḷikā,** tenevāha **“taṁdhamantā”**ti. Khuddake

1. Vi 2. 140 piṭṭhe uyyuttasenāsikkhāpade.
2. Vi-Ṭṭha 3. 367 piṭṭhe.
3. Piṭṭhodakena vā (Aṭṭhakathāyaṁ)

ka-paccayoti dasseti **"khuddakanaṅgalan"**ti iminā. Hatthapādānaṁ mokkhena mocanena cayati parivattati etāyāti **mokkhacikā,** tenāha **"ākāse vā"**ti-ādi. Paribbhamanattāyeva taṁ **cakkaṁ** nāmāti dassetuṁ **"paribbhamanacakkan"**ti vuttaṁ.

Paṇṇena katā nāḷi **paṇṇanāḷi,** iminā pattāḷhakapadadvayassa yathākkamaṁ pariyāyaṁ dasseti. Tena katā pana kīḷā **pattāḷhakā**ti vuttaṁ **"tāyā"**ti-ādi. Khuddako ratho **rathako ka-**saddassa khuddakatthavacanato. Esa nayo sesapadesupi. Ākāse vā yaṁ ñāpeti, tassa piṭṭhiyaṁ vā yathā vā tathā vā akkharaṁ likhitvā "evamidan"ti jānanena kīḷā **akkharikā,** pucchantassa mukhāgataṁ akkharaṁ gahetvā naṭṭhamuttilābhādijānanakīḷātipi vadanti. **Vajja-**saddo aparādhatthoti āha **"yathāvajjaṁ nāmā"**ti-ādi. Vāditānurūpaṁ naccanaṁ, gāyanaṁ vā yathāvajjantipi vadanti. "Evaṁ kate jayo bhavissati, evaṁ kate parājayo"ti jayaparājayaṁ purakkhatvā payogakaraṇavasena parihārapathādīnampi jūtappamādaṭṭhānabhāvo veditabbo, paṅgacīrādīhi ca vaṁsādīhi kattabbā kiccasiddhi, asiddhi cāti jayaparājayāvaho payogo vutto, yathāvajjanti ca kāṇādīhi sadisākāradassanehi jayaparājayavasena jūtakīḷikabhāvena vuttaṁ. Sabbepi hete jotenti pakāsenti etehi tappayogikā jayaparājayavasena, javanti ca gacchanti jayaparājayaṁ etehīti vā atthena jūtasaddavacanīyataṁ nātivattanti.

15. **Pamāṇātikkantāsanan**ti "aṭṭhaṅgulapādakaṁ kāretabbaṁ Sugataṅgulenā"ti[1] vuttappamāṇato atikkantāsanaṁ. Kammavasena payojanato **"anuyuttā viharantīti padaṁ apekkhitvā"**ti vuttaṁ. **Vāḷarūpānī**ti āharimāni sīhabyagghādivāḷarūpāni. Vuttañhi **Bhikkhunivibhaṅge** "pallaṅko nāma āharimehi vāḷehi kato"ti[2]. "Akappiyarūpākulo akappiyamañco pallaṅko"ti **sārasamāse** vuttaṁ. **Dīghalomako mahākojavo**ti caturaṅgulādhikalomo kāḷavaṇṇo mahākojavo. **Ku** vuccati pathavī, tassaṁ javati sobhanavitthaṭavasenāti **kojavo. "Caturaṅgulādhikāni kira tassa lomānī"**ti vacanato caturaṅgulato

1. Vi 2. 218 piṭṭhe. 2. Vi 2. 393 piṭṭhe.

heṭṭhā vaṭṭatīti vadanti. **Uddalodhī ekantalomī**ti visesadassanametaṁ, tasmā yadi tāsu na pavisati, vaṭṭatīti gahetabbaṁ. **Vānavicittan**ti bhitticchadādi-ākārena vānena sibbanena vicitraṁ. **Uṇṇāmayattharaṇan**ti migalomapakatamattharaṇaṁ. **Setattharaṇo**ti dhavalattharaṇo. Sītatthikehi sevitabbattā **setattharaṇo,** "bahumudulomako"tipi vadanti. **Ghanapupphako**ti sabbathā pupphākārasampanno. **"Uṇṇāmayattharaṇo**ti uṇṇāmayo lohitattharaṇo"ti[1] **Sāratthadīpaniyaṁ** vuttaṁ. Āmalakapattākārāhi pupphapantīhi yebhuyyato katattā **"āmalakapattotipi vuccati.**

Tiṇṇaṁ tūlānanti rukkhatūlalatātūlapoṭakītūlasaṅkhātānaṁ tiṇṇaṁ tūlānaṁ. Uditaṁ dvīsu lomaṁ dasā yassāti **uddalomī** i-kārassa akāraṁ, ta-kārassa lopaṁ, dvibhāvañca katvā. Ekasmiṁ ante lomaṁ dasā yassāti **ekantalomī.** Ubhayattha **kecī**ti sārasamāsācariyā, uttaravihāravāsino ca. Tesaṁ vāde pana uditamekato uggataṁ lomamayaṁ pupphaṁ yassāti **uddalomī** vuttanayena. Ubhato antato ekaṁ sadisaṁ lomamayaṁ pupphaṁ yassāti **ekantalomī**ti vacanattho. **Vinayaṭṭhakathāyaṁ** pana "uddalomīti ekato uggatalomaṁ uṇṇāmayattharaṇaṁ. 'Uddhalomī'tipi pāṭho. Ekantalomīti ubhato uggatalomaṁ uṇṇāmayattharaṇan"ti[2] vuttaṁ, nāmamattamesa viseso. Atthato pana aggahitāvaseso Aṭṭhakathādvayepi natthīti daṭṭhabbo.

Koseyyañca kaṭṭissañca **kaṭṭissāni** virūpekasesavasena. Tehi pakatamattharaṇaṁ **kaṭṭissaṁ.** Etadevatthaṁ dassetuṁ **"koseyyakaṭṭissamayapaccattharaṇan"**ti vuttaṁ, koseyyasuttānamantarantaraṁ suvaṇṇamayasuttāni pavesetvā vītamattharaṇanti vuttaṁ hoti. Suvaṇṇasuttaṁ kira "kaṭṭissaṁ, kassaṭan"ti ca vadanti. Teneva "koseyyakassaṭamayan"ti **Ācariyadhammapālattherena**[3] vuttaṁ. **Kaṭṭissaṁ** nāma vākavisesotipi vadanti. **Ratanaparisibbitan**ti ratanehi saṁsibbitaṁ, suvaṇṇalittanti keci. **Suddhakoseyyan**ti ratanaparisibbanarahitaṁ. **Vinaye**ti Vinayaṭṭhakathaṁ, vinayapariyāyaṁ vā sandhāya vuttaṁ. Idha hi suttantikapariyāye "ṭhapetvā tūlikaṁ sabbāneva gonakādīni ratanaparisibbitāni vaṭṭantī"ti vuttaṁ. Vinayapariyāyaṁ pana patvā

---

1. Sārattha-Ṭī 3. 294 piṭṭhe. 2. Vi-Ṭṭha 3. 369 piṭṭhe. 3. Dī-Ṭī 1. 128 piṭṭhe.

garuke ṭhātabbattā suddhakoseyyameva vaṭṭati, netarānīti vinicchayo veditabbo, suttantikapariyāye pana ratanaparisibbanarahitāpi tūlikā na vaṭṭati, itarāni vaṭṭanti, sacepi tāni ratanaparisibbitāni, bhūmattharaṇavasena yathānurūpaṁ mañcapīṭhādīsu ca upanetuṁ vaṭṭantīti. Suttantadesanāya gahaṭṭhānampi vasena vuttattā tesaṁ saṅgaṇhanatthaṁ **"ṭhapetvā -pa- na vaṭṭantīti vuttan"**ti apare. **Dīghanikāyaṭṭhakathāyan**ti katthaci pāṭho, Porāṇadīghanikāyaṭṭhakathāyanti attho. **Naccayoggan**ti naccituṁ pahonakaṁ. Karonti etthānaccanti **kuttakaṁ,** taṁ pana uddalomī-ekantalomīvisesameva. Vuttañca—

"Dvidasekadasānyudda-lomī-ekantalomino.
Tadeva soḷasitthīnaṁ, naccayoggaṁ hi kuttakan"ti.

Hatthino piṭṭhiyaṁ attharaṁ **hatthattharaṁ.** Evaṁ sesapadesupi. **Ajinacammehī**ti ajinamigacammehi, tāni kira cammāni sukhumatarāni, tasmā dupaṭṭatipaṭṭāni katvā sibbanti. Tena vuttaṁ "ajinappaveṇī"ti, uparūpari ṭhapetvā sibbanavasena hi santatibhūtā "paveṇī"ti vuccati. **Kadalīmigo**ti mañjārākāramigo, tassa cammena kataṁ pavarapaccattharaṇaṁ tathā. **"Taṁ kirā"**ti-ādi tadākāradassanaṁ, tasmā suddhameva kadalīmigacammaṁ vaṭṭatīti vadanti. Uttaraṁ uparibhāgaṁ chādetīti **uttaracchado,** vitānaṁ. Tampi lohitameva idhādhippetanti āha **"rattavitānenā"**ti. "Yaṁ vattati, taṁ sa-uttaracchadan"ti ettha seso, saṁsibbitabhāvena saddhiṁ vattatīti attho. Rattavitānesu ca kāsāvaṁ vaṭṭati, kusumbhādirattameva na vaṭṭati, tañca kho sabbarattameva. Yaṁ pana nānāvaṇṇaṁ vānacittaṁ vā lepacittaṁ vā, taṁ vaṭṭati. Paccattharaṇasseva padhānattā tappaṭibaddhaṁ setavitānampi na vaṭṭatīti vuttaṁ. **Ubhato**ti ubhayattha mañcassa sīsabhāge, pādabhāge cāti attho. Etthāpi sa-uttaracchade viya vinicchayo. **Padumavaṇṇaṁ vā**ti nātirattaṁ sandhāyāha. **Vicitraṁ vā**ti pana sabbathā kappiyattā vuttaṁ, na pana ubhato upadhānesu akappiyattā. Na hi **lohitaka**-saddo citte vaṭṭati. Paṭalikaggahaṇeneva cittakassāpi attharaṇassa saṅgahetabbappasaṅgato. **Sace pamāṇayuttan**ti vuttamevatthaṁ byatirekato samatthetuṁ āha **"mahā-upadhānaṁ pana paṭikkhittan"**ti. **Mahā-upadhānan**ti ca pamāṇātikkantaṁ upadhānaṁ. Sīsappamāṇameva hi tassa pamāṇaṁ. Vuttañca "anujānāmi bhikkhave

sīsappamāṇaṁ bimbohanaṁ kātun”ti[1]. **Sīsappamāṇañ**ca nāma yassa vitthārato tīsu kaṇṇesu dvinnaṁ kaṇṇānaṁ antaraṁ miniyamānaṁ vidatthi ceva caturaṅgulañca hoti. Bibbohanassa majjhaṭṭhānaṁ tiriyato muṭṭhiratanaṁ hoti, dīghato pana diyaḍḍharatanaṁ vā dviratanaṁ vā. Taṁ pana akappiyattāyeva paṭikkhittaṁ, na tu uccāsayanamahāsayanapariyāpannattā. **Dvepī**ti sīsūpadhānaṁ, pādūpadhānañca. **Paccattharaṇaṁ datvā**ti paccattharaṇaṁ katvā, attharitvāti attho, idañca gilānameva sandhāya vuttaṁ. Tenāha **Senāsanakkhandhakavaṇṇanāyaṁ** “agilānassāpi sīsūpadhānañca pādūpadhānañcāti dvayameva vaṭṭati. Gilānassa bibbohanāni santharitvā upari paccattharaṇaṁ katvā nipajjitumpi vaṭṭatī”ti[2]. **Vuttanayenevā**ti vinaye Bhagavatā vuttanayeneva. Kathaṁ pana vuttanti āha **“vuttañhetan”**ti-ādi. Yathā aṭṭhaṅgulapādakaṁ hoti, evaṁ āsandiyā pādacchindanaṁ veditabbaṁ. Pallaṅkassa pana āharimāni vāḷarūpāni āharitvā puna appaṭibaddhatākāraṇampi bhedanameva. **Vijaṭetvā**ti jaṭaṁ nibbedhetvā. **Bibbohanaṁ kātun**ti tāni vijaṭitatūlāni anto pakkhipitvā bibbohanaṁ kātuṁ.

16. **“Mātukucchito nikkhantadārakānan”**ti etena aṇḍajajalābujānameva gahaṇaṁ, mātukucchito nikkhantattāti ca kāraṇaṁ dasseti, tenevāyamattho sijjhati “anekadivasāni antosayanahetu esa gandho”ti. **Ucchādenti** ubbaṭṭenti. **Saṇṭhānasampādanatthan**ti susaṇṭhānatāsampādanatthaṁ. **Parimaddantī**ti samantato maddanti.

Tesaṁyeva dārakānanti puññavantānameva dārakānaṁ. Tesameva hi pakaraṇānurūpatāya gahaṇaṁ. **Mahāmallānan**ti mahataṁ bāhuyuddhakārakānaṁ. **Ādāso** nāma maṇḍanakapakatikānaṁ manussānaṁ attano mukhachāyāpassanatthaṁ kaṁsalohādīhi kato bhaṇḍaviseso. Tādisaṁ sandhāya **“yaṁ kiñci -pa- na vaṭṭatī”**ti vuttaṁ. **Alaṅkārañjanameva na** bhesajjañjanaṁ. Maṇḍanānuyogassa hi adhippetattā tamidhānadhippetaṁ. Loke **mālā**-saddo baddhamālāyameva “mālā mālyaṁ pupphadāme”ti vacanato. Sāsane pana suddhapupphesupi niruḷhoti āha **“abaddhamālā vā”**ti. **Kāḷapīḷakādīnan**ti kāḷavaṇṇapīḷakādīnaṁ. **Mattikakakkan**ti osadhehi abhisaṅkhataṁ yogamattikācuṇṇaṁ. **Dentī**ti vilepenti. **Calite**ti vikārāpajjanavasena calanaṁ

1. Vi 4. 295 piṭṭhe. 2. Vi-Ṭṭha 4. 60 piṭṭhe.

patte, kupiteti attho. **Tenā**ti sāsapakakkena. **Dose**ti kāḷapīḷakādīnaṁ hetubhūte lohitadose. **Khādite**ti apanayanavasena khādite. **Sannisinne**ti tādise duṭṭhalohite parikkhīṇe. **Mukhacuṇṇakenā**ti mukhavilepanena. **Cuṇṇentī**ti vilimpenti. **Taṁ sabban**ti mattikākakkasāsapatilahaliddikakkadānasaṅkhātaṁ mukhacuṇṇaṁ, mukhavilepanañca na vaṭṭati. Atthānukkamasambhavato hi ayaṁ padadvayassa vaṇṇanā. Mukhacuṇṇasaṅkhātaṁ mukhavilepananti vā padadvayassa tulyādhikaraṇavasena atthavibhāvanā.

Hatthabandhanti hatthe bandhitabbamābharaṇaṁ, taṁ pana saṅkhakapālādayoti āha **"hatthe"**ti-ādi. Saṅkho eva kapālaṁ tathā. **"Apare"**ti-ādinā yathākkamaṁ "sikhābandhan"ti-ādipadānamatthaṁ saṁvaṇṇeti. Tattha **sikhan**ti cūḷaṁ. Cīrakaṁ nāma yena cūḷāya thirakaraṇatthaṁ, sobhanatthañca vijjhati. Muttāya, muttā eva vā latā **muttālatā,** muttāvaḷi. **Daṇḍo** nāma catuhatthoti vuttaṁ **"catuhatthadaṇḍaṁ vā"**ti. **Alaṅkatadaṇḍakan**ti pana tato omakaṁ rathayaṭṭhi-ādikaṁ sandhāyāha. **Bhesajjanāḷikan**ti bhesajjatumbaṁ. Pattādi-olambanaṁ vāmaṁseyeva āciṇṇanti vuttaṁ **"vāmapasse olaggitan"**ti. **Kaṇṇikā** nāma kūṭaṁ, tāya ca ratanena ca parikkhitto koso yassa tathā. **Pañcavaṇṇasuttasibbitan**ti nīlapītalohitodātamañjiṭṭhavasena pañcavaṇṇehi suttehi sibbitaṁ tividhampi chattaṁ. **Ratanamattāyāmaṁ caturaṅgulavitthatan**ti tesaṁ paricayaniyāmena vā nalāṭe bandhituṁ pahonakappamāṇena vā vuttaṁ. **"Kesantaparicchedaṁ dassetvā"**ti etena tadanajjhottharaṇavasena bandhanākāraṁ dasseti. **Meghamukhe**ti abbhantare. **"Maṇin"**ti idaṁ siromaṇiṁ sandhāya vuttanti āha **"cūḷāmaṇin"**ti, cūḷāyaṁ maṇinti attho. Camarassa ayaṁ **cāmaro,** sveva vālo, tena katā bījanī **cāmaravālabījanī.** Aññāsaṁ pana makasabījanīvākamayabījanī-usīramayabījanīmorapiñchamayabījanīnaṁ, vidhūpanatālavaṇṭānañca kappiyattā tassāyeva gahaṇaṁ daṭṭhabbaṁ.

17. Duggatito, saṁsārato ca niyyāti etenāti **niyyānaṁ,** saggamaggo, mokkhamaggo ca. Taṁ niyyānamarahati, tasmiṁ vā niyyāne niyuttā, taṁ vā niyyānaṁ phalabhūtmā etissāti **niyyānikā,** vacīduccaritakilesato niyyātīti vā **niyyānikā** ī-kārassa rassattaṁ, ya-kārassa ca

ka-kāraṁ katvā. Anīya-saddo hi bahulā[1] katvatthābhidhāyako. Cetanāya saddhiṁ samphappalāpavirati idha adhippetā. Tappaṭipakkhato **aniyyānikā,** samphappalāpo, tassā bhāvo **aniyyānikattaṁ,** tasmā **aniyyānikattā. Tiracchānabhūtā**ti tirokaraṇabhūtā vibandhanabhūtā. **Sopi nāmā**ti ettha **nāma**-saddo garahāyaṁ. **Kammaṭṭhānabhāve**ti aniccatāpaṭisaṁyuttattā catusaccakammaṭṭhānabhāve. **Kāmassādavasenā**ti kāmasaṅkhāta-assādavasena. Saha atthenāti **sātthakaṁ,** hitapaṭisaṁyuttanti attho. **Upāhanā**ti yānakathāsambandhaṁ sandhāya vuttaṁ. Suṭṭhu nivesitabboti **suniviṭṭho.** Tathā **dunniviṭṭho. Gāma**-saddena gāmavāsī janopi gahitoti āha **"asukagāmavāsino"**ti-ādi.

Sūrakathāti ettha **sūra**-saddo vīravācakoti dasseti **"sūro ahosī"**ti iminā. **Visikhā** nāma maggasanniveso, idha pana visikhāgahaṇena tannivāsinopi gahitā "sabbo gāmo āgato"ti-ādīsu viya, tenevāha **"saddhā pasannā"**ti-ādi.

Kumbhassa ṭhānaṁ nāma udakaṭṭhānanti vuttaṁ **"udakaṭṭhānakathā"**ti. **Udakatitthakathātipi vuccati** tattheva samavarodhato. Apica kumbhassa karaṇaṭṭhānaṁ **kumbhaṭṭhānaṁ.** Tadapadesena pana kumbhadāsiyo vuttāti dasseti **"kumbhadāsikathā vā"**ti iminā. Pubbe petā kālaṅkatāti **pubbapetā.** "Peto pareto kālaṅkato"ti hi pariyāyavacanaṁ. Heṭṭhā vuttanayamakidisituṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ.

Purimapacchimakathāhi vimuttāti idhāgatāhi purimāhi, pacchimāhi ca kathāhi vimuttā. **Nānāsabhāvā**ti atta-saddassa sabhāvapariyāyabhāvamāha. **Asukena nāmā**ti pajāpatinā brahmunā, issarena vā. Uppattiṭhitisambhārādivasena lokaṁ akkhāyati etāyāti **lokakkhāyikā,** sā pana lokāyatasamaññe vitaṇḍasatthe nissitā sallāpakathāti dasseti **"lokāyatavitaṇḍasallāpakathā"**ti iminā. Lokā bālajanā āyatanti ettha ussahanti vādassādenāti **lokāyataṁ,** loko vā hitaṁ na yatati na īhati tenāti **lokāyataṁ.** Tañhi ganthaṁ nissāya sattā puññakiriyāya cittampi na

1. Moggallānanissaye 126 piṭṭhe.

uppādenti. Aññamaññaviruddhaṁ, saggamokkhaviruddhaṁ vā kathaṁ tanonti etthāti **vitaṇḍo,** viruddhena vā vādadaṇḍena tāḷenti ettha vādinoti **vitaṇḍo,** sabbattha niruttinayena padasiddhi.

Sāgaradevena khatoti ettha Sāgararañño puttehi khatotipi vadanti. Vijjati pavedanahetubhūtā muddhā yassāti **samuddo** dha-kārassa da-kāraṁ katvā, **saha-**saddo cettha vijjamānatthavācako "salomako sapakkhako"ti-ādīsu viya. **Bhavo**ti vuddhi bhavati vaḍḍhatīti katvā. **Vibhavo**ti hāni tabbirahato. Dvandato pubbe suyyamāno itisaddo paccekaṁ yojetabboti āha **"iti bhavo iti abhavo"**ti. **Yaṁ vā taṁ vā**ti yaṁ kiñci, atha taṁ aniyamanti attho. Abhūtañhi aniyamatthaṁ saha vikappena yaṁtaṁ-saddehi dīpenti ācariyā. Apica **bhavo**ti sassato. **Abhavo**ti ucchedo. **Bhavo**ti vā kāmasukhaṁ. **Abhavo**ti attakilamatho.

Iti imāya chabbidhāya itibhavābhavakathāya saddhiṁ bāttiṁsa tiracchānakathā nāma honti. Atha vā Pāḷiyaṁ sarūpato anāgatāpi araññapabbatanadīdīpakathā **iti-**saddena saṅgahetvā bāttiṁsa tiracchānakathāti vuccanti. Pāḷiyañhi **"iti vā"**ti ettha **iti-**saddo pakārattho, **vā-**saddo vikappanattho. Idaṁ vuttaṁ hoti "evaṁpakāraṁ, ito aññaṁ vā tādisaṁ niratthakakathaṁ anuyuttā viharantī"ti, ādi-attho vā **iti-**saddo iti vā iti evarūpā "naccagītavāditavisūkadassanā paṭivirato"ti-ādīsu[1] viya, iti evamādiṁ aññampi tādisaṁ kathamanuyuttā viharantīti attho.

18. Viruddhassa gahaṇaṁ **viggaho,** so yesanti **viggāhikā,** tesaṁ tathā, viruddhaṁ vā gaṇhāti etāyāti **viggāhikā,** sāyeva kathā tathā. **Sārambhakathā**ti upārambhakathā. **Sahitan**ti pubbāparāviruddhaṁ. Tatoyeva **siliṭṭhaṁ.** Taṁ pana atthakāraṇayuttatāyāti dassetuṁ **"atthayuttaṁ kāraṇayuttanti attho"**ti vuttaṁ. **T**anti vacanaṁ. **Parivattitvā ṭhitaṁ** sapattagato asamattho yodho viya na kiñci jānāsi, kintu sayameva parājesīti adhippāyo. **Vādo doso**ti pariyāyavacanaṁ. Tathā

---

1. Dī 1. 5, 60; Ma 1. 237, 335; Ma 2. 8, 371; Ma 3. 12, 83; Aṁ 3. 423 piṭṭhesu.

cara vicarāti. **Tattha tatthā**ti tasmiṁ tasmiṁ ācariyakule. **Nibbedhehī**ti mayā ropitaṁ vādaṁ vissajjehi.

19. Dūtassa kammaṁ **dūteyyaṁ,** tassa kathā tathā, tassaṁ. **Idha, amutrā**ti ca upayogatthe bhummavacanaṁ, tenāha **"asukaṁ nāma ṭhānan"**ti. Vitthārato vinicchayo Vinayaṭṭhakathāyaṁ[1] vuttoti saṅkhepato idha dassetuṁ **"saṅkhepato panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Gihisāsanan**ti yathāvuttaviparītaṁ sāsanaṁ. **Aññesan**ti gihīnaññeva.

20. **Tividhenā**ti sāmantajappana-iriyāpathasannissitapaccayapaṭisevanabhedato tividhena. **Vimhāpayantī**ti "ayamacchariyapuriso"ti attani paresaṁ vimhayaṁ sampahaṁsanaṁ acchariyaṁ uppādenti. Vipubbañhi mhi-saddaṁ sampahaṁsane vadanti saddavidū. Sampahaṁsanākāro ca acchariyaṁ. **Lapantī**ti attānaṁ vā dāyakaṁ vā ukkhipitvā yathā so kiñci dadāti, evaṁ ukkācetvā ukkhipanavasena dīpetvā kathenti. **Nimittaṁ sīlametesanti nemittikā**ti taddhitavasena tassīlattho yathā "paṁsukūliko"ti[2]. Apica nimittena vadanti, nimittaṁ vā karontīti **nemittikā. Nimittan**ti ca paresaṁ paccayadānasaññuppādakaṁ kāyavacīkammaṁ vuccati. **Nippeso** nippisanaṁ cuṇṇaṁ viya karaṇaṁ. Nippisantīti vā **nippesā,** nippesāyeva **nippesikā,** nippisanaṁ **vā nippeso,** taṁ karontītipi **nippesikā. Nippeso** ca nāma bhaṭapuriso viya lābhasakkāratthaṁ akkosanakhuṁsanuppaṇḍanaparapiṭṭhimaṁsikatā. **Lābhena lābhan**ti ito lābhena amutra lābhaṁ. **Nijigīsanti magganti pariyesantī**ti pariyāyavacanaṁ. Kuhakādayo saddā kuhanādīni nimittaṁ katvā taṁsamaṅgipuggalesu pavattāti āha **"kuhanā -pa- adhivacanan"**ti. **Aṭṭhakathañcā**ti taṁtaṁpāḷisaṁvaṇṇanābhūtaṁ Porāṇaṭṭhakathañca.

Majjhimasīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Vi-Ṭṭha 2. 211 piṭṭhe. 2. Khu 7. 114 piṭṭhe.

Mahāsīlavaṇṇanā

21. Aṅgāni ārabbha pavattattā aṅgasahacaritaṁ satthaṁ **"aṅgan"**ti vuttaṁ uttarapadalopena vā. **Nimittan**ti etthāpi eseva nayo, tenāha **"hatthapādādīsū"**ti-ādi. Keci pana "aṅganti aṅgavikāraṁ paresaṁ aṅgavikāradassanenāpi lābhālābhādivijānanan"ti vadanti. **Nimittasatthan**ti nimittena sañjānanappakāradīpakaṁ satthaṁ, taṁ vatthunā vibhāvetuṁ **"Paṇḍurājā"**ti-ādimāha. **Paṇḍurājā**ti ca "dakkhiṇārāmādhipati" icceva vuttaṁ. Sīhaḷadīpe Dakkhiṇārāmanāmakassa saṁghārāmassa kārakoti vadanti. "Dakkhiṇamadhurādhipatī"ti ca katthaci likhitaṁ, Dakkhaṇamadhuranagarassa adhipatīti attho. **Muttāyo**ti muttikā. **Muṭṭhiyā**ti hatthamuddāya. **Gharagolikāyā**ti sarabunā. So **"muttā"**ti saññānimittenāha, saṅkhyānimittena pana **"tisso"**ti.

"Mahantānan"ti etena appakaṁ nimittameva, mahantaṁ pana uppādoti nimittuppādānaṁ visesaṁ dasseti. **Uppatitan**ti uppatanaṁ. Subhāsubhaphalaṁ pakāsento uppajjati gacchatīti **uppādo, uppātopi,** subhāsubhasūcikā bhūtavikati. So hi dhūmo viya aggissa kammaphalassa pakāsanamattameva karoti, na tu tamuppādetīti. **Idan**ti idaṁ nāma phalaṁ. **Evan**ti iminā nāma ākārena. **Ādisantī**ti niddisanti. **Pubbaṇhasamaye**ti kālavasena. **Idaṁ nāmā**ti vatthuvasena vadati. Yo vasabhaṁ, kuñjaraṁ, pāsādaṁ, pabbataṁ vā āruḷhamattānaṁ supine passati, tassa "idaṁ nāma phalan"ti-ādinā hi vatthukittanaṁ hoti. **Supinakan**ti supinasatthaṁ. Aṅgasampattivipattidassanamattena pubbe "aṅgan"ti vuttaṁ, idha pana mahānubhāvatādinipphādakalakkhaṇavisesadassanena "lakkhaṇan"ti ayametesaṁ viseso, tenāha **"iminā lakkhaṇenā"**ti-ādi. Lakkhaṇanti hi aṅgapaccaṅgesu dissamānākāravisesaṁ sattisirivacchagadāpāsādādikamadhippetaṁ taṁ taṁ phalaṁ lakkhīyati anenāti katvā, satthaṁ pana tappakāsanato **lakkhaṇaṁ. Āhate**ti purāṇe. **Anāhate**ti nave. **Ahate**ti pana pāṭhe vuttavipariyāyena attho. **Ito paṭṭhāyā**ti devarakkhasamanussāditedena yathāphalaṁ parikappitena vividhavatthabhāge ito vā etto vā sañchinne idaṁ nāma bhogādiphalaṁ hoti. **Evarūpena dārunā**ti palāsasiriphalādidārunā, tathā dabbiyā. Yadi dabbihomādīnipi

aggihomāneva, atha kasmā visuṁ vuttānīti āha **“evarūpāyā”**ti-ādi. **Dabbihomā**dīni homopakaraṇādivisesehi phalavisesadassanavasena vuttāni, **aggihomaṁ** pana vuttāvasesasādhanavasena vuttanti adhippāyo. Tenāha **“dabbihomādīnī”**ti-ādi.

Kuṇḍakoti taṇḍulakhaṇḍaṁ, tilassa idanti **telaṁ,** samāsataddhitapadāni pasiddhesu sāmaññabhūtānīti visesakaraṇatthaṁ **“tilatelādikan”**ti vuttaṁ. **Pakkhipanan**ti pakkhipanatthaṁ. “Pakkhipanavijjan”tipi pāṭho, pakkhipanahetubhūtaṁ vijjanti attho. **Dakkhiṇakkhakajaṇṇulohitādīhī**ti dakkhiṇakkhakalohita dakkhiṇajaṇṇulohitādīhi. **“Pubbe”**ti-ādinā aṅga-aṅgavijjānaṁ visesadassanena punaruttabhāvamapaneti. **Aṅgulaṭṭhiṁ disvā**ti aṅgulibhūtaṁ, aṅguliyā vā jātaṁ aṭṭhiṁ passitvā, aṅgulicchavimattaṁ apassitvā tadaṭṭhivipassanavaseneva byākarontīti vuttaṁ hoti. “Aṅgalaṭṭhinti sarīran”ti[1] pana **Ācariyadhammapālattherena** vuttaṁ, evaṁ sati aṅgapaccaṅgānaṁ viruhanabhāvena laṭṭhisadisattā sarīrameva aṅgalaṭṭhīti viññāyati. **Kulaputto**ti jātikulaputto, ācārakulaputto ca. **Disvāpī**ti ettha **api**-saddo adisvāpīti sampiṇḍanattho. Abbhino satthaṁ **abbheyyaṁ.** Māsurakkhena kato gantho **māsurakkho.** Rājūhi paribhuttaṁ satthaṁ **rājasatthaṁ.** Sabbānipetāni khettavijjāpakaraṇāni. **Siva**-saddo santi-atthoti āha **“santikaraṇavijjā”**ti, upasaggūpasamanavijjāti attho. Sivā-saddameva rassaṁ katvā evamahāti sandhāya **“siṅgālarutavijjā”**ti vadanti, siṅgālānaṁ rute subhāsubhasañjānanavijjāti attho. **Bhūtavejjamanto**ti bhūtavasīkaraṇamanto. **Bhūrighare**ti antopathaviyaṁ kataghare, mattikāmayaghare vā. “Bhūrivijjā sassabuddhikaraṇavijjā”ti **sārasamāse. Sappāvhāyanavijjā**ti sappāgamanavijjā. **Visavantameva vā**ti visavamānameva vā. Bhāvaniddesassa hi māna-saddassa antabyappadeso. Yāya karonti, sā visavijjāti yojanā. “Visatantrameva vā”tipi pāṭho. Evaṁ sati sarūpa-dassanaṁ hoti, visavicāraṇaganthoyevāti attho. Tantranti hi ganthassa parasamaññā. **Sapakkhaka-apakkhakadvipadacatuppadānan**ti piṅgalamakkhikādisapakkhaka gharagolikādi-apakkhakadevamanussacaṅkorādidvipadakakaṇṭasasajambukādicatuppadānaṁ. **Rutaṁ** vassitaṁ. **Gataṁ** gamanaṁ, etena **“sakuṇavijjā”**ti idha

1. Dī-Ṭī 1. 130 piṭṭhe.

migasaddassa lopaṁ, nidassanamattaṁ vā dasseti. **Sakuṇañāṇan**ti sakuṇavasena subhāsubhaphalassa jānanaṁ. Nanu sakuṇavijjāya eva vāyasavijjā paviṭṭhāti āha **"taṁ visuññeva satthan"**ti. Taṁtaṁpakāsakasatthānurūpavasena hi idha tassa tassa vacananti daṭṭhabbaṁ.

Paripakkagatabhāvo atthabhāvassa, jīvitakālassa ca vasena gahetabboti dasseti **"idānī"**ti-ādinā. **Ādiṭṭhañāṇan**ti ādisitabbassa ñāṇaṁ. **Sararakkhaṇan**ti sarato attānaṁ, attato vā sarassa rakkhaṇaṁ. **"Sabbasaṅgāhikan"**ti iminā miga-saddassa sabbasakuṇacatuppadesu pavattiṁ dasseti, ekasesaniddeso vā esa catuppadesveva **miga**-saddassa niruḷhattā. Sabbesampi sakuṇacatuppadānaṁ rutajānanasatthassa migacakkasamaññā, yathā taṁ subhāsubhajānanappakāre sabbato bhadraṁ cakkādisamaññāti āha **"sabba -pa- vuttan"**ti.

22. **"Sāmino"**ti-ādi pasaṭṭhāpasaṭṭhakāraṇavacanaṁ. **Lakkhaṇan**ti tesaṁ lakkhaṇappakāsakasatthaṁ. Pārisesanayena avasesaṁ **āvudhaṁ. "Yamhi kule"**ti-ādinā imasmiṁ ṭhāne tathājānanahetu eva sesaṁ lakkhaṇanti dasseti. **Ayaṁ visesot**i "lakkhaṇan"ti heṭṭhā vuttā lakkhaṇato viseso. Tadatthāvikaraṇatthaṁ **"idañcettha vatthū"**ti vuttaṁ. **Aggiṁ dhamamānan**ti aggiṁ mukhavātena jālentaṁ. **Makkhesīt**i vināseti. **Piḷandhanakaṇṇikāyā**ti kaṇṇālaṅkārassa. **Gehakaṇṇikāyā**ti gehakūṭassa, etena ekasesanayaṁ, sāmaññaniddesaṁ vā upetaṁ. **Kacchapalakkhaṇan**ti kummalakkhaṇaṁ. **Sabbacatuppadānan**ti miga-saddassa catuppadavācakattamāha.

23. **Asukadivase**ti dutiyātatiyādititthivasena vuttaṁ. **Asukanakkhattenā**ti assayujabharaṇīkattikārohaṇī-ādinakkhattayogavasena. **Vippavutthānan**ti vippavasitānaṁ sadesato nikkhantānaṁ. Upasaṅkamanaṁ **upayānaṁ. Apayānaṁ** paṭikkamanaṁ. **Dutiyapadepī**ti "bāhirānaṁ raññaṁ -pa- bhavissatī"ti vutte dutiyavākyepi. "Abbhantarānaṁ raññaṁ jayo"ti-ādīhi dvīhi vākyehi vuttā **jayaparājayā pākaṭāyeva.**

24. **Rāhū**ti rāhu nāma asurissaro asurarājā. Tathā hi **Mahāsamayasutte** Asuranikāye vuttaṁ—

"Satañca baliputtānaṁ, sabbe verocanāmakā.
Sannayhitvā balisenaṁ, rāhubhaddamupāgamun"ti[1].

Tassa candimasūriyānaṁ gahaṇaṁ Saṁyuttanikāye **Candimasuttasūriyasuttehi**[2] dīpetabbaṁ. **Iti**-saddo cettha ādi-attho "candaggāhādayo"ti vuttattā, tena sūriyaggāhanakkhattaggāhā saṅgayhanti. Tasmā candimasūriyānamiva nakkhattānampi rāhunā gahaṇaṁ veditabbaṁ. Tato eva hi **"apicā"**ti-ādinā nakkhattagāhe dutiyanayo vutto. **Aṅgārakādigāhasamāyogopī**ti aggahitaggahaṇena aṅgārakasasiputtasūragarusukkaravisutaketusaṅkhātānaṁ gāhānaṁ samāyogo api nakkhattagāhoyeva saha payogena gahaṇato. Sahapayogopi hi vedasamayena gahaṇanti vuccati. **Ukkānaṁ patanan**ti ukkobhāsānaṁ patanaṁ. Vātasaṅghātesu hi vegena aññamaññaṁ saṁghaṭṭentesu dīpikobhāso viya obhāso uppajjitvā ākāsato patati, tatrāyaṁ ukkāpātavohāro. **Jotisatthe**pi vuttaṁ—

"Mahāsikhā ca sukkhaggā-rattānilasikhojjalā.
Porisī ca pamāṇena, ukkā nānāvidhā matā"ti.

Disākālusiyanti disāsu khobhanaṁ, taṁ sarūpato dasseti **"aggisikhadhūmasikhādīhi ākulabhāvo viyā"**ti iminā, aggisikhadhūmasikhādīnaṁ bahudhā pātubhāvo eva **disādāho** nāmāti vuttaṁ hoti. Tadeva "dhūmaketū"ti lokiyā vadanti. Vuttañca **Jotisatthe**—

"Ketu viya sikhāvatī, joti uppātarūpinī"ti.

Sukkhavalāhakagajjananti vuṭṭhimantarena vāyuvegacalitassa valāhakassa nadanaṁ. Yaṁ lokiyā "nighāto"ti vadanti. Vuttañca **Jotisatthe**—

"Yadāntalikkhe balavā, māruto mārutāhato.
Patatyadho sa nīghāto, jāyate vāyusambhavo"ti.

Udayananti lagganamāyūhanaṁ.

"Yadodeti tadā laganaṁ, rāsīnamanvayaṁ kamā"ti—

---

1. Dī 2. 207 piṭṭhe. 2. Saṁ 1. 48 piṭṭhe.

hi vuttaṁ. **Atthaṅgamanam**pi tato sattamarāsippamāṇavasena veditabbaṁ. Abbhā dhūmo rajo rāhūti imehi catūhi kāraṇehi **avisuddhatā.** Tabbinimuttatā **vodānaṁ.** Vuttañca "cattārome bhikkhave candimasūriyānaṁ upakkilesā, yehi upakkilesehi upakkiliṭṭhā candimasūriyā na tapanti na bhāsanti na virocanti. Katame cattāro? Abbhā bhikkhave candimasūriyānaṁ upakkilesā, yena -pa-. Dhūmo -pa-. Rajo -pa-. Rāhu bhikkhave -pa-. Ime kho -pa- na virocantī"ti[1].

25. **Devassā**ti meghassa. **Dhārānuppavecchanaṁ** vassanaṁ. **Avaggāho**ti dhārāya avaggahaṇaṁ duggahaṇaṁ, tenāha **"vassavibandho"**ti. **Hatthamuddā**ti hatthena adhippetaviññāpanaṁ, taṁ pana aṅgulisaṅkocanena gaṇanāyevāti **Ācariyadhammapālattherena**[2] vuttaṁ. Ācariyasāriputtattherena pana "hatthamuddā nāma aṅgulipabbesu saññaṁ ṭhapetvā gaṇanā"ti dassitā. **Gaṇanā vuccati acchiddakagaṇanā** pārisesañāyena, sā pana pādasikamilakkhakādayo viya "ekaṁ dve"ti-ādinā navantavidhinā nirantaragaṇanāti veditabbā. Samūhanaṁ **saṅkalanaṁ.** Visuṁ uppādanaṁ apanayanaṁ **paṭuppādanaṁ**[3]**.** "Saduppādanan"tipi paṭhanti, sammā uppādananti attho. **Ādi**-saddena vokalanabhāgahārādike saṅgaṇhāti. Tattha **vokalanaṁ** visuṁ samūhakaraṇaṁ, vomissananti attho. Bhāgakaraṇaṁ **bhāgo.** Bhuñjanaṁ vibhajanaṁ **hāro.** **Sā**ti yathāvuttā piṇḍagaṇanā. **Disvā**ti ettha diṭṭhamattena gaṇetvāti attho gahetabbo.

Paṭibhānakavīti ettha Aṅguttarāgame[4] vuttānanti seso, kavīnaṁ kabyakaraṇanti sambandho, etena kavīhi kataṁ, kavīnaṁ vā idaṁ **kāveyyan**ti atthaṁ dasseti. **"Attano cintāvasenā"**ti-ādi tesaṁ sabhāvadassanaṁ. Tathā hi vatthuṁ, anusandhiñca sayameva cirena cintetvā karaṇavasena **cintākavi** veditabbo. Kiñci sutvā sutena asutaṁ anusandhetvā karaṇavasena **sutakavi,** kiñci atthaṁ upadhāretvā tassa saṅkhipanavitthāraṇādivasena **atthakavi,** yaṁ kiñci parena kataṁ kabbaṁ vā nāṭakaṁ vā disvā taṁsadisameva aññaṁ attano ṭhānuppattikapaṭibhānena karaṇavasena **paṭibhānakavī**ti. **Tan**ti tamatthaṁ.

1. Aṁ 1. 362; Vi 4. 492 piṭṭhesu.
2. Dī-Ṭī 1. 130 piṭṭhe.
3. Saṭuppādanaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)
4. Aṁ 1. 553 piṭṭhe.

Tappaṭibhāganti tena diṭṭhena sadisaṁ. "Kattabban"ti ettha visesanaṁ, "karissāmī"ti ettha vā bhāvanapuṁsakaṁ. **Ṭhānuppattikapaṭibhānavasenā**ti kāraṇānurūpaṁ pavattanakañāṇavasena. **Jīvikatthāyā**ti pakaraṇādhigatavaseneva vuttaṁ. Kavīnaṁ idanti **kabyaṁ,** yaṁ "gītan"ti vuccati.

26. Pariggahabhāvena dārikāya gaṇhanaṁ **āvāhanaṁ.** Tathā dānaṁ **vivāhanaṁ.** Idha pana tathākaraṇassa uttarapadalopena niddeso, hetugabbhavasena vā, tenāha **"imassa dārakassā"**ti-ādi. **Itī**ti evaṁhontesu, evaṁbhāvato vā. **Uṭṭhānan**ti khettādito uppannamāyaṁ. **Iṇan**ti dhanavaḍḍhanatthaṁ parassa dinnaṁ pariyudañcanaṁ. Pubbe paricchinnakāle ayampattepi uddharitamiṇaṁ **uṭṭhānaṁ,** yathāparicchinnakāle pana sampatte **iṇan**ti keci, tadayuttameva iṇagahaṇeneva sijjhanato. Paresaṁ dinnaṁ iṇaṁ vā dhananti sambandho. **Thāvaran**ti ciraṭṭhitikaṁ. Desantare diguṇatiguṇādigahaṇavasena bhaṇḍappayojanaṁ **payogo.** Tattha vā aññattha vā yathākālaparicchedaṁ vaḍḍhigahaṇavasena payojanaṁ **uddhāro.** "Bhaṇḍamūlarahitānaṁ vāṇijaṁ katvā 'ettakena udayena saha mūlaṁ dethā'ti dhanadānaṁ **payogo,** tāvakālikadānaṁ **uddhāro"**tipi vadanti. **Ajja payojitaṁ diguṇaṁ catuguṇaṁ hotī**ti yadi ajja payojitaṁ bhaṇḍaṁ, evaṁ aparajja diguṇaṁ, ajja catuguṇaṁ hotīti attho. Subhassa, subhena vā gamanaṁ pavattanaṁ **subhago,** tassa karaṇaṁ **subhagakaraṇaṁ,** taṁ pana piyamanāpassa, sassirīkassa vā karaṇamevāti āha **"piyamanāpakaraṇan"**ti-ādi. **Sassirīkakaraṇan**ti sarīrasobhaggakaraṇaṁ. **Vilīnassā**ti patiṭṭhahitvāpi paripakkamapāpuṇitvā vilopassa. Tathā paripakkabhāvena **aṭṭhitassa.** Pariyāyavacanametaṁ padacatukkaṁ. **Bhesajjadānan**ti gabbhasaṇṭhāpanabhesajjassa dānaṁ. **Tīhi kāraṇehī**ti ettha vātena, pāṇakehi vā gabbhe vinassante na purimakammunā okāso kato, tappaccayā eva kammaṁ vipaccati, sayameva pana kammunā okāse kate na ekantena vātā, pāṇakā vā apekkhitabbāti kammassa visuṁ kāraṇabhāvo vuttoti daṭṭhabbaṁ. **Vinayaṭṭhakathāyaṁ**[1] pana vātena pāṇakehi vā gabbho vinassanto kammaṁ vinā na vinassatīti adhippāyena tamaññatra dvīhi kāraṇehīti vuttaṁ. **Nibbāpanīyan**ti upasamakaraṁ. **Paṭikamman**ti yathā te na khādanti, tathā paṭikaraṇaṁ.

---

1. Vi-Ṭṭha 2. 64 piṭṭhe.

Bandhakaraṇanti yathā jiṁ cāletuṁ na sakkoti, evaṁ anāloḷitakaraṇaṁ. **Parivattanatthan**ti āvudhādinā saha ukkhittahatthānaṁ aññattha parivattanatthaṁ, attanā gopitaṭṭhāne akhipetvā parattha khipanatthanti vuttaṁ hoti. **Khipatī**ti ca aññattha khipatīti attho. **Vinicchayaṭṭhāne**ti aḍḍavinicchayaṭṭhāne. Icchitatthassa devatāya kaṇṇe kathanavasena jappanaṁ **kaṇṇajappanan**ti ca vadanti. **Devataṁ otāretvā**ti ettha mantajappanena devatāya otāraṇaṁ. **Jīvikatthāyā**ti yathā pāricariyaṁ katvā jīvitavutti hoti, tathā jīvitavuttikaraṇatthāya. **Ādiccapāricariyā**ti karamālāhi pūjaṁ katvā sakaladivasaṁ ādiccābhimukhāvaṭṭhānena ādiccassa paricaraṇaṁ. **"Tathevā"**ti iminā "jīvikatthāyā"ti padamākaḍḍhati. **Sirivhāyanan**ti ī-kārato a-kāralopena sandhiniddeso, tenāha **"siriyā avhāyanan"**ti. **"Sirenā"**ti pana ṭhānavasena avhāyanākāraṁ dasseti. Ye tu a-kārato a-kārassa lopaṁ katvā "siravhāyanan"ti paṭhanti, tesaṁ pāṭhe ayamattho "mantaṁ jappetvā sirasā icchitassa atthassa avhāyanan"ti.

27. **Devaṭṭhānan**ti devāyatanaṁ. **Upahāran**ti pūjaṁ. **Samiddhikāle**ti āyācitassa atthassa siddhakāle. **Santipaṭissavakamman**ti devatāyācanāya yā santi paṭikattabbā, tassā paṭissavakaraṇaṁ. **Santī**ti cettha mantajappanena pūjākaraṇaṁ, tāya santiyā āyācanappayogoti attho. **Tasmin**ti yaṁ "sace me idaṁ nāma samijjhissatī"ti vuttaṁ, tasmiṁ paṭissavaphalabhūte yathābhipatthitakammasmiṁ. **Tassā**ti yo "paṇidhī"ti ca vutto, tassa paṭissavassa. Yathāpaṭissavañhi upahāre kate paṇidhi-āyācanā katā niyyātitā hotīti. **Gahitamantassā**ti uggahitamantassa. **Payogakaraṇan**ti upacārakammakaraṇaṁ. **Itī**ti kāraṇatthe nipāto, tena vassavossa-saddānaṁ purisapaṇḍakesu pavattiṁ kāraṇabhāvena dasseti, paṇḍakato visesena asati bhavatīti **vasso.** Purisaliṅgato virahena ava-asati hīḷito hutvā bhavatīti **vosso.** Viseso rāgassavo yassāti **vasso.** Vigato rāgassavo yassati **vosso**ti niruttinayena padasiddhītipi vadanti. **Vassakaraṇaṁ** tadanurūpabhesajjena. **Vossakaraṇaṁ** pana uddhatabījatādināpi, teneva **Jātakaṭṭhakathāyaṁ** "vossavarāti uddhatabījā orodhapālakā"ti[1]

1. Gavesitabbaṁ.

vuttaṁ. **Acchandikabhāvamattan**ti itthiyā akāmabhāvamattaṁ. **Liṅgan**ti purisanimittaṁ.

Vatthubalikammakaraṇanti gharavatthusmiṁ balikammassa karaṇaṁ, taṁ pana upaddavapaṭibāhanatthaṁ, vaḍḍhanatthañca karonti, mantajappanena attano, aññesañca **mukhasuddhikaraṇaṁ. Tesan**ti aññesaṁ. **Yogan**ti bhesajjapayogaṁ. **Vamanan**ti pacchindanaṁ. **Uddhaṁvirecanan**ti vamanabhedameva "uddhaṁ dosānaṁ nīharaṇan"ti vuttattā. **Virecanan**ti pakativirecanameva. **Adhovirecanan**ti suddhavatthikasāvavatthi-ādivatthikiriyā "adho dosānaṁ nīharaṇan"ti vuttattā. Atho vamanaṁ uggiraṇameva, uddhaṁvirecanaṁ dosanīharaṇaṁ. Tathā virecanaṁ virekova, adhovirecanaṁ dosanīharaṇanti ayametesaṁ viseso pākaṭo hoti. **Dosānan**ti ca pittādidosānanti attho. Semhanīharaṇādi **sirovirecanaṁ. Kaṇṇabandhanatthan**ti chinnakaṇṇānaṁ saṅghaṭanatthaṁ. **Vaṇaharaṇatthan**ti arupanayanatthaṁ. **Akkhitappanatelan**ti akkhīsu usumassa nīharaṇatelaṁ. Yena akkhimhi añjite uṇhaṁ usumaṁ nikkhamati. Yaṁ nāsikāya gaṇhīyati, taṁ **natthu. Paṭalānī**ti akkhipaṭalāni. **Nīharaṇasamatthan**ti apanayanasamatthaṁ. **Khārañjanan**ti khārakamañjanaṁ. Sītameva **saccaṁ** niruttinayena, tassa kāraṇaṁ añjanaṁ **saccañjanan**ti āha **"sītalabhesajjañjanan"**ti. **Salākavejjakamman**ti akkhirogavejjakammaṁ. Salākasadisattā salākasaṅkhātassa akkhirogassa vejjakammanti hi **sālākiyaṁ.** Idaṁ pana vuttāvasesassa akkhirogapaṭikammassa saṅgahaṇatthaṁ vuttaṁ "tappanādayopi hi sālākiyānevā"ti. Paṭividdhassa salākassa nikkhamanatthaṁ vejjakammaṁ salākavejjakammanti keci, taṁ pana sallakattiyapadeneva saṅgahitanti daṭṭhabbaṁ.

Sallassa paṭividdhassa kattanaṁ ubbāhanaṁ **sallakattaṁ,** tadatthāya vejjakammaṁ **sallakattavejjakammaṁ.** Kumāraṁ bharatīti **kumārabhato,** tassa bhāvo **komārabhaccaṁ,** kumāro eva vā **komāro,** bhatanaṁ **bhaccaṁ,** tassa bhaccaṁ tathā, tadabhinipphādakaṁ vejjakammanti attho. Mūlāni padhānāni rogūpasamane samatthāni bhesajjāni **mūlabhesajjāni,** mūlānaṁ vā byādhīnaṁ bhesajjāni tathā. Mūlānubandhavasena hi duvidho byādhi. Tatra mūlabyādhimhi tikicchite yebhuyyena itaraṁ vūpasamati, tenāha **"kāyatikicchataṁ**[1]

1. Kāyatikicchanaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)

dassetī”ti-ādi. Tattha **kāyatikiccha**tanti mūlabhāvato sarīrabhūtehi bhesajjehi, sarīrabhūtānaṁ vā rogānaṁ tikicchakabhāvaṁ. **Khārādīnī**ti khārodakādīni. **Tadanurūpe vaṇe**ti vūpasamitassa mūlabyādhino anucchavike arumhi. **Tesan**ti mūlabhesajjānaṁ. **Apanayanaṁ** apaharaṇaṁ, tehi atikicchananti vuttaṁ hoti. Idañca komārabhaccasallakattasālākiyādivisesabhūtānaṁ tantīnaṁ pubbe vuttattā pārisesavasena vuttaṁ, tasmā tadavasesāya tantiyā idha saṅgaho daṭṭhabbo, sabbāni cetāni ājīvahetukāniyeva idhādhippetāni “micchājīvena jīvikaṁ kappentī”ti[1] vuttattā. Yaṁ pana tattha tattha Pāḷiyaṁ “iti vā”ti vuttaṁ. Tattha **itī**-ti pakāratthe nipāto, **vā**-ti vikappanatthe. Idaṁ vuttaṁ hoti—iminā pakārena, ito aññena vāti. Tena yāni ito bāhirakapabbajitā sippāyatanavijjāṭṭhānādīni jīvikopāyabhūtāni ājīvikapakatā upajīvanti, tesaṁ pariggaho katoti veditabbaṁ.

Mahāsīlavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pubbantakappikasassatavādavaṇṇanā

28. Idāni suññatāpakāsanavārassatthaṁ vaṇṇento anusandhiṁ pakāsetuṁ **“evan”**ti-ādimāha. Tattha **vuttavaṇṇassā**ti sahatthe chaṭṭhivacanaṁ, sāmi-atthe vā anusandhi-saddassa bhāvakammavasena kiriyādesanāsu pavattanato. **Bhikkhusaṁghena vuttavaṇṇassā**ti “yāvañcidaṁ tena Bhagavatā”ti-ādinā vuttavaṇṇassa. Tatra Pāḷiyaṁ ayaṁ sambandho—na bhikkhave ettakā eva Buddhaguṇā ye tumhākaṁ pākaṭā, apākaṭā pana “atthi bhikkhave aññe dhammā”ti vitthāro. “Ime diṭṭhiṭṭhānā evaṁ gahitā”ti-ādinā sassatādidiṭṭhiṭṭhānānaṁ yathāgahitākārassa suññabhāvappakāsanato, “tañca pajānanaṁ na parāmasatī”ti sīlādīnañca aparāmasanīyabhāvadīpanena niccasārādivirahappakāsanato, yāsu vedanāsu avītarāgatāya bāhirānaṁ etāni diṭṭhivibandhakāni sambhavanti, tāsaṁ paccayabhūtānañca sammohādīnaṁ vedakakārakasabhāvābhāvadassanamukhena sabbadhammānaṁ attattaniyatāvirahadīpanato, anupādāparinibbānadīpanato ca ayaṁ

---

1. Dī 1. 8, 9 piṭṭhe.

desanā suññatāvibhāvanappadhānāti āha **“suññatāpakāsanaṁ ārabhī”**ti.

Pariyattīti vinayādibhedabhinnā manasā vavatthāpitā tanti. **Desanā**ti tassā tantiyā manasā vavatthāpitāya vibhāvanā, yathādhammaṁ dhammābhilāpabhūtā vā paññāpanā, anulomādivasena vā kathananti pariyattidesanānaṁ viseso pubbeyeva vavatthāpitoti imamatthaṁ sandhāya **“desanāya, pariyattiyan”**ti ca vuttaṁ. **Evamādīsū**ti ettha **ādi**-saddena saccasabhāvasamādhipaññāpakatipuññāpattiñeyyādayo saṅgayhanti. Tathā hi ayaṁ **dhamma**-saddo “catunnaṁ bhikkhave dhammānaṁ ananubodhā”ti-ādīsu[1] sacce pavattati, “kusalā dhammā akusalā dhammā”ti-ādīsu[2] sabhāve, “evaṁdhammā te Bhagavanto ahesun”ti-ādīsu[3] samādhimhi, “saccaṁ dhammo dhiti cāgo, sa ve pecca na socatī”ti-ādīsu[4] paññāyaṁ, “jātidhammānaṁ bhikkhave sattānaṁ evaṁ icchā uppajjatī”ti-ādīsu[5] pakatiyaṁ, “dhammo suciṇṇo sukhamāvahātī”ti-ādīsu[6] puññe, “cattāro pārājikā dhammā”ti-ādīsu[7] āpattiyaṁ, “sabbe dhammā sabbākārena Buddhassa Bhagavato ñāṇamukhe āpāthamāgacchantī”ti-ādīsu[8] ñeyye pavattati. **Dhammā hontī**ti sattajīvato suññā dhammamattā hontīti attho. Kimatthiyaṁ guṇe pavattananti āha **“tasmā”**ti-ādi.

Makasatuṇḍasūciyāti sūcimukhamakkhikāya tuṇḍasaṅkhātāya sūciyā. Alabbhaneyyapatiṭṭho viyāti sambandho. **Aññatra Tathāgatā**ti ṭhapetvā Tathāgataṁ. **“Duddasā”**ti padeneva tesaṁ dhammānaṁ dukkhogāhatā pakāsitāti **“alabbhaneyyapatiṭṭhā”** icceva vuttaṁ. Labhitabbāti **labbhanīyā,** sā eva **labbhaneyyā,** labhīyate vā **labbhanaṁ,** tamarahatīti **labbhaneyyā,** na labbhaneyyā **alabbhaneyyā,** patiṭṭhahanti etthāti **patiṭṭhā,** patiṭṭhahanaṁ vā **patiṭṭhā,** alabbhaneyyā patiṭṭhā etthāti **alabbhaneyyapatiṭṭhā.** Idaṁ vuttaṁ hoti—sace koci attano pamāṇaṁ ajānanto

---

1. Dī 2. 102; Aṁ 1. 307 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 1 piṭṭhe.
3. Dī 2. 7, 46, 70; Dī 3. 82; Ma 3. 160; Saṁ 3. 138 piṭṭhesu.
4. Saṁ 1. 217; Khu 1. 307 piṭṭhesu. 5. Ma 1. 84; Ma 3. 293; Khu 9. 38 piṭṭhesu.
6. Khu 1. 306; Khu 2. 272; Khu 5. 215, 357 piṭṭhesu.
7. Vi 1. 150 piṭṭhe.
8. Khu 7. 277; Khu 8. 175; Khu 9. 375, 377 piṭṭhesu.

ñāṇena te dhamme ogāhituṁ ussāhaṁ kareyya, tassa taṁ ñāṇaṁ appatiṭṭhameva makasatuṇḍasūci viya mahāsamuddeti. Ogāhitumasakkuṇeyyatāya "ettakā ete īdisā vā"ti te passituṁ na sakkāti vuttaṁ **"gambhīrattā eva duddasā"**ti. Ye pana daṭṭhumeva na sakkā, tesaṁ ogāhitvā anu anu bujjhane kathā eva natthīti āha **"duddasattā eva duranubodhā"**ti. Sabbakilesapariḷāhapaṭippassaddhisaṅkhāta-aggaphalamatthake samuppannattā, purecarānucaravasena nibbutasabbakilesapariḷāhasamāpattisamokiṇṇattā ca **nibbutasabbapariḷāhā.** Tabbhāvato **santā**ti attho. **Santārammaṇāni** maggaphalanibbānāni anupasantasabhāvānaṁ kilesānaṁ, saṅkhārānañca abhāvato.

Atha vā kasiṇugghāṭimākāsatabbisayaviññāṇānaṁ anantabhāvo viya susamūhatavikkhepatāya niccasamāhitassa manasikārassa vasena tadārammaṇadhammānaṁ santabhāvo veditabbo. Avirajjhitvā nimittapaṭivedho viya issāsānaṁ avirajjhitvā dhammānaṁ yathābhūtasabhāvāvabodho sāduraso mahārasova hotīti āha **"atittikaraṇaṭṭhenā"**ti, atappanakaraṇasabhāvenāti attho. Sohiccaṁ titti tappananti hi pariyāyo. **Atittikaraṇaṭṭhenā**ti patthetvā sādurasakaraṇaṭṭhenātipi atthaṁ vadanti. Paṭivedhappattānaṁ tesu ca Buddhānameva sabbākārena visayabhāvūpagamanato na takkabuddhiyā gocarāti āha **"uttamañāṇavisayattā"**ti-ādi. **Nipuṇā**ti ñeyyesu tikkhappavattiyā chekā. Yasmā pana so chekabhāvo ārammaṇe appaṭihatavuttitāya, sukhumañe yyaggahaṇasamatthatāya ca supākaṭo hoti, tasmā vuttaṁ **"saṇhasukhumasabhāvattā"**ti. **Paṇḍitehiyevā**ti avadhāraṇaṁ samatthetuṁ **"bālānaṁ avisayattā"**ti āha.

Ayaṁ Aṭṭhakathānayato aparo nayo—vinayapaṇṇatti-ādigambhīraneyyavibhāvanato **gambhīrā.** Kadāciyeva asaṅkhyeyye mahākappe atikkamitvāpi dullabhadassanatāya **duddasā.** Dassanañcettha paññācakkhuvaseneva veditabbaṁ. Dhammanvayasaṅkhātassa anubodhassa kassacideva sambhavato **duranubodhā.** Santasabhāvato, veneyyānañca sabbaguṇasampadānaṁ pariyosānattā **santā.** Attano paccayehi padhānabhāvaṁ nītatāya **paṇītā.** Samadhigatasaccalakkhaṇatāya atakkehi puggalehi,

atakkena vā ñāṇena avacaritabbato **atakkāvacarā.** Nipuṇaṁ, nipuṇe vā atthe saccapaccayākārādivasena vibhāvanato **nipuṇā.** Loke aggapaṇḍitena Sammāsambuddhena veditabbato pakāsitabbato **paṇḍitavedanīyā.**

Anāvaraṇañāṇapaṭilābhato hi Bhagavā "sabbavidūhamasmi[1], Dasabalasamannāgato bhikkhave Tathāgato"ti-ādinā[2] attano sabbaññutādiguṇe pakāsesi, tenevāha **"sayaṁ abhiññā sacchikatvā pavedetī"**ti. **Sayaṁ**-saddena, niddhāritāvadhāraṇena vā nivattetabbamatthaṁ dassetuṁ **"anaññaneyyo hutvā"**ti vuttaṁ, aññehi abodhito hutvāti attho. **Abhiññā**ti ya-kāralopo "aññāṇatā āpajjatī"ti-ādīsu[3] viyāti dasseti **"abhivisiṭṭhena ñāṇenā"**ti iminā. Apica **"sayaṁ abhiññā"**ti padassa **anaññaneyyo hutvā**ti atthavacanaṁ, **"sacchikatvā"**ti padassa pana **sayameva -pa- katvā**ti. Sayaṁ-saddā hi sacchikatvāti etthāpi sambajjhitabbo. **Abhivisiṭṭhena ñāṇenā**ti ca tassa hetuvacanaṁ, karaṇavacanaṁ vā.

Tattha kiñcāpi sabbaññutaññāṇaṁ phalanibbānāni viya sacchikātabbasabhāvaṁ na hoti, āsavakkhayañāṇe pana adhigate adhigatameva hoti, tasmā tassa paccakkhakaraṇaṁ sacchikiriyāti āha **"abhivisiṭṭhena ñāṇena paccakkhaṁ katvā"**ti. Hetu atthe cetaṁ karaṇavacanaṁ, aggamaggañāṇasaṅkhātassa abhivisiṭṭhañāṇassādhigamahetūti attho. Abhivisiṭṭhañāṇanti vā paccavekkhaṇāñāṇe adhippete karaṇatthe karaṇavacanampi yujjateva. Pavedanañcettha aññāvisayānaṁ saccādīnaṁ desanākiccasādhanato, "ekomhi Sammāsambuddho"ti-ādinā[4] paṭijānanato ca veditabbaṁ. **Guṇadhammehī**ti guṇasaṅkhātehi dhammehi. Yathābhūtameva **yathābhuccaṁ** sakatthe ṇyapaccayavasena.

Vadamānāti ettha satti-attho mānasaddo yathā "ekapuggalo bhikkhave loke uppajjamāno uppajjatī"ti[5], tasmā vattuṁ ussāhaṁ karontoti attho. Evaṁbhūtā hi vattukāmā nāma honti, tenāha

---

1. Ma 1. 227; Ma 2. 295; Khu 1. 64; Vi 3. 12; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.
2. Saṁ 1. 265-6 piṭṭhe.
3. Vi 5. 184 piṭṭhe.
4. Vi 3. 12; Abhi 4. 218 piṭṭhesu.
5. Aṁ 1. 21; Abhi 4. 57 piṭṭhe.

"Tathāgatassā"ti-ādi. Sāvasesaṁ vadantāpi viparītavadantā viya sammā vadantīti na vattabbāti yathā sammā vadanti, tathā dassetuṁ **"ahāpetvā"**ti-ādi vuttaṁ. Tena hi anavasesavadanameva sammā vadananti dasseti. **"Vattuṁ sakkuṇeyyun"**ti iminā ca "vadeyyun"ti etassa samatthanatthabhāvamāha yathā "so imaṁ vijaṭaye jaṭan"ti[1]. Ye evaṁ Bhagavatā thomitā, te dhammā katameti yojanā. "Atthi bhikkhave aññeva dhammā"ti-ādi Pāḷiyā "sabbaññutaññāṇan"ti vuttavacanassa virodhibhāvaṁ codento **"yadi evan"**ti-ādimāha. Tattha **yadi evan**ti evaṁ "sabbaññutaññāṇan"ti vuttavacanaṁ yadi siyāti attho. **Bahuvacananiddeso**ti "atthi bhikkhave"ti-ādīni sandhāya vuttaṁ. **Atthi**-saddopi hi idha bahuvacanoyeva "atthi khīrā, atthi gāvo"ti-ādīsu viya nipātabhāvasseva icchitattā. Yadipi tadidaṁ ñāṇaṁ ekameva sabhāvato, tathāpi sampayogato, ārammaṇato ca puthuvacanappayogamarahatīti vissajjeti **"puthucitta -pa- rammaṇato"**ti iminā. **Puthucittasamāyogato**ti puthūhi cittehi sampayogato. Puthūni ārammaṇāni etassāti **puthu-ārammaṇaṁ,** tabbhāvato sabbārammaṇattāti vuttaṁ hoti.

Apica puthu ārammaṇaṁ ārammaṇametassāti puthu-ārammaṇārammaṇanti etasmiṁ atthe "oṭṭhamukho, kāmāvacaran"ti-ādīsu viya ekassa ārammaṇasaddassa lopaṁ katvā **"puthu-ārammaṇato"**ti vuttaṁ, tenassa puthuñāṇakiccasādhakattaṁ dasseti. Tathā hetaṁ ñāṇaṁ tīsu kālesu appaṭihatañāṇaṁ, catuyoniparicchedakañāṇaṁ, pañcagatiparicchedakañāṇaṁ, chasu asādhāraṇañāṇesu sesāsādhāraṇañāṇāni, sattāriyapuggalavibhāvanakañāṇaṁ, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṁ, navasattāvāsaparijānanañāṇaṁ, Dasabalañāṇanti evamādīnaṁ anekasatasahassabhedānaṁ ñāṇānaṁ yathāsambhavaṁ kiccaṁ sādheti, tesaṁ ārammaṇabhūtānaṁ anekesampi dhammānaṁ tadārammaṇabhāvatoti daṭṭhabbaṁ. **"Tañhī"**ti-ādi yathākkamaṁ tabbivaraṇaṁ. **"Yathāhā"**ti-ādinā Paṭisambhidāmaggapāḷiṁ sādhakabhāvena dasseti. **Tatthā**ti atītadhamme. Ekavāravasena puthu-ārammaṇabhāvaṁ nivattetvā anekavāravasena kamappavattiyā taṁ dassetuṁ **"punappunaṁ uppattivasenā"**ti vuttaṁ. Kamenāpi hi sabbaññutaññāṇaṁ visayesu pavattati, na tathā

---

1. Saṁ 1. 13, 167; Khu 10. 197; Khu 11. 33 piṭṭhesu.

sakiṁyeva. Yathā bāhirakā vadanti "sakiṁyeva sabbaññū sabbaṁ jānāti, na kamenā"ti.

Yadi evaṁ acinteyyāparimeyyappabhedassa ñeyyassa paricchedavatā ekena ñāṇena niravasesato kathaṁ paṭivedhoti, ko vā evamāha "paricchedavantaṁ sabbaññutaññāṇan"ti. Aparicchedañhi taṁ ñāṇaṁ ñeyyamiva. Vuttañhetaṁ "yāvatakaṁ ñāṇaṁ, tāvatakaṁ ñeyyaṁ. Yāvatakaṁ ñeyyaṁ, tāvatakaṁ ñāṇan"ti[1] evampi jātibhūmisabhāvādivasena, disādesakālādivasena ca anekabhedabhinne ñeyye kamena gayhamāne anavasesapaṭivedho na sambhavatiyevāti? Nayidamevaṁ. Yañhi kiñci Bhagavatā ñātumicchitaṁ sakalamekadeso vā, tattha appaṭihatacāritāya paccakkhato ñāṇaṁ pavattati. Vikkhepābhāvato ca Bhagavā sabbakālaṁ samāhitoti ñātumicchitassa paccakkhabhāvo na sakkā nivāretuṁ. Vuttañhi "ākaṅkhāpaṭibaddhaṁ Buddhassa Bhagavato ñāṇan"ti-ādi[2], nanu cettha dūrato cittapaṭaṁ passantānaṁ viya, "sabbe dhammā anattā"ti vipassantānaṁ viya ca anekadhammāvabodhakāle anirūpitarūpena Bhagavato ñāṇaṁ pavattatīti gahetabbanti? Na gahetabbaṁ acinteyyānubhāvatāya Buddhañāṇassa. Tenevāha "Buddhavisayo acinteyyo"ti[3], idaṁ panettha sanniṭṭhānaṁ—sabbākārena sabbadhammāvabodhanasamatthassa ākaṅkhāpaṭibaddhavuttino anāvaraṇañāṇassa paṭilābhena Bhagavā santānena sabbadhammapaṭivedhasamattho ahosi sabbaneyyāvaraṇassa pahānato, tasmā sabbaññū, na sakiṁ yeva sabbadhammāvabodhato yathāsantānena sabbassa indhanassa dahanasamatthatāya pāgako "sabbabhū"ti vuccatīti.

Kāmañcāyamattho pubbe vitthāritoyeva, pakārantarena pana sotujanānuggahakāmatāya, imissā ca porāṇasaṁvaṇṇanāvisodhanavasena pavattattā puna vibhāvitoti na cettha punaruttidoso pariyesitabbo, evamīdisesu. Ettha ca kiñcāpi Bhagavato Dasabalādiñāṇānipi anaññasādhāraṇāni, sabbadesavisayattā pana tesaṁ ñāṇānaṁ na tehi Buddhaguṇā ahāpetvā gahitā nāma honti. Sabbaññutaññāṇassa pana

1. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 175-6; Khu 9. 376 piṭṭhehi adhippāyatthameva gahitaṁ viya dissati.

2. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 176; Khu 9. 376 piṭṭhesu.

3. Aṁ 1. 392 piṭṭhe.

nippadesavisayattā tasmiṁ gahite sabbepi Buddhaguṇā gahitā eva nāma honti, tasmā Pāḷi-atthānusārena tadeva ñāṇaṁ gahitanti veditabbaṁ. Pāḷiyampi hi "yehi Tathāgatassa yathābhuccaṁ vaṇṇaṁ sammā vadamānā vadeyyun"ti tameva pakāsitaṁ tamantarena aññassa nippadesavisayassa abhāvato, nippadesavisayeneva ca yathābhuccaṁ sammā vadanasambhavatoti.

Aññevāti ettha **eva**-saddo sanniṭṭhāpanatthoti dassetuṁ **"aññevāti idaṁ panettha vavatthāpanavacanan"**ti vuttaṁ, **vavatthāpanavacanan**ti ca sanniṭṭhāpanavacananti attho, **sanniṭṭhāpanañ**ca avadhāraṇameva. Kathanti āha **"aññevā"**ti-ādi. **"Na pāṇātipātā veramaṇi-ādayo"**ti iminā avadhāraṇena nivattitaṁ dasseti. Ayañca **eva**-saddo aniyatadesatāya ca-saddo viya yattha vutto, tato aññatthāpi vacanicchāvasena upatiṭṭhatīti āha **"gambhīrāvā"**ti-ādi. **Iti**-saddena ca ādi-atthena duddasāva na sudasā, duranubodhāva na suranubodhā, santāva na darathā, paṇītāva na hīnā, atakkāvacarāva na takkāvacarā, nipuṇāva na lūkhā, paṇḍitavedanīyāva na bālavedanīyāti nivattitaṁ dasseti. **Sabbapadehī**ti yāva "paṇḍitavedanīyā"ti idaṁ padaṁ, tāva sabbapadehi.

Evaṁ nivattetabbataṁ yuttiyā daḷhīkaronto **"sāvakapāramiñāṇan"**ti-ādimāha. Tattha **sāvakapāramiñāṇan**ti sāvakānaṁ dānādipāramipāripūriyā nipphannaṁ vijjattayachaḷabhiññācatupaṭisambhidābhedaṁ ñāṇaṁ, tathā Paccekabuddhānaṁ **paccekabodhiñāṇaṁ. Tato**ti sāvakapāramiñāṇato. **Tatthā**ti sāvakapāramiñāṇe. **Tatopī**ti anantaraniddiṭṭhato paccekabodhiñāṇatopi. **Api**-saddena, **pi**-saddena vā ko pana vādo sāvakapāramiñāṇatoti sambhāveti. **Tatthāpī**ti paccekabodhiñāṇepi. **Ito panā**ti sabbaññutaññāṇato pana, tasmā ettha sabbaññutaññāṇe vavatthānaṁ labbhatīti adhippāyo. Gambhīresu visesā, gambhīrānaṁ vā visesena **gambhīrā.** Ayañca gambhīro ayañca gambhīro ime imesaṁ visesena gambhīrāti vā **gambhīratarā.** Tarasaddenevettha byavacchedanaṁ siddhaṁ.

Etthāyaṁ yojanā—kiñcāpi sāvakapāramiñāṇaṁ heṭṭhimaṁ heṭṭhimaṁ sekkhañāṇaṁ, puthujjanañāṇañca upādāya gambhīraṁ, paccekabodhiñāṇaṁ pana upādāya na tathā gambhīranti "gambhīramevā"ti na sakkā byavacchijjituṁ, tathā

paccekabodhiñāṇampi yathāvuttaṁ ñāṇamupādāya gambhīraṁ, sabbaññutaññāṇaṁ pana upādāya na evaṁ gambhīranti "gambhīramevā"ti na sakkā byavacchijjituṁ, tasmā tattha vavatthānaṁ na labbhati. Sabbaññutaññāṇadhammā pana sāvakapāramiñāṇādīnamiva kiñci upādāya gambhīrābhāvābhāvato "gambhīrā evā"ti vavatthānaṁ labbhatīti. Yathā cettha vavatthānaṁ dassitaṁ, evaṁ sāvakapāramiñāṇaṁ duddasaṁ. "Paccekabodhiñāṇaṁ pana tato duddasataranti tattha vavatthānaṁ natthī"ti-ādinā vavatthānasambhavo netabbo, tenevāha **"tathāduddasāva -pa-veditabban"**ti.

Pucchāvissajjanantipi pāṭho, tassā pucchāya vissajjananti attho. **Etan**ti yathāvuttaṁ vissajjanavacanaṁ. **Evan**ti iminā diṭṭhīnaṁ vibhajanākārena. Etthāyamadhippāyo—bhavatu tāva niravasesabuddhaguṇavibhāvanupāyabhāvato sabbaññutaññāṇameva ekampi puthunissayārammaṇañāṇakiccasiddhiyā "atthi bhikkhave aññeva dhammā"ti-ādinā[1] bahuvacanena uddiṭṭhaṁ, tassa pana vissajjanaṁ saccapaccayākārādivisayavisesavasena anaññasādhāraṇena vibhajananayena anārabhitvā sanissayānaṁ diṭṭhigatānaṁ vibhajananayena kasmā āraddhanti? Tattha yathā saccapaccayākārādīnaṁ vibhajanaṁ anaññasādhāraṇaṁ sabbaññutaññāṇasseva visayo, evaṁ niravasesadiṭṭhigatavibhajanampīti dassetuṁ **"Buddhānañhī"**ti-ādi āraddhaṁ, tattha **ṭhānānī**ti kāraṇāni. **Gajjitaṁ mahantaṁ hotī**ti desetabbassa atthassa anekavidhatāya, dubbiññeyyatāya ca nānānayehi pavattamānaṁ desanāgajjitaṁ mahantaṁ vipulaṁ, bahuppabhedañca hoti. **Ñāṇaṁ anupavisatī**ti tato eva ca desanāñāṇaṁ desetabbadhamme vibhāgaso kurumānaṁ anupavisati, te anupavisitvā ṭhitaṁ viya hotīti attho.

Buddhañāṇassa mahantabhāvo paññāyatīti evaṁvidhassa nāma dhammassa desakaṁ, paṭivedhakañcāti Buddhānaṁ desanāñāṇassa, paṭivedhañāṇassa ca uḷārabhāvo pākaṭo hoti. **Desanā gambhīrā hotī**ti sabhāvena gambhīrānaṁ tesaṁ catubbidhānampi desanā desetabbavasena gambhīrāva hoti, sā pana Buddhānaṁ desanā sabbattha, sabbadā ca yānattayamukhenevāti vuttaṁ **"tilakkhaṇāhatā suññatāpaṭisaṁyuttā"**ti, tīhi lakkhaṇehi āhatā, attattaniyato suññabhāvapaṭisaññuttā cāti attho. Ettha ca

1. Dī 1. 11 piṭṭhe.

kiñcāpi "sabbaṁ vacīkammaṁ Buddhassa Bhagavato ñāṇapubbaṅgamaṁ ñāṇānuparivattī"ti[1] vacanato sabbāpi Bhagavato desanā ñāṇarahitā nāma natthi, samasamaparakkamanavasena sīhasamānavuttitāya ca sabbattha samānussāhappavatti, desetabbadhammavasena pana desanā visesato ñāṇena anupaviṭṭhā, gambhīratarā ca hotīti daṭṭhabbaṁ.

Kathaṁ pana vinayapaṇṇattiṁ patvā desanā tilakkhaṇāhatā, suññatāpaṭisaññuttā ca hoti, nanu tattha vinayapaṇṇattimattamevāti? Na tattha vinayapaṇṇattimattameva. Tatthāpi hi sannisinnaparisāya ajjhāsayānurūpaṁ pavattamānā desanā saṅkhārānaṁ aniccatādivibhāvinī sabbadhammānaṁ attattaniyatā, suññabhāvappakāsinī ca hoti, tenevāha **"anekapariyāyena dhammiṁ kathaṁ katvā"**ti-ādi. **Vinayapaññattin**ti vinayassa paññāpanaṁ. Ñña-kārassa pana ṇṇa-kāre kate vinayapaṇṇattintipi pāṭho. **Bhūmantaran**ti dhammānaṁ avatthāvisesañca ṭhānavisesañca. Bhavanti dhammā etthāti **bhūmī**ti hi avatthāviseso, ṭhānañca vuccati. Tattha **avatthāviseso** sati-ādidhammānaṁ satipaṭṭhānindriyabalabojjhaṅgamaggaṅgādibhedo "vaccho, dammo, balībaddo"ti-ādayo viya. **Ṭhānaviseso** kāmāvacarādibhedo. **Paccayākāra**-saddassa attho heṭṭhā vuttoyeva. **Samayantaran**ti diṭṭhivisesaṁ, nānāvihitā diṭṭhiyoti attho, aññasamayaṁ vā, bāhirakasamayanti vuttaṁ hoti. Vinayapaññattiṁ patvā mahantaṁ gajjitaṁ hotīti-ādinā sambandho. **Tasmā**ti yasmā gajjitaṁ mahantaṁ -pa- paṭisaṁyuttā, tasmā. **Chejjagāminī**ti atekicchagāminī.

Evaṁ otiṇṇe vatthusminti yathāvuttanayena lahukagarukādivasena tadanurūpe vatthumhi otarante. Yaṁ sikkhāpadapaññāpanaṁ nāma atthi, tatthāti sambandho. **Thāmo**ti ñāṇasāmatthiyaṁ. **Balan**ti akampanasaṅkhāto vīrabhāvo. **Thāmo balan**ti vā sāmatthiyavacanameva. Paccavekkhaṇādesanāñāṇavasena yojetabbaṁ. Paccavekkhaṇañāṇapubbaṅgamañhi desanāñāṇaṁ. **Esā**ti sikkhāpadapaññāpanameva vuccamānapadamapekkhitvā pulliṅgena niddisati, eso sikkhāpadapaññāpanasaṅkhāto visayo aññesaṁ avisayoti attho. **Itī**ti tathāvisayāvisayabhāvassa hetubhāvena

---

1. Khu 7. 139, 278; Khu 8. 175; Khu 9. 376; Khu 10. 16 piṭṭhesu.

paṭiniddesavacanaṁ, nidassanattho vā **iti**-saddo, tena "idaṁ lahukaṁ, idaṁ garukan"ti-ādinayaṁ niddisati. Evamaparatthāpi yathāsambhavaṁ.

Yadipi kāyānupassanādivasena satipaṭṭhānādayo Suttantapiṭake[1] vibhattā, tathāpi suttantabhājanīyādivasena abhidhammeyeva te visesato vibhattāti āha **"ime cattāro satipaṭṭhānā -pa- Abhidhammapiṭakaṁ vibhajitvā"**ti. Tattha **satta phassā**ti sattaviññāṇadhātusampayogavasena vuttaṁ. Tathā **"satta vedanā"**ti-ādipi. **Lokuttarā dhammānāmā**ti ettha **iti**-saddo ādi-attho, pakārattho vā, tena vuttāvasesaṁ abhidhamme āgataṁ dhammānaṁ vibhajitabbākāraṁ saṅgaṇhāti. Catuvīsatisamantapaṭṭhānāni etthāti **catuvīsatisamantapaṭṭhānan**ti bāhiratthasamāso. **"Abhidhammapiṭakan"**ti etassa hi idaṁ visesanaṁ. Ettha ca paccayanayaṁ aggahetvā dhammavaseneva samantapaṭṭhānassa catuvīsatividhatā vuttā. Yathāha—

"Tikañca paṭṭhānavaraṁ dukuttamaṁ,
Dukatikañceva tikadukañca.
Tikatikañceva dukadukañca,
Cha anulomamhi nayā sugambhīrā -pa-.
Cha paccanīyamhi -pa- anulomapaccanīyamhi -pa-.
Paccanīyānulomamhi nayā sugambhīrā"ti[2].

Evaṁ dhammavasena catuvīsatibhedesu tikapaṭṭhānādīsu ekekaṁ paccayanayena anulomādivasena catubbidhaṁ hotīti channavutisamantapaṭṭhānāni. Tattha pana dhammānulome tikapaṭṭhāne kusalattike paṭiccavāre paccayānulome hetumūlake hetupaccayavasena ekūnapaññāsa pucchānayā satta vissajjananayāti-ādinā dassiyamānā anantabhedā nayāti āha **"anantanayan"**ti.

Navahākārehīti uppādādīhi navahi paccayākārehi. Taṁ sarūpato dassetuṁ **"uppādo hutvā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha uppajjati etasmā phalanti **uppādo,** phaluppattiyā kāraṇabhāvo. Sati ca avijjāya saṅkhārā uppajjanti, nāsati. Tasmā avijjā saṅkhārānaṁ uppādo hutvā paccayo hoti, tathā pavattati dharati etasmiṁ phalanti **pavattaṁ.** Nimīyati phalametasminti

1. Dī 2. 231; Ma 1. 70 piṭṭhesu. 2. Abhi 8. 15, 16, 17, 18 piṭṭhesu.

nimittaṁ. (Nidadāti phalaṁ attano paccayuppannaṁ etenāti nidānaṁ.)[1] Āyūhati phalaṁ attano paccayuppannuppattiyā ghaṭeti etenāti **āyūhanaṁ.** Saṁyujjati phalaṁ attano paccayuppannena etasminti **saṁyogo.** Yattha sayaṁ uppajjati, taṁ palibuddhati phalametenāti **palibodho.** Paccayantarasamavāye sati phalamudayati etenāti **samudayo.** Hinoti kāraṇabhāvaṁ gacchatīti **hetu.** Avijjāya hi sati saṅkhārā pavattanti, dharanti ca, te avijjāya sati attano phalaṁ (nidadanti)[1] bhavādīsu khipanti, āyūhanti attano phaluppattiyā ghaṭenti, attano phalena saṁyujjanti, yasmiṁ santāne sayaṁ uppannā taṁ palibuddhanti, paccayantarasamavāye udayanti uppajjanti, hinoti ca saṅkhārānaṁ kāraṇabhāvaṁ gacchati, tasmā avijjā saṅkhārānaṁ pavattaṁ hutvā -pa- paccayo hutvā paccayo hoti. Evaṁ avijjāya saṅkhārānaṁ kāraṇabhāvūpagamanavisesā uppādādayo veditabbā. Saṅkhārādīnaṁ viññāṇādīsupi eseva nayo.

Tamatthaṁ Paṭisambhidāmaggapāḷiyā sādhentena **"yathāhā"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha tiṭṭhati etenāti **ṭhiti,** paccayo, uppādo eva ṭhiti **uppādaṭṭhiti.** Evaṁ sesesupi. Yasmā pana "āsavasamudayā avijjāsamudayo"ti[2] vuttattā āsavāva avijjāya paccayo, tasmā vuttaṁ **"ubhopete dhammā paccayasamuppannā"**ti, avijjā ca saṅkhārā ca ubhopete dhammā paccayato eva samuppannā, na vinā paccayenāti attho. **Paccayapariggahe paññā**ti saṅkhārānaṁ, avijjāya ca uppādādike paccayākāre paricchinditvā gahaṇavasena pavattā paññā. **Dhammaṭṭhitiñāṇan**ti paccayuppannadhammānaṁ paccayabhāvato dhammaṭṭhitisaṅkhāte paṭiccasamuppāde ñāṇaṁ. "Dvādasa paṭiccasamuppādā"ti vacanato hi dvādasa paccayā eva paṭiccasamuppādo. Ayañca nayo na paccuppanne eva, atha kho atītānāvatesupi, na ca avijjāya eva saṅkhāresu, atha kho saṅkhārādīnaṁ viññāṇādīsupi labbhatīti paripuṇṇaṁ katvā paccayākārassa vibhattabhāvaṁ dassetuṁ **"atītampi addhānan"**ti-ādi Pāḷimāhari. **Paṭṭhāne**[3] pana dassitā hetādipaccayā evettha uppādādipaccayākārehi gahitāti tepi yathāsambhavaṁ nīharitvā yojetabbā. Ativitthārabhayena pana na yojayimha, atthikehi ca Visuddhimaggādito[4] gahetabbā.

---

1. Etthantare Aṭṭhakathāya na sameti. Khu 9. 48; Dī-Ṭī 1. 138 piṭṭhesu passitabbaṁ.
2. Ma 1. 67 piṭṭhe.
3. Abhi 8. 1 piṭṭhe.
4. Visuddhi 2. 163 piṭṭhe.

Tassa tassa dhammassāti saṅkhārādipaccayuppannadhammassa. **Tathā tathā paccayabhāvenā**ti uppādādihetādipaccayasattiyā. Kammakilesavipākavasena tīṇi vaṭṭāni yassāti **tivaṭṭaṁ.** Atītapaccuppannānāgatavasena tayo addhā kālā etassāti **tiyaddhaṁ.** Hetuphalaphalahetuhetuphalavasena tayo sandhayo etassāti **tisandhi.** Saṅkhippanti ettha avijjādayo, viññāṇādayo cāti **saṅkhepā,** hetu, vipāko ca. Atha vā hetu vipākoti saṅkhippantīti **saṅkhepā.** Avijjādayo, viññāṇādayo ca koṭṭhāsapariyāyo vā **saṅkhepa**-saddo. Atītahetusaṅkhepādivasena cattāro saṅkhepā yassāti **catusaṅkhepaṁ.** Sarūpato avuttāpi tasmiṁ tasmiṁ saṅkhepe ākirīyanti avijjā saṅkhārādiggahaṇehi pakāsīyantīti **ākārā,** atītahetu-ādīnaṁ pakārā. Te saṅkhepe pañca pañca katvā vīsati ākārā etassāti **vīsatākāraṁ.**

Khattiyādibhedena anekabhedabhinnāpi sassatavādino jātisatasahassānussaraṇādikassa abhinivesahetuno vasena cattārova honti, na tato uddhaṁ, adho vāti sassatavādīnaṁ parimāṇaparicchedassa anaññavisayataṁ dassetuṁ **"cattāro janā"**ti-ādimāha. Esa nayo itaresupi. Tattha **cattāro janā**ti cattāro janasamūhāti attho gahetabbo tesu ekekassāpi anekappabhedato. **Te**ti dvāsaṭṭhidiṭṭhigatavādino. **Idaṁ nissāyā**ti idappaccayatāya sammā aggahaṇaṁ. Tatthāpi ca hetuphalabhāvena sambandhānaṁ dhammānaṁ santatighanassa abheditattā paramatthato vijjamānampi bhedanibandhanaṁ nānattanayaṁ anupadhāretvā gahitaṁ ekattaggahaṇaṁ nissāya. **Idaṁ gaṇhantī**ti idaṁ sassataggahaṇaṁ abhinivissa voharanti, iminā nayena ekaccasassatavādādayopi yathāsambhavaṁ yojetvā vattabbā. **Bhinditvā**ti "ātappamanvāyā"ti-ādinā vibhajitvā, "tayidaṁ bhikkhave Tathāgato pajānātī"ti-ādinā[1] vā vidhamitvā. **Nijjaṭan**ti anonaddhaṁ. **Nigumban**ti anāvuṭaṁ. Apica veḷu-ādīnaṁ heṭṭhupariyasaṁsibbanaṭṭhena **jaṭā.** Kusādīnaṁ ovaraṇaṭṭhena **gumbo.** Tassadisatāya diṭṭhigatānaṁ byākulā pākaṭatā "jaṭā, gumbo"ti ca vuccati, diṭṭhijaṭāvijaṭanena, diṭṭhigumbavivaraṇena ca nijjaṭaṁ nigumbaṁ katvāti attho.

---

1. Dī 1. 16 piṭṭhe.

“Tasmā”ti-ādinā Buddhaguṇe ārabbha desanāya samuṭṭhitattā sabbaññutaññāṇaṁ uddisitvā desanākusalo Bhagavā samayantaraṁ viggahaṇavasena sabbaññutaññāṇameva vissajjetīti dasseti.

29. Atthipariyāyo **santi**-saddo, so ca saṁvijjantipariyāyo, saṁvijjamānatā ca ñāṇena upalabbhamānatāti āha **“santī”**ti-ādi. Saṁvijjamānaparidīpanena pana **“santī”**ti iminā padena tesaṁ diṭṭhigatikānaṁ vijjamānatāya avicchinnataṁ, tato ca nesaṁ micchāgāhato sithilakaraṇavivecanehi attano desanāya kiccakāritaṁ, avitathatañca dīpeti Dhammarājā. **Atthī**ti ca santipadena samānattho puthuvacanavisayo eko nipāto “atthi imasmiṁ kāye kesā”ti-ādīsu[1] viya. **Ālapanavacanan**ti Buddhālapanavacanaṁ. Bhagavāyeva hi “bhikkhave, bhikkhavo”ti ca ālapati, na sāvakā. Sāvakā pana “āvuso, āyasmā”ti-ādisambandhaneneva. “Eke”ti vutte **ekacce**ti attho eva saṅkhyāvācakassa eka-saddassa niyatekavacanattā, na samitabahitapāpatāya samaṇabrāhmaṇāti āha **“pabbajjūpagatabhāvenā”**ti-ādi. Tathā vā hontu, aññathā vā, sammutimatteneva idhādhippetāti dasseti **“lokenā”**ti-ādinā. Sassatādivasena pubbantaṁ kappentīti **pubbantakappikā.** Yasmā pana tesaṁ **pubbantaṁ** purimasiddhehi taṇhādiṭṭhikappehi **kappetvā** āsevanabalavatāya, vicitravuttitāya ca **vikappetvā** aparabhāgasiddhehi abhinivesabhūtehi taṇhādiṭṭhigāhehi **gaṇhanti** abhinivisanti parāmasanti, tasmā vuttaṁ **“pubbantaṁ kappetvā vikappetvā gaṇhantī”**ti. Purimabhāgapacchimabhāgasiddhānaṁ vā taṇhā-upādānānaṁ vasena yathākkamaṁ kappanagahaṇāni veditabbāni. Taṇhāpaccayā hi upādānaṁ sambhavati. Pahutapasaṁsānindātisayasaṁsagganiccayogādivisayesu idha niccayogavasena vijjamānattho sambhavatīti vuttaṁ **“pubbantakappo vā”**ti-ādi. Vuttañca—

> “Pahute ca pasaṁsāyaṁ, nindāyañcātisayane.
> Niccayoge ca saṁsagge, hontime mantu-ādayo”ti[2].

---

1. Dī 2. 233; Ma 1. 72; Ma 3. 132; Saṁ 2. 329; Khu 1. 2 piṭṭhesu.
2. Moggallānabyākaraṇe catutthakaṇḍe 78 sutthaṁ passitabbaṁ.

Koṭṭhāsesūti ettha koṭṭhāsādīsūti attho veditabbo ādi-saddalopena, nidassananayena ca vuttattā. Padapūraṇasamīpa-ummaggādīsupi hi **anta**-saddo dissati. Tathā hi "iṅgha tāva suttante vā gāthāyo vā abhidhammaṁ vā pariyāpuṇassu[1], suttante okāsaṁ kārāpetvā"ti-ādīsu[2] ca padapūraṇe anta-saddo vattati, "gāmantasenāsanan"ti-ādīsu[3] samīpe, "kāmasukhallikānuyogo eko anto, atthīti kho kaccāna ayameko anto"ti-ādīsu[4] ca ummaggeti.

Antapūroti mahā-anta-antaguṇehi pūro. "Sā haritantaṁ vā panthantaṁ vā"ti[5] Majjhimanikāye Mahāhatthipadopamasuttantapāḷi. Tattha **sā**ti tejodhātu. **Haritantan**ti haritatiṇarukkhamariyādaṁ. **Panthantan**ti maggamariyādaṁ. Āgamma anāhārā nibbāyatīti seso. "Antamidaṁ bhikkhave jīvikānaṁ yadidaṁ piṇḍolyan"ti[6] Piṇḍiyālopasuttantapāḷi. Tattha piṇḍaṁ ulati gavesatīti **piṇḍolo,** piṇḍācāriko, tassa bhāvo **piṇḍolyaṁ,** piṇḍacaraṇena jīvikatāti attho. **Esevā**ti sabbapaccayasaṅkhayabhūto nibbānadhammo eva, tenāha **"sabba -pa- vuccatī"**ti. Etena sabbapaccayasaṅkhayanato asaṅkhataṁ nibbānaṁ saṅkhatabhūtassa vaṭṭadukkhassa parabhāgaṁ pariyosānabhūtaṁ, tasmā ettha parabhāgova attho yuttoti dasseti. **Sakkāyo**ti sakkāyagāho.

Kappoti leso. **Kappakatenā**ti tiṇṇaṁ dubbaṇṇakaraṇānaṁ aññataradubbaṇṇakatena. **Ādi**-saddena cettha kappa-saddo mahākappasamantabhāvakilesakāmavitakkakālapaññattisadisabhāvādīsupi vattatīti dasseti. Tathā hesa "cattārimāni bhikkhave kappassa asaṅkhyeyyānī"ti-ādīsu[7] mahākappe vattati, "kevalakappaṁ Veḷuvanaṁ obhāsetvā"ti-ādīsu[8] samantabhāve, "saṅkappo kāmo rāgo kāmo saṅkapparāgo kāmo"ti-ādīsu[9] kilesakāme, "takko vitakko saṅkappo"ti-ādīsu[10] vitakke, "yena sudaṁ niccakappaṁ viharāmī"ti-ādīsu[11]

---

1. Vi 2. 189 piṭṭhe.
2. Vi 2. 460 piṭṭhe.
3. Visuddhi 1. 69, 70 piṭṭhesu.
4. Saṁ 1. 258; Saṁ 2. 110 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 246 piṭṭhe.
6. Saṁ 2. 76; Khu 1. 255 piṭṭhesu.
7. Aṁ 1. 460 piṭṭhe.
8. Saṁ 1. 50 piṭṭhe.
9. Khu 7. 2; Khu 8. 36 piṭṭhesu.
10. Abhi 1. 18 piṭṭhe.
11. Ma 1. 316 piṭṭhe.

kāle, "iccāyasmā kappo"ti-ādīsu[1] paññattiyaṁ, "Satthukappena vata kira bho sāvakena saddhiṁ mantayamānā na jānimhā"ti-ādīsu[2] sadisabhāveti.

Taṇhādiṭṭhīsu pavattiṁ **Mahāniddesapāḷiyā**[3] sādhento **"vuttampi cetan"**ti-ādimāha. Tattha **uddānato**ti saṅkhepato. **"Tasmā"**ti-ādi yathāvuttāya atthavaṇṇanāya guṇavacanaṁ. **Taṇhādiṭṭhivasenā**ti upanissayasahajātabhūtāya abhinandanasaṅkhātāya taṇhāya ceva sassatādi-ākārena abhinivisantassa micchāgāhassa ca vasena. Pubbe nivutthadhammavisayāya kappanāya idha adhippetattā atītakālavācakoyeva pubba-saddo, na pana "manopubbaṅgamā dhammā"ti-ādīsu viya padhānādivācako, rūpādikhandhavinimuttassa kappanavatthuno abhāvā anta-saddo ca koṭṭhāsavācako, na pana abbhantarādivācakoti dassetuṁ **"atītaṁ khandhakoṭṭhāsan"**ti vuttaṁ. **Kappetvā**ti ca tasmiṁ pubbante taṇhāyanābhinivesanānaṁ samatthanaṁ pariniṭṭhāpanamāha. **Ṭhitā**ti tassā laddhiyā avijahanaṁ, pubbantameva anugatā diṭṭhi tesamatthīti yojanā. Atthitā, anugatatā ca nāma punappunaṁ pavattiyāti dasseti **"punappunaṁ uppajjanavasenā"**ti iminā. **"Te evan"**ti-ādinā **"pubbantamārabbhā"**ti-ādipāḷiyā atthaṁ saṁvaṇṇeti. Tattha **ārabbhā**ti ālambitvā. Visayo hi tassā diṭṭhiyā pubbanto. Visayabhāvato hesa tassā āgamanaṭṭhānaṁ, ārammaṇapaccayo cāti vuttaṁ **"āgamma paṭiccā"**ti. Tadetaṁ aññesaṁ patiṭṭhāpanadassananti āha **"aññampi janaṁ diṭṭhigatitaṁ karontā"**ti.

Adhivacanapathānīti[4] ruḷhimattena paññattipathāni. Dāsādīsu hi sirivaḍḍhakādisaddā viya vacanamattameva adhikāraṁ katvā pavattiyā tathā paṇṇattiyeva **adhivacanaṁ,** sā ca vohārassa pathoti. Atha vā **adhi**-saddo uparibhāge, vuccatīti **vacanaṁ.** Adhi uparibhāge vacanaṁ **adhivacanaṁ.** Upādāniyabhūtānaṁ rūpādīnaṁ[5] upari paññāpiyamānā upādāpaññatti, tasmā paññattidīpakapathānīti attho daṭṭhabbo. Paññattimattañhetaṁ vuccati, yadidaṁ "attā, loko"ti ca, na rūpavedanādayo

1. Khu 1. 444; Khu 8. 15, 138 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 205 piṭṭhe.
3. Khu 7. 74 piṭṭhe.
4. Adhivacanapadāni (Aṭṭhakathāyaṁ)
5. Upādābhūtarūpādīnaṁ (Dī-Ṭī 1. 141 piṭṭhe.)

viya paramatthoti. **Adhimutti**-saddo cettha adhivacana-saddena samānattho "niruttipatho"ti-ādīsu[1] viya uttisaddassa vacanapariyāyattā. **"Bhūtaṁ atthan"**ti-ādinā pana bhūtasabhāvato atirekaṁ. Tamatidhāvitvā vā muccantīti **adhimuttiyo,** tāsaṁ pathāni taddīpakattāti atthaṁ dasseti, adhikaṁ vā sassatādikaṁ muccantīti **adhimuttiyo.** Adhikañhi sassatādiṁ, pakati-ādiṁ, dabbādiṁ, jīvādiṁ, kāyādiñca abhūtaṁ atthaṁ sabhāvadhammesu ajjhāropetvā diṭṭhiyo pavattanti.

30. **Abhivadantī**ti "idameva saccaṁ, moghamaññan"ti abhinivisitvā vadanti. "Ayameva dhammo, nāyaṁ dhammo"ti-ādinā abhibhavitvāpi vadanti. Abhivadanakiriyāya ajjāpi avicchedabhāvadassanatthaṁ vattamānavacanaṁ katanti ayamettha Pāḷivaṇṇanā. Kathetukamyatāya hetubhūtāya pucchitvāti sambandho. Micchā passatīti **diṭṭhi,** diṭṭhi eva **diṭṭhigataṁ** "muttagataṁ[2], saṅkhāragatan"ti-ādīsu[3] viya gata-saddassa tabbhāvavuttito, gantabbābhāvato vā diṭṭhiyā gatamattanti **diṭṭhigataṁ.** Diṭṭhiyā gahaṇamattameva, natthaññaṁ avagantabbanti attho, diṭṭhipakāro vā **diṭṭhigataṁ.** Lokiyā hi vidhayuttagatapakārasadde samānatthe icchanti. Ekasmiṁ yeva khandhe "attā"ti ca "loko"ti ca gahaṇavisesaṁ upādāya paññāpanaṁ hotīti āha **"rūpādīsu aññataraṁ attāti ca lokoti ca gahetvā"**ti. **Amaraṁ niccaṁ dhuvan**ti sassatavevacanāni, maraṇabhāvena vā **amaraṁ.** Uppādābhāvena sabbadāpi atthitāya **niccaṁ.** Thiraṭṭhena vikārābhāvena **dhuvaṁ. "Yathāhā"**ti-ādinā Mahāniddesa Paṭisambhidāmaggapāḷīhi yathāvuttamatthaṁ vibhāveti. Tattha "rūpaṁ gahetvā"ti pāṭhasesena sambandho. Ayaṁ panattho—"rūpaṁ attato samanupassati. Vedanaṁ, saññaṁ, saṅkhāre, viññāṇaṁ attato samanupassatī"ti imissā pañcavidhāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena vutto, "rūpavantaṁ attānan"ti-ādikāya pana pañcadasavidhāyapi tadavasesāya sakkāyadiṭṭhiyā vasena cattāro khandhe "attā"ti gahetvā tadañño "loko"ti paññapentīti ayampi attho labbhateva. Tathā ekaṁ khandhaṁ "attā"ti gahetvā añño attano upabhogabhūto "loko"ti ca. Sasantatipatite khandhe "attā"ti gahetvā tadañño parasantatipatito "loko"ti ca paññapetīti evampettha attho daṭṭhabbo.

---

1. Abhi 1. 14 piṭṭhe. 2. Aṁ 3. 181 piṭṭhe. 3. Khu 7. 96 piṭṭhe.

Etthāha—"sassato vādo etesan"ti kasmā heṭṭhā vuttaṁ, nanu tesaṁ attā ca loko ca sassatoti adhippeto, na vādoti? Saccametaṁ, sassatasahacaritatāya pana vādopi sassatoti vutto yathā "kuntā pacarantī"ti, sassato iti vādo etesanti vā tattha iti-saddalopo daṭṭhabbo. Sassataṁ vadanti "idameva saccaṁ, moghamaññan"ti abhinivissa voharantīti **sassatavādā**tipi yujjati.

31. **Ātāpanabhāvenā**ti vibādhanassa bhāvena, vibādhanaṭṭhena vā. Pahānañcettha vibācanaṁ. **Padahanavasenā**ti samādahanavasena. **Samādahanaṁ** pana kosajjapakkhe patitumadatvā cittassa ussāhanaṁ. Yathā samādhi visesabhāgiyataṁ pāpuṇāti, evaṁ vīriyassa bahulīkaraṇaṁ **anuyogo.** Iti padattayena vīriyameva vuttanti āha **"evaṁ tippabhedaṁ vīriyan"**ti. Yathākkamañhiha tīhi padehi upacārappanācittaparidamanavīriyāni dasseti. Na pamajjati etenāti **appamādo,** satiyā avippavāso. So pana satipaṭṭhānā cattāro khandhā eva. Sammā upāyena manasi karoti kammaṭṭhānametenāti **sammāmanasikāro,** so pana ñāṇameva, na ārammaṇavīthijavanapaṭipādakā, tenāha **"atthato ñāṇan"**ti. **Pathamanasikāro**ti kāraṇamanasikāro. Tadevatthaṁ samattheti **"yasmiñhī"**ti-ādinā. Tattha **yasmiṁ manasikāre**ti kammaṭṭhānamanasikaraṇūpāyabhūte ñāṇasaṅkhāte manasikāre. **"Imasmiṁ ṭhāne"**ti iminā saddantarasampayogādinā viya pakaraṇavasenāpi saddo visesavisayoti dīpeti. **Vīriyañcā**ti yathāvuttehi tīhi padehi vuttaṁ tippabhedaṁ vīriyañca. **Etthā**ti "ātappa -pa- manasikāramanvāyā"ti imasmiṁ pāṭhe, sīlavisuddhiyā saddhiṁ catunnaṁ rūpāvacarajjhānānaṁ adhigamanapaṭipadā idha vattabbā, sā pana **Visuddhimagge**[1] vitthārato vuttāti āha **"saṅkhepattho"**ti. **Tathājātikan**ti tathāsabhāvaṁ, etena cuddasavidhehi cittaparidamanehi rūpāvacaracatutthajjhānassa paguṇatāpādanena damitataṁ dasseti. Cetaso samādhi **cetosamādhi,** so pana aṭṭhaṅgasamannāgatarūpāvacaracatutthajjhānasseva samādhi. **Yathā**-saddo **"yenā"**ti atthe nipātoti āha **"yena samādhinā"**ti.

---

1. Visuddhi 2. 40 piṭṭhe.

Vijambhanabhūtehi lokiyābhiññāsaṅkhātehi jhānānubhāvehi sampannoti **jhānānubhāvasampanno. So diṭṭhigatiko evaṁ vadatī**ti vattamānavacanaṁ, tathāvadanassa avicchedabhāvena sabbakālikatādassanatthanti veditabbaṁ. Aniyamite hi kālavisese vippakatakālavacananti. Vanati yācati puttanti **vañjhā** jha-paccayaṁ, na-kārassa ca niggahitaṁ katvā, vadhati puttaṁ, phalaṁ vā hanatītipi **vañjhā** sapaccayadhya-kārassa jha-kāraṁ, niggahitāgamañca katvā. Sā viya kassaci phalassa ajanenāti **vañjho**, tenāha **"vañjhapasū"**ti-ādi. Evaṁ padatthavatā iminā kīdisaṁ sāmatthiyatthaṁ dassetīti antolīnacodanaṁ pariharituṁ **"etenā"**ti-ādimāha. Jhānalābhissa visesena jhānadhammā āpāthamāgacchanti, tammukhena pana sesadhammāpīti imamatthaṁ sandhāya **"jhānādīnan"**ti vuttaṁ. **Rūpādijanakabhāvan**ti rūpādīnaṁjanakasāmatthiyaṁ. **Paṭikkhipatī**ti "nayime kiñci janentī"ti paṭikkhipati. Kasmāti ce? Sati hi janakabhāve rūpādidhammānaṁ viya, sukhādidhammānaṁ viya ca paccayāyattavuttitāya uppādavantatā viññāyati, uppāde ca sati avassaṁbhāvī nirodhoti anavakāsāva niccatā siyā, tasmā taṁ paṭikkhipatīti.

Ṭhitoti niccalaṁ patiṭṭhito, **kūṭaṭṭha**-saddoyeva vā loke accantaṁ nicce niruḷho daṭṭhabbo. Tiṭṭhatīti **ṭhāyī,** esikā ca sā ṭhāyī cāti **esikaṭṭhāyī,** visesanaparanipāto cesa, tasmā gambhīranemo niccalaṭṭhitiko indakhīlo viyāti attho, tenāha **"athā"**ti-ādi. "Kūṭaṭṭho"ti iminā cettha aniccatābhāvamāha. "Esikaṭṭhāyī ṭhito"ti iminā pana yathā esikā vātappahārādīhi na calati, evaṁ na kenaci vikāramāpajjatīti vikārābhāvaṁ, vikāropi atthato vināsoyevāti vuttaṁ **"ubhayenāpi lokassa vināsābhāvaṁ dassetī"**ti.

Evamaṭṭhakathāvādaṁ dassetvā idāni kecivādaṁ dassetuṁ **"keci panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Muñjatoti**[1] muñjatiṇato. **Īsikā**ti kaḷīro. **Yadidaṁ** attasaṅkhātaṁ dhammajātaṁ **jāyatīti vuccati,** taṁ sattirūpavasena pubbe **vijjamānameva** byattirūpavasena **nikkhamati,** abhibyattiṁ gacchatīti attho. "Vijjamānamevā"ti hi etena kāraṇe phalassa atthibhāvadassanena

1. Muñje (Aṭṭhakathāyaṁ)

byattirūpavasena abhibyattivādaṁ dasseti. Sāligabbhe saṁvijjamānaṁ sālisīsaṁ viya hi sattirūpaṁ, tadabhinikkhantaṁ viya byattirūpanti. Kathaṁ pana sattirūpavasena vijjamānoyeva pubbe anabhibyatto byattirūpavasena abhibyattiṁ gacchatīti? Yathā andhakārena paṭicchanno ghaṭo ālokena abhibyattiṁ gacchati, evamayampīti.

Idamettha vicāretabbaṁ—kiṁ karonto āloko ghaṭaṁ pakāsetīti vuccati, yadi ghaṭavisayaṁ buddhiṁ karonto pakāseti, anuppannāya eva buddhiyā uppattidīpanato abhibyattivādo hāyati. Atha ghaṭavisayāya buddhiyā āvaraṇabhūtaṁ andhakāraṁ vidhamanto pakāseti, evampi abhibyattivādo hāyateva. Sati hi ghaṭavisayāya buddhiyā kathaṁ andhakāro tassā āvaraṇaṁ hotīti. Yathā ca ghaṭassa abhibyatti na yujjati, evaṁ diṭṭhigatikaparikappitassa attanopi abhibyatti na yujjatiyeva. Tatthāpi hi yadi indriyavisayādisannipātena anuppannā eva buddhi uppannā, uppattivacaneneva abhibyattivādo hāyati abhibyattimattamatikkamma anuppannāya eva buddhiyā uppattidīpanato. Tathā sassatavādopi teneva kāraṇena. Atha buddhippavattiyā āvaraṇabhūtassa andhakāraṭṭhāniyassa mohassa vidhamanena buddhi uppannā. Evampi sati atthavisayāya buddhiyā kathaṁ moho tassā āvaraṇaṁ hotīti, hāyateva abhibyattivādo, kiñca bhiyyo—bhedasabbhāvatopi abhibyattivādo hāyati. Na hi abhibyañjanakānaṁ candimasūriyamaṇipadīpādīnaṁ bhedena abhibyañjitabbānaṁ ghaṭādīnaṁ bhedo hoti, hoti ca visayabhedena buddhibhedo yathāvisayaṁ buddhiyā sambhavatoti bhiyyopi abhibyatti na yujjatiyeva, na cettha vijjamānatābhibyattivasena vuttikappanā yuttā vijjamānatābhibyattikiriyāsaṅkhātāya vuttiyā vuttimato ca anaññathānujānanato. Anaññāyeva hi tathā vuttisaṅkhātā kiriyā tabbantavatthuto, yathā phassādīhi phusanādibhāvo, tasmā vuttimato anaññāya eva vijjamānatābhibyattisaṅkhātāya vuttiyā parikappito kesañci abhibyattivādo na yutto evāti. Ye pana "īsikaṭṭhāyī ṭhito"ti paṭhitvā yathāvuttamatthamicchanti, te tadidaṁ kāraṇabhāvena gahetvā "te ca sattā sandhāvanti saṁsaranti cavanti upapajjantī"ti padehi atthasambandhampi karonti, na Aṭṭhakathāyamiva asambandhanti dassento **"yasmā cā"**ti-ādimāha. **Te ca sattā sandhāvantī**ti ettha

ye idha manussabhāvena avaṭṭhitā, teyeva devabhāvādi-upagamanena ito aññattha gacchantīti attho. Aññathā katassa kammassa vināso, akatassa ca abbhāgamo āpajjeyyāti adhippāyo.

Aparāparanti aparasmā bhavā aparaṁ bhavaṁ, aparamaparaṁ vā, punappunanti attho. **"Cavantī"**ti padamulliṅgetvā **"evaṁ saṅkhyaṁ gacchantī"**ti atthaṁ vivarati, attano tathāgahitassa niccasabhāvattā na cutūpapattiyo. Sabbabyāpitāya nāpi sandhāvanasaṁsaraṇāni, dhammānaṁyeva pana pavattivisesena evaṁ saṅkhyaṁ gacchanti evaṁ voharīyantīti adhippāyo. Etena "avaṭṭhitasabhāvassa attano, dhammino ca dhammamattaṁ uppajjati ceva vinassati cā"ti imaṁ vipariṇāmavādaṁ dasseti. Yaṁ panettha vattabbaṁ, taṁ imissaṁ sassatavādavicāraṇāyameva "evaṁgatikā"ti padatthavibhāvane vakkhāma. Idāni Aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ asambandhamattaṁ dassetuṁ **"Aṭṭhakathāyaṁ panā"**ti-ādi vuttaṁ. **Sandhāvantīti-ādinā vacanena attano vādaṁ bhindati** vināseti sandhāvanādivacanasiddhāya aniccatāya pubbe attanā paṭiññātassa sassatavādassa viruddhabhāvatoti attho. **"Diṭṭhigatikassā"**ti-ādi tadatthasamatthanaṁ. **Na nibaddhan**ti na thiraṁ. "Sandhāvantī"ti-ādivacanaṁ, sassatavādañca sandhāya **"sundarampi asundarampi hotiyevā"ti vuttaṁ.** Sabbadā saranti pavattantīti **sassatiyo** ra-kārassa sa-kāraṁ, dvibhāvañca katvā, pathavīsinerucandimasūriyā, sassatīhi samaṁ sadisaṁ tathā, bhāvanapuṁsakavacanañcetaṁ. "Attā ca loko cā"ti hi kattu-adhikāro. **Sassatisaman**ti vā liṅgabyattayena kattuniddeso. Sassatisamo attā ca loko ca atthi evāti attho, **iti**-saddo cettha padapūraṇamattaṁ. Eva-saddassa hi e-kāre pare iti-sadde i-kārassa va-kāramicchanti saddavidū. **Sassatisaman**ti sassataṁ thāvaraṁ niccakālantipi attho, sassatisama-saddassa sassatapadena samānatthataṁ sandhāya **Ṭikāyaṁ**[1] vutto.

Hetuṁ dassentoti yesaṁ "sassato"ti attānañca lokañca paññapeti, tesaṁ hetuṁ dassento ayaṁ diṭṭhigatiko āhāti sambandho. Na hi attano diṭṭhiyā paccakkhakatamatthaṁ attanoyeva sādheti, attano pana paccakkhakatena atthena attano appaccakkhabhūtampi atthaṁ sādheti, attanā ca yathānicchitaṁ atthaṁ parepi viññāpeti, na

1. Dī-Ṭī 1. 144 piṭṭhe.

anicchitaṁ, idaṁ pana hetudassanaṁ etesu anekesu jātisatasahassesu ekovāyaṁ me attā ca loko ca anussaraṇasambhavato. Yo hi yamatthaṁ anubhavati, so eva taṁ anussarati, na añño. Na hi aññena anubhūtamatthaṁ añño anussarituṁ sakkoti yathā taṁ Buddharakkhitena anubhūtaṁ dhammarakkhito. Yathā cetāsu, evaṁ ito purimatarāsupi jātīsu, tasmā "sassato me attā ca loko ca, yathā ca me, evaṁ aññesampi sattānaṁ sassato attā ca loko cā"ti sassatavasena diṭṭhigahaṇaṁ pakkhandanto diṭṭhigatiko parepi tattha patiṭṭhapeti. Pāḷiyaṁ pana "anekavihitāni adhimuttipathāni abhivadanti, so evamāhā"ti vacanato parānugāhāpanavasena idha hetudassanaṁ adhippetanti viññāyati. **Etan**ti attano ca lokassa ca sassatabhāvaṁ. **"Nakevalan"**ti-ādi atthato āpannadassanaṁ. **Ṭhāna**-saddo kāraṇe, tañca kho idha pubbenivāsānussatiyevāti āha **"idan"**ti-ādi. Kāraṇañca nāmetaṁ tividhaṁ sampāpakaṁ nibbattakaṁ ñāpakanti. Tattha ariyamaggo nibbānassa sampāpakakāraṇaṁ, bījaṁ aṅkurassa nibbattakakāraṇaṁ, paccayuppannatādayo aniccatādīnaṁ ñāpakakāraṇaṁ, idhāpi ñāpakakāraṇameva adhippetaṁ. Ñāpako hi attho ñāpetabbatthavisayassa ñāṇassa hetubhāvato kāraṇaṁ. Tadāyattavuttitāya taṁ ñāṇaṁ tiṭṭhati etthāti **ṭhānaṁ,** vasati taṁ ñāṇamettha tiṭṭhatīti **"vatthū"**ti ca vuccati. Tathā hi Bhagavatā vatthu-saddena uddisitvāpi ṭhāna-saddena niddiṭṭhanti.

32-33. Dutiyatatiyavārānaṁ paṭhamavārato viseso natthi ṭhapetvā kālabhedanti āha **"upari vāradvayepi eseva nayo"**ti. Tadetaṁ kālabhedaṁ yathāpāḷiṁ dassetuṁ **"kevalañhī"**ti-ādi vuttaṁ. Itarena dutiyatatiyavārā yāva dasasaṁvaṭṭavivaṭṭakappā, yāva cattālīsasaṁvaṭṭavivaṭṭakappā ca anussaraṇavasena vuttāti adhippāyo. Yadevaṁ kasmā sassatavādo catudhā vibhatto, nanu tidhā kālabhedamakatvā adhiccasamuppattikavādo viya duvidheneva vibhajitabbo siyāti codanaṁ sodhetuṁ **"mandapañño hī"**ti-ādimāha. Mandapaññādīnaṁ tiṇṇaṁ pubbenivāsānussatiñāṇalābhīnaṁ vasena tidhā kālabhedaṁ katvā takkanena saha catudhā vibhattoti adhippāyo. Nanu ca anussavādivasena takkikānaṁ viya mandapaññādīnampi visesalābhīnaṁ hīnādivasena

anekabhedasambhavato bahudhā bhedo siyā, atha kasmā sabbepi visesalābhino tayo eva rāsī katvā vuttāti? Ukkaṭṭhaparicchedena dassetukāmattā. Tīsu hi rāsīsu ye hīnamajjhimapaññā, te vuttaparicchedato ūnakameva anussaranti. Ye pana ukkaṭṭhapaññā, te vuttaparicchedaṁ atikkamitvā nānussarantīti tattha tattha ukkaṭṭhaparicchedena dassetukāmato anekajātisatasahassadasacattārīsasaṁvaṭṭavivaṭṭānussaraṇavasena tayo eva rāsī katvā vuttāti. **Na tato uddhan**ti yathāvuttakālattayato, cattārīsasaṁvaṭṭavivaṭṭakappato vā uddhaṁ nānussarati, kasmā? Dubbalapaññattā. Tesañhi nāmarūpaparicchedavirahato dubbalā paññā hotīti Aṭṭhakathāsu vuttaṁ.

34. Tappakatiyattopi kattutthoyevāti āha **"takkayatī"**ti. Tappakatiyattattā eva hi dutiyanayopi upapanno hoti. Tattha **takkayatī**ti ūhayati, sassatādi-ākārena tasmiṁ tasmiṁ ārammaṇe cittaṁ abhiniropayatīti attho. **Takko**ti ākoṭanalakkhaṇo, vinicchayalakkhaṇo vā diṭṭhiṭṭhānabhūto vitakko. Tena tena pariyāyena takkanaṁ sandhāya **"takketvā vicākketvā"**ti vuttaṁ. **Vīmaṁsāya samannāgato**ti atthavacanamattaṁ. Nibbacanaṁ pana takkipade viya dvidhā vattabbaṁ. **Vīmaṁsā** nāma vicāraṇā, sā ca duvidhā paññā ceva paññāpatirūpikā ca. Idha pana paññāpatirūpikāva, sā catthato lobhasahagatacittuppādo, micchābhinivesasaṅkhāto vā ayonisomanasikāro. Pubbabhāge vā micchādassanabhūtaṁ diṭṭhivipphanditaṁ, tadetamatthattayaṁ dassetuṁ **"tulanā ruccanā khamanā"**ti vuttaṁ. **"Tulayitvā"**ti-ādīsupi yathākkamaṁ "lobhasahagatacittuppādenā"ti-ādinā yojetabbaṁ. Samantato, punappunaṁ vā āhananaṁ **pariyāhataṁ,** taṁ pana vitakkassa ārammaṇaṁ ūhanameva, bhāvanapuṁsakañcetaṁ padanti dasseti **"tena tena pariyāyena takketvā"**ti iminā. **Pariyāyenā**ti ca kāraṇenāti attho. **Vuttappakārāyā**ti tidhā vuttappabhedāya. **Anuvicaritan**ti anupavattitaṁ, vīmaṁsānugatena vā vicārena anumajjitaṁ. Tadanugatadhammakiccampi hi padhānadhamme āropetvā tathā vuccati. Paṭibhāti dissatīti **paṭibhānaṁ,** yathāsamāhitākāravisesavibhāvako diṭṭhigatasampayuttacittuppādo, tato jātanti **paṭibhānaṁ,** tathā paññāyanaṁ, sayaṁ attano paṭibhānaṁ

sayaṁpaṭibhānaṁ, tenevāha **"attano paṭibhānamattasañjātan"**ti. **Matta**saddena cettha visesādhigamādayo nivatteti. Anāmaṭṭhakālavacane vattamānavaseneva atthaniddeso upapannoti āha **"evaṁ vadatī"**ti.

Pāḷiyaṁ "takkī hoti vīmaṁsī"ti sāmaññaniddesena, ekasesena vā vuttaṁ takkībhedaṁ vibhajanto **"tattha catubbidho"**ti-ādimāha. Parehi puna savanaṁ **anussuti,** sā yassāyaṁ **anussutiko.** Purimaṁ anubhūtapubbaṁ jātiṁ saratīti **jātissaro.** Labbhateti **lābho,** yaṁ kiñci attanā paṭiladdhaṁ rūpādi, sukhādi ca, na pana jhānādiviseso, tenevāha Pāḷiyaṁ "so takkapariyāhataṁ vīmaṁsānuvicaritaṁ sayaṁpaṭibhānaṁ, evamāhā"ti. Aṭṭhakathāyampi vuttaṁ "attano paṭibhānamattasañjātan"ti. **Ācariyadhammapālattheropi** vadati "matta-saddena visesādhigamādayo nivattetī"ti[1]. So etassāti **lābhī.** Suddhena purimehi asammissena, suddhaṁ vā takkanaṁ **suddhatakko,** so yassāyaṁ **suddhatakkiko. Tena hī**ti uyyojanatthe nipāto, tena tathā Vessantararaññova Bhagavati samāneti diṭṭhiggāhaṁ uyyojeti. **Lābhitāyā**ti rūpādisukhādilābhībhāvato. **"Anāgatepi evaṁ bhavissatī"**ti idaṁ lābhītakkino evampi sambhavatīti sambhavadassanavasena idhādhippetaṁ takkanaṁ sandhāya vuttaṁ. Anāgataṁsatakkaneneva hi sassataggāhī bhavati. **"Atītepi evaṁ ahosī"**ti idaṁ pana anāgataṁsatakkanassa upanissayanidassanamattaṁ. So hi "yathā me idāni attā sukhī hoti, evaṁ atītepīti paṭhamaṁ atītaṁsānutakkanaṁ upanissāya anāgatepi evaṁ bhavissatī"ti takkayanto diṭṭhiṁ gaṇhāti. **"Evaṁ sati idaṁ hotī"**ti iminā aniccesu bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṁvedetīti doso āpajjati, tathā ca sati katassa vināso, akatassa ca ajjhāgamo siyā. Niccesu pana bhāvesu añño karoti, añño paṭisaṁvedetīti doso nāpajjati. Evañca sati katassa avināso, akatassa ca anajjhāgamo siyāti takkikassa yuttigavesanākāraṁ dasseti.

Takkamattenevāti suddhatakkaneneva. **Matta**-saddena hi āgamādīnaṁ, anussavādīnañca abhāvaṁ dasseti. "Nanu ca visesalābhinopi

---

1. Dī-Ṭī 1. 145 piṭṭhe.

sassatavādino visesādhigamahetu anekesu jātisatasahassesu, dasasu saṁvaṭṭavivaṭṭesu, cattālīsāya ca saṁvaṭṭavivaṭṭesu yathānubhūtaṁ attano santānaṁ, tappaṭibaddhañca dhammajātaṁ "attā, loko"ti ca anussaritvā tato purimatarāsupi jātīsu tathābhūtassa atthitānuvitakkanamukhena anāgatepi evaṁ bhavissatīti attano bhavissamānānutakkanaṁ, sabbesampi sattānaṁ tathābhāvānutakkanañca katvā sassatābhinivesino jātā, evañca sati sabbopi sassatavādī anussutikajātissaralābhītakkikā viya attano upaladdhavatthunimittena takkanena pavattavādattā takkīpakkheyeva tiṭṭheyya, tathā ca sati visesabhedarahitattā ekovāyaṁ sassatavādo vavatthito bhaveyya, avassañca vuttappakāraṁ takkanamicchitabbaṁ, aññathā visesalābhī sassatavādī ekaccasassatikapakkhaṁ, adhiccasamuppannikapakkhaṁ vā bhajeyyāti? Na kho panetaṁ evaṁ daṭṭhabbaṁ. Visesalābhīnañhi khandhasantānassa dīgha dīghatara dīghatamakālānussaraṇaṁ sassataggāhassa asādhāraṇakāraṇaṁ. Tathā hi "anekavihitaṁ pubbenivāsaṁ anussarāmi. Imināmahaṁ etaṁ jānāmī"ti anussaraṇameva padhānakāraṇabhāvena dassitaṁ. Yaṁ pana tassa "imināmahaṁ etaṁ jānāmī"ti pavattaṁ takkanaṁ, na taṁ idha padhānaṁ anussaraṇaṁ paṭicca tassa apadhānabhāvato, padhānakāraṇena ca asādhāraṇena niddeso sāsane, lokepi ca niruḷho yathā "cakkhuviññāṇaṁ yavaṅkuro"ti-ādi.

Evaṁ panāyaṁ desanā padhānakāraṇavibhāvinī, tasmā satipi anussavādivasena, takkikānaṁ hīnādivasena ca mandapaññādīnaṁ visesalābhīnaṁ bahudhā bhede aññatarabhedasaṅgahavasena Bhagavatā cattāriṭṭhānāni vibhajitvā vavatthitā sassatavādānaṁ catubbidhatā. Na hi idha sāvasesaṁ dhammaṁ deseti Dhammarājāti. Yadevaṁ anussutikādīsupi anussavādīnaṁ padhānabhāvo āpajjatīti? Na tesaṁ aññāya sacchikiriyāya abhāvena takkapadhānattā, "padhānakāraṇena ca asādhāraṇena niddeso sāsane, lokepi ca niruḷho"ti vuttovāyamatthoti. Atha vā visesādhigamanimittarahitassa takkanassa sassataggāhe visuṁ kāraṇabhāvadassanatthaṁ visesādhigamo visuṁ sassataggāhakāraṇabhāvena vattabbo, so ca mandamajjhimatikkhapaññāvasena tividhoti tidhā vibhajitvā,

sabbatakkino ca takkībhāvasāmaññato ekajjhaṁ gahetvā catudhā eva vavatthāpito sassatavādo Bhagavatāti.

35. “Aññatarenā”ti etassa atthaṁ dassetuṁ **“ekenā”**ti vuttaṁ. Aṭṭhānapayuttassa pana **vā**-saddassa aniyamatthataṁ sandhāyāha **“dvīhi vā tīhi vā”**ti, tena catūsu vatthūsu yathārahamekaccaṁ ekaccassa paññāpane sahakārīkāraṇanti dasseti. “Bahiddhā”ti bāhyatthavācako kattuniddiṭṭho nipātoti dassetuṁ **“bahī”**ti-ādi vuttaṁ. Etthāha—kiṁ panetāni vatthūni attano abhinivesassa hetu, udāhu paresaṁ patiṭṭhāpanassāti. Kiñcettha, yadi tāva attano abhinivesassa hetu, atha kasmā anussaraṇatakkanāniyeva gahitāni, na saññāvipallāsādayo. Tathā hi viparītasaññā ayonisomanasikāra asappurisūpanissaya asaddhammassavanādīnipi diṭṭhiyā pavattanaṭṭhena diṭṭhiṭṭhānāni. Atha pana paresaṁ patiṭṭhāpanassa hetu, anussaraṇahetubhūto adhigamo viya, takkanapariyeṭṭhibhūtā yutti viya ca āgamopi vatthubhāvena vattabbo. ubhayathāpi ca yathāvuttassa avasesakāraṇassa sambhavato “natthi ito bahiddhā”ti vacanaṁ na yujjatevāti? No na yujjati, kasmā? Abhinivesapakkhe tāva ayaṁ diṭṭhigatiko asappurisūpanissaya-asaddhammassavanehi ayoniso ummujjitvā vipallāsasañño rūpādidhammānaṁ khaṇe khaṇe bhijjanasabhāvassa anavabodhato dhammayuttiṁ atidhāvanto ekattanayaṁ micchā gahetvā yathāvuttānussaraṇatakkanehi khandhesu “sassato attā ca loko cā”ti[1] abhinivesaṁ upanesi, iti āsannakāraṇattā, padhānakāraṇattā ca taggahaṇeneva ca itaresampi gahitattā anussaraṇatakkanāniyeva idha gahitāni. Patiṭṭhāpanapakkhe pana āgamopi yuttiyameva ṭhito visesena nirāgamānaṁ bāhirakānaṁ takkaggāhibhāvato, tasmā anussaraṇatakkanāniyeva sassataggāhassa vatthubhāvena gahitāni.

Kiñca bhiyyo—duvidhaṁ paramatthadhammānaṁ lakkhaṇaṁ sabhāvalakkhaṇaṁ, sāmaññalakkhaṇañca. Tattha sabhāvalakkhaṇāvabodho paccakkhañāṇaṁ, sāmaññalakkhaṇāvabodho anumānañāṇaṁ. Āgamo ca sutamayāya paññāya

---

1. Dī 1. 12 piṭṭhādīsu.

sādhanato anumānañāṇameva āvahati, sutānaṁ pana dhammānaṁ ākāraparivitakkanena nijjhānakkhantiyaṁ ṭhito cintāmayapaññaṁ nibbattetvā anukkamena bhāvanāya paccakkhañāṇaṁ adhigacchatīti evaṁ āgamopi takkanavisayaṁ nātikkamati, tasmā cesa takkaggahaṇena gahitovāti veditabbo. So Aṭṭhakathāyaṁ anussutitakkaggahaṇena vibhāvito, evaṁ anussaraṇatakkanehi asaṅgahitassa avasiṭṭhassa kāraṇassa asambhavato yuttamevidaṁ "natthi ito bahiddhā"ti vacananti veditabbaṁ. "Anekavihitāni adhimuttipadāni abhivadantī"ti, "sassataṁ attānañca lokañca paññapentī"ti[1] ca vacanato pana patiṭṭhāpanavatthūniyeva idha desitāni taṁdesanāya eva abhinivesassāpi sijjhanato. Anekabhedesu hi desitesu yasmiṁ desite tadaññepi desitā siddhā honti, tameva desetīti daṭṭhabbaṁ. Abhinivesapatiṭṭhāpanesu ca abhinivese desitepi patiṭṭhāpanaṁ na sijjhati abhinivesassa patiṭṭhāpane aniyamato. Abhinivesinopi hi keci patiṭṭhāpenti, keci na patiṭṭhāpenti. Patiṭṭhāpane pana desite abhinivesopi sijjhati patiṭṭhāpanassa abhinivese niyamato. Yo hi yattha pare patiṭṭhāpeti, sopi tamabhinivisatīti.

36. **Tayidan**ti ettha **ta**-saddena "sassataṁ attānañca lokañca paññapentī"ti etassa parāmasananti āha **"taṁ idaṁ catubbidhampi diṭṭhigatan"**ti. **Tato**ti tasmā pakārato jānanattā. Paramavajjatāya anekavihitānaṁ anatthānaṁ kāraṇabhāvato diṭṭhiyo eva ṭhānā **diṭṭhiṭṭhānā.** Yathāha "micchādiṭṭhiparamāhaṁ bhikkhave vajjaṁ vadāmī"ti[2]. Tadevatthaṁ sandhāya **"diṭṭhiyova diṭṭhiṭṭhānā"**ti vuttaṁ. **Diṭṭhīnaṁ kāraṇampi diṭṭhiṭṭhānameva** diṭṭhīnaṁ uppādāya samuṭṭhānaṭṭhena. **"Yathāhā"**ti-ādi Paṭisambhidāpāḷiyā[3] sādhanaṁ. Tattha **khandhāpi diṭṭhiṭṭhānaṁ** ārammaṇaṭṭhena. Vuttañhi "rūpaṁ attato samanupassatī"ti-ādi[4], **avijjāpi** upanissayādibhāvena. Yathāha "assutavā bhikkhave puthujjano ariyānaṁ adassāvī ariyadhammassa akovido"ti-ādi[5]. **Phassopi** phusitvā gahaṇūpāyaṭṭhena. Tathā hi vuttaṁ "tadapi

1. Dī 1. 12 piṭṭhe. 2. Aṁ 1. 35 piṭṭhe. 3. Khu 9. 132 piṭṭhe.
4. Saṁ 2. 79, 80, 81, 470 piṭṭhesu. 5. Ma 1. 1; Khu 9. 139 piṭṭhesu.

phassapaccayā[1] phussa phussa paṭisaṁvedentī"ti[2]. **Saññāpi** ākāramattaggahaṇaṭṭhena. Vuttañhetaṁ "saññānidānā hi papañcasaṅkhā"ti[3], "pathaviṁ pathavito saññatvā"ti[4] ca ādi. **Vitakkopi** ākāraparivitakkanaṭṭhena. Tena vuttaṁ "takkañca diṭṭhīsu pakappayitvā, saccaṁ musāti dvayadhammamāhū"ti[5], "takkī hoti vīmaṁsī"ti[6] ca ādi. **Ayoniso manasikāropi** akusalānaṁ sādhāraṇakāraṇaṭṭhena. Tenāha "tassa evaṁ ayoniso manasi karoto channaṁ diṭṭhīnaṁ aññatarā diṭṭhi uppajjati. 'Atthi me attā'ti vā assa saccato thetato diṭṭhi uppajjatī"ti-ādi[7]. **Pāpamittopi** diṭṭhānugati-āpajjanaṭṭhena. Vuttampi ca "bāhiraṁ bhikkhave aṅganti karitvā nāññaṁ ekaṅgampi samanupassāmi, yaṁ evaṁ mahato anatthāya saṁvattati, yathayidaṁ bhikkhave pāpamittatā"ti-ādi[8]. **Paratoghosopi** durakkhātadhammassavanaṭṭhena. Tathā ceva vuttaṁ "dveme bhikkhave paccayā micchādiṭṭhiyā uppādāya. Katame dve? Parato ca ghoso, ayoniso ca manasikāro"ti-ādi[9]. Parehi sutā, desitā vā desanā **paratoghoso.**

"Khandhā hetū"ti-ādi Pāḷi tadatthavibhāvinī. Tattha janakaṭṭhena **hetu,** upatthambhakaṭṭhena **paccayo. Upādāyā**ti upādiyitvā, paṭiccāti attho. **"Uppādāyā"**tipi pāṭho, uppajjanāyāti attho. Samuṭṭhāti etenāti **samuṭṭhānaṁ,** khandhādayo eva. Idha pana samuṭṭhānabhāvoyeva samuṭṭhāna-saddena vutto bhāvalopattā, bhāvappadhānattā ca. **Ādinnā** sakasantāne. **Pavattitā** saparasantānesu. **Para-**saddo abhiṇhatthoti vuttaṁ **"punappunan"**ti. **Pariniṭṭhāpitā**ti "idameva dassanaṁ saccaṁ, aññaṁ pana moghaṁ tucchaṁ musā"ti abhinivesassa pariyosānaṁ matthakaṁ pāpitāti attho. **Ārammaṇavasenā**ti aṭṭhasu diṭṭhiṭṭhānesu khandhe sandhāyāha. **Pavattanavasenā**ti avijjāphassasaññāvitakkāyonisomanasikāre. **Āsevanavasenā**ti pāpamittaparatoghose. Yadipi sarūpatthavasena vevacanaṁ, saṅketatthavasena pana evaṁ vattabboti dassetuṁ **"evaṁvidhaparalokā"**ti vuttaṁ. Yena kenaci hi visesaneneva vevacanaṁ sātthakaṁ siyā.

---

1. Dī 1. 38 piṭṭhe. 2. Dī 1. 41 piṭṭhe. 3. Khu 1. 414; Khu 7. 216, 217 piṭṭhesu.
4. Ma 1. 1 piṭṭhe. 5. Khu 1. 416; Khu 7. 228, 229 piṭṭhesu.
6. Dī 1. 15 piṭṭhe. 7. Ma 1. 10 piṭṭhe. 8. Aṁ 1. 17 piṭṭhe. 9. Aṁ 1. 86 piṭṭhe.

Paraloko ca kammavasena abhimukho sampareti gacchati pavattati etthāti **abhisamparāyo**ti vuccati. "Iti kho Ānanda kusalāni sīlāni anupubbena aggāya parentī"ti-ādīsu[1] viya hi curādigaṇavasena **para**-saddaṁ gatiyamicchanti saddavidū[2], ayamettha Aṭṭhakathāto aparo nayo.

Evaṁgatikāti evaṁgamanā evaṁniṭṭhā, evamanuyuñjanena bhijjananassanapariyosānāti attho. **Gati**-saddo cettha "yehi samannāgatassa mahāpurisassa dveva gatiyo bhavantī"ti-ādīsu[3] viya niṭṭhānattho. Idaṁ vuttaṁ hoti—ime diṭṭhisaṅkhātā diṭṭhiṭṭhānā evaṁ paramatthato asantaṁ attānaṁ, sassatabhāvañca tasmiṁ ajjhāropetvā gahitā, parāmaṭṭhā ca samānā bālalapanāyeva hutvā yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti, pātubhavanti ca, paṇḍitehi samanuyuñjiyamānā pana anavaṭṭhitavatthukā avimaddakkhamā sūriyuggamane ussāvabindū viya, khajjopanakā viya ca bhijjanti, vinassanti cāti.

Tatthāyaṁ anuyuñjane saṅkhepakathā—yadi hi parehi kappito attā loko vā sassato siyā, tassa nibbikāratāya purimarūpāvijahanato kassaci visesādhānassa kātumasakkuṇeyyatāya ahitato nivattanatthaṁ, hite ca paṭipajjanatthaṁ upadeso eva sassatavādino nippayojano siyā, kathaṁ vā tena so upadeso pavattīyati vikārābhāvato. Evañca sati parikappitassa attano ajaṭākāsassa viya dānādikiriyā, hiṁsādikiriyā ca na sambhavati, tathā sukhassa, dukkhassa ca anubhavananibandho eva sassatavādino na yujjati kammabaddhābhāvato. Jāti-ādīnañca asambhavato vimokkho na bhaveyya, atha pana dhammamattaṁ tassa uppajjati ceva vinassati ca, yassa vasenāyaṁ kiriyādivohāroti vadeyya, evampi purimarūpāvijahanena avaṭṭhitassa attano dhammamattanti na sakkā sambhāvetuṁ, te vā panassa dhammā avatthābhūtā, tasmā tassa uppannā aññe vā siyuṁ anaññe vā, yadi aññe, na tāhi avatthāhi tassa uppannāhipi koci viseso atthi, yāhi karoti paṭisaṁvedeti cavati uppajjati cāti icchitaṁ, evañca

---

1. Aṁ 3. 258 piṭṭhe.
2. Saddanītidhātumālāya curādigaṇikaparidīpane rakārantadhāturūpaṁ passitabbaṁ.
3. Dī 1. 83; Dī 2. 14, 16; Dī 3. 117, 118; Ma 2. 335, 349 piṭṭhādīsu.

dhammakappanāpi niratthakā siyā, tasmā tadavattho eva yathāvuttadoso, athānaññe, uppādavināsavantīhi avatthāhi anaññassa attano tāsaṁ viya uppādavināsasabbhāvato kuto bhaveyya niccatāvakāso, tāsampi vā attano viya niccatāpavatti, tasmā bandhavimokkhānaṁ asambhavo evāti na yujjatiyeva sassatavādo, na cettha koci vādī dhammānaṁ sassatabhāve parisuddhaṁ yuttiṁ vattuṁ samattho bhaveyya, yuttirahitañca vacanaṁ na paṇḍitānaṁ cittaṁ ārādheti, tenāvocumha "yāva paṇḍitā na samanuyuñjanti, tāva gacchanti, pātubhavanti cā"ti.

Sakāraṇaṁ sagatikanti ettha **saha**-saddo vijjamānattho "salomako sapakkhako"ti-ādīsu[1] viya, na pana samavāyattho **ca**-saddena "Tayidaṁ bhikkhave Tathāgato pajānātī"ti vuttassa diṭṭhigatassa samuccinitattā, "tañca Tathāgato pajānātī"ti iminā ca kāraṇagatīnameva pajānanabhāvena vuttattā. Idaṁ vuttaṁ hoti—tayidaṁ bhikkhave kāraṇavantaṁ gativantaṁ diṭṭhigataṁ Tathāgato pajānāti, na kevalañca tadeva, atha kho tassa kāraṇagatisaṅkhātaṁ tañca sabbanti. **"Tato -pa- pajānātī"**ti vuttavākyassa atthaṁ vuttanayena saṁvaṇṇeti **"tato cā"**ti-ādinā. Sabbaññutaññāṇassevidha vibhajananti pakaraṇānurūpamatthaṁ āha **"sabbaññutaññāṇañcā"**ti, tasmiṁ vā vutte tadadhiṭṭhānato āsavakkhayañāṇaṁ, tadavinābhāvato vā sabbampi Dasabalādiñāṇaṁ gahitamevātipi tadeva vuttaṁ.

Evaṁvidhanti "sīlañcā"ti-ādinā evaṁvuttappakāraṁ. **Pajānantopī**ti ettha **pi**-saddena, **api**-saddena vā "tañcā"ti vuttaca-saddassa sambhāvanatthabhāvaṁ dasseti, tena tato diṭṭhigatato uttaritaraṁ sārabhūtaṁ sīlādiguṇavisesampi Tathāgato nābhinivisati, ko pana vādo vaṭṭāmiseti sambhāveti. **"Ahan"**ti diṭṭhimānavasena parāmasanākāradassanaṁ. **Pajānāmī**ti ettha **iti**-saddena pakāratthena, nidassanatthena vā. **"Maman"**ti taṇhāvasena parāmasanākāraṁ dasseti. **Taṇhādiṭṭhimānaparāmāsavasenā**ti taṇhādiṭṭhimānasaṅkhātaparāmāsavasena. Dhammasabhāvamatikkamitvā "ahaṁ maman"ti parato abhūtato āmasanaṁ **parāmāso,** taṇhādayo eva. Na hi taṁ atthi, yaṁ khandhesu "ahan"ti vā "maman"ti vā gahetabbaṁ siyā,

1. Moggallānabyākaraṇe tatiyakaṇḍe 17 passitabbaṁ.

aparāmasato aparāmasantassa assa Tathāgatassa nibbuti viditāti sambandho. **"Aparāmasato"**ti cedaṁ nibbutipavedanāya[1] hetugabbhavisesanaṁ. "Viditā"ti padamapekkhitvā kattari sāmivacanaṁ. **Aparāmasato** parāmāsarahitapaṭipattihetu assa Tathāgatassa kattubhūtassa nibbuti asaṅkhatadhātu viditā, adhigatāti vā attho. "Aparāmasato"ti hedaṁ hetumhi nissakkavacanaṁ.

"Aparāmāsapaccayā"ti paccattaññeva pavedanāya kāraṇadassanaṁ. **Assā**ti kattāraṁ vatvāpi paccattaññevāti visesadassanatthaṁ puna kattuvacananti āha **"sayameva attanāyevā"**ti. **Sayaṁ, attanā**ti vā bhāvanapuṁsakaṁ. Nipātapadañhetaṁ. "Aparāmasato"ti vacanato parāmāsānameva nibbuti idha desitā, taṁdesanāya eva tadaññesampi nibbutiyā sijjhanatoti dasseti **"tesaṁ parāmāsakilesānan"**ti iminā, parāmāsasaṅkhātānaṁ kilesānanti attho. Apica kāmaṁ "aparāmasato"ti vacanato parāmāsānameva nibbuti idha desitāti viññāyati, taṁdesanāya pana tadavasesānampi kilesānaṁ nibbuti desitā nāma bhavati pahānekaṭṭhatādibhāvato, tasmā tesampi nibbuti niddhāretvā dassetabbāti vuttaṁ **"tesaṁ parāmāsakilesānan"**ti, taṇhādiṭṭhimānasaṅkhātānaṁ parāmāsānaṁ, tadaññesañca kilesānanti attho. Gobalībaddanayo hesa. **Nibbutī**ti ca nibbāyanabhūtā asaṅkhatadhātu, tañca Bhagavā bodhimūleyeva patto, tasmā sā paccattaññeva viditāti.

Yathāpaṭipannenāti yena paṭipannena. Tappaṭipattiṁ dassetuṁ **"tāsaṁyeva -pa- ādimāhā"**ti anusandhidassanaṁ. Kasmā pana vedanānaññeva kammaṭṭhānamācikkhatīti āha **"yāsū"**ti-ādi, iminā desanāvilāsaṁ dasseti. Desanāvilāsappatto hi Bhagavā desanākusalo khandhāyatanādivasena anekavidhāsu catusaccadesanāsu sambhavantīsupi diṭṭhigatikā vedanāsu micchāpaṭipattiyā diṭṭhigahanaṁ pakkhandāti dassanatthaṁ tathāpakkhandanamūlabhūtā vedanāyeva pariññābhūmibhāvena uddharatīti. **Idhā**ti imasmiṁ vāde. Evaṁ **etthā**tipi. **Kammaṭṭhānan**ti catusaccakammaṭṭhānaṁ. Ettha

---

1. Nibbutivedanassa (Dī-Ṭī 1. 150 piṭṭhe.)

hi vedanāgahaṇena gahitā pañcupādānakkhandhā dukkhasaccaṁ. Vedanānaṁ samudayaggahaṇena gahito avijjāsamudayo samudayasaccaṁ, atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi nirodhasaccaṁ, "yathābhūtaṁ viditvā"ti etena maggasaccanti evaṁ cattāri saccāni veditabbāni. "Yathābhūtaṁ viditvā"ti idaṁ vibhajjabyākaraṇatthapadanti tadatthaṁ vibhajja dassetuṁ **"tatthā"**ti-ādi vuttaṁ. Visesato hi "avijjāsamudayā vedanāsamudayo"ti-ādilakkhaṇānaṁ vasena samudayādīsu attho yathārahaṁ vibhajja dassetabbo. Avisesato pana vedanāya samudayādīni vipassanāpaññāya ārammaṇapaṭivedhavasena, maggapaññāya asammohapaṭivedhavasena jānitvā paṭivijjhitvāti attho. **Paccayasamudayaṭṭhenā**ti "imasmiṁ sati idaṁ hoti, imassuppādā idaṁ uppajjatī"ti[1] vuttalakkhaṇena avijjādīnaṁ paccayānaṁ uppādena ceva maggena asamugghāṭena ca. Yāva hi maggena na samugghāṭīyati, tāva paccayoti vuccati. **Nibbattilakkhaṇan**ti uppādalakkhaṇaṁ, jātinti attho. **Pañcannaṁ lakkhaṇānan**ti ettha ca catunnampi paccayānaṁ uppādalakkhaṇameva aggahetvā paccayalakkhaṇampi gahetabbaṁ samudayaṁ paṭicca tesaṁ yathārahaṁ upakārakattā. Tathā ceva saṁvaṇṇitaṁ "maggena asamugghāṭena cā"ti. **Paccayanirodhaṭṭhenā**ti "imasmiṁ niruddhe idaṁ niruddhaṁ hoti, imassa nirodhā idaṁ nirujjhatī"ti[2] vuttalakkhaṇena avijjādīnaṁ paccayānaṁ nirodhena ceva maggena samugghāṭena ca. **Vipariṇāmalakkhaṇan**ti nirodhalakkhaṇaṁ, bhaṅganti attho. **Vayan**ti nirodhaṁ. **Yan**ti yasmā paccayabhāvasaṅkhātahetuto. **Vedanaṁ paṭiccā**ti purimuppannaṁ ārammaṇādipaccayabhūtaṁ vedanaṁ labhitvā. **Sukhaṁ somanassan**ti sukhañceva somanassañca. **Ayan**ti purimavedanāya yathārahaṁ pacchimuppannānaṁ sukhasomanassānaṁ paccayabhāvo. **Assādo** nāma assāditabboti katvā.

Aparo nayo—**yan**ti sukhaṁ, somanassañca. **Ayan**ti ca napuṁsakaliṅgena niddiṭṭhaṁ sukhasomanassameva assādapadamapekkhitvā pulliṅgena niddisīyati, imasmiṁ pana vikappe sukhasomanassānaṁ uppādoyeva tehi uppādavantehi niddiṭṭho, sattiyā, sattimato ca abhinnattā. Na hi sukhasomanassamantarena tesaṁ uppādo labbhati. Iti purimavedanaṁ paṭicca sukhasomanassuppādopi purimavedanāya **assādo** nāma assādīyateti

1. Ma 1. 329; Saṁ 1. 266; Khu 1. 77 piṭṭhesu.
2. Ma 1. 331; Khu 1. 79; Saṁ 1. 299 piṭṭhādīsu (atthato samānaṁ)

katvā. Ayañhettha saṅkhepattho—purimamuppannaṁ vedanaṁ ārabbha somanassuppattiyaṁ yo purimavedanāya paccayabhāvasaṅkhāto assādetabbākāro, somanassassa vā uppādasaṅkhāto tadassādanākāro, ayaṁ purimavedanāya assādoti. Kathaṁ pana vedanaṁ ārabbha sukhaṁ uppajjati, nanu phoṭṭhabbārammaṇanti? Cetasikasukhasseva ārabbha pavattiyamadhippetattā nāyaṁ doso. Ārabbha pavattiyañhi visesanameva somanassaggahaṇaṁ somanassaṁ sukhanti yathā "rukkho sīsapā"ti[1]. Aññapaccayavasena uppattiyaṁ pana kāyikasukhampi assādoyeva, yathālābhakathā vā esāti daṭṭhabbaṁ.

"Yā vedanā aniccā"ti-ādinā sattimatā satti nidassitā. Tatrāyamattho—yā vedanā hutvā abhāvaṭṭhena aniccā, udayabbayapaṭipīḷanaṭṭhena dukkhā, jarāya, maraṇena cāti dvidhā vipariṇāmetabbaṭṭhena vipariṇāmadhammā. Tassā evaṁbhūtāya ayaṁ aniccadukkhavipariṇāmabhāvo vedanāya sabbāyapi ādīnavoti. Ādīnaṁ paramakāruññaṁ vāti pavattati etasmāti hi **ādīnavo.** Apica ādīnaṁ ativiya kapaṇaṁ pavattanaṭṭhena kapaṇamanusso **ādīnavo,** ayampi evaṁsabhāvoti tathā vuccati. Sattimatā hi satti abhinnā tadavinābhāvato.

Ettha ca **"aniccā"**ti iminā saṅkhāradukkhatāvasena upekkhāvedanāya, sabbāsu vā vedanāsu ādīnavamāha, **"dukkhā"**ti iminā dukkhadukkhatāvasenadukkhavedanāya, **"vipariṇāmadhammā"**ti iminā vipariṇāmadukkhatāvasena sukhavedanāya. Avisesena vā tīṇipi padāni tissannampi vedanānaṁ vasena yojetabbāni. **Chandarāgavinayo**ti chandasaṅkhātarāgavinayanaṁ vināso. "Atthavasā liṅgavibhattivipariṇāmo"ti vacanato yaṁ chandarāgappahānanti yojetabbaṁ. Pariyāyavacanamevidaṁ padadvayaṁ. **Yathābhūtaṁ viditvā**ti maggassa vuttattā magganibbānavasena vā yathākkamaṁ yojanāpi vaṭṭati. **Vedanāyā**ti nissakkavacanaṁ. **Nissaraṇan**ti nekkhammaṁ. Yāva hi vedanāpaṭibaddhaṁ chandarāgaṁ nappajahati, tāvāyaṁ puriso vedanāya allīnoyeva hoti. Yadā pana taṁ chandarāgaṁ pajahati, tadāyaṁ puriso vedanāya nissaṭo visaṁyutto hoti, tasmā chandarāgappahānaṁ vedanāya nissaraṇaṁ vuttaṁ.

---

1. Moggallānavuttivivaraṇapañcikāyaṁ tatiyakaṇḍe 11 suttaṁ passitabbaṁ.

Tabbacanena pana vedanāsahajātanissayārammaṇabhūtā rūpārūpadhammā gahitā eva hontītipi pañcahi upādānakkhandhehi nissaraṇavacanaṁ siddhameva. Vedanāsīsena hi desanā āgatā, tattha pana kāraṇaṁ heṭṭhā vuttameva. Lakkhaṇahāravasenāpi ayamattho vibhāvetabbo. Vuttañhi āyasmatā **Mahākaccānattherena—**

"Vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā keci.
Vuttā bhavanti sabbo, so hāro lakkhaṇo nāmā"ti[1].

Kāmupādānamūlakattā sesupādānānaṁ pahīne ca kāmupādāne upādānasesābhāvato **"vigatachandarāgatāya anupādāno"**ti vuttaṁ, etena **"anupādāvimutto"**ti etassatthaṁ saṅkhepena dasseti. Idaṁ vuttaṁ hoti—vigatachandarāgatāya anupādāno, anupādānattā ca anupādāvimuttoti. Tamatthaṁ vitthāretuṁ, samatthetuṁ vā **"yasmin"**ti-ādi vuttaṁ. Tattha **yasmiṁ upādāne**ti sesupādānamūlabhūte kāmupādāne. **Tassā**ti kāmupādānassa. **Anupādiyitvā**ti chandarāgavasena anādiyitvā, etena "anupādāvimutto"ti padassa ya-kāralopena samāsabhāvaṁ, byāsabhāvaṁ vā dasseti.

37. **"Ime kho"**ti-ādi yathāpuṭṭhassa dhammassa vissajjitabhāvena nigamanavacanaṁ, "pajānātī"ti vuttapajānanameva ca ima-saddena niddiṭṭhanti dassetuṁ **"ye te"**ti-ādimāha. **Ye te** sabbaññutaññāṇadhamme -pa- apucchiṁ, yehi sabbaññutaññāṇadhammehi -pa- vadeyyuṁ, tañca -pa- pajānātīti evaṁ niddiṭṭhā ime sabbaññutaññāṇadhammā gambhīrā -pa- paṇḍitavedanīyā cāti veditabbāti yojanā. **"Evan"**ti-ādi piṇḍatthadassanaṁ. Tattha kiñcāpi "anupādāvimutto bhikkhave Tathāgato"ti iminā aggamaggaphaluppattiṁ dasseti, "vedanānaṁ, samudayañcā"ti-ādinā ca catusaccakammaṭṭhānaṁ. Tathāpi yassā dhammadhātuyā suppaṭividdhattā ima diṭṭhigataṁ sakāraṇaṁ sagatikaṁ pabhedato vibhajituṁ samattho hoti, tassā padaṭṭhānena ceva saddhiṁ pubbabhāgapaṭipadāya uppattibhūmiyā ca tadeva pākaṭataraṁ kattukāmo Dhammarājā evaṁ dassetīti vuttaṁ **"tadeva niyyātitan"**ti, nigamitaṁ niṭṭhāpitanti

---

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

attho. **Antarā**ti pucchitavissajjitadhammadassanavacanānamantarā diṭṭhiyo vibhattā tassa pajānanākāradassanavasenāti attho.

Paṭhamabhāṇavāravaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

Ekaccasassatavādavaṇṇanā

38. "Ekaccasassatikā"ti taddhitapadaṁ samāsapadena vibhāvetuṁ **"ekaccasassatavādā"**ti vuttaṁ. Sattesu, saṅkhāresu ca ekaccaṁ sassatametassāti **ekaccasassato,** vādo, so etesanti **ekaccasassatikā** taddhitavasena, samāsavasena pana ekaccasassato vādo etesanti **ekaccasassatavādā.** Esa nayo **ekacca-asassatika**padepi. Nanu ca "ekaccasassatikā"ti vutte tadaññesaṁ ekacca-asassatikabhāvasanniṭṭhānaṁ siddhamevāti? Saccaṁ atthato, saddato pana asiddhameva, tasmā saddato pākaṭataraṁ katvā dassetuṁ tathā vuttaṁ. Na hi idha sāvasesaṁ katvā dhammaṁ deseti dhammassāmī. "Issaro nicco, aññe sattā aniccā"ti evaṁpavattavādā **sattekaccasassatikā** seyyathāpi issaravādā. Tathā "nicco brahmā, aññe aniccā"ti evaṁpavattavādāpi. "Paramāṇavo niccā, dvi-aṇukādayo aniccā"ti[1] evaṁpavattavādā **saṅkhārekaccasassatikā** seyyathāpi kāṇādā. Tathā "cakkhādayo aniccā, viññāṇaṁ niccan"ti[2] evaṁpavattavādāpi. **Idhā**ti "ekaccasassatikā"ti imasmiṁ pade, imissā vā desanāya. **Gahitā**ti vuttā, desitabbabhāvena vā desanāñāṇena samādinnā tathā ceva desitattā. Tathā hi idha purimakā tayo vādā sattavasena, catuttho saṅkhāravasena desito. **"Saṅkhārekaccasassatikā"**ti idaṁ pana tehi sassatabhāvena gayhamānānaṁ dhammānaṁ yāthāvasabhāvadassanavasena vuttaṁ, na pana ekaccasassatikamatadassanavasena. Tassa hi sassatābhimataṁ asaṅkhatamevāti laddhi. Tenevāha Pāḷiyaṁ "cittanti vā -pa- ṭhassatī"ti. Na hi yassa sabhāvassa paccayehi abhisaṅkhatabhāvaṁ paṭijānāti, tasseva niccadhuvādibhāvo anummattakena sakkā paṭijānituṁ, etena ca "uppādavayadhuvatāyuttā sabhāvā siyā niccā, siyā aniccā,

---

1. Visesikadassane sattamaparicchede paṭhamakaṇḍe passitabbaṁ.
2. Nyāyadassane, visesikadassane ca passitabbaṁ.

siyā na vattabbā”ti-ādinā[1] pavattasattabhaṅgavādassa ayuttatā vibhāvitā hoti.

Tatrāyaṁ ayuttatāvibhāvanā—yadi hi “yena sabhāvena yo dhammo atthīti vuccati, teneva sabhāvena so dhammo natthī”ti vucceyya, siyā anekantavādo. Atha aññena, na siyā anekantavādo. Na cettha desantarādisambandhabhāvo yutto vattuṁ tassa sabbalokasiddhattā, vivādābhāvato ca. Ye pana vadanti “yathā suvaṇṇaghaṭena makuṭe kate ghaṭabhāvo nassati, makuṭabhāvo uppajjati, suvaṇṇabhāvo tiṭṭhatiyeva, evaṁ sabbasabhāvānaṁ koci dhammo nassati, koci dhammo uppajjati, sabhāvo eva tiṭṭhatī”ti. Te vattabbā “kiṁ taṁ suvaṇṇaṁ, yaṁ ghaṭe, makuṭe ca avaṭṭhitaṁ, yadi rūpādi, so saddo viya anicco. Atha rūpādisamūho sammutimattaṁ, na tassa atthitā vā natthitā vā niccatā vā labbhatī”ti, tasmā anekantavādo na siyā. Dhammānañca dhammino aññathānaññathā ca pavattiyaṁ doso vuttoyeva sassatavādavicāraṇāyaṁ. Tasmā so tattha vuttanayena veditabbo. Apica na niccāniccanavattabbarūpo attā, loko ca paramatthato vijjamānatāparijānanato yathā niccādīnaṁ aññataraṁ rūpaṁ, yathā vā dīpādayo. Na hi rūpādīnaṁ udayabbayasabhāvānaṁ niccāniccanavattabbasabhāvatā sakkā viññātuṁ, jīvassa ca niccādīsu aññataraṁ rūpaṁ siyāti, evaṁ sattabhaṅgo viya sesabhaṅgānampi asambhavoyevāti sattabhaṅgavādassa ayuttatā veditabbā[2].

Nanu ca “ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatāti etasmiṁ vāde cakkhādīnaṁ asassatabhāvasanniṭṭhānaṁ yathāsabhāvāvabodho eva, atha evaṁvādīnaṁ kathaṁ micchādassanaṁ siyāti, ko vā evamāha “cakkhādīnaṁ asassatabhāvasanniṭṭhānaṁ micchādassanan”ti? Asassatesuyeva pana kesañci dhammānaṁ sassatabhāvasanniṭṭhānaṁ idha micchādassananti gahetabbaṁ, tena pana ekavāde pavattamānena cakkhādīnaṁ asassatabhāvāvabodho vidūsito saṁsaṭṭhabhāvato visasaṁsaṭṭho viya sappipiṇḍo, tato ca tassa sakiccakaraṇāsamatthatāya sammādassanapakkhe ṭhapetabbataṁ nārahatīti. Asassatabhāvena nicchitāpi vā

1. Dī-Ṭī 1. 152 piṭṭhepi.

2. Dī-Ṭī 1. 153 piṭṭhepi.

cakkhu-ādayo samāropitajīvasabhāvā eva diṭṭhigatikehi gayhantīti tadavabodhassa micchādassanabhāvo na sakkā nivāretuṁ. Tenevāha Pāḷiyaṁ "cakkhuṁ itipi -pa- kāyo itipi ayaṁ attā"ti-ādi. Evañca katvā asaṅkhatāya, saṅkhatāya ca dhātuyā vasena yathākkamaṁ "ekacce dhammā sassatā, ekacce asassatā"ti evaṁpavatto vibhajjavādopi ekaccasassatavādoyeva bhaveyyāti evampakārā codanā anavakāsā hoti aviparītadhammasabhāvapaṭipattibhāvato. Aviparītadhammasabhāvapaṭipattiyeva hesa vuttanayena asaṁsaṭṭhattā, anāropitajīvasabhāvattā ca.

Etthāha—purimasmimpisassatavāde asassatānaṁ dhammānaṁ "sassatā"ti gahaṇaṁ visesato micchādassanaṁ bhavati. Sassatānaṁ pana "sassatā"ti gāho na micchādassanaṁ yathāsabhāvaggāhabhāvato. Evañca sati imassa vādassa vādantaratā na vattabbā, idha viya purimepi ekaccesveva dhadhmesu sassataggāhasambhavatoti, vattabbāyeva asassatesveva "kecideva dhammā sassatā, keci asassatā"ti parikappanāvasena gahetabbadhammesu vibhāgappavattiyā imassa vādassa dassitattā. Nanu ca ekadesassa samudāyantogadhattā ayaṁ sappadesasassataggāho purimasmiṁ nippadesasassataggāhe samodhānaṁ gaccheyyāti? Tathāpi na sakkā vattuṁ vādī tabbisayavisesavasena vādadvayassa pavattattā. Aññe eva hi diṭṭhigatikā "sabbe dhammā sassatā"ti abhiniviṭṭhā, aññe "ekacceva sassatā, ekacce asassatā"ti. Saṅkhārānaṁ anavasesapariyādānaṁ, ekadesapariggaho ca vādadvayassa paribyattoyeva. Kiñca bhiyyo—anekavidhasamussaye, ekavidhasamussaye ca khandhapabandhena abhinivesabhāvato tathā na sakkā vattuṁ. Catubbidhopi hi sassatavādī jātivisesavasena nānāvidharūpakāyasannissaye eva arūpadhammapuñje sassatābhinivesī jāto abhiññāṇena, anussavādīhi ca rūpakāyabhedagahaṇato. Tathā ca vuttaṁ "tato cuto amutra udapādin"ti[1], "cavanti upapajjantī"ti[1] ca ādi. Visesalābhī pana ekaccasassatiko anupadhāritabhedasamussaye dhammapabandhe sassatākāragahaṇena abhinivesaṁ janesi ekabhavapariyāpannakhandhasantānavisayattā tadatinivesassa. Tathā hi tīsupi vādesu "taṁ pubbenivāsaṁ

1. Dī 1. 77; Ma 1. 101; Vi 1. 5 piṭṭhesu.

anussarati, tato paraṁ nānussaratī”ti ettakameva vuttaṁ. Takkīnaṁ pana ubhinnampi sassatekaccasassatavādīnaṁ sassatābhinivesaviseso rūpārūpadhammavisayatāya supākaṭoyevāti.

39. Saṁvaṭṭaṭṭhāyīvivaṭṭavivaṭṭaṭṭhāyīsaṅkhātānaṁ tiṇṇampi asaṅkhyeyyakappānamatikkamena puna saṁvaṭṭanato, addhā-saddassa ca kālapariyāyattā evaṁ vuttanti āha **“dīghassā”**ti-ādi. Atikkamma ayanaṁ pavattanaṁ **accayo.** Anekatthattā dhātūnaṁ, upasaggavasena ca atthavisesavācakattā **saṁ**-saddena yutto **vaṭṭa**-saddo vināsavācīti vuttaṁ **“vinassatī”**ti, **vatu**-saddo vā gatiyameva. Saṅkhayatthajotakena pana **saṁ**-saddena yuttattā tadatthasambandhanena vināsattho labbhatīti dasseti **“vinassatī”**ti iminā. Saṅkhayavasena vattatīti hi saddato attho, ta-kārassa cettha ṭa-kārādeso. Vipattikaramahāmeghasamuppattito hi paṭṭhāya yāva aṇusahagatopi saṅkhāro na hoti, tāva loko saṁvaṭṭatīti vuccati. Pāḷiyaṁ **loko**ti pathavī-ādibhājanaloko adhippeto tadavasesassa bāhullato, tadeva sandhāya “yebhuyyenā”ti vuttanti dasseti **“ye”**ti-ādinā. **Uparibrahmalokesū**ti ābhassarabhūmito uparibhūmīsu. Agginā kappavuṭṭhānañhi idhādhippetaṁ, tenevāha Pāḷiyaṁ “ābhassarasaṁvattanikā hontī”ti. Kasmā tadeva vuttanti ce? Tasseva bahulaṁ pavattanato. Ayañhi vāraniyamo—

“Sattasattagginā vārā, aṭṭhame aṭṭhame dakā.
Catusaṭṭhi yadā puṇṇā, eko vāyuvaro siyā”ti[1].

Āruppesu vāti ettha vikappanatthena **vā**-saddena saṁvaṭṭamānalokadhātūhi aññalokadhātūsu vāti vikappeti. Na hi sabbe apāyasattā tadā rūpārūpabhavesu uppajjantīti sakkā viññātuṁ apāyesu dīghatarāyukānaṁ manussalokūpapattiyā asambhavato, manussalokūpapattiñca vinā tadā tesaṁ tatrūpapattiyā anupapattito. Niyatamicchādiṭṭhikopi hi saṁvaṭṭamāne kappe nirayato na muccati, piṭṭhicakkavāḷeyeva nibbattatīti **Aṭṭhakathāsu**[2] vuttaṁ. Satipi sabbasattānaṁ puññāpuññābhisaṅkhāramanasā nibbattabhāve bāhirapaccayehi vinā manasāva

---

1. Abhidhammatthavibhāvanīṭīkāya pañcamaparicchedavaṇṇanāyampi.
2. Aṁ-Ṭṭha 1. 372 piṭṭhe.

nibbattattā rūpāvacarasattā eva "manomayā"ti vuccanti, na pana bāhirapaccayapaṭiyattā tadaññeti dassetuṁ **"manena nibbattattā manomayā"**ti āha. Yadevaṁ kāmāvacarasattānampi opapātikānaṁ manomayabhāvo āpajjatīti? Nāpajjati, adhicittabhūtena atisayamanasā nibbattasattesuyeva manomayavohāratoti dassentena jhāna-saddena visesetvā **"jhānamanenā"**ti vuttaṁ. Evampi arūpāvacarasattānaṁ manomayabhāvo āpajjatīti? Na, tattha bāhirapaccayehi nibbattetabbatāsaṅkāya abhāvena manasā eva nibbattāti avadhāraṇāsambhavato. Niruḷhovāyaṁ loke manomayavohāro rūpāvacarasattesu. Tathā hi annamayo pānamayo manomayo ānandamayo viññāṇamayoti pañcadhā attānaṁ vedavādino parikappenti. Ucchedavādepi vakkhati "dibbo rūpī manomayo"ti[1], te pana jhānānubhāvato pītibhakkhā sayaṁpabhā antalikkhacarāti āha **"pīti tesan"**ti-ādi, tesaṁ attanova pabhā atthīti attho. Sobhanā vā ṭhāyī sabhā etesanti **subhaṭṭhāyino**tipi yujjati. **Ukkaṁsenā**ti ābhassare sandhāya vuttaṁ. Parittābhāppamāṇābhā pana dve, cattāro ca kappe tiṭṭhanti. **Aṭṭha kappe**ti catunnamasaṅkhyeyyakappānaṁ samudāyabhūte aṭṭha mahākappe.

40. Vināsavācīyeva **vaṭṭa**-saddo paṭisedhajotakena upasaggena yuttattā saṇṭhāhanatthañāpakoti āha **"saṇṭhātī"**ti, anekatthattā vā dhātūnaṁ nibbattati, vaḍḍhatīti vā attho. Sampattimahāmeghasamuppattito hi paṭṭhāya pathavīsandhārakudakataṁsandhārakavāyu-ādīnaṁ samuppattivasena yāva candimasūriyānaṁ pātubhāvo, tāva loko vivaṭṭatīti vuccati. **Pakatiyā**ti sabhāvena, tassa "suññan"ti iminā sambandho. Tathāsuññatāya kāraṇamāha **"nibbattasattānaṁ natthitāyā"**ti. Purimataraṁ aññesaṁ sattānamanuppannattāti bhāvo, tena yathā ekaccāni vimānāni tattha nibbattasattānaṁ chaḍḍitattā suññāni, na evamidanti dasseti.

Aparo nayo—sakakammassa paṭhamaṁ karaṇaṁ **pakati,** tāya nibbattasattānanti sambandho, tena yathā etassa attano kammabalena paṭhamaṁ nibbatti, na evaṁ aññesaṁ tassa purimataraṁ, samānakāle vā nibbatti atthi,

1. Dī 1. 31 piṭṭhe.

tathā nibbattasattā**naṁ na**tthitāya suññamidanti dasseti. Brahmapārisajjabrahmapurohitamahābrahmāno idha **brahmakāyikā,** tesaṁ nivāsatāya bhūmipi **"brahmakāyikā"**ti vuttā, **brahmakāyikabhūmī**ti pana pāṭhe brahmakāyikānaṁ sambandhinī bhūmīti attho. **Kattā** sayaṁ kārako. **Kāretā** paresaṁ āṇāpako. **Visuddhimagge** pubbenivāsañāṇakathāyaṁ[1] **vuttanayena,** etena nibbattakkamaṁ kammapaccaya-utusamuṭṭhānabhāve ca kāraṇaṁ dasseti. Kammaṁ upanissayabhāvena paccayo etissāti **kammapaccayā.** Atha vā tattha nibbattasattānaṁ vipaccanakakammassa sahakārīkārakabhāvato kammassa paccayāti **kammapaccayā.** Utu samuṭṭhānametissāti **utusamuṭṭhānā.** "Kammapaccaya-utusamuṭṭhānā"tipi samāsavasena pāṭho kammasahāyo paccayo, vuttanayena vā kammassa sahāyabhūto paccayoti **kammapaccayo,** so eva utu tathā, sova samuṭṭhānametissāti **kammapaccaya-utusamuṭṭhānā. Ratanabhūmī**ti ukkaṁsagatapuññakammānubhāvato ratanabhūtā bhūmi, na kevalaṁ bhūmiyeva, atha kho tapparivārāpīti āha **"pakatī"**ti-ādi. **Pakatinibbattaṭṭhāne**ti purimakappesu purimakānaṁ nibbattaṭṭhāne. **Etthā**ti "brahmavimānan"ti vuttāya brahmakāyikabhūmiyā. Sāmaññavisesavasena cetaṁ ādhāradvayaṁ. Kathaṁ paṇītāya dutiyajjhānabhūmiyā ṭhitānaṁ hīnāya paṭhamajjhānabhūmiyā upapatti hotīti āha **"atha sattānan"**ti-ādi, nikantivasena paṭhamajjhānaṁ bhāvetvāti vuttaṁ hoti, pakatiyā sabhāvena nikanti taṇhā uppajjatīti sambandho. **Vasitaṭṭhāne**ti vutthapubbaṭṭhāne. **Tato otarantī**ti upapattivasena dutiyajjhānabhūmito paṭhamajjhānabhūmiṁ apasakkanti, gacchantīti attho. **Appāyuke**ti yaṁ uḷārapuññakammaṁ kataṁ, tassa uppajjanārahavipākapabandhato appaparimāṇāyuke. **Tassa devalokassā**ti tasmiṁ devaloke, nissayavasena vā sambandhaniddeso. **Āyuppamāṇenevā**ti paramāyuppamāṇeneva. **Parittan**ti appakaṁ. **Antarāva cavantī**ti rājakoṭṭhāgāre pakkhittataṇḍulanāḷi viya puññakkhayā hutvā sakakammappamāṇena tassa devalokassa paramāyu-antarā eva cavanti.

Kiṁ panetaṁ paramāyu nāma, kathaṁ vā taṁ paricchinnappamāṇanti? Vuccate—yo tesaṁ tesaṁ sattānaṁ tasmiṁ tasmiṁ bhavavisese vipākappabandhassa

---

1. Visuddhi 2. 51 piṭṭhe.

ṭhitikālaniyamo purimasiddhabhavapatthanūpanissayavasena sarīrāvayavavaṇṇasaṇṭhānappamāṇādivisesā viya taṁtaṁgatinikāyādīsu yebhuyyena niyataparicchedo hoti, gabbhaseyyakakāmāvacaradevarūpāvacarasattānaṁ sukkasoṇitādi-utubhojanādi-utu-ādipaccayuppannapaccayūpatthambhito ca, so āyuhetukattā kāraṇūpacārena āyu, ukkaṁsaparicchedavasena paramāyūti ca vuccati. Yathāsakaṁ khaṇamattāvaṭṭhāyīnampi hi attanā sahajātānaṁ rūpārūpadhammānaṁ ṭhapanākāravuttitāya pavattakāni rūpārūpajīvitindriyāni na kevalaṁ nesaṁ khaṇaṭṭhitiyā eva kāraṇabhāvena anupālakāni, atha kho yāva bhaṅgupacchedā[1] anupabandhassa avicchedahetubhāvenāpi. Tasmā cesa āyuhetukoyeva, taṁ pana devānaṁ, nerayikānañca yebhuyyena niyataparicchedaṁ, Uttarakurukānaṁ pana ekantaniyataparicchedameva. Avasiṭṭhamanussapetatiracchānagatānaṁ pana ciraṭṭhitisaṁvattanikakammabahule kāle taṁkammasahitasantānajanitasukkasoṇitapaccayānaṁ, tammūlakānañca candimasūriyasamavisamaparivattanādijanita-utu-āhārādisamavisamapaccayānaṁ vasena cirācirakālatāya aniyataparicchedaṁ, tassa ca yathā purimasiddhabhavapatthanāvasena taṁtaṁgatinikāyādīsu vaṇṇasaṇṭhānādivisesaniyamo siddho, dassanānussavādīhi tathāyeva ādito gahaṇasiddhiyā, evaṁ tāsu tāsu upapattīsu nibbattasattānaṁ yebhuyyena samappamāṇaṁ ṭhitikālaṁ dassanānussavehi labhitvā taṁparamataṁ ajjhosāya pavattitabhavapatthanāvasena ādito paricchedaniyamo veditabbo.

Yasmā pana kammaṁ tāsu tāsu upapattīsu yathā taṁtaṁupapattinissitavaṇṇādinibbattane samatthaṁ, evaṁ niyatāyuparicchedāsu upapattīsu paricchedātikkamena vipākanibbattane samatthaṁ na hoti, tasmā vuttaṁ **"āyuppamāṇeneva cavantī"**ti. Yasmā pana upatthambhakapaccayasahāyehi anupālakapaccayehi upādinnakakkhandhānaṁ pavattetabbākāro atthato paramāyukassa hoti yathāvuttaparicchedānatikkamanato, tasmā satipi kammāvasese ṭhānaṁ na sambhavati, tena vuttaṁ **"attano puññabalena ṭhātuṁ na sakkontī"**ti. "Āyukkhayā vā puññakkhayā vā ābhassarakāyā cavitvā"ti vacanato panettha kāmāvacaradevānaṁ

1. Bhavaṅgupacchedā (Dī-Ṭī 1. 156 piṭṭhe.)

viya brahmakāyikānampi yebhuyyeneva niyatāyuparicchedabhāvo veditabbo. Tathā hi devalokato devaputtā āyukkhayena puññakkhayena āhārakkhayena kopenāti catūhi kāraṇehi cavantīti **Aṭṭhakathāsu**[1] vuttaṁ. **Kappaṁ vā upaḍḍhakappaṁ vā**ti ettha asaṅkhyeyyakappo adhippeto, so ca tathārūpo kāloyeva, **vā**-saddo pana kappassa tatiyabhāgaṁ vā tato ūnamadhikaṁ vāti vikappanattho.

41. **Anabhiratī**ti ekakavihārena anabhiramaṇasaṅkhātā aññehi samāgamicchāyeva. Tattha "ekakassa dīgharattaṁ nivasitattā"ti Pāḷiyaṁ vacanatoti vuttaṁ **"aparassāpī"**ti-ādi. Evamanvayamatthaṁ dassetvā nanu ukkaṇṭhitāpi siyāti codanāsodhanavasena byatirekaṁ dasseti **"yā panā"**ti-ādinā. Piyavatthuvirahena, piyavatthu-alābhena vā cittavigghāto **ukkaṇṭhitā,** sā panatthato domanassacittuppādova, tenāha **"paṭighasampayuttā"**ti. **Sā brahmaloke natthi** jhānānubhāvapahīnattā. Taṇhādiṭṭhisaṅkhātā cittassa purimāvatthāya ubbijjanā phandanā eva idha **paritassanā.** Sā hi dīgharattaṁ jhānaratiyā ṭhitassa yathāvuttānabhiratinimittaṁ uppannā "ahaṁ maman"ti gahaṇassa ca kāraṇabhūtā. Tena vakkhati "taṇhātassanāpi diṭṭhitassanāpi vaṭṭatī"ti[2]. Nanu vuttaṁ atthuddhāre imaṁyeva Pāḷiṁ nīharitvā "aho vata aññepi sattā itthattaṁ āgaccheyyunti ayaṁ taṇhātassanā nāmā"ti? Saccaṁ, taṁ pana diṭṭhitassanāya visuṁ udāharaṇaṁ dassentena taṇhātassanameva tato niddhāretvā vuttaṁ, na pana ettha diṭṭhitassanāya alabbhamānattāti na doso. Idāni samānasaddavacanīyānaṁ atthānamuddharaṇaṁ katvā idhādhippetaṁ vibhāvetuṁ **"sā panesā"**ti-ādimāha. Paṭighasaṅkhāto cittutrāso eva **tāsatassanā.** Evamaññatthāpi yathārahaṁ. **"Jātiṁ paṭiccā"**ti-ādi Vibhaṅgapāḷi[3], tatrāyamatthakathā—**jātiṁ paṭicca bhayan**ti jātipaccayā uppannabhayaṁ. **Bhayānakan**ti ākāraniddeso. **Chambhitattan**ti bhayavasena gattakampo, visesato hadayamaṁsacalanaṁ. **Lomahaṁso**ti lomānaṁ haṁsanaṁ, bhittiyaṁ nāgadantānamiva uddhaggabhāvo, iminā padadvayena kiccato bhayaṁ dassetvā puna **cetaso utrāso**ti sabhāvato dassitanti. **Ṭīkāyaṁ** pana "bhayānakanti bheravārammaṇanimittaṁ balavabhayaṁ, tena sarīrassa thaddhabhāvo

1. Dhammapada-Ṭṭha 1. 110 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 1. 103 piṭṭhe. 3. Abhi 2. 381 piṭṭhe.

chambhitattan"ti[1] vuttaṁ, aneneva bhayanti ettha khuddakabhayaṁ dassitaṁ, **iti** ettha payoge **ayaṁ** tassanāti evaṁ sabbattha attho. **Paritassitavipphanditamevā**ti ettha "diṭṭhisaṅkhātena ceva taṇhāsaṅkhātena ca paritassitena vipphanditameva calitameva kampitamevā"ti[2] Aṭṭhakathāyamatthaṁ vakkhati. Tena viññāyati labbhamānampi taṇhātassanamantarena diṭṭhitassanāyeva nihaṭāti. **"Tepī"**ti-ādi Sīhopamasuttantapāḷi[3]. Tattha **tepī**ti dīghāyukā devāpi. **Bhayan**ti bhaṅgānupassanāpariciṇṇante sabbasaṅkhārato bhāyanavasena uppannaṁ bhayañāṇaṁ. **Saṁvegan**ti sahottappañāṇaṁ, ottappameva vā. **Santāsan**ti ādīnavanibbidānupassanāhi saṅkhārehi santāsanañāṇaṁ. **Upapattivasenā**ti paṭisandhivaseneva.

Sahabyatanti sahāyabhāvamiccheva saddato attho sahabya-saddassa sahāyatthe pavattanato. So hi sahaṁ byāyati pavattati, dosaṁ vā paṭicchādetīti **sahabyo**ti vuccati, tassa bhāvo **sahabyatā.** Sahāyabhāvo pana sahabhāvoyeva nāmāti adhippāyato atthaṁ dassetuṁ **"sahabhāvan"**ti vuttaṁ. Sasādhanasamavāyattho vā **saha**-saddo adhikiccapade adhisaddo viya, tasmā saha ekato vattamānassa bhāvo **sahabyaṁ** yathā "dāsabyan"ti[4]. Tadeva sahabyatā, sakatthavuttivasena imamevatthaṁ sandhāyāha **"sahabhāvan"**ti. Apica saha vāti pavattatīti **sahavo,** tassa bhāvo **sahabyaṁ** yathā "vīrassa bhāvo vīriyan"ti[5], tadeva **sahabyatā**ti evaṁ Vimānaṭṭhakathāyaṁ[6] vuttaṁ, tasmā tadatthaṁ dassetuṁ evaṁ vuttantipi daṭṭhabbaṁ.

42. Ime satte abhibhavitvāti seso. Abhibhavanā cettha pāpasabhāvena jeṭṭhabhāvena "te satte abhibhavitvā ṭhito"ti attano maññanāyevāti vuttaṁ **"jeṭṭhakohamasmī"**ti. **Aññadatthū**ti dassane antarāyābhāvavacanena, **daso**ti ettha dassaneyyavisesapariggahābhāvena ca anāvaraṇadassāvitaṁ paṭijānātīti āha **"sabbaṁ passādhīti attho"**ti. Dassaneyyavisesassa hi padesabhūtassa aggahaṇe sati gahetabbassa nippadesatā viññāyati yathā "dikkhito

---

1. Dī-Ṭī 1. 157 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 1. 114 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 342 piṭṭhe.
4. Moggallānabyākaraṇe catutthaparicchede 60 suttaṁ passitabbaṁ.
5. Abhi 1. 163 piṭṭhe. 6. Vimāna-Ṭṭha 87 piṭṭhe.

na dadātī"ti, deyyadhammavisesassa cettha padesabhūtassa aggahaṇato pabbajito sabbampi na dadātīti gahetabbassa deyyadhammassa nippadesatā viññāyati. Evamīdisesu. Vase vattemīti **vasavattī.** Ahaṁ-saddayogato hi sabbattha amhayogena vacanattho. Sattabhājanabhūtassa lokassa nimmātā cāti sambandho. **"Pathavī"**ti-ādi cettha bhājanalokavasena adhippāyakathanaṁ. **Sajitā**ti racitā, vibhajitā vā, tenāha **"tvaṁ khattiyo nāmā"**ti-ādi. **Ciṇṇavasitāyā**ti samāciṇṇapañcavidhavasibhāvato. **Tatthā**ti bhūtabhabyesu. **Antovatthimhī**ti antogabbhāsaye. **Paṭhamacittakkhaṇe**ti paṭisandhicittakkhaṇe. **Dutiyato**ti paṭhamabhavaṅgacittakkhaṇato. **Paṭhama-iriyāpathe**ti yena paṭisandhiṁ gaṇhāti, tasmiṁ iriyāpathe. Iti atītavasena, bhūta-saddassa vattamānavasena ca bhabya-saddassa attho dassito. **Ṭīkāyaṁ**[1] pana bhabya-saddattho anāgatavasenāpi vutto. Ahesunti hi bhūtā. Bhavanti bhavissanti cāti bhabyā tabbānīyā viya ṇyapaccayassa kattaripi pavattanato.

"Issaro kattā nimmātā"ti vatvāpi puna "mayā ime sattā nimmitā"ti vacanaṁ kimatthiyanti āha **"idāni kāraṇavasenā**[2]**"**ti-ādi, kāraṇavasena sādhetukāmatāya paṭiññākaraṇatthanti vuttaṁ hoti. Nanu cesa brahmā anavaṭṭhitadassanattā puthujjanassa purimatarajātiparicitampi kammassakatāñāṇaṁ vissajjetvā vikubbaniddhivasena cittuppādamattapaṭibaddhena sattanimmānena vipallaṭṭho "mayā ime sattā nimmitā"ti-ādinā issarakuttadassanaṁ pakkhandamāno abhinivisanavasena patiṭṭhito, na pana patiṭṭhāpanavasena. Atha kasmā kāraṇavasena sādhetukāmo paṭiññaṁ karotīti vuttanti? Na cevaṁ daṭṭhabbaṁ. Tesampi hi "evaṁ hotī"ti-ādinā pacchā uppajjantānampi tathā-abhinivesassa vakkhamānattā paresaṁ patiṭṭhāpanakkameneva tassa so abhiniveso jāto, na tu abhinivisanamattena, tasmā evaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Tenevāha "taṁ kissa hetū"ti-ādi. Pāḷiyaṁ **manaso paṇidhī**ti manaso patthanā, tathā cittuppattimattamevāti vuttaṁ hoti.

Itthabhāvanti idappakārabhāvaṁ. Yasmā pana so pakāro brahmattabhāvoyevidhādhippeto, tasmā **"brahmabhāvan"**ti vuttaṁ. Ayaṁ pakāro **itthaṁ,**

1. Dī-Ṭī 1. 158 piṭṭhe. 2. Kāraṇato (Aṭṭhakathāyaṁ)

tassa bhāvo itthattanti hi nibbacanaṁ. **Kevalan**ti kammassakatāñāṇena asammissaṁ suddhaṁ. **Maññanāmattenevā**ti diṭṭhimaññanāmatteneva, na adhimānavasena. **Vaṅkachiddena vaṅka-āṇī viya onamitvā** vaṅkaladdhikena vaṅkaladdhikā onamitvā **tasseva** brahmuno **pādamūlaṁ gacchanti,** taṁpakkhakā bhavantīti attho. Nanu ca devānaṁ upapattisamanantaraṁ "imāya nāma gatiyā cavitvā iminā nāma kammunā idhūpapannā"ti paccavekkhaṇā hoti, atha kasmā tesaṁ evaṁ maññanā siyāti? Purimajātīsu kammassakatāñāṇe sammadeva niviṭṭhajjhāsayānameva tathāpaccavekkhaṇāya pavattito. Tādisānameva hi tathāpaccavekkhaṇā sambhavati, sā ca kho yebhuyyavasena, ime pana purimāsupi jātīsu issarakuttadiṭṭhivasena nibaddhābhinivesā evameva maññamānā ahesunti. Tathā hi Pāḷiyaṁ vuttaṁ "iminā mayan"ti-ādi.

43. Īsati abhibhavatīti **īso,** mahanto īso **maheso,** suppatiṭṭhitamahesatāya parehi "maheso"iti akkhāyatīti **mahesakkho,** mahesakkhānaṁ atisayena mahesakkhoti **mahesakkhataro**ti vacanattho. So pana mahesakkhatarabhāvo ādhipateyyaparivārasampattiyā kāraṇabhūtāya viññāyatīti vuttaṁ **"issariyaparivāravasena mahāyasataro"**ti.

44. Kiṁ panetaṁ kāraṇanti anuyogenāha **"so tato"**ti-ādi, tena "itthattaṁ āgacchatī"ti vuttaṁ idhāgamanameva kāraṇanti dasseti. **Idheva āgacchatī**ti imasmiṁ manussaloke eva paṭisandhivasena āgacchati. **Etan**ti "ṭhānaṁ kho panetaṁ bhikkhave vijjatī"ti vacanaṁ. Pāḷiyaṁ **yaṁ aññataro satto**ti ettha **yan**ti nipātamattaṁ, kāraṇatthe vā esa nipāto, hetumhi vā paccattaniddeso, yena ṭhānenāti attho, kiriyāparāmasanaṁ vā etaṁ. "Itthattaṁ āgacchatī"ti ettha yadetaṁ itthattassa āgamanasaṅkhātaṁ ṭhānaṁ, tadetaṁ vijjatīti attho. Esa na so **pabbajati, cetosamādhiṁ phusati, pubbenivāsaṁ anussatī**ti etesupi padesu. "Ṭhānaṁ kho panetaṁ bhikkhave vijjati, yaṁ aññataro satto"ti hi imāni padāni "pabbajatī"ti-ādīhipi padehi paccekaṁ yojetabbāni. Na gacchatīti **agāraṁ,** gehaṁ, agārassa hitaṁ **āgāriyaṁ,** kasigorakkhādikammaṁ, tamettha natthīti **anāgāriyaṁ,** pabbajjā, tenāha **"agārasmā"**ti-ādi. **Pa**-saddena visiṭṭho **vaja**-saddo upasaṅkamaneti vuttaṁ **"upagacchatī"**ti.

Paranti pacchā, atisayaṁ vā, aññaṁ pubbenivāsantipi attho. “Na saratī”ti vutteyeva ayamattho āpajjatīti dasseti **“saritun”**ti-ādinā. **Apassanto**ti pubbenivāsānussatiñāṇena apassanahetu, passituṁ asakkonto hutvātipi vaṭṭati. Māna-saddo viya hi anta-saddo idha sāmatthiyattho. **Sadābhāvato**ti sabbadā vijjamānattā. **Jarāvasenāpī**ti ettha **pi**-saddena maraṇavasenāpīti sampiṇḍeti.

45. Khiḍḍāpadosinoti kattuvasena padasiddhi, khiḍḍāpadosikāti pana sakatthavuttivasena, saddamanapekkhitvā pana atthameva dassetuṁ **“khiḍḍāyā”**ti-ādi vuttaṁ. “Khiḍḍāpadosakā”ti vā vattabbe i-kārāgamavasena evaṁ vuttaṁ. Padussanaṁ vā **padoso,** khiḍḍāya padoso **khiḍḍāpadoso,** so etesanti **khiḍḍāpadosikā.** **“Padūsikātipi Pāḷiṁ likhantī”**ti aññanikāyikānaṁ pamādalekhataṁ dasseti. Mahāvihāravāsīnikāyikānañhi vācanāmaggavasena ayaṁ saṁvaṇṇanā pavattā. Apica tena potthakāruḷhakāle pamādalekhaṁ dasseti. Tampi hi padatthasodhanāya Aṭṭhakathāya sodhitaniyāmeneva gahetabbaṁ, tenāha **“sā Aṭṭhakathāyaṁ natthī”**ti. Velaṁ atikkantaṁ **ativelaṁ,** taṁ. Bhāvanapuṁsakañcetaṁ, tenāha **“aticiran”**ti, āhārūpabhogakālaṁ atikkamitvāti vuttaṁ hoti. **Ratidhamma**-saddo hassakhiḍḍā-saddehi paccekaṁ yojetabbo “hassakhiḍḍāsu ratidhammo ramaṇasabhāvo”ti. Hasanaṁ **hasso,** keḷihasso. Kheḍanaṁ kīḷanaṁ **khiḍḍā,** kāyikavācasikakīḷā. Anuyogavasena taṁsamāpannāti dassento āha **“hassaratidhammañcevā”**ti-ādi. Kīḷā yesaṁ te **keḷino,** tesaṁ hasso tathā. Kīḷāhassapayogena uppajjanakasukhañcettha **keḷihassasukhaṁ.** Tadavasiṭṭhakīḷāpayogena uppajjanakaṁ **kāyikavācasikakīḷāsukhaṁ.**

“Te kirā”ti-ādi vitthāradassanaṁ. **Kira**-saddo hettha vitthārajotakoyeva, na tu anussavanāruciyādijotako tathāyeva Pāḷiyaṁ, Aṭṭhakathāsu ca vuttattā. **Sirivibhavenā**ti sarīrasobhaggādisiriyā, parivārādisampattiyā ca. **Nakkhattan**ti chaṇaṁ. Yebhuyyena hi nakkhattayogena katattā tathāyogo vā hotu, mā vā, nakkhattamicceva vuccati. **Āhāran**ti ettha ko devānamāhāro, kā ca tesamāhāravelāti? Sabbesampi kāmāvacaradevānaṁ sudhāhāro.

Dvādasapāpadhammavigghātena hi sukhassa dhāraṇato devānaṁ bhojanaṁ "sudhā"ti vuccati. Sā pana setā saṅkhūpamā atulyadassanā suci sugandhā piyarūpā. Yaṁ sandhāya **Sudhābhojanajātake** vuttaṁ—

"Saṅkhūpamaṁ seta'matulyadassanaṁ,
Suciṁ sugandhaṁ piyarūpa'mabbhutaṁ.
Adiṭṭhapubbaṁ mama jātu cakkhubhi,
Kā devatā pāṇisu kiṁ sudho'dahī"ti[1],

"Bhuttā ca sā dvādasa hanti pāpake,
Khuddaṁ pipāsaṁ aratiṁ daraklamaṁ.
Kodhūpanāhañca vivādapesuṇaṁ,
Sītuṇha tandiñca rasuttamaṁ idan"ti[2] ca.

Sā ca heṭṭhimehi heṭṭhimehi uparimānaṁ uparimānaṁ paṇītatamā hoti, taṁ yathāsakaṁ parimitadivasavasena divase divase bhuñjanti. Keci pana vadanti "biḷārapadappamāṇaṁ sudhāhāraṁ te bhuñjanti, so jivhāya ṭhapitamatto yāva kesagganakhaggā kāyaṁ pharati, yathāsakaṁ gaṇitadivasavasena satta divase yāpanasamattho hotī"ti. Kecivāde panettha **biḷārapada**-saddo suvaṇṇasaṅkhātassa saṅkhyāvisesassa vācako. Pamāṇato pana udumbaraphalappamāṇaṁ, yaṁ pāṇitalaṁ kabaḷaggahantipi vuccati. Vuttañhi **madhukose**—

"Pāṇirakkho picu cāpi, suvaṇṇakamudumbaraṁ.
Biḷārapadakaṁ pāṇi-talaṁ taṁ kabaḷaggahan"ti.

"Nirantaraṁkhādantāpi pivantāpī"ti idaṁ parikappanāvasena vuttaṁ, na pana evaṁ niyamavasena tathā khādanapivanānamaniyamabhāvato. **Kammajatejassa balavabhāvo** uḷārapuññanibbattattā, uḷāragarusiniddhasudhāhārajīraṇato ca. **Karajakāyassa mandabhāvo** pana sukhumālabhāvato. Teneva hi Bhagavā indasālaguhāyaṁ pakatipathaviyaṁ patiṭṭhātuṁ asakkontaṁ Sakkaṁ devarājānaṁ "oḷārikaṁ kāyaṁ adhiṭṭhehī"ti avoca. Manussānaṁ pana kammajatejassa mandabhāvo, karajakāyassa balavabhāvo ca vuttaviparītena veditabbo. **Karajakāyo**ti ettha **ko** vuccati sarīraṁ, tattha pavatto

1. Khu 6. 103 piṭṭhe. 2. Khu 6. 104 piṭṭhe.

rajo **karajo,** kiṁ taṁ? Sukkasoṇitaṁ. Tañhi "rāgo rajo na ca pana reṇu vuccatī"ti[1] evaṁ vuttarāgarajaphalattā sarīravācakena ka-saddena visesetvā kāraṇavohārena "karajo"ti vuccati. Tena sukkasoṇitasaṅkhātena karajena sambhūto kāyo karajakāyoti ācariyā. Tathā hi kāyo mātāpettikasambhavoti vutto. **Mahā-assapūrasuttantaṭīkāyaṁ** pana "karīyati gabbhāsaye khipīyatīti karo, sambhavo, karato jātoti karajo, mātāpettikasambhavoti attho. Mātu-ādīnaṁ saṇṭhāpanavasena karato hatthato jātoti karajoti apare. Ubhayathāpi karajakāyanti catusantatirūpamāhā"ti vuttaṁ. Karoti putte nibbattetīti karo, sukkasoṇitaṁ, tena jāto karajotipi vadanti. Tathā asambhūtopi ca devādīnaṁ kāyo tabbohārena **"karajakāyo"**ti vuccati yathā "pūtikāyo, jarasiṅgālo"ti. **Tesan**ti manussānaṁ. **Acchayāgu** nāma pasannā akasaṭā yāgu. **Vatthun**ti karajakāyaṁ. **Ekaṁ āhāravelan**ti ekadivasamattaṁ, kesañci matena pana sattāhaṁ.

Evaṁ anvayato byatirekato ca dassetvā upamāvasenapi tamāvikaronto **"yathā nāmā"**ti-ādimāha. **Tattapāsāṇe**ti accuṇhapāsāṇe. Rattasetapadumato avasiṭṭhaṁ **uppalaṁ. Aṭṭhakathāyan**ti Mahā-aṭṭhakathāyaṁ. **Avisesenā**ti "devānan"ti avisesena, devānaṁ kammajatejo balavā hoti, karajaṁ mandanti vā kammajatejakarajakāyānaṁ balavamandatāsaṅkhātakāraṇasāmaññena. Tadetaṁ hi kāraṇaṁ sabbesampi devānaṁ samānameva, tasmā sabbepi devā gahetabbāti vuttaṁ hoti. Kabaḷīkārabhūtaṁ sudhāhāraṁ upanissāya jīvantīti **kabaḷīkārāhārūpajīvino. Kecī**ti abhayagirivāsino. **"Khiḍḍāpadussanamatteneva hete Khiḍḍapadosikāti vuttā"**ti ayaṁ pāṭho **"teyeva cavantīti veditabbā"**ti etassānantare paṭhitabbo tadanusandhikattā. Ayañhetthānusandhi—yadi sabbepi evaṁ karontā kāmāvacaradevā caveyyuṁ, atha kasmā "khiḍḍāpadosikā"ti nāmavisesena Bhagavatā vuttāti? Vicāraṇāya evamāhāti, etena imamatthaṁ dasseti "sabbepi devā evaṁ cavantāpi khiḍḍāya padussanasabhāvamattaṁ pati

1. Khu 7. 406; Khu 8. 154 piṭṭhesu.

nāmavisesena tathā vuttā”ti. Yadeke vadeyyuṁ “kecivādapatiṭṭhāpakoyaṁ pāṭho”ti, tadayuttameva iti-saddantarikattā, ante ca tassa avijjamānattā. Atthikehi pana tassa kecivādasamavarodhanaṁ ante itisaddo yojetabboti.

47-48. Manopadosinoti kattuvasena padasiddhi, manopadosikāti ca sakatthavuttivasena, atthamattaṁ pana dassetuṁ **“manenā”**ti-ādi vuttaṁ. “Manopadosakā”ti vā vattabbe i-kārāgamavasena evaṁ vuttaṁ. **Manenā**ti issāpakatattā paduṭṭhena manasā. Aparo nayo—usūyanavasena manasā padoso **manopadoso,** vināsabhūto so etesamatthīti **manopadosikā**ti. “Te aññamaññamhi paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā te devā tamhā kāyā cavantī”ti vacanato **“ete Cātumahārājikā”**ti āha. Manena padussanamatteneva hete Manopadosikāti vuttā. **“tesu kirā”**ti-ādi vitthāro. **Rathena vīthiṁ paṭipajjatī**ti upalakkhaṇamattaṁ aññehi aññatthāpi paṭipajjanasambhavato. **Etan**ti attano sampattiṁ. **Uddhumāto viyā**ti pītiyā karaṇabhūtāya unnato viya. **Bhijjamāno viyā**ti tāya bhijjanto viya, pītiyā vā kattubhūtāya bhañjito viya. **Kuddhā nāma suvijānanā honti,** tasmā **kuddhabhāvamassa ñatvā**ti attho.

Akuddho rakkhatīti kuddhassa so kodho itarasmiṁ akujjhante anupādāno ceva ekavāramattaṁ uppattiyā anāsevano ca hutvā cāvetuṁ na sakkoti, udakantaṁ patvā aggi viya nibbāyati, tasmā akuddho itaraṁ cavanato rakkhati. Ubhosu pana kuddhesu bhiyyo bhiyyo aññamaññamhi parivaḍḍhanavasena tikhiṇasamudācāro nissayadahanaraso kodho uppajjamāno hadayavatthuṁ nidahanto accantasukhumālakarajakāyaṁ vināseti, tato sakalopi attabhāvo antaradhāyati, tamatthaṁ dassetumāha **“ubhosu panā”**ti-ādi. Tathā cāha Pāḷiyaṁ “te aññamaññamhi paduṭṭhacittā kilantakāyā kilantacittā te devā tamhā kāyā cavantī”ti. **Ekassa kodho itarassa paccayo hoti, tassapi kodho itarassa paccayo hotī**ti ettha kodhassa bhiyyo bhiyyo parivaḍḍhanāya eva paccayabhāvo veditabbo, na cavanāya nissayadahanarasena attanoyeva kodhena hadayavatthuṁ nidahantena

accantasukhumālassa karajakāyassa cavanato. **Kandantānaṁyeva orodhānan**ti anādaratthe sāmivacanaṁ. **Ayamettha dhammatā**ti ayaṁ tesaṁ karajakāyamandatāya, tathā-uppajjanakassa ca kodhassa balavatāya ṭhānaso cavanabhāvo etesu devesu rūpārūpadhammānaṁ dhammaniyāmo sabhāvoti attho.

49-52. **Cakkhādīnaṁ bhedaṁ passatī**ti virodhipaccayasannipāte vikārāpattidassanato, ante ca adassanūpagamanato vināsaṁ passati oḷārikattā rūpadhammabhedassa. **Paccayaṁ datvā**ti anantarapaccayādivasena paccayasattiṁ datvā, paccayo hutvāti vuttaṁ hoti, tasmā na passatīti sambandho, balavatarampi samānaṁ iminā kāraṇena na passatīti adhippāyo. **Balavataran**ti ca cittassa lahutarabhedaṁ sandhāya vuttaṁ. Tathā hi ekasmiṁ rūpe dharanteyeva soḷasa cittāni bhijjanti. **Cittassa bhedaṁ na passatī**ti ettha khaṇe khaṇe bhijjantampi cittaṁ parassa anantarapaccayabhāveneva bhijjati, tasmā purimacittassa abhāvaṁ paṭicchādetvā viya pacchimacittassa uppattito bhāvapakkho balavataro pākaṭova hoti, na abhāvapakkhoti idaṁ kāraṇaṁ dassetuṁ **"cittaṁ panā"**ti-ādi vuttanti daṭṭhabbaṁ. Ayañcattho alābhacakkanidassanena dīpetabbo. Yasmā pana takkīvādī[1] nānattanayassa duravadhānatāya, ekattanayassa ca micchāgahitattā "yadevidaṁ[2] viññāṇaṁ sabbadāpi evarūpena pavattati, ayaṁ me attā nicco"ti-ādinā abhinivesaṁ janesi, tasmā tamatthaṁ **"so taṁ apassanto"**ti-ādinā saha upamāya vibhāveti.

Antānantavādavaṇṇanā

53. Antānantasahacarito vādo **antānanto** yathā "kuntāpacarantī"ti, antānantasannissayo vā yathā "mañcā ukkuṭṭhiṁ karontī"ti, so etesanti **antānantikā**ti atthaṁ dassetuṁ **"antānantavādā"**ti vuttaṁ. Vuttanayena antānantasahacarito, tannissayo vā, antānantesu vā pavatto vādo etesanti **antānantavādā.** Idāni "antavā ayaṁ loko"ti-ādinā vakkhamānapāṭhānurūpaṁ atthaṁ vibhajanto **"antaṁ vā"**ti-ādimāha. Amati gacchati bhāvo osānametthāti hi **anto,**

---

1. Takkikena (Ka)
2. Tadevidaṁ (Ka)

mariyādā, tappaṭisedhanena **ananto.** Anto ca ananto ca antānanto ca nevantanānanto ca **antānanto** tveva vutto sāmaññaniddesena, ekasesena vā "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti-ādīsu[1] viya. Catutthapadañhettha tatiyapadena samānatthanti antānantapadeneva yathāvuttanayadvayena catudhā attho viññāyati. Kassa panāyaṁ antānantoti? Lokīyati saṁsāranissaraṇatthikehi diṭṭhigatikehi avapassīyati, lokiyanti vā ettha tehi puññāpuññāni, tabbipāko cāti "loko"ti saṅkhyaṁ gatassa attano. Tenāha Pāḷiyaṁ "antānantaṁ lokassa paññāpentī"ti. Ko paneso attāti? Jhānavisayabhūtaṁ kasiṇanimittaṁ. Ayañhi diṭṭhigatiko paṭibhāganimittaṁ cakkavāḷapariyantaṁ, apariyantaṁ vā vaḍḍhanavasena, tadanussavādivasena ca tattha, lokasaññī viharati, tathā ca Aṭṭhakathāyaṁ vakkhati "taṁ 'loko'ti gahetvā"ti[2]. Keci pana vadanti "jhānaṁ, taṁsampayuttadhammā ca idha attā, lokoti ca gahitā"ti, taṁ Aṭṭhakathāya na sameti.

Etthāha—yuttaṁ tāva purimānaṁ tiṇṇampi vādīnaṁ antānantikattaṁ antañca anantañca antānantañca ārabbhapavattavādattā, pacchimassa pana takkikassa tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā kathaṁ antānantikattanti? Tadubhayapaṭisedhanavasena pavattavādattā eva. Antānantapaṭisedhanavādopi hi so antānantavisayoyeva tamārabbha pavattattā. Etadatthameva hi sandhāya Aṭṭhakathāyaṁ **"antaṁ vā antantaṁ vā antānantaṁ vā nevantānānantaṁ vā ārabbha pavattavādā"**ti vuttaṁ. Atha vā yathā tatiyavāde desapabhedavasena ekasseva lokassa antavatā, anantavatā ca sambhavati, evamettha takkīvādepi kālapabhedavasena ekasseva tadubhayasambhavato aññamaññapaṭisedhena tadubhayaññeva vuccati, dvinnampi ca paṭisedhānaṁ pariyudāsatā. Kathaṁ? Antavantapaṭisedhena hi anantavā vuccati, anantavantapaṭisedhena ca antavā. Dvipaṭisedho hi pakatiyatthañāpako. Iti paṭisedhanavasena antānantasaṅkhātassa ubhayassa vuttattā yuttoyeva tabbisayassa pacchimassāpi antānantikabhāvoti. Yadevaṁ so antānantikavādabhāvato tatiyavādasamavarodheyeva siyāti? Na, kālapabhedassa adhippetattā. Desapabhedavasena hi antānantiko tatiyavādī viya

1. Ma 3. 109; Saṁ 1. 243; Khu 1. 77 piṭṭhādīsu. 2. Dī-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhe.

pacchimopi takkiko kālapabhedavasena antānantiko hoti. Kathaṁ? Yasmā ayaṁ lokasaññito attā ananto kadāci sakkhidiṭṭhoti adadhigatavisesehi mahesīhi anusuyyati, tasmā nevantavā. Yasmā panāyaṁ antavā kadāci, sakkhidiṭṭhoti tehiyeva anusuyyati, tasmā nānantavāti. Ayaṁ takkiko avaḍḍhitabhāvapubbakattā paṭibhāganimittānaṁ vaḍḍhitabhāvassa ubhayathā labbhamānassa parikappitassa attano appaccakkhakāritāya anussavādimatte ṭhatvā vaḍḍhitakālavasena "nevantavā"ti paṭikkhipati, avaḍḍhitakālavasena pana "nānantavā"ti, na pana antatānantatānaṁ accantamabhāvena yathā taṁ "nevasaññānāsaññā"ti. Yathā cānussutikatakkino, evaṁ jātissaratakki-ādīnampi vasena yathāsambhavaṁ yojetabbaṁ.

Keci pana yadi panāyaṁ attā antavā, evaṁ sati dūradese upapajjanānussaraṇādikiccanibbatti na siyā. Atha anantavā, evañca idha ṭhitasseva devalokanirayādīsu sukhadukkhānubhavanaṁ siyā. Sace pana antavā ceva anantavā ca, evampi tadubhayadosasamāyogo siyā. Tasmā "antavā, anantavā"ti ca abyākaraṇīyo attāti evaṁ takkanavasena catutthavādappavattiṁ vaṇṇenti. Yadi panesa vuttanayena antānantiko bhaveyya, atha kasmā "ye te samaṇabrāhmaṇā evamāhaṁsu 'antavā ayaṁ loko parivaṭumo'ti, tesaṁ musā"ti-ādinā[1] tassa purimavādattayapaṭikkhepo vuttoti? Purimavādattayassa tena yathādhippetappakāravilakkhaṇabhāvato. Teneva hi kāraṇena tathā paṭikkhepo vutto, na pana tassa antānantikattābhāvena, na ca pariyantarahitadiṭṭhivācāhi paṭikkhepena, avassañcetaṁ evameva ñātabbaṁ. Aññathā hesa amarāvikkhepapakkhaññeva bhajeyya catutthavādo. Na hi antatā-anantatātadubhayavinimutto attano pakāro atthi, takkīvādī ca yuttimaggakoyeva. Kālabhedavasena ca ekasmimpi loke tadubhayaṁ no na yujjatīti. Bhavatu tāva pacchimavādīdvayassa antānantikabhāvo yutto antānantānaṁ vasena ubhayavisayattā tesaṁ vādassa. Kathaṁ pana purimavādīdvayassa paccekaṁ antānantikabhāvo yutto

---

1. Dī 1. 22 piṭṭhe.

siyā ekekavisayattā tesaṁ vādassāti? Vuccate—samudāye pavattamāna-saddassa avayavepi upacāravuttito. Samuditesu hi antānantavādīsu pavattamāno antānantika-saddo tattha niruḷhatāya tadavayavesupipaccekaṁ antānantikavādīsu pavattati yathā "arūpajjhānesu paccekaṁ aṭṭhavimokkhapariyāyo", yathā ca "loke sattāsayo"ti. Atha vā abhinivesato purimakāle pavattavitakkavasena ayaṁ tattha vohāro kato. Tesañhi diṭṭhigatikānaṁ tathārūpacetosamādhisamadhigamato pubbakāle "antavā nu kho ayaṁ loko, udāhu anantavā"ti ubhayākārāvalambino vitakkassa vasena niruḷho antānantikabhāvo pacchā visesalābhena tesu antānantavādesu ekasseva vādassa saṅgahe uppannepi purimasiddharuḷhiyā vohārīyati yathā "sabbe sattā maraṇadhammā"ti-ādīsu[1] arahati sattapariyāyo, yathā ca bhavantaragatepi maṇḍūkādivohāroti.

54-60. Paṭibhāganimittavaḍḍhanāya heṭṭhā, upari, tiriyañca cakkavāḷapariyantagatāgatavasena antānantabhāvoti dassetuṁ **"paṭibhāganimittan"**ti-ādi vuttaṁ. **Tan**ti paṭibhāganimittaṁ. **Uddhamadho avaḍḍhetvā tiriyaṁ vaḍḍhetvā**ti etthāpi "cakkavāḷapariyantaṁ katvā"ti adhikāravasena yojetabbaṁ. **Vuttanayenā**ti "takkayatīti takkī"ti-ādinā[2] saddato, "catubbidho takkī"ti-ādinā[3] atthato ca sassatavāde vuttanayena. **Diṭṭhapubbānusārenā**ti dassanabhūtena viññāṇena upaladdhapubbassa antavantādino anussaraṇena, evañca katvā anussutitakkīsuddhatakkīnampi idha saṅgaho siddho hoti. Atha vā diṭṭhaggahaṇeneva "naccagītavāditavisūkadassanā"ti-ādīsu[4] viya sutādīnampi gahitabhāvo veditabbo. "Antavā"ti-ādinā icchitassa attano sabbadābhāvaparāmasanavaseneva imesaṁ vādānaṁ pavattanato sassatadiṭṭhisaṅgaho daṭṭhabbo. Tathā hi vakkhati "satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo"ti[5].

1. Saṁ 1. 98 piṭṭhe. 2. Dī-Ṭṭha 1. 98 piṭṭhe. 3. Dī-Ṭṭha 1. 99 piṭṭhe.
4. Dī 1. 5, 60 piṭṭhesu. 5. Dī-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.

Amarāvikkhepavādavaṇṇanā

61. **Na maratī**ti "evamevā"ti sanniṭṭhānābhāvena na upacchijjati, anekantikāyeva hotīti vuttaṁ hoti. **Pariyantarahitā**ti-osānavigatā, aniṭṭhaṅgatāti attho. **Vividho**ti "evampi me no"ti-ādinā nānappakāro. **Khepo**ti sakavādena paravādānaṁ khipanaṁ. Ko paneso amarāvikkhepoti? Tathāpavatto diṭṭhippadhāno tādisāya vācāya samuṭṭhāpako cittuppādoyeva. Amarāya diṭṭhiyā, vācāya ca vikkhipanti, vividhamapanentīti vā **amarāvikkhepino,** teyeva "amarāvikkhepikā"tipi yujjati. **"Macchajāti"**cceva avatvā **"ekā"**ti vadantomacchajātiviseso esoti dasseti. **Ito cito ca sandhāvati** ekasmiṁ sabhāve anavaṭṭhānato. Yathā **gāhaṁ na upagacchati,** tathā sandhāvanato, etena amarāya vikkhepo tathā, so viyāti **amarāvikkhepo**ti atthamāha "sā ummujjananimujjanādivasenā"ti-ādinā vikkhepapadatthena upamitattā. Ayameva hi attho Ācariyasāriputtattherenāpi **Sāratthadīpaniyaṁ**[1] vutto. Amarā viya vikkhepo amarāvikkhepoti keci. Atha vā amarā viya vikkhipantīti **amarāvikkhepino,** teyeva **amarāvikkhepikā.**

62. Vikkhepavādino uttarimanussadhamme, abyākatadhamme ca[2] sabhāvabhedavasena paṭivijjhituṁ ñāṇaṁ natthīti kusalākusalapadānaṁ kusalākusalakammapathavaseneva attho vutto. **Vighāto** vihesā kāyikadukkhaṁ "vippaṭisāruppattiyā"ti domanassassa hetubhāvena vacanato, tenāha **"dukkhaṁ bhaveyyā"**ti. **Musāvāde**ti nimitte bhummavacanaṁ, nissakkatthe vā. Musāvādahetu, musāvādato vā ottappena ceva hiriyā cāti attho. Kīdisaṁ amarāvikkhepamāpajjatīti āha **"apariyantavikkhepan"**ti, tena amarāsadisavikkhepasaṅkhātaṁ dutiyanayaṁ nivatteti. Yathāvutte hi nayadvaye paṭhamanayavasenāyamattho dassito, dutiyanayavasena pana amarāsadisavikkhepaṁ dassetuṁ "idaṁ kusalanti puṭṭho"ti-ādivacanaṁ vakkhati.

"Evantipi me no"ti yaṁ tayā puṭṭhaṁ, taṁ evantīpi me laddhi no hotīti attho. Evaṁ sabbattha yathārahaṁ. **Aniya mitavikkhepo**ti sassatādīsu

---

1. Sārattha-Ṭī 1. 145 piṭṭhe.
2. Akusaladhammepi (Dī-Ṭī 1. 163 piṭṭhe.)

ekasmimpi pakāre aṭṭhatvā vikkhepakaraṇaṁ, paravādinā yasmiṁ kismiñci pakāre pucchite tassa paṭikkhepavikkhepoti vuttaṁ hoti. Atha vā apariyantavikkhepadassanaṁyeva Aṭṭhakathāyaṁ kataṁ "evantipi me noti aniyamitavikkhepo"ti-ādinā, "idaṁ kusalanti vā akusalanti vā puṭṭho"ti-ādinā ca. "Evantipi me no"ti-ādinā hi aniyametvā, niyametvā ca sassatekaccasassatucchedatakkīvādānaṁ paṭisedhanena taṁ taṁ vādaṁ paṭikkhipateva apariyantavikkhepavādattā. "Amarāvikkhepino"ti dassetvā attanā pana anavaṭṭhitavādattā na kismiñci pakkhe avatiṭṭhatīti imamatthaṁ dassetuṁ **"sayaṁ pana idaṁ -pa- na byākarotī"**ti āha. Idāni kusalādīnaṁ abyākaraṇena tadeva anavaṭṭhānaṁ vibhāveti **"idaṁ kusalanti puṭṭho"**ti-ādinā. Tenevāha **"ekasmimpi pakkhe na tiṭṭhatī"**ti. **Kiṁ no noti te laddhī**ti neva na hotīti tava laddhi hoti kinti attho. **No notipi me no**ti neva na hotītipi me laddhi no hoti.

63. Attano paṇḍitabhāvavisayānaññeva rāgādīnaṁ vasena yojanaṁ kātuṁ **"ajānantopī"**ti-ādimāha. **Sahasā**ti anupadhāretvā vegena. **Bhadramukhā**ti paṇḍitānaṁ samudāciṇṇamālapanaṁ, sundaramukhāti attho. **Tatthā**ti tasmiṁ byākaraṇe, nimitte cetaṁ bhummaṁ. Chandarāgapadānaṁ samānatthabhāvepi vikappanajotakena **vā**-saddena yogyattā gobalībaddādinayena bhinnatthatāva yuttāti āha **"chando dubbalarāgo, rāgo balavarāgo"**ti. **Dosapaṭighesu**pi eseva nayo. **Ettakampi nāmā**ti ettha **api**-saddo sampiṇḍane vattati, **nāma**-saddo garahāyaṁ. Na kevalaṁ ito uttaritarameva, atha kho ettakampi na jānāmi nāma, pageva taduttarijānaneti attho. Parehi katasakkārasamānavisayānaṁ pana rāgādīnaṁ vasena ayaṁ yojanā—kusalākusalaṁ yathābhūtaṁ apajānantopi yesamahaṁ samavāyena kusalameva "kusalan"ti, akusalameva "akusalan"ti ca byākareyyaṁ, tesu tathābyākaraṇahetu "aho vata re paṇḍito"ti sakkārasammānaṁ karontesu mama chando vārāgo vā assāti. **Dosapaṭighesu**pi vuttavipariyāyena yojetabbaṁ. "Taṁ mamassa upādānaṁ, so mamassa vighāto"ti idaṁ abhidhammanayena[1] yathālābhavacanaṁ yathāsambhavaṁ yojetabbanti āha **"chandarāgadvayan"**ti-ādi.

1. Abhi 1. 240 piṭṭhe.

Taṇhādiṭṭhiyo eva hi "upādānan"ti abhidhamme[1] vuttā. Idāni suttantanayena avisesayojanaṁ dasseti **"ubhayampi vā"**ti-ādinā. Suttante hi dosopi "upādānan"ti vutto "kodhupādānavinibandhā vighātaṁ āpajjantī"ti-ādīsu[2]. **"Ubhayampī"**ti ca atthato vuttaṁ, **na** saddato catunnampi saddānamatthadvayavācakattā. **Daḷhaggahaṇan**ti amuñcanaggahaṇaṁ. Paṭighopi hi ārammaṇaṁ na muñcati upanāhādivasena pavattanato, lobhasseva upādānabhāvena pākaṭattā dosassāpi upādānabhāvaṁ dassetuṁ idaṁ vuttaṁ. **Vihananaṁ** vihiṁsanaṁ vibādhanaṁ. Rāgopi hi pariḷāhavasena sāraddhavuttitāya nissayaṁ vihanati. **"Rāgo hī"**ti-ādinā rāgadosānaṁ upādānabhāve visesadassanamukhena tadatthasamatthanaṁ. Vināsetukāmatāya ārammaṇaṁ gaṇhātīti sambandho. **Itī**ti tasmā gahaṇavihananato.

64. Paḍati sabhāvadhamme jānāti, yathāsabhāvaṁ vā gacchatīti **paṇḍā,** sā yesaṁ te paṇḍitāti atthaṁ dasseti **"paṇḍiccenā"**ti-ādinā. Paṇḍitassa bhāvo **paṇḍiccaṁ,** paññā. Yena hi dhammena pavattinimittabhūtena yutto "paṇḍito"ti vuccati, soyeva dhammo **paṇḍiccaṁ.** Tena sutacintāmayapaññā vuttā tāsameva visayabhāvato. Samāpattilābhino hi bhāvanāmayapaññā. "Nipuṇā"ti iminā pana kammanibbattaṁ paṭisandhipaññāsaṅkhātaṁ sābhāvikañāṇaṁ vuttanti āha **"saṇhasukhumabuddhino"**ti. **Atthantaran**ti atthanānattaṁ, atthameva vā. **"Viññātaparappavādā"**ti etena **kata**-saddassa kiriyāsāmaññavācakattā "katavijjo"ti-ādīsu viya kata-saddo ñāṇānuyuttataṁ vadatīti dasseti. **"Katavādaparicayā"**ti etena pana "katasippo"ti-ādīsu viya samudāciṇṇavādataṁ. Ubhinnamantarā pana samuccayadvayena sāmaññaniddesaṁ, ekasesaṁ vāti daṭṭhabbaṁ. Vālavedhīnaṁ rūpaṁ sabhāvo viya rūpametesanti **vālavedhirūpā**ti āha **"vālavedhidhanuggahasadisā"**ti. Satadhā bhinnassa vālaggassa asukoṭivedhakadhanuggahasadisāti attho. Tādisoyeva hi **"vālavedhī"**ti adhippeto. **Maññe**-saddo upamājotakoti vuttaṁ **"bhindantāviyā"**ti. **Paññāgatenā**ti paññāpabhedena, paññāya eva vā. Samanuyuñjanā laddhiyā pucchā. Samanugāhanā taṁkāraṇassāti dasseti **"kiṁ kusalan"**ti-ādinā. Samanubhāsanāpi ovādavasena samanuyuñjanāyevāti

1. Abhi 1. 240 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭī 1. 163 piṭṭhepi.

āha **“samanuyuñjeyyun”**ti. “Na sampāyeyyan”ti ettha da-kārassa yakārādesataṁ, eyya-saddassa ca sāmatthiyatthataṁ dassetuṁ **“na sampādeyyan”**ti-ādi vuttaṁ.

65-66. Mandā atikkhā paññā yassāti **mandapañño,** tenāha “apaññassevetaṁ nāman”ti. Mohamūho”ti vattabbe ha-kāralopena **“momūho”**ti vuttaṁ, tañca atisayatthadīpakaṁ pariyāyadvayassa atirekatthabhāvatoti yathā “padaṭṭhānan”ti vuttaṁ **“atisammūḷho”**ti. Siddhe hi sati punārambho niyamāya vā hoti, attantaraviññāpanāya vā. Yathā pubbe kammunā āgato, tathā-idhāpīti **Tathāgato,** satto. Ettha ca kāmaṁ purimānampi tiṇṇaṁ kusalādidhammasabhāvānavabodhato attheva mandabhāvo, tesaṁ pana attano kusalādidhammānavabodhassa avabodhanato viseso atthīti. Pacchimoyeva tadabhāvato mandamomūhabhāvena vutto. Nanu ca pacchimassāpi attano dhammānavabodhassa avabodho atthiyeva “atthiparo loko’ti iti ce me assa, ‘atthi paro loko’ti iti te naṁ byākareyyaṁ, evantipi me no”ti-ādivacanatoti? Kiñcāpi atthi, na pana tassa purimānaṁ viya apariññātadhammabyākaraṇanimittamusāvādādibhāyanajigucchanākāro atthi, atha kho mahāmūḷhoyevāti tathāvesa vutto. Atha vā “evantipi me no”ti-ādinā pucchāya vikkhepakaraṇatthaṁ “atthiparo loko”ti iti ce maṁ pucchasīti pucchāṭhapanameva tena dassīyati, na attano dhammānavabodhāvabodhoti ayameva visesena “mando momūho”ti vutto. Teneva hi tathāvādīnaṁ sañcayaṁ belaṭṭhaputtaṁ ārabbha “ayañca imesaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ sabbabālo sabbamūḷho”ti[1] vuttaṁ. Tattha “atthi paro loko”ti sassatadassanavasena, sammādiṭṭhivasena vā pucchā. Yadi hi diṭṭhigatiko sassatadassanavasena puccheyya, yadi ca sammādiṭṭhiko sammādassanavasenāti dvidhāpi attho vaṭṭati. “Natthi paro loko”ti natthikadassanavasena, sammādiṭṭhivasena vā, “atthi ca natthi ca paro loko”ti ucchedadassanavasena, sammādiṭṭhivasena vā, “nevatthi na natthi paro loko”ti vuttapakārattayapaṭikkhepe sati pakārantarassa asambhavato atthitānatthitāhi navattabbākāro paro lokoti vikkhepaññeva

1. Dī 1. 55 piṭṭhe.

purakkhārena, sammādiṭṭhivasena vā pucchā. Sesacatukkattayepi vuttanayānusārena attho veditabbo. Puññasaṅkhārattiko viya hi kāyasaṅkhārattikena purimacatukkasaṅgahito eva attho sesacatukkattayena sattaparāmāsapuññādisaphalatācodanānayena[1] saṅgahito. Ettha hi tatiyacatukkena puññādikammasaphalatāya, sesacatukkattayena ca sattaparāmāsatāya codanānayo vuttoti daṭṭhabbaṁ.

Amarāvikkhepiko pana sassatādīnaṁ attano aruccanatāya sabbattha "evantipi me no"ti-ādinā vikkhepaññeva karoti. Tattha "evantipi me no"ti-ādi tattha tattha pucchitākārapaṭisedhanavasena vikkhepākāradassanaṁ. Kasmā pana vikkhepavādino paṭikkhepova sabbattha vutto. Nanu vikkhepapakkhassa "evamevan"ti anujānanampi vikkhepapakkhe avaṭṭhānato yuttarūpaṁ siyāti? Na, tatthāpi tassa sammūḷhattā, paṭikkhepavaseneva ca vikkhepavādassa pavattanato. Tathā hi Sañcayo Belaṭṭhaputto raññā Ajātasattunā sandiṭṭhikaṁ Sāmaññaphalaṁ puṭṭho paralokatthitādīnaṁ paṭisedhanamukheneva vikkhepaṁ byākāsi.

Etthāha—nanu cāyaṁ sabbopi amarāvikkhepiko kusalādayo dhamme, paralokatthitādīni ca yathābhūtaṁ anavabujjhamāno tattha tattha pañhaṁ puṭṭho pucchāya vikkhepanamattaṁ āpajjati, atha tassa kathaṁ diṭṭhigatikabhāvo siyā. Na hi avattukāmassa viya pucchitatthamajānantassa vikkhepakaraṇamattena diṭṭhigatikatā yuttāti? Vuccate—na heva kho pucchāya vikkhepakaraṇamattena tassa diṭṭhigatikatā, atha kho micchābhinivesavasena. Sassatābhinivesavasena hi, micchābhiniviṭṭhoyeva puggalo mandabuddhitāya kusalādidhamme, paralokatthitādīni ca yāthāvato appaṭibujjhamāno attanā aviññātassa atthassa paraṁ viññāpetumasakkuṇeyyatāya musāvādabhayena ca vikkhepamāpajjatīti. Tathā hi vakkhati "yāsaṁ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo"ti[2]. Atha vā puññapāpānaṁ, tabbipākānañca anavabodhena, asaddahanena ca tabbisayāya pucchāya vikkhepakaraṇameva sundaranti khantiṁ ruciṁ uppādetvā abhinivisantassa uppannā visuṁyevesā ekā diṭṭhi sattabhaṅgadiṭṭhi viyāti daṭṭhabbaṁ. Tathā ca

1. Attaparāmāsapuññādiphalatācodanānayena (Dī-Ṭī 1. 165 piṭṭhe.)
2. Dī-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe.

vuttaṁ “pariyantarahitā diṭṭhigatikassa diṭṭhi ceva vācā cā”ti[1]. Yaṁ panetaṁ vuttaṁ “imepi cattāro pubbe pavattadhammānusāreneva diṭṭhiyā gahitattā pubbantakappikesu paviṭṭhā”ti, tadetassa amarāvikkhepavādassa sassatadiṭṭhisaṅgahavaseneva vuttaṁ. Kathaṁ panassa sassatadiṭṭhisaṅgahoti? Ucchedavasena anabhinivesanato. Natthi hi koci dhammānaṁ yathābhūtavedī vivādabahulattā lokassa. “Evamevan”ti pana saddantarena dhammanijjhānanā anādikālikā loke, tasmā sassatalesassa ettha labbhanato sassatadiṭṭhiyā etassa saṅgaho daṭṭhabbo.

Adhiccasamuppannavādavaṇṇanā

67. Adhicca yadicchakaṁ yaṁ kiñci kāraṇaṁ kassaci buddhipubbaṁ vinā samuppannoti attalokasaññitānaṁ khandhānaṁ adhiccuppatti-ākārārammaṇadassanaṁ **adhiccasamuppannaṁ** tadākārasannissayeneva pavattito, tadākārasahacaritato ca yathā “mañcā ghosanti, kuntā pacarantī”ti, adhiccasamuppannadassanaṁ vā antapadalopena **adhiccasamuppannaṁ** yathā “rūpabhavo rūpan”ti, imamatthaṁ sandhāya **“adhiccasamuppanno”**ti-ādi vuttaṁ. **Akāraṇasamuppannan**ti kāraṇamantarena yadicchakaṁ samuppannaṁ.

68-73. **Asaññasattā**ti ettha **etaṁ** asaññāvacananti attho. **Desanāsīsan**ti desanāya jeṭṭhakaṁ padhānabhāvena gahitattā, tena saññaṁ dhuraṁ katvā Bhagavatā ayaṁ desanā katā, na pana tattha aññesaṁ arūpadhammānampi atthitāyāti dasseti, tenevāha **“acittuppādā”**ti-ādi. Bhagavā hi yathā lokuttaradhammaṁ desento samādhiṁ, paññaṁ vā dhuraṁ katvā deseti, evaṁ lokiyadhammaṁ desento cittaṁ, saññaṁ vā. Tattha “yasmiṁ samaye lokuttaraṁ jhānaṁ bhāveti[2], pañcaṅgiko sammāsamādhi[3], pañcañāṇiko sammāsamādhi[4], paññāya cassa disvā āsavā parikkhīṇā hontī”ti[5], tathā “yasmiṁ samaye kāmāvacaraṁ kusalaṁ cittaṁ uppannaṁ hoti[6], kiṁcitto tvaṁ bhikkhu[7], manopubbaṅgamā dhammā[8], santi bhikkhave

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 106 piṭṭhe.
2. Abhi 1. 72 piṭṭhe.
3. Dī 3. 232 piṭṭhe.
4. Dī 3. 234; Abhi 2. 347 piṭṭhesu.
5. Ma 1. 215 piṭṭhe.
6. Abhi 1. 17 piṭṭhe.
7. Vi 1. 75, 101 piṭṭhesu.
8. Khu 1. 13; Khu 10. 107, 275, 277 piṭṭhesu.

sattā nānattakāyā nānattasaññino[1], nevasaññānāsaññāyatanan"ti[2] ca evamādīni suttāni etassatthassa sādhakāni. **Titthaṁ** vuccati micchāladdhi tattheva bāhullena paribbhamanato taranti bālā etthāti katvā, tadeva anappakānamanatthānaṁ, titthiyānañca sañjātidesaṭṭhena, nivāsaṭṭhena vā āyatananti **titthāyatanaṁ,** tasmiṁ, aññatitthiyasamayeti attho. Titthiyā hi upapattivisese vimuttisaññino, saññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisaṁsadassāvino ca hutvā asaññasamāpattiṁ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṁ upapajjanti, na sāsanikā, tena vuttaṁ **"ekacco titthāyatane pabbajitvā"**ti. **Vāyokasiṇe parikammaṁ katvā**ti catutthe bhūtakasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikammaṁ katvā, tenevāha **"catutthajjhānaṁ nibbattetvā"**ti.

Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikammaṁ vuttanti? Vuccate—yatheva hi rūpapaṭibhāgabhūtesu kasiṇavisesesu rūpavibhāvanena rūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto arūpasamāpattiviseso sacchikarīyati, evaṁ aparibyattaviggahatāya arūpapaṭibhāgabhūte kasiṇavisese arūpavibhāvanena arūpavirāgabhāvanāsaṅkhāto rūpasamāpattiviseso adhigamīyati, tasmā ettha "saññā rogo saññā gaṇḍo"ti-ādinā[3], "dhi cittaṁ, dhibbate taṁ cittan"ti-ādinā[4] ca nayena arūpapavattiyā ādīnavadassanena, tadabhāve ca santapaṇītabhāvasanniṭṭhānena rūpasamāpattiyā abhisaṅkharaṇaṁ, rūpavirāgabhāvanā pana saddhiṁ upacārena arūpasamāpattiyo visesena paṭhamāruppajjhānaṁ. Yadi evaṁ "paricchinnākāsakasiṇepī"ti vattabbaṁ. Tassāpi hi arūpapaṭibhāgatā labbhatīti? Vattabbamevetaṁ kesañci, avacanaṁ pana pubbācariyehi aggahitabhāvena. Yathā hi rūpavirāgabhāvanā virajjanīyadhammabhāvamatte parinibbindā[5] virajjanīyadhammapaṭibhāgabhūte ca visayavisese pātubhavati, evaṁ arūpavirāgabhāvanāpīti vuccamāne na koci virodho. Titthiyeheva pana tassā samāpattiyā paṭipajjitabbatāya, tesañca visayapadesanimittasseva tassa jhānassa paṭipattito taṁ kāraṇaṁ

---

1. Dī 3. 209, 218, 241, 252; Aṁ 2. 427; Aṁ 3. 201; Khu 8. 167 piṭṭhesu.
2. Dī 3. 252 piṭṭhe.
3. Ma 3. 20 piṭṭhe.
4. Dī-Ṭī 1. 167 piṭṭhepi.
5. Virajjanīyadhammabhāvamattena parinipphannā (Dī-Ṭī 1. 167 piṭṭhe.)

passantehi pubbācariyehi catuttheyeva bhūtakasiṇe arūpavirāgabhāvanāparikammaṁ vuttanti daṭṭhabbaṁ. Kiñca bhiyyo—vaṇṇakasiṇesu viya purimabhūtakasiṇattayepi vaṇṇapaṭicchāyāva paṇṇatti-ārammaṇaṁ jhānassa lokavohārānurodheneva pavattito, evañca katvā **Visuddhimagge**[1] pathavīkasiṇassa ādāsacandamaṇḍalūpamāvacanañca samatthitaṁ hoti. Catutthe pana bhūtakasiṇe bhūtapaṭicchāyā eva jhānassa gocarabhāvaṁ gacchatīti tasseva arūpapaṭibhāgatā yuttā, tasmā vāyokasiṇeyeva parikammaṁ vuttanti veditabbaṁ.

Kathaṁ passatīti āha **"citte satī"**ti-ādi. **Santo**ti nibbuto, diṭṭhadhammanibbānametanti vuttaṁ hoti. **Kālaṁ katvā**ti maraṇaṁ katvā, yo vā manussaloke jīvanakālo upatthambhakapaccayehi karīyati, taṁ karitvātipi attho. **Asaññasattesu nibbattatī**ti asaññasattasaṅkhāte sattanikāye rūpapaṭisandhivaseneva upapajjati, aññesu vā cakkavāḷesu tassā bhūmiyā atthitāya anekavidhabhāvaṁ sandhāya puthuvacananiddesotipi daṭṭhabbaṁ. **Idhevā**ti pañcavokārabhaveyeva. **Tatthā**ti asaññībhave. Yadi rūpakkhandhamattameva asaññībhave pātubhavati, kathaṁ arūpasannissayena vinā tattha rūpaṁ pavattati, nanu siyā arūpasannissitāyeva rūpakkhandhassa uppatti idheva pañcavokārabhave tathā uppattiyā adassanatoti? Nāyamanuyogo aññatthāpi appaviṭṭho, kathaṁ pana rūpasannissayena vinā arūpadhātuyā arūpaṁ pavattatīti. Idampi hi tena samānajātiyameva. Kasmā? Idheva adassanato, kathañca kabaḷīkārāhārena vinā rūpadhātuyā rūpaṁ pavattatīti. Idampi ca taṁsabhāvameva, kiṁ kāraṇā? Idha adassanatoyeva. Iti aññatthāpi tathā pavattidassanato, kimetena aññanidassanena idheva anuyogena. Apica yathā yassa cittasantānassa nibbattikāraṇaṁ rūpe avigatataṇhaṁ, tassa saha rūpena sambhavato rūpaṁ nissāya pavatti rūpasāpekkhatāya kāraṇassa. Yassa pana nibbattikāraṇaṁ rūpe vigatataṇhaṁ, tassa vinā rūpena pavatti rūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṁ yassa rūpappabandhassa nibbattikāraṇaṁ arūpe vigatataṇhaṁ, tassa vinā arūpena pavatti arūpanirapekkhatāya kāraṇassa, evaṁ bhāvanābalābhāvato pañcavokārabhave rūpārūpasambhavo viya, bhāvanābalena catuvokārabhave

1. Visuddhi 1. 122 piṭṭhe.

arūpasseva sambhavo viya ca. Asaññībhavepi bhāvanābalena rūpasseva sambhavo daṭṭhabboti.

Kathaṁ pana tattha kevalo rūpappabandho paccuppannapaccayarahito cirakālaṁ pavattatīti paccetabbaṁ, kittakaṁ vā kālaṁ pavattatīti codanaṁ manasi katvā **"yathā nāmā"**ti-ādimāha, tena na kevalaṁ idha ceva aññattha ca vutto āgamoyeva etadatthañāpane, atha kho ayaṁ panettha yuttīti dasseti. **Jiyāvegukkhitto**ti dhanujiyāya vegena khipito. **Jhānavego** nāma jhānānubhāvo phaladāne samatthatā. **Tattakameva kālan**ti ukkaṁsato pañca mahākappasatāni. **Tiṭṭhantī**ti yathānibbatta-iriyāpathameva cittakammarūpakasadisā hutvā tiṭṭhanti. **Jhānavege**ti asaññasamāpattiparikkhitte catutthajjhānakammavege, pañcamajjhānakammavege vā. **Antaradhāyatī**ti paccayanirodhena nirujjhati na pavattati. **Idhā**ti kāmāvacarabhaveti attho aññattha tesamanuppattito. **Paṭisandhisaññā**ti paṭisandhicittuppādoyeva saññāsīsena vutto. Kathaṁ pana anekakappasatamatikkamena ciraniruddhato viññāṇato idha viññāṇamuppajjati. Na hi niruddhe cakkhupasāde cakkhuviññāṇamuppajjamānaṁ diṭṭhanti? Nayidamekantato daṭṭhabbaṁ. Niruddhampi hi cittaṁ samānajātikassa antarā anuppajjanato samanantarapaccayamattaṁ hotiyeva, na bījaṁ. Bījaṁ pana kammameva, tasmā kammato bījabhūtato ārammaṇādīhi paccayehi asaññībhavato cutānaṁ kāmadhātuyā upapattiviññāṇaṁ hotiyeva, tenāha **"idha paṭisandhisaññā uppajjatī"**ti. Ettha ca yathā nāma utuniyāmena pupphaggahaṇe niyatakālānaṁ rukkhānaṁ vidāraṇasaṅkhāte vekhe dinne vekhabalena aniyamatā hoti pupphaggahaṇassa, evameva pañcavokārabhave avippayogena vattamānesu rūpārūpadhammesu rūpārūpavirāgabhāvanāsaṅkhāte vekhe dinne tassa samāpattivekhabalassa anurūpato arūpabhave, asaññabhave ca yathākkamaṁ rūparahitā, arūparahitā ca khandhānaṁ pavatti hotīti veditabbaṁ.

Kasmā panettha puna saññuppādā ca pana "te devā tamhā kāyā cavantī"ti saññuppādo tesaṁ cavanassa kāraṇabhāvena vutto, "saññuppādā"ti vacanaṁ vā kimatthadassananti codanāya **"yasmā panā"**ti-ādimāha. Idha paṭisandhisaññuppādena tesaṁ cavanassa paññāyanato ñāpakahetubhāvena vutto, "saññuppādā"ti vacanaṁ vā tesaṁ

cavanassa paññāyanabhāvadassananti adhippāyo. "Saññuppādā"ti hi etassa saññuppādena hetubhūtena cavanti, saññuppādā vā uppādasaññā te devāti sambandho. **Santabhāvāyā**ti nibbānāya. Nanu cettha jātisatasahassadasasaṁvaṭṭādīnamatthake, tadabbhantare vā pavattāya asaññūpapattiyā vasena lābhī-adhiccasamuppannikavādopi lābhīsassatavādo viya anekabhedo sambhavatīti? Saccameva, anantarattā pana āsannāya asaññūpapattiyā vasena lābhī-adhiccasamuppannikavādo nayadassanavasena ekova dassitoti daṭṭhabbaṁ. Atha vā sassatadiṭṭhisaṅgahato adhiccasamuppannikavādassa sassatavāde āgato sabbopi desanānayo yathāsambhavaṁ adhiccasamuppannikavādepi gahetabboti imassa visesassa dassanatthaṁ Bhagavatā lābhī-adhiccasamuppannikavādo avibhajitvā dassito, avassañcassa sassatadiṭṭhisaṅgaho icchitabbo saṁkilesapakkhe sattānamajjhāsayassa sassatucchedavaseneva duvidhattā, tesu ca ucchedappasaṅgābhāvato. Tathā hi Aṭṭhakathāyaṁ āsayasaddassa atthuddhāravasena vuttaṁ "sassatucchedadiṭṭhi cā"ti, tathā ca vakkhati "yāsaṁ satteva ucchedadiṭṭhiyo, sesā sassatadiṭṭhiyo"ti[1].

Nanu ca adhiccasamuppannikavādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yutto "ahaṁ hi pubbe nāhosin"ti-ādivasena pavattanato apubbasattapātubhāvagāhakattā. Sassatadiṭṭhi pana attano, lokassa ca sadābhāvagāhinī "atthitveva sassatisaman"ti pavattanatoti? No na yutto anāgatakoṭi-adassanena sassataggāhasamavarodhattā. Yadipi hi ayaṁ vādo "somhi etarahi ahutvā santatāya pariṇato"ti[2] attano, lokassa ca atītakoṭiparāmasanavasena pavatto, tathāpi vattamānakālato paṭṭhāya na tesaṁ katthaci anāgate pariyantaṁ passati, visesena ca paccuppannānāgatakālesu apariyantadassanapabhāvito sassatevādo, yathāha "sassatisamaṁ tatheva ṭhassatī"ti[3]. Yadevaṁ siyā imassa ca vādassa, sassatavādādīnañca pubbantakappikesu saṅgaho na yuttoyeva anāgatakālaparāmasanavasena pavattattāti? Yutto eva samudāgamassa atītakoṭṭhāsikattā. Tathā hi nesaṁ

1. Dī-Ṭṭha 1. 112 piṭṭhe. 2. Dī 1. 27 piṭṭhe. 3. Dī 1. 12 piṭṭhe. (Atthato samānaṁ)

samudāgamo atītaṁsapubbenivāsañāṇehi, tappatirūpakānussavādipabhāvitehi ca takkanehi saṅgahitoti, tathā ceva saṁvaṇṇitaṁ. Atha vā sabbattha appaṭihatañāṇacārena dhammassāminā niravasesato agatiṁ, gatiñca yathābhūtaṁ sayaṁ abhiññā sacchikatvā paveditā etā diṭṭhiyo, tasmā yāvatikā diṭṭhiyo Bhagavatā desitā, yathā ca desitā, tāvatikā tathā ceva sanniṭṭhānato sampaṭicchitabbā, na cettha yuttivicāraṇā kātabbā Buddhavisayattā. Acinteyyo hi Buddhānaṁ Buddhavisayo, tathā ca vakkhati "tattha na ekantena kāraṇaṁ pariyesitabban"ti[1].

Dutiyabhāṇavāravaṇṇanā niṭṭhitā.

Aparantakappikavādavaṇṇanā

74. "Aparanteñāṇaṁ[2], aparantānudiṭṭhino"ti-ādīsu[3] viya **aparanta**saddānaṁ yathākkamaṁ anāgatakālakoṭṭhāsavācakataṁ sandhāyāha **"anāgatakoṭṭhāsasaṅkhātan"**ti. "Pubbantaṁ kappetvā"ti-ādīsu vuttanayena **"aparantaṁ kappetvā"**ti-ādīsupi attho veditabbo. Visesamattameva cettha vakkhāma.

Saññīvādavaṇṇanā

75. Āghātanā uddhanti **uddhamāghātanaṁ,** maraṇato uddhaṁ pavatto attāti attho. "Uddhamāghātanan"ti pavatto vādo **uddhamāghātano** sahacaraṇavasena, taddhitavasena ca, antalopaniddeso vā esa. So etesanti **uddhamāghātanikā.** Evaṁ saddato nipphannaṁ atthato eva dassetuṁ **"uddhamāghātanā attānaṁ vadantī"**ti vuttaṁ, āghātanā uddhaṁ uparibhūtaṁ attabhāvanti attho. Te hi diṭṭhigatikā "uddhaṁ maraṇato attā nibbikāro"ti vadanti. **"So etesan"**ti-ādinā assatthiyatthaṁ dasseti yathā "Buddhamassa atthīti Buddho"ti. Ayaṁ Aṭṭhakathāto aparo nayo—saññīti pavatto vādo **saññī** sahacaraṇādinayena, saññī vādo etesanti **saññīvādā** samāsavasena. Saññīvādo eva vādo etesanti hi attho.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 110 piṭṭhe. 2. Abhi 1. 216 piṭṭhe. 3. Dī 1. 28 piṭṭhe.

76-77. **Rūpī attā**ti ettha kasiṇarūpaṁ "attā"ti kasmā vuttaṁ, nanu rūpavinimuttena attanā bhavitabbaṁ "rūpamassa atthī"ti vutte saññāya viya rūpassāpi attaniyattā. Na hi "saññī attā"ti ettha saññā eva attā, atha kho "saññā assa atthī"ti atthena attaniyāva, tathā ca vuttaṁ **"tattha pavattasaññañcassa 'saññā'ti gahetvā"**ti? Na kho panetamevaṁ daṭṭhabbaṁ "rūpamassa atthīti rūpī"ti, atha kho "ruppanasīlo rūpī"ti. Ruppanañcettha rūpasarikkhatāya kasiṇarūpassa vaḍḍhitāvaḍḍhitakālavasena visesāpatti. Sā hi "natthī"ti na sakkā vattuṁ parittavipulatādivisesasabbhāvato. Yadevaṁ siyā "ruppanasīlo rūpī"ti, atha-imassa vādassa sassatadiṭṭhisaṅgaho na yujjati ruppanasīlassa bhedasabbhāvatoti? Yujjateva kāyabhedato uddhaṁ parikappitassa attano nibbikāratāya tena adhippetattā. Tathā hi vuttaṁ "arogo paraṁ maraṇā"ti. Atha vā "rūpamassa atthīti rūpī"ti vuttepi na koci doso kappanāsiddhena bhedena abhedassāpi niddesadassanato yathā "silāputtakassa sarīran"ti.

Apica avayavavasena avayavino tathāniddesanidassanato yathā "kāye kāyānupassī"ti[1], ruppanaṁ vā **rūpaṁ,** rūpasabhāvo, tadassa atthīti **rūpī,** attā "rūpino dhammā"ti-ādīsu[2] viya, evañca katvā attano rūpasabhāvattā "rūpī attā"ti vacanaṁ ñāyāgatamevāti vuttaṁ **"kasiṇarūpaṁ attā"**ti. **"Gahetvā"**ti etena cetassa sambandho. **Tatthā**ti kasiṇarūpe. **Assā**ti parikappitassa attano, ājīvakādayo takkamattena paññāpenti viyāti attho. Ājīvakā hi takkikāyeva, na lābhino. Niyatavāditāya hi kammaphalapaṭikkhepato natthi tesaṁ jhānasamāpattilābho. Tathā hi kaṇhābhijāti-ādīsu kāḷakādirūpaṁ "attā"ti ekacce ājīvakā paṭijānanti. Purimanayena cettha lābhīnaṁ dasseti, pacchimanayena pana takkikaṁ. Evamīdisesu. **Roga**-saddo bhaṅgapariyāyo bhaṅgassāpi rujjanabhāvato, evañca katvā aroga-saddassa niccapariyāyatā upapannā hoti, tenāha **"nicco"**ti. **Roga**-saddo vā byādhipariyāyo. **Arogo**ti pana rogarahitatāsīsena nibbikāratāya niccataṁ diṭṭhigatiko paṭijānātīti dassetuṁ **"nicco"**ti

1. Saṁ 3. 150, 151, 158 piṭṭhādīsu. 2. Abhi 1. 5 piṭṭhe.

vuttaṁ. Kasiṇugghāṭimākāsapaṭhamāruppaviññāṇanatthibhāvākiñcaññāyatanāni yathārahamarūpasamāpattinimittaṁ nāma. Nimbapaṇṇe tapparimāṇo tittakaraso viya sarīrapparimāṇo arūpī attā sarīre tiṭṭhatīti takkamatteneva nigaṇṭhā "arūpī attā saññī"ti paññapentīti āha **"nigaṇṭhādayo viyā"**ti.

Tatiyā panāti "rūpī ca arūpī ca attā"ti laddhi. **Missakagāhavasenā**ti rūpārūpasamāpattīnaṁ yathāvuttāni nimittāni ekajjhaṁ katvā ekova "attā"ti, tattha pavattasaññañcassa "saññā"ti gahaṇavasena. Ayañhi diṭṭhigatiko rūpārūpasamāpattilābhī tāsaṁ nimittaṁ rūpabhāvena, arūpabhāvena ca "attā"ti gahetvā "rūpī ca arūpī cā"ti abhinivesaṁ janesi athetavādino viya, takkamatteneva vā rūpārūpadhammānaṁ missakagahaṇavasena "rūpī ca arūpī ca attā"ti abhinivissa aṭṭhāsi. **Catutthā**ti "neva arūpī ca nārūpī ca attā"ti laddhi. **Takkagāhenevā**ti saṅkhārasesasukhumabhāvappattadhammā viya accantasukhumabhāvappattiyā sakiccasādhanāsamatthatāya khambhakucchi[1] hatthapādādisaṅghāto viya neva rūpī, rūpasabhāvānativattanato na ca arūpīti evaṁ pavattatakkagāheneva.

Ayaṁ Aṭṭhakathāmuttako nayo—neva rūpī nārūpīti ettha hi antānantikacatutthavāde viya aññamaññapaṭikkhepavasena attho veditabbo. Satipi ca tatiyavādena imassa samānatthabhāve tattha desakālabhedavasena viya idha kālavatthubhedavasena tatiyacatutthavādānaṁ viseso daṭṭhabbo. Kālabhedavasena hi idha tatiyavādassa pavatti rūpārūpanimittānaṁ saha-anupaṭṭhānato. Catutthavādassa pana vatthubhedavasena pavatti rūpārūpadhammasamūhabhāvatoti. Dutiyacatukkaṁ antānantikavāde vuttanayena veditabbaṁ sabbathā saddatthato samānatthattā. Yaṁ panettha vattabbaṁ, tampi "amati gacchati bhāvo osānametthā"ti-ādinā amhehi vuttameva, kevalaṁ pana tattha pubbantakappanāvasena pavatto, idha aparantakappanāvasenāti ayaṁ viseso pākaṭoyeva. Kāmañca nānattasaññī attāti ayampi vādo samāpannakavasena labbhati. Aṭṭhasamāpattilābhino diṭṭhigatikassa vasena saññābhedasambhavato. Tathāpi

1. Thambhakuṭṭa (Dī-Ṭī 1. 171 piṭṭhe.)

samāpattiyaṁ ekarūpeneva saññāya upaṭṭhānato lābhīvasena ekattasaññitā sātisayaṁ yuttāti āha **“samāpannakavasena ekattasaññī”**ti. Ekasamāpattilābhino eva vā vasena attho veditabbo. Satipi ca samāpattibhedato saññābhedasambhave bahiddhā puthuttārammaṇeyeva saññānānattassa oḷārikassa sambhavato takkīvaseneva nānattasaññitaṁ dassetuṁ **“asamāpannakavasena nānattasaññī”**ti vuttaṁ. **Parittakasiṇavasenā**ti avaḍḍhitattā appakakasiṇavasena, **kasiṇa**ggahaṇañcettha saññāya visayadassanaṁ. Visayavasena hi saññāya parittatā, iminā ca satipi saññāvinimuttadhamme “saññāyeva attā”ti vadatīti dasseti. Esa nayo **vipulakasiṇavasenā**ti etthāpi. Evañca katvā antānantikavāde ceva idha ca antānantacatukke paṭhamadutiyavādesu saddatthamattato samānesupi sabhāvato tehi dvīhi vādehi imesaṁ dvinnaṁ vādānaṁ viseso siddho hoti, aññathā vuttappakāresu vādesu satipi pubbantāparantakappanabhedamattena kehici visese kehici avisesoyeva siyāti.

Ayaṁ pana Aṭṭhakathāmuttako nayo—“aṅguṭṭhappamāṇo attā, aṇumatto attā”ti-ādiladdhivasena paritto ca so saññī cāti **parittasaññī** kāpilakāṇādapabhutayo[1] viya. Attano sabbagatabhāvapaṭijānanavasena appamāṇo ca so saññī cāti **appamāṇasaññī**ti.

Dibbacakkhuparibhaṇḍattā yathākammūpagañāṇassa dibbacakkhupabhāvajanitena yathākammūpagañāṇena dissamānāpi sattānaṁ sukhādisamaṅgitā dibbacakkhunāva diṭṭhā nāmāti āha **“dibbena cakkhunā”**ti-ādi. Catukkanayaṁ, pañcakanayañca sandhāya **“tikacatukkajjhānabhūmiyan”**ti vuttaṁ. Diṭṭhigatikavisayāsu hi pañcavokārajhānabhūmīsu vehapphalabhūmiṁ ṭhapetvā avasesā yathārahaṁ catukkanaye tikajjhānassa, pañcakanaye ca catukkajjhānassa vipākaṭṭhānattā **tikacatukkajjhānabhūmiyo** nāma. Suddhāvāsā pana tesamavisayā. **Nibbattamānan**ti uppajjamānaṁ. Nanu ca “ekantasukhī attā”ti-ādinā pavattavādānaṁ aparantadiṭṭhibhāvato “nibbattamānaṁ disvā”ti paccuppannavacanaṁ anupapannameva siyā. Anāgatavisayā hi ete vādāti? Upapannameva anāgatassa ekantasukhībhāvādikassa

---

1. Kapilakaṇādādayo (Dī-Ṭī 1. 172 piṭṭhe.)

pakappanāya paccuppannanibbattidassanena adhippetattā. Tenevāha “nibbattamānaṁ disvā ‘ekantasukhī’ti gaṇhātī”ti. Ettha ca tassaṁ tassaṁ bhūmiyaṁ bāhullena sukhādisahitadhammappavattidassanaṁ paṭicca tesaṁ “ekantasukhī”ti-ādigahaṇato tadanurūpāyeva bhūmi vuttāti daṭṭhabbaṁ. Saddantarābhisambandhavasena viya hi atthapakaraṇādivasenapi atthaviseso labbhati. “Ekantasukhī”ti-ādīsu ca ekantabhāvo bahulaṁ pavattimattaṁ pati payutto. Tathāpavattimattadassanena tesaṁ evaṁ gahaṇato. Atha vā hatthidassaka-andhā viya diṭṭhigatikā yaṁ yadeva passanti, taṁ tadeva abhinivissa voharanti. Vuttañhetaṁ Bhagavatā **Udāne** “aññatitthiyā bhikkhave paribbājakā andhā acakkhukā”ti-ādi[1], tasmā alamettha yuttimagganāti. “Dibbena cakkhunā disvāti vuttamatthaṁ samatthetuṁ **“visesato hī”**ti-ādi vuttaṁ.

Asaññīnevasaññīnāsaññīvādavaṇṇanā

78-83. Atha na koci viseso atthīti codanaṁ sodheti **“kevalañhī”**ti-ādinā. “Asaññī”ti ca “nevasaññīnāsaññī”ti ca gaṇhantānaṁ tā diṭṭhiyoti sambandho. **Kāraṇan**ti visesakāraṇaṁ, diṭṭhisamudāgamakāraṇaṁ vā. Satipi kiñci kāraṇapariyesanasambhave diṭṭhigatikavādānaṁ anādariyabhāvaṁ dassetuṁ **“na ekantena kāraṇaṁ pariyesitabban”**ti vuttaṁ. Kasmāti āha **“diṭṭhigatikassā”**ti-ādi, etena pariyesanakkhamābhāvatoti apariyesitabbakāraṇaṁ dasseti. Idaṁ vuttaṁ hoti—asaññīvāde asaññībhave nibbattasattavasena pavatto paṭhamavādo, “saññaṁ attato samanupassatī”ti ettha vuttanayena saññaṁyeva “attā”ti gahetvā tassa kiñcanabhāvena ṭhitāya aññāya saññāya abhāvato “asaññī”ti pavatto dutiyavādo, tathā saññāya saha rūpadhamme, sabbe eva vā rūpārūpadhamme “attā”ti gahetvā pavatto tatiyavādo, takkagāhavaseneva catutthavādo pavatto.

Dutiyacatukkepi kasiṇarūpassa asañjānanasabhāvatāya asaññīti katvā antānantikavāde vuttanayena cattāro vikappā pavattā. Nevasaññīnāsaññīvāde pana nevasaññīnāsaññībhave nibbattasattasseva

1. Khu 1. 163 piṭṭhe.

cutipaṭisandhīsu, sabbattha vā paṭusaññākiccaṁ kātuṁ asamatthāya sukhumāya saññāya atthibhāvapaṭijānanavasena paṭhamavādo, asaññīvāde vuttanayena sukhumāya saññāya vasena, sañjānanasabhāvatāpaṭijānanavasena ca dutiyavādādayo pavattāti. Evaṁ kenaci pakārena satipi kāraṇapariyesanasambhave diṭṭhigatikavādānaṁ pariyesanakkhamābhāvato ādaraṁ katvā mahussāhena tesaṁ kāraṇaṁ na pariyesitabbanti. Etesaṁ pana saññī-asaññīnevasaññīnāsaññīvādānaṁ sassatadiṭṭhisaṅgaho "arogo paraṁ maraṇā"ti vacanato pākaṭoyeva.

Ucchedavādavaṇṇanā

84. Avijjamānassa vināsāsambhavato atthibhāvahetuko ucchedoti dassetuṁ vijjamānavācakena santa-saddena **"sato"**ti Pāḷiyaṁ vuttanti āha **"vijjamānassā"**ti. Vijjamānatāpayutto cesa diṭṭhigatikavādavisayo sattoyeva idha adhippetoti dassanatthaṁ Pāḷiyaṁ **"sattassā"**ti vuttaṁ, tena imamatthaṁdasseti—yathā hetuphalabhāvena pavattamānānaṁ sabhāvadhammānaṁ satipi ekasantānapariyāpannānaṁ bhinnasantatipatitehi visese hetuphalabhūtānaṁ paramatthato bhinnasabhāvattā bhinnasantānapatitānaṁ viya accantaṁ bhedasanniṭṭhānena nānattanayassa micchāgahaṇaṁ ucchedābhinivesassa kāraṇaṁ, evaṁ hetuphalabhūtānaṁ vijjamānepi sabhāvabhede ekasantatipariyāpannatāya ekattanayena accantamabhedagahaṇampi kāraṇamevāti. Santānavasena hi pavattamānesu khandhesu ghanavinibbhogābhāvena tesaṁ idha sattagāho, sattassa ca atthibhāvagāhahetuko ucchedavādo, anupubbanirodhavasena pana nirantaravināso idha "ucchedo"ti adhippeto yāvāyaṁ attā ucchijjamāno bhavati, tāvāyaṁ vijjatiyevāti gahaṇatoti āha **"upacchedan"**ti. **U**-saddo hi upa-saddapariyāyo, so ca upasaṅkamanattho, upasaṅkamanañcettha anupubbamuppajjitvā aparāparaṁ nirodhavasena nirantaratā. Apica punānuppajjamānavasena nirudayavināsoyeva **ucchedo** nāma yathāvuttanayena gahaṇatoti āha **"upacchedan"**ti. **U**-saddo, hi upa-saddo ca ettha uparibhāgattho. Niruddhato parabhāgo ca idha uparibhāgoti vuccati.

Nirantaravasena, nirudayavasena vā visesena nāso **vināso,** so pana maṁsacakkhupaññācakkhūnaṁ dassanapathātikkamanato adassanamevāti āha **"adassanan"**ti. Adassane hi **nāsa**-saddo loke niruḷho "dve cāpare vaṇṇavikāranāsā"ti-ādīsu[1] viya. **Bhāvavigaman**ti sabhāvāpagamaṁ. Yathādhammaṁ bhavanaṁ bhāvoti hi atthena idha **bhāva**-saddo sabhāvavācako. Yo pana nirantaraṁ nirudayavināsavasena ucchijjati, so attano sabhāvena ṭhātumasakkuṇeyyatāya "bhāvāpagamo"ti vuccati. **"Tatthā"**ti-ādinā ucchedavādassa yathāpāṭhaṁ samudāgamaṁ nidassanamattena dasseti, tena vakkhati "tathā ca aññathā ca vikappetvāvā"ti. **Tatthā**ti "sato sattassa ucchedaṁ vināsaṁ vibhavaṁ paññāpentī"ti vacane. **Lābhī**ti dibbacakkhuñāṇalābhī. Tadavasesalābhī ceva sabbaso alābhī ca idha aparantakappikaṭṭhāne **"alābhī"**tveva vuccati.

Cutinti sekkhaputhujjanānampi cutimeva. Esa nayo **cutimattamevā**ti etthāpi. **Upapattiṁ apassanto**ti daṭṭhuṁ samatthepi sati anolokanavasena apassanto. **Na upapātan**ti pubbayogābhāvena, parikammākaraṇena vā upapattiṁ daṭṭhuṁna sakkoti, evañca katvā nayadvaye viseso pākaṭo hoti. Ko paralokaṁ jānāti, na jānātiyevāti natthikavādavasena ucchedaṁ gaṇhātīti saha pāṭhasesena sambandho, natthikavādavasena mahāmūḷhabhāveneva "ito añño paraloko atthī"ti anavabodhanato imaṁ diṭṭhiṁ gaṇhātīti adhippāyo. "Ettakoyeva visayo, yvāyaṁ indriyagocaro"ti attano dhītuyā hatthaggaṇhanakarājā viya kāmasukhābhirattatāyapi gaṇhātīti āha **"kāmasukhagiddhatāya vā"**ti. Vaṇṭato patitapaṇṇānaṁ vaṇṭena apaṭisandhikabhāvaṁ sandhāya **"na puna viruhantī"**ti vuttaṁ. **Evameva sattā**ti yathā paṇḍupalāso bandhanā pavutto puna na paṭisandhīyati, evameva sabbepi sattā appaṭisandhikā maraṇapariyosānā aponobbhavikā appaṭisandhikamaraṇameva nigacchantīti attho. Udakapubbuḷakūpamā hi sattā puna anuppajjamānatoti tassa laddhi. **Tathā**ti "lābhī anussaranto"ti[2] ādinā nidassanavasena vuttappakārena. **Aññathā**ti takkanassa anekappakārasambhavato tato aññenapi pakārena. Lābhinopi

1. Kāsikā 6. 3. 109 suttaṁ passitabbaṁ.
2. Arahato (Ṭṭha)

cutito uddhaṁ upapātassa adassanamattaṁ pati takkaneneva imā diṭṭhiyo uppajjantīti vuttaṁ **"vikappetvāvā"**ti. Tathā ca vikappetvāva uppannā aññathā ca vikappetvāva uppannāti hi sambandho. Tattha "dve janā"ti-ādinā ucchedaggāhakappabhedadassanena imamatthaṁ dasseti. Yathā amarāvikkhepikavādā ekanta-alābhīvaseneva desitā, yathā ca uddhamāghātanikasaññīvāde catutthacatukke saññīvādā ekantalābhīvaseneva desitā, nayime. Ime pana sassatekaccasassatavādādayo viya lābhī-alābhīvaseneva desitāti. Yadevaṁ kasmā sassatavādādīsu viya lābhīvasena, takkīvasena ca paccekaṁ desanamakatvā sassatavādādidesanāhi aññathā idha desanā katāti? Vuccate—desanāvilāsappattito. Desanāvilāsappattā hi Buddhā Bhagavanto, te veneyyajjhāsayānurūpaṁ vividhenākārena dhammaṁ desenti, na aññathā. Yadi hi idhāpi ca tathādesanāya nibandhanabhūto veneyyajjhāsayo bhaveyya, tathārūpameva Bhagavā vadeyya, kathaṁ? "Idha bhikkhave ekacco samaṇo vā brāhmaṇo vā ātappamanvāya -pa- yathā samāhite citte sattānaṁ cutūpapātañāṇāya cittaṁ abhininnāmeti, so dibbena cakkhunā visuddhena atikkantamānusakena arahato cuticittaṁ passati, puthūnaṁ vā parasattānaṁ, na heva kho taduddhaṁ upapattiṁ. So evamāha 'yato kho bho ayaṁ attā rūpī cātumahābhūtiko mātāpettikasambhavo kāyassa bhedā ucchijjati vinassati, na hoti paraṁ maraṇā'ti"ādinā visesalābhino, takkino ca visuṁ katvā. Yasmā pana tathādesanāya nibandhanabhūto veneyyajjhāsayo na idha bhavati, tasmā desanāvilāsena veneyyajjhāsayānurūpaṁ sassatavādādidesanāhi aññathāyevāyaṁ desanā katāti daṭṭhabbaṁ.

Atha vā sassatekaccasassatavādādīsu viya na idha takkīvādato visesalābhīvādo bhinnākāro, atha kho samānappakāratāya samānākāroyevāti imassa visesassa pakāsanatthaṁ ayamucchedavādo Bhagavatā purimavādehi visiṭṭhākārabhāvena desito. Sambhavati hi idha takkinopi anussavādivasena adhigamavato viya abhiniveso. Apica na imā diṭṭhiyo Bhagavatā anāgate

evaṁbhāvīvasena desitā, nāpi evamete bhaveyyunti parikappanāvasena, atha kho yathā yathā diṭṭhigatikehi "idameva saccaṁ, moghamaññan"ti[1] maññitā, tathā tathāyeva ime diṭṭhigatā yathābhuccaṁ sabbaññutaññāṇena paricchinditvā pakāsitā, yehi gambhīrādippakārā aputhujjanagocarā Buddhadhammā pakāsanti, yesañca parikittanena Tathāgatā sammadeva thomitā honti.

Aparo nayo—yathā ucchedavādīhi diṭṭhigatikehi uttaruttarabhavadassīhi aparabhavadassīnaṁ tesaṁ vādapaṭisedhavasena sakasakavādā patiṭṭhāpitā, tathāyevāyaṁ desanā katāti purimadesanāhi imissā desanāya pavattibhedo na codetabbo, evañca katvā arūpabhavabhedavasena ucchedavādo catudhā vibhajitvā viya kāmarūpabhavabhedavasenāpi anekadhā vibhajitvāyeva vattabbo, evaṁ sati Bhagavatā vuttasattakato bahutarabhedo ucchedavādo āpajjatīti, atha vā paccekaṁ kāmarūpabhavabhedavasena viya arūpabhavavasenāpi na vibhajitvā vattabbo, evampi sati Bhagavatā vuttasattakato appatarabhedova ucchedavādo āpajjatīti ca evaṁpakārāpi codanā anavakāsā eva hoti. Diṭṭhigatikānañhi yathābhimataṁ desanā pavattāti.

85. **Mātāpitūnaṁ etan**ti taṁsambandhanato etaṁ mātāpitūnaṁ santakanti attho. **Sukkasoṇitan**ti pitu sukkaṁ, mātu soṇitañca, ubhinnaṁ vā sukkasaṅkhātaṁ soṇitaṁ. **Mātāpettike**ti nimitte cetaṁ bhummaṁ. **Itī**ti imehi tīhi padehi. "Rūpakāyavasenā"ti avatvā **"rūpakāyasīsenā"**ti vadanto arūpampi tesaṁ "attā"ti gahaṇaṁ ñāpeti. Iminā pakārena **itthan**ti āha **"evameke"**ti. **Evaṁ**-saddo hettha idamattho, iminā pakārenāti attho. **Eke**ti ekacce, aññe vā.

86. Manussānaṁ pubbe gahitattā, aññesañca asambhavato "kāmāvacaro"ti ettha **chakāmāvacaradevapariyāpanno**ti attho. **Kabaḷīkāro** cettha yathāvuttasudhāhāro.

---

1. Ma 2. 150, 166, 381; Ma 3. 22, 23; Khu 1. 162 piṭṭhesu.

87. **Jhānamanena nibbatto**ti ettha yaṁ vattabbaṁ, taṁ heṭṭhā vuttameva. Mahāvayavo **aṅgo,** tattha visuṁ pavatto **paccaṅgo,** sabbehi aṅgapaccaṅgehi yutto tathā. **Tesan**ti cakkhusotindriyānaṁ. **Itaresan**ti ghānajivhākāyindriyānaṁ. Tesampi indriyānaṁ saṇṭhānaṁ purisavesavaseneva veditabbaṁ. Tathā hi **Aṭṭhakathāsu** vuttaṁ "samānepi tattha ubhayaliṅgābhāve purisasaṇṭhānāva tattha brahmāno, na itthisaṇṭhānā"ti[1].

88-92. **Ākāsānañcāyatana**-saddo idha bhaveyevāti āha **"ākāsānañcāyatanabhavan"**ti. Etthāha—yuttaṁ tāva purimesu tīsu vādesu "kāyassa bhedā"ti vattuṁ pañcavokārabhavapariyāpannaṁ attabhāvamārabbha pavattattā tesaṁ vādānaṁ, catuvokārabhavapariyāpannaṁ pana attabhāvaṁ nissāya pavattesu catutthādīsu catūsu vādesu kasmā "kāyassa bhedā"ti vuttaṁ. Na hi arūpīnaṁ kāyo vijjati. Yo bhedoti vucceyyāti? Saccametaṁ, rūpattabhāve pana pavattavohāreneva diṭṭhigatiko arūpattabhāvepi kāyavohāraṁ āropetvā evamāha. Lokasmiñhi dissati aññatthabhūtopi vohāro tadaññatthasamāropito yathā taṁ "sasavisāṇaṁ, khaṁ pupphan"ti. Yathā ca diṭṭhigatikā diṭṭhiyo paññapenti, tathāyeva Bhagavāpi desetīti. Apica nāmakāyabhāvato phassādidhammasamūhabhūte arūpattabhāve kāyaniddeso daṭṭhabbo. Samūhaṭṭhenapi hi "kāyo"ti vuccati "hatthikāyo assakāyo"ti-ādīsu viya. Ettha ca kāmāvacaradevattabhāvādiniravasesavibhavapatiṭṭhāpakānaṁ dutiyādivādānaṁ aparantakappikabhāvo yutto hotu anāgataddhavisayattā tesaṁ vādānaṁ, kathaṁ pana diṭṭhigatikassa paccakkhabhūtamanussattabhāvāpagamapatiṭṭhāpakassa paṭhamavādassa aparantakappikabhāvo yujjeyya paccuppannaddhavisayattā tassa vādassa. Dutiyavādādīnañhi purimapurimavādasaṅgahitasseva attano anāgate taduttaribhavūpapannassa samucchedabodhanato yujjati aparantakappikatā, tathā ceva vuttaṁ "no ca kho bho ayaṁ attā ettāvatā sammā samucchinno hotī"ti-ādi[2]. Yaṁ pana tattha vuttaṁ "atthi kho bho añño attā"ti[2], taṁ manussattabhāvādiheṭṭhimattabhāvavisesāpekkhāya vuttaṁ, na sabbathā aññabhāvato. Paṭhamavādassa pana anāgate taduttaribhavūpapannassa attano

1. Netthi-Ṭṭha 159 piṭṭhe. 2. Dī 1. 31 piṭṭhe.

samucchedabodhanābhāvato, "atthi kho bho añño attā"ti ettha aññabhāvena aggahaṇato ca na yujjateva aparantakappikatāti? No na yujjati idhalokapariyāpannattepi paṭhamavādavisayassa anāgatakālikasseva tena adhippetattā. Paṭhamavādināpi hi idhalokapariyāpannassa attano paraṁ maraṇā ucchedo anāgatakālavaseneva adhippeto, tasmā cassa aparantakappikatāya na koci virodhoti.

Diṭṭhadhammanibbānavādavaṇṇanā

93. Ñāṇena daṭṭhabboti **diṭṭho,** diṭṭho ca so sabhāvaṭṭhena dhammo cāti **diṭṭhadhammo,** dassanabhūtena ñāṇena upaladdhasabhāvoti attho. So pana akkhānamindriyānaṁ abhimukhībhūto visayoyevāti vuttaṁ "**paccakkhadhammo vuccatī**"ti. Tattha yo anindriyavisayo, sopi supākaṭabhāvena indriyavisayo viya hotīti katvā tathā vuttanti daṭṭhabbaṁ, tenevāha "**tattha tattha paṭiladdhattabhāvassetaṁ adhivacanan**"ti, tasmiṁ tasmiṁ bhave yathākammaṁ paṭilabhitabbattabhāvassa vācakaṁ padaṁ, nāmanti vā attho. **Nibbāna**ñcettha dukkhavūpasamanameva, na aggaphalaṁ, na ca asaṅkhatadhātu tesamavisayattāti āha "**dukkhavūpasamanan**"ti. Diṭṭhadhammanibbāne pavatto vādo etesanti **diṭṭhadhammanibbānavādā**tipi yujjati.

94. Kāmanīyattā kāmā ca te anekāvayavānaṁ samūhabhāvato sattānañca bandhanato guṇā cāti **kāmaguṇā**ti atthaṁ sandhāyāha "**manāpiyarūpādīhī**"ti-ādi. Yāva phoṭṭhabbārammaṇañcettha **ādi**-saddena saṅgaṇhāti. **Suṭṭhu appito**ti sammā ṭhapito. Ṭhapanā cettha allīyanāti āha "**allīno**"ti. Parito tattha tattha kāmaguṇesu yathāsakaṁ indriyāni cāreti gocaraṁ gaṇhāpetīti atthaṁ dassetuṁ "**tesū**"ti-ādi vuttaṁ, tenāha "**ito cito ca upanetī**"ti. **Pari**-saddavisiṭṭho vā idha **cara**-saddo kīḷāyanti vuttaṁ "**palaḷatī**"ti[1] ādi. **Palaḷatī**ti hi pakārena laḷati, vilāsaṁ karotīti attho. "**Ettha cā**"ti-ādinā uttamakāmaguṇikānameva diṭṭhadhammanibbānaṁ paññapentīti dasseti. Mandhātumahārājavasavattīdevarājakāmaguṇā hi uttamatāya nidassitā, kasmāti āha "**evarūpe**"ti-ādi.

---

1. Laḷati (Aṭṭhakathāyaṁ)

95. **Aññathābhāvā**ti kāraṇe nissakkavacanaṁ. **Vuttanayenā**ti suttapadesu desitanayena, etena sokādīnamuppajjanākāraṁ dasseti. Ñātibhogarogasīladiṭṭhibyasanehi phuṭṭhassa cetaso abbhantaraṁ nijjhāyanaṁ socanaṁ **antonijjhāyanaṁ,** tadeva lakkhaṇametassāti **antonijjhāyanalakkhaṇo.** Tasmiṁ soke samuṭṭhānahetubhūte nissitaṁ **tannissitaṁ.** Bhusaṁ vilapanaṁ **lālappanaṁ,** tannissitameva lālappanaṁ, tadeva lakkhaṇamassāti **tannissitalālappanalakkhaṇo.** Pasādasaṅkhāte kāye nissitassa dukkhasahagatakāyaviññāṇassa paṭipīḷanaṁ **kāyapaṭipīḷanaṁ,** sasambhārakathanaṁ vā etaṁ yathā "dhanunā vijjhatī"ti. Tadupanissayassa vā aniṭṭharūpassa pacchā pavattanato "rūpakāyassa paṭipīḷanan"tipi vaṭṭati. Paṭighasampayuttassa manaso vihesanaṁ **manovighātaṁ.** Tadeva lakkhaṇamassāti sabbattha yojetabbaṁ. Ñātibyasanādinā phuṭṭhassa paridevanāyapi asakkuṇantassa antogatasokasamuṭṭhito bhuso āyāso **upāyāso.** So pana cetaso appasannākāro evāti āha **"visādalakkhaṇo"**ti. Sādanaṁ pasādanaṁ **sādo,** pasannatā. Anupasaggopi hi saddo sa-upasaggo viya yathāvuttassa atthassa bodhako yathā "gotrabhū"ti. Evaṁ sabbattha. Tato vigamanaṁ **visādo,** appasannabhāvo.

96. Vitakkanaṁ **vitakkitaṁ,** taṁ panatthato vitakkova, tathā **vicāritan**ti etthāpi, tena vuttaṁ **"abhiniropanavasena pavatto vitakko"**ti-ādi. **Etenā**ti vitakkavicāre parāmasitvā karaṇaniddeso, hetuniddeso vā. Tenetamatthaṁ dīpeti "khobhakarasabhāvattā vitakkavicārānaṁ taṁsahitampi jhānaṁ tehi sa-uppīḷanaṁ viya hotī"ti, tenāha **"sakaṇṭakaṁ[1] viya khāyatī"**ti. Oḷārikabhāvo hi vitakkavicārasaṅkhātena kaṇṭakena saha pavattakathā. Kaṇṭakasahitabhāvo ca sa-uppīḷanatā eva, loke hi sakaṇṭakaṁ pharusakaṁ oḷārikanti vadanti.

97. Pītigataṁ **pītiyeva** "diṭṭhigatan"ti-ādīsu[2] viya gata-saddassa tabbhāvavuttito. Ayañhi saṁvaṇṇakānaṁ pakati, yadidaṁ anatthakapadaṁ, tulyādhikaraṇapadañca ṭhapetvā atthavaṇṇanā. Tathā hi tattha tattha dissati.

1. Bhakaṇḍakaṁ (Aṭṭhakathāyaṁ)
2. Abhi 1. 93; Khu 7. 37 piṭṭhesu.

"yopanāti yo yādiso[1], nibbānadhātūti nibbāyanamattan"ti ca ādi. Yāya nimittabhūtāya ubbilāvanapītiyā uppannāya cittaṁ **ubbilāvitaṁ** nāma, sāyeva **ubbilāvitattaṁ** bhāvavācakassa nimitte pavattanato. Iti pītiyā uppannāya eva cittassa, ubbilāvanato tassa ubbilāvitabhāvo pītiyā kato nāmāti āha **"ubbilabhāvakaraṇan"**ti.

98. Ābhujanaṁ manasikaraṇaṁ **ābhogo.** Sammā anukkamena, punappunaṁ vā ārammaṇassa āhāro **samannāhāro.** Ayaṁ pana **Ṭīkāyaṁ**[2] vuttanayo—cittassa ābhuggabhāvo ārammaṇe abhinatabhāvo **ābhogo.** Sukhena hi cittaṁ ārammaṇe abhinataṁ toti, na dukkhena viya apanataṁ, nāpi adukkhamasukhena viya anabhinataṁ, anapanatañcāti. Ettha ca "manuññabhojanādīsu khuppipāsādi-abhibhūtassa viya kāmehi viveciyamānassa upādārammaṇapatthanāvisesato abhivaḍḍhati, manuññabhojanaṁ bhuttāvino viya pana uḷārakāmarasassa yāvadatthaṁ nicitassa sahitassa bhuttakāmatāya kāmesu pātabyatā na hoti, visayānabhigiddhanato visayehi dummociyehi jalūkā viya sayameva muccatī"ti ca ayoniso ummujjitvā kāmaguṇasantappitatāya saṁsāradukkhavūpasamaṁ byākāsi paṭhamavādī. Kāmādīnaṁ ādīnavadassitāya, paṭhamādijhānasukhassa santabhāvadassitāya ca paṭhamādijhānasukhatittiyā saṁsāradukkhupacchedaṁ byākaṁsu dutiyādivādino. Idhāpi ucchedavādeva vuttappakāro vicāro yathāsambhavaṁ ānetvā vattabbo. Ayaṁ panettha viseso—ekasmimpi attabhāve pañca vādā labbhanti. Paṭhamavāde yadi kāmaguṇasamappito attā, evaṁ so diṭṭhadhammanibbānappatto. Dutiyādivādesu yadi paṭhamavādasaṅgahito soyeva attā paṭhamajjhānādisamaṅgī, evaṁ sati diṭṭhadhammanibbānappattoti. Teneva hi ucchedavāde viya idha Pāḷiyaṁ "añño attā"ti aññaggahaṇaṁ na kataṁ. Kathaṁ pana accantanibbānapaññāpakassa attano diṭṭhadhammanibbānavādassa sassatadiṭṭhiyā saṅgaho, na ucchedadiṭṭhiyāti? Taṁtaṁsukhavisesasamaṅgitā paṭiladdhena bandhavimokkhena suddhassa attano sakarūpeneva avaṭṭhānadīpanato. Tesañhi tathāpaṭiladdhena kammabandhavimokkhena suddho hutvā diṭṭhadhammanibbānappatto attā sakarūpeneva avaṭṭhāsīti laddhi. Tathā hi **Pāḷiyaṁ** "ettāvatā kho

1. Vi 1. 28 piṭṭhādīsu. 2. Dī-Ṭī 1. 177 piṭṭhe.

bho ayaṁ attā paramadiṭṭhadhammanibbānaṁ patto hotī"ti sassatabhāvañāpakacchāyāya eva tesaṁ vādadassanaṁ katanti.

"Ettāvatā"ti-ādinā Pāḷiyatthasampiṇḍanaṁ. Tattha **yāsan**ti yathāvuttānaṁ diṭṭhīnaṁ aniyamaniddesavacanaṁ. Tassa imā dvāsaṭṭhi diṭṭhiyo kathitāti niyamanaṁ, niyatānapekkhavacanaṁ vā etaṁ "yaṁ sandhāya vuttan"ti āgataṭṭhāne viya. **Sesā**ti pañcapaññāsa diṭṭhiyo. Tāsu antānantikavādādīnaṁ sassatadiṭṭhisaṅgahabhāvo tattha tattha pakāsitoyeva. Kiṁ panettha kāraṇaṁ, pubbantāparantā eva diṭṭhābhinivesassa visayabhāvena dassitā, na pana tadubhayamekajjhanti? Asambhavo evettha kāraṇaṁ. Na hi pubbantāparantesu viya tadubhayavinimutte majjhante diṭṭhikappanā sambhavati tadubhayantaramattena ittarakālattā. Atha pana paccuppannattabhāvo tadubhayavemajjhaṁ, evaṁ sati diṭṭhikappanākkhamo tassa ubhayasabhāvo pubbantāparantesuyeva antogadhoti kathaṁ tadubhayamekajjhaṁ adassitaṁ siyā. Atha vā pubbantāparantavantatāya "pubbantāparanto"ti majjhanto vuccati, sopi "pubbantakappikā ca aparantakappikā ca pubbantāparantakappikā cā"ti upari vadantena Bhagavatā pubbantāparantehi visuṁ katvā vuttoyevāti daṭṭhabbo. Aṭṭhakathāyampi "sabbepi te pubbantāparantakappike"ti etena sāmaññaniddesena, ekasesena vā saṅgahitoti veditabbaṁ. Aññathā hi saṅkaḍḍhitvā vuttavacanassa niravasesasaṅkaḍḍhanābhāvato anatthakatā āpajjeyyāti. Ke pana te pubbantāparantakappikāti? Ye antānantikā hutvā diṭṭhadhammanibbānavādāti evamādinā ubhayasambandhābhinivesino veditabbā.

100-104. **"Idānī"**ti-ādinā appanāvacanadvayassa visesaṁ dasseti. Tattha **ekajjhan**ti rāsikaraṇatthe nipāto. Ekadhā karotīti **ekajjhan**tipi neruttikā, bhāvanapuṁsakañcetaṁ. **Iti**-saddo idamattho, iminā pakārena pucchitvā vissajjesīti attho. **Ajjhāsayan**ti sassatucchedavasena diṭṭhijjhāsayaṁ. Tadubhayavasena hi sattānaṁ saṁkilesapakkhe duvidho ajjhāsayo. Tathā hi vuttaṁ—

> "Sassatucchedadiṭṭhi ca, khanti cevānulomikā.
> Yathābhūtañca yaṁ ñāṇaṁ, etaṁ āsayasadditan"ti[1].

1. Visuddhi-Ṭī 1. 239; Dī-Ṭī 1. 28; Sārattha-Ṭī 1. 75, 249; Vimati-Ṭī 1. 54; Sī-Ṭī Abhinava 1. 99 piṭṭhesupi.

Tañca Bhagavā aparimāṇāsu lokadhātūsu aparimāṇānaṁ sattānaṁ aparimāṇe eva ñeyyavisese uppajjanavasena anekabhedabhinnampi "cattāro janā sassatavādā"ti-ādinā dvāsaṭṭhiyā pabhedehi saṅgaṇhanavasena sabbaññutaññāṇena paricchinditvā dassento pamāṇabhūtāya tulāya dhārayamāno viya hotīti āha **"tulāya tulayanto viyā"**ti. Tathā hi vakkhati "antojālīkatā"ti-ādi[1]. **"Sinerupādato vālukaṁ uddharanto viyā"**ti pana etena sabbaññutaññāṇato aññassa ñāṇassa imissā desanāya asakkuṇeyyataṁ dasseti paramagambhīratāvacanato.

Ettha ca "sabbe te imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi, etesaṁ vā aññatarena, natthi ito bahiddhā"ti vacanato, pubbantakappikādittayavinimuttassa ca kassaci diṭṭhigatikassa abhāvato yāni tāni Sāmaññaphalādisuttantaresu[2] vuttappakārāni akiriyāhetukanatthikavādādīni yāni ca issarapakatipajāpatipurisakālasabhāvaniyatiyadicchāvādādippabhedāni diṭṭhigatāni[3] bahiddhāpi dissamānāni, tesaṁ ettheva saṅgahato antogadhatā veditabbā. Kathaṁ? Akiriyavādo tāva "vañjho kūṭaṭṭho"ti-ādinā kiriyābhāvadīpanato sassatavāde antogadho, tathā "sattime kāyā"ti-ādi[4]nayappavatto pakudhavādo, "natthi hetu natthi paccayo sattānaṁ saṁkilesāyā"ti-ādi[5]nayappavatto ahetukavādo ca adhiccasamuppannavāde. "Natthi paro loko"ti-ādi[6]nayappavatto natthikavādo ucchedavāde. Tathā hi tattha "kāyassa bhedā ucchijjatī"ti-ādi[7] vuttaṁ. Paṭhamena **ādi**-saddena nigaṇṭhavādādayo saṅgahitā.

Yadipi Pāḷiyaṁ[8] nāṭaputtavādabhāvena cātuyāmasaṁvaro āgato, tathāpi sattavatātikkamena vikkhepavāditāya nāṭaputtavādopi sañcayavādo viya amarāvikkhepavādesu antogadho. "Taṁ jīvaṁ taṁ sarīraṁ, aññaṁ jīvaṁ aññaṁ sarīran"ti[9] evaṁpakārā vādā pana "rūpī attā hoti

1. Dī-Ṭṭha 1. 117 piṭṭhe.
2. Dī 1. 49 piṭṭhādīsu.
3. Visuddhi-Ṭī 2. 217, 218; Anuṭī 2. 64, 65 piṭṭhesu passitabbaṁ.
4. Dī 1. 52 piṭṭhe.
5. Dī 1. 50 piṭṭhe.
6. Dī 1. 51 piṭṭhe.
7. Dī 1. 31 piṭṭhe.
8. Dī 1. 54 piṭṭhe.
9. Dī 1. 149, 150; Ma 2. 89; Saṁ 1. 291, 292 piṭṭhādīsu.

arogo paraṁ maraṇā"ti-ādivādesu saṅgahaṁ gacchanti. "Hoti Tathāgato paraṁ maraṇā, atthi sattā opapātikā"ti evaṁpakārā sassatavāde. "Na hoti Tathāgato paraṁ maraṇā, natthi sattā opapātikā"ti evaṁpakārā ucchedavāde. "Hoti ca na hoti ca Tathāgato paraṁ maraṇā, atthi ca natthi ca sattā opapātikā"ti evaṁpakārā ekaccasassatavāde. "Neva hoti na na hoti Tathāgato paraṁ maraṇā, nevatthi na natthi sattā opapātikā"ti evaṁpakārā amarāvikkhepavāde. Issarapakatipajāpatipurisakālavādā ekaccasassatavāde. Kaṇādavādo, sabhāvaniyatiyadicchāvādā ca adhiccasamuppannavāde saṅgahaṁ gacchanti. Iminā nayena suttantaresu, bahiddhāca aññatitthiyasamaye dissamānānaṁ diṭṭhigatānaṁ imāsuyeva dvāsaṭṭhiyā diṭṭhīsu antogadhatā veditabbā. Te pana tattha tatthāgatanayena vuccamānā gantha vitthārakarā, atitthe ca pakkhandanamiva hotīti na vitthārayimha. Idha Pāḷiyaṁ atthavicāraṇāya Aṭṭhakathāyaṁ anuttānatthapakāsanameva hi amhākaṁ bhāroti.

"Evamayaṁ yathānusandhivasena desanā āgatā"ti vacanappasaṅgena suttassānusandhayo vibhajituṁ **"tayo hī"**ti-ādimāha. Atthantaranisedhanatthañhi visesaniddhāraṇaṁ. Tattha anusandhanaṁ **anusandhi,** sambandhamattaṁ, yaṁ desanāya kāraṇaṭṭhena "samuṭṭhānan"tipi vuccati. Pucchādayo hi desanāya bāhirakāraṇaṁ tadanurūpena desanāpavattanato. Taṁ sambandhopi tannissitattā kāraṇameva. Abbhantarakāraṇaṁ pana mahākaruṇādesanāñāṇādayo. Ayamattho upari āvi bhavissati. Pucchāya kato anusandhi **pucchānusandhi,** pucchaṁ anusandhiṁ katvā desitattā suttassa sambandho pucchāya kato nāma hoti. Pucchāsaṅkhāto anusandhi **pucchānusandhī**tipi yujjati. Pucchānissitena hi anusandhinā tannissayabhūtā pucchāpi gahitāti. Atha vā anusandhahatīti **anusandhi,** pucchāsaṅkhāto anusandhi etassāti **pucchānusandhi,** taṁtaṁsuttapadeso. Pucchāya vā anusandhīyatīti **pucchānusandhi,** pucchaṁ vacanasambandhaṁ katvā desito taṁsamuṭṭhāniko taṁtaṁsuttapadesova. **Ajjhāsayānusandhi**mhipi eseva nayo. Anusandhīyatīti anusandhi, yo yo anusandhi, anusandhino anurūpaṁ vā **yathānusandhi.**

Pucchāya, ajjhāsayena ca ananusandhiko ādimhi desitadhammassa anurūpadhammavasena vā tappaṭipakkhadhammavasena vā pavatto uparisuttapadeso.

Tathā hi so "yena pana dhammena -pa- kakacūpamā āgatā"ti-ādinā[1] Aṭṭhakathāyaṁ vutto, yathāpāḷimayaṁ vibhāgoti dasseti **"tatthā"**ti-ādinā. Tattha "evaṁ vutte Nando gopālako Bhagavantaṁ etadavocā"ti paṭhanti, taṁ na sundaraṁ sutte tathā abhāvato. "Evaṁ vutte Nandagopālakasutte Bhagavantaṁ etadavocā"ti pana paṭhitabbaṁ tasmiṁ sutte "aññataro bhikkhu Bhagavantaṁ etadavocā"ti atthassa upapattito. Idañhi Saṁyuttāgamavare **Saḷāyatanavagge**[2] Saṅgītasuttaṁ. Gaṅgāya vuyhamānaṁ dārukkhandhaṁ upamaṁ katvā saddāpabbajite kulaputte desite Nando gopālako "ahamimaṁ paṭipattiṁ pūressāmī"ti Bhagavato santike pabbajjaṁ, upasampadañca gahetvā tathāpaṭipajjamāno nacirasseva arahattaṁ patto. Tasmā "Nandagopālakasuttan"ti paññāyittha. "Kiṁ nu kho bhante"ti-ādīni pana aññataroyeva bhikkhu avoca. Vuttañhi tattha "evaṁ vutte aññataro bhikkhu Bhagavantaṁ etadavoca 'kiṁ nu kho bhante orimaṁ tīran'ti"ādi.

Tatrāyamattho—**evaṁ vutte**ti "sace kho bhikkhave dārukkhandho na orimaṁ tīraṁ upagacchatī"ti-ādinā Gaṅgāya vuyhamānaṁ dārukkhandhaṁ upamaṁ katvā saddhāpabbajite kulaputte desite. **Bhagavantaṁ etadavocā**ti anusandhikusalatāya "kiṁ nu kho bhante"ti-ādivacanamavoca. Tathāgato hi "imissaṁ parisati nisinno anusandhi kusalo atthi, so maṁ pañhaṁ pucchissatī"ti ettakeneva desanaṁ niṭṭhāpesi. **Orimaṁ tīran**ti orimabhūtaṁ tīraṁ. Tathā **pārimaṁ tīra**nti. **Majjhe saṁsīdo**ti vemajjhe saṁsīdanaṁ nimmujjanaṁ. **Thale-ussādo**ti jalamajjhe uṭṭhite thalasmiṁ ussārito āruḷho. **Manussaggāho**ti manussānaṁ sambandhībhūtānaṁ, manussehi vā gahaṇaṁ. Tathā **amanussaggāho**ti. **Āvaṭṭaggāho**ti udakāvaṭṭena gahaṇaṁ. **Antopūtī**ti vakkahadayādīsu apūtikassāpi guṇānaṁ pūtibhāvena abbhantaraṁpūtīti.

"Atha kho aññatarassa bhikkhuno"ti-ādi Majjhimāgamavare Uparipaṇṇāsake **Mahāpuṇṇamasuttaṁ**[3]. Tatrāyamattho—**iti kirā**ti ettha **kirā**-saddo aruciyaṁ, tena Bhagavato yathādesitāya attasuññatāya attano aruciyabhāvaṁ dīpeti. **Bho**ti dhammālapanaṁ, ambho sabhāvadhammāti attho. Yadi rūpaṁ anattā -pa- viññāṇaṁ anattā. Evaṁ

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 113 piṭṭhe. 2. Saṁ 2. 387 piṭṭhe. 3. Ma 3. 69 piṭṭhe.

satīti sapāṭhasesayojanā. **Anattakatānī**ti attanā na katāni, anattabhūtehi vā khandhehi katāni. **Kamattānaṁ phusissantī**ti kīdisamattabhāvaṁ phusissanti. Asati attani khandhānañca khaṇikattā tāni kammāni kaṁ nāma attānaṁ attano phalena phusissanti, ko kammaphalaṁ paṭisaṁvedissatīti vuttaṁ hoti. Tassa bhikkhuno cetoparivitakkaṁ attano cetasā cetopariyañāṇasampayuttena sabbaññutaññāṇasampayuttena vā aññāya jānitvāti sambandho.

Avidvāti sutādivirahena ariyadhammassa akovidatāya apaṇḍito. **Vidvā**ti hi paṇḍitādhivacanaṁ vidati jānātīti katvā. **Avijjāgato**ti avijjāya upagato, ariyadhamme avinītatāya appahīnāvijjoti attho. **Taṇhādhipateyyena cetasā**ti "yadi ahaṁ nāma koci natthi, evaṁ sati mayā katassa kammassa phalaṁ ko paṭisaṁvedeti, sati pana tasmiṁ siyā kammaphalūpabhogo"ti taṇhādhipatito āgatena attavādupādānasahagatena cetasā. **Atidhāvitabban**ti atikkamitvā dhāvitabbaṁ. Idaṁ vuttaṁ hoti—khaṇikattepi saṅkhārānaṁ yasmiṁ santāne kammaṁ kataṁ, tattheva phalūpapattito dhammapuñjamattasseva siddhe kammaphalasambandhe ekattanayaṁ micchā gahetvā ekena kārakavedakabhūtena bhavitabbaṁ, aññathā kammakammaphalānamasambandho siyāti attattaniyasuññatāpakāsanaṁ Satthusāsanaṁ atikkamitabbaṁ maññeyyāti. Idāni anatidhāvitabbataṁ vibhāvetuṁ **"taṁ kiṁ maññathā"**ti-ādimāha.

Upari desanāti desanāsamuṭṭhānadhammadīpikāya heṭṭhimadesanāya upari pavattitā desanā. Desanāsamuṭṭhānadhammassa anurūpapaṭipakkhadhammappakāsanavasena duvidhesu yathānusandhīsu anurūpadhammappakāsanavasena yathānusandhidassanametaṁ **"upari cha abhiññā āgatā**"ti. Tadavasesaṁ pana sabbampi paṭipakkhadhammappakāsanavasena. Majjhimāgamavare Mūlapaṇṇāsakeyeva cetāni suttāni. **Kilesenā**ti "lobho cittassa upakkileso"ti-ādinā kilesavasena. **Bhaṇḍanenā**ti vivādena. **Akkhantiyā**ti kopena. **Kakacūpamā**ti kharapanti-upamā. **Imasmimpī**ti **pi**-saddo apekkhāyaṁ "ayampi pārājiko"ti-ādīsu[1] viya, sampiṇḍane vā, tena yathā vatthasuttādīsu paṭipakkhadhammappakāsanavasena

1. Vi 1. 55-6, 90, 92, 116-7 piṭṭhesu.

yathānusandhi, evaṁ imasmimpi brahmajāleti apekkhanaṁ, sampiṇḍanaṁ vā karoti. Tathā hi niccasārādipaññāpakānaṁ diṭṭhigatānaṁ vasena uṭṭhitāyaṁ desanā niccasārādisuññatāpakāsanena niṭṭhāpitāti. **"Tenā"**ti-ādinā yathāvuttasaṁvaṇṇanāya guṇaṁ dasseti.

Paritassitavipphanditavāravaṇṇanā

105-117. **Mariyādavibhāgadassanatthan**ti diṭṭhigatikānaṁ taṇhādiṭṭhiparāmāsassa Tathāgatānaṁ jānanapassanena, sassatādimicchādassanassa ca sammādassanena saṅkarābhāvavibhāgappakāsanatthaṁ. Taṇhādiṭṭhiparāmāsoyeva tesaṁ, na tu Tathāgatānamiva yathābhūtaṁ jānanapassanaṁ. Taṇhādiṭṭhivipphandanamevetaṁ micchādassanavedayitaṁ, na tu sotāpannassa sammādassanavedayitamiva niccalanti ca hi imāya desanāya mariyādavibhāgaṁ dasseti. Tena vakkhati "yena diṭṭhi-assādena -pa- taṁ vedayitan"ti, "diṭṭhisaṅkhātena ceva -pa- dassetī"ti ca. "Tadapī"ti vuttattā yena somanassajātā paññapentīti attho labbhatīti dassetuṁ **"yenā"**ti-ādi vuttaṁ. Sāmatthiyato hi avagatatthassevettha ta-saddena parāmasanaṁ. **Diṭṭhi-assādenā**ti diṭṭhiyā paccayabhūtena assādena. **"Diṭṭhisukhenā"**ti-ādi tasseva vevacanaṁ. Ajānantānaṁ apassantānaṁ tesaṁ bhavantānaṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ tadapi vedayitaṁ taṇhāgatānaṁ vedayitanti sambandho.

"Yathābhūtadhammānaṁ sabhāvan"ti ca avisesena vuttaṁ. Na hi saṅkhatadhammasabhāvaṁ ajānanamattena micchā abhinivisanti. Sāmaññajotanā ca visese avatiṭṭhati. Tasmāyamettha visesayojanā kātabbā— "sassato attā ca loko cā"ti idaṁ diṭṭhiṭṭhānaṁ evaṁgahitaṁ evaṁparāmaṭṭhaṁ evaṁgatikaṁ hoti evaṁabhisamparāyanti yathā bhūtamajānantānaṁ apassantānaṁ. Atha vā yasmiṁ vedayite avītataṇhatāya evaṁdiṭṭhigataṁ upādīyati, taṁ vedayitaṁ samudaya-atthaṅgamādito yathābhūtamajānantānaṁ apassantānanti. Evaṁ visesayojanāya hi yathā anāvaraṇañāṇasamantacakkhūhi Tathāgatānaṁ yathābhūtamettha jānanaṁ, passanañca hoti, na evaṁ diṭṭhigatikānaṁ, atha kho tesaṁ taṇhādiṭṭhiparāmāsoyevāti imamatthaṁ imāya desanāya dassetīti pākaṭaṁ hoti. Evampi cāyaṁ desanā mariyādavibhāgadassanatthaṁ jātā.

Vedayitanti "sassato attā ca loko cā"ti[1] diṭṭhipaññāpanavasena pavattaṁ diṭṭhissādasukhapariyāyena vuttaṁ, tadapi anubhavanaṁ. **Taṇhāgatānan**ti taṇhāya upagatānaṁ, pavattānaṁ vā. Tadeva vuttinayena vivarati **"kevalaṁ -pa- vedayitan"**ti. **Tañcakho panetan**ti ca yathāvuttaṁ vedayitameva paccāmasati, tenetaṁ dīpeti—"tadapi vedayitaṁ taṇhāgatānaṁ vedayitamevā"ti vacchinditvā "tadapi vedayitaṁ paritassitavipphanditamevā"ti puna sambandho kātabboti. Tadapi tāva na sampāpuṇātīti heṭṭhimaparicchedena mariyādavibhāgaṁ dassetuṁ **"na sotāpannassa dassanamiva niccalan"**ti vuttaṁ. **Dassanan**ti ca sammādassanasukhaṁ, maggaphalasukhanti vuttaṁ hoti. Kuto cāyamattho labbhatīti eva-saddasāmatthiyato. "Paritassitavipphanditamevā"ti hi vuttena maggaphalasukhaṁ viya avipphanditaṁ hutvā ekarūpe avatiṭṭhati, atha kho taṁ vaṭṭāmisabhūtaṁ diṭṭhitaṇhāsallānuviddhatāya sa-uppīḷattā vipphanditamevāti attho āpanno hoti, tenevāha **"paritassitenā"**ti-ādi. Ayamettha Aṭṭhakathāmuttako sasambandhanayo.

Evaṁ visesakāraṇato dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni vibhajitvā idāni avisesakāraṇato tāni dassetuṁ **"tatra bhikkhave"**ti-ādikā desanā āraddhā. Sabbesañhi diṭṭhigatānaṁ vedanā, avijjā, taṇhā ca avisiṭṭhakāraṇaṁ. Tattha **tadapī**ti "sassataṁ attānañca lokañca paññapentī"ti ettha yadetaṁ "sassato attā ca loko cā"ti paññāpanahetubhūtaṁ sukhādibhedaṁ tividhampi vedayitaṁ, tadapi yathākkamaṁ dukkhasallāniccato, avisesena samudayatthaṅgamassādādīnavanissaraṇato vā yathābhūtamajānantānaṁ apassantānaṁ hoti, tato eva ca sukhādipatthanāsambhavato, taṇhāya ca upagatattā taṇhāgatānaṁ taṇhāparitassitena diṭṭhivipphanditameva diṭṭhicalanameva. "Asati attani ko vedanaṁ anubhavatī"ti kāyavacīdvāresu diṭṭhiyā copanappattimattameva, na pana diṭṭhiyā paññāpetabbo koci dhammo sassato atthīti adhippāyoti. Ekaccasassatādīsupi esa nayo.

Phassapaccayavāravaṇṇanā

118. **Paramparapaccayadassanatthan**ti yaṁ diṭṭhiyā mūlakāraṇaṁ, tassāpi kāraṇaṁ, puna tassapi kāraṇanti evaṁ paccayaparamparadassanatthaṁ. Yena hi

---

1. Dī 1. 12 piṭṭhe.

taṇhāparitassitena etāni diṭṭhigatāni pavattanti, tassa vedayitaṁ paccayo, vedayitassāpi phasso paccayoti evaṁ paccayaparamparavibhāvinī ayaṁ desanā. Kimatthiyaṁ pana paccayaparamparadassananti ce? Atthantaraviññāpanatthaṁ. Tena hi yathā diṭṭhisaṅkhāto paññāpanadhammo, tappaccayadhammā ca yathāsakaṁ paccayavaseneva uppajjanti, na paccayehi vinā, evaṁ paññāpetabbadhammāpi rūpavedanādayo, na ettha koci sassato attā vā loko vāti evamatthantaraṁ viññāpitaṁ hoti. Taṇhādiṭṭhipariphanditaṁ tadapi vedayitaṁ diṭṭhikāraṇabhūtāya taṇhāya paccayabhūtaṁ phassapaccayā hotīti attho.

131. **Tassa paccayassā**ti tassa phassasaṅkhātassa paccayassa. **Diṭṭhivedayite** diṭṭhiyā paccayabhūte vedayite, phassapadhānehi attano paccayehi nipphādetabbe. Sādhetabbe cetaṁ bhummaṁ. **Balavabhāvadassanatthan**ti balavakāraṇabhāvadassanatthaṁ. Tathā hi vināpi cakkhādivatthūhi, sampayuttadhammehi ca kehici vedanā uppajjati, na pana kadācipi phassena vinā, tasmā phasso vedanāya balavakāraṇaṁ. Na kevalaṁ vedanāya eva, atha kho sesasampayuttadhammānampi. Sannihitopi hi visayo sace cittuppādo phusanākāravirahito hoti, na tassa ārammaṇapaccayo bhavatīti phasso sabbesampi sampayuttadhammānaṁ visesapaccayo. Tathā hi Bhagavatā **Dhammasaṅgaṇīpakaraṇe** cittuppādaṁ vibhajantena “phasso hotī”ti phassasseva paṭhamamuddharaṇaṁ kataṁ, vedanāya pana sātisayamadhiṭṭhānapaccayo eva. “Paṭisaṁvedissantī”ti vuttattā “tadapī”ti etthādhikāroti āha **“taṁ vedayitan”**ti. Gamyamānatthassa vā-saddassa payogaṁ pati kāmacārattā, lopattā, sesattāpi ca esa na payutto. Evamīdisesu. Hoti cettha—

“Gamyamānādhikārato, lopato sesato cāti.
Kāraṇehi catūhipi, na katthaci ravo yutto”ti.

“Yathā hī”ti-ādinā phassassa balavakāraṇatādassanena tadatthaṁ samattheti. Tattha **patato**ti patantassa. **Thūṇā**ti upatthambhakadārussetaṁ adhivacanaṁ.

Diṭṭhigatikādhiṭṭhānavaṭṭakathāvaṇṇanā

144. Kiñcāpi imasmiṁ ṭhāne Pāḷiyaṁ vedayitamanāgataṁ, heṭṭhā pana tīsupi vāresu adhikatattā, upari ca "phussa phussa paṭisaṁvedentī"ti vakkhamānattā vedayitamevettha padhānanti āha **"sabbadiṭṭhivedayitāni sampiṇḍetī"**ti. "Yepi te"ti tattha tattha āgatassa ca pi-saddassa atthaṁ sandhāya **"sampiṇḍetī"**ti vuttaṁ. Ye te samaṇabrāhmaṇā sassatavādā -pa- sabbepi te chahi phassāyatanehi phussa phussa paṭisaṁvedentīti hi vedayitakiriyāvasena taṁtaṁdiṭṭhigatikānaṁ sampiṇḍitattā vedayitasampiṇḍanameva jātaṁ. Sabbampi hi vākyaṁ kiriyāpadhānanti. **Upari phasse pakkhipanatthāyā**ti "chahi phassāyatanehī"ti vutte upari phasse pakkhipanatthaṁ, pakkhipanañcettha vedayitassa phassapaccayatādassanameva. "Chahi phassāyatanehi phussa phussa paṭisaṁvedentī"ti iminā hi chahi ajjhattikāyatanehi chaḷārammaṇapaṭisaṁvedanaṁ ekantato chaphassahetukamevāti dassitaṁ hoti, tena vuttaṁ **"sabbe te"**ti-ādi.

Kambojoti evaṁnāmakaṁ raṭṭhaṁ. Tathā **dakkhiṇāpatho.** **"Sañjātiṭṭhāne"**ti iminā sañjāyanti etthāti adhikaraṇattho **sañjāti**-saddoti dasseti. Evaṁ **samosaraṇa**-saddo. **Āyatana**-saddopi tadubhayatthe. **Āyatane**ti samosaraṇabhūte catumahāpathe. **Nan**ti mahānigrodharukkhaṁ. Idañhi Aṅguttarāgame Pañcanipāte Saddhānisaṁsasuttapadaṁ. Tattha ca "seyyathāpi bhikkhave subhūmiyaṁ catumahāpathe mahānigrodho samantā pakkhīnaṁ paṭisaraṇaṁ hotī"ti[1] tanniddeso vutto. **Sati sati-āyatane**ti satisaṅkhāte kāraṇe vijjamāne, tatra tatreva sakkhitabbataṁ pāpuṇātīti attho. Āyatanti ettha phalāni tadāyattavuttitāya pavattanti, āyabhūtaṁ vā attano phalaṁ tanoti pavattetīti **āyatanaṁ,** kāraṇaṁ. **Sammantī**ti upasammanti assāsaṁ janenti. **Āyatana**-saddo aññesu viya na ettha atthantarāvabodhakoti āha **"paṇṇattimatte"**ti, tathā tathā paññattimatteti attho. Rukkhagacchasamūhe paṇṇattimatte hi araññavohāro, araññameva ca araññāyatananti. **Atthattayepī**ti ettha **pi**-saddena ākaranivāsādhiṭṭhānatthe sampiṇḍeti. "Hiraññāyatanaṁ

---

1. Aṁ 2. 36 piṭṭhe.

suvaṇṇāyatanan"ti-ādīsu hi ākare, "issarāyatanaṁ vāsudevāyatanan"ti-ādīsu nivāse, "kammāyatanaṁ sippāyatanan"ti-ādīsu adhiṭṭhāne pavattati, nissayeti attho.

Āyatanti ettha ākaronti, nivasanti, adhiṭṭhahantīti yathākkamaṁ vacanattho. Cakkhādīsu phassādayo ākiṇṇā, tāni ca nesaṁ vāso, adhiṭṭhānañca nissayapaccayabhāvato. Tasmā tadetampi atthattayamidha yujjatiyeva. Kathaṁ yujjatīti āha **"cakkhādīsu hī"**ti-ādi. Phasso vedanā saññā cetanā cittanti ime phassapañcamakā dhammā upalakkhaṇavasena vuttā aññesampi taṁsampayuttadhammānaṁ āyatanabhāvato, padhānavasena vā. Tathā hi cittuppādaṁ vibhajantena Bhagavatā teyeva "phasso hoti, vedanā, saññā, cetanā, cittaṁ hotī"ti paṭhamaṁ vibhattā. **Sañjāyan**ti tannissayārammaṇabhāvena tattheva uppattito. **Samosaranti** tattha tattha vatthudvārārammaṇabhāvena samosaraṇato. Tāni ca nesaṁ kāraṇaṁ tesamabhāve abhāvato. Ayaṁ pana yathāvutto sañjātidesādi-attho ruḷhivaseneva tattha tattha niruḷhatāya eva pavattattāti **Ācariya-ānandattherena**vuttaṁ. Ayaṁ pana padatthavivaraṇamukhena pavatto attho—āyatanato, āyānaṁ tananato, āyatassa ca nayanato **āyatanaṁ.** Cakkhādīsu hi taṁtaṁdvārārammaṇā cittacetasikā dhammā sena sena anubhavanādikiccena āyatanti uṭṭhahanti ghaṭenti vāyamanti, āyabhūte ca dhamme etāni tanonti vitthārenti, āyatañca saṁsāradukkhaṁ nayanti pavattentīti. **Iti iminā nayenā**ti ettha ādi-atthena **iti-**saddena "sotaṁ paṭiccā"ti-ādi Pāḷiṁ saṅgaṇhāti.

Tattha **tiṇṇan**ti cakkhupasādarūpārammaṇacakkhuviññāṇādīnaṁ tiṇṇaṁ visayindriyaviññāṇānaṁ. Tesaṁ samāgamanabhāvena gahetabbato **"phasso saṅgatī"**ti vutto. Tathā hi so "sannipātapaccupaṭṭhāno"ti vuccati. Iminā nayena āropetvāti sambandho. Tena imamatthaṁ dasseti—yathā "cakkhuṁ paṭicca -pa- phasso"ti[1] etasmiṁ sutte vijjamānesupi saññādīsu sampayuttadhammesu vedanāya padhānakāraṇabhāvadassanatthaṁ phassasīsena desanā katā, evamidhāpi "phassapaccayā vedanā"ti-ādinā phassaṁ ādiṁ

1. Ma 1. 158; Ma 3. 328, 332, 333; Saṁ 1. 301, 302; Saṁ 2. 261; Abhi 4. 248 piṭṭhesu.

katvā aparantapaṭisandhānena paccayaparamparaṁ dassetuṁ "chahi phassāyatanehī"ti ca "phussa phussā"ti ca phassasīsena desanā katāti. **Phassāyatanādīnī**ti **ādi**-saddena "phussa phussā"ti vacanaṁ saṅgaṇhāti.

"Kiñcāpī"ti-ādinā saddamattato codanālesaṁ dassetvā **"tathāpī"**ti-ādinā atthato taṁ pariharati. Na āyatanāni phusanti rūpānamanārammaṇabhāvato. Phasso arūpadhammo visamāno ekadesena ārammaṇaṁ analliyamānopi phusanākārena pavatto phusanto viya hotīti āha **"phassova taṁ taṁ ārammaṇaṁ phusatī"**ti. Teneva so "phusanalakkhaṇo, saṅghaṭṭanaraso"ti ca vuccati. "Chahi phassāyatanehi phussa phussā"ti aphusanakiccānipi nissitavohārena phusanakiccāni katvā dassanameva phasse upanikkhipanaṁ nāma yathā "mañcā ghosantī"ti. **Upanikkhipitvā**ti hi phusanakiccāropanavasena phassasmiṁ pavesetvāti attho. Phassagatikāni katvā phassupacāraṁ āropetvāti vuttaṁ hoti. Upacāro nāma vohāramattaṁ, na tena atthasiddhi ataṁsabhāvato. Atthasijjhanako pana taṁsabhāvoyeva attho gahetabboti dassetuṁ **"tasmā"**ti-ādimāha. Yathāhu—

"Atthañhi Nātho saraṇaṁ avoca,
Na byañjanaṁ lokahito Mahesī"ti[1].

Attano paccayabhūtānaṁ channaṁ phassānaṁ vasena cakkhusamphassajā yāva manosamphassajāti saṅkhepato chabbidhaṁ sandhāya **"chaphassāyatanasambhavā vedanā"**ti vuttaṁ. Vitthārato pana—

"Phassato chabbidhāpetā, upavicārabhedato.
Tidhā nissitato dvīhi, tidhā kālena vaḍḍhitā"ti—

aṭṭhasatapariyāye vuttanayena aṭṭhasatappabhedā. Mahāvihāravāsino cettha yathā viññāṇaṁ nāmarūpaṁ saḷāyatanaṁ, evaṁ phassaṁ, vedanañca paccayapaccayuppannampi sasantatipariyāpannaṁ dīpento vipākameva icchanti, aññe pana yathā tathā vā paccayabhāvo sati na sakkā vajjetunti sabbameva icchanti. **Sā**ti yathāvuttappabhedā vedanā. **Rūpataṇhādibhedāyā**ti

---

1. Kaṅkhā 114 piṭṭhe.

“seṭṭhiputto brāhmaṇaputto”ti pitunāmavasena viya ārammaṇanāmavasena vuttāya rūpataṇhā yāva dhammataṇhāti saṅkhepato chabbidhāya. Vitthārato pana—

> “Rūpataṇhādikā kāma-taṇhādīhi tidhā puna.
> Santānato dvidhā kāla-bhedena guṇitā siyun”ti—

evaṁ vutta-aṭṭhasatappabhedāya. **Upanissayadhakāṭiyā**ti upanissayasīsena. Kasmā panettha upanissayapaccayova uddhaṭo, nanu sukhā vedanā, adukkhamasukhā ca taṇhāya ārammaṇamatta-ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayapakatūpanissayavasena catudhā paccayo, dukkhā ca ārammaṇamattapakatūpanissayavasena dvidhāti? Saccametaṁ, upanissaye eva pana taṁ sabbampi antogadhanti evamuddhaṭo. Yuttaṁ tāva ārammaṇūpanissayassa upanissayasāmaññato upanissaye antogadhatā, kathaṁ pana ārammaṇamatta-ārammaṇādhipatīnaṁ tattha antogadhabhāvo siyāti? Tesampi ārammaṇasāmaññato ārammaṇūpanissayena saṅgahitattā ārammaṇūpanissayasamodhānabhūteva upanissaye eva antogadhatā hoti. Etadatthameva hi sandhāya “upanissayenā”ti avatvā “upanissayakoṭiyā”ti vuttaṁ. Siddhe hi satyārambho niyamāya vā hoti atthantaraviññāpanāya vāti. Evamīdisesu.

Catubbidhassāti kāmupādānaṁ yāva attavādupādānanti catubbidhassa. Nanu ca taṇhāva kāmupādānaṁ, kathaṁ sāyeva tassa paccayo siyāti? Saccaṁ, purimataṇhāya pana upanissayapaccayena pacchimataṇhāya daḷhabhāvato purimāyeva taṇhā pacchimāya paccayo bhavati. Taṇhādaḷhattameva hi “kāmupādānaṁ upāyāso upakaṭṭhā”ti-ādīsu viya **upa**-saddassa daḷhatthe pavattanato. Apica dubbalā taṇhā taṇhāyeva, balavatī taṇhā kāmupādānaṁ. Atha vā apattavisayapatthanā taṇhā tamasi corānaṁ hatthapasāraṇaṁ viya, sampattavisayaggahaṇaṁ kāmupādānaṁ corānaṁ hatthagatabhaṇḍaggahaṇaṁ viya. Appicchatāpaṭipakkhā taṇhā. Santuṭṭhitāpaṭipakkhaṁ kāmupādānaṁ. Pariyesanadukkhamūlaṁ taṇhā, ārakkhadukkhamūlaṁ kāmupādānaṁ. Ayampi tesaṁ viseso kecivādavasena Ācariyadhammapālattherena[1] dassito purimanayasseva Visuddhimagge[2] sakavādabhāvena vuttattā.

---

1. Dī-Ṭī 1. 184 piṭṭhe.
2. Visuddhi 1. 204 piṭṭhe.

Asahajātassa upādānassa upanissayakoṭiyā, sahajātassa pana sahajātakoṭiyāti yathālābhamattho gahetabbo. Tattha asahajātā anantaraniruddhā anantarasamanantara-anantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi chadhā paccayo. Ārammaṇabhūtā pana ārammaṇamatta-ārammaṇādhipati-ārammaṇūpanissayehi tidhā, taṁ sabbampi vuttanayena upanissayeneva saṅgahetvā **"upanissayakoṭiyā"**ti vuttaṁ. Yasmā ca taṇhāya rūpādīni assādetvā kāmesu pātabyataṁ āpajjati, tasmā taṇhā kāmupādānassa upanissayakoṭiyā paccayo. Tathā rūpādibhede sammūḷho "natthi dinnan"ti-ādinā[1] micchādassanaṁ, saṁsārato muccitukāmo asuddhimagge suddhimaggaparāmasanaṁ, khandhesu attattaniyagāhabhūtaṁ sakkāyadassanañca gaṇhāti. Tasmā itaresampi tiṇṇaṁ taṇhā upanissayakoṭiyā paccayoti daṭṭhabbaṁ. Sahajātā pana sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatahetuvasena sattadhā sahajātānaṁ paccayo. Tampi sabbaṁ sahajātapaccayeneva saṅgahetvā **"sahajātakoṭiyā"**ti vuttaṁ.

Bhavassāti kammabhavassa ceva upapattibhavassa ca. Tattha cetanādisaṅkhātaṁ sabbaṁ bhavagāmikammaṁ kammabhavo. Kāmabhavādinavavidho upapattibhavo. Tesu upapattibhavassa catubbidhampi upādānaṁ upapattibhavahetubhūtassa kammabhavassa kāraṇabhāvato, tassa ca sahāyabhāvūpagamanato pakatūpanissayavasena paccayo. Kammārammaṇakaraṇakāle pana kammasahajātamupādānaṁ upapattibhavassa ārammaṇavasena paccayo. Kammabhavassa pana sahajātassa sahajātamupādānaṁ sahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatavasena ceva hetumaggavasena ca anekadhā paccayo. Asahajātassa pana anantarassa asahajātamupādānaṁ anantarasamanantara-anantarūpanissayanatthivigatāsevanavasena, itarassa ca nānantarassa pakatūpanissayavasena, sammasanādikālesu ārammaṇādivasena ca paccayo. Tattha anantarādike upanissayapaccaye, sahajātādike ca sahajātapaccaye pakkhipitvā tathāti vuttaṁ, rūpūpahārattho vā hesa-anukaḍḍhanattho vā. Tena hi upanissayakoṭiyā ceva sahajātakoṭiyā cāti atthaṁ dasseti.

1. Dī 1. 51; Ma 1. 362; Ma 2. 63-4, 182; Ma 3. 72, 74, 99, 116-7; Saṁ 2. 169; Aṁ 1. 272; Aṁ 3. 474, 491; Abhi 1. 241, 263; Abhi 2. 375, 383, 389, 405 piṭṭhesu.

Bhavo jātiyāti ettha **bhavo**ti kammabhavo adhippeto. So hi jātiyā paccayo, na upapattibhavo. Jātiyeva hi upapattibhavoti, sā ca paṭhamābhinibbattakhandhā. Tena vuttaṁ **"jātīti panettha savikārā pañcakkhandhā daṭṭhabbā"**ti, tenāyaṁ codanā nivattitā "nanu jātipi bhavoyeva, kathaṁ so jātiyā paccayo"ti, kathaṁ panetaṁ jānitabbaṁ "kammabhavo jātiyā paccayo"ti ce? Bāhirapaccayasamattepi kammavaseneva hīnapaṇītādivisesadassanato. Yathāha Bhagavā "kammaṁ satte vibhajati yadidaṁ hīnapaṇītatāyā"ti[1]. **Savikārā**ti nibbattivikārena savikārā, na aññehi, te ca atthato upapattibhavoyeva, so eva ca tassa kāraṇaṁ bhavitumayutto taṇhāya kāmupādānassa paccayabhāve viya purimapacchimādivisesānamasambhavato, tasmā kammabhavoyeva upapattibhavasaṅkhātāya jātiyā kammapaccayena ceva pakatūpanissayapaccayena ca paccayoti atthaṁ dassetuṁ "kammapaccayaṁ upanissayeneva saṅgahetvā upanissayakoṭiyā paccayo"ti vuttaṁ. Yasmā pana jātiyā sati jarāmaraṇaṁ, jarāmaraṇādinā phuṭṭhassa ca bālassa sokādayo sambhavanti, nāsati, tasmā jātijarāmaraṇādīnaṁ upanissayavasena paccayoti āha **"jāti -pa- paccayo"**ti vitthārato atthavinicchayassa akatattā, sahajātūpanissayasīseneva paccayavicāraṇāya ca, dassitattā, aṅgādividhānassa ca anāmaṭṭhattā **"ayamettha saṅkhepo"**ti-ādi vuttaṁ. Mahāvisayattā paṭiccasamuppādavicāraṇāya niravasesā ayaṁ kuto laddhabbāti codanamapaneti **"vitthārato"**ti-ādinā. **"Idha panassā"**ti-ādinā Pāḷiyampi paṭiccasamuppādakathā ekadeseneva kathitāti dasseti. Tattha **idhā**ti imasmiṁ Brāhmajāle. **Assā**ti paṭiccasamuppādassa. **Payojanamattamevā**ti diṭṭhiyā kāraṇabhūtavedanāvasena ekadesamattaṁ payojanameva. "Mattamevā"ti hi avadhāraṇatthe pariyāyavacanaṁ "appaṁ vassasataṁ āyu, idānetarahi vijjatī"ti-ādīsu viya aññamaññatthāvabodhanavasena sapayojanattā, **matta**-saddo vā pamāṇe, payojanasaṅkhātaṁ pamāṇameva, na taduttarīti attho. **"Matta**-saddo avadhāraṇe **eva**-saddo sanniṭṭhāne"tipi vadanti. Evaṁ sabbattha. Hoti cettha—

---

1. Ma 3. 244, 149 piṭṭhe.

"Mattamevāti ekatthaṁ, mattapadaṁ pamāṇake.
Mattāvadhāraṇe vā, sanniṭṭhānamhi cetaran"ti.

Ekadesenevidha Pāḷiyaṁ kathitattā paṭiccasamuppādassa tathā kathane saddhiṁ udāharaṇena kāraṇaṁ dassento **"Bhagavā hī"**ti-ādimāha. Tena imamadhippāyaṁ dasseti "vaṭṭakathaṁ kathento Bhagavā avijjātaṇhādiṭṭhīnamaññatarasīsena kathesi, tesu idha diṭṭhisīseneva kathento vedanāya diṭṭhiyā balavakāraṇattā vedanāmūlakaṁ ekadesameva paṭiccasamuppādaṁ kathesī"ti. Etāni ca suttāni Aṅguttaranikāye Dasanipāte[1]. Tattha **purimakoṭi na paññāyatī**ti asukassa nāma Sammāsambuddhassa, cakkavattino vā kāle avijjā uppannā, na tato pubbeti evaṁ avijjāya purimo ādimariyādo appaṭihatassa mama sabbaññutaññāṇassāpi na paññāyati tathā mariyādassa avijjamānattāti attho. **Evañcetan**ti iminā mariyādābhāvena ayaṁ avijjā kāmaṁ vuccati. **Atha ca panā**ti evaṁ kālaniyamena mariyādābhāvena vuccamānāpi. **Idappaccayā**ti imasmā pañcanīvaraṇasaṅkhātapaccayā **avijjā**sambhavatīti evaṁ dhammaniyāmena avijjāya koṭi **paññāyatī**ti attho. "Ko cāhāro avijjāya, 'pañca nīvaraṇā'tissa vacanīyan"ti[2] hi tattheva vuttaṁ, Ṭīkāyaṁ pana "āsavapaccayā"ti[3] āha, taṁ udāharaṇasuttena na sameti. Ayaṁ paccayo **idappaccayo** ma-kārassa da-kārādesavasena. Saddavidū pana "īdisassa payogassa dissanato ida-saddoyeva pakatī"ti vadanti, ayuttamevetaṁ vaṇṇavikārādivasena nānāpayogassa dissamānattā. Yathā hi vaṇṇavikārena "amū"ti vuttepi "asū"ti dissati, "imesū"ti vuttepi "esū"ti, evamidhāpi vaṇṇavikāro ca vākye viya samāsepi labbhateva yathā "jānipati tudampatī"ti. Kimettha vattabbaṁ, pabhinnapaṭisambhidena āyasmatā Mahākaccāyanattherena vuttameva pamāṇanti daṭṭhabbaṁ.

Bhavataṇhāyāti bhavasaññojanabhūtāya taṇhāya. **Idappaccayā**ti imasmā avijjāpaccayā. "Ko cāhāro bhavataṇhāya, 'avijjā'tissa vacanīyan"ti[4] hi vuttaṁ. **Bhavadiṭṭhiyā**ti sassatadiṭṭhiyā. **Idappaccayā**ti idha

1. Aṁ 3. 346 piṭṭhe.
2. Aṁ 3. 346 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭī 1. 185 piṭṭhe.
4. Aṁ 3. 349 piṭṭhe.

pana vedanāpaccayātveva attho. Nanu diṭṭhiyo eva kathetabbā, kimatthiyaṁ pana paṭiccasamuppādakathananti anuyogenāha **"tenā"**ti-ādi. Idaṁ vuttaṁ hoti—anulomena paṭiccasamuppādakathā nāma vaṭṭakathā, taṁ kathaneneva Bhagavā ete diṭṭhigatikā yāvidaṁ micchādassanaṁ na paṭinissajjanti, tāva iminā paccayaparamparena vaṭṭeyeva nimujjantīti dassesīti. **Ito** bhavādito. **Ettha** bhavādīsu. Esa nayo sesapadadvayepi. Iminā apariyantaṁ aparāparuppattiṁ dasseti. **Vipannaṭṭhā**ti vividhena nāsitā.

Vivaṭṭakathādivaṇṇanā

145. **Diṭṭhigatikādhiṭṭhānan**ti diṭṭhigatikānaṁ micchāgāhadassanavasena adhiṭṭhānabhūtaṁ, diṭṭhigatikavasena puggalādhiṭṭhānanti vuttaṁ hoti. Puggalādhiṭṭhānadhammadesanā hesā. **Yuttayogabhikkhu-adhiṭṭhānan**ti yuttayogānaṁ bhikkhūnamadhiṭṭhānabhūtaṁ, bhikkhuvasena puggalādhiṭṭhānanti vuttaṁ hoti. **Vivaṭṭan**ti vaṭṭato vigataṁ. **"Yehī"**ti-ādinā diṭṭhigatikānaṁ micchādassanassa kāraṇabhūtāya vedanāya paccayabhūtaṁ heṭṭhā vuttameva phassāyatanamidha gahitaṁ desanākusalena Bhagavatāti dasseti. **Vedanākammaṭṭhāne**ti "vedanānaṁ samudayan"ti-ādikaṁ imaṁ Pāḷiṁ sandhāya vuttaṁ. Kiñcimattameva visesoti āha **"yathā panā"**ti-ādi. **Tan**ti "phassasamudayā, phassanirodhā"ti vuttaṁ kāraṇaṁ. **"Āhārasamudayā"**ti-ādīsu kabaḷīkāro āhāro veditabbo. So hi "kabaḷīkāro āhāro imassa kāyassa āhārapaccayena paccayo"ti[1] **paṭṭhāne** vacanato kammasamuṭṭhānānampi cakkhādīnaṁ upatthambhakapaccayo hotiyeva. **"Nāmarūpasamudayā"**ti-ādīsu vedanādikkhandhattayameva nāmaṁ. Nanu ca "nāmarūpapaccayā saḷāyatanan"ti vacanato sabbesu chasu phassāyatanesu "nāmarūpasamudayā nāmarūpanirodhā" icceva vattabbaṁ, atha kasmā cakkhāyatanādīsu "āhārasamudayā āhāranirodhā"ti vuttanti? Saccametaṁ avisesena, idha pana evampi cakkhādīsu sambhavatīti visesato dassetuṁ tathā vuttanti daṭṭhabbaṁ.

Uttaritarajānaneneva diṭṭhigatassa jānanampi siddhanti katvā Pāḷiyamanāgatepi **"diṭṭhiñca jānātī"**ti vuttaṁ. **Sīlasamādhipaññāyo** lokiyalokuttaramissakā, **vimutti** pana idha heṭṭhimā phalasamāpattiyo "yāva

---

1. Abhi 8. 156 piṭṭhe.

arahattā"ti aggaphalassa visuṁ vacanato. Paccakkhānumānena cettha pajānanā, tenevāha **"bahussuto ganthadharo bhikkhu jānātī"**ti-ādi, yathālābhaṁ vā yojetabbaṁ. **Desanā panā**ti ettha **pana**-saddo aruciyattho. tenimaṁ dīpeti—yadipi anāgāmi-ādayo yathābhūtaṁ pajānanti, tathāpi arahato ukkaṁsagativijānanavasena desanā arahattanikūṭena niṭṭhāpitāti. Suvaṇṇageho viya ratanamayakaṇṇikāya desanā arahattakaṇṇikāya niṭṭhāpitāti attho. Ettha ca "yato kho -pa- pajānātī"ti etena dhammassa niyyānikabhāvena saddhiṁ saṁghassa suppaṭipattiṁ dasseti, teneva Aṭṭhakathāyaṁ "ko evaṁ jānātīti? Khīṇāsavo jānāti, yāva āraddhavipassako jānātī"ti paripuṇṇaṁ katvā bhikkhusaṁgho dassito, tena yadetaṁ heṭṭhā vuttaṁ "bhikkhusaṁghavasenāpi dīpetun"ti[1], taṁ yathārutavaseneva dīpitaṁ hotīti daṭṭhabbaṁ.

146. **"Desanājālavimutto diṭṭhigatiko nāma natthī"**ti dassanaṁ desanāya kevalaparipuṇṇataṁ ñāpetunti veditabbaṁ. Anto jālassāti **antojālaṁ,** dabbapavesanavasena antojāle akatāpi tannissitavādappavesanavasena katāti **antojālīkatā,** anto jālassa tiṭṭhantīti vā **antojālā,** dabbavasena anantojālāpi tannissitavādavasena antojālā katāti **antojālīkatā.** Abhūtatabbhāve karāsabhūyoge vikāravācakato īpaccayo, antasarassa vā īkārādesoti saddavidū yathā "dhavalīkāro, kabaḷīkāro"ti[2], imamatthaṁ dassetuṁ **"imassā"**ti-ādi vuttaṁ. Nissitā avasitāva hutvā ummujjamānā ummujjantīti attho. **Māna**-saddo cettha bhāvenabhāvalakkhaṇattho appahīnena ummujjanabhāvena puna ummujjanabhāvassa lakkhitattā, tathā **"osīdantā"**ti-ādīsupi **anta**-saddo. Ummujjaneneva avuttassāpi nimujjanassa gahaṇanti dasseti **"osīdantā"**ti-ādinā. Tattha apāyūpapattivasena adho osīdanaṁ, sampattibhavavasena uddhamuggamanaṁ. Tathā parittabhūmimahaggatabhūmivasena, diṭṭhiyā olīnatātidhāvanavasena, pubbantānudiṭṭhi-aparantānudiṭṭhivasena ca yathākkamaṁ yojetabbaṁ. **Pariyāpannā**ti antogadhā. Tabbhāvo ca tadābaddhenāti vuttaṁ **"etena ābaddhā"**ti. **"Na hetthā"**ti-ādinā yathāvuttapāḷiyā āpannatthaṁ dasseti.

---

1. Dī-Ṭṭha 1. 69 piṭṭhe.
2. Saṁ 1. 253 piṭṭhesu.

Idāni upamāsaṁsandanamāha **"kevaṭṭo viyā"**ti-ādinā. Ke udake vaṭṭati paricaratīti **kevaṭṭo,** macchabandho. Kāmaṁ kevaṭṭantevāsīpi Pāḷiyaṁ vutto, so pana tadanugatikovāti tathā vuttaṁ. **Dasasahassilokadhātū**ti jātikkhettaṁ sandhāyāha tattheva paṭivedhasambhavato, aññesañca taggahaṇeneva gahitattā. Aññatthāpi hi diṭṭhigatikā ettha pariyāpannā antojālīkatāva. **Oḷārikā**ti pākaṭabhāvena thūlā. **Tassā**ti parittodakassa.

147. **"Sabbadiṭṭhīnaṁ saṅgahitattā"**ti etena vādasaṅgahaṇena puggalasaṅgahoti dasseti. **Attano -pa- dassento**ti desanākusalatāya yathāvuttesu diṭṭhigatikānaṁ ummujjananimujjanaṭṭhānabhūtesu katthacipi bhavādīsu attano anavarodhabhāvaṁ dassento. **Nayantī**ti satte icchitaṭṭhānamāvahanti, taṁ pana tathā-ākaḍḍhanavasenāti āha **"gīvāyā"**ti-ādi. **"Nettisadisatāyā"**ti iminā sadisavohāraṁ, upamātaddhitaṁ vā dasseti. **"Sā hī"**ti-ādi sadisatāvibhāvanā. **Gīvāyā**ti ettha mahājanānanti[1] sambandhīniddeso **netī**ti etthāpi kammabhāvena sambajjhitabbo **nī**-saddassa dvikammikattā, ākhyātapayoge ca bahulaṁ sāmivacanassa kattukammatthajotakattā. **Assā**ti anena Bhagavatā, sā bhavanetti ucchinnāti sambandho. **Puna appaṭisandhikabhāvā**ti sāmatthiyatthamāha. Jīvitapariyādāne vutteyeva hi puna appaṭisandhikabhāvo vutto nāma tasseva adassanassa padhānakāraṇattā. **Na dakkhantī**ti ettha anāgatavacanavasena padasiddhi "yatra hi nāma sāvako evarūpaṁ ñassati vā dakkhati vā sakkhiṁ vā karissatī"ti-ādīsu[2] viyāti dasseti **"na dakkhissantī"**ti iminā. Kiṁ vuttaṁ hotīti āha **"apaṇṇattikabhāvaṁ gamissantī"ti. Apaṇṇattikabhāvan**ti ca dharamānakapaṇṇattiyā eva apaṇṇattikabhāvaṁ, atītapaṇṇattiyā pana Tathāgatapaṇṇatti yāva sāsanantaradhānā, tato uddhampi aññabuddhuppādesu pavattati eva yathā adhunā Vipassi-ādīnaṁ. Tathā hi vakkhati "vohāramattameva bhavissatī"ti[3]. Paññāya cettha paṇṇādesoti neruttikā.

Kāyoti attabhāvo, yo rūpārūpadhammasamūho. Evañhissa ambarukkhasadisatā, tadavayavānañca rūpakkhandhacakkhāyatanacakkhudhātādīnaṁ

---

1. Mahājananti (Aṭṭhakathāyaṁ)
2. Vi 1. 145; Saṁ 1. 447 piṭṭhe.
3. Dī-Ṭṭha 1. 118 piṭṭhe.

ambapakkasadisatā yujjati. **Tan**ti kāyaṁ. **Pañcapakkadvādasapakka-aṭṭhārasapakkaparimāṇā**ti pañcapakkaparimāṇā ekā, dvādasapakkaparimāṇā ekā, aṭṭhārasapakkaparimāṇā ekāti tividhā pakkambaphalapiṇḍī viya. Piṇḍo etassāti **piṇḍī,** thavako. **Tadanvayānī**ti vaṇṭānugatāni, tenāha **"taṁyeva vaṇṭaṁ anugatānī"**ti.

Maṇḍūkakaṇṭakavisasamphassanti visavantassa bhekavisesassa kaṇṭakena, tadaññena ca visena samphassaṁ, maṇḍūkakaṇṭake vijjamānassa visassa samphassaṁ vā. Sakaṇṭako jalacārī satto idha maṇḍūko nāma, yo "pāsāṇakacchapo"ti voharanti, tassa naṅguṭṭhe aggakoṭiyaṁ ṭhito kaṇṭakotipi vadanti. Ekaṁ visamacchakaṇṭakantipi eke. **Kirā**ti anussavanatthe nipāto. Ettha ca vaṇṭacchede vaṇṭūpanibandhānaṁ ambapakkānaṁ ambarukkhato vicchedo viya bhavanetticchede tadupanibandhānaṁ khandhādīnaṁ santānato vicchedoti ettāvatāva Pāḷiyamāgataṁ opammaṁ, tadavasesaṁ pana atthato laddhamevāti daṭṭhabbaṁ.

148. **Buddhabalan**ti Buddhānaṁ ñāṇabalaṁ. **Kathitasuttassa nāmā**ti ettha **nāma**-saddo sambhāvane nipāto, tena "evampi nāma kathitasuttassā"ti vuttanayena suttassa guṇaṁ sambhāveti. **Handā**ti vossaggatthe. Tena hi adhunāva gaṇhāpessāmi. Na papañcaṁ karissāmīti vossaggaṁ karoti.

Dhammapariyāyeti dhammadesanāsaṅkhātāya Pāḷiyā. **Idhattho**ti diṭṭhadhammahitaṁ. **Parattho**ti samparāyahitaṁ, tadubhayattho vā. Bhāsitatthopi yujjati "dhammajālan"ti ettha tantidhammassa gahitattā. **Ihā**ti idha sāsane. **Nan**ti nipātamattaṁ "na naṁ suto samaṇo Gotamo"ti-ādīsu viya. **Tantidhammā**ti Pāḷidhammā. Sabbena sabbaṁ saṅgaṇhanato atthasaṅkhātaṁ jālametthāti **atthajālaṁ.** Tathā **dhammajālaṁ brahmajālaṁ diṭṭhijālan**ti etthāpi. Saṅgāmaṁ vijināti etenāti **saṅgāmavijayo,** saṅgāmo cettha pañcahi mārehi samāgamanaṁ abhiyujjhananti āha **"devaputtamārampī"**ti-ādi. Atthasampattiyā hi **atthajālaṁ.** Byañjanasampattiyā, sīlādi-anavajjadhammaniddesato ca **dhammajālaṁ.** Seṭṭhaṭṭhena brahmabhūtānaṁ maggaphalanibbānānaṁ vibhattattā **brahmajālaṁ.** Diṭṭhivivecanamukhena suññatāpakāsanena sammādiṭṭhiyā vibhattattā **diṭṭhijālaṁ.** Titthiyavādanimmaddanupāyattā **anuttaro saṅgāmavijayo**ti evampettha atthayojanā veditabbā.

Nidānāvasānatoti "atha Bhagavā anuppatto"ti vacanasaṅkhātanidānapariyosānato. Mariyādāvadhivacanañhetaṁ. Apica **nidānāvasānato**ti nidānapariyosāne vuttattā nidānāvasānabhūtato "mamaṁ vā bhikkhave pare avaṇṇaṁ bhāseyyun"ti-ādi[1] vacanato. Abhividhi-avadhivacanañhetaṁ. Idañca **"avocā"**ti kiriyāsambandhanena vuttaṁ. "Nidānena ādikalyāṇan"ti vacanato pana nidānampi nigamanaṁ viya suttapariyāpannameva. **Alabbha -pa- gambhīran**ti sabbaññutaññāṇassa visesanaṁ.

149. Yathā anattamanā attano anatthacaratāya paramanā verimanā nāma honti, yathāha Dhammarājā **Dhammapade, Udāne** ca—

"Diso disaṁ yaṁ taṁ kayirā, verī vā pana verinaṁ.
Micchāpaṇihitaṁ cittaṁ, pāpiyo naṁ tato kare"ti[2].

Na evamime anattamanā, ime pana attano atthacaratāya **attamanā** nāma hontīti āha **"sakamanā"**ti. Sakamanatā ca pītiyā gahitacittattāti dasseti **"Buddhagatāyā"**ti-ādinā.

Ayaṁ pana Aṭṭhakathāto aparo nayo—**attamanā**ti samattamanā, imāya desanāya paripuṇṇamanasaṅkappāti attho. **Desanāvilāso** desanāya vijambhanaṁ, tañca desanākiccanipphādakaṁ sabbaññutaññāṇameva. Karavīkassa rutamiva mañjumadhurassaro yassāti **karavīkarutamañjū,** tena. **Amatābhisekasadisenā**ti kāyacittadarathavūpasamakaṁ sabbasambhārābhisaṅkhataṁudakaṁ dīghāyukatāsaṁvattanato **amataṁ** nāma. Tenābhisekasadisena. Brahmuno saro viya aṭṭhaṅgasamannāgato saro yassāti **brahmassaro,** tena. **Abhinandatī**ti taṇhāyati, tenāha **"taṇhāyampi āgato"**ti. Anekatthattā dhātūnaṁ **abhinandantī**ti upagacchanti sevantīti atthoti āha **"upagamanepī"**ti.

Tathā **abhinandantī**ti sampaṭicchantīti atthamāha **"sampaṭicchanepī"**ti. **Abhinanditvā**ti vuttoyevattho **"anumoditvā"**ti iminā pakāsitoti sandhāya **"anumodanepī"**ti vuttaṁ.

---

1. Dī 1. 3 piṭṭhe.
2. Khu 1. 19, 123 piṭṭhe.

Imamevatthaṁ gāthābandhavasena dassetuṁ **"subhāsitan"**ti-ādimāha. Tattha saddato **subhāsitaṁ,** atthato **sulapitaṁ.** Sīlappakāsanena vā **subhāsitaṁ,** suññatāpakāsanena **sulapitaṁ.** Diṭṭhivibhajanena vā **subhāsitaṁ,** tannibbedhakasabbaññutaññāṇavibhajanena **sulapitaṁ.** Evaṁ avaṇṇavaṇṇanisedhanādīhipi idha dassitappakārehi yojetabbaṁ. **Tādino**ti iṭṭhāniṭṭhesu samapekkhanādīhi pañcahi kāraṇehi tādibhūtassa. Imassa padassa vitthāro "iṭṭhāniṭṭhe tādī, cattāvīti tādī, vantāvīti tādī"ti-ādinā[1] **Mahāniddese** vutto, so upari Aṭṭhakathāyampi āvibhavissati. Kiñcāpi "katamañca taṁ bhikkhave"ti-ādinā[2] tattha tattha pavattāya kathetukamyatāpucchāya vissajjanavasena vuttattā idaṁ Suttaṁ Veyyākaraṇaṁ nāma bhavati. Byākaraṇameva hi Veyyākaraṇaṁ, tathāpi pucchāvissajjanāvasena pavattaṁ Suttaṁ Sagāthakaṁ ce, Geyyaṁ nāma bhavati. Niggāthakaṁ, ce aṅgantaraheturahitañca, Veyyākaraṇaṁ nāma. Iti pucchāvissajjanāvasena pavattassāpi geyyasādhāraṇato, aṅgantaraheturahitassa ca niggāthakabhāvasseva anaññasādhāraṇato pucchāvissajjanabhāvamanapekkhitvā niggāthakabhāvameva veyyākaraṇahetutāya dassento **"niggāthakattā hi idaṁ Veyyākaraṇan"**ti āha.

Kasmāti codanaṁ sodheti **"bhaññamāneti hi vuttan"**ti iminā. Ubhayasambandhapadañhetaṁ heṭṭhā, upari ca sambajjhanato. Idaṁ vuttaṁ hoti—"bhaññamāne"ti vattamānakālavasena vuttattā na kevalaṁ suttapariyosāneyeva, atha kho dvāsaṭṭhiyā ṭhānesu akampitthāti veditabbāti. Yadevaṁ sakalepi imasmiṁ sutte bhaññamāne akampitthāti atthoyeva sambhavati, na pana tassa tassa diṭṭhigatassa pariyosāne pariyosāneti atthoti? Nāyamanuyogo katthacipi na pavisati sambhavamatteneva anuyuñjanato, ayaṁ pana attho na sambhavamatteneva vutto, atha kho desanākāle kampanākāreneva ācariyaparamparābhatena. Teneva hi ākārenāyamattho saṅgītimāruḷho, tathāruḷhanayeneva ca saṅgahakārena vuttoti niṭṭhamettha gantabbaṁ, itarathā atakkāvacarassa imassatthassa takkapariyāhatakathanaṁ anupapannaṁ siyāti. Evamīdisesu. **"Dhātukkhobhenā"**ti-ādīsu attho **Mahāparinibbānasuttavaṇṇanāya**[3] gahetabbo.

---

1. Khu 7. 88 piṭṭhe. 2. Dī 1. 3 piṭṭhe. 3. Dī-Ṭṭha 2. 149 piṭṭhe.

Aparesupīti ettha **pi**-saddena pāramipavicayanaṁ sampiṇḍeti. Vuttañhi **Buddhavaṁse—**

"Ime dhamme sammasato, sabhāvasarasalakkhaṇe.
Dhammatejena vasudhā, dasasahassī pakampathā"ti[1].

Tathā sāsanapatiṭṭhānantaradhānādayopi. Tattha sāsanapatiṭṭhāne tāva Bhagavato veḷuvanapaṭiggahaṇe, Mahāmahindattherassa mahāmeghavanapaṭiggahaṇe, Mahā-ariṭṭhattherassa Vinayapiṭakasajjhāyaneti evamādīsu sāsanassa mūlāni otiṇṇānīti pītivasaṁ gatā naccantā viya ayaṁ mahāpathavī kampittha. Sāsanantaradhāne pana "aho īdisassa saddhammassa antaradhānan"ti domanassappattā viya yathā taṁ Kassapassa Bhagavato sāsanantaradhāne. Vuttañhetama**padāne—**

"Tadāyaṁ pathavī sabbā, acalā sā calācalā.
Sāgaro ca sasokova, vinadī karuṇaṁ giran"ti[2].

Bodhimaṇḍūpasaṅkamaneti visākhāpuṇṇamadivase paṭhamaṁ Bodhimaṇḍūpasaṅkamane. **Paṁsukūlaggahaṇe**ti Puṇṇaṁ nāma dāsiṁ pārupitvā āmakasusāne chaḍḍitassa sāṇamayapaṁsukūlassa tumbamatte pāṇe vidhunitvā mahā-ariyavaṁse ṭhatvā gahaṇe. **Paṁsukūladhovane**ti tasseva paṁsukūlassa dhovane. **Kāḷakārāmasuttaṁ**[3] Aṅguttarāgame Catukkanipāte. **Gotamakasutta**mpi[4] tattheva Tikanipāte. **Vīriyabalenā**ti mahābhinikkhamane cakkavattisiripariccāgahetubhūtavīriyappabhāvena. **Bodhimaṇḍūpasaṅkamane—**

"Kāmaṁ taco ca nhāru ca, aṭṭhi ca avasissatu.
Upasussatu nissesaṁ, sarīre maṁsalohitan"ti[5]—

vuttacaturaṅgasamannāgatavīriyānubhāvenāti yathārahamattho veditabbo. **Acchariyavegābhihatā**ti vimhayāvahakiriyānubhāvaghaṭṭitā. Paṁsukūladhovane Bhagavato puññatejenāti vadanti. Paṁsukūlaggahaṇe yathā acchariyavegābhihatāti yuttaṁ viya dissati, taṁ pana kadāci

---

1. Khu 4. 319 piṭṭhe. 2. Khu 4. 123 piṭṭhe. 3. Aṁ 1. 333 piṭṭhe. 4. Aṁ 1. 280 piṭṭhe.
5. Ma 2. 146; Saṁ 1. 266, 464; Aṁ 1. 52; Aṁ 3. 33; Khu 7. 379; Khu 8. 297; Jātaka-Ṭṭha 1. 83 piṭṭhesu.

pavattattā "**akālakampanenā**"ti vuttaṁ. Vessantarajātake[1] pana pāramīpūraṇapuññatejena anekakkhattuṁ kampitattā akālakampanaṁ nāma bhavati. Sakkhinidassane kathetabbassa atthassānurūpato sakkhi viya bhavatīti vuttaṁ "**sakkhibhāvenā**"ti yathā taṁ māravijayakāle[2]. **Sādhukāradānenā**ti pakaraṇānurūpavasena vuttaṁ yathā taṁ dhammacakkappavattanasaṅgītikālādīsu[3].

"**Na kevalan**"ti-ādinā anekatthapathavīkampanadassanamukhena imassa suttassa mahānubhāvatāyeva dassitā. Tattha **jotivane**ti Nandavane. Tañhi sāsanassa ñāṇālokasaṅkhātāya jotiyā pātubhūtaṭṭhānattā jotivananti vuccatīti **vinayasaṁvaṇṇanāyaṁ** vuttaṁ. **Dhamman**ti anamataggasuttādidhammaṁ. **Pācīna-ambalaṭṭhikaṭṭhānan**ti pācīnadisābhāge taruṇambarukkhena lakkhitaṭṭhānaṁ.

Evanti Bhagavatā desitakālādīsu pathavīkampanamatidisati. **Anekaso**ti anekadhā. Sayambhunā desitassa Brahmajālassa yassa suttaseṭṭhassāti yojanā. **Idhā**ti imasmiṁ sāsane. **Yoniso**ti micchādiṭṭhippahānasammādiṭṭhisamādānādinā ñāyena upāyena paṭipajjantūti attho. Ayaṁ tāvettha Aṭṭhakathāya līnatthavibhāvanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā

Ito paraṁ Ācariya-dhammapālena yā katā.
Samuṭṭhānādihārādi-vividhatthavibhāvanā.

Na sā amhehupekkheyyā, ayañhi tabbisodhanā.
Tasmā tampi pavakkhāma, sotūnaṁ ñāṇavuḍḍhiyā.

Ayañhi pakaraṇanayena Pāḷiyā atthavaṇṇanā—pakaraṇanayoti ca tambapaṇṇibhāsāya vaṇṇanānayo. "Nettipeṭakappakaraṇe dhammakathikānaṁ yojanānayotipi vadantī"ti **Abhidhammaṭīkāyaṁ** vuttaṁ. Yasmā panāyaṁ desanāya samuṭṭhānapayojanabhājanesu, piṇḍatthesu ca paṭhamaṁ niddhāritesu sukarā, hoti suviññeyyā ca, tasmā—

1. Khu 6. 312 piṭṭhe. 2. Jātaka-Ṭṭha 1. 86; Buddhavaṁsa-Ṭṭha 340 piṭṭhesu.
3. Saṁ 3. 368; Vi 3. 14; Khu 9. 329; Vi-Ṭṭha 1. 46 piṭṭhesu.

Samuṭṭhānaṁ payojanaṁ, bhājanañcāpi piṇḍatthaṁ.
Niddhāretvāna paṇḍito, tato hārādayo saṁse.

Tattha **samuṭṭhānaṁ** nāma desanānidānaṁ, taṁ sādhāraṇamasādhāraṇanti duvidhaṁ, tathā sādhāraṇampi ajjhattikabāhirato. Tattha sādhāraṇaṁ ajjhattikasamuṭṭhānaṁ nāma Bhagavato mahākaruṇā. Tāya hi samussāhitassa Lokanāthassa veneyyānaṁ dhammadesanāya cittaṁ udapādi, taṁ sandhāya vuttaṁ "sattesu kāruññataṁ paṭicca Buddhacakkhunā lokaṁ volokesī"ti-ādi. Ettha ca tividhāvatthāyapi mahākaruṇāya saṅgaho daṭṭhabbo yāvadeva saddhammadesanāhatthadānehi saṁsāramahoghato sattasantāraṇatthaṁ taduppattito. Yathā ca mahākaruṇā, evaṁ sabbaññutaññāṇadasabalañāṇādayopi desanāya sādhāraṇamajjhattikasamuṭṭhānaṁ nāma. Sabbañhi ñe yyadhammaṁ tesaṁ desetabbākāraṁ, sattānaṁ āsayānusayādikañca yāthāvato jānanto Bhagavā ṭhānāṭṭhānādīsu kosallena veneyyajjhāsayānurūpaṁ vicitranayadesanaṁ pavattesi. Bāhiraṁ pana sādhāraṇasamuṭṭhānaṁ dasasahassimahābrahmaparivārassa Sahampatibrahmuno ajjhesanaṁ. Tadajjhesanañhi pati dhammagambhīratāpaccavekkhaṇājanitaṁ appossukkataṁ paṭippassambhetvā Dhammassāmī dhammadesanāya ussāhajāto ahosi.

Asādhāraṇampi ajjhattikabāhirato duvidhameva. Tattha ajjhattikaṁ yāya mahākaruṇāya, yena ca desanāñāṇena idaṁ suttaṁ pavattitaṁ, tadubhayameva. Sāmaññāvatthāya hi sādhāraṇampi samānaṁ mahākaruṇādivisesāvatthāya asādhāraṇaṁ bhavati, bāhiraṁ pana asādhāraṇasamuṭṭhānaṁ vaṇṇāvaṇṇabhaṇananti Aṭṭhakathāyaṁ vuttaṁ. Apica nindāpasaṁsāsu sattānaṁ veneyyāghātānandādibhāvamanāpatti. Tattha ca anādīnavadassanaṁ bāhiramasādhāraṇasamuṭṭhānameva, tathā nindāpasaṁsāsu paṭipajjanakkamassa, pasaṁsāvisayassa ca khuddakādivasena anekavidhassa sīlassa, sabbaññutaññāṇassa ca sassatādidiṭṭhiṭṭhāne, taduttari ca appaṭihatacāratāya, Tathāgatassa ca katthacipi bhavādīsu apariyāpannatāya sattānamanavabodhopi bāhiramasādhāraṇasamuṭṭhānaṁ.

Payojanampi sādhāraṇāsādhāraṇato duvidhaṁ. Tattha sādhāraṇaṁ anupādāparinibbānaṁ vimuttirasattā sabbāyapi Bhagavato desanāya,

tenevāha "etadatthā kathā, etadatthā mantanā"ti-ādi[1]. Asādhāraṇaṁ pana bāhirasamuṭṭhānato vipariyāyena veditabbaṁ. Nindāpasaṁsāsu hi sattānaṁ veneyyāghātānandādibhāvappatti-ādikaṁ imissā desanāya phalabhūtaṁ kāraṇabhāvena imaṁ desanaṁ payojeti. Phalañhi taduppādakasattiyā kāraṇaṁ payojeti nāma phale satiyeva tāya sattiyā kāraṇabhāvappattito. Atha vā yathāvuttaṁ phalaṁ imāya desanāya Bhagavantaṁ payojetīti **Ācariyasāriputtattherena** vuttaṁ. Yañhi desanāya sādhetabbaṁ phalaṁ, taṁ ākaṅkhitabbattā desanāya desakaṁ payojeti nāma. Apica kuhanalapanādinānāvidhamicchājīvaviddhaṁsanaṁ, dvāsaṭṭhidiṭṭhijālaviniveṭhanaṁ, diṭṭhisīsena paccayākāravibhāvanaṁ, chaphassāyatanavasena catusaccakammaṭṭhānaniddeso, sabbadiṭṭhigatānaṁ anavasesapariyādānaṁ, attano anupādāparinibbānadīpanañca payojanameva.

Bhājanaṁ pana desanādhiṭṭhānaṁ. Ye hi vaṇṇāvaṇṇanimitta-anurodhavirodhavantacittā kuhanādivividhamicchājīvaniratā sassatādidiṭṭhipaṅkanimuggā sīlakkhandhādīsu aparipūrakārino abuddhaguṇavisesaññāṇā veneyyā, te imissā desanāya bhājanaṁ.

Piṇḍattho pana idha labbhamānapadehi, samudāyena ca suttapadena yathāsambhavaṁ saṅgahito attho. Āghātādīnaṁ akaraṇīyatāvacanena hi dassitaṁ paṭiññānurūpaṁ samaṇasaññāya niyojanaṁ, tathā khantisoraccānuṭṭhānaṁ, brahmavihārabhāvanānuyogo, saddhāpaññāsamāyogo, satisampajaññādhiṭṭhānaṁ, paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhi, pariyuṭṭhānānusayappahānaṁ, ubhayahitapaṭipatti, lokadhammehi anupalepo ca—

Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena dassitā sīlavisuddhi, tāya ca hirottappasampatti, mettākaruṇāsamaṅgitā, vītikkamappahānaṁ, tadaṅgappahānaṁ, duccaritasaṁkilesappahānaṁ, viratittayasiddhi, piyamanāpagarubhāvanīyatānipphatti, lābhasakkārasilokasamudāgamo, samathavipassanānaṁ adhiṭṭhānabhāvo, akusalamūlatanukaraṇaṁ, kusalamūlaropanaṁ, ubhayānatthadūrīkaraṇaṁ, parisāsu visāradatā, appamādavihāro, parehi duppadhaṁsiyatā, avippaṭisārādisamaṅgitā ca—

1. Vi 5. 289 piṭṭhe.

“Gambhīrā”ti-ādivacanehi dassitaṁ gambhīradhammavibhāvanaṁ, alabbhaneyyapatiṭṭhatā, kappānamasaṅkhyeyyenāpi dullabhapātubhāvatā, sukhumenapi ñāṇena paccakkhato paṭivijjhitumasakkuṇeyyatā, dhammanvayasaṅkhātena anumānañāṇenāpi duradhigamanīyatā, passaddhasabbadarathatā, santadhammavibhāvanaṁ, sobhanapariyosānatā, atittikarabhāvo, padhānabhāvappatti, yathābhūtañāṇagocaratā, sukhumasabhāvatā, mahāpaññāvibhāvanā ca. Diṭṭhidīpakapadehi dassitā samāsato sassata-ucchedadiṭṭhiyo olīnatātidhāvanavibhāvanaṁ, ubhayavinibandhaniddeso, micchābhinivesakittanaṁ, kummaggapaṭipattippakāsanaṁ, vipariyesaggāhañāpanaṁ, parāmāsapariggaho, pubbantāparantānudiṭṭhipatiṭṭhāpanā, bhavavibhavadiṭṭhivibhāgā, taṇhāvijjāpavatti, antavānantavādiṭṭhiniddeso antadvayāvatāraṇaṁ, āsavoghayogakilesaganthasaṁyojanupādānavisesavibhajanañca—

Tathā “vedanānaṁ samudayan”ti-ādivacanehi dassitā catunnamariyasaccānaṁ anubodhapaṭibodhasiddhi, vikkhambhanasamucchedappahānaṁ, taṇhāvijjāvigamo, saddhammaṭṭhitinimittapariggaho, āgamādhigamasampatti, ubhayahitapaṭipatti, tividhapaññāpariggaho, satisampajaññānuṭṭhānaṁ, saddhāpaññāsamāyogo, vīriyasamatānuyojanaṁ, samathavipassanānipphatti ca—

“Ajānataṁ apassatan”ti padehi dassitā avijjāsiddhi, tathā “taṇhāgatānaṁ paritassitavipphanditan”ti padehi taṇhāsiddhi, tadubhayena ca nīvaraṇasaññojanadvayasiddhi, anamataggasaṁsāravaṭṭānupacchedo, pubbantāharaṇāparantānusandhānāni, atītapaccuppannakālavasena hetuvibhāgo, avijjātaṇhānaṁ aññamaññānativattanaṁ, aññamaññūpakāritā, paññāvimutticetovimuttīnaṁ paṭipakkhaniddeso ca—

“Tadapi phassapaccayā”ti padena dassitā sassatādipaññāpanassa paccayādhīnavuttitā, tena ca dhammānaṁ niccatāpaṭisedho, aniccatāpatiṭṭhāpanaṁ, paramatthato kārakādipaṭikkhepo, evaṁdhammatāniddeso, suññatāpakāsanaṁ, samatthanirīha[1] paccayalakkhaṇavibhāvanañca—

1. Sammattaniyāma (Dī-Ṭī 1. 190 piṭṭhe.)

“Ucchinnabhavanettiko”ti-ādinā dassitā Bhagavato pahānasampatti, vijjāvimuttivasībhāvo, sikkhattayanipphatti, nibbānadhātudvayavibhāgo, caturadhiṭṭhānaparipūraṇaṁ, bhavayoni-ādīsu apariyāpannatā ca—

Sakalena pana suttapadena dassito iṭṭhāniṭṭhesu Bhagavato tādibhāvo, tattha ca paresaṁ patiṭṭhāpanaṁ, kusaladhammānaṁ ādibhūtadhammadvayaniddeso, sikkhattayūpadeso, attantapādipuggalacatukkasiddhi, kaṇhakaṇhavipākādikammacatukkavibhāgo, caturappamaññāvisayaniddeso, samudayatthaṅgamādipañcakassa yathābhūtāvabodho, chasāraṇīyadhammavibhāvanā, dasanāthakaradhammapatiṭṭhāpananti evamādayo yathāsambhavaṁ saṅgahetvā dassetabbā atthā piṇḍattho.

Soḷasahāravaṇṇanā

Desanāhāravaṇṇanā

Idāni nettiyā, Peṭakopadese ca vuttanayavasena hārādīnaṁ niddhāraṇaṁ. Tattha “attā, loko”ti ca diṭṭhiyā adhiṭṭhānabhāvena, vedanāphassāyatanādimukhena ca gahitesu pañcasu upādānakkhandhesu taṇhāvajjitā pañcupādānakkhandhā **dukkhasaccaṁ.** Taṇhā **samudayasaccaṁ.** Taṁ pana “paritassanāgahaṇena taṇhāgatānan”ti, “vedanāpaccayā taṇhā”ti ca padehi samudayaggahaṇena ca Pāḷiyaṁ sarūpena gahitameva. Ayaṁ tāva suttantanayo.

Abhidhamme pana Vibhaṅgappakaraṇe āgatanayena āghātānandādivacanehi, “ātappamanvāyā”ti-ādipadehi, cittapadosavacanena, sabbadiṭṭhigatikapadehi, kusalākusalaggahaṇena, bhavaggahaṇena, sokādiggahaṇena, diṭṭhiggahaṇena, tattha tattha samudayaggahaṇena cāti saṅkhepato sabbalokiyakusalākusaladhammavibhāvanapadehi gahitā dhammakilesā **samudayasaccaṁ.** Tadubhayesamappavatti **nirodhasaccaṁ.** Tassa pana tattha tattha vedanānaṁ atthaṅgamanissaraṇapariyāyehi paccattaṁ nibbutivacanena, anupādāvimuttivacanena ca Pāḷiyaṁ gahaṇaṁ veditabbaṁ. Nirodhapajānanā paṭipadā **maggasaccaṁ.** Tassapi tattha tattha vedanānaṁ samudayādīni yathābhūtapaṭivedhanāpadesena channaṁ phassāyatanānaṁ samudayādīni yathābhūtapajānanapariyāyena, bhavanettiyā ucchedavacanena ca gahaṇaṁ veditabbaṁ.

Tattha samudayena **assādo,** dukkhena **ādīnavo,** magganirodhehi **nissaraṇan**ti evaṁ catusaccavasena, yāni Pāḷiyaṁ sarūpeneva āgatāni assādādīnavanissaraṇāni, tesañca vasena idha assādādayo veditabbā. Veneyyānaṁ tādibhāvāpatti-ādi **phalaṁ.** Yañhi desanāya sādhetabbaṁ heṭṭhā vuttaṁ payojanaṁ. Tadeva phalanti vutto vāyamattho. Tadatthañhi idaṁ suttaṁ Bhagavatā desitaṁ. Āghātādīnamakaraṇīyatā, āghātādiphalassa ca anaññasantānabhāvitā nindāpasaṁsāsu yathāsabhāvaṁ paṭijānananibbeṭhanānīti evaṁ taṁtaṁpayojanādhigamahetu **upāyo.** Āghātādīnaṁ karaṇapaṭisedhanādi-apadesena atthakāmehi tato cittaṁ sādhukaṁ rakkhitabbanti ayaṁ āṇārahassa Dhammarājassa **āṇattī**ti. Ayaṁ assādādīnavanissaraṇaphalūpāyāṇattivasena chabbidhadhammasandassanalakkhaṇo **desanāhāro** nāma. Vuttañca—

> "Assādādīnavatā, nissaraṇampi ca phalaṁ upāyo ca.
> Āṇattī ca Bhagavato, yogīnaṁ desanāhāro"ti[1].

Vicayahāravaṇṇanā

Kappanābhāvepi vohāravasena, anuvādavasena ca "maman"ti vuttaṁ. Niyamābhāvato vikappanatthaṁ vāggahaṇaṁ. Taṁguṇasamaṅgitāya, abhimukhīkaraṇāya ca "bhikkhave"ti āmantanaṁ. Aññabhāvato, paṭiviruddhabhāvato ca "pare"ti vuttaṁ, vaṇṇapaṭipakkhato, avaṇṇanīyato ca "avaṇṇan"ti, byattivasena, vitthāravasena ca "bhāseyyun"ti, dhāraṇasabhāvato, adhammapaṭipakkhato ca "dhammassā"ti, diṭṭhisīlehi saṁhatabhāvato, kilesānaṁ saṅghātakaraṇato ca "saṁghassā"ti, vuttapaṭiniddesato, vacanupanyāsato ca "tatrā"ti, sammukhībhāvato, puthubhāvato ca "tumhehī"ti, cittassa hananato, ārammaṇābhighātato ca "āghāto"ti, ārammaṇe saṅkocavuttiyā anabhimukhatāya, atuṭṭhākāratāya ca "appaccayo"ti, ārammaṇacintanato, nissayato ca "cetaso"ti, atthassa asādhanato, anu anu anatthasādhanato ca "anabhiraddhī"ti, kāraṇānarahattā, Satthusāsane

---

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

ṭhitehi kātumasakkuṇeyyattā ca “na karaṇīyā”ti vuttaṁ. Evaṁ tasmiṁ tasmiṁ adhippetatthe pavattatānidassanena, atthaso ca—

Mamanti sāminiddiṭṭhaṁ sabbanāmapadaṁ. Vāti vikappananiddiṭṭhaṁ nipātapadaṁ. Bhikkhaveti ālapananiddiṭṭhaṁ nāmapadaṁ. Pareti kattuniddiṭṭhaṁ nāmapadaṁ. Avaṇṇanti kammaniddiṭṭhaṁ nāmapadaṁ. Bhāseyyunti kiriyāniddiṭṭhaṁ ākhyātapadaṁ. Dhammassa, saṁghassāti ca sāminiddiṭṭhaṁ nāmapadaṁ. Tatrāti ādhāraniddiṭṭhaṁ sabbanāmapadaṁ. Tumhehīti kattuniddiṭṭhaṁ sabbanāmapadaṁ. Na-iti paṭisedhaniddiṭṭhaṁ nipātapadaṁ. Āghāto, appaccayo, anabhiraddhīti ca kammaniddiṭṭhaṁ nāmapadaṁ. Cetasoti sāminiddiṭṭhaṁ nāmapadaṁ. Karaṇīyāti kiriyāniddiṭṭhaṁ nāmapadanti. Evaṁ tassa tassa padassa visesatānidassanena, byañjanaso ca vicayanaṁ **padavicayo.** Ativitthārabhayena pana sakkāyeva Aṭṭhakathaṁ, tassā ca līnatthavibhāvanaṁ anugantvā ayamattho viññunā vibhāvetunti na vitthārayimha.

“Tatra ce tumhe assatha kupitā vā anattamanā vā, api nu tumhe paresaṁ subhāsitaṁ dubbhāsitaṁ ājāneyyāthā”ti ayaṁ **anumatipucchā.** Sattādhiṭṭhānā, anekādhiṭṭhānā, paramatthavisayā, paccuppannavisayāti evaṁ sabbattha yathāsambhavaṁ pucchāvicayanaṁ **pucchāvicayo.** “No hetaṁ bhante”ti idaṁ vissajjanaṁ ekaṁsabyākaraṇaṁ, niravasesaṁ, sa-uttaraṁ, lokiyanti evaṁ sabbassāpi vissajjanassa yathārahaṁ vicayanaṁ **vissajjanāvicayo.**

“Mamaṁ vā bhikkhave pare avaṇṇaṁ bhāseyyuṁ -pa- na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā”ti imāya paṭhamadesanāya “mamaṁ vā -pa- tumhaṁyevassa tena antarāyo”ti ayaṁ dutiyadesanā saṁsandati. Kasmā? Paṭhamāya manopadosaṁ nivāretvā dutiyāya tatthādīnavassa dassitattā. Tathā imāya dutiyadesanāya “mamaṁ vā -pa- api nu tumhe paresaṁ subhāsitaṁ dubbhāsitaṁ ājāneyyāthā”ti ayaṁ tatiyadesanā saṁsandati. Kasmā? Dutiyāya tatthādīnavaṁ dassetvā tatiyāya vacanatthasallakkhaṇamattepi asamatthabhāvassa dassitattā. Tathā imāya tatiyedesanāya “mamaṁ vā -pa- na ca panetaṁ amhesu saṁvijjatī”ti ayaṁ catutthadesanā saṁsandati. Kasmā? Tatiyāya manopadosaṁ sabbathā nivāretvā catutthāya avaṇṇaṭṭhāne paṭipajjitabbākārassa dassitattāti iminā nayena pubbena aparaṁ saṁsanditvā vicayanaṁ **pubbāparavicayo.** Assādavicayādayo vuttanayāva. Tesaṁ lakkhaṇasandassanamattameva hettha viseso.

"Api nu tumhe paresaṁ subhāsitaṁ dubbhāsitaṁ ājāneyyāthā"ti imāya pucchāya "no hetaṁ bhante"ti ayaṁ vissajjanā sameti. Kupito hi neva Buddhapaccekabuddha-ariyasāvakānaṁ na mātāpitūnaṁ na paccatthikānaṁ subhāsitadubbhāsitassa atthaṁ ājānāti. "Katamañca taṁ bhikkhave appamattakaṁ -pa- Tathāgatassa vaṇṇaṁ vadamāno vadeyyā"ti imāya pucchāya "pāṇātipātaṁ pahāya pāṇātipātā paṭivirato"ti-ādikā ayaṁ vissajjanā sameti. Bhagavā hi anuttarena pāṇātipātaviramaṇādiguṇena samannāgato, tañca kho samādhiṁ, paññañca upanidhāyaṁ appamattakaṁ oramattakaṁ sīlamattakaṁ. "Katame ca te bhikkhave dhammā gambhīrā duddasā"ti-ādikāya pucchāya "santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā"ti-ādikā vissajjanā sameti. Sabbaññutaññāṇaguṇā hi aññatra Tathāgatā aññesaṁ ñāṇena alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīrā duddasā duranubodhā santā paṇītā atakkāvacarā nipuṇā paṇḍitavedanīyāti iminā nayena vissajjanāya pucchānurūpatāvicayanameva idha saṅgahagāthāya abhāvato **anugītivicayo**ti. Ayaṁ padapañhādi-ekādasadhammavicayanalakkhaṇo **vicayahāro** nāma. Vuttañca "yaṁ pucchitañca vissajjitañcā"ti-ādi[1].

Yuttihāravaṇṇanā

Mamanti sāminiddeso yujjati sabhāvaniruttiyā tathāpayogadissanato, avaṇṇassa ca tadapekkhattā. Vāti vikappanatthaniddeso yujjati nepātikānamanekatthattā, ettha ca niyamābhāvato. Bhikkhaveti āmantananiddeso yujjati tadattheyeva etassa payogassa dissanato, desakassa ca paṭiggāhakāpekkhatoti evamādinā byañjanato ca—

Sabbena sabbaṁ āghātādīnamakaraṇaṁ tādibhāvāya saṁvattatīti yujjati iṭṭhāniṭṭhesu samappavattisabbhāvato. Yasmiṁ santāne āghātādayo uppannā, tannimittakā antarāyā tasseva sampattivibandhāya saṁvattantīti yujjati kammānaṁ santānantaresu asaṅkamanato. Cittamabhibhavitvā uppannā āghātādayo subhāsitadubbhāsitasallakkhaṇepi

---

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

asamatthatāya saṁvattantīti yujjati kodhalobhānaṁ andhatamasabhāvato. Pāṇātipātādidussīlyato veramaṇī sabbasattānaṁ pāmojjapāsaṁsāya saṁvattatīti yujjati sīlasampattiyā mahato kittisaddassa abbhuggatattā. Gambhīratādivisesayuttena guṇena Tathāgatassa vaṇṇanā ekadesabhūtāpi sakalasabbaññuguṇaggahaṇāya saṁvattatīti yujjati anaññasādhāraṇattā. Tajjā-ayonisomanasikāraparikkhatāni adhigamatakkanāni sassatavādādi-abhinivesāya saṁvattantīti yujjati kappanajālassa asamugghāṭitattā. Vedanādīnaṁ anavabodhena vedanāpaccayā taṇhā vaḍḍhatīti yujjati assādānupassanāsabbhāvato, sati ca vedayitabhāve[1] tattha attattaniyagāho, sassatādigāho ca viparipphandatīti yujjati kāraṇassa sannihitattā. Taṇhāpaccayā hi upādānaṁ sambhavati. Sassatādivāde paññapentānaṁ, tadanucchavikañca vedanaṁ vedayantānaṁ phasso hetūti yujjati visayindriyaviññāṇasaṅgatiyā vinā tadabhāvato. Chaphassāyatananimittaṁ vaṭṭassa anupacchedoti yujjati tattha avijjātaṇhānaṁ appahīnattā. Channaṁ phassāyatanānaṁ samudayatthaṅgamādipajānanā sabbadiṭṭhigatikasaññaṁ aticca tiṭṭhatīti yujjati catusaccapaṭivedhabhāvato. Imāhiyeva dvāsaṭṭhiyā sabbadiṭṭhigatānaṁ antojālīkatabhāvoti yujjati akiriyavādādīnaṁ, issaravādādīnañca tadantogadhattā, tathā ceva heṭṭhā saṁvaṇṇitaṁ. Ucchinnabhavanettiko Tathāgatassa kāyoti yujjati Bhagavato abhinīhārasampattiyā catūsu satipaṭṭhānesu ṭhatvā sattannaṁ bojjhaṅgānaṁ yathābhūtaṁ bhāvitattā. Kāyassa bhedā parinibbutaṁ na dakkhantīti yujjati anupādisesanibbānappattiyaṁ rūpādīsu kassacipi anavasesatoti iminā nayena atthato ca sutte byañjanatthānaṁ yuttitāvibhāvanalakkhaṇo **yuttihāro** nāma. Yathāha "sabbesaṁ hārānaṁ, yā bhūmī"ti-ādi[2].

Padaṭṭhānahāravaṇṇanā

Vaṇṇārahāvaṇṇadubbaṇṇatānādeyyavacanatādi vipattīnaṁ padaṭṭhānaṁ. Vaṇṇārahavaṇṇasubbaṇṇatāsaddheyyavacanatādi sampattīnaṁ padaṭṭhānaṁ. Tathā āghātādayo nirayādidukkhassa padaṭṭhānaṁ. Āghātādīnamakaraṇaṁ saggasampattiyādisabbasampattīnaṁ padaṭṭhānaṁ. Pāṇātipātādipaṭivirati ariyassa

---

1. Vedayitarāge (Dī-Ṭī 1. 192 piṭṭhe.) 2. Khu 10. 3 piṭṭhe.

sīlakkhandhassa padaṭṭhānaṁ, ariyo sīlakkhandho ariyassa samādhikkhandhassa padaṭṭhānaṁ. Ariyo samādhikkhandho ariyassa paññākkhandhassa padaṭṭhānaṁ. Gambhīratādivisesayuttaṁ Bhagavato paṭivedhappakārañāṇaṁ desanāñāṇassa padaṭṭhānaṁ. Desanāñāṇaṁ veneyyānaṁ sakalavaṭṭadukkhanissaraṇassa padaṭṭhānaṁ. Sabbāyapi diṭṭhiyā diṭṭhupādānabhāvato sā yathārahaṁ navavidhassapi bhavassa padaṭṭhānaṁ. Bhavo jātiyā. Jāti jarāmaraṇassa, sokādīnañca padaṭṭhānaṁ. Vedanānaṁ yathābhūtaṁ samudayatthaṅgamādipaṭivedhanā catunnaṁ ariyasaccānaṁ anubodhapaṭivedho hoti. Tattha anubodho paṭivedhassa padaṭṭhānaṁ. Paṭivedho catubbidhassa Sāmaññaphalassa padaṭṭhānaṁ. "Ajānataṁ apassatan"ti avijjāgahaṇaṁ. Tattha avijjā saṅkhārānaṁ padaṭṭhānaṁ, saṅkhārā viññāṇassa. Yāva vedanā taṇhāya padaṭṭhānanti netvā tesaṁ "vedanāpaccayā taṇhā"ti-ādinā Pāḷiyamāgatanayena sambajjhitabbaṁ. "Taṇhāgatānaṁ paritassitavipphanditan"ti ettha taṇhā upādānassa padaṭṭhānaṁ. "Tadapi phassapaccayā"ti ettha sassatādipaññāpanaṁ paresaṁ micchābhinivesassa padaṭṭhānaṁ. Micchābhiniveso saddhammassavana sappurisūpanissaya yonisomanasikāra dhammānudhammapaṭipattīhi vimukhatāya asaddhammassavanādīnañca padaṭṭhānaṁ. "Aññatra phassā"ti-ādīsu phasso vedanāya padaṭṭhānaṁ. Cha phassāyatanāni phassassa, sakalassa ca vaṭṭadukkhassa padaṭṭhānaṁ. Channaṁ phassāyatanānaṁ yathābhūtaṁ samudayādipajānanaṁ nibbidāya padaṭṭhānaṁ, nibbidā virāgassāti-ādinā yāva anupādāparinibbānaṁ netabbaṁ. Bhagavato bhavanettisamucchedo sabbaññutāya padaṭṭhānaṁ, tathā anupādāparinibbānassa cāti. Ayaṁ sutte āgatadhammānaṁ padaṭṭhānadhammā, tesañca padaṭṭhānadhammāti yathāsambhavaṁ padaṭṭhānadhammaniddhāraṇalakkhaṇo **padaṭṭhānahāro** nāma. Vuttañhi "dhammaṁ deseti Jino, tassa ca dhammassa yaṁ padaṭṭhānan"ti-ādi[1].

Lakkhaṇahāravaṇṇanā

Āghātādiggahaṇena kodhūpanāha makkha palāsa issā macchariya sārambha paravambhanādīnaṁ saṅgaho paṭighacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā. Ānandādiggahaṇena abhijjhāvisamalobhamānātimānamadappamādānaṁ saṅgaho lobhacittuppādapariyāpannatāya ekalakkhaṇattā.

---

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

Tathā āghātaggahaṇena avasiṭṭhaganthanīvaraṇānaṁ saṅgaho kāyaganthanīvaraṇalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Ānandaggahaṇena phassādīnaṁ saṅgaho saṅkhārakkhandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Sīlaggahaṇena adhicittādhipaññāsikkhānaṁ saṅgaho sikkhālakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Diṭṭhiggahaṇena avasiṭṭha-upādānānaṁ saṅgaho upādānalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. "Vedanānan"ti ettha vedanāggahaṇena avasiṭṭha-upādānakkhandhānaṁ saṅgaho upādānakkhandhalakkhaṇena ekalakkhaṇattā. Tathā dhammāyatanadhammadhātupariyāpannavedanāggahaṇena sammasanupagānaṁ sabbesampi āyatanānaṁ, dhātūnañca saṅgaho āyatanalakkhaṇena, dhātulakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. "Ajānataṁ apassatan"ti ettha avijjāggahaṇena hetu-āsavoghayoganīvaraṇādīnaṁ saṅgaho hetādilakkhaṇena ekalakkhaṇattā, tathā "taṇhāgatānaṁ paritassitavipphanditan"ti ettha taṇhāggahaṇenapi. "Tadapi phassapaccayā"ti ettha phassaggahaṇena saññāsaṅkhāraviññāṇānaṁ saṅgaho vipallāsahetubhāvena, khandhalakkhaṇena ca ekalakkhaṇattā. Chaphassāyatanaggahaṇena avasiṭṭhakhandhāyatanadhātindriyādīnaṁ saṅgaho phassuppattinimittatāya, sammasanīyabhāvena ca ekalakkhaṇattā. Bhavanettiggahaṇena avijjādīnaṁ saṁkilesadhammānaṁ saṅgaho vaṭṭahetubhāvena ekalakkhaṇattāti. Ayaṁ sutte anāgatepi dhamme ekalakkhaṇatādinā āgate viya niddhāraṇalakkhaṇo **lakkhaṇahāro** nāma. Tathā hi vuttaṁ "vuttamhi ekadhamme, ye dhammā ekalakkhaṇā"ti-ādi[1].

Catubyūhahāravaṇṇanā

Mamanti aneruttapadaṁ, tathā vāti ca. Bhikkhanasīlā bhikkhū. Parenti viruddhabhāvamupagacchantīti parā, aññatthe panetaṁ aneruttapadanti evamādinā **neruttaṁ,** taṁ pana "evan"ti-ādinidānapadānaṁ, "maman"ti-ādipāḷipadānañca Aṭṭhakathāvasena, tassā līnatthavibhāvanīvasena ca suviññeyyattā ativitthārabhayena na vitthārayimha. Ye te nindāpasaṁsāhi sammākampitacetasā micchājīvato anoratā sassatādimicchābhinivesino sīlādidhammakkhandhesu appatiṭṭhitā Sammāsambuddhaguṇarasassādavimukhā veneyyā, te kathaṁ nu kho yathāvuttadosavinimuttā sammāpaṭipattiyā

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

ubhayahitaparā bhaveyyunti ayamettha Bhagavato **adhippāyo.** Evamadhippetā puggalā, desanābhājanaṭṭhāne ca dassitā imissā desanāya **nidānaṁ.**

Pubbāparānusandhi pana padasandhipadatthaniddesanikkhepasuttadesanāsandhivasena chabbidhā. Tattha "maman"ti etassa "avaṇṇan"ti iminā sambandhoti-ādinā padassa padantarena sambandho **padasandhi.** "Maman"ti vuttassa Bhagavato "avaṇṇan"ti vuttena parehi upavaditena aguṇena sambandhoti-ādinā padatthassa padatthantarena sambandho **padatthasandhi.** "Mamaṁ vā bhikkhave pare avaṇṇaṁ bhāseyyun"ti-ādidesanā Suppiyena paribbājatena vutta-avaṇṇānusandhivasena pavattā. "Mamaṁ vā bhikkhave pare vaṇṇaṁ bhāseyyun"ti-ādidesanā Brahmadattena māṇavena vuttavaṇṇānusandhivasena pavattā. "Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā duddasā duranubodhā"ti-ādidesanā bhikkhūhi vuttavaṇṇānusandhivasena pavattāti evaṁ nānānusandhikassa suttassa taṁ tadanusandhīhi, ekānusandhikassa ca pubbāparabhāgehi sambandho **niddesasandhi. Nikkhepasandhi** pana catubbidhasuttanikkhepavasena. **Suttasandhi** ca tividhasuttānusandhivasena Aṭṭhakathāyaṁ eva vicāritā, amhehi ca pubbe saṁvaṇṇitā. Ekissā desanāya desanāntarehi saddhiṁ saṁsandanaṁ **desanāsandhi,** sā panevaṁ veditabbā—"mamaṁ vā bhikkhave -pa- na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā"ti ayaṁ desanā "ubhatodaṇḍakena cepi bhikkhave kakacena corā ocarakā aṅgamaṅgāni okanteyyuṁ, tatrapi yo mano padūseyya, na me so tena sāsanakaro"ti[1] imāya desanāya saddhiṁ saṁsandati. "Tumhaṁyevassa tena anantarāyo"ti ayaṁ "kammassakā māṇava sattā kammadāyādā kammayonī kammabandhū kammapaṭisaraṇā kammaṁ satte vibhajati, yadidaṁ hīnapaṇītatāyā"ti[2] imāya, "api nu tumhe -pa- ājāneyyāthā"ti ayaṁ—

> "Kuddho atthaṁ na jānāti, kuddho dhammaṁ na passati.
> Andhaṁ tamaṁ tadā hoti, yaṁ kodho sahate naran"ti[3]—

imāya, "mamaṁ vā bhikkhave pare vaṇṇaṁ -pa- na cetaso ubbilāvitattaṁ karaṇīyan"ti ayaṁ "dhammāpi vo bhikkhave pahātabbā, pageva

1. Ma 1. 181 piṭṭhe. 2. Ma 3. 244, 249 piṭṭhe.
3. Aṁ 2. 471; Khu 7. 12, 283, 374 piṭṭhesu.

adhammā”ti[1], “kullūpamaṁ vo bhikkhave dhammaṁ desessāmi nittharaṇatthāya, no gahaṇatthāyā”ti[2] ca imāya, “tatra ce tumhe -pa- tumhaṁyevassa tena antarāyo”ti ayaṁ—

“Luddho atthaṁ na jānāti, luddho dhammaṁ na passati.
Andhaṁ tamaṁ tadā hoti, yaṁ lobho sahate naran”ti[3] ca.

“Kāmandhā jālasañchannā, taṇhāchadanachāditā.
Pamattabandhunābaddhā, macchāva kumīnāmukhe.
Jarāmaraṇamanventi, vaccho khīrapakova mātaran”ti[4] ca—

imāya, “appamattakaṁ kho panetaṁ sīlamattakan”ti ayaṁ “vivicceva kāmehi -pa- paṭhamaṁ jhānaṁ upasampajja viharati, ayampi kho brāhmaṇa yañño purimehi yaññehi appaṭṭhataro ca appasamārambhataro ca mahapphalataro ca mahānisaṁsataro cā”ti[5] imāya paṭhamajjhānassa sīlato mahapphalamahānisaṁsataratāvacanena jhānato sīlassa appaphala-appānisaṁsatarabhāvadīpanato.

“Pāṇātipātaṁ pahāyā”ti-ādidesanā “samaṇo khalu bho Gotamo sīlavā ariyasīlena samannāgato”ti[6] ādidesanāya, “aññeva dhammā gambhīrā”ti-ādidesanā “adhigato kho myāyaṁ dhammo gambhīro duddaso duranubodho”ti[7] ādidesanāya, gambhīratādivisesayuttadhammapaṭivedhena hi ñāṇassa gambhīrādibhāvo viññāyati.

“Santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā”ti-ādidesanā “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā pubbantakappikā -pa- abhivadanti sassato attā ca loko ca, idameva saccaṁ, moghamaññanti ittheke abhivadanti, asassato, sassato ca asassato ca, nevasassato ca nāsassato ca, antavā, anantavā, antavā ca anantavā ca, nevantavā ca nānantavā ca attā ca loko ca, idameva saccaṁ, moghamaññanti ittheke abhivadantī”ti[8] ādidesanāya.

---

1. Ma 1. 188 piṭṭhe.
2. Ma 1. 187 piṭṭhesu.
3. Khu 1. 252; Khu 7. 12, 274, 283; Khu 8. 251 piṭṭhesu.
4. Khu 1. 172; Khu 10. 32, 107, 184 piṭṭhesu.
5. Dī 1. 140 piṭṭhe.
6. Dī 1. 108 piṭṭhe.
7. Dī 2. 32; Ma 1. 224; Ma 2. 291; Saṁ 1. 138; Vi 3. 5, 7, 8 piṭṭhesu.
8. Ma 3. 22 piṭṭhe.

Tathā “santi bhikkhave eke samaṇabrāhmaṇā aparantakampikā”ti-ādidesanā “santi bhikkhave -pa- abhivadanti saññī attā hoti arogo paraṁ maraṇā. Ittheke abhivadanti asaññī, saññī ca asaññī ca, nevasaññī ca nāsaññī ca attā hoti arogo paraṁ maraṇā. Ittheke abhivadanti sato vā pana sattassa ucchedaṁ vināsaṁ vibhavaṁ paññapenti, diṭṭhadhammanibbānaṁ vā paneke abhivadantī”ti[1] ādidesanāya, “vedanānaṁ samudayañca -pa- Tathāgato”ti-ādidesanā “tadidaṁ saṅkhataṁ oḷārikaṁ, atthi kho pana saṅkhārānaṁ nirodho, atthetanti iti viditvā tassa nissaraṇadassāvī Tathāgato tadupātivatto”ti[2] ādidesanāya, “tadapi tesaṁ -pa- vipphanditamevā”ti ayaṁ “idaṁ tesaṁ vata aññatreva saddhāya aññatra ruciyā aññatra anussavā aññatra ākāraparivitakkā aññatra diṭṭhinijjhānakkhantiyā paccattaṁyeva ñāṇaṁ bhavissati parisuddhaṁ pariyodātan’ti netaṁ ṭhānaṁ vijjati. Paccattaṁ kho pana bhikkhave ñāṇe asati parisuddhe pariyodāte yadapi te bhonto samaṇabrāhmaṇā tattha ñāṇabhāvamattameva pariyodāpenti, tadapi tesaṁ bhavataṁ samaṇabrāhmaṇānaṁ upādānamakkhāyatī”ti[3] ādidesanāya, “tadapi phassapaccayā”ti ayaṁ “cakkhuñca paṭicca rūpe ca uppajjati cakkhuviññāṇaṁ, tiṇṇaṁ saṅgati phasso, phassapaccayā vedanā, vedanāpaccayā taṇhā, taṇhāpaccayā upādānan”ti[4], “chandamūlakā ime āvuso dhammā manasikārasamuṭṭhānā phassasamodhānā vedanāsamosaraṇā”ti[5] ca ādidesanāya, “yato kho bhikkhave bhikkhu channaṁ phassāyatanānan”ti-ādidesanā “yato kho bhikkhave bhikkhu neva vedanaṁ attato samanupassati, na saññaṁ, na saṅkhāre, na viññāṇaṁ attato samanupassati, so evaṁ asamanupassanto na kiñci loke upādiyati, anupādiyaṁ na paritassati, aparitassaṁ paccattaṁyeva parinibbāyatī”ti[6]ādidesanāya, “sabbete imeheva dvāsaṭṭhiyā vatthūhi antojālīkatā”ti-ādidesanā “ye hi keci bhikkhave -pa- abhivadanti, sabbete imāneva pañca kāyāni abhivadanti etesaṁ vā aññataran”ti[7] ādidesanāya, “kāyassa bhedā -pa- devamanussā”ti ayaṁ—

---

1. Ma 3. 18 piṭṭhe. 2. Ma 3. 23 piṭṭhe. 3. Ma 3. 23 piṭṭhe.
4. Saṁ 1. 301 piṭṭhe. 5. Aṁ 3. 153 piṭṭhe. (Thokaṁ visadisaṁ.)
6. (Pariyesitabbaṁ) 7. Ma 3. 22 piṭṭhe.

"Accī yathā vātavegena khittā, (Upasivāti Bhagavā)
Atthaṁ paleti na upeti saṅkhaṁ.
Evaṁ munī nāmakāyā vimutto,
Atthaṁ paleti na upeti saṅkhan"ti[1]—

ādidesanāya saddhiṁ saṁsandatīti. Ayaṁ neruttamadhippāyadesanānidānapubbāparānusandhīnaṁ catunnaṁ vibhāvanalakkhaṇo **catubyūhahāro** nāma. Vuttampi cetaṁ "neruttamadhippāyo"ti[2]ādi.

Āvattahāravaṇṇanā

Āghātādīnamakaraṇīyatāvacanena khantisoraccānuṭṭhānaṁ. Tattha khantiyā saddhāpaññāparāpakāradukkhasahagatānaṁ saṅgaho, tathā soraccena sīlassa. Saddhādiggahaṇena ca saddhindriyādisakalabodhipakkhiyadhammā āvattanti. Sīlaggahaṇena avippaṭisārādayo sabbepi sīlānisaṁsadhammā āvattanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena appamādavihāro, tena sakalaṁ sāsanabrahmacariyaṁ āvattati. Gambhīratādivisesayuttadhammaggahaṇena mahābodhipakittanaṁ. Anāvaraṇañāṇapadaṭṭhānañhi āsavakkhayañāṇaṁ, āsavakkhayañāṇapadaṭṭhānañca anāvaraṇañāṇaṁ mahābodhīti vuccati, tena Dasabalādayo sabbe Buddhaguṇā āvattanti. Sassatādidiṭṭhiggahaṇena taṇhāvijjānaṁ saṅgaho, tāhi anamataggaṁ saṁsāravaṭṭaṁ āvattati. Vedanānaṁ yathābhūtaṁ samudayādipaṭivedhanena Bhagavato pariññāttayavisuddhi, tāya paññāpāramimukhena sabbāpi pāramiyo āvattanti. "Ajānataṁ apassatan"ti ettha avijjāggahaṇena ayonisomanasikārapariggaho, tena ca nava ayonisomanasikāramūlakā dhammā āvattanti. "Taṇhāgatānaṁ paritassitavipphanditan"ti ettha taṇhāggahaṇena nava taṇhāmūlakā dhammā āvattanti. "Tadapi phassapaccayā"ti-ādi sassatādipaññāpanassa paccayādhīnavuttidassanaṁ, tena aniccatādilakkhaṇattayaṁ āvattati. Channaṁ phassāyatanānaṁ yathābhūtaṁ pajānanena vimuttisampadāniddeso, tena sattapi visuddhiyo āvattanti. "Ucchinnabhavanettiko Tathāgatassa kāyo"ti taṇhāpahānaṁ vuttaṁ, tena Bhagavato sakalasaṁkilesappahānaṁ āvattatīti ayaṁ desanāya gahitadhammānaṁ

1. Khu 1. 440; Khu 8. 11, 110 piṭṭhesu. 2. Khu 10. 3 piṭṭhe.

sabhāgavisabhāgadhammavasena āvattanalakkhaṇo **āvattahāro** nāma. Yathāha "ekamhi padaṭṭhāne, pariyesati sesakaṁ padaṭṭhānan"ti-ādi[1].

Vibhattihāravaṇṇanā

Āghātānandādayo akusalā dhammā, tesaṁ ayonisomanasikārādi padaṭṭhānaṁ. Yehi pana dhammehi āghātānandādīnaṁ akaraṇaṁ appavatti, te abyāpādādayo kusalā dhammā, tesaṁ yonisomanasikārādi padaṭṭhānaṁ. Tesu āghātādayokāmāvacarāva, abyāpādādayo catubhūmakā, tathā pāṇātipātādīhi paṭivirati kusalā vā abyākatā vā, tassā hirottappādayo dhammā padaṭṭhānaṁ. Tattha kusalā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā. Abyākatā lokuttarāva. "Atthi bhikkhave aññeva dhammā gambhīrā"ti vuttadhammā siyā kusalā, siyā abyākatā. Tattha kusalānaṁ vuṭṭhānagāminivipassanā padaṭṭhānaṁ. Abyākatānaṁ maggadhammā, vipassanā, āvajjanā vā padaṭṭhānaṁ. Tesu kusalā lokuttarāva, abyākatā siyā kāmāvacarā, siyā lokuttarā, sabbāpi diṭṭhiyo akusalāva kāmāvacarāva, tāsaṁ avisesena micchābhinivese ayonisomanasikāro padaṭṭhānaṁ. Visesato pana santatighanavinibbhogābhāvato ekattanayassa micchāgāho atītajāti-anussaraṇatakkasahito sassatadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṁ. Hetuphalabhāvena sambandhabhāvassa aggahaṇato nānattanayassa micchāgāho tajjāsamannāhārasahito ucchedadiṭṭhiyā padaṭṭhānaṁ. Evaṁ sesadiṭṭhīnampi yathāsambhavaṁ vattabbaṁ.

"Vedanānan"ti ettha vedanā siyā kusalā, siyā akusalā, siyā abyākatā, siyā kāmāvacarā, siyā rūpāvacarā, siyā arūpāvacarā, tāsaṁ phasso padaṭṭhānaṁ. Vedanānaṁ yathābhūtaṁ vedanānaṁ samudayādipaṭivedhanaṁ maggañāṇaṁ, anupādāvimutti ca phalañāṇaṁ, tesaṁ "aññeva dhammā gambhīrā"ti ettha vuttanayena dhammādivibhāgo netabbo. "Ajānataṁ apassatan"ti-ādīsu avijjātaṇhā akusalā kāmāvacarā, tāsu avijjāya āsavā, ayonisomanasikāro eva vā padaṭṭhānaṁ. Taṇhāya saṁyojaniyesu dhammesu assādadassanaṁ padaṭṭhānaṁ. "Tadapi

1. Khu 10. 3 piṭṭhe.

phassapaccayā"ti ettha phassassa vedanāya viya dhammādivibhāgo veditabbo. Iminā nayena phassāyatanādīnampi yathārahaṁ dhammādivibhāgo netabboti ayaṁ saṁkilesadhamme, vodānadhamme ca sādhāraṇāsādhāraṇato, padaṭṭhānato, bhūmito ca vibhajanalakkhaṇo **vibhattihāro** nāma. Yathāha "dhammañca padaṭṭhānaṁ, bhūmiñca vibhajjate ayaṁ hāro"ti-ādi[1].

Parivattanahāravaṇṇanā

Āghātādīnamakaraṇaṁ khantisoraccāni anubrūhetvā paṭisaṅkhānabhāvanābalasiddhiyā ubhayahitapaṭipattimāvahati. Āghātādayo pana pavattiyamānā dubbaṇṇataṁ, dukkhaseyyaṁ, bhogahāniṁ, akittiṁ, parehi durupasaṅkamanatañca nipphādentā nirayādīsu mahādukkhamāvahanti. Pāṇātipātādipaṭivirati avippaṭisārādikalyāṇaṁ paramparamāvahati. Pāṇātipātādi pana vippaṭisārādi-akalyāṇaṁ paramparamāvahati. Gambhīratādivisesayuttaṁ ñāṇaṁ veneyyānaṁ yathārahaṁ vijjābhiññādiguṇavisesamāvahati sabbaññeyyassa yathāsabhāvāvabodhato. Tathā gambhīratādivisesarahitaṁ pana ñāṇaṁ ñe yyesu sādhāraṇabhāvato yathāvuttaguṇavisesaṁ nāvahati. Sabbāpi cetā diṭṭhiyo yathārahaṁ sassatucchedabhāvato antadvayabhūtā sakkāyatīraṁ nātivattanti aniyyānikasabhāvattā. Sammādiṭṭhi pana saparikkhārā majjhimapaṭipadābhūtā sakkāyatīramatikkamma pāraṁ gacchati niyyānikasabhāvattā. Vedanānaṁ yathābhūtaṁ samudayādipaṭivedhanā anupādāvimuttimāvahati maggabhāvato. Vedanānaṁ yathābhūtaṁ samudayādi-asampaṭivedho saṁsāracārakāvarodhamāvahati saṅkhārānaṁ paccayabhāvato. Vedayitasabhāvapaṭicchādako sammoho tadabhinandanamāvahati, yathābhūtāvabodho pana tattha nibbedhaṁ, virāgañca āvahati. Micchābhinivese ayonisomanasikārasahitā taṇhā anekavihitaṁ diṭṭhijālaṁ pasāreti. Yathāvuttataṇhāsamucchedo paṭhamamaggo taṁ diṭṭhijālaṁ saṅkoceti. Sassatavādādipaññāpanassa phasso paccayo asati phasse tadabhāvato. Diṭṭhibandhanabaddhānaṁ phassāyatanādīnamanirodhanena phassādi-anirodho saṁsāradukkhassa anivattiyeva. Yāthāvato phassāyatanādipariññā sabbadiṭṭhidassanāni ativattati, tesaṁ pana tathā

---

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

apariññā diṭṭhidassanaṁ nātivattati. Bhavanettisamucchedo āyatiṁ attabhāvassa anibbattiyā saṁvattati, asamucchinnāya bhavanettiyā anāgate bhavappabandho parivattatiyevāti ayaṁ sutte niddiṭṭhānaṁ dhammānaṁ paṭipakkhato parivattanalakkhaṇo **parivattanahāro** nāma. Kimāha "kusalākusale dhamme, niddiṭṭhe bhāvite pahīne cā"ti[1]ādi.

Vevacanahāravaṇṇanā

"Mamaṁ mama me"ti pariyāyavacanaṁ. 'Vā yadi cā"ti pariyāyavacanaṁ. "Bhikkhave samaṇā tapassino"ti pariyāyavacanaṁ. "Pare aññe paṭiviruddhā"ti -pa- naṁ. "Avaṇṇaṁ akittiṁ nindan"ti -pa- naṁ. "Bhāseyyuṁ bhaṇeyyuṁ katheyyun"ti -pa- naṁ. "Dhammassa vinayassa Satthusāsanassā"ti -pa- naṁ. "Saṁghassa samūhassa gaṇassā"ti -pa- naṁ. "Tatra tattha tesū"ti -pa- naṁ. "Tumhehi vo bhavantehī"ti -pa- naṁ. "Āghāto doso byāpādo"ti -pa- naṁ. "Appaccayo domanassaṁ cetasikadukkhan"ti -pa- naṁ. "Cetaso cittassa manaso"ti -pa- naṁ. "Anabhiraddhi byāpatti manopadoso"ti -pa- naṁ. "Na no a mā"ti -pa- naṁ. "Karaṇīyā uppādetabbā pavattetabbā"ti pariyāyavacanaṁ. Iminā nayena sabbapadesu vevacanaṁ vattabbanti ayaṁ tassa tassa atthassa taṁtaṁpariyāyasaddayojanālakkhaṇo **vevacanahāro** nāma. Vuttaṁ hetaṁ "vevacanāni bahūni tu, sutte vuttāni ekadhammassā"ti[1] ādi.

Paññattihāravaṇṇanā

Āghāto vatthuvasena dasavidhena, ekūnavīsatividhena vā paññatto. Apaccayo upavicāravasena chadhā paññatto. Ānando pīti-ādivasena vevacanena navadhā paññatto. Pīti sāmaññato pana khuddikādivasena pañcadhā paññatto. Somanassaṁ upavicāravasena chadhā, sīlaṁ vārittacārittādivasena anekadhā, gambhīratādivisesayuttaṁ ñāṇaṁ cittuppādavasena catudhā, dvādasadhā vā, visayabhedato anekadhā ca, diṭṭhisassatādivasena dvāsaṭṭhiyā bhedehi, tadantogadhavibhāgena anekadhā ca, vedanā cahdhā, aṭṭhasatadhā, anekadhā ca, tassā samudayo pañcadhā, tathā atthaṅgamopi, assādo duvidhena, ādīnavo tividhena, nissaraṇaṁ

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

ekadhā, catudhā ca, anupādāvimutti duvidhena, "ajānataṁ apassatan"ti vuttā avijjā visayabhedena catudhā, aṭṭhadhā ca, "taṇhāgatānan"ti-ādinā vuttā taṇhā chadhā, aṭṭhasatadhā, anekadhā ca, phasso nissayavasena chadhā, upādānaṁ catudhā, bhavo dvidhā, anekadhā ca, jāti vevacanavasena chadhā, tathā jarā sattadhā, maraṇaṁ aṭṭhadhā, navadhā ca, soko pañcadhā, paridevo chadhā, dukkhaṁ catudhā, tathā domanassaṁ, upāyāso catudhā paññattoti ayaṁ pabhedapaññatti, samūhapaññatti ca.

"Samudayo hotī"ti pabhavapaññatti, "yathābhūtaṁ pajānātī"ti dukkhassa pariññāpaññatti, samudayassa pahānapaññatti, nirodhassasacchi kiriyāpaññatti, maggassa bhāvanāpaññatti. "Antojālīkatā"ti-ādisabbadiṭṭhīnaṁ saṅgahapaññatti. "Ucchinnabhavanettiko"ti-ādi duvidhena parinibbānapaññattīti evaṁ āghātādīnaṁ pabhavapaññattipariññāpaññatti-ādivasena. Tathā "āghāto"ti byāpādassa vevacanapaññatti. "Appaccayo"ti domanassassa vevacanapaññattīti-ādivasena ca paññattibhedo vibhajjitabboti ayaṁ ekekassa dhammassa anekāhi paññattīhi paññāpetabbākāravibhāvanalakkhaṇo **paññattihāro** nāma, tena vuttaṁ "ekaṁ Bhagavā dhammaṁ, paṇṇattīhi vividhāhi desetī"ti-ādi[1].

Otaraṇahāravaṇṇanā

Āghātaggahaṇena saṅkhārakkhandhasaṅgaho, tathā anabhiraddhiggahaṇena. Appaccayaggahaṇena vedanākkhandhasaṅgahoti idaṁ **khandhamukhena otaraṇaṁ.** Tathā āghātādiggahaṇena dhammāyatanaṁ, dhammadhātu, dukkhasaccaṁ, samudayasaccaṁ vā gahitanti idaṁ **āyatanamukhena, dhātumukhena, saccamukhena** ca **otaraṇaṁ.** Tathā āghātādīnaṁ sahajātā avijjā hetusahajāta-aññamaññanissayasampayutta-atthi-avigatapaccayehi paccayo, asahajātā pana anantaraniruddhā anantarasamanantara-anantarūpanissayanatthivigatāsevanapaccayehi paccayo. Ananantarā pana upanissayavaseneva paccayo. Taṇhā-upādānādi phassādīnampi tesaṁ sahajātānaṁ, asahajātānañca yathārahaṁ paccayabhāvo vattabbo. Koci panettha adhipativasena, koci kammavasena, koci āhāravasena, koci indriyavasena, koci jhānavasena

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

koci maggavasenāpi paccayoti ayampi viseso veditabboti idaṁ **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṁ.** Imināva nayena ānandādīnampi khandhādimukhena otaraṇaṁ vibhāvetabbaṁ.

Tathā sīlaṁ pāṇātipātādīhi viraticetanā, abyāpādādicetasikadhammā ca, pāṇātipātādayo cetanāva, tesaṁ, tadupakārakadhammānañca lajjādayādīnaṁ saṅkhārakkhandhadhammāyatanādīsu saṅgahato purimanayeneva khandhādimukhena otaraṇaṁ vibhāvetabbaṁ. Esa nayo ñāṇadiṭṭhivedanā-avijjātaṇhādiggahaṇesupi. Nissaraṇānupādāvimuttiggahaṇesu pana asaṅkhatadhātuvasenapi dhātumukhena otaraṇaṁ vibhāvetabbaṁ, tathā "vedanānaṁ -pa- anupādāvimutto"ti etena Bhagavato sīlādayo pañcadhammakkhandhā, satipaṭṭhānādayo ca bodhipakkhiyadhammā pakāsitā hontīti taṁmukhenapi otaraṇaṁ veditabbaṁ. "Tadapi phassapaccayā"ti sassatādipaññāpanassa paccayādhīnavuttitādīpanena aniccatāmukhena otaraṇaṁ, tathā evaṁdhammatāya **paṭiccasamuppādamukhena otaraṇaṁ.** Aniccassa dukkhānattabhāvato **appaṇihitamukhena, suññatāmukhena ca otaraṇaṁ.** Sesapadesupi eseva nayo. Ayaṁ paṭiccasamuppādādimukhehi suttatthassa otaraṇalakkhaṇo **otaraṇahāro** nāma. Tathā hi vuttaṁ "yo ca paṭiccuppādo, indriyakhandhā ca dhātu-āyatanā"ti[1] ādi.

Sodhanahāravaṇṇanā

"Mamaṁ vā bhikkhave pare avaṇṇaṁ bhāseyyun"ti-ārambho. "Dhammassa vā avaṇṇaṁ bhāseyyuṁ saṁghassa vā avaṇṇaṁ bhāseyyun"ti padasuddhi, no ārambhasuddhi. "Tatratumhehi na āghāto, na appaccayo, na cetaso anabhiraddhi karaṇīyā"ti padasuddhi ceva ārambhasuddhi ca. Dutiyanayādīsupi eseva nayo, tathā "appamattakaṁ kho panetan"ti-ādi ārambho. "Kataman"ti-ādi pucchā. "Pāṇātipātaṁ pahāyā"ti-ādi padasuddhi, no ārambhasuddhi. No ca pucchāsuddhi. "Idaṁ kho"ti-ādi pucchāsuddhi ceva padasuddhi ca, ārambhasuddhi.

Tathā "atthi bhikkhave"ti-ādi ārambho. "Katame ca te"ti-ādi pucchā. "Santi bhikkhave"ti-ādi ārambho. "Kimāgammā"ti-ādi

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

ārambhapucchā. “Yathā samāhite”ti-ādi padasuddhi, no ārambhasuddhi, no ca pucchāsuddhi. “Ime kho”ti-ādi padasuddhi ceva pucchāsuddhi ca ārambhasuddhi ca. Iminā nayena sabbattha ārambhādayo veditabbā. Ayaṁ padārambhānaṁ sodhitāsodhitabhāvavicāraṇalakkhaṇo **sodhanahāro** nāma, vuttampi ca “vissajjitamhi pañhe, gāthāyaṁ pucchitāyamārabbhā”ti[1]ādi.

Adhiṭṭhānahāravaṇṇanā

“Avaṇṇan”ti sāmaññato adhiṭṭhānaṁ. Tamavikappetvā visesavacanaṁ “mamaṁ vā”ti. Dhammassa vā saṁghassa vāti pakkhepi esa nayo. Tathā “sīlan”ti sāmaññato adhiṭṭhānaṁ. Tamavikappetvā visesavacanaṁ “pāṇātipātā paṭivirato”ti-ādi. “Aññeva dhammā”ti-ādi sāmaññato adhiṭṭhānaṁ, tamavikappetvā visesavacanaṁ “tayidaṁ bhikkhave Tathāgato pajānātī”ti-ādi, tathā “pubbantakappikā”ti-ādi sāmaññato adhiṭṭhānaṁ. Tamavikappetvā visesavacanaṁ “sassatavādā”ti-ādi. Iminā nayena sabbattha yathādesitameva sāmaññavisesā niddhāretabbā. Ayaṁ suttāgatānaṁ dhammānaṁ avikappanāvasena yathādesitameva sāmaññavisesaniddhāraṇalakkhaṇo **adhiṭṭhānahāro** nāma, yathāha “ekattatāya dhammā, yepi ca vemattatāya niddiṭṭhā”ti[1] ādi.

Parikkhārahāravaṇṇanā

Āghātādīnaṁ “anatthaṁ me acarī”ti[2] ādīni ekūnavīsati āghātavatthūni hetu. Ānandādīnaṁ ārammaṇābhisineho hetu. Sīlassa hiri-ottappaṁ, appicchātādayo ca hetu. “Gambhīrā”ti-ādinā vuttadhammassa sabbāpi pāramiyo hetu. Visesena paññāpāramī. Diṭṭhīnaṁ asappurisūpanissayo, asaddhammassavanaṁ micchābhinivesena ayonisomanasikāro ca avisesena hetu. Visesena pana sassatavādādīnaṁ atītajāti-anussaraṇādi hetu. Vedanānaṁ avijjā, taṇhā, kammādiphasso ca hetu. Anupādāvimuttiyā ariyamaggo hetu. Aññāṇassa ayonisomanasikāro hetu. Taṇhāya saṁyojaniyesu assādānupassanā hetu. Phassassa saḷāyatanāni hetu. Saḷāyatanassa

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.
2. Abhi 1. 244; Abhi 2. 376 piṭṭhādīsu.

nāmarūpaṁ hetu. Bhavanettisamucchedassa visuddhibhāvanā hetūti ayaṁ parikkhārasaṅkhāte hetupaccaye niddhāretvā saṁvaṇṇanālakkhaṇo **parikkhārahāro** nāma, tena vuttaṁ "ye dhammā yaṁ dhammaṁ, janayantippaccayā paramparato"ti-ādi.

Samāropanahāravaṇṇanā

Āghātādīnamakaraṇīyatāvacanena khantisampadā dassitā hoti. "Appamattakaṁ kho panetan"ti-ādinā soraccasampadā. "Atthi bhikkhave"ti-ādinā ñāṇasampadā. "Aparāmasato cassa paccattaññeva nibbuti viditā"ti, "vedanānaṁ -pa- yathābhūtaṁ viditvā anupādāvimutto"ti ca etehi samādhisampadāya saddhiṁ vijjāvimuttivasībhāvasampadā dassitā. Tattha khantisampadā paṭisaṅkhānabalasiddhito soraccasampadāya padaṭṭhānaṁ, soraccasampadā pana atthato sīlameva, sīlaṁ samādhisampadāya padaṭṭhānaṁ. Samādhi ñāṇasampadāya padaṭṭhānanti ayaṁ **padaṭṭhānasamāropanā.**

Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanaṁ sīlassa pariyāyavibhāgadassanaṁ. Sassatavādādivibhāgadassanaṁ pana diṭṭhiyā pariyāyavacananti ayaṁ **vevacanasamāropanā.**

Sīlena vītikkamappahānaṁ, tadaṅgappahānaṁ, duccaritasaṁkilesappahānañca sijjhati. Samādhinā pariyuṭṭhānappahānaṁ, vikkhambhanappahānaṁ, taṇhāsaṁkilesappahānañca sijjhati. Paññāya diṭṭhisaṁkilesappahānaṁ, samucchedappahānaṁ, anusayappahānañca sijjhatīti ayaṁ **pahānasamāropanā.**

Sīlādidhammakkhandhehi samathavipassanābhāvanāpāripūriṁ gacchati pahānattayasiddhitoti ayaṁ **bhāvanāsamāropanā.** Ayaṁ sutte āgatadhammānaṁ padaṭṭhānavevacanapahānabhāvanāsamāropanavicāraṇalakkhaṇo **samāropanahāro** nāma. Vuttañhetaṁ "ye dhammā yaṁ mūlā, ye cekatthā pakāsitā Muninā"ti[1]ādi, ayaṁ soḷasahārayojanā.

Soḷasahāravaṇṇanā niṭṭhitā.

---

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

Pañcavidhanayavaṇṇanā

Nandiyāvaṭṭanayavaṇṇanā

Āghātādīnamakaraṇavacanena taṇhāvijjāsaṅkoco dassito. Sati hi attattaniyavatthūsu sinehe, sammohe ca "anatthaṁ me acarī"ti[1] ādinā āghāto jāyati, nāsati. Tathā "pāṇātipātā paṭivirato"ti-ādivacanehi "paccattaññeva nibbuti viditā, anupādāvimutto, channaṁ phassāyatanānaṁ -pa- yathābhūtaṁ pajānātī"ti-ādivacanehi ca taṇhāvijjānaṁ accantappahānaṁ dassitaṁ hoti. Tāsaṁ pana pubbantakappikādipadehi, "ajānataṁ apassatan"ti-ādipadehi ca sarūpatopi dassitānaṁ taṇhāvijjānaṁ rūpadhammā, arūpadhammā ca adhiṭṭhānaṁ. Yathākkamaṁ samatho ca vipassanā ca paṭipakkho, tesaṁ pana cetovimutti, paññāvimutti ca phalaṁ. Tattha taṇhā samudayasaccaṁ, taṇhāvijjā vā, tadadhiṭṭhānabhūtā rūpārūpadhammā dukkhasaccaṁ, tesamappavatti nirodhasaccaṁ, nirodhapajānanā samathavipassanā maggasaccanti evaṁ, catusaccayojanā veditabbā.

Taṇhāggahaṇena cettha māyāsāṭheyyamānātimānamadapamādapāpicchatā pāpamittatā-ahirikānottappādivasena sabbopi akusalapakkho netabbo. Tathā avijjāggahaṇenapi viparītamanasikāra kodhupanāhamakkhapaḷāsa-issāmacchariya sārambha dovacassatā bhavadiṭṭhivibhavadiṭṭhādivasena. Vuttavipariyāyena pana amāyā-asāṭheyyādivasena, aviparītamanasikārādivasena ca sabbopi kusalapakkho netabbo. Tathā samathapakkhiyānaṁ saddhindriyādīnaṁ, vipassanāpakkhiyānañca aniccasaññādīnaṁ vasenāti ayaṁ taṇhāvijjāhi, saṁkilesapakkhaṁ suttatthaṁ samathavipassanāhi ca vodānapakkhaṁ catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇassa **nandiyāvaṭṭanayassa bhūmi.** Vuttañhi "taṇhañca avijjampi ca, samathena vipassanāya yo netī"ti[1] ādi.

Tipukkhalanayavaṇṇanā

Āghātādīnamakaraṇavacanena adosasiddhi, tathā pāṇātipātapharusavācāhi paṭivirativacanenāpi. Ānandādīnamakaraṇavacanena pana

1. Abhi 1. 244; Abhi 2. 276 piṭṭhesu.

alobhasiddhi, tathā abrahmacariyato paṭivirativacanenāpi. Adinnādānādīhi pana paṭivirativacanena tadubhayasiddhi. "Tayidaṁ bhikkhave Tathāgato pajānātī"ti-ādinā amohasiddhi. Iti tīhi akusalamūlehi gahitehi tappaṭipakkhato āghātādīnamakaraṇavacanena ca tīṇi kusalamūlāni siddhāniyeva honti. Tattha tīhi akusalamūlehi tividhaduccaritasaṁkilesamalavisamākusalasaññāvitakkapapañcādivasena sabbopi akusalapakkho vitthāretabbo. Tathā tīhi kusalamūlehi tividhasucaritavodānasamakusalasaññāvitakkapaññāsaddhammasamādhivimokkhamukhavimokkhādivasena sabbopi kusalapakkho vibhāvetabbo.

Ettha cāyaṁ saccayojanā—lobho **samudayasaccaṁ,** sabbāni vā kusalākusalamūlāni, tehi pana nibbattā tesamadhiṭṭhānagocarabhūtā upādānakkhandhā **dukkhasaccaṁ,** tesamappavatti **nirodhasaccaṁ,** nirodhapajānanā vimokkhādikā **maggasaccan**ti. Ayaṁ akusalamūlehi saṁkilesapakkhaṁ, kusalamūlehi ca vodānapakkhaṁ catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇassa **tipukkhalanayassa bhūmi.** Tathā hi vuttaṁ—

> "Yo akusale samūlehi,
> Neti kusale ca kusalamūlehī"ti[1] ādi.

Sīhavikkīḷitanayavaṇṇanā

Āghātānandādīnamakaraṇavacanena satisiddhi. Micchājīvāpaṭivirativacanena vīriyasiddhi. Vīriyena hi kāmabyāpādavihiṁsāvitakke vinodeti, vīriyasādhanañca ājīvapārisuddhisīlanti. Pāṇātipātādīhi paṭivirativacanena satisiddhi. Satiyā hi sāvajjānavajjo diṭṭho hoti. Tattha ca ādīnavānisaṁse sallakkhetvā sāvajjaṁ pahāya anavajjaṁ samādāya vattati. Tathā hi sā "niyyātanapaccupaṭṭhānā"ti vuccati. "Tayidaṁ bhikkhave Tathāgato pajānātī"ti-ādinā samādhipaññāsiddhi. Paññavā hi yathābhūtāvabodho samāhito ca yathābhūtaṁ pajānātīti.

Tathā "nicco dhuvo"ti-ādinā anicce "niccan"ti vipallāso, "arogo paraṁ maraṇā, ekantasukhī attā, diṭṭhadhammanibbānappatto"ti ca evamādīhi asukhe "sukhan"ti vipallāso. "Pañcahi kāmaguṇehi

---

1. Khu 10. 4 piṭṭhe.

samappito"ti-ādinā asubhe "subhan"ti vipallāso. Sabbeheva diṭṭhippakāsanapadehi anattani "attā"ti vipallāsoti evamettha cattāro vipallāsā siddhā honti, tesaṁ paṭipakkhato cattāri satipaṭṭhānāni siddhāneva. Tattha catūhi yathāvuttehi indriyehi cattāro puggalā niddisitabbā. Kathaṁ duvidho hi taṇhācarito mudindriyo tikkhindriyoti, tathā diṭṭhicaritopi. Tesu paṭhamo asubhe "subhan"ti vipallatthadiṭṭhiko satibalena yathābhūtaṁ kāyasabhāvaṁ sallakkhetvā sammattaniyāmaṁ okkamati. Dutiyo asukhe "sukhan"ti vipallatthadiṭṭhiko "uppannaṁ kāmavitakkaṁ nādhivāsetī"ti[1] ādinā vuttena vīriyasaṁvarasaṅkhātena vīriyabalena taṁ vipallāsaṁ vidhamati. Tatiyo anicce "niccan"ti vipallatthadiṭṭhiko samādhibalena samāhitabhāvato saṅkhārānaṁ khaṇikabhāvaṁ yathābhūtaṁ paṭivijjhati. Catuttho santatisamūhakiccārammaṇaghanavicittattā phassādidhammapuñjamatte anattani "attā"ti vipallatthadiṭṭhiko catukoṭikasuññatāmanasikārena taṁ micchābhinivesaṁ viddhaṁseti. Catūpi cettha vipallāsehi caturāsavogha yoga gantha agati taṇhuppādupādāna sattaviññāṇaṭṭhiti apariññādivasena sabbopi akusalapakkho netabbo. Tathā catūhi satipaṭṭhānehi catubbidhajhānavihārādhiṭṭhānasukhabhāgiyadhamma appamaññāsammappadhāna-iddhipādādivasena sabbopi vodānapakkho netabbo.

Ettha cāyaṁ saccayojanā—subhasaññāsukhasaññāhi, catūhipi vā vipallāsehi **samudayasaccaṁ,** tesamadhiṭṭhānārammaṇabhūtā pañcupādānakkhandhā **dukkhasaccaṁ,** tesamappavatti **nirodhasaccaṁ,** nirodhapajānanā satipaṭṭhānādikā **maggasaccan**ti. Ayaṁ vipallāsehi saṁkilesapakkhaṁ, saddhindriyādīhi vodānapakkhaṁ catusaccayojanamukhena nayanalakkhaṇassa **"sīhavikkīḷitanayassa bhūmi,"** yathāha "yo neti vipallāsehi, kelese indriyehi saddhamme"ti[2] ādi.

Disālocana-aṅkusanayadvayavaṇṇanā

Iti tiṇṇaṁ atthanayānaṁ siddhiyā vohāranayadvayampi siddhameva hoti. Tathā hi atthanayattayadisābhūtadhammānaṁ samālocanameva **disālocananayo.** Tesaṁ samānayanameva **aṅkusanayo.** Tasmā

---

1. Ma 1. 14; Aṁ 1. 323; Aṁ 2. 342 piṭṭhesu.
2. Khu 10. 4 piṭṭhe.

yathāvuttanayena atthanayānaṁ disābhūtadhammasamālokananayanavasena tampi nayadvayaṁ yojetabbanti, tena vuttaṁ “veyyākaraṇesu hi ye, kusalākusalā”ti[1] ādi. Ayaṁ pañcanayayojanā.

Pañcavidhanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sāsanapaṭṭhānavaṇṇanā

Idaṁ pana suttaṁ soḷasavidhe sāsanapaṭṭhāne saṁkilesavāsanāsekkhabhāgiyaṁ taṇhādiṭṭhādisaṁkilesānaṁ sīlādipuññakiriyassa, asekkhasīlādikkhandhassa ca vibhattattā, saṁkilesavāsanānibbedhāsekkhabhāgiyameva vā yathāvuttatthānaṁ sekkhasīlakkhandhādikassa ca vibhattattā. Aṭṭhavīsatividhe pana sāsanapaṭṭhāne lokiyalokuttaraṁ sattadhammādhiṭṭhānaṁ ñāṇañeyyaṁ dassanabhāvanaṁ sakavacanaparavacanaṁ vissajjanīyāvissajjanīyaṁ kammavipākaṁ kusalākusalaṁ anuññātapaṭikkhittaṁ bhavo ca lokiyalokuttarādīnamatthānaṁ idha vibhattattāti. Ayaṁ sāsanapaṭṭhānayojanā.

Pakaraṇanayavaṇṇanā niṭṭhitā.

Iti Sumaṅgalavilāsiniyā Dīghanikāyaṭṭhakathāya paramasukhumagambhīraduranubodhatthaparidīpanāya suvimalavipulapaññāveyyattiyajananāya ajjavamaddavasoraccasaddhā-satidhitibuddhikhantivīriyādidhammasamaṅginā sāṭṭhakathe piṭakattaye asaṅgāsaṁhīravisāradañāṇacārinā anekappabhedasakasamaya-samayantaragahanajjhogāhinā mahāgaṇinā mahāveyyākaraṇena **Ñāṇābhivaṁsadhammasenāpati**nāmatherena mahādhammarājādhirājagarunā katāya Sādhuvilāsiniyā nāma Līnatthapakāsaniyā Brahmajālasuttavaṇṇanāya līnatthavibhāvanā.

Brahmajālasuttavaṇṇanā niṭṭhitā.

Paṭhamo bhāgo niṭṭhito.

---

1. Khu 10. 5 piṭṭhe.

Sīlakkhandhavagga-abhinavaṭīkāya paṭhamabhāge

Saṁvaṇṇitapadānaṁ anukkamaṇikā